

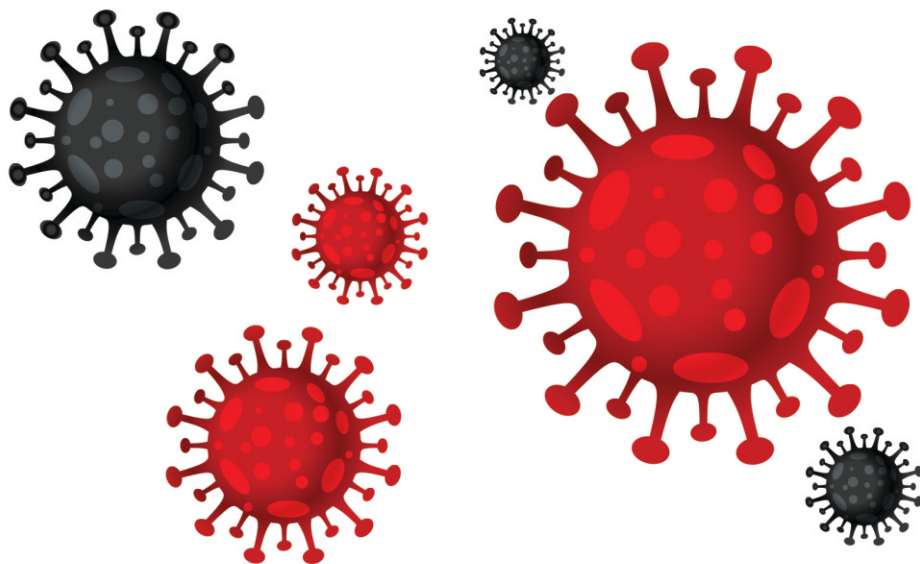
EVROPSKI UNIVERZITET
BRČKO DISTRIKT
EUROPEAN UNIVERSITY
BRČKO DISTRICT

EVROPSKI UNIVERZITET
"KALLOS" TUZLA
EUROPEAN UNIVERSITY
"KALLOS" TUZLA

ZBORNIK RADOVA

TOM II

COVID - 19

- IZAZOVI I POSLJEDICE -

IX MEĐUNARODNI
NAUČNI SKUP

COVID – 19
– izazovi i posljedice

COVID – 19 – izazovi i posljedice, zbornik radova sa IX međunarodnog naučnog skupa održanog
28. maja 2021. godine, Prvo izdanje

PIREDILA

Dr. Albina Fazlović

IZDAVAČ:

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT

049-590-605

www.eubd.edu.ba/

ZA IZDAVAČA

Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković

RECENZENTI:

Akademik prof. dr. Nedo
Danilović
Akademik prof. dr. Rudika
Gmajnić
Akademik prof. dr. Snežana
Komatina
Akademik prof. dr. Branimir
Mikić
Akademik prof. dr. Zoran
Milošević
Akademik prof. dr. Nedeljko
Stanković
Akademik prof. dr. Dževad
Termiz

Prof. dr. Nenad Avramović
Prof. dr. Fahir Baraković
Prof. dr. Refik Čatić
Prof. dr. Velimir Dedić

Prof. dr. Radoslav Galić
Prof. dr. Mirko Kulić
Prof. dr. Miloš Marković
Prof. dr. Jasminka
Sadadinović
Prof. dr. Muharem Selimović
Prof. dr. Mithat Tabaković
Prof. dr. Drago Tešanović

Prof. dr. Miroslav Baljak
Prof. dr. Izet Banda
Prof. dr. Kemal Brkić
Prof. dr. Anka Bulatović
Prof. dr. Ferhat Čejvanović
Prof. dr. Mladen Dobrić
Prof. dr. Zijad Jagodić
Prof. dr. Esed Karić
Prof. dr. Nermin
Mulaosmanović

Prof. dr. Sanda Pribić
Prof. dr. Tešo Ristić
Prof. dr. Kojo Simić
Prof. dr. Zvezdan Stojanović
Prof. dr. Almir Šabović
Prof. dr. Izudin Tanović
Prof. dr. Halid Žigić

Doc. dr. Borko Baraban
Doc. dr. Asim Bojić
Doc. dr. Milomir Čodo
Doc. dr. Albina Fazlović
Doc. dr. Larisa Softić Gasal
Doc. dr. Zlatko Kovačević
Doc. dr. Miro Maksimović
Doc. dr. sc. Hrvoje Mešić
Doc. dr. Lidija Vučićević

Dizajn korica:

Mr. Smiljana Bijelović

Priprema za štampu i štampa:

Markos, Banja Luka

Tiraž: 200

ISBN 978-99955-99-57-7

COVID – 19
– IZAZOVI I POSLJEDICE

**ZBORNİK RADOVA SA IX MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA ODRŽANOG 28.
MAJA 2021. GODINE**

PRIREDILA
Dr. Albina Fazlović

Evropski univerzitet Brčko distrikt
Brčko, 2021.

NAUČNI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković, **Republika Austrija**, predsjednik odbora,
2. Akademik prof. dr. Zoran Milošević, **Republika Srbija**, zamjenik predsjednika odbora,
3. Akademik univ. prof. dr. phil. dr. hc. dr. habil. Wolfgang Rohrbach, **Republika Austrija**,
4. Akademik prof. dr. Branko Vučković, **Republika Crna Gora**,
5. Akademik prof. dr. Miodrag Simović, **Bosna i Hercegovina**,
6. Akademik prof. dr. Zdravko Ebling, **Republika Hrvatska**,
7. Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić, **Republika Hrvatska**,
8. Akademik prof. dr. Mladen Bodiroža, **Bosna i Hercegovina**,
9. Akademik prof. dr. Dževad Termiz, **Bosna i Hercegovina**,
10. Akademik prof. dr. Branislava Peruničić-Draženović, **Sjedinjene Američke Države**,
11. Akademik prof. dr. Muhammad Abdul Aziz Al Baker, **Država Katar**,
12. Akademik prof. dr. Neđo Danilović, **Republika Srbija**,
13. Akademik prof. dr. Fernando Maldonado Lopez, **Portugalska Republika**,
14. Akademik prof. dr. Ivan Balta, **Republika Hrvatska**,
15. Akademik Prof. DDDr. Habil. Aleksios Panagopoulos, **Republika Grčka**,
16. Prof. dr. Joseph Vincent Thakuria, **Sjedinjene Američke Države**,
17. Prof. dr. Astrid Wilk, **Republika Francuska**,
18. Prof. dr. Mirko Kulić, **Republika Srbija**,
19. Prof. dr. Vladimir Džatijev, **Ruska Federacija**,
20. Prof. dr. Viktor Mischenko, **Ruska Federacija**,
21. Prof. dr. Kiril Shevchenko, **Republika Bjelorusija**,
22. Prof. dr. Harikumar Pallathadka, **Republika Indija**,
23. Dr. hc. Thokchom Radheshyam Singh, **Republika Indija**,
24. Prof. dr. Gideon C Mwanza, **Republika Zambija**,
25. Prof. dr. Aleksandar Anatoljevič Prigarin, **Republika Ukrajina**,
26. Prof. dr. Miroslav Daniš, **Slovačka Republika**,
27. Prof. dr. Stephan Truly Busch, **Savezna Republika Njemačka**,
28. Prof. dr. Antoni Mironovič, **Republika Poljska**,
29. Prof. dr. Danilo Kapaso, **Republika Italija**,
30. Prof. dr. Jasminka H. Halilović, **Bosna i Hercegovina**,
31. Prof. dr. Zorka Grandov, **Republika Srbija**,
32. Prof. dr. Šaćira Mešalić, **Bosna i Hercegovina**
33. Prof. dr. Žarko Kostovski, **Sjeverna Makedonija**,
34. Prof. dr. Dragan Tančić, **Republika Srbija**,
35. Prof. dr. Marija Ovsenik, **Republika Slovenija**,
36. Dr. sci. med. Andrej Ilanković, **Republika Srbija**.

ORGANIZACIONI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Vesna Vučković,
2. Prof. dr. Refik Čatić
3. Prof. dr. Nevenka Nićin,
4. Prof. dr. Mithat Tabaković,
5. Prof. dr. Jasminka Sadadinović,
6. Prof. dr. Halid Žigić,
7. Prof. dr. Anka Bulatović,
8. Prof. dr. Esed Karić,
9. Prof. dr. Adi Rifatbegović,
10. Prof. dr. Kemal Brkić,
11. Prof. dr. Sanda Pribić,
12. Prof. dr. Izet Banda,
13. Prof. dr. Dragan Bataveljić,
14. Prof. dr. Omer Pinjić,
15. Prof. dr. Kojo Simić,
16. Doc. dr. Albina Fazlović,
17. Doc. dr. Dobrila Regoje,
18. Doc. dr. Borko Baraban,
19. Dr. Nebojša Potkonjak,
20. Mr. Darko Stanković.

SADRŽAJ:

Kirill Shevchenko	<i>Covid-19 “Dissident” States and Consequences of Their Policy: The Case of the Republic of Belarus</i>	11
Academic Prof. DDDr. Habil. Alexios Panagopoulos	<i>COVID - 19, Challenges and Consequences in Greece</i>	15
Зоран Милошевић Александра Мирковић	<i>Вакцина као средство геополитичког утицаја</i>	23
Prof. dr. Kemal Brkić Doc. dr. Sandi Dizdarević MA. Amela Ibričić	<i>Primjena kvalitativne metode u istraživanju sigurnosnih pojava</i>	35
Akademik prof. dr. Dževad Termiz	<i>Sigurnost i stabilnost kao izazov- od Bliskog istoka do Zapadnog Balkana</i>	45
Doc. dr. sc. Sead Muratović Prof. dr. sc. Muhamed Smajić	<i>Pandemija korona virusa i napredno učenje na daljinu u sektoru odbrane</i>	51
Prof. dr Miroslav Baljak Doc. dr Dražan Erkić Др Жељко Стевановић Др Младен Росић	<i>Uticaj pandemije na ljudska prava</i> <i>Систем обезбеђења, настанак и развој у Брчко дистрикту и функционисање истог услед пандемије узроковане COVID 19</i>	63 71
Doc. dr. sc. Hrvoje Mesić Prof. dr. sc. Helena Sablić Tomić	<i>Virus in Written Discourse: The Reception Angle and the Cultural Angle</i>	81
Narcisa Vrbešić-Ravlić	<i>Poverty and Violence Against Women – Causes and Consequences</i>	99
Prof. dr. Nermin Mulaosmanović Prof. dr. Esed Karić	<i>Emocionalni doživljaji adolescenata tokom online nastave u vrijeme pandemije</i>	111
Mishchenko T.A. Mishchenko E.V.	<i>Distance Education in High School During the Covid-19 Pandemic: Discussion and Practice</i>	123
Доцент к.ф.м.н. Вакулина Елена Васильевна Доцент к.п.н. Белоус Наталья Николаевна	<i>Подходы к преодолению трудностей дистанционного обучения высшего образования в период пандемии COVID 19</i>	131
Prof. dr Refik Ćatić Dr Edin Burkić	<i>Religija i mentalno zdravlje</i>	135

Prof. dr. Kojo Simić	<i>Negativne posljedice korona virusa na obrazovanje</i>	141
Doc. dr. Emina Škahić, prof. razredne nastave Emira Ramić, prof. razredne nastave	<i>Rad u školi sa učenicima razredne nastave za vrijeme COVIDA-19</i>	153
Valentina Budinčić	<i>Teaching Listening and Reading Skills in Advanced Business English Online Classes: Theory and Practice</i>	161
Doc. dr. Dragana Aleksić	<i>Vaspitanje i obrazovanje u vrijeme kovid-pandemije</i>	169
Dr. sc. Suad Hasanović	<i>Metode vrednovanja učeničkih postignuća u online nastavi</i>	175
Isidora Popov Mila Đuričić Milica Vukić	<i>Učenje na daljinu u vreme COVID-19 epidemije</i>	185
Izv. prof. dr. sc. Ivan Trojan Doc. dr. sc. Tatjana Ileš	<i>Kultura u doba korone - izazovi pripreme, produkcije i provedbe kulturnih programa tijekom 2020. godine na primjerima aktivnosti ogranka Matice hrvatske Osijek</i>	191
Milica Stojanović	<i>Posledice virusa COVID-19 i online nastave na mentalno zdravlje srednjoškolaca</i>	201
Nebojša Lujanović Borko Baraban Lidija Getto	<i>Yuval N. Harari and a Narrative on the Age of Posthumanism – Cultural and Linguistic Aspects</i>	209
Doc. dr. Larisa Softić-Gasal	<i>Estetika filma</i>	219
Valentina Majdenić Nives Haničar Kučinac	<i>Poticanje dječaka na čitanje dnevničkom prozom</i>	225
Dr. sc. Darija Kuharić	<i>U potrazi za izgubljenim receptima</i>	247
Dr. sc. Luka Alebić Mirta Bijuković Maršić Doc. dr. sc. Marina Marković Đukić Alen Biskupović	<i>O mogućnostima vizualizacije informacija unutar digitalne humanistike</i>	261
Mr. prof. Emira Bošnjaković Mr. prof. Naida Kolonić	<i>Funkcije kazališne kritike Luke Pavlovića</i>	277
	<i>Čitanje romana Udovičke zemlje Fajke Kadrića u ključu Assmanovog pojma kulturnog pamćenja</i>	283

Мр Драгана Лазић Сузана Мијушковић Љиљана Рељић	<i>Примјена ручно израђених дидактичких средстава у васпитно- образовном процесу</i>	297
Vanja Miškić Srb, prof.	<i>Brojevi, kratice i pokrate u medijima</i>	311
МА Софија Савић Проф. др Катарина Држајић Лакетић	<i>Футуристичке визије Драгутина Илића: антиутопијска драма „После милијон година“</i>	319

COVID-19 “DISSIDENT” STATES AND CONSEQUENCES OF THEIR POLICY: THE CASE OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Abstract

The article analyses the most important aspects of the policy pursued by the authorities of the Republic of Belarus during the COVID-19, pandemic which was labeled by some experts as “dissident approach”. Unlike most countries, the Belarusian authorities demonstrated more complex and systematic approach to the problem taking into account not only purely medical and health issues, but also wider economic and social context. Thus, along with taking the most urgent medical and preventive measures Belarusian authorities avoided most social and economic restrictions, left the state borders open and preserved the social mobility of the population. Real sector of economic activities in Belarus, including industrial enterprises, continued to work in full scale. As a result, drop in GDP in Belarus during 2020 did not exceed 0,5-0,7% while the drop in GDP of the EU countries averaged about 7%.

Key words: COVID-19, pandemic, Belarus, EU, preventive measures, economy

The rise of COVID-19 pandemic at the very beginning of 2020 led to a consolidated reaction to that threat from European Union and other Western countries. There was developed a common Western model of reaction to pandemic, which included the closure of borders between different states, numerous restrictions imposed on real sectors of economic activities, large-scale restrictions on international trade, the closure of restaurants, cafes, fitness centers and other objects of social infrastructure, introduction of on-line regime for educational institutions and offices as well as social isolation for individuals, who had to stay at home and to comply with quarantine and curfew. All those measures resulted in serious disruption to traditional lifestyles and a restriction of social mobility.

As some experts and scholars indicate, organizational measures taken against pandemic were somewhat questionable, hasty and obviously ill-considered in terms of their medical effectiveness. At the same time, those measures proved to be quite effective for undermining the real sectors of economy, in the first place industry and trade. Regime of total isolation and wide-spread practice of lockdowns throughout Europe aggravated the process of rapid deindustrialization of the leading world economies. One of quite possible consequences of that policy can be the beginning of a new Great Depression with all negative and devastating phenomena that it implies.¹

It is necessary to emphasize with good reason that first results of pandemic met the most pessimistic predictions. According to United Nations reports, by summer 2020 approximately 1,6 billion people around the world lost their jobs and sources of stable income balancing on the brink of survival. Issues of food supply and questions of meeting basic material needs have become extremely aggravated. United Nations reports indicate that global crisis interconnected with pandemic COVID-19 can be a reason for large-scale economic recession with mass unemployment and impoverishment.²

From the very beginning of pandemic Belarusian authorities selected quite different approach to fighting COVID-19, which was more complex, more balanced and more systematic taking into

¹ Соколова Е.А. COVID-19 – вирус-убийца устоявшегося уклада // Политическое просвещение. 2020. №6(119). С. 129.

² Ibidem. С. 130.

consideration not only pure medical and health factors, but also much wider economic and social context as well as local peculiarities.³ The media coverage of the coronavirus problems in Belarus also differed from the European approach. While most leading European media focused on the most horrible sides of pandemic effectively fueling panic and used the pandemic issues as an effective tool to manipulate society and achieve their own political goals⁴, the Belarusian media mostly displayed a generally restrained tone trying to put pandemic issue into wider international and social context. At the same time, Belarusian opposition media and politicians following Western model of dealing with pandemic danger criticized official authorities and pro-government media for underestimating the real danger of a pandemic and depicting the real situation in pink. Issue of pandemic was used by Belarusian opposition as one of the tools of discrediting the authorities in Belarus for their alleged lack of action in the fight against the pandemic.

In the medical sphere, focus was made on wide preventive measures, which became possible due to the fact that Belarus as one of very few post-Soviet countries managed to preserve antiepidemiological infrastructure and experience of antiepidemiological work inherited from the Soviet health care system. Also, there were taken resolute measures to localize COVID infection and to channel all available resources to the most dangerous regions. Health system was restructured according to the recommendations of the World Health Organization and taking into consideration the local peculiarities.

During short period of time a number of hospitals throughout the country were transformed into special anti-COVID medical centers; there was organized mass production of masks, respirators and other means of individual protection; new laboratories with modern equipment have been established capable of testing for COVID-19.⁵ Due to close relations with China, Belarus received solid medical and consulting assistance from the Chinese authorities in the fight against coronavirus pandemic.

In the sphere of economy, real sector of economic activities including all industrial enterprises continued to work in full scale, although necessary additional medical measures have been taken to minimize the risks of pandemic. Moreover, situation of pandemic in Belarus was used for the accelerated process of further digitalization of the national banking system and successful development of digital technologies and IT sector.⁶ Some sectors of the Belarusian economy seek to benefit from the effects of the pandemic. Thus, experts in the field of Belarusian agriculture have very good reasons to believe that the economic consequences of the pandemic will increase the competitiveness of Belarusian agricultures products on international markets.

State borders of the Republic of Belarus remained opened, which was an exception since practically all European countries closed their borders and restricted social mobility inside their countries. Even Russia, in spite of the fact that it is a member of a Union state with Belarus, closed its borders with Belarus unilaterally and cancelled almost all transport communication between the two countries, including the most popular railway connection. In fact, EU member states withdrew from Shengen agreement while Russia unilaterally interrupted freedom of movement within the Union state with Belarus. Due to that obviously hasty, ill-considered and short-sighted decision of the Russian central authorities, overwhelming majority of Russian citizens could not visit Belarus and most Belarusian citizens could not visit Russia. Without doubt, that had very negative impact on the Russian-Belarusian integration project, which demonstrates obvious signs of stagnations during last years.

Taking into consideration all those circumstances, political scientists have every reason to assert that neither the integration project within the European Union, nor the Russian-Belarusian integration

³ Храмова Ф.И. Государственное регулирование социально-экономическими процессами в Республике Беларусь в условиях пандемии COVID-19 как фактор электоральных предпочтений // *Історыя і грамадазнаўства*. 2020. № 4(100). С. 22-23.

⁴ Федоров В. Демократия в эпоху масс // *Историк. Журнал об актуальном прошлом*. 2021. № 1. С. 58.

⁵ Горбачёв В. Пандемия COVID-19: сравнительная характеристика противоэпидемиологических мероприятий в Беларуси и Латвии // *Латыши и белорусы. Вместе сквозь века*. 2020. Выпуск 9. С. 97.

⁶ Ковалёв М. Пандемия ускорила цифровизацию белорусских банков // *Вестник ассоциации белорусских банков*. 2020. №10. С. 9-10.

project has stood the test in the form of a pandemic. Paradoxically, Belarus with its dubious reputation of the “last dictatorship in Europe”, in the context of pandemic turned out to be one of the most liberal countries in the world in terms of state border controls and freedom of movement.

“Dissident approach” taken by Belarusian authorities towards pandemic aroused sharp criticism among Western and Russian liberal media, politicians and some segments of Belarusian society especially in the capital of Minsk, who accused authorities of underestimating the real danger of pandemic. At the same time, many Europeans, tired of inconsistent, short-sided and often chaotic policy of total restrictions pursued by European governments after visiting Belarus spoke positively about the Belarusian experience.

Moreover, during the peak of anti-coronavirus measures in European Union, some residents of European countries moved to live in Minsk and other Belarusian cities, where shops, public places and restaurants were opened and where they could lead a normal life. In the words of one Czech visitor to Belarus in December 2020, who came to Minsk to celebrate here Christmas and New Year, while the EU countries are increasingly turning into a dead closed cemetery, a real full life is going on in Belarus and especially in its capital Minsk. For many Belarusians suffering from a deep inferiority complex in front of Western Europe, it was very strange to hear such statements from EU residents.

Although the volume of restrictions in Belarus was significantly lower than in Europe, official statistics indicate that the number of those infected with COVID in Belarus was comparable to those countries that took the most drastic measures against the pandemic. At the same time, Belarus managed to avoid drastic economic decline, which became major economic and social problem for those countries, which resorted to lockdown. Thus, official data indicate that the drop in GDP in Belarus during last year did not exceed 0,5-0,7% while the drop in GDP of the EU countries averaged about 7-8%. Moreover, in some EU member states severely affected by pandemic drop in GDP exceeded 10%. At the same time, in Spain and Greece unemployment reached 15-20% respectively.

A number of experts in Poland, the Czech Republic and some other countries of Central Europe, despite their generally critical attitude towards Belarus, admitted that the measures of the Belarusian authorities against the epidemic are more deliberate and generally more effective than in the EU countries.

It seems that more selective, more balanced, flexible and systematic approach to pandemic in Belarus turned out to be more justified and generally more reasonable in a wider economic and social context.

Most probably, COVID-19 pandemic is not the last crisis that our world is going to face in the years to come. Some experts believe that current pandemic with all its negative consequences can become just a starting point of much more serious and potentially much more devastating challenges.⁷ In this respect, approaches demonstrated by the Republic of Belarus, Sweden and some other “dissident” countries in dealing with COVID-19 pandemic challenges can be both useful and thought-provoking experience for the near future, which is definitely worth of looking at.

⁷ Швайгер Ш. COVID-19. 33 вопроса и ответа о коронавирусе. Минск: Поппури, 2020. С. 142-143.

LITERATURE

1. Горбачёв В. Пандемия COVID-19: сравнительная характеристика противоэпидемиологических мероприятий в Беларуси и Латвии // Латыши и белорусы. Вместе сквозь века. 2020. Выпуск 9.
2. Ковалёв М. Пандемия ускорила цифровизацию белорусских банков // Вестник ассоциации белорусских банков. 2020. №10.
3. Соколова Е.А. COVID-19 – вирус-убийца устоявшегося уклада // Политическое просвещение. 2020. №6(119).
4. Храмцова Ф.И. Государственное регулирование социально-экономическими процессами в Республике Беларусь в условиях пандемии COVID-19 как фактор электоральных предпочтений // Гісторыя і грамадазнаўства. 2020. № 4(100).
5. Федоров В. Демократия в эпоху масс // Историк. Журнал об актуальном прошлом. 2021. № 1
6. Швайгер Ш. COVID-19. 33 вопроса и ответа о коронавирусе. Минск: Поппури, 2020.

COVID - 19, CHALLENGES AND CONSEQUENCES IN GREECE

COVID - 19, IZAZOVI I POSLEDICE U GRČKOJ

COVID - 19, ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Abstract

Therefore, according to what was developed, each vaccine from any coronavirus company, in case it brings about some inherited modification of the human genome, is illegal. The illegality is that the above is not allowed by the International Law, even with the consent of the citizens. This raises questions about whether the politicians and the government of Greece are aware of how they define the freedom of the person. So if our freedom is that which is based on the death of innocent unborn children, which may become the threat of a new "genetic Hiroshima" according to the expression of Dr. Stylianos Karpithou. In fact, if, thanks to the provisions that give the general regulatory framework for a future measure, with separate and specific regulatory acts, regarding the quarantine of children or adults, it will lead us to an Orwellian society. A hypocritical and false, as well as inhuman freedom based on the phrase: "your death, my life", is by many scientists in Greece, publicly and brazenly stated in their scientific articles, that such a freedom, and let our politicians know that, we do not want such a freedom!

Key Words: Covid – 19, International Law, Greece, Ethics, Bioethics

Εισαγωγικά.

Όπως έχει ανακοινωθεί το Ινστιτούτο Πάουλ Έρλιχ, γερμανικό ινστιτούτο που είναι υπεύθυνο για τα εμβόλια και τα βιοϊατρικά φάρμακα, θα επιμείνει στη σύστασή του για περιορισμό της χρήσης του εμβολίου κατά της Covid-19 της AstraZeneca σε άτομα άνω των 60 ετών. Ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Φαρμάκων (EMA), μετέθεσε την απόφαση στις χώρες μέλη της ΕΕ για την χορήγηση του εμβολίου της AstraZeneca, το οποίο φέρεται να ευθύνεται για περιπτώσεις σπάνιων θρομβοεμβολών σε ανθρώπους στους οποίους χορηγήθηκε το σκεύασμα. Επειδή η σύστασή του βασίζεται σε εντατικές αναλύσεις της παρούσας κατάστασης της πανδημίας. Παρόμοια και η απόφαση της Ισπανίας, η οποία επίσης πρότεινε τη χορήγηση του συγκεκριμένου εμβολίου σε ανθρώπους άνω των 60, αφού τη σύσταση αυτή έκανε το ισπανικό υπουργείο Υγείας προς τις τοπικές κυβερνήσεις, οι οποίες έχουν τον τελευταίο λόγο για το ζήτημα, όπως είπε η υπουργός Υγείας της χώρας Καρολίνα Νταρίας. Ενώ η Αυστραλία ανακοίνωσε ότι θα προτείνει τη χρήση του εμβολίου της Pfizer αντί εκείνου της AstraZeneca για την ηλικιακή ομάδα κάτω των 50 ετών, μάλιστα ο αρχίατρος Πολ Κέλι είπε συγκεκριμένα ότι ο κίνδυνος είναι υπερβολικά μικρός, αλλά θα συνεχίσουν να χορηγούν το εμβόλιο της AstraZeneca, σε άτομα άνω των 70 ετών. Το Βέλγιο ανακοίνωσε ότι παγώνει προσωρινά τους εμβολιασμούς με το εμβόλιο της AstraZeneca για όσους είναι κάτω των 55 ετών, ανάλογη ήταν η απόφαση της Γαλλίας. Άλλες χώρες της ΕΕ έπαψαν εντελώς τη χρήση του συγκεκριμένου εμβολίου στα μέσα Μαρτίου και έκτοτε δεν έχουν ξεκινήσει την εκ νέου χορήγησή του.¹

¹ <https://www.militaire.gr/germania-kai-ispania-stamatoy-n-toys-emboliasmoy-s-me-astrazeneca-se-ilikies-kato-ton-60/>

Μάλλον πληθαίνουν τα περιστατικά των εμβολιασμένων που νοσούν μολονότι έχουν κάνει και τις δύο δόσεις. Έως και το 25% αυτών που έκαναν και τις δύο δόσεις του εμβολίου δύνανται να ασθενήσουν από covid και να μεταδώσουν την ασθένεια αυτή. Υπεύθυνοι εταιριών που παράγουν τα εμβόλια είχαν δηλώσει ότι αυτά δεν προσφέρονται για αποτελεσματική δημιουργία ανοσίας στον γενικό πληθυσμό. Όμως τα ΜΜΕ στην Ελλάδα με συνθήματα του τύπου «Εμβολιασμένος = Καθαρός», ή «εμβόλιο = ελευθερία», δημιούργησαν ψευδή πεποίθηση όσοι εμβολιαστούν θα είναι προστατευμένοι. Ίσως το μεγαλύτερο εμβολιαστικό πείραμα στην ιστορία της Ανθρωπότητας να βρίσκεται ανεξέλεγκτο. Σίγουρα δεν επιτρέπεται συνταγματικά καμία διάκριση στον πληθυσμό της χώρας με θέση, το εάν οι πολίτες έχουν εμβολιαστεί ή όχι, αφού τα στοιχεία δείχνουν ξεκάθαρα ότι ο εμβολιασμός δεν παρέχει ανοσία 100%. Το πιθανότερο να παρέχει την ατομική προστασία στον εμβολιασμένο, αλλά ενδεχομένως να παρουσιάζει σοβαρές παρενέργειες και στον ίδιο.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο (ΕΔΔΑ) λέει: «Θεμτός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός»². Είναι απόφαση που ανακοινώθηκε από αρχές Απριλίου 2021 με θέμα μάλλον άσχετο με την «πανδημία» και θέτει τη βάση για υποχρεωτικούς εμβολιασμούς στις χώρες της ΕΕ.

Ο υποχρεωτικός εμβολιασμός και η επιβολή προστίμων ή η εκδίωξη από τα σχολεία των μη εμβολιασμένων παιδιών, λέει το ΕΔΔΑ, δεν αποτελεί καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, καθώς «ο εμβολιασμός μπορεί να θεωρηθεί υποχρέωση σε μια δημοκρατική κοινωνία». Αυτό αποφάσισε το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), επί της προσφυγής γονέων από Τσεχία, που διεκδικούσαν την είσοδο των παιδιών τους σε κρατικά νηπιαγωγεία. Το κράτος της Τσεχίας αρνείται να δεχθεί μη εμβολιασμένα παιδιά και η απόφαση ΕΔΔΑ τη δικαιώνει, ανοίγοντας παράλληλα τη πόρτα σε μέτρα σε σχέση με τον εμβολιασμό για την «πανδημία», από χώρες ΕΕ.

Το δικαστήριο υποστήριξε «την αρχή της κοινωνικής αλληλεγγύης» ενώ στο πλαίσιο της θεωρεί, ότι οι υποχρεωτικοί εμβολιασμοί, προστατεύουν «τα πιο ευάλωτα άτομα» και η συλλογική ανοσία μπορεί να είναι ευεργετική για την κοινωνία κι όσους δεν δύνανται να εμβολιαστούν για σοβαρούς ιατρικούς λόγους, ενώ το αντίθετο «συνάδει με την προάσπιση των συμφερόντων των παιδιών, στα οποία και επικεντρώνεται» και ότι «όλες οι αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται με στόχο την προστασία των παιδιών, ως υψίστης σημασίας» λέει το ΕΔΔΑ. Οι γονείς των αντιεμβολιαστών, έγινε για να τους επιτραπεί να μην εμβολιάζουν τα παιδιά τους για συνολικά εννέα ασθένειες, μεταξύ των οποίων οι μαγουλάδες, ο τέτανος και η ηπατίτιδα Β', θεωρώντας ότι πρόκειται για ιδιωτικό ζήτημα, επικαλούμενοι το «δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικότητας», που προβλέπεται στο 8^ο άρθρο της Σύμβασης ΕΔΔΑ. Ένας εξ αυτών είχε πληρώσει πρόστιμο ενώ στους υπόλοιπους απαγορεύτηκε να στείλουν τα παιδιά τους στο νηπιαγωγείο.

Η απαγόρευση αυτή στην Τσεχία δεν ισχύει για το δημοτικό, και η πρόσβαση σε όλους είναι δεδομένη στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, της οποίας όμως το νηπιαγωγείο δεν αποτελεί μέρος. Η απόφαση του Ευρωδικαστηρίου πάρθηκε με 15 ψήφους υπέρ, μία κατά και μία απουσία. Αυτή η

² https://thepressproject.gr/themitos-o-yPOCHREOTIKOS-EMVOLIASMOS-LEEI-TO-EVROPAIKO-DIKASTIRIO/?fbclid=IwAR3FSahPzufeOr55hziZaQEYIs4GxyN_uXkquuPVD9am0G_1JPXj3ypPRoE

απόφαση ανοίγει το δρόμο για υποχρεωτικούς εμβολιασμούς, για τον κορονοϊό. Ο Νικολά Ερβιέ, ειδικός σε θέματα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, υποστήριξε ότι η απόφαση «ενισχύει την πιθανότητα για υποχρεωτικούς εμβολιασμούς, υπό συνθήκες, για την αντιμετώπιση της πανδημίας». Να τονίσουμε ότι το αντιεμβολιαστικό ρεύμα διεθνώς έχει αύξηση στην Ευρώπη, οι Λαοί αντιδρούν και ζητούν προστασία των ατομικών δικαιωμάτων τους που το Σύνταγμα κάθε Χώρας διαλαμβάνει, ενώ η απόφαση ΕΔΔΑ «λύνει τα χέρια» των πολιτικών και των κυβερνήσεων, αφήνοντάς τους στα χέρια την τελική απόφαση!

Ο ποινικολόγος καθηγητής του τμήματος νομικής της Κομοτηνής του Δημοσίου Πανεπιστημίου της Θράκης δρ. Κωνσταντίνος Βαθιώτης,³ σχολιάζει ότι ο κύριος Μακρόν και ο κύριος Μητσοτάκης αποφασίζουν και ενεργούν με «παραπλήσιο τρόπο». Τονίζοντας ότι δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι στις 16 Μαρτίου 2020, «προηγήθηκε ο Γάλλος στην κήρυξη του «πολέμου κατά του αόρατου εχθρού» και ακολούθησε την επομένη ο δικός μας. Αφ' ης στιγμής ο Γάλλος⁴ ηγέτης και «Rothschild Boy», «εξαπέλυσε νέα επίθεση εναντίον του γαλλικού λαού ανακοινώνοντας σκληρή αιχμαλωσία για έναν μήνα», «το πιθανότερο είναι ότι το διακεκριμένο μητσοτακικό μέλος της Λέσχης Μπίλντερμπεργκ θα χαλαρώσει προσχηματικά και για πολύ λίγο» τη δική μας αιχμαλωσία, «ανανεώνοντας τον ασύλληπτο εμπαιγμό του ελληνικού λαού μέσω των νεοταξίτικων λεξιμαγείων», (βλ. Κων. Βαθιώτη, «προσαρμογές», «ελεγχόμενη αποσυμπίεση», «εργαλεία», κ.λπ.), προκειμένου να μπορέσει να καταγράψει μετά από λίγες ημέρες την τρομερή έκρηξη «κρουσμάτων», διασωληνώσεων και θανάτων. Έτσι, θεωρεί ο ποινικολόγος καθηγητής Κωνσταντίνος Βαθιώτης, ότι «θα αποκτήσει το ιδανικό πάτημα για να επιβάλει μια γαλλικού τύπου σκληρή», «λαϊκή αιχμαλωσία» που θα στερήσει από τους Έλληνες της Ελλάδας για δεύτερη φορά, τον εορτασμό της Μεγάλης Εβδομάδας και τον εορτασμό του Πάσχα και της Ανάστασης του Κυρίου του έτους 2021. Τώρα, σημειώνει: το γερμανικό στρατόπεδο «συγκεντρώσεως», η κυρία Αγγελική Μέρκελ, έκανε μια «εξαιρετική ντρίπλα». Ανακοίνωσε την «σκληρή αιχμαλωσία», όμως την ανακάλεσε ζητώντας τη γερμανική συγγνώμη από το λαό της, έτσι έδειξε στο «μικρό» λαό ότι θα είχε την «ευγενική πρόθεση» να βοηθήσει το λαό, αλλά δεν ήταν εφικτό!

Σύμφωνα με όσα αναφέρει γερμανικό ρεπορτάζ της «Frankfurter Allgemeiner Zeitung», αυτή τη φορά ο Γάλλος Μακρόν δεν προτίθεται να επαναφέρει τις αναγκαίες «βεβαιώσεις εξόδου» που ίσχυαν στο πρώτο κύμα της επιδημίας, αλλά τώρα μάλλον θα εμπιστευθεί τους Γάλλους πολίτες, να ενεργήσουν ως φρουροί μόνοι τους για το καλό τους. Μέσα σε δήθεν κλίμα εμπιστοσύνης, οι γαλλικές αστυνομικές δυνάμεις να πραγματοποιούν ελέγχους για παράνομες συναθροίσεις και χρήση οιοπνεύματος. Όποιος διαβάσει το συγκεκριμένο γερμανικό ρεπορτάζ (μας σχολιάζει ο ποινικολόγος καθηγητής δρ. Κων. Βαθιώτης⁵), ότι θα μείνει άφωνος από την φρσεολογία, ότι: «οι νέοι περιορισμοί βαδίζουν χέρι - χέρι με μια ενισχυμένη εμβολιαστική καμπάνια. Μέχρι το καλοκαίρι θα πρέπει να έχουν εμβολιασθεί όλοι οι Γάλλοι πολίτες που είναι ηλικίας άνω των 18 ετών. Αν η χώρα, ενόψει των νέων στερήσεων, μείνει ενωμένη και αλληλέγγυα, τότε θα δούμε την άκρη του τούνελ». Ο Γάλλος ηγέτης υποσχέθηκε⁶ ότι από το τέλος Μαΐου 2021 και μέσα στο καλοκαίρι 2021 θα υπάρξει σταδιακό άνοιγμα. Παραδέχθηκε ότι θα μπορούσαμε να τα είχαμε πάει καλύτερα, είναι αλήθεια ότι κάναμε λάθη. Ταυτοχρόνως ατένισε με αισιοδοξία το μέλλον και χαρακτήρισε την πανδημία ως μια διαδικασία μάθησης για ολόκληρο το έθνος. Θα αντέξουμε, είπε.

Ο Γάλλος ηγέτης φαίνεται να ακολουθεί την ίδια ρητορική με εκείνη του Έλληνα ομολόγου του στις 5.11.2020, ο οποίος δήλωνε: «Ασφαλώς υπάρχει κυβερνητική ευθύνη, εμείς παίρνουμε τις αποφάσεις. Ασφαλώς έχουν γίνει και λάθη που έχουμε αναγνωρίσει και έχουμε σπεύσει να διορθώσουμε»! Η φράση το «φως στην άκρη του τούνελ» είναι μια θα λέγαμε φράση - κλισέ που

³ <https://www.facebook.com/kvathiot>

⁴ https://www.newsit.gr/kosmos/gallia-skliro-lockdown-gia-ena-mina-anakoinose-o-makron/3252951/?fbclid=IwAR1lg7Vd7bJJFg7SrtYywX8Eeg88YmqC03aSiYXQbnrMoULs_nMFULmrA

⁵ [Macron wiederholte, dass die neuen Einschränkungen mit einer verstärkten Impfkampagne einhergehen. „Bis zum Sommer werden alle Franzosen über 18 Jahren geimpft worden sein, die dies wünschen“, versprach er. Wenn das Land angesichts der neuen Entbehrungen „geent und solidarisch“ bleibe, „sehen wir bald ein Ende des Tunnels“].

⁶ [Zwischen Mitte Mai und dem Sommer werde es zu einer schrittweisen Öffnung kommen, versprach der Staatschef. Er gestand ein, „wir hätten es besser machen können, wir haben Fehler begangen. Das ist wahr“. Zugleich warf er einen optimistischen Blick in die Zukunft und bezeichnete die Pandemie als Lernprozess für die gesamte Nation. „Wir werden durchhalten“, sagte er].

χρησιμοποιείται όχι μόνο από τον Πρωθυπουργό της Ελλάδας κ.Μητσοτάκη ή κυβερνητικά στελέχη, αλλά και από Ιατρούς – ερευνητές, που πιθανώς πρόσκεινται στο χώρο της Νέας Τάξης Πραγμάτων. Στις 17 Μαρτίου ο κ.Παυλάκης στην αθηναϊκή εφημερίδα: «Καθημερινή», δήλωνε: «Με το lockdown και τα εμβόλια, βλέπουμε φως στην άκρη του τούνελ!» Η φράση των ηγετών όπως του Γάλλου «θα αντέξουμε» θυμίζει πολιτική εντυπωσιασμού και οίκτου για το πλήθος των «προβάτων», βαρύνγδουπες, πολιτικές κούφιας υποσχέσεις. Οι ψαγμένοι άνθρωποι προβληματίζονται, για το που μας πάνε τελικά. Μήπως θέλουν εν συννενοήσει, να υλοποιήσουν την πρόταση περί «παγκόσμιας προσωρινής κυβέρνησης για την αντιμετώπιση κορονοϊού» του Άγγλου ηγέτη Γκόρντον Μπράουν, όπως την μετέδωσε από το Λονδίνο σε ελληνική τηλεόραση, πέρυσι αρχές 2020, η δημοσιογράφος Νατάσσα Καντζαβέλου. Πιθανόν και οι φράσεις «θα νικήσουμε», με υπερβολικές ή γελοίες αναφορές για «ενότητα και αλληλεγγύη», που ακούμε από πολιτικούς και κυβερνητικούς.

Εδώ θα θυμηθούμε ευκαιρώς ακαίρως την παλιά δήλωση του συνταγματολόγου ομ. καθηγητή δρ. Γεώργιου Κασιμάτη, στις 3.6.2015, «υπάρχει στο μνημόνιο ρητή παραίτηση δικαιωμάτων εθνικής κυριαρχίας. Ποτέ δεν είχε υπογραφεί κάτι τέτοιο στο παρελθόν. Αυτό γίνεται για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας. Ούτε με το πιστόλι στον κρόταφο δεν υπογράφεις κάτι τέτοιο». Τελικά όλα γίνονται τυχαία ή έχουν και κάποια συνάφεια; Όπως έδειξε η κοινή γεωπολιτική ρητορική από τον Μάρτιο 2020, σαν από ντόμινο, σχεδόν οι περισσότεροι ηγέτες του κόσμου μιλούσαν με ίδιους κωδικούς: «πόλεμος κατά του αόρατου εχθρού», κι η ακολουθούμενη γεωστρατιωτική τακτική σαν να είναι προαποφασισμένη από κάποιο «αόρατο ηγέτη» μαριονέτα, ακόμα και σε γλωσσικό ή επικοινωνιακό προφύλ. Σαν κάτι να παπαγαλίζει στα ωτα των πολιτών. Σαν να βιώνουμε μια μοντέρνα επίθεση Οργουελιανής φαντασίας. Σαν οι κυβερνήσεις σε παγκόσμιο γίγνεσθαι κατά των λαών. Η Νέα Τάξη Πραγμάτων σαν να εδραιώθηκε. Τους αξίζουν συγχαρητήρια! Τα αλληπάλληλα «lockdown» δεν ήταν αρκετά να αφυπνίσουν τη μάζα. Παρότι οδηγούν στο σπάσιμο του ηθικού των αμάχων πολιτών, για να εμβολιαστούν αμαχητί.⁷ Η φράση «θα αντέξουμε» του κ. Μακρόν, μπορεί να ερμηνευτεί και ως «δεν θα αντέξετε και εντέλει θα εμβολιαστείτε, αν δεν εμβολιαστείτε, δεν θα ελευθερωθείτε!» Ο αόρατος παγκόσμιος ηγέτης του Οργουελιανού οράματος είναι και άριστος συντονιστής ενός πολέμου κατά του ανθρώπου, ίσως να είναι κι έξω από εμάς και ταυτοχρόνως να είναι ο «εξ από δω» όπως σχολιάζει ο καθηγητής Κων. Βαθιώτης.

Ο εμβολιασμός κατά του κοροναϊού ξεκίνησε στην Ελλάδα, αλλά και σε όλη την Ευρώπη στις 27 Δεκεμβρίου 2020, βλ. άρθρο της νομικού Ζωής Αγγελικούδη⁸. Με μία ισχυρή διαφήμιση υπέρ του εμβολίου, ως αποτελεσματικού μέτρου για τον περιορισμό της φερόμενης ως «πανδημίας», για τη προστασία της δημόσιας υγείας. Οι «ειδικοί» λοιμωξιολόγοι και οι πολιτικοί υπενθυμίζουν σε κάθε ευκαιρία, την πρόθεση για ικανοποιητικό αριθμό πολιτών για τη σταδιακή επάνοδο σε ρυθμούς της πρίν ζωής μας. Μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα εκατοντάδες χιλιάδες εμβολιασμοί, ενώ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δηλώνει ότι θα μας εξασφαλίσει περισσότερες από 2,6 δισεκατομμύρια δόσεις (εμβολίων).

Γίνεται μιά προπαγάνδα για την αποδοχή του εμβολίου, ενόσω δεν έχει γίνει η κύρια δοκιμή του, έτσι κλονίζεται η εμπιστοσύνη των πολιτών και δημιουργεί ανησυχία η προτιθέμενη υποχρεωτική επιβολή. Η ανησυχία εμφανίζεται και στό πρόσφατο Ψήφισμα της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης με αριθμό 2361/2021, με τίτλο «Εμβόλια Covid-19: ηθικά, νομικά και πρακτικά ζητήματα».⁹

Αλλά τα εμβόλια δεν είναι πανάκεια. Τα μέτρα κατά του κορονοϊού είναι γνωστό ότι αλλοίωσαν ή κατέστρεψαν την παγκόσμια οικονομία. Μάλιστα τονίζεται στο ως άνω Ψήφισμα 2361/21, ότι

⁷Βλ. Στυλιανού Καρπαθίου, δρ. Ψυχολογίας, πρωτοπρεσβυτέρου, «Εμβόλια λουσμένα από το αίμα αθώων!», περιοδικό «Ενοριακή Ευλογία», Έτος Κ', Τεύχος 222, Φεβρουάριος 2021, 70 επ. (71). Βλ. Κωνσταντίνου Κουρούπη: Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-yproxeotikotita-tou-smvoliasmou-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/> Βλ. Στυλιανού Καρπαθίου, πρωτοπρεσβυτέρου, Ανοικτή Επιστολή για το ζήτημα του εμβολίου προς την Ιερά Σύνοδο Εκκλησίας της Ελλάδος. Βλ. Η έκφραση «γενετική Χιροσίμια», χρησιμοποιείται από το π. Στυλιανό Καρπαθίου, στην ανωτέρω ανοικτή επιστολή του. Βλ.: https://pace.coe.int/en/files/29004/html?fbclid=IwAR2rCIgv7HxJCJB_s-vvYv0qMLQAXRj9cX1y_35R1rKQnAtf4Wqtm3-I

⁸ <https://enromiosini.gr/arthrografia/symvolyio-gia-ta-emvolia/>

⁹ «Εμβόλια Covid-19: ηθικά, νομικά και πρακτικά ζητήματα»: https://pace.coe.int/en/files/29004/html?fbclid=IwAR2rCIgv7HxJCJB_s-vvYv0qMLQAXRj9cX1y_35R1rKQnAtf4Wqtm3-I

«ακόμα και τα ταχέως αναπτυσσόμενα, ασφαλή και αποτελεσματικά εμβόλια, ωστόσο, δεν είναι άμεση πανάκεια» (βλ. σκέψη, 3, του Ψηφίσματος). Άραγε δεν το γνωρίζουν αυτό οι Έλληνες ειδικοί; Γιατί επιμένουν να παρουσιάζουν το εμβόλιο ως τη μόνη λύση για την αντιμετώπιση του Ιού;

Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση Συμβ. Ευρ., με το υπ. αρ. 2361/21, αναφέρει ότι το πρόγραμμα κατανομής εμβολίων «αντλεί χρηματοδότηση από Χώρες που προσυπογράφουν για την υποστήριξη της έρευνας, ανάπτυξης και παραγωγής ενός ευρέως φάσματος εμβολίου κατά του Covid-19 και διαπραγματεύονται την τιμή τους» (βλ. σκέψη 5). Παραδέχονται επίσης ότι τά μέτρα για την προστασία της δημόσιας υγείας και για για την καταπολέμηση του κορονοϊού «έχουν καταστρέψει τη παγκόσμια οικονομία, απογυμνώνοντας προϋπάρχοντα σφάλματα και ανισότητες και προκαλώντας ανεργία, οικονομική συρρίκνωση και φτώχεια» (βλ. σκέψη 1), έτσι οι πολίτες των Χωρών ζουν σε ύφεση εξ αιτίας της πανδημίας (βλ. σκέψη 2).

Τώρα, εφόσον ο Διεθνής Οργανισμός του Συμβουλίου της Ευρώπης, δέχεται επίσημα ότι τα μέτρα κατά του κορονοϊού είναι καταστροφικά για την οικονομία, καθώς και για τη ψυχολογία των ανθρώπων, οι Κυβερνήσεις συνεχίζουν ακάθεκτες, μάλιστα με απάνθρωπη τακτική! Στην πρωτοφανή αυτή οικονομική κρίση και ψυχική εξαθλίωση που ζούμε, τό κόστος της έρευνας και της παραγωγής των εμβολίων, ως συνήθως, θα μεταφερθεί στη φορολογία των πολιτών των Χωρών τους που συμμετέχουν σε αυτό το πρόγραμμα. Ενημερώθηκαν οι πολίτες; Θέλουν να επωμισθούν όχι μόνο το οικονομικό κόστος της παραγωγής των δισεκατομμυρίων δόσεων των εμβολίων, αλλά και τις απρόβλεπτες παρενέργειες με μακροχρόνιες συνέπειες στην υγεία τους; Στην Ελλάδα ο υπουργός Ψηφιακής Διακυβέρνησης Κυριάκος Πιερρακάκης έχει αναλάβει την «καλή ηλεκτρονική οργάνωση του εμβολιαστικού προγράμματος», ο οποίος ήταν πρώην μέλος του πολιτικού συμβουλίου του Πασοκ, αλλά δεν είναι ο μόνος από αυτό το χώρο που έχει αξιοποιηθεί από την ΝΔ αυτής της κυβέρνησης, πράγμα που δεν περνά απαρατήρητο από κάποια στελέχη της.

Υπάρχει ασφάλεια από τα εμβόλια; Η ίδια η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης με το παραπάνω Ψήφισμα καλεί τα κράτη μέλη και την Ευρωπαϊκή Ένωση: «Να υλοποιήσουν αποτελεσματικά συστήματα για τον έλεγχο των εμβολίων και της ασφάλειας αυτών μετά τη διάθεσή τους στο γενικό πληθυσμό, με σκοπό επίσης την παρακολούθηση των μακροπρόθεσμων επιπτώσεών τους» (βλ. σκέψη 7.1.4), αλλά και «να θεσπίσουν ανεξάρτητα προγράμματα αποζημίωσης, για να διασφαλίσουν αποζημίωση για αδικαιολόγητη ζημία και βλάβη, προκαλούμενη από τον εμβολιασμό» (βλ. σκέψη 7.1.5). Συνεπώς, η ασφάλεια των εμβολίων δεν είναι δεδομένη, κι ως μην το παραδέχονται δημόσια οι αρμόδιοι, ενώ θεωρείται σχεδόν δεδομένο, ότι θα έχουν μακροχρόνιες επιπτώσεις στην υγεία. Εδώ οι πολιτικές κυβερνήσεις των Κρατών θα πρέπει να γνωρίζουν, ότι φέρουν αστική και ποινική ευθύνη, για τις τυχόν βλάβες, που θα προκληθούν σε πολίτες από αυτόν τον εμβολιασμό, ενώ νομικά δεν θα δύνανται να απαλλαγούν από την ποινική τους ευθύνη.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης συγκάλυψε τα κράτη μέλη και την Ευρωπαϊκή Ένωση «να διασφαλίσουν υψηλής ποιότητας δοκιμές, οι οποίες είναι χρηστές, διεξάγονται με τρόπο ηθικό, σε συμφωνία με τις διατάξεις της Σύμβασης για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη βιοϊατρική (ETS No 164, Σύμβαση του Οβιέδο) και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο για τη βιοϊατρική έρευνα (CETS No 132), και περιλαμβάνουν σταδιακά παιδιά, έγκυες γυναίκες και θηλάζουσες μητέρες» (βλ. σκέψη 7.1.1). Να σημειωθεί εδώ, ότι για τη παραγωγή των εμβολίων κατά του Ιού, χρησιμοποίησαν την ανθρώπινη κυτταρική σειρά HEK 293, που προέρχεται από τα αρχικά των λέξεων: Human Embryonic Kidney, δηλαδή από ανθρώπινο εμβρυϊκό νεφρό, η οποία κυτταρική σειρά HEK 293 είναι προϊόν από έκτρωση, δηλ. το νεφρό υγιέστατου θήλυ εμβρύου από έκτρωση. Άραγε υπάρχει κέρδος για τις φαρμακευτικές εταιρίες, που χρησιμοποιούν κύτταρα εμβρύου;

Στήν παράγραφο 7.3.1 του ως άνω Ψηφίσματος τονίζεται, ότι «τα κράτη πρέπει να ενημερώσουν τους πολίτες, ότι ο εμβολιασμός Δεν είναι υποχρεωτικός και ότι δεν επιτρέπεται να τους ασκηθεί καμία πίεση, πολιτική, κοινωνική ή άλλη, για να εμβολιαστούν, εάν δεν το επιθυμούν οι ίδιοι». Οι Κυβερνήσεις της ΕΕ καλούνται «να διασφαλίσουν ότι κανείς δεν υφίσταται διακρίσεις, επειδή δεν έχει εμβολιαστεί, λόγω πιθανών κινδύνων για την υγεία του ή λόγω του ότι δεν επιθυμεί να εμβολιαστεί» (βλ. παράγραφος 7.3.2.). Το Συμβούλιο της Ευρώπης συντάχθηκε με το Διεθνές και το

Ευρωπαϊκό Δίκαιο, όπου «δεν προβλέπεται καθεστώς υποχρεωτικού εμβολιασμού».¹⁰ Το δεσμευτικό κείμενο είναι η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, κοινά γνωστή ως Σύμβαση του Οβιέδο, η οποία κυρώθηκε στην Ελλάδα με το νόμο ν.2619/1998 (Φ.Ε.Κ. Α' 132). Στο άρθρο 5 της Σύμβασης, προβλέπεται, ότι: «Επέμβαση σε θέματα υγείας μπορεί να υπάρξει μόνο αφού το ενδιαφερόμενο πρόσωπο δώσει την ελεύθερη συναίνεσή του, κατόπιν προηγούμενης σχετικής ενημέρωσής του. Το πρόσωπο αυτό θα ενημερώνεται εκ των προτέρων καταλλήλως ως προς το σκοπό και τη φύση της επέμβασης, καθώς και ως προς τα επακόλουθα και κινδύνους που αυτή συνεπάγεται. Το ενδιαφερόμενο πρόσωπο μπορεί ελεύθερα και οποτεδήποτε να ανακαλέσει τη συναίνεσή του». Συνεπώς ο εμβολιασμός είναι επέμβαση σε θέματα υγείας και διενεργείται μόνο κατόπιν ρητής και ελεύθερης συναίνεσης του ενδιαφερομένου. Δυστυχώς, στην Ελλάδα η ενημέρωση των πολιτών για τον εμβολιασμό και τα επακόλουθά του, με τους κινδύνους που εγκυμονεί δεν είναι επαρκής, σε εποχή όπου υπάρχει απουσία δημόσιου διαλόγου εκ της άλλης άποψης των ειδικών.

Συνήθως προβάλλονται τα επιχειρήματα υπέρ του εμβολίου και μάλιστα από κάποια ΜΜΕ με ψυχολογικά πιεστικό τρόπο, οι επιφυλάξεις και οι προβληματισμοί δεν δημοσιοποιούνται επαρκώς. Η συναίνεση των προσώπων που επιλέγουν να εμβολιαστούν, δεν έχει απόλυτα τα στοιχεία της ελευθερίας επιλογής. Αφού η ελεύθερη συναίνεση προϋποθέτει την καθολική ενημέρωση. Δυστυχώς, οι πολιτικοί, πάραυτα, ονόμασαν το πρόγραμμα εμβολιασμών: «Ελευθερία!». Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), είχε κρίνει, πώς ο υποχρεωτικός εμβολιασμός συνιστά αδικαιολόγητη επέμβαση στο δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, το προστατευόμενο από το άρθρο 8, της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Όμως με νέα απόφαση που ανακοινώθηκε από τις αρχές Απριλίου 2021, όπως παραπάνω αναφέραμε, με θέμα μάλλον άσχετο με την «πανδημία», θέτει τη βάση πλέον για τους υποχρεωτικούς εμβολιασμούς στις χώρες της ΕΕ. Σε Απόφασή του, για τη περίπτωση Solomakhin κατά Ουκρανίας, η οποία αφορούσε σε εμβόλιο κατά της διφθερίτιδας, το ΕΔΔΑ είχε αποφασίσει, ότι με τον υποχρεωτικό εμβολιασμό ως επέμβαση στη σωματική ακεραιότητα του προσώπου, μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη για λόγους δημόσιας υγείας, εφ' όσον συντελείται για να αποτρέψει την εξάπλωση μεταδοτικής ασθένειας! Ενώ είχε παρατηρηθεί ότι ως απαραίτητη προϋπόθεση θα είναι να έχουν ληφθεί όλες οι απαιτούμενες προφυλάξεις, ώστε να διασφαλίζουν, ότι ο εμβολιασμός δεν θα βλάψει την υγεία του προσώπου (βλ. σκέψη 36 της Απόφασης).

Στην περίπτωση ερωτήματος «επιδημίας» ή «πανδημίας» οι ειδικοί επιστήμονες του τομέα της Υγείας και στην Ελλάδα εμφανίζονται διχασμένοι σχετικά με το εάν πράγματι υπάρχει σήμερα «πανδημία». Μάλιστα αποσιωπούν τεχνηέντως ότι τα εμβόλια αυτά κατά του κορονοϊού δύνανται να επιφέρουν παρενέργειες ή σοβαρούς κινδύνους για την υγεία του προσώπου. Ο γάλλος νομπελίστας ιολόγος δρ. Luc Montagnier και η καθηγήτρια ιολόγος δρ. Oveta Fuller, μας έχουν δημόσια διευκρινίσει τον κίνδυνο της εμφάνισης των απρόβλεπτων παρενεργειών εκ των εμβολίων. Σχετικά αναπτύσσει τις απόψεις αυτές και ο ιερέας δρ. Στυλιανός Καρπαθίου, ως δρ. Θεολογίας και δρ. Ψυχιατρικής, σημειώνοντας: «Οι γνωστότερες φαρμακευτικές εταιρείες παραγωγής εμβολίων των κατά sars-cov-2 εμβολίων χρησιμοποίησαν την κутταρική σειρά του εκτρωθέντος εμβρύου (HEK293T), για να επεξεργαστούν εργαστηριακά το νέο εμβόλιο στα διάφορα στάδια προκλινικής μελέτης». Εάν λοιπόν στο στάδιο των δοκιμών του εμβολίου χρησιμοποιήθηκαν ανθρώπινα κύτταρα από έμβρυο έκτρωσης, οι δοκιμές αυτές απέχουν πολύ από το να είναι χρηστές και διεξαγόμενες με ηθικό τρόπο, σύμφωνα με τα παραπάνω του Ψηφίσματος του Συμβουλίου της Ευρώπης. Συνεπώς προσβάλλουν την αξία του προσώπου και του ανθρώπου και το δικαίωμα στη ζωή. Το ότι η νομική επιστήμη δεν δέχεται ότι το έμβρυο είναι ζωή από συλλήψεως, όμως το εκλαμβάνει ως δυνάμει ζωή, άξιο σεβασμού και προστασίας.

Σήμερα εάν η επιστήμη σκοτώνει ένα αθώο αγέννητο παιδί και χρησιμοποιεί τα κύτταρά του, για να επιζήσει από έναν Ιό, άραγε πόσο μπορεί να απέχει ο σύγχρονος άνθρωπος από τον κανιβαλισμό οποιασδήποτε μορφής; Ο άνθρωπος που έφτασε να πετά στα άστρα και στο φεγγάρι, άραγε τι μορφής

¹⁰ Κωνσταντίνου Κουρούπη: Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-yproxeotikotita-tou-smvoliasmou-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/>

πολιτισμό απέκτησε; Μήπως έρθει η ώρα να «την πατήσει» όπως λέει η λαϊκή παροιμία, όταν το μυρμήγκι, βγάζει φτερά, χάνεται! Μάλιστα το γενετικό υλικό, δηλαδή το σπέρμα, το ωάριο, καθώς και το γονιμοποιημένο ωάριο, δηλ. το έμβρυο, δεν είναι πράγματα, συνεπώς, δεν είναι δεκτικά εκμετάλλευσης. Σχετικά (στη σκέψη 7.1.6.) του ως άνω Ψηφίσματος, καταδικάζεται ο αδικαιολόγητος πλουτισμός φαρμακευτικών εταιριών, με συμφέροντα φαρμακευτικών βιομηχανιών. Ο ως άνω ιερέας και ψυχίατρος δρ. Στυλιανός Καρπαθίου σε Ανοικτή Επιστολή του στην Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, σημειώνει: «Στο διακινούμενο ερώτημα, για το εάν μπορεί το εμβόλιο να επηρεάσει το DNA, η απάντηση είναι, ότι αυτό είναι εφικτό. Μπορεί να συμβεί, μέσα από την διαδικασία της αντίστροφης τρανσκριπτάσης, η οποία είναι δυνατόν να μετατρέψει το m-RNA σε τμήμα του DNA· να συνθέσει δηλαδή DNA χρησιμοποιώντας RNA του Ιού ως καλούπι [χι]. Ομοίως, υπάρχει σοβαρός προβληματισμός, για το si-RNA (RNA μικρής παρεμβολής ή σίγασης), διότι με την αποικοδόμηση του m-RNA, μέσα στα κύτταρα, υπάρχει κίνδυνος να διευκολυνθεί η έκφραση ογκογονιδίων». Έχει διατυπωθεί η υποψία ότι οι τυχόν αλλαγές, πού θα επιφέρει το εμβόλιο, να κληρονομούνται και να μεταφέρονται στους απογόνους όσων έχουν εμβολιασθεί. Η έσχατη αυτή υπόνοια παραπέμπει στο άρθρο 13 της Σύμβασης του Οβιέδο: «Κάθε επέμβαση πού αποσκοπεί στην τροποποίηση του ανθρώπινου γονιδιώματος είναι επιτρεπτή μόνο για προληπτικούς, διαγνωστικούς ή θεραπευτικούς σκοπούς και μόνο εφ' όσον δεν αποσκοπεί στο να εισαγάγει οποιαδήποτε τροποποίηση στο γονιδίωμα τυχόν απογόνων».

Μάλιστα έχει ακουστεί από τα ΜΜΕ όπως στο απογευματινό δελτίο του Alpha¹¹ κι η είδηση βγήκε δειλά δειλά, στο δελτίο της νοσηματικής! Τι λοιπόν ειπώθηκε; Οτι τα παιδιά που θα βρίσκονται θετικά, δίχως να διευκρινιστεί στο ρεπορτάζ εάν εννοούν επιβεβαίωση θετικότητας ή την κατ' αρχήν θετικότητα με το self test, σε κάθε περίπτωση, θα δηλώνεται αυτό, στην εφαρμογή αυτή την ηλεκτρονική, και σε κάθε περίπτωση θα απομονώνονται, θα απομακρύνονται τα παιδιά από τις οικογένειες, σύμφωνα με το πρωτόκολλο του ΕΟΔΥ! Αλλά πιθανόν αποφεύγουν να πούνε ότι είναι ο ν.4682/20, ο νόμος ο οποίος προβλέπει αυτό που βγήκε δημόσια στην ελληνική τηλεόραση και να μετρηθούν αντιδράσεις; Κι είναι η περίπτωση ε' της παραγράφου 1 του άρθρου 1 του ν.4682/2020 που κυρώνει την Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου της 25ης Φεβρουαρίου 2020. Μετά από αυτό θεωρητικά δεν θα υπάρξει γονιός που θα πάει να δηλώσει το παιδί του ότι είναι θετικό στον Ιό, εκτός κι αν είναι θιασώτης φανατικός νεοταξίτης της παγκόσμιας κυβέρνησης. Μάλλον με προσεκτικό τρόπο ειπώθηκε ότι θα εφαρμόσουν την περίπτωση ε' της παραγράφου 1 του άρθρου 1 του ν.4682/2020.

Περίπου τα ίδια αναφέρονται και για θετικά αποτελέσματα «τεστ» που θα πραγματοποιεί το εκπαιδευτικό προσωπικό ή σε ιδιωτική δομή υγείας, κι όπου αναφέρεται «το πρωτόκολλο του ΕΟΔΥ», διευκρίνισαν ότι θα πρέπει να νοεί κανείς τις παραπάνω αναφερόμενες οδηγίες, για κατ' οίκον φροντίδα, όπου παραπέμπει η επίσημη πλατφόρμα, δεν γίνεται αναφορά σε υποχρεωτικό περιορισμό μαθητή ή εκπαιδευτικού σε ειδική δομή, αλλά αναφέρεται ο κατ' οίκον περιορισμός καραντίνας. Όμως ο ως άνω ν.4682/2020 (ΦΕΚ Α' 76/03-04-2020 κύρωσε τις Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου που εξεδόθησαν στις 25/02/2020, 11/03/2020 και 14/03/2020 σχετικά με την «πανδημία» COVID-19. Ο νόμος αναφέρει στο πρώτο άρθρο της από 25 Φεβρουαρίου κυρούμενης Πράξης Νομοθετικού Περιεχομένου: Αποφασίζεται η απομόνωση των επιβεβαιωμένων κρουσμάτων που δεν χρήζουν νοσηλείας σε νοσοκομείο, σε χώρους και δομές, που έχουν ήδη εξασφαλιστεί, για αυτόν τον σκοπό από τη Γενική Γραμματεία Πολιτικής Προστασίας και ειδικά σε περιπτώσεις που η κατ' οίκον απομόνωση δεν κρίνεται εφικτή και εγκυμονεί κινδύνους, για άλλα μέλη της οικογένειας. Οι αναφερόμενες ως άνω διατάξεις δίνουν το γενικό κανονιστικό πλαίσιο για μία μελλοντική λήψη μέτρων, με ξεχωριστές, συγκεκριμένες κανονιστικές πράξεις (π.χ. υπουργικές αποφάσεις), σχετικά με το προσωρινό περιορισμό (δηλαδή τη καραντίνα) προσώπων που μπορούν να μεταδώσουν άμεσα ή έμμεσα τη νόσο COVID-19, ή που θα προέρχονται από περιοχή όπου έχει παρατηρηθεί μεγάλη διάδοση της νόσου. Δεν έχει εκδοθεί κανονιστική πράξη με περιεχόμενο τη βίαιη προσαγωγή ή απαγωγή παιδιών από τα σχολεία τους, ή τον περιορισμό τους σε άλλες δομές.

¹¹ <https://www.ellinikahoaxes.gr/2021/04/11/paidomazoma-alpha-self-test-disinformation/>

Συνεπώς, σύμφωνα με τα όσα αναπτύχθηκαν το κάθε εμβόλιο από οποιαδήποτε εταιρεία για τον κορονοϊό, σε περίπτωση που επιφέρει κάποια κληρονομική τροποποίηση του ανθρώπινου γονιδιώματος, είναι παράνομο. Το παράνομο συνιστάται στο ότι δεν επιτρέπεται από το Διεθνές Δίκαιο η ως άνω διενέργεια ούτε με τη συναίνεση των πολιτών. Εδώ δημιουργούνται ερωτήματα κατά πόσο οι πολιτικοί και η κυβέρνηση της Ελλάδας είναι ενήμεροι και το πώς ορίζουν την ελευθερία του προσώπου. Εάν λοιπόν ως ελευθερία μας είναι αυτή που θεμελιώνεται σε θάνατο αθών αγέννητων παιδιών, που ίσως γίνει η απειλή μίας νέας «γενετικής Χιροσίμα» κατά την έκφραση του δρ. Στυλιανού Καρπαθίου. Μάλιστα εάν χάρη των διατάξεων που δίνουν το γενικό κανονιστικό πλαίσιο για μια μελλοντική λήψη μέτρων, με ξεχωριστές και συγκεκριμένες κανονιστικές πράξεις, σχετικά με την καραντίνα προσώπων παιδιών ή μεγάλων, θα μας οδηγήσει σε κοινωνία Όργουελ. Μια υποκριτική και ψεύτικη, καθώς και απάνθρωπη ελευθερία βασισμένη στη φράση: «ο θάνατός σου, η ζωή μου», αρκετοί επιστήμονες στην Ελλάδα, το δηλώνουν δημοσίως και ευθαρσώς σε επιστημονικά άρθρα τους, ότι μια τέτοια ελευθερία, να το ξέρουν οι πολιτικοί μας, μια τέτοια ελευθερία δεν τη θέλουμε!

Βιβλιογραφία:

- Αγιορειτών Πατέρων Επιστολή: <https://kathika.gr/ellada/anoikti-epistoli-agioreiton-kellioton-pateron-gia-to-embolio-kata-tou-koronaion-maskes-fimotra-elegchos-test/>
- Αγγελοκούδη Ζωής, νομικού: <https://enromiosini.gr/arthrografia/symvoyllo-gia-ta-embolia/>
- Βαθιώτης Κωνσταντίνος, καθηγητής ποινικολόγος: <https://www.facebook.com/kvathiot>
- Γάλλος Ηγέτης: https://www.newsit.gr/kosmos/gallia-skliro-lockdown-gia-ena-mina-anakoinose-omakron/3252951/?fbclid=IwAR3FSahPZu6cOr55hziZaQEYIs4GxyN_uXkquuPVD9am0G_1JPXj3ypPRoE
- Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων Ανθρώπου (ΕΔΔΑ): Θεμιάς ο υποχρεωτικός εμβολιασμός: https://thepressproject.gr/themias-ypochreotikos-emboliastos-leei-to-evropaiko-dikastirio/?fbclid=IwAR3FSahPZu6cOr55hziZaQEYIs4GxyN_uXkquuPVD9am0G_1JPXj3ypPRoE
- Ελληνικά: <https://www.ellinikahoaxes.gr/2021/04/11/paidomazoma-alpha-self-test-disinformation/>
- Ελλάδα: v.2619/1998 (Φ.Ε.Κ. Α' 132) και ποιοι, τα παιδιά που έχουν Ιό θα απομονώνονται, θα απομακρύνονται τα παιδιά από τις οικογένειες; Ο νόμος προβλέπει κι αυτό που βγήκε δημόσια στην ελληνική τηλεόραση, η περίπτωση ε' της παραγράφου 1 του άρθρου 1 του v.4682/2020 που κυρώνει την Πράξη Νομοθετικού Περιεχομένου της 25ης Φεβρουαρίου 2020.
- Δημοσιεύσεις: <https://www.triklopodia.gr/%ce%bf%cf%87%ce%b9-%cf%83%cf%84%ce%b1-self-test-rapid-test-me-%ce%b4%ce%b5%ce%b4%ce%b9%ce%ba%ce%b1%cf%83%ce%bc%ce%b5%ce%bd%ce%b1/>
- «Εμβόλια Covid -19: ηθικά, νομικά και πρακτικά ζητήματα»: https://pace.coe.int/en/files/29004/html?fbclid=IwAR2rCIgv7HxJCJb_-s_vvYv0qMLQAxRJ9cX1y_35RI1rKQnAtf4Wqtm3-I
- Καρπαθίου Στυλιανού, δρ. Ψυχιατρικής δρ. Θεολογίας, πρωτοπρεσβύτερου: «Εμβόλια λουσμένα από το αίμα αθών!», περιοδικό «Ενοριακή Ευλογία», Έτος Κ', Τεύχος 222, Φεβρουάριος 2021, 70 επ. (71). Του ίδιου, Στυλιανού Καρπαθίου, Ανοικτή Επιστολή για το ζήτημα του εμβολίου προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος, πρβλ. Η έκφραση «γενετική Χιροσίμα», χρησιμοποιείται από το Δρ. Στυλιανό Καρπαθίου, στην ανωτέρω ανοικτή επιστολή του. Βλ. https://pace.coe.int/en/files/29004/html?fbclid=IwAR2rCIgv7HxJCJb_-s_vvYv0qMLQAxRJ9cX1y_35RI1rKQnAtf4Wqtm3-I
- Κοινοβουλευτική Συνέλευση Συμβουλίου Ευρώπης με αρ. 2361/2021
- Κουρούπη Κωνσταντίνου: Η υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο: <https://www.syntagmawatch.gr/trending-issues/i-ypoxreotikotita-tou-smvoliastou-se-diethnes-kai-evropaiko-epipedo/>
- Γερμανία: <https://www.militaire.gr/germania-kai-ispantia-stamatoy-n-toys-emboliastou-me-astrazeneca-se-ilikies-katon-60/>

ВАКЦИНА КАО СРЕДСТВО ГЕОПОЛИТИЧКОГ УТИЦАЈА

Сажетак

Избор вакцине је такође геополитички избор, колико год то чудно звучало онима који о вакцинацији размишљају чисто медицински. Успешна вакцина не само да ће обогатити компанију која ју је развила, већ ће и државе које је прве стекну обдарити значајним геополитичким утицајем и истовремено колосалном одговорношћу.

Истовремено, различити званичници западних држава затражили су од власти САД да ако нека држава раније пронађе вакцину да се спречи да изврши доставу другој држави, јер ће вакцина бити средство геополитике. Другим речима западни «експерти» тврде да је «Спутњик В» геополитичко оружје које Москва користи за манипулацију западним демократијама и продубљивање подела и покушај да се Русија представи као спасилац света.

Руси су у овој трци за вакцином стекли велику предност, јер су је одобрили западни научници. Створили су сопствену вакцину, која је најуспешнија од свих постојећих. То је још увек шок за Запад. У клубу од пет нуклеарних, војних, економских, дипломатских и научних велесила односи нису нимало хармонични.

Француска је једина стална чланица Савета безбедности УН која није успела да развије своју вакцину, што се сматра великим геополитичким поразом. Због тога се налази у публици која посматра како руска вакцина „Спутњик В“ престојава европску геополитику.

Кључне речи: Пандемија, Ковид – 19, вируси, вакцина, геополитика

Zoran Miloshevich
Aleksandra Mirovich

VACCINE AS A MEAN OF GEOPOLITICAL INFLUENCE

Resume

The choice of vaccine is also a geopolitical issue, as odd as it may sound to those who think of vaccination solely from a medical point of view. A successful vaccine will not only enrich the company that developed it, but it will also endow the countries that first acquired it with significant geopolitical influence and, at the same time, colossal responsibility. At the same time, various Western officials asked the US authorities that if a country develops a vaccine earlier, it should not be allowed to be shipped to another country since the vaccine would be a geopolitical tool. In other words, Western "experts" claim that Sputnik V is a geopolitical weapon that Moscow uses to manipulate Western democracies, deepen divisions, and attempt to present Russia as the savior of the world. Russia got a huge advantage in this vaccine race because it was approved by Western scientists. They created their own vaccine, which is the most successful of all. This is still a shock to the West. In the club of five nuclear, military, economic, diplomatic and scientific superpowers, relations are far from harmonious. France is the only permanent member of the UN Security Council that has failed to develop a vaccine, which is considered a major geopolitical defeat. Therefore, she is watching how the Russian Sputnik V vaccine is currently changing European geopolitics.

Key words: Pandemic, Covid-19, viruses, vaccine, geopolitics

* Редовни професор теоријске социологије, научни саветник, академик Међународне словенске академије (Москва)

** Магистар политичких наука

ВАКЦИНА КАК СРЕДСТВО ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО ВЛИЯНИЯ

Резюме

Выбор вакцины также является геополитическим выбором, как бы странно это ни звучало для тех, кто думает о вакцинации исключительно с медицинской точки зрения. Успешная вакцина не только обогатит компанию, которая ее разработала, но и наделит страны, которые первыми ее приобрели, значительным геополитическим влиянием и в то же время колоссальной ответственностью.

В то же время различные официальные лица западных стран просили власти США, что, если страна разработает вакцину раньше, то не следует допускать ее доставку в другую страну, поскольку вакцина будет средством геополитики. Другими словами, западные «эксперты» заявляют, что «Спутник V» - это геополитическое оружие, которое Москва использует для манипулирования западными демократиями, углубления разногласий и попытки представить Россию спасителем мира.

Россия получила огромное преимущество в этой гонке за вакциной, потому что она была одобрена западными учеными. Они создали свою вакцину, которая является самой успешной из всех. Это все еще шок для Запада. В клубе пяти ядерных, военных, экономических, дипломатических и научных сверхдержав отношения отнюдь не гармоничны.

Франция - единственный постоянный член Совета Безопасности ООН, который не смог разработать вакцину, что считается крупным геополитическим поражением. Поэтому она наблюдает за тем, как российская вакцина «Спутник V» меняет европейскую геополитику.

Ключевые слова: Пандемия, Ковид-19, вирусы, вакцина, геополитика

УВОД

Вакцина је постала више од медицинског препарата који организму даје имунитет на конкретан антиген. Данас је постала средство геополитичког утицаја, јер спречава манипулаторе да „човечанство баца на колена“. У условима појаве још смртоноснијег вируса и ширења пуномоћја Светске здравствене организације, што се најављује, значило би да ова институција затвара неке државе у карантин, а непослушне излаже санкцијама, што је средство геополитичког утицаја које дозвољава да се одлучи која држава и народ ће живети, а који не. Држава која не купи жељену вакцину, као и оне које не уведу обавезну вакцину Светска здравствена организација ће једноставно изоловати, тј. кажњавати што је оставила без профита одређену фармацеутску компанију и њене власнике.

Истовремено препоручене мере Светске здравствене организације (карантин, полицијски час, рад од куће, забрана окупљања итд.) значи да ће становништво постати покорно, послушно, што омогућава да се њиме управља из једног центра. Тако се може преуредити свет, а то је и главни циљ геополитике.

Процеси покренути у вези са Ковидом-19 део су глобалног пројекта за преустројства света, а сличан је пројекту „Велики инквизитор“ који је описао Ф.М. Достојевски, рекао је филозоф и лидер покрета „Суштина времена“ Сергеј Кургињан, 5. јануара 2021. у новој серији филма „Коронавирус – његов циљ, аутори и власници“. „Власник новог пројекта, који још није представио човечанству до краја и који да остане под маском, нешто је попут природног неонацизма, при чему је све глобално“, рекао је [Кургињан](#).

Пандемија коронавируса због сумњи јавности у добре намере влада довела је до тога да се јавност плаши вакцинисања, те је зато постало важно питање којом, тј. чијом вакцином се вакцинисати. У Сједињеним Државама, председник Одбора за здравствену заштиту деце **Роберт Ф. Кенеди млађи** објавио је извештај почетком априла (2020) наглашавајући да је један од циљева вакцинације (за коју сада активно лобира Бил Гејтс) **стерилизација становништва и потом депопулација планете**.¹

Када се овоме додају и бројне тврдње, а ми наводимо једну од убедљивијих, да је Корона вештачки створен вирус, онда и те како има места сумњи да постоје тајни циљеви пандемије,² односно да није само вакцина средство геополитике, него и сам вирус Корона – 19.

Такође је занимљива улога Била Гејтса, коју Кенеди млађи наглашава, у подршци програмима вакцинације становништва. Истраживач, дакле, примећује да милијардер заправо има потпуну диктаторску контролу над Светском здравственом политиком („Обећаваши свој удео од 450 милиона долара од 1,2 милијарде за искорењивање дечије парализе, Гејтс је преузео контролу над Националном техничком саветодавном групом за имунизацију Индије (NTAGI), која је одобрила до 50 доза полио вакцина кроз преклапајуће програме имунизације за децу млађу од пет година“). Вакцине, које финансирао Гејтс, имале су своју негативну страну у Индији: 2017. године Светска здравствена организација признаје да је експлозија полиомијелитиса у великој мери резултат вакцинације. Епидемије у Конгу, Авганистану и на Филипинима такође могу бити последица вакцинације.³

Афрички континент постао је најчешћи полигон за испитивање вакцина. Недавно је у Француској избио скандал због изјава Камиле Лоша, истраживачице из Француског националног института за здравствена и медицинска истраживања (Inserm), о могућем тестирању вакцине на афричкој популацији. У оквиру емисије на ТВ каналу LCI, Камила Лош, заједно са шефом одељења за интензивну негу париске болнице Жан-Полом Миром, приметила је да се разматра идеја о спровођењу теста вакцине на афричким људима, штавише, Лош је приметила да су можда „релевантни тендери већ су најављени“.

Епидемија коронавируса и даље захвата планету. Број људи који су оболели или болесни приближава се броју од 100 милиона. И многи политичари сада сматрају да постоји само један начин да се заустави епидемија – вакцинација становништва. Питање је само коју вакцину одабрати?⁴

Пре свега, прву доступну. „У трци за статусом 'прве вакцине', имамо такозвану ситуацију пионирске предности: ако сте први који је пронашао вакцину у коју људи имају поверења, имаћете несразмерно велику кришку пите“, објашњава редакција листа Business Insider. И, на несрећу низа приватних западних компанија које покушавају да развију сопствену вакцину, Русија је била испред њих. Чини се да нема разлога за бригу – према правилима тржишне економије, којима су нас толико дуго учили западни партнери. Међутим, ово више није само економско, већ и геополитичко питање. По њиховом мишљењу, земља извозник нафте и гаса не може да има бољу науку и не може да смисли бољу вакцину, те самим тим и не би требало да узме значајнији део тржишта, односно новца.

¹ Дарья Платонова, Фармацевтический империализм: как связаны вакцинация и диктатура мирового финансового капитала?, <https://www.geopolitica.ru/article/farmaceuticheskiy-imperializm-kak-svyazany-vakcinaciya-i-diktatura-mirovogo-finansovogo>

² Професор из Немачке Роланд Виезендангер рекао је да је коронавирус вештачког порекла. То је [пекао](#) у свом раду објављеном на веб страници Универзитета у Хамбургу. Види: Studie zum Ursprung der Coronavirus-Pandemie veröffentlicht, <https://www.uni-hamburg.de/newsroom/presse/2021/pm8.html>

³ Дарья Платонова, Фармацевтический империализм: как связаны вакцинация и диктатура мирового финансового капитала?, <https://www.geopolitica.ru/article/farmaceuticheskiy-imperializm-kak-svyazany-vakcinaciya-i-diktatura-mirovogo-finansovogo>

⁴ Геворг Мирзаян, Что пишут западные СМИ о российской вакцине против коронавируса, <https://life.ru/p/1363449>

Због тога је „дубока држава“ у САД и Европи преузела заштиту пословних интереса приватних западних фармацеутских компанија. Ови интереси су заштићени на различите начине. И мали прљави трикови (на пример, Твитер-нацисти су привремено блокирали профил „Спутњика В“, како су написали, због „необичне активности“), и много пропаганде. Затим је уследила негативна пропаганда против руске вакцине као непоуздане и недовољно испитане.⁵

Генерално, западни медији признају да је бесмислено борити се против руских (а такође и против кинеских) вакцина. Макар само зато што западне компаније нису у стању да задовоље глобалну потражњу за вакцинама: богате земље њихове производе откупљују унапред, пре него што се произведу, а остале су принуђене да се окрену Москви и Пекингу. Па чак и они који су чврсто укључени у сферу утицаја Европе су присиљени на то. Дакле, Мароко је изабрао кинеску вакцину, а Алжир и Тунис (земље фокусиране на Француску) - руску. А имају ли алтернативу?

Јасно је да су се појавиле вакцине на које кретори пандемије нису рачунали, а које су створили руски и кинески научници. Јасно је да је њихова појава изазвала код креатора пандемије политичку и медијску хистерију, али и невиђену **русофобију** и **синофобију**⁶. Да све буде још чудније вакцинама произведеним у Русији (Спутњик В) и Кини (Синовак) забрањен је, до момента писања овог рада, приступ западним тржиштима и народима.⁷

ТРКА ЗА ПРОНАЛАЗЕЊЕМ ВАКЦИНЕ

Мало људи је слутило шта свет чека, када су се крајем децембра 2019. - почетком јануара 2020. на интернету појавили видео снимци из Кине на којима су приказани људи који су се онесвесешћивали на улици због непознате болести, а лекари у заштитим оделима растеривали посматраче, док би оболеле одвозили у непознатом правцу. Нико није могао да помисли да ће нови вирус довести до тешког облика карантина и невиђеног затварања граница за савремени свет, затим до урушавања економија чак и најразвијенијих земаља и однети више од два милиона живота.

Светска здравствена организација (СЗО) је већ 30. јануара 2020. препознала ширење инфекције коронавирусом као хитну ситуацију од међународног значаја, **а 11. марта је избијање раније непознатог патогена назвала пандемијом**.⁸

⁵ Исто.

⁶ Синофобија је нетрпељивост, мржња и ирационалан страх од Кинеза и Кине. Овај тип ксенофобије дошао је до изражаја у 19. веку на два различита места и у другачијим условима – у царском Јапану због традиционалног ривалства у Источној Азији, те Сједињеним Државама, Аустралији и Јужној Африци због отпора према кинеској имиграцији неретко прожетог расизмом. Од краја 20. века политичка синофобија распрострањена је у земљама Северне Америке и Западне Европе, а темељ тог ирационалног страха јест бројност кинеске нације и економски процват Кине, што би наводно могло угрозити доминацију западне цивилизације. Види: Sinofobija, <https://sh.wikipedia.org/wiki/Sinofobija>

⁷ Запад Русији због вакцине „Спутњик В“ прети санкцијама. Међутим, аналитичари указују да је то „пуцање из празне пушке“, јер су све санкције већ уведене. Остале су још две могућности: прво, искључења из платног система Swift, али Русија је развила алтернативу овом систему, тако да не би била угрожена. Штету од њеног изласка из овог западног система платног промета претрели би они који би посегли за овом санкцијом, јер је сигурно да се више не би враћала у овај систем. Друго, увођење санкција, тј, одузимање новца руским милијардерима који су новац поверили западним банкама. Међутим, то би значило и губљење утицаја међу олигарсима.

⁸ Валентина Шварцман, «Это как холодная война», Как создание вакцины от коронавируса превратилось в инструмент международной политики, https://lenta.ru/articles/2020/10/15/vaccine_diplomacy/

Отприлике у исто време велике фармацеутске компаније и истраживачки центри укључили су се у трку за проналажењем и развијањем вакцине против смртоносног вируса. Овај процес обично траје годинама (или чак деценијама), а само 10 процената „кандидата“, по правилу, не пропада у клиничким испитивањима и допире до популације. Сада, с обзиром на високу заразност вируса САРС-КоВ-2 и разарајући утицај пандемије на глобалну економију, научници чине све напоре да убрзају стварање вакцине, а регулатори су знатно поједноставили поступак регистрације нових лекова. Тренутно више од 190 **образаца** вакцине против Ковида 19 пролази испитивања доклиничка и клиничка, док је само неколико добило дозволе неке државе да се користи.

Четири од првих 10 пронађених вакцина развијају се у Кини. Америчке компаније Novavax, Moderna и Pfizer (у последњем случају, заједно са немачким BioNTech и кинеском Fosun Pharma) раде на још три. Поред тога, ти су и британске вакцина из Astra Zeneca и Универзитета Оксфорд, руска вакцина из Националног истраживачког центра за епидемиологију и микробиологију названа по Н.Ф. Гамалеу, као и лек који су развиле белгијске фармацеутске компаније Janssen Pharmaceutical Companies, ћерка Америчке Johnson&Johnson.

„Трка за развојем вакцине личи на свемирску трку између САД и Совјетског Савеза ... То је попут хладног рата“, сматра, на пример, Бред Лонкар, оснивач америчке Фондације за биотехнологију, која је усмерена на Кину. Према његовим речима, за кинеске званичнике то, заузврат, „није само ствар националног поноса и важан корак у заштити сопственог здравља, већ и начин да се демонстрира њихова супериорност“.⁹

Успешна вакцина не само да ће обогатити компанију која ју је развила, већ ће и државе које је прве стекну обдарити значајним геополитичким утицајем и истовремено колосалном одговорношћу.

Наравно „трка за вакцином“ је отпочела, а медији САД понављали су тезу да ако Американци први ураде вакцину то ће „Америку поново учинити великом“, понављао је Дејвид Солсбери, бивши директор за имунизацију британског Министарства здравља, који је сада сарадник познатог лондонског аналитичког центра Chatham House. Солсбери је такође тражио од власти САД да **ако нека држава раније пронађе вакцину да се спречи да је достави другој држави, јер ће вакцина бити средство геополитике.**

Журећи, америчка влада је на брзину склопила прелиминарне споразуме о испоруци вакцина са компанијама Novavax, Pfizer, Moderna, Johnson&Johnson и Sanofi. Говоримо о 100 милиона доза након одобрења вакцина. Са Astra Zeneca, америчке власти договориле су се о снабдевању чак 300 милиона доза – и то упркос чињеници да целокупно становништво земље има приближно 330 милиона људи. Поред тога, у јуну су Сједињене Државе купиле готово све светске залихе лека Ремдесивир, који се користи за лечење пацијената са Ковида - 19.

Сједињене Државе нису једина земља која је одлучила да унапред набаве неколико врста вакцина. На пример, Велика Британија се сложила да купи укупно 340 милиона доза од пет произвођача (за 68 милиона становника). Европска унија мораће да прими 600 милиона доза од два произвођача, а у преговорима је са још четири. Јапан се договорио са Pfizer и Astra Zeneca за куповину 120 милиона доза сваке вакцине, а у преговорима је са Moderna за још 40 милиона (за 126 милиона становника). А Аустралија је успела да јој се гарантују испоруке вакцине од 85 милиона доза, две врсте вакцина, иако има 25 милиона становника, што је у земљи изазвало низ питања.

Бројне земље у развоју, попут Индонезије, Вијетнама и Бразила, склапају сличне билатералне споразуме са произвођачима. Индија, чија ће фармацеутска компанија Serum Institute of India производити стране вакцине, такође се нада да ће добити око 500 милиона доза до средине следеће године.

⁹ Исто.

Овака, можемо рећи, „надраженост” и јака жеља влада да се унапред договоре и купе вакцину није мотивисана само негативним утицајем пандемије на економију, већ и због геополитичких разлога. У многим земљама мере карантина и растућа незапосленост довеле су до значајног пада рејтинга владајућих партија и влада, а са следећим таласом пандемије незадовољство ће само расти. Стога су обећања о раној вакцинацији и повратку у уобичајени поредак ствари сада можда најефикасније средство за стицање политичких поена и задржавање власти.

Истовремено, нова вакцина, тачније њихова испорука на приоритетној или преференцијалној основи, очигледно постају важан инструмент геополитике и дипломатије. Ако је раније донација панде била традиционална манифестација добрих намера и пријатељског односа Кине према земљи, сада је кинески поклон вакцина заменио слатке пуначке животиње. „Развој и примена вакцине против Ковида-19 у Кини, када буде доступна, биће глобално јавно добро. Ово ће бити кинески допринос обезбеђењу физичке и трошковне доступности вакцина у земљама у развоју“, рекао је кинески лидер Си Ђинпинг у свом обраћању 75. заседању Генералне скупштине Уједињених нација.¹⁰

Пекинг је већ обећао да ће афричке земље прво добити кинеске вакцине и то потпуно бесплатно. Поред тога, током пандемије, Кина је послала милионе комада заштитне опреме и тестова на афрички континент, а такође се договорила и са локалним компанијама о њиховој производњи. То није случајно – у протеклој деценији земља је уложила милијарде долара у афричку економију, посебно у вађење руда и других сировина. Поред тога, НР Кина у Африци види динамично растуће тржиште продаје и одскочну даску за ширење свог геополитичког утицаја и војног присуства (посебно треба нагласити да Кинези имају поморску базу у Цибутију).

Поред Африке, Кина се обавезала да ће своје вакцине послати као приоритет низу азијских земаља – Филипинима, Камбоџи, Лаосу, Мјанмару, Тајланду и Вијетнаму. Вакцине ће такође бити испоручене оним земљама у којима су лекови тренутно на клиничким испитивањима: Уједињени арапски емирати, Бахреин, Перу, Мароко, Турска, Бангладеш, Бразил и Индонезија. А земљама Латинске Америке и Кариба, Пекинг је обећао да ће обезбедити зајам од милијарду долара за куповину својих вакцина. Кина, дакле, себе позиционира као „доброћудног вакцинатора“ земаља у развоју, те очигледно настоји да истисне негативне асоцијације – слику жаришта, па чак и да је према западним медијима, кривац за избијање пандемије.

Према неким аналитичарима, у тежњи да искористи развој догађаја и поседовање вакцине коју представља као „глобално јавно добро“, Кина може поништити оптужбе Сједињених Држава, Европске уније и Аустралије, које су више пута оптуживале Пекинг за скривање избијања коронавируса, што му је наводно омогућило да се развије у пандемију.

Запад, међутим, није имао среће са својим вакцинама. Захваљујући алтернативним медијима до јавности су допирале вести о великој смртности код људи који су примили вакцину. „Најтужније је било схватити како су, након давања вакцине, „старци падали као муве“, рекао је један неговатељ из америчког старачког дома, огорчен оним што је видео својим очима. Можда сте приметили да се смртни случајеви вакцине нигде не спомињу у врло информисаним медијима (колико има оболелих) који нападају ваше домове. Ово питање се јавља не само у Румунији, већ и на европском и међународном нивоу. Званичници ћуте, иако знају истину. То је само по себи злочин“, тврди лист Active News.

Уредници листа ActiveNews -а су све медицинске извештаје о штетним последицама вакцина проучили. Резултат, који је био шокантан, су објавили. Више од 173 мртвих у Европи и више од 317 у Америци. 16.479 случајева нежељених реакција на вакцину Pfizer у Европској унији. Већина страдалих су жене. 16.479 случајева нежељених реакција на вакцину Pfizer/BioNTech-Comirnat, од којих је Европска унија пријавила најмање 173 смртна случаја од почетка кампање вакцинације против Ковида 19 до 23. јануара 2021. године.

¹⁰ Исто.

Трка вакцина против коронавируса се наставља. Међутим, време пролази и појављују се све више и више различитих вакцинација и све више информација о ефикасности и нежељеним ефектима овог или оног лека. Стога се почињу чути гласови у прилог става да корисници имају право на избор вакцине.¹¹

На крају, после невероватне пропаганде против руске и кинеске вакцине, западна јавност која се суочила са неефикасношћу и штетности западних вакцина толико, да је чак и амерички лист Bloomberg објавио чланак под насловом «Путинова вакцина којој смо се до недавно ругали постаје фаворит у борби са пандемијом»¹²

Тако је постало јасно да ће вакцина постати најжељенији ресурс на планети. Ко је први добије, вероватно ће одредити национално богатство и глобални геополитички утицај.

Највеће државе широм света најављују почетак масовне вакцинације. Мапе које одражавају снабдевање земаља једном или другом вакцином против коронавируса су нека врста нове условне поделе држава на оне „које могу“ и „које то нису у стању“.

Од њих се може издвојити посебна подгрупа држава које развијају сопствене вакцине, попут Русије, САД-а, Велике Британије, Шведске, Немачке, Кине и, што је интересантно, Казахстана. Можемо рећи да ова листа одражава мешавину амбиција, могућности за борбу за лидерство у „врлом новом свету“ у који смо сви ушли 2020. године. Готово цела Африка, већи део Латинске Америке, Индокине, као и земље попут Украјине и Турске, зачуђујуће блистају као празно место на овој мапи. Ова мапа, у ствари, прилично тачно одражава пуноћу суверенитета држава.

Међутим, поменута Турска је купила вакцину и чак најавила почетак масовне вакцинације. На примеру Турске и Украјине може се видети како политизовано може постати чисто медицинско питање вакцинације. Турска је кључни партнер Кине у муслиманском свету. За Анкару Пекинг није само други трговински партнер после Москве, већ и огроман извор ресурса који су потребни Ердогану да би остварио свој сан о турској хегемонији у региону. Кина Турској даје издашне кредите, док је ова крајња изузетно лојална НР Кини у спровођењу инфраструктурних пројеката на својој територији у оквиру Иницијативе за „Нови пут свиле“.

Турски избор кинеске компаније за вакцине Синовак, поред недостатка западних вакцина распродатих у „претпродаји“ – Astra Zeneca, Pfizer-BioNTech, Moderna и других, објашњава се и горе наведеним факторима. Другим речима, избор вакцине је такође геополитички избор, колико год то чудно звучало онима који о вакцинацији размишљају чисто медицински.

У Украјини је потпуно другачија ситуација. Ова држава је и даље у фокусу пажње Запада као инструмента притиска на Русију. Међутим, ни САД ни ЕУ не желе да улажу додатна средства у Украјину. Истовремено, степен западне контроле над украјинским политичким животом последњих година постао је толико свеобухватан да му није потребно ништа додати.

Као резултат, Украјина, упркос својим „савезничким“ односима са Сједињеним Државама и Европском унијом, није била у могућности да учествује у дистрибуцији првих серија западних вакцина, па ће стога земља остати један од главних извора ширење Ковида - 19 на континенту веома дуго, уз све пратеће последице, укључујући забране путовања у

¹¹ Tim Loh, Pfizer or Sputnik? Race to Inject Prompts Calls for Choice, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-31/pfizer-or-sputnik-race-to-inject-prompts-calls-for-choice>. Упореди: Yves Leroy (Ив Лепуа), Covid-19 : peut-on se fier aux vaccins russes et chinois ?, <https://www.leparisien.fr/societe/sante/covid-19-peut-on-se-fier-aux-vaccins-russes-et-chinois-02-02-2021-8422570.php>

¹² Henry Meyer, Putin's Once-Scorned Vaccine Is Now a Favorite in Pandemic Fight, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-06/putin-s-once-scorned-vaccine-is-now-a-favorite-in-pandemic-fight>

Европску унију, упркос безвизном режиму који је добијен после обојене револуције 2014. године.

Истовремено, Украјина је можда прва земља која је званично изјавила да ће се набавка вакцина вршити на основу разматрања политичке целисходности. Истовремено, значајна разлика између Кијева и Анкаре је у томе што је ова друга имала и могућности и избор приликом доношења одлуке, док Украјина нема избора. Западне вакцине нису доступне Украјини, јер их једноставно не продају. Куповина кинеске вакцине могућа је у изузетно малим количинама - 1,9 милиона доза на 40 милиона становника, тако да масовна вакцинација не долази у обзир. Док је руски „Спутњик В“ ту, чија се производња лако може организовати и у самој Украјини, Кијев одбија куповину због пропагандног ефекта који ће таква одлука имати.

Ово је посебно наглашено изјавио министар спољних послова Украјине Дмитриј Кулеба. „Као члан владе, противио бих се таквој одлуци, – рекао је Кулеба – пошто Русија не брине о здрављу Украјинца, она брине о наметању својих пропагандних клишеа и идеологије снабдевањем вакцином ... чак и ако би била ефикасна“. Другим речима, чак ни успешни тестови Спутника В и могућност његове производње директно у Украјини нису довољан основ за његову куповину. Ако сажмете оно што је министар рекао до крајњих граница, добићете следеће: **животи Украјинаца јефтинији су од наше репутације непомирљивих бораца против Русије**. И ово је апсолутно тачно.

Међутим, поред свега чињеница, која све приморава да другачије мисле, остаје: Руси имају вакцину коју су одобрили западни научници. Створили су сопствену вакцину, попут Кинеза, Американаца и Британаца, који чак имају неколико вакцина. То је још увек шок за Запад. **Француска је једина стална чланица Савета безбедности УН која није успела да развије вакцину**. У овом клубу од пет нуклеарних, војних, економских, дипломатских и научних велесила ствари нису лагане. Штавише, ми, Французи, пропустили смо бар једну прилику да добијемо вакцину,¹³ пише Никола Бејту о томе како руска вакцина „Спутњик В“ престројава европску геополитику.

РУСКА ВАКЦИНА

Када је постало јасно да избијање КОВИД-19 коронавируса неће бити географски ограничено на одређене регионе Кине, већ ће постати глобална пандемија, руске власти су предузеле два почетна корака. Прво су одлучно рекли да ће Русија бити безбедно и ефикасно изолована како би се спречило ширење вируса. Други корак био је заснован на предлозима руског председника Владимира Путина на онлајн самиту Г20, да у суштини велике силе треба да престану да делују као ривали и да се уједине како би пронашле заједничко решење. Ни један ни други корак није донео очекиване резултате. Вирус је продро у Русију, а Трамп најавио да ће се САД бринути само о себи.

Да подсетимо, Трампова администрација је јасно ставила до знања да ће на пандемију гледати искључиво из америчке перспективе и да неће оклевати да тражи предности за САД, посебно ако вирус озбиљно погоди ривале и конкуренте. У међувремену, док је Си Ђинпинг изговарао кинеске понуде помоћи, постало је јасно да у замену за било какву помоћ коју Кина нуди, он поставља услове. Највише се прибојавао естаблишмент у Кремљу да ће друге земље направити велики искорак у лечењу коронавируса пре Русије, а затим ће Русији понудити помоћ тек након што је вирус даље ослабио или ће користити било какву вакцину као полуку да приморају Кремљ да крене на нежељене уступке.

У августу је руски председник Владимир Путин објавио да је Русија регистровала прву у свету вакцину против Ковида-19. Будући да је то учинио пре краја клиничких испитивања вакцине, стручњаци широм света гледали су на његову најаву са скептицизмом. Сада он

¹³ Nicolas Beytout, Vaccin: Spoutnik rebat la géopolitique européenne, <https://www.europe1.fr/emissions/L-edito-eco/vaccin-spoutnik-rebat-la-geopolitique-europeenne-4022716>

можда убира значајне дипломатске дивиденде, јер Русија ужива у свом највећем научном открићу од Совјетског Савеза.

У глобалној борби против пандемије, која је за мање од годину дана убила скоро 2,3 милиона људи, трка вакцина попримила је геополитички значај док владе покушавају да реше социјалну и економску штету проузроковану закључавањима како би зауставиле ширење вируса као што је брже могуће ... То Русији даје предност, јер је једна од ретких земаља у којој су научници успели да створе ефикасну вакцину.

Одлука о именовању вакцине „Спутњик В“ - по првом сателиту у историји, чије је лансирање 1957. године омогућило Совјетском Савезу да тријумфује над Сједињеним Државама у почетној свемирској трци – био је доказ значаја који Москва придаје овом достигнућу. Објављени у часопису The Lancet, резултати треће фазе клиничких испитивања, у којима је учествовало око 20.000 добровољаца, доказују да је ефикасност руске вакцине 91,6%. Иако је прерано говорити о политичким дивидендама које би Путин могао добити, Русија се већ увелико фокусира на благотворни утицај вакцине и на њен углед.

Чини се, дакле, да вакцине постају важан елемент руске спољне политике, која је прва у свету регистровала своју вакцину, који је прошла фазу клиничких испитивања. Буквално сваке недеље Русији фонд за директна улагања (РДИФ), који финансира развој вакцине, најављује нове споразуме о њеном снабдевању како земљама које традиционално одржавају пријатељске односе са Москвом, тако и земљама које су историјски биле у орбити САД.

Према најновијим информацијама, **Русија је примила око 50 захтева за вакцину из различитих региона света.** Постигнути су споразуми о испоруци 32 милиона доза Мексику, до 50 милиона Бразилу, 100 милиона Индији, до 35 милиона Узбекистану и по 25 милиона Египту и Непалу. Поред тога, према РДИФ-у, руски лек ће се тестирати у УАЕ, Саудијској Арабији, Филипинима и Индији, док су Белорусија и Венецуела већ добиле прве дозе за вакцинацију добровољаца.

Вакцина „Спутњик В“ показала је ефикасност од 91,6%. О томе сведоче резултати објављени у медицинском часопису The Lancet, а потврдили су их независни стручњаци. Француски читаоци верују да ће Европа напустити „Спутњик В“ искључиво из политичких разлога.¹⁴

"Развој вакцине 'Спутњик В' критикован је због журбе и недостатка транспарентности. Међутим, објављени резултати су јасни и научни принцип ове вакцинације је демонстриран", рекла су два британска стручњака, професори Јан Џонс и Поли Рој, у коментару на студију The Lancet. То "значи да се од сада још једна вакцина може придружити борби за смањење инциденце Ковид-19" - рекли су научници, који сами нису били укључени у студију.

Истраживања су показала да је вакцина ефикасна у старосној групи људи старијих од 60 година. Коначно, делимични подаци показују да врло добро штити и од умерених и од тешких облика болести.

Ан-Силвен Шасани (Anne-Sylvaine Chassany) у чланку за британски „Financial Times“ под насловом „Запад је дужан да обрати пажњу на вакцинацију Русије и Кине“ у коме се не брине за здравље људи, већ о изгубљеном угледу Запада¹⁵ каже: „Од почетка пандемије коронавируса, Кина и Русија су користиле медицинске потрепштине да стекну корист у области спољне политике. Прошлог пролећа су обе државе послале маске и другу личну заштитну опрему земљама које су биле тешко погођене Ковидом-19. Данас обећавају своје вакцине – и већ су постигли неки успех.“¹⁶ Затим додаје: „Запад готово да не примећује рат вакцинама себи под носом. Кинеска стратегија је 'успешнија него што је препозната у

¹⁴ Covid-19: le vaccin russe Spoutnik V efficace à plus de 91%, selon des experts indépendants, <https://www.lefigaro.fr/flash-eco/covid-19-le-vaccin-russe-spoutnik-v-efficace-a-plus-de-91-selon-des-experts-independants-20210202>

¹⁵ Anne-Sylvaine Chassany, The west should pay attention to Russia and China's vaccine diplomacy, <https://www.ft.com/content/c20b92f0-d670-47ea-a217-add1d6ef2fbd>

¹⁶ Исто.

Европи', каже Мориц Рудолф. Иако се током прве фазе пандемије коронавируса нека од личних заштитних средстава коју је послала Кина показали лошег квалитета, Пекинг је тада оставио велики угисак, јер је био први добављач многим земљама ван ЕУ, посебно неким од најсиромашнијих земље у Африци. У међувремену, Сједињене Државе треба да обрате пажњу на активност Кине и Русије у Латинској Америци и на Блиском Истоку. Ово је још један разлог, мимо хуманитарних, економских и научних разлога, да Запад одржи своја обећања о брзој испоруци јефтиних или бесплатних вакцина кроз програм Covax.¹⁷

Француски геополитичар Паскал Бонифас (Pascal Bonifas), у интервјуу за „Ouest-France“ каже да Русија одржава „врх у геополитици“, јер је однела победу у трци вакцина.¹⁸ „Као резултат пандемије Ковид-19 и трке вакцина између различитих земаља успостављен је нови однос снага. Како се Европска унија налази у тешком положају, Сједињене Државе покушавају да обнове снагу у области медицине и производње вакцина, након катастрофалног покушаја суочавања са здравственом кризом. Друге земље се, на супрот, успешно суочавају са овим изазовом, попут Кине и Индије, као и Русија својом вакцином Спутник В.“

У сличној ситуацији нашла се и Канада. „Канада, богата земља Г7, сада је присиљена на просјачење. Боже! Зашто канадска влада није смислила бољу стратегију? Имала је годину дана да се припреми.“¹⁹ Сви су изгледи да ће и ова земља куповати вакцину од Русије.

НА КРАЈУ – ПИТАЊА БЕЗ (ЈОШ УВЕК) ВАЉАНОГ ОДГОВОРА

Како се види на мапи Украјине у овој држави ради **13 тајних америчких војних лабораторија са дипломатским статусом** (домаће власти немају надлежност над њима).

У Украјини се са посебном жестином разгорела расправа о активностима америчких лабораторија, које иста та СБУ препоручује да се не зову америчким.

„Не постоје стране биолошке лабораторије на територији Украјине», навела је Служба безбедности Украјине (СБУ), наводећи да је све ово «планирана информативна кампања, чија сврха није само примати политичке дивиденде, већ да се због борбе са корона-вирусом сеје паника у друштву.» До ове изјаве тајне службе дошло је пошто се опозициони лидер **Виктор Медведчук** обратио председнику Зеленском са захтевом да се организује државна комисија која би се бавила активностима тих лабораторија. **Уместо председника Зеленског, одговорила је амбасада САД објашњавајући да су 2005. године Министарство здравља Украјине и Министарство одбране САД потписали оквирни споразум о неширењу технологија, патогена и знања које би се могло користити у развоју биолошког оружја.**

У саопштењу је наведено да је „у оквиру овог споразума, велик број државних лабораторија смештених у Одеси, Харкову, Лавову, Кијеву, Виницкој, Херсонској и Дњепропетровској области модернизован (ремонтовани су објекти, обновљена је опрема, купљена су потрошна средства, итд.)“. СБУ такође објашњава да се те лабораторије финансирају из државног буџета, те да су подређене Министарству здравља и Државној служби Украјине за безбедност хране и заштити потрошача.

Наравно, додали су да СБУ штити све те биолошке лабораторије и да се „мере заштите и очувања колекције патогених сојева обезбеђују на одговарајућем нивоу“.

¹⁷ Исто.

¹⁸ ENTRETIEN. Vaccin contre le Covid-19 : « La Russie remporte la bataille » sur le plan géopolitique, <https://www.ouest-france.fr/sante/virus/coronavirus/entretien-vaccin-contre-le-covid-19-la-russie-remporte-la-bataille-sur-le-plan-geopolitique-7152146>

¹⁹ ELSIE LEFEBVRE, Un problème avec le vaccin russe?, <https://www.journaldemontreal.com/2021/02/17/un-probleme-avec-le-vaccin-russe>

У Украјини делује 13 тајних америчких војних биолaboratoriја²⁰

Друго питање односи се на присуство истих таквих лабораторија у свету. Како показује доња мапа све су оне размештене око геополитичких противника САД. Шта те лабораторије раде и ко их контролише?

²⁰ Јерор Лебедев, «Биомаса» под надзором лабораторија, <https://naukaikultura.com/biomasa-pod-nadzorom-laboratorija/>

ЗАКЉУЧАК

Према водећим епидемиолозима, Ковид-19 вероватно неће бити последња пандемија, број таквих избијања због појаве нових патогена ће расти, што значи да ће се повећавати улога фармацеутских компанија и значај њиховог развоја. Врло је вероватно да ће они постати толико утицајни инструменти унутрашње и спољне политике (геополитике) држава као што су то биле друштвене мреже у последње време.

ЛИТЕРАТУРА

- Beytout, Nicolas: Vaccin: Sputnik rebat la géopolitique européenne, <https://www.europe1.fr/emissions/L-edito-eco/vaccin-sputnik-rebat-la-geopolitique-europeenne-4022716>
- ENTRETIEN. Vaccin contre le Covid-19 : « La Russie remporte la bataille » sur le plan géopolitique, <https://www.ouest-france.fr/sante/virus/coronavirus/entretien-vaccin-contre-le-covid-19-la-russie-remporte-la-bataille-sur-le-plan-geopolitique-7152146>
- Covid-19: le vaccin russe Sputnik V efficace à plus de 91%, selon des experts indépendants, <https://www.lefigaro.fr/flash-eco/covid-19-le-vaccin-russe-sputnik-v-efficace-a-plus-de-91-selon-des-experts-independants-20210202>
- Loh, Tim: Pfizer or Sputnik? Race to Inject Prompts Calls for Choice, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-01-31/pfizer-or-sputnik-race-to-inject-prompts-calls-for-choice>
- Leroy, Yves: Covid-19 : peut-on se fier aux vaccins russes et chinois ?, <https://www.leparisien.fr/societe/sante/covid-19-peut-on-se-fier-aux-vaccins-russes-et-chinois-02-02-2021-8422570.php>
- Лебедев, Јегор: «Биомаса» под надзором лабораторија, <https://naukaikultura.com/biomasa-pod-nadzorom-laboratorija/>
- LEFEBVRE, ELSIE: Un problème avec le vaccin russe?, <https://www.journaldemontreal.com/2021/02/17/un-probleme-avec-le-vaccin-russe>
- Meyer, Henry: Putin's Once-Scorned Vaccine Is Now a Favorite in Pandemic Fight, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-02-06/putin-s-once-scorned-vaccine-is-now-a-favorite-in-pandemic-fight>
- Мирзаян, Геворг: Что пишут западные СМИ о российской вакцине против коронавируса, <https://life.ru/p/1363449>
- Платонова, Дарья: Фармацевтический империализм: как связаны вакцинация и диктатура мирового финансового капитала?, <https://www.geopolitica.ru/article/farmaceuticheskiy-imperializm-kak-svyazany-vakcinaciya-i-diktatura-mirovogo-finansovogo>
- Studie zum Ursprung der Coronavirus-Pandemie veröffentlicht, <https://www.uni-hamburg.de/newsroom/presse/2021/pm8.html>
- Chassany, Anne-Sylvaine: The west should pay attention to Russia and China's vaccine diplomacy, <https://www.ft.com/content/c20b92f0-d670-47ea-a217-add1d6ef2fbd>
- Шварцман, Валентина: «Это как холодная война», Как создание вакцины от коронавируса превратилось в инструмент международной политики, https://lenta.ru/articles/2020/10/15/vaccine_diplomacy/

PRIMJENA KVALITATIVNE METODE U ISTRAŽIVANJU SIGURNOSNIH POJAVA

Sažetak

Rad je napisan na osnovu podataka dobivenih preglednim empirijskim istraživanjima; percepcija te mišljenja i stavova građana kao i kontrolnog uzorka policijskih službenika. Cilj ovih istraživanja bio je utvrditi kako građani percipiraju policiju i kakvo mišljenje imaju građani o njenoj efikasnosti rada, pristupačnosti u komunikaciji i korektnosti - jednakom ponašanju prema svim građanima. Naime, ovo su bitne komponente profesionalizacije policije i interesirao nas je stav građana i njihove ocjene rada i ponašanja policije po pojedinim gradovima i mjestima Tuzlanskog kantona.

Kvantitativna analiza je primjenom složenih (multivarijantnih) postupaka išla mnogo dalje od inače standardnih postotaka na kojima obično završavaju istraživanja anketnog tipa, a kvalitativna analiza suočila je primjedbe i prijedloge građana sa kritičkim primjedbama policijskih službenika, tako da je dobiven uvid u obje strane problema i ukazano na potrebne promjene tradicionalnog modela rada policije. Dobiveni nalazi verificirali su neupitno opredjeljenje građana za razvijanje i uspostavljanje suvremenog modela policijskog rada sa zajednicom, ali i potvrdili da su većina ispitanika, u većini mjesta gdje je anketiranje vršeno, značajno pozitivno ocijenili rad i ponašanje policije i istovremeno ukazali da treba što prije i što potpunije iskorjenjivati pojavu korupcije i sprječavati uplitanje politike u rad policije.

Ključne riječi: kvalitativna analiza, policija, građani, primjedbe i sugestije.

Abstract

The paper is written on the basis of data obtained by using well laid out research, the perception and the opinion attitudes of citizens as well as the control sample of police officers. The aim of this study was to determine how citizens perceive the police and what kind of opinion the citizens have about its (the police's) efficiency, accessibility and fairness in communication as well as in proper and equal behavior towards all citizens. Specifically, these are essential components of the police professionalism and we are interested in the attitude of citizens and their ratings of the police work and behavior in individual cities and towns of Tuzla Canton.

Using complex (multivariate) procedures quantitative analysis go much beyond the usual standard percentages the survey-type research usually end with, while qualitative analysis has faced objections and suggestions of citizens with critical remarks of police officers, so it helps us to get an insight into both sides of the issue and it also pointed to the needed changes in the traditional model of policing. According to the data from students' survey the insight into their expectations towards the greater involvement of the police in the vicinity of the school institutions has been gained. Sort of insight into the quality of the individual territorial organizational units of the police has been obtained on the assessment given by the citizens of different places to the police.

Key words: qualitative analysis, police, citizens, remarks, suggestions.

¹ Vanredni profesor, Evropski univerzitet Kallos Tuzla, EU Brčko Distrikt.

² Docent, Univerzitet modernih znanosti CKM Mostar.

³ Viši ass. Evropski univerzitet Kallos Tuzla, šef studentske službe.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Naučno spoznajni cilj istraživanja bio je analizirati dobivene primjedbe i sugestije, te iskazana očekivanja policijskih službenika i građana kako bi se dobiveni rezultati ugradili u poboljšanje nužne interakcije, ali i u procesu reforme policije.

Društveno pragmatičan cilj jeste identificirati relevantne odrednice interakcije policije i građana, te sagledati najutjecajnije faktore iz društvenog okruženja koji ograničavajući djeluju na potpuniju i bržu reformu policije usmjerenu evropskom konceptu suradnje sa društvenim zajednicama.

PROBLEMI ISTRAŽIVANJA

Zadaci našeg istraživanja bili su da na osnovu rezultata empirijskog istraživanja damo odgovore na sljedeća pitanja:

1. Što i kako građani zamjećuju kao propuste u radu policije te kakve stavove i mišljenja imaju u odnosu na ponašanje policijskih službenika?
2. Kako sami policijski službenici doživljavaju odnose i stavove prema njima i kakve stavove i mišljenje imaju u odnosu na suradnju sa građanima?
3. Kako se može ocijeniti suradnja građana sa policijom u prevenciji i suzbijanju kriminala i drugih socio-patoloških pojava?
4. Kakav je efekt djelovanja policije na posebnim područjima suzbijanja kriminala i trgovine ljudima te prevencije maloljetničke delinkvencije i nasilništva i koliko je pri tome bio prisutan i pridonio efikasnosti rada suvremeni model policijske organizacije?

METODOLOŠKI PRISTUP

U našem istraživanju mi smo se opredjelili za kvantitativnu metodološku paradigmu ispitivanja mišljenja, stavova i uvjerenja različitih policijskih strukturnih dijelova, od građana, do ispitanika koji žive u ruralnim i urbanim područjima, a po svom socijalnom položaju pripadaju različitim društvenim segmentima i profesionalnim grupacijama.

Naša kvantitativna analiza djelomično je ponovila metodološki i predmetno slična istraživanja provedena 2005. i 2010. godine na sličnom teritoriju i sličnim uzorcima, čime smo osigurali mogućnost jedne vrste quasilongitudinalnog istraživačkog projekta sistematskog ispitivanja mišljenja i stavova o sigurnosnim problemima koji utječu individualnu sigurnost građana te o djelovanju policije na njihovom rješavanju. Korištenjem dobivenih podataka iz provedenog empirijskog istraživanja na području Tuzlanskog kantona i Grada Tuzle među građanima i policajcima, uz primjenu posebnih postupaka obrade rezultata biti će moguće prosuditi spremnost građana na suradnju sa policijom kao i doživljavanja njene uloge u kontaktima i komunikaciji sa društvenom zajednicom.

Uzorak istraživanja

Velikim preglednim istraživanjem anketnog tipa zahvaćene su percepcije i mišljenja 810 građana Tuzlanskog kantona gdje se nalazi i 525 policijskih službenika različitih činova i godina starosti koji su bili uključeni u istraživanje. Sadržajno gledano, ovo pregledno istraživanje bilo je usmjereno na saznavanje sučeljenih percepcija i mišljenje građana o tome kako se policajci ponašaju, odnosno, trebaju ponašati na terenu. Po veličini ovoj uzorak, je omogućio iscrpno sagledavanje mišljenja građana i dobivene su njihove sugestije koje su građani dali u odnosu na to kako, gdje i u čemu poboljšati rad policije.

TABELA 1.

Prikaz uzorka anketiranih policijskih službenika po činovima i mjestima rada

MJESTA POLICIJSKIH STANICA	POLICIJSKI ČINOVNI								UKUPNO		
	glavni inspektor	viši inspektor	Inspektor	mladi inspektor	stariji narednik	Narednik	stariji policajac	policajac	N	%	
Doboj istok	-	-	1	-	3	2	6	8	20	5,1	
Gradačac	-	-	-	4	6	6	9	24	49	9,2	
Istok	-	-	-	4	3	6	8	17	38	7,2	
Lukavac	-	-	1	2	5	4	13	24	49	9,2	
Centar	-	1	-	-	1	6	15	12	35	6,6	
Teočak	-	-	-	-	6	3	7	3	19	3,6	
Kladanj	-	-	-	-	3	1	6	4	14	2,6	
Banovići	-	-	1	3	7	8	12	9	40	7,4	
Srebrenik	-	-	1	4	2	6	17	17	47	8,8	
Zapad	-	1	2	3	4	8	6	15	39	7,4	
Sapna	-	-	-	-	1	4	3	10	18	3,3	
Čelić	-	1	2	1	3	2	12	-	21	4,0	
Gračanica	-	1	3	3	4	7	12	20	50	9,4	
Kalesija	-	-	-	1	3	2	9	40	55	10,4	
Živinice	-	-	-	-	2	5	8	16	31	5,9	
Ukupno	N	-	4	11	25	53	70	143	219	525	100,0
	%	0,0	0,8	2,3	4,7	10,0	13,3	27,2	41,7	100,0	

7,8 %

23,3 %

Inspektorska zvanja posjeduje 7,8% ispitanika našeg uzorka, a narednička zvanja 23,3%. Neznatno više od četvrtine preostalih ispitanika (27,2%) ima status starijeg policajca dok preostalih 41,7% su u statusu policajca.

Kako je ovo istraživanje preko znatnog dijela upitnika prikupilo komentare, primjedbe i sugestije građana, to ćemo analizom sadržaja razlučiti zasebne skupine sugestija i kritičkih primjedbi koje su građani davali na rad i ponašanja policije u svojim mjestima.

TABELA 2.

Uzorak istraživanja građana TK po spolu

Spol	Ukupno	Procenat
Muški	454	56.0
Ženski	257	31.7
Nema odgovora	99	12.2
Total	810	100.0

TABELA 3.
Uzorak istraživanja građana TK po općinama

Općina	Frequency	Percent
Gradačac	106	13.1
Gračanica	101	12.5
Tuzla-Zapad	51	6.3
Tuzla-Centar	101	12.5
Tuzla-Istok	30	3.7
Čelić	30	3.7
Kladanj	34	4.2
Živinice	56	6.9
Banovići	42	5.2
Kalesija	64	7.9
Doboj-Istok	33	4.1
Srebrenik	50	6.2
Sapna	37	4.6
Teočak	34	4.2
Lukavac	41	5.1
Total	810	100.0

OBRADA REZULTATA

U okviru naših kvantitativnih analiza na slijedećim grupama podataka provjerit ćemo percepcije, mišljenja i stavove pripadnika društvenih zajednica prema policiji.

1. Podaci o anektiranju građana i policijskih službenika (N građana = 810 i N policijskih službenika = 525)

- 1.1. Univarijatnu analizu provesti ćemo na podacima ovog velikog uzorka građana kako bismo iscrpno opisali njihove percepcije, mišljenja i stavove prema policiji. Na sličan način opisati ćemo i odnos na koji policijski službenici doživljavaju svoj status i kako oni na identičnim pitanjima ocjenjuju svoj odnos prema građanima. Vrlo značajan dio ove analize predstavljat će grupirani komentari sugestija i primjedbi građana u odnosu na rad policije, odnosno, mišljenja i ocjene policijskih službenika u odnosu na svoju statusnu poziciju i ulogu.
- 1.2. Bivarijatnom analizom (cross tabeliranjem) provesti ćemo na sadržajno identičnim pitanjima⁴. Pozitivne percepcije, mišljenja i stavovi te doživljaj bliskosti bitna su pretpostavka ocjene, moguće suradnje građana i policije na prevenciji i suzbijanju kriminala, te drugih socijalno patoloških pojava. U odnosu na rezultate ove bivarijatne analize ilustrirat ćemo zasebno dobivene sugestije i kritičke osvrtne koje su

⁴ Sa svrhom da utvrdimo veličinu i statističku značajnost doživljavanja ponašanja u interpersonalnoj komunikaciji građana i policajaca.

Upitnici za građane i policijske službenike omogućavaju sadržajnu komparaciju odgovora na slijedeća pitanja:

Kako se policajac ponaša na terenu?

Kako se građani ponašaju kada sretnu policajca?

Kako se građani ponašaju kada im se policajac obrati sa pitanjem?

Kako građani, a kako policijski službenici doživljavaju situaciju kada im se na vratima pojavi policajac?

građani imali na policiju i koje su policijski službenici iskazali u odnosu na svoj rad i odnose građana prema njima.

PRIKAZ REZULTATA EMPIRIJSKIH ISTRAŽIVANJA

Sa stanovišta općeg cilja našeg istraživanja da analiziramo primjedbe i sugestije, te očekivanja građana od policije, ali i policije od samih građana, bitno je bilo sagledati na različitim dobnim uzrastima taj odnos .

Sadržaj primjedbi, prijedloga i sugestija na rad i ponašanje policije

Slijedeći komparativni prikaz dobiven na osnovu originalnih primjedbi i sugestija koje su dali građani u pisanom obliku na kraju upitnika, što su također ponovili i policijski službenici, omogućit će nam neposredan uvid što je to što dominira u kritičkoj svijesti jedne i druge skupine ispitanika. Primjenjujući kvantitativnu analizu sadržaja ovih komentara dobili slijedeću tabelu:

Tabela 4.

Komparativni prikaz kritičkih primjedbi i sugestija građana i policijskih službenika

Građani		Policijski službenici	
A) šta predlažu?	267	A) šta predlažu	173
— dati veća ovlaštenja policiji	35	— povećati ovlasti policije	20
— pojačati broj patrola vikendom i noću	32	— povećati plaću	36
— stimulirati policiju plaćama	42	— poboljšati materijalno tehničku opremljenost	34
— namještati školovane policajce	21	— educirati policiju	22
— regulirati brzinu vožnje kroz grad	28	— smanjiti administraciju	10
— promijeniti policijske uniforme	15	— vrednovati i stimulirati individualni doprinos radu	18
— zahtijevati veću odgovornost u radu	21	— unapređivati mlade kadrove na položaje	13
— jačati profesionalnost	9	— postavljati školovane rukovodioce	13
— slati više patrola po selima	11	— revidirati sistematizaciju radnih mjesta	4
— više preventivnog rada sa mladima	14	— provesti veću specijalizaciju rada	3
— ukinuti familijarnost u ponašanju	21		
— veću tehničku opremljenost	17		
— više radne discipline	11		
B) šta zamjeraju ponašanju?	225	B) šta zamjeraju ponašanju	117
— što su nekulturni i neobrazovani	39	— premalo kontakta sa mjesnim zajednicama	15
— da ne budu korumpirani i da suzbijaju korupciju	54	— premalo kontakta sa građanima	13
— što borave po kafićima	19	— bolje zaštititi identitet građana koji daju informacije	28

— što sporo reaguju i dolaze	19	— korumpiranost policije	16
— što dopuštaju političko uplitanje	24	— izbaciti politiku iz policije	13
— trebaju da vrate staro dostojanstvo	2	— premalo kontakta sa školama	13
— da budu više prisutni na terenu	13	— premalo kontakta sa medijima	8
— da budu efikasniji u pronalaženju ukradenog	32	— smijeniti korumpirano rukovodstvo	11
— da ne puše ulicom	5		
— da ne voze porodicu u službenim kolima	8		
— da ne spavaju u kolima kraj ceste	10		
C) šta zamjeraju radu policije?	200	C) šta kritikuju u radu	187
— da više kažnjavaju vlasnike kafića zbog buke i noćnog rada	23	— smanjiti administriranje u policiji	20
— što ne reguliraju brzinu vožnje u gradu	28	— poboljšati odnose između pojedinih sektora	4
— što ne kažnjavaju noćne vozače po gradu	18	— provesti više edukacije građana o samozaštiti	6
— što ne vrše više racija po kafićima	18	— demokratizirati odnos nadređenih i podređenih	15
— što se oštrije ne bore protiv kriminala	34	— slabu pokrivenost terena	14
— Što ne zabranjuju i ne kontroliraju okupljanje sumnjivaca	31	— više auto patrola po periferiji i selima	14
— što dosljedno ne primjenjuju zakon na sve	22	— više policije u civilu na terenu	15
— što ne šalju stara i dotrajala vozila na tehnički pregled	19	— veća kontrola terena noću	11
— Što ne kažnjavaju one koji bacaju smeće na nedozvoljena mjesta	5	— ne tražiti suviše generalije od građana pri dojavi	22
— što ne uklanjaju neregistrirane automobile	10	— podjednako treba tretirati sve građane	25
		— slati u patrolu po dva člana	2
		— poboljšati rad inspektora i rukovodstva	21
		— educirati djecu po školama	18
D) šta bi željeli od policajaca?	147	D) šta bi željeli	154
— da više razgovaraju sa građanima	25	— više preventivnog rada	42
— da budu korektni i pravedni te da se odnose jednako prema svima	22	— manje represije	32
— da budu tehnički opremljeniji	16	— bolje uniforme	33
— da budu korektni prema vozačima	13	— strožije kažnjavati recidiviste	23
— da se u policiji ne zapošljavaju ubjedeni nacionalisti	3	— sankcionirati građane koji se bezrazložno žale	2
— da daju povratne informacije građanima	19	— pojednostaviti proces pravdanja na pritužbe građana	11
— da budu ljubazniji u ophođenju sa građanima	19	— nošenje oružja van službe za vlastitu zaštitu	1
— da imaju kulturniji pristup sa građanima	14	— da i građani budu odgovorni za sigurnost	5

— da pronađu vremena za razgovor sa građanima	16	— smanjiti radno vrijeme	3
		— platiti noćni rad	2
E) šta očekuju da policija poboljša	237	E) šta očekuju	134
— da više rade na suzbijanju zloupotrebe droga	32	— bolju zaštitu identiteta građana koji daju prijavu i dojavu	8
— da ispolje više radne discipline	11	— bolje i ljepše uniforme	24
— da primjene više preventivnog rada	24	— liberalniju edukaciju policije	4
— više angažiranja u noćnim satima	21	— objasniti građanima zakonsko ograničenje policije	13
— da se oštrije bore protiv kriminala	32	— zaštititi prava policajaca	13
— da drže predavanja po školama	2	— više sprečavati oblike društvenog kriminala i rasprodaje poduzeća	3
— da se promijeni nesposobno i korumpirano rukovodstvo policije	22	— profesionalizaciju policije	29
— da bolje reguliraju parkiranja	11	— uključivanje mlađeg kadra	12
— da više vrše kontrolu oko škola	17	— veću suradnju sa medijima	17
— da bolje zaštićuju pješake	21	— revizija činovanja	11
— da više rade na zaštiti djece	15		
— da bude veća transparentnost rada policije	11		
— da se ne sastaju i ne šecu javno sa kriminalcima	18		
ukupno primjedbi	1076	ukupno sugestija	765

Prijedlozi poboljšanja

Od ukupno 1076 primjedbi građana 267 ili 1/4 se odnosi na prijedloge i to prvenstveno usmjerene da policija da bude bolje stimulirana (42), zatim da dobije veće ovlasti (35), adekvatnije regulira brzinu kretanja po gradu (28), i školovana (21). Vrlo konkretiziran prijedlog je da policija pojača patrole vikendom i noću, osobito na periferiji i selima (32). Nešto manje se ponavljaju sugestije da policija promijeni uniforme (15).

Od ukupno 173 sugestija policijskih službenika 22,6%, gotovo svaka četvrta ili peta, odnosi se na prijedloge što učiniti da policija bude efikasnija. Kao i kod građana, dominiraju sugestije da treba povećati ovlasti policije (20) i plaće (36), poboljšati materijalno tehničke uvjete rada (34), te vrednovati i stimulirati individualni doprinos radu. Jasno je izražen i zahtjev za smanjenjem poslova administriranja u radu policajaca (10) te izražena potreba edukacije (22)

Zamjerke na ponašanje

Građani su izrazili 225 ili 21% zamjerki na ponašanje policije i među njima dominantno je prisutna generalna kritička opaska o korumpiranosti policije i nedovoljnoj brizi da se suzbija korupcija u vlastitim redovima (54), zatim da su nekulturni i neobrazovani (za komunikaciju) (39). Snažna zamjerka se odnosi na dopuštanje političkog upliva (24). Često sjedenje po kaficima izraženo je u 19 zamjerki, a presporo reagiranje i dolaženje kada su potrebni naglašava se u daljnjih 19 zamjerki.

Policijski službenici

Samokritiku vlastitog ponašanja policijski službenici najdominantnije izražavaju u odnosu na premalo kontakta sa mjesnim zajednicama (13), individualnim građanima (13), školama (13) i medijima (8). Broj i sadržaj ovih zamjerki govori da kod znatnog dijela policijskih službenika postoji izražena potreba za suvremenijim funkcioniranjem policije kroz rad u zajednici, ali i to da se takva očekivanja prvenstveno usmjeruju na institucionalni nivo (mjesne zajednice, mediji i škola), a znatno manje na individualnu razinu kontakta i komunikacije sa građanima.

Korumpiranost pojedinaca u policiji zahvaćena je sa značajnih 16 primjedbi, potom po frekvenciji slijedi kritička zamjerka da budu efikasniji prema ukradenim predmetima (32).

Trinaest primjedbi eksplicite traže izbacivanje politike iz policije.

Prema našem mišljenju relevantno je da dvadesetosam primjedbi policijskih službenika ukazuje na potrebu da se bolje zaštiti identitet građana koji vrše dojavu ili prijavu krivičnih djela. Ovo je važna zamjerka jer u svim situacijama kada građani koji aktivno sudjeluju na razjašnjavanju krivičnih djela i otkrivanju počinitelja bivaju izloženi mogućim prijetnjama i osveti bez mogućnosti da ih policija zaštiti ili sačuva njihov identitet, to bi trebalo značiti da će uspostavljanje bolje komunikacije policije i građana u takvim situacijama biti znatno otežano.

Zamjerke na rad

Građani sa 220 ili 18,6% od ukupnih primjedbi konkretiziraju propuste u radu policije i to prvenstveno zato što ne kažnjavaju vlasnike kafića koji u noćnim satima puštaju preglasnu muziku (23), zato što ne reguliraju brzu vožnju po gradu (28), što se oštrije ne suprostavljaju kriminalu (34) što dosljedno ne sprovode zakon jednako prema svima (22).

Građanima je premalo vidljive kontrole okupljališta sumnjivaca (31) te nasilničkog ponašanja zbog čega traže više racija po takvim mjestima (18). Općenite zamjerke odnose se na zahtjev da policija ne šalje stara i dotrajala vozila na tehnički pregled (19).

Policijski službenici sa 187 ili 24,4% od ukupnih primjedbi kritiziraju previše administriranja u svom radu (20), traže bolje odnose na poslu i poboljšanja odnosa nadređenih i podređenih (15). Žale se na slabu pokrivenost terena (14), posebno noću (11) i traže veći rad policije u civilu (15) te više autopatrola noću po periferiji i selima (14). Zanimljivo je da šest primjedbi traži više edukacije građana iz samozaštite, a samo četiri primjedbe ukazuju na poboljšanje odnosa među sektorima rada.

Želje za poboljšanjem u radu i ponašanju policije

Građani sa 147 ili 13,7% od ukupno primjedbi željeli bi da policajci imaju više razgovora sa građanima (25), da se jasno uočava korektnost i pravednost u ponašanju i jednak odnos prema svima (22), posebno prema vozačima (13), te da se u policiji ne zapošljavaju osvjedočeni nacionalisti (3).

Policijski službenici prvenstveno bi željeli više preventivnog rada (42) i smanjenje represije (32), ali i bolje uniforme (33) – što napominjemo da je bila vrlo izražena primjedba i kod građana.

Ostale pojedinačne želje odnose se na strožije kažnjavanje recidivista (23), smanjenje radnog vremena, plaćanje noćnog rada, te pravo na nošenje oružja izvan službe.

Očekivanje promjena

Građani od policije prvenstveno očekuju da više radi na suzbijanju zloupotrebe droga (32), oštriju borbu protiv kriminala (32), da ispoljava više radne discipline (11), preventivnog rada (24),

da se promijeni nesposobno i korumpirano rukovodstvo policije (22). te angažiranje u noćnim satima (21).

Policijski službenici očekuju veći nivo profesionalizacije i uključivanja mlađeg kadra (29), da će dobiti bolje i ljepše uniforme (24), da će se bolje zaštititi identitet građana koji daju prijavu ili dojavu (8) i te da će se bolje zaštititi prava policajaca (13). Također očekuju da će biti pogodniji društveni uvjeti za borbu protiv privrednog kriminala velikih razmjera koji je slijedio pretvorbu društvenih poduzeća u privatna. Sedamnaest primjedbi govori o očekivanju veće suradnje sa medijima, četiri primjedbe govore o liberalizacije u edukaciji policajaca.

ZAKLJUČAK

Na osnovu iznesenih nalaza analize sadržaja primjedbi i sugestija građana i policijskih službenika možemo konstatirati da: *i građani i policijski službenici* davali su konstruktivno usmjerene prijedloge na poboljšanju uvjeta rada i stimuliranju policije. Ovako sadržajna komponenta pratila je htijenje za većom i kvalitetnijom edukacijom policije te jačanju njenog profesionalnog imidža koji će se odražavati kroz korektnost ponašanja i pravedan odnos prema svima uz primjenu jednakih zakonskih kriterija.

Građani apsolutno najviše uočavaju nekulturnost u ponašanju policajaca, a odmah potom njenu korumpiranost te pretjerano sjedenje po kafićima što daje sliku neurednosti i neodgovornosti te podmitljivosti policajaca. Željeli bi da se provedu efikasnije mjere protiv narušitelja javnog reda i mira koji puštaju glasnu muziku i turiraju automobile i motore pri kasnim noćnim vožnjama po gradu. Dakle, *građani bi prvenstveno željeli efikasnu ali istovremeno pravednu i kulturnu policiju koja će biti pristupačna građanima*. Posebno očekuju da policija više radi na suzbijanju zloupotrebe droga te da posebno pojača i usmjeri svoj preventivni rad sa mladima.

Policajci od zamjerki ponašanja daleko manje izražavaju kritičan odnos prema pojavi korupcije, ali jako naglašavaju propuste u radu zbog *premalog kontaktiranja građana i pridobivanje njihove suradnje*. Policijski službenici značajno se žale na suvišnu administraciju u svom radu, na slabe odnose među sektorima policijskog rada, te odnose podređenog i nadređenog. Posebno je naglašena nedovoljna pokrivenost terena te nedovoljni rad policajaca u civilu. Jedan dio policajaca želio bi više preventivnog rada i smanjenje represije, a očekuju i da će se poboljšati zaštita identiteta građana koji surađuju sa policijom te da će dobiti bolje uniforme i da će više poraditi na zaštiti prava policajaca.

Sadržaj očekivanja građana sučeljen sa zamjerkama koje daju ponašanjima policajaca, podržava orijentaciju na uvođenje suvremenog modela policijske organizacije i napuštanje tradicionalnog represivnog ponašanja i institucionaliziranja odnosa policije i građana preko lokalnih zajednica.

Sadržaj očekivanja policijskih službenika nije usmjeren u tom pravcu, ali dio zamjerki ponašanju svojih kolega značajno zasićuje kritika premalog broja kontakata sa građanima koji oni vide da se treba odvijati jedino preko mjesnih zajednica. Dakle, teži se isformalizirati zahtjev suradnje policije sa građanima preko držanja predavanja u mjesnim zajednicama i školama, te vjerojatno ostati na tom obliku nadopune suradnje u okviru postojećeg tradicionalnog modela. Ovakva usmjerenost na pretežno institucionalnu suradnju sa građanima, a ne na individualno kontaktiranje i komuniciranje te uspostavljanje bliskih odnosa sa građanima vjerojatno će predstavljati ozbiljnu ograničavajuću determinantu uspostavljanja suvremenog modela policijske organizacije za rad u društvenoj zajednici.

LITERATURA

1. Boris, P. (2011) Istraživanje sigurnosnih pojava, Zagreb.
2. Halmi, A. (1999) Temelji kvantitativne analize u društvenim znanostima, Alinea, Zagreb
3. Guilford, J. P. (1996) Osnovi psihološke i pedagoške statistike, S. administracija, Beograd.
4. Julie ,P. (2016) SPSS, Priručnik za preživljavanje, Mikro knjiga, Beograd.
5. Kemal B.,Vladimir,O. (2016) Reforma policije za rad u zajednici. UNDP/EU Sarajevo
6. Kemal,B.,Vladimir,O.(2016) Community policing reform Empirical study. UNDP/EU Sarajevo
7. Kemal B: Owerview of Empirical Research Results Relevant to Designing a Contemporary Model of Community Policing. TTEM, DRUNPP, Sarajevo, Volume 11 Number 3, 2016. P. 246

SIGURNOST I STABILNOST KAO IZAZOV- OD BLISKOG ISTOKA DO ZAPADNOG BALKANA

Sažetak

Ugrožavanje ljudi i ljudskog društva i potrebe njihove zaštite su trajni prirodni i društveni procesi. Bitna postavka tog shvatanja je da je čovjek i ljudsko društvo subjekt i objekt ugrožavanja, samougrožavanja i zaštite. Životna praksa ljudi je, pored ostalog, izvor saznanja o ugrožavanju, a potreba sigurnosti, stabilnosti i bezbjednosti ljudskog društva je stimulator sticanja odgovarajućeg saznanja u funkciji njihove zaštite. Naime, od kada postoji čovjek njemu saznanje nije bilo cilj po sebi, već je to saznanje imalo razne ciljeve i svrhe kao što su jačanje moći u odnosima sa prirodom i u međusobnim odnosima. Nauka i naučno saznanje su bitan činilac društvenog razvoja do koga se dolazi naučnim istraživanjima, ne samo o aktuelnim pojavama i pojavama u prošlosti, već i o tendencijama njihovog razvoja, na čijim osnovama saznanja se formira vizija bliže i daljnje budućnosti u raznim oblastima postojanja i razvoja društva. Nemaju sve tendencije isti značaj po svojstva, društvene karakteristike i razvoj društva, a niti su one sve istovremeno i podjednako izražene. Stoga je nužna njihova klasifikacija po kriterijumu značaja i izvođenja prognostičkih saznanja o njima.

Neke od savremenih tendencija koje ugrožavaju život čovjeka na planeti i razvoj savremenog društva su:

- zagađenje i odbrana od zagađenja planete;
- borba protiv klimatskih, ali i drugih promjena u prirodi;
- otkrivanje izvora ugrožavanja ljudi i društva i otkrivanje efikasnih preventivnih mjera zaštite pojedinca i društva;
- zamjena neobnovljivih izvora energije obnovljivim;
- razvoj efikasnih društveno-organizacionih sistema koji će podsticati i angažovati kadrove u njihovu korist i u korist svijeta;
- usavršavanje procesa socijalizacije i afirmacije sistema pozitivnih društvenih vrijednosti;
- razvoj uslova i sposobnost učenja za sadašnjost i budućnost, itd.

Logično se nameće pitanje, na koje nauka još uvijek nema adekvatan odgovor, šta je to izvor smetnji da se ljudi po sebi pozitivno ponašaju. Ne možemo se zadovoljiti objašnjenjem koje svodi problem na interes, egoizam, nagonsku netrpeljivost, kao i nužnosti borbe i konflikta. Potrebno je da nauka sistemima naučnih istraživanja, prvenstveno fundamentalnih i prognostičkih, obezbjedi dovoljno valjana i pouzdana saznanja o tendencijama koja ugrožavaju ljude, savremeno društvo i njihovo prirodno okruženje. Rezultati prognostičke metodologije su bitni osnovi i izvori naučnog saznanja futurologije, na čijim postulatima se obezbjeđuje razvoj savremenog društva i konstituišu pretpostavke i mogućnosti efikasne sigurnosti, stabilnosti i društvene bezbjednosti savremenog društva.

Ključne riječi: ugrožavanje, sigurnost/bezbjednost, stabilnost, izazov, Bliski istok, zapadni Balkan, nauka, naučno istraživanje, naučno saznanje.

¹ Akademik prof. dr. Dževad Termiz, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, dzevad.termiz@fpn.unsa.ba

Uvod

Polazeći od odredaba naslova teme “ Sigurnost i stabilnost kao izazov- od bliskog istoka do zapadnog Balkana“ nužno je ukazati na postulativne postavke o čovjeku koji je nastao, razvijao se i razvija se određenim biološkim evolucijama uz povremene društvene političke revolucije, koje se razlikuju po doprinosu razvoju društva i čovjeka pojedinca, čije su bitne dimenzije razvoj znanja, tehničko-tehnološki razvoj i razvoj organizacije, permanentno povećanje slobodnog vremena i rast (umnožavanje) stanovništva uz umnožavanje svera prirode koje društvo podređuje sebi. U tom procesu individualnog i društvenog razvoja sigurnost čovjeka pojedinca i bezbjednost ljudskog društva je ugrožena, ne dovedena u pitanje, prirodom i društvom, a naročito intervencijama čovjeka i ljudskog društva u prirodu, što uključuje i samougrožavanje ljudi i ljudskog društva.

Iako je ugrožavanje trajni prirodni i društveni proces, čiji su osnovni vidovi ugrožavanja priroda i društvo o čemu će u nastavku ovog teksta biti više riječi, posebna pažnja će biti usmjerena na čovjeka i savremeno društvo.

A savremeno društvo karakteriše funkcionalna organizacija, hijerarhijski poredak, društvena stratifikacija po raznim osnovama, podjela rada, podjela dobara po raznim osnovama (pri čemu je u savremenim uslovima isključen princip svakom prema radu, svakom prema potrebama) u situacijama kada postoje razna ljudska i društvena ponašanja, a među njima i ponašanja koja ugrožavaju prirodu ili prijete njenom ugrožavanju i njenim raznim tvorevinama, uključujući i ljude i ljudsko društvo.

Obilježja savremenih društava

Bitno obilježje savremenog društva, osnov i uslov njegovog razvoja jeste nauka i naučno saznanje saznovano na rezultatima empirijsko-teorijskih istraživanja, prvenstveno fundamentalnih i prognostičkih (Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka, str.39-51).

U osnovi prognostičkih istraživanja su empirijska istraživanja kojima se otkrivaju i identifikuju tendencije pojave (a) i na osnovu njihove što tačnije ocjene i procjene (Termiz, Dž., Problemi meta metodologije, str.127-134) se formira naučna prognoza u raznim oblastima postojanja i razvoja ljudskog društva.. Dakle, bitan zahtjev prognostičkih istraživanja je saznanje o tendencijama i to onim tendencijama koje su, polazeći od odredbi naslova teme, od značaja za sigurnost i stabilnost savremenog društva i njegovog razvoja. Ne upuštajući se u šire razmatranje otkrivanja i identifikovanja tendencija kao bitne osnove prognostičkih istraživanja (Termiz, Dž., Zbornik radova, Dž., Šuvaković, U., Nauka i društvo, str. 7-15), mi ćemo navesti samo neke od savremenih tendencija od značaja za savremeno društvo i njegov razvoj, kao što su: zagađivanje i odbrana od zagađivanja planete Zemlje; borba protiv klimatskih promjena; otkrivanje izvora ugrožavanja ljudi i društva i otkrivanje efikasnih preventivnih mjera zaštite pojedinca i ljudskog društva; zamjena neobnovljivih izvora energije obnovljivim ili resursima sa drugih planeta i drugih tijela u vasioni; razvoj društveno-organizacionog sistema koji će afirmisati i podsticati nivo potencijala kadrova ljudskog društva i angažovati ih u korist njegovog razvoja; usavršavanje procesa socijalizacije unapređenjem osjetljivosti potrebnih razlika između dobra i zla, koristi i štete (korisnog i štetnog), ispravnog i devijantnog, razvijajući sistem racionalnog shvatanja interesa i moralnosti i odgovarajućim emotivnim korekcijama, sistematski razvoj sposobnosti i uslova za učenje za sadašnjost i budućnost (Termiz, Dž., Osnovi metodologije socijalne psihologije, str. 61). U tom smislu jedan od bitnih zadataka nauke- političke nauke(a) i socijalne psihologije je otkrivanje izvora smetnji u pozitivnom ponašanju ljudi. U ovom trenutku i na sadašnjem nivou razvoja savremenog društva i njegove nauke, ne možemo se zadovoljiti odgovorima koje sadržaj objašnjenja svode na problem interesa, egoizma, tzv. nagonske netrpeljivosti, te prognozu o nužnosti borbe i konflikta.

U istraživanju i naučnom proučavanju sigurnosti, stabilnosti i društvene bezbjednosti moramo poći od ugrožavanja koje možemo shvatiti „kao skup raznih dešavanja ili mogućih aktivnosti, prirodnih i ljudskih, da nanese štetu ljudskom tijelu, ljudskoj psihi ili ljudskim emocijama ili ljudskoj inteligenciji ili ljudskoj perspektivi, kao i materijalnu štetu njihovoj imovini“ (Termiz, Dž.,

Specifičnost metodologije istraživanja u bezbjednoj djelatnosti, str.329). Dakle, to je proces bilo prirodni, bilo društveni, bilo kombinovani.

Savremeno društvo podrazumijeva situaciju sa zaštićenim i nezaštićenim dijelom prirode i zaštićenim i posebno zaštićenim dijelom ljudi i ljudskog društva.

Legalno i nelegalno ugrožavanje

Stoga se s pravom može govoriti o legalnom i nelegalnom ugrožavanju, o funkcionalnom ugrožavanju u ljudskom društvu.

Poznato je da važeći propisi prave razlike između legalnog i nelegalnog ugrožavanja tokom trajanju ljudskog života na planeti Zemlji.

Ne smijemo zanemariti tri „vječna“ pitanja koja su nametnuta ljudima od kada su oni konstituisani kao umna bića. Prvo pitanje, u tom setu, je nametnuo organizam i to pretežno nagonski-kako zadovoljiti nužne egzistencijalne potrebe (u koje spada i potreba za sigurnošću) u složenom okruženju ispunjenim ugrožavanjem i mogućnošću odbrane; nakon toga slijedi i pitanje, koje čovjek postavlja sebi, ko sam ja i šta mogu da učinim za sebe i na kraju čovjek se pita- šta da radi, čini i kako da se odnosi prema svom okruženju (Termiz, Dž., Kritika teorije, str. 35).

Navedena pitanja upućuju na potrebu naučnog razmatranju pojma i realiteta bezbjednosti.

Pitanja bezbednosti i sigurnosti

Raznolike su i brojne oblasti ljudskog i društvenog života u kojima pojedinac učestvuje i bez obzira kako se on normalno ponašao i šta u aktuelnim uslovima pod navedenim pojmom shvata i tumači on je ugrožen objektivnim efektima- posljedicama nekog (ih) događaja koji mu nanose štetu ili neku neugodnost. A pored toga, život ljudi je narušenog zdravlja i svjesni da je smrt neizbježna – prirodna ili drugačija.

Ponašanje ljudi, pa čak i istog čovjeka samo je pretežno isto u istom periodu vremena, jer za čovjeka isto ne postoji. Savremenost za njega nema istog vremena, jer ona protiče iz sekunde u sekundu, čak iz dijela sekunde, naredni dio sekunde i pri tome dobija, iz raznih- čak i istih izvora, unutrašnje i spoljne informacije na koje reaguje pozitivno-negativno, svjesno ili nesvjesno. Sve te informacije (Termiz, Dž., Arežina, V., Problemi istraživanja i naučnog proučavanja komunikologije) čovjek doživljava - fizički, emotivno i/ili umno i evidentira ih pamćenjem i poređenjem sa drugim njemu poznatim ili nepoznatim događajima. Tako čovjek otkriva povezanost nečeg što smatra uzrokom s nečim što smatra posljedicom i to nužno vrednuje sa stanovišta svog orijentaciono-vrijednosnog sistema kvalifikujući to kao dobro ili kao zlo, polazeći od mogućnosti i stepena mogućnosti zadovoljavanja njegovih personalnih potreba i potreba njegove najbliže okoline (Termiz, Dž., Kritika teorije, str.32).

U svemu tome pitanje sigurnosti kao situacija pojedinačna i situacija bezbjednosti kao društvena situacija spadaju u osnovne ljudske potrebe.

Čovjek kao pojedinac, grupa, zajednica i ljudsko društvo ostvaruje i /ili teži ostvarivanju sigurnosti-bezbjednosti u raznim sferama ljudskog i društvenog života.

Ispoljavanje težnje (zadovoljavanje potrebe) za sigurnošću i društvenom bezbjednošću ostvaruje se u dva osnovna vida- pasivna i aktivna sigurnost. Ako shvatimo sigurnosnu situaciju kao situaciju u kojoj subjekti i njihovi objekti nisu ugroženi od prirodnih sila ili društvenih subjekata (subjekata društva), a pod pasivnom bezbjednošću podrazumijevamo bezbjednost/sigurnost koju štiti neko treći svojim angažovanjem onda izvodimo sud da u savremenom svijetu, u većini slučajeva, čak i masovno, „obični“ ljudi i mirni građani su uživaoci pasivne bezbjednosti. Dva navedena vida bezbjednosti su komplementarni i u neraskidivom su jedinstvu, pri čemu je težište na aktivnoj bezbjednosti-sigurnosti

koje ostvaruju države preko svojih sistema i/ili međunarodnih sistema bezbjednosti (Milošević, N., Milivojević, S., Osnovi metodologije bezbednih nauka, str.24).

Navedeno polazište bezbjednosti ukazuje i na oblike bezbjednosti - sigurnosti- kolektivne i individualne bezbjednosti, načine, stepene njenog ostvarenja- „relativna bezbjednost“ koja isključuje drugi član dihotomije- „apsolutnu bezbjednost“ i koju shvatamo i poimamo samo kao težnju i ideal, a koja faktički ne postoji. Zašto? Zato što ni u jedan subjekt ljudskog društva, ni jedno ljudsko društvo- država (kao politički oblik organizovanja društva), uključujući i najmoćnije, vodeće države svijeta nisu, i ne mogu biti apsolutno zaštićene. Nažalost, to, pored ostalog, potvrđuje teroristički napad u SAD-11.septembra 2011.godine.

Rezultanta svih, tih, bezbjednosti, izvedena iz bezbjednosti raznih kategorija subjekata i bezbjednosti u raznim oblastima ljudskog i društvenog života omogućava, po pravilima logike i metodologije, izvođenje valjane i prihvatljive definicije „Bezbjednost je faktička situacija u kojoj je subjekt-objekt preventivno ili (i) kurativno relativno zaštićen od ugrožavanja“ (Termiz, Dž., Specifičnost metodologije istraživanja u bezbjednoj djelatnosti, str.34).

O prethodno navedenom postoje dovoljna (zadovoljavajuća), valjana i pouzdana naučna i raspoloživa stručna saznanja u naučno-saznajnom fondu, na sadašnjem stepenu razvoja savremene nauke i struke, iako o tome imamo i odgovarajući empirijski i empirijski stečena saznanja praksom življenja pojedinaca, grupa i ljudskih zajednica u raznim oblastima društvenog života, te se može postaviti sljedeće pitanje: Zašto onda mi aktualiziramo trajno značajno pitanje sigurnosti i stabilnosti kao jednog od izazova savremenog ljudskog društva?

Polazeći od odredbi normi naučnog logičkog mišljenja i istinitog saznanja i zahtjeva savremenih naučnih istraživanja da se u procesima saznanja nepoznatog ili/i provjeri naučno evidentiranog a neprovjerenog oslanjamo, u tom procesu sticanja saznanja, na naučno verifikovano istinito (sa)znanje kao jedan od bitnih činilaca svijesti čovjeka (Termiz, Dž., Specifična metodologija istraživanja bezbjednosnih djelatnosti, str. 76). A naučna savjest jednom istraživaču-naučniku to dozvoljava da sve što će iznijeti iznese kao osnovane hipoteze. Osnov tih hipoteza je sve ovo što se faktički događalo u protekloj dekadi XXI stoljeća) dovodi uključujući i 2020 i 2021 u kojima je pandemija virusa COVID 19 nanijela planetarno velike-ogromne ljudske gubitke i nesagledive, u ovom trenutku ljudske, društvene posljedice i materijalne štete.

Bitan problem, što do sada začetnici i proizvođači narušavanja bezbjednosti ostaju u pravilu skoro uvijek neotkriveni, a oni najmoćniji i najodgovorniji za sigurnost, stabilnost i društvenu bezbjednost su uvijek bili bitni faktori u sljedećem:

- prvo, u prikrivenim političko-ekonomskim ciljevima najmoćnijih;
- drugo, u korištenju dezinformacija radi dovođenja u ciljnu zabludu naroda;
- treće, u veoma razvijenoj korupciji često i pod vidom borbe protiv korupcije, i
- četvrto, u nesagledavanju posljedica u budućnosti od pribavljanja koristi za moćne i koristoljubive.

Iz ugla naučnika-istraživača svjestan posljedica onoga što bi naveo kao argumente, ne navodim druge savremene tendencije, već samo želim osvetliti probleme opasnosti od klimatskih promjena koje jedni najavljuju, drugi ih negiraju, a treći trpe.

Opasnost od klimatskih promena

Postavljam javno pitanje: „Imaju li klimatske promjene i glad kakve veze. Već u narednim godinama – u bliskoj budućnosti će nam možda doći neželjeni odgovor. Za sve društvene promjene, društvena kretanja zaista najveću odgovornost snose najmoćniji. Ovo nije ni političko ni ekonomsko pitanje, ovo nije ni pitanje samo svjetske bezbjednosti, već je to pitanje narušavanja principa i dokumenata UN-a, posebno Povelje.

Nesvrshodna i neuravnotežena distribucija bogatstva, a ustav kao najveća dragocjenost tretira društveni razvoj na bazi nauke, je stalni izvor nestabilnosti. Stabilnost ljudskog društva jeste bitan dio njegove sigurnosti. Bijeda i neznanje uvijek su bitni izvori konflikata, a moćni imaju mnoštvo mehanizama za dominaciju nad malima i mnoštvo mehanizama za upravljanje krizama.

Bosna i Hercegovina je mala i siromašna zemlja koja je specifična po svom uređenju. Ona ima visokog predstavnika, ona ima dva entiteta i Distrikt Brčko koji se suštinski po svom uređenju i organizaciji razlikuju u jednoj međunarodno priznatoj državi u kojoj teku procesi pomirenja.

Krvavi konflikti ne doprinose brzim pomirenjima ni bezbjednosti, a sve to ne doprinosi brzim stabilizacijama i sigurnosti.

Imajući sve, pored ostalog, navedeno u pitanju, ja bih sugerirao nekoliko mjera koje bi zajednica preko OUN-a i uz dogovor najmoćnijih trebala da preduzme.

- prvo, svestrana pomoć i otvaranje perspektive malima umjesto prikrivene eksploatacije;
- drugo, izbjegavanje oružanih intervencija koje i kad su najuspješnije održavaju, a i podstiču želju za revanšizam (da ne kažem osvetom);
- treće, otvoriti i aktuelizirati u savremenim društvenim uslovima, pitanja: slobode, pravde, odgovornosti, ovlaštenja, zakonitosti i nezakonitosti, moći i sile, pravde i poretka, kao i trajno vječne teme socijalizacije i antisocijalnog ponašanja i interesnih odnosa;
- četvrto, razvijanje objektiviziranih naučno prognostičkih istraživanja radi lakšeg hvatanja u koštac sa izazovima u budućnosti.

Otuda na kraju ovog rada, postavljam javno pitanje na koje u ovom času ne mogu da odgovorim:

KUDA IDE OVAJ SVIJET?

Da li nam, pored ostalih događanja u Siriji mogu nagovjestiti činioce budućnosti, ne manje važna su nagovještavanja kloniranja, humaniziranih robota i drugih događanja u sveri društvenog napretka.

I da zaključim: društvena bezbjednost i svaki oblik sigurnosti čovjeka podrazumijeva veoma razvijem i stabilan moral i sistem vrijednosti.

LITERATURA:

1. Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka (drugo izdanje), Grafit, Lukavac, 2009.
2. Termiz, Dž., Švaković, U., (uredili i priredili), Zbornik radova – Nauka i budućnost, Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka Beograd, 2016.
3. Termiz, Dž., Osnovi metodologije socijalne psihologije, Amos graf, Sarajevo, 2013.
4. Termiz, Dž., Specifičnost metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2014.
5. Termiz, Dž., Kritika teorije, Amos graf, Sarajevo, 2013.
6. Termiz, Dž., Arežina, V., Problemi istraživanja i naučnog proučavanja komunikologije, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo 2015.
7. Milošević, N., Milojević, S., Osnovi bezbednosnih nauka, Policijska akademija, Beograd, 2001.
8. Milosavljević, S., Istraživanje političkih pojava, Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka – Beograd, Centar za omladinu i pionire Beograd, Beograd 1980.
9. Milosavljević, S., Politička akcija – Metodološki problemi empirijskog istraživanja političke aktivnosti – akcije, Institut za političke studije, Fakultet političkih nauka – Beograd, Beograd 1977.
10. Alispahić, B., Osnovi metodike rada obavještajno – sigurnosnih službi, TKD Šahinpašić/BTC Šahinpašić, Sarajevo, Zagreb 2011.
11. Gordić, M., Modalni eksperiment u istraživanju potencijalnog sistema bezbednosti države, Medija centar, Beograd 2011.
12. Ćurak, N., Rasprava o miru i nasilju, Buybook, Sarajevo/Zagreb 2016.
13. Gordić, M., Termiz, Dž., Tančić, D., Metodološki osnovi istraživanja bezbednosti i odbrane, EU DS, Brčko 2015.
14. Termiz, Dž., Milosavljević, S., Analitika, I tom, Grafit, Lukavac 2008.
15. Danilović, N., Metod analize sadržaja dokumenata sa instrumentima, Zadužbina Andrejević, Beograd 2015.
16. Danilović, N., Savremeni sistemi bezbednosti, zavod za udžbenike, Beograd, 2015.

PANDEMIJA KORONA VIRUSA I NAPREDNO UČENJE NA DALJINU U SEKTORU ODBRANE

Sažetak

Savremenost u 21. stoljeću oblikuju elementi koji se manifestiraju u brojnim dimenzijama ljudske egzistencije. Uslijed pandemije korona virusa brojne navike i sadržaji potrošačkog društva su zamijenjeni egzistencijalnom neizvjesnošću i potrebom za opstankom. Izazovi ljudske sigurnosti i egzistencije implicirali su svijest o vitalnosti funkcija za očuvanje zdravlja i života ljudi. Širenje virusa korone iz "daleke Kine" je pokrenulo preispitivanje čovjekovog ponašanja i djelovanja. Pandemija je u veoma kratkom roku paralisala i reducirala ukupne potencijale dostignutog nivoa egzistencije čovjeka i čovječanstva u cjelini. Stoga, kao potreba, pojavili su se, iz različitih struktura, očekivani zahtjevi za što brži i efikasniji odgovor na pandemiju. Jedna od tih potreba je, uslijed obuhvata i dinamike pandemije, kao i njenog uticaja i posljedica na segment znanja i učenja bilo i (re)apliciranje modela za nastavak edukacije. Koncept učenje na daljinu, kao već etabliran u modernom društvu, je prepoznat potencijalno korisnim i od strane odbrambeno-sigurnosnih institucija, kako u Bosni i Hercegovini, tako i regionu Jugoistočne Evrope. Stoga, u ovom radu će se istražiti globalni i lokalni limiti u oblasti znanja i učenja, te potencijali, benefiti i mogućnosti informacijsko-komunikacijskih tehnologija, u apliciranju inovativnog koncepta učenja na daljinu.

Ključne riječi: pandemija, korona virus, globalizacija, edukacija, učenje na daljinu, napredno učenje na daljinu.

Summary

Modernity in the 21st century is shaped by elements that manifest in numerous dimensions of human existence. Due to the coronavirus pandemic, many habits and features of the consumer society have been replaced by existential uncertainty and the need for survival. These challenges to human security and existence have heightened the awareness of the vitality of functions to preserve human health and life. The spread of the coronavirus from "distant China" has triggered a re-examination of human behavior and actions. In a very short period of time, the pandemic paralyzed and reduced the overall potentials of the achieved level of development of humanity as a whole. Therefore the expected demands for a faster and more efficient response to the pandemic have emerged from various structures. One of these needs, due to the scope and dynamics of the pandemic, as well as its impact and consequences on the segment of knowledge and learning, was the (re) application of the model for continuing education. The concept of distance learning, as already established in modern society, has been recognized as potentially useful for defense and security institutions, both in Bosnia and Herzegovina and the region of Southeast Europe. Therefore, this paper will explore global and local limits in the field of knowledge and learning, and the potentials, benefits and opportunities of information and communication technologies, in applying the innovative concept of distance learning.

Keywords: pandemic, coronavirus, globalization, education, distance learning, advanced distance learning.

1. Otkuda je, pa se proširi svuda-pandemija COVID-19?

Krajem 2019. i početkom 2020. godine pažnja svjetske javnosti bila je usmjerena na događaje, kao što su razarajući požari u Australiji, atentat na iranskog generala Kasema Sulejmanija ili brutalno ubistvo Afroamerikanca Džordž Flojda (George Floyd) koje je pokrenulo globalne proteste i preispitivanje jednakosti sa bojom kože. Međutim, pojava epidemije korona virusa, zasjenila je sve prethodno i odrazila se na najveći broj vitalnih funkcija moderne ljudske zajednice. Dinamika i manifestacije korona virusa dovela je ljudsku zajednicu u potrebu da Svjetska zdravstvena organizacija proglaši pandemiju¹ 11. marta 2020. godine. Pandemija SARS-CoV-2 (u nastavku pandemija) uticala je da postepeno zavlada globalna egzistencijalna zabrinutost, što ilustruje i stav Tedrosa Adhanoma Ghebreyesusa, generalnog direktora Svjetske zdravstvene organizacije da pandemija korona virusa "predstavlja zdravstvenu krizu jednom u stoljeću".² Slijedom progresije i sveukupne manifestacije pandemije sve je izraženije preispitivanje globalne sigurnosti i solidarnosti. Ilustracije radi, na osnovu pogleda u prooštost, broj novih zaraznih bolesti neprekidno se povećavao od 1940. godine. Većina tih novih patogena potiče iz divljih životinja i "preskače" na ljude, što se kolokvijalno prepoznaje i kao fenomen „prelijevanja“. Da je to tako ukazuju pokazatelji u komparaciji sa prethodnim pojavama pojedinih virusa. Tako je virus H1N1 od aprila 2009. godine za samo godinu dana kruženja svijetom bio uzrokom smrti 575.000 ljudi.³ Nakon H1N1 došlo je do pojave smrtonosnog koronavirusa koji uzrokuje MERS. Zatim su zabilježene dvije najveće registrovane epidemije ebole, prvo u zapadnoj Africi, a zatim u Demokratskoj Republici Kongo. Posljedice je izazvao i virus Zika svojim globalnim širenjem, i potencijalnom ponovnom pojavom. Ipak, uslijed pandemije korona virusa, i velike paralize, čovjek je bio primoran na nove oblike djelovanja uslijed zatvaranja mnogih poslova diljem svijeta. Pandemija je blokirala i reducirala ukupne potencijale dostignutog nivoa egzistencije, tako da će brojne posljedice biti vidljive tek u budućnosti.⁴

Očito je da je pandemija započela ili doprinosi promjenama, ne samo u individualnim navikama, već i u poslovnim spektrima djelovanja. Ilustracije radi, neki ekonomski sektori, uslijed pandemije su u veoma nezavidnom položaju. To je posebno izraženo u automobilskoj industriji, gdje su npr. proizvođači automobila locirani u zapadnom dijelu Evrope, dok se pojedine komponente proizvode, u drugim dijelovima Evrope. Zbog epidemiološke situacije bila je obustavljena proizvodnja na kraće vrijeme. Upravo su ekonomski interesi u doba globalizacije kreirali model poslovanja da su kompanije umjesto plaćanja troškova skladištenja dijelova koji su im potrebni za proizvodnju određenog proizvoda oslanjale na lance opskrbe „tačno na vrijeme“ koji funkcioniraju kako naziv govori. Uslijed pandemije, model „tačno na vrijeme“ ne funkcionira u potrebnoj dinamici, što se odražava na sveukupan lanac opskrbe.

Ukupne manifestacije pandemije, zdravstvene ili ekonomske, bit će izazov za rasvjetljavanje u periodu koji je ispred nas. Po dosadašnjim indikatorima, smatra se da pandemija predstavlja globalnu kataklizmu, kao što su to bile pandemije kuge u sedmom, devetom i jedanaestom stoljeću ili španska groznica na kraju Prvog svjetskog rata.

Jedna od manifestacije pandemija je i kreiranje pretpostavki za širenje organiziranog kriminala. O tome svjedoče i objavljene informacije u brojnim referentnim izvorima da su tradicionalne organizovane kriminalne aktivnosti otežane „lockdownom“, jer su zaštitni reketi, prostitucija, ilegalno kockanje i trgovina drogom ovisni o slobodi kretanja konzumenata. Globalna ekonomska

¹ „Pandemija grč. (pan ... + demos - narod) vrlo raširena epidemija (pošast) koja zahvaća cijelu jednu zemlju; pandemičan, -čna, -čno – koji zahvaća čitav narod, opći, sveopći.“ Vidjeti u: Klaić, Bratoljub, Riječnih stranih riječi, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1989., str. 998.

²Jennifer Nuzzo, To Stop a Pandemic-A Better Approach to Global Health Security, www.foreignaffairs.com, datum pristupa 26.02. 2021. godine.

³Idem

⁴“Socijalne i psihološke posljedice - strah, izolacija, besmislenost - mogu izdržati još duže. Covid-19 ima duboke i trajne učinke na svakoga od nas, posljedice koje još uvijek ne možemo u potpunosti shvatiti.“ Vidjeti u: Zakaria, Fareed, 2020.: Ten Lessons for a Post-Pandemic World, First edition, W.W. Norton & Company, New York, str. 17).

depresija omogućila je priliku da transnacionalni organizovani kriminal proširi svoj domet u „legitimnu“ ekonomiju. Velika nezaposlenost olakšala je „sumnjivim licima“ da novcem iz sive zone zapošljavaju ljudi, jer su mjere vlada za oporavak pružile tim licima priliku da se „uklapaju“ u neke javne ugovore. U Italiji su pojedine kompanije prihvatile zajmove po nižim tržišnim cijenama, uzimajući ih od „mafije“ koji su nosili aktovke pune gotovinom na principu "novac iz helikoptera",⁵ koja je nakon toga počela izdavati upravljati nekim procesima zbog mogućnosti da izdaje naredbe tim strukturama.⁶ Na prvi pogled takve situacije upućuju na konstataciju da ne bi trebalo predstavljati iznenađenje što „organizirani kriminalci“ koriste svoje vještine u novu upotrebu, ali bi trebale biti signal i alarm za upozorenje za njihovo prevazilaženje u budućnosti.

O posljedicama pandemije predstavljeni su brojni stavovi. Zanimljivim se čini, u ovoj fazi rada, istaći pristup Džordža Soroša koji je iznoseći svoj sud o nastaloj situaciji pandemije ocijenio da je "to jedinstven događaj koji se vjerovatno nikada nije dogodio u ovoj kombinaciji i stvarno ugrožava opstanak naše civilizacije."⁷ Stoga je sav pritisak pandemije i njene manifestacije implicirao na potrebe da se što brže i efikasnije odgovori izazovima radi osiguranja zdravstvenih, ekonomskih, obrazovnih i drugih javnih funkcija sistema. Poseban izazov i očekivanja bila su šta i kad može biti odgovor nauke, kako prevazići ili ublažiti uticaj i posljedice pandemije. Uz najčešće isticane afirmativne sudove o tehničko-tehnološkim postignućima, iskazivana je i značajna doza skepse zbog nedovoljnog ulaganja u nauku i naučne discipline,⁸ imenujući to zavisnošću ili sluganstvom prema politici.

I dok epidemiolozi upozoravaju na nove sojeve virusa, ili na drugi, treći ili četvrti val, akteri politike širom svijeta kreiraju mjere da se izbore s njegovim posljedicama. Sve je izvjesnije da će se čovječanstvo morati suočiti s činjenicom da globalna ekonomija ne funkcioniše onako kako su pretpostavljalo da bi trebalo. Štaviše mijenjaju se i neki strateški partneri i saveznici, tako da se globalizacija kao model preispituje, jer se nije pokazao dovoljno efikasnim, uslijed ranjivosti sa sebičnim interesima glavnih protagonista-država. (Ne)Solidarnost na distribuciji vakcine je šok koji upotpunjuje posljedice pandemije Covid-19. Medicinski proizvodi iz pojedinih država ili regija svijeta koji su se specijalizirali za određeni proizvod otkrili su svu krhkost u međunarodnim odnosima. U narednim mjesecima bit će izložene još i više nedosljednosti i ranjivosti u provođenju solidarnosti na međunarodnoj sceni, jer države da sačuvaju zdravlje i sigurnost svojih građana blokiraju izvoz medicinskih sredstava, čak i ako to šteti njihovim saveznicima i susjedima. Kao

⁵„Novac iz helikoptera“ je nekonvencionalna monetarna politika, koja se ponekad predlaže kao alternativa kvantitativnom ublažavanju (QE - kada centralna banka kupuje državne i korporativne hartije od vrijednosti, kako bi podržala ekonomiju kada je otežanim okolnostima za održavanje likvidnosti). Termin je prvi upotrijebio Milton Fridman 1969. godine. Praktično to znači da centralne banke imaju na raspolaganju štamparije novca, pa tako i „bacanje novca iz helikoptera“, kao moguć način da podstaknu potrošnju kao jednu od moćnih poluga za pokretanje ekonomske aktivnosti, podsticanje inflacije i privrednog rasta. U pitanju je, dakle, da centralna banka transferiše utvrđeni iznos direktno na račune privrednih i fizičkih lica, kako bi podstakla potrošnju. Izvor: <https://www.investopedia.com/terms/h/helicopter-drop.asp> datum pristupa 21.04.2021. godine

⁶Izvori: 1.) Organized crime groups are infiltrating the legal economy following COVID-19 crisis, <https://www.unodc.org/>; 2.) The Mafia is poised to exploit coronavirus, and not just in Italy, <https://edition.cnn.com/2020/04/19/europe/italy-mafia-exploiting-coronavirus-crisis-aid-intl/>, datum pristupa 28.02.2021. godine.

⁷Vidjeti tekst: "Soros: Ovo je kriza života, nevjerovatno je koliko su zemlje bile nespreme za pandemiju" izvor: <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/soros-ovo-je-kriza-zivota-nevjerovatno-je-koliko-su-zemlje-bile-nespreme-za-pandemiju/200514029>, pristupljeno 22.12.2020.

⁸Tako Fared Zakaria navodi dva karakteristična primjera navedenog pristupa: "U martu 2016., dok je Donald Trump pokušavao da osigura republikansku kandidaturu, upitan je s kojim je vanjskopoličkim stručnjacima razgovarao. 'Govorim sa sobom, broj jedan, jer imam vrlo dobar mozak', kazao je. 'Moj primarni konsultant sam ja i imam dobar instinkt za ove stvari.' Kasnije je pojasnio zašto se nije oslanjao na stručnjake. 'Eksperti su užasni', kazao je. 'Pogledajte u kakvom smo neredu sa svim tim stručnjacima koje imamo.' Nekoliko mjeseci kasnije britanski političar Michael Gove bio je zaokupljen svojim zagovaranjem za Brexit i zamoljen je da da imena nekoliko ekonomista koji su podržali njegovo stajalište kako bi izlazak iz Evropske unije bio dobar za poslovanje. Njegov odgovor: 'Ljudi u ovoj zemlji imali su dovoljno stručnjaka.' Sada, kada je svijet iskusio globalnu pandemiju, trebalo bi postati bolno jasno da ljudi moraju slušati eksperte. Ali tako se stvari nisu odvijale.", Zakaria, Fareed, 2020.: Ten Lessons for a Post-Pandemic World, First edition, W.W. Norton & Company, New York, str. 51.

rezultat bit će promjene u globalnoj politici, ili još snažniji alat za uticaj država koje to sebi mogu priuštiti. Odgovor na dilemu da li pandemija preoblikuje geopolitiku globalizacije bit će izvjestan u budućnosti.

Iz prethodnog osvrta na pojavu i širenje virusa koji je u valovima preplavljivao države, pa i kontinente implicirano je urgentno djelovanje, kako na nivou pojedinačnih država, tako i na nivou globalnih institucija. Svakako da je samozaštita i zaštita bila jedan od prvih mehanizama, kao preventivna mjera za izolovanje virusa i preveniranje bolesti. Ta mjera je zahtijevala reduciranje kontakata, a što je praktično iziskivalo donošenja mjera ograničavanja, pa i zabrane kretanja. Negativni efekti odrazili su se i na brojne druge sfere. Tako je bilo i u segmentu školstva⁹, budući da su škole, fakulteti, institute i univerziteti morali znatno reducirati svoje aktivnosti ili prestati sa radom. Kao funkcionalno rješenje za provođenje edukacije¹⁰ otvorili su se putevi koje je omogućio već dostignuti razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija za apliciranje modela učenja na daljinu.¹¹

2. Učenje na daljinu-stari/novi inovativni model

Učenje na daljinu u edukativnom sistemu je poznato od ranije, zapravo od početnog korištenja dopisnih škola koje su putem pošte (kasnije elektronske pošte) distribuirale potencijalnim korisnicima različite nastavne materijale i knjige koje su oni obrađivali, studirali i po završetku polagali ispite na materijalima koje su vraćali ocjenjivačima (nastavnicima) na isti način (poštom - elektronskom poštom). Tehnološki razvoj uticao je da se učenje iz tvrde (papirne) forme unaprijedi u elektronske forme. Nastojanja da se tehničko-tehnološka rješenja koriste u funkciji unaprjeđenja edukativnog sistema prisutna su od samih početaka nastanka telegrafa, telefona, filma, radija, televizije i drugih sredstava.¹² Sedamdesetih godina XX stoljeća¹³ rađene su studije koje su analizirale krizu obrazovanja u svijetu, a na međunarodnim konferencijama diskutiralo se u vezi tadašnjih izazova u toj oblasti. Ilustracije radi, kako navodi Vladimir Erceg “na 17. generalnoj konferenciji UNESCO-a održanoj 1972. E. Faure, kao predsjednik specijalne komisije UNESCO-a, podnio je izvještaj o strategiji obrazovanja u svijetu, gdje je iznio veoma zanimljive podatke o nastalim promjenama u procesu obrazovanja, odnosno izmijenjenim uslovima funkcije nastavnika u svjetlu nastalih sistemskih promjena u uvjetima primjene obrazovne tehnologije.” Erceg dalje ističe “Izneseno je da se tehnologija masovnog komuniciranja razvija divergentno: a) individualizacijom obrazovnog procesa (programirano učenje) i b) masovnom distribucijom (televizija, sateliti i sl.). Izmijenjena

⁹Školstvo (engl. Education, njem. Erziehung/bildung, franc. education). Ljudsko biće se rađa s najmanjim brojem urođenih oblika ponašanja, ali s najvećim mogućnostima da uči. Zato je učenje proces koji traje čitav život. Sadržaj ljudskog učenja su znanje, vještine i razvoj sposobnosti (obrazovanje), te vrijednosti, stavovi, interesi i navike (odgoj). Edukacija (odgoj i obrazovanje) je organizirano učenje. Š. je institucionalizirana edukacija kojom su osigurani uvjeti za efikasno učenje (zgrada, oprema, program, udžbenici, nastavnici). Vidjeti: Bačić, Arsen ... (et.al.), 1994.: Leksikon temeljnih pojmova politike, abeceda demokracije, Fond Otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Str. 130.

¹⁰“Edukacija lat (educare – odgojiti), odgoj, obrazovanje, razvijanje sposobnosti tjelesnih, umnih i moralnih; prid. Edukativan, -vna, -vno – odgojni, obrazovni.“ Klaić, Bratoljub, 1989.: Riječnih stranih riječi, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, str.346.

¹¹“Pojavom i veoma brzim razvojem informacijsko-komunikacijskih tehnologija za koje se koristi široko prihvaćena skraćenica IKT, svijet se mijenja brže nego ikad prije.“ Vidjeti: Vanja Ibrahimbegović-Tihak, 2020.: Kako razumjeti medije i medijske utjecaje na život ljudi u digitalnom svijetu?: priručnik za medijsku pismenost, Udruženje ilmiije Islamske zajednice u BiH, Sarajevo, str. 6.

¹²“70-ih i 80-ih. World Wide Web rođen je 1990. godine. Njezina najveća kompanija, Amazon, započela je s radom 1995. godine, samo prodajući knjige. U ranim danima kompanija sa sjedištem u Seattleu postavila je kompjuterizirano zvono koje je trebalo zazvoniti svaki put kada je obavljena prodaja. Kada je zazvonio, kako piše novinar Brad Stone, „svi u uredu okupili bi se kako bi vidjeli poznaje li iko kupca“. Kako je prodaja rasla, zvono se toliko često naplaćivalo da ga je trebalo ukloniti. Brzo do prvog tromjesečja 2020., a Amazon je zarađivao 10.000 \$ u prodaji svake sekunde. Da je to zvono preživjelo, sada bi se stalno oglašavalo, kao upozorenje na zvono za uzbunu novoga doba.”, Zakaria, op. Cit. (bilj. 8), str. 61-62.

¹³“Kada smo prešli na digitalnu ekonomiju? To je bio proces, naravno, i ne postoji samo jedna prekretnica. Prvo su došli računari, prvobitno razvijeni tijekom drugog svjetskog rata za vojsku. Izum integrisanog kruga proizveo je lični računar, koje često datira iz 1971. godine (godine proizvodnje Kenbaka-1). Internet se također razvija polako, počevši od ARPANET-A iz Odjela odbrane šezdesetih godina, a potom se konstantno širi na više univerziteta.”, Ibid.

funkcija škole, koja postaje klub, radionica, centar za dokumentaciju, laboratorija i mjesto gdje se sve te različite namjene sjedinjuju u cjelinu, određuje promjenu ne samo nastavnih planova i programa već se i sastav nastavnog i drugog osoblja mora prilagođavati ovim tehničkim inovacijama vremena u kome živimo. (...) Za školu budućnosti i za nastavu u 2000. godini moramo već danas pripremiti nastavnike čija će se funkcija svoditi na ulogu organizatora – vaspitača, što za naš problem organizacije formiranja nastavnika predstavlja veoma značajan podatak. Stručnjaci UNESCO-a su bili jednodušni u ocjeni uloge nastavnika koji će sve više biti vaspitač mladih, a sve manje stručnjak koji prenosi znanje.“¹⁴

Daljnji razvoj tehničko-tehnoloških rješenja zahtijevao je i ubrzavao odgovor pedagoških stručnjaka na pitanja vezana za masovniju i frekventniju upotrebu novih rješenja u edukativni proces. Međuzavisnost naučno-tehničkih pronalazaka i opšteg društvenog progressa reflektovali su se i u oblasti vaspitanja i obrazovanja, a posebno u nastavnom procesu. Na tragu prethodno rečenog, učenje na daljinu osvajalo je “otvoreni” prostor u procesu edukacije i učenja. Razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija omogućio je da pažnja pedagoške struke u značajnoj mjeri bude fokusirana na iznalaženje rješenja koja bi omogućila najoptimalniju primjenu u edukativnom sistemu. Učenje na daljinu, kao inovativan i interaktivan koncept, nudio je brojne prednosti u školama, javnoj upravi i drugim segmentima. „Američka asocijacija za učenje na daljinu (The United States Distance Learning Association) definiše pojam učenja na daljinu kao 'dostizanje znanja i veština kroz dostavljene informacije i uputstva, primenom različitih tehnologija i ostalih formi učenja na daljinu'. Jedna od definicija, koja određuje pomenuti pojam glasi: 'Obrazovanje na daljinu je sistem i proces povezivanja polaznika sa distribuiranim obrazovnim resursima'. Zapravo, učenje na daljinu podrazumeva izvođenje treninga, učenja ili edukativnog programa elektronskim putem, putem interneta. Zasniva se na korištenju savremene računarske i komunikacijske tehnologije. Podrazumeva postojanje predavanja i veežbi na internetu, CD ili DVD mediju, konsultacije sa predavačima putem interneta, protok elektronske pošte među učesnicima, postojanje foruma, testiranje na internetu, video konferencije i sl.“¹⁵

Iz prethodnih razmatranja proizilazi da je koncept učenja na daljinu fenomen koji prati globalne promjene u svijetu. Dostignuća u oblasti informacijsko-komunikacijskih tehnologija osigurali su brz i efikasan odgovor na nastali globalni izazov pandemije korona virusa. Naime, postojeći nivo digitalnih vještina, spremnost nastavnog osoblja da koristi koncept učenja na daljinu, nastavni planovi i razvijene lekcije osigurali su brz i efikasan odgovor na izazov. Također, učenici i studenti koji su bili u većoj mjeri osposobljeni da se koriste novim informacijsko-komunikacijskim tehnologijama ubrzali su brzinu prelaza u kriznom periodu sa klasičnih modela na modele učenja na daljinu. Brojne prednosti su prepoznate i iskorištene za upotrebu, uz efikasnu distribuciju znanja na najudaljenije destinacije.¹⁶ Nakon početnih nesnalaženja u oblasti obrazovanja i učenja osiguran je kontinuitet funkcioniranja ovog segmenta. Kao nikad do tada učenje na daljinu je postalo masovno, odvijalo se uz poštivanje predloženih mjera fizičke distance, doprinoseći tako očuvanju zdravlja konzumenata tog procesa. Osim etabliranih kompanija i njihovih brendova, već u prvim mjesecima 2020. godine, pojavile su se nove, za širu javnost, nepoznate kompanije i njihovi produkti. Na berzi su odjednom dionice npr. ZOOM aplikacije počele vrtoglav uspon.

Iz prethodne elaboracije može se uočiti da je model učenja na daljinu svoju svrsishodnost pokazao i u situacijama globalnih poremećaja, zastoja i (pre)velikih očekivanja. Dostignuća tehničko-

¹⁴Erceg, Vladimir, 1984.: Nastavnik u savremenoj nastavi (II izdanje), Svjetlost, Sarajevo, str. 79.

¹⁵Izvor: <https://www.it-akademija.com/e-learning-online-ucenje-ili-tradicionalno-ucenje>, pristupljeno 10.01.2021.

¹⁶Uprkos nespornoj disperziji i masovnijoj eksploataciji modernih tehničko-tehnoloških dostignuća ostali su značajni limiti i izazovi. Tako Farid Zakaria navodeći sadržaje vezane za fleksibilnost radnih mjesta koju Amerikanci uživaju preuzete iz Izveštaja Zavoda za statistiku rada, ukazuje da “od onih koji imaju bachelor diplomu ili vise obrazovanje, gotovo polovina prijavljenih radnika radi od kuće barem povremeno. Za one s diplomom srednje škole, manje od 10 posto ikada je radilo od kuće za one koji su napustili školovanje, 3 posto. Nije iznenađujuće, onda, kada je Covid-19 došao i 'lockdown-i' počeli, oni koji nisu mogli raditi od kuće bili su najviše povrijeđeni. Diljem svijeta, kako se privreda oporavlja, oni s fakultetskim diplomama i naprednom obukom vjerojatno će bolje proći od onih bez njih, a velike kompanije proći će bolje od porodičnih poduzeća. Jaz između obrazovanih elita i drugih proširit će se.”, Zakaria, op. Cit. (bilj. 8), str. 59.

tehnološkog razvoja omogućila su apliciranje tog modela, i time su se otvorile nove mogućnosti za unapređenje primjenjivanih pedagoških metoda. Naravno, pri tome ne treba zanemariti i ekonomske manifestacije koje svoju validnost valoriziraju na globalnom tržištu. Da ne postoje izuzeci ili oblast djelovanja koja nije posegnula za inovativnim metodom osposobljavanja svog personala, pokazuje i aplikacija modela učenja na daljinu u sektoru odbrane. Kako i na koji način, sa kojim dometima i izazovima nastojat će se rasvijetliti u okviru razmatranja u narednom tematskom pitanju.

3. Primjena učenja na daljinu u sektoru odbrane

Promjene u pogledu primjene savremenih teorija o organizaciji i menadžmentu obuhvatile se i sektor odbrane. Ono što je bilo specifično u prošlosti u posljednjih dva stoljeća obilježeno je “praksom primjene načela vojne organizacije u civilnom sektoru (ekonomski i obrazovni).” Stoga je, „uslijed globalizacijskog uticaja i tehničko-tehnološkog razvoja u savremenoj etapi, ..izražena aplikativnosti u obrnutom pravcu, jer više se ne odmjeravaju samo snage na vojnom polju, već se nadmoć manifestira na diplomatskom, ekonomskom, kulturnom i drugim poljima.“¹⁷ Upravo sve te manifestacije prate i sistem edukacije u sektoru odbrane. Ipak, bitno je istaći da sistem edukacije i osposobljavanja u sektoru odbrane, u odnosu na uobičajeni, uslovno izražen civilni sistem obrazovanja, ima svoje specifične zahtjeve. Neke od specifičnosti su organizacijska struktura i sredstva i oprema koju implicira teorijsko i praktično školovanje i usavršavanje budućih (aktivnih) pripadnika u sektoru odbrane. Kao rijetko koja oblast, edukacija u sektoru odbrane karakterizirana je potrebom kontinuiteta iz razloga održavanja stepena dostignutog znanja i osposobljenosti ili prakticiranja novih ili unaprijeđenih saznanja i modela. Kada je u pitanju sistem edukacije i treninga u institucijama odbrane Bosne i Hercegovine, može se istaći i jedna dodatna zasebnost. Naime, uslijed specifičnosti zakonski definiranih nadležnosti od entiteta do kantona, ili nedostatnih budžetskih sredstava, Ministarstvo odbrane radi educiranja vlastitog personala nije razvijalo zaseban sistem edukacije. Od provedene druge faze reforme u oblasti odbrane, i potpunog preuzimanja nadležnosti za oblast odbrane od strane državnih institucija Bosne i Hercegovine i gašenja entitetskih struktura, primjenjivan je koncept saradnje sa drugim strukturama. U skladu sa vanjskopolitičkim opredjeljenjima Bosne i Hercegovine, u pogledu pristupanja euroatlantskim integracionim procesima, baziran je sistem edukacije i obuke na principu interoperabilnosti, kao prvog i kompatibilnosti, kao drugog koraka standardizacije primjenjive u strukturama NATO saveza. Zanimljivo je istaći da je Ministarstvo odbrane BiH, praktično od svog formiranja, moglo koristiti i pogodnosti informacijsko-komunikacijskih tehnologija kao i mogućnost učenja na daljinu (online edukacija za zemlje partnere), što je svakako bila nužna pretpostavka za moderniziranje postojećeg vojno-edukacionog sistema. Taj sistem se relativno brzo razvijao i unaprjeđivao, primarno zbog potrebe da se odgovori na izazove i zahtjeve koji su se pojavljivali pred Ministarstvom odbrane BiH u drugoj deceniji 21. stoljeća. Daljnji razvoj i unaprjeđenje u oblasti edukacije i treninga pripadnika OS BiH osiguran je kroz opredjeljenje da se u sistem školovanja i usavršavanja uključi i koncept učenja na daljinu. Ministarstvo odbrane BiH je formalni interes za koncept naprednog učenja na daljinu, za potrebe obuke, iskazalo tokom 2016.godine. Interes je iskazan kroz djelovanje unutar NATO Grupe za obuku.¹⁸ Opredjeljenje za primjenu koncepta potvrđeno je 2017.godine, pristupanjem Regionalnoj inicijativi za učenje na daljinu (RADLI). U navedenu inicijativu su uključene Bosna i Hercegovina, Republika Sjeverna Makedonija, Republika Slovenija i Republika Srbija, uz podršku Kraljevine Norveške i implementatora projekta Džeferson instituta (Jefferson Institute) iz Sjedinjenih Američkih Država. Saradnja kroz RADLI inicijativu omogućila je ministarstvima i oružanim snagama saradnju

¹⁷M. Smajić, Planiranje u teoriji i praksi, autorsko izdanje, Sarajevo, 2020, str. 24.

¹⁸ NATO Direktiva o obrazovanju i individualnom osposobljavanju (E & ITD) definira ADL kao interaktivan pristup “usmjeren na ishode u edukaciji, osposobljavanju i pomaganju u radu koji kombinira raspodijeljeno učenje zasnovano na standardima. Pored toga, Bi-SC 75-7 propisuje predavanje nastave elektronskim putem u kombinaciji sa drugim metodama nastave koje ne zahtijevaju da učenik bude prisutan na određenom mjestu.”, Izvor: The NATO Advanced Distributed Learning Handbook Guidelines for the development, implementation and evaluation of Technology Enhanced Learning, Version 2018, str. 7.

u oblasti učenja na daljinu, razvoj standarda, tehničkih sposobnosti, zajedničke inovacije. Ukratko, ambicija projekta bila je unaprjeđenje i razvoj nedostajućih sposobnosti članica RADLI projekta. U odnosu na početnu fazu pristupanja projektu, kada je raspolagalo minimalnim kapacitetima i infrastrukturom, Ministarstvo odbrane BiH je, ubrzo po uključivanju u Inicijativu, načinilo određene pomake. Inicirana je potreba kreiranja „organizacijske cjeline koja bi se bavila ADL aktivnostima (Sekcija za učenje na daljinu), zatim na izradi ključnih regulativa od strateškog preko operativnog do taktičkog nivoa, koje će prepoznati i integrirati napredno učenje na daljinu u sistem obuke, edukacije i druge sfere organizacije života i rada unutar OS BiH. Naravno obezbjeđenje adekvatne materijalne podrške (neophodna IKT, softveri i druga moderna nastavna pomagala) je također jedan od ključnih zadataka u implementaciji ovog projekta.”¹⁹ Ocijenjeno je da daljnji proces zavisi od obuke i edukacije personala u sferi razvoja ADL kapaciteta, što je također zadatak koji zahtjeva sistemski pristup i adekvatna rješenja za edukaciju, uključujući korištenje kapaciteta za edukaciju u sklopu RADLI projekta. Stoga su se zemlje članice i partneri u projektu fokusirali na razvoj i unaprjeđenje sposobnosti sudjelujući u zajedničkim sadržajima bazične i napredne obuke, unaprjeđenju materijalno tehničkih i organizacionih pretpostavki. Institucije odbrane Bosne i Hercegovine su nastavile aktivnosti na razvoju učenja na daljinu ADL kroz razvoj organizacije, nabavku opreme i sredstava, obuku, te razvoj pravnog okvira (procedure i regulative) radi „samoodrživosti kapaciteta ADL-a u OS BiH, čime bi se povećala efikasnost i bolja produktivnost nastavnog plana i programa, te uspostavila bolja interakcija između polaznika (studenata) i predavača (instruktora).”²⁰ Iskazano je daljnje opredjeljenje za razvoj kapaciteta za učenje na daljinu i aktivnosti Ministarstva odbrane BiH, kroz Regionalnu inicijativu (RADLI), kao i vlastite aktivnosti radi unaprjeđenja sposobnosti u segmentu edukacije i treninga. Također, donošenjem Pravilnika o školovanju i usavršavanju profesionalnih vojnih lica 2019. godine, prepoznato je učenje i usavršavanje na daljinu (on-line) kroz normativni segment.²¹ Primjena koncepta učenja na daljinu u potpunosti se pokazala svrsishodnom u periodu pandemije i svih ograničenja koje su implicirali epidemiološki razlozi. Spremnost je manifestirana implementacijom programa koji su se provodili u Bosni i Hercegovini kroz internu platformu, jer su pripadnici institucija odbrane nastavili različite edukacije putem učenja na daljinu. Također, kadeti, podoficiri i oficiri Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, na vojnim školama i univerzitetima u partnerskim državama spremno su dočekali prelazak na on-line nastavu. Navedeno je osiguralo dosta brz i uspješan kontinuitet nastavnog procesa, bez zabilježenih značajnijih problema vezanih za nastavak njihovog školovanja. Naznačeni prelaz, uprkos dinamici, bio je efikasan i efektivan zahvaljujući dotadašnjem razvoju kapaciteta (tehnoloških i ljudskih). U svemu tome, doprinos je prepoznat i kroz razmjenu iskustava sa međunarodnih konferencija u kojima su predstavnici institucija odbrane Bosne i Hercegovine uzeli aktivnu participaciju u Beogradu (2018.) i Skopju (2019.) Sublimacija iskustava kroz koja su prošle pojedine zemlje u provođenju edukacije u periodu pandemije, predstavljena je na međunarodnoj konferenciji Regionalne inicijative o učenju na daljinu (RADLI 20 – Regional Advanced Distributed Learning Initiative 2020) u Sarajevu dana 26.11.2020.godine. Tema konferencije se nametnula kao logičan izbor.²² Pored predstavnika institucija odbrane Bosne i Hercegovine, na konferenciji su putem RADLI online platforme, učestvovali predstavnici Kraljevine Norveške, ADL inicijative SAD, Instituta Jefferson iz Vašingtona, Republike Sjeverne Makedonije, Republike Slovenije. Na Konferenciji su predstavljene naučene lekcije, razmijenjene dobre prakse i izazovi u oblasti naprednog učenja na daljinu, manje ili više, zajedničke za sve države učesnice konferencije, koje kao takva mogu biti osnova za traženje zajedničkih rješenja korisnih svim RADLI partnerima. Tokom same konferencije bilo je evidentno

¹⁹ S. Muratović, S. Blavicki, S. Konjević and A. Kasumović, Implementation of the Advanced Distributed Learning (ADL) concept in the Ministry of Defense and the Armed Forces of Bosnia and Herzegovina, International Scientific Conference MILCON'19 (2019; Skopje) (2) Proceedings of papers /2-nd International Scientific Conference MILCON'19, Skopje. – Skopje : Military academy „Gen. Mihailo Apostolski“, 2019, str. 199.

²⁰ Cf. *ibid.*, str. 202-203.

²¹ Pravilnik objavljen u (“Službeni glasnik BiH“, broj 33/19)

²² Naziv konferencije bio je "Upotreba ADL-a tokom pandemije COVID-19: Iskustva i praktična primjena ADL-a u sistemima profesionalnog vojnog obrazovanja i obuke država RADLI i partnerskih država."

da se svaka od država učesnica suočila sa određenim specifičnim izazovima u oblasti učenja i obuke. To je bilo posebno izraženo u početku pandemije, kada su partneri bili suočeni sa pregršt nepoznanica i djelovali pod pritiskom novih izazova. Svakako, početno povlačenje ili „zamrzavanje“ aktivnosti bilo je i odraz psihološkog uticaja i zebnje od oboljenja korona virusom. Dijelom se kalkuliralo da će izazov korone brzo proći i da samo treba reducirati (ili eliminisati) aktivnosti na izvjesno vrijeme. Kako su opasnosti postajale sve izraženije, tako je sve izraženija bivala i potreba da se adaptiraju kapaciteti za provođenje obuke u sektoru odbrane. Obuka u sektoru odbrane bila je primarno bazirana na pristupu zajedničkim edukacijama, u učionicama, ili poligonima za obuku, čime se doprinosi razvoju timskog rada, što predstavlja jednu od poluga u realizaciji zadataka oružanih snaga. Stoga, prelazak na on line metod rada pri obuci u institucijama odbrane bio je praćen određenim izazovima, pa i teškoćama. Zajednički imenitelj prezentiranih iskustava uključuje sljedeća zapažanja. U početnoj fazi realizacije programa školovanja i usavršavanja na daljinu, institucije odbrane Zapadnog Balkana bile su suočene sa ograničenim mogućnostima za upravljanje osnovnog i naprednog treninga sa kadetima. Bez obzira na organizacijske i tehničke adaptacije za provođenje učenja na daljinu pojavio se izazov kako reducirati negativne posljedice prilikom izvođenja računarskih hipotetičkih scenarija koji se provode prema silabusima pojedinih predmeta u osposobljavanju za potrebe odbrane. Program osposobljavanja za potrebe različitih specijalnosti poput inženjerije, veze, artiljerije ili protuzračne odbrana nužno uključuje spajanje individue sa sredstvom ili opremom, a za neke je condicio sine qua non timsko djelovanje, kao što su oruđa koja poslužuje veći broj izvršilaca. Scenariji uključuju analize različitih hipotetičkih situacija, te se predavačima javio izazov praćenja aktivnosti studenata/kadeta tokom izvođenja nastave. Simulacije mogućih situacije opisuju ili predstavljaju provjeru ponašanja i djelovanja individua i tima u cjelini u tim situacijama, a koje su dovedene u pitanje uslijed, ograničenja radi provođenja epidemioloških mjera. Stoga je trebalo revidirati neke kurseve/predmete (posebno one vezane za praktičnu obuku s različitim oružjem i sistemima). Jedan od razloga za to je i ograničena mogućnost provođenja timskih aktivnosti s kadetima. Već je naznačeno da je timski rad izuzetno važan u sektoru odbrane. On se manifestuje i kroz tjelesno osposobljavanje, a što se prakticira posebnim vojničkim radnjama. Svakako da su ograničene mogućnost izvođenja fizičkog treninga trebale biti nadoknađene u individualnoj organizaciji, što je opet bilo izazov provjeriti u praksi, zbog reduciranja takvih aktivnosti na terenu.

Jedan od izazova u provođenju učenja na daljinu bila je (ne)ujednačena kompetentnost predavača na prelazak na takav metod edukacije. Prilagodljivost predavača promjenama u jeku pandemije bila je od ključne važnosti za realizaciju programskih ciljeva edukacije. Bez obzira na potrebe za nastavak edukacije neki predavači su izražavali sumnju u efektivnost realizacije programskih sadržaja kad su spoznali da će se obrazovni proces tokom pandemije u potpunosti nastaviti na mreži. Sumnjičavost je bila prisutna u prvim sedmicama, ali kompleksnost organizacije sveukupnog djelovanja u periodu pandemije odagnala je takve pristupe. Tome su doprinijele i provedene obuke sa predavačima, kao i sa polaznicima škola i kurseva. Predavači su, uz postojeće predznanje, bili obučeni za provođenje metoda učenje na daljinu i korištenje alata platformi koji se koriste u provođenju nastavnih programa. Kvalitet obrazovanja i izvođenja nastave ovisi i o mreži, opremi, platformama i, naravno, sposobnosti profesora da koriste različita rješenja u izvođenju svojih predavanja. Dodatna obuka za predavače o korištenju informatičkih metoda i metoda poučavanja na mreži bila je potrebna za medijske tehnike koje obrađuju predavanja, kao i priprema i prilagođavanje programa prema vremenu, resursima, znanju i iskustvu predavača.

Naredni set pitanja odnosi se na participaciju polaznika u provođenju edukativnih komponenti. Interakcija s dijelom (ne)aktivnih studenata, koja je izazovna i u učionici, na mreži je, također, predstavljala izazov. Nastala je potreba da se provode kvalificirani sadržaji u metodi *face to face* konsultacija sa neaktivnim polaznicima radi pomoći i podrške u savladavanju nastavnih programa i kvalitetnog osposobljavanja za izvršenja poslova koja se od njih očekuju na dužnostima u sektoru odbrane. U tom kontekstu, javio se izazov vezan za limitiran pristup štampanim sadržajima, te su predavači trebali kreirati elektroničke materijale za polaznike edukacija. Metode koje pružaju benefite u provođenju nastavnih sadržaja uključuje upotrebu *blackboard collaborate* sadržaja, jer se

simbolično, na slikovit način, predstavljaju tematska pitanja i(li) dodatno pojašnjavaju pojedina pitanja koja impliciraju praktičan rad, u predmetima tehničke grupacije.

Svakako da je vrednovanje rezultata rada polaznika obuke u uslovima pandemije, provodeći koncept učenja na daljinu, bilo limitirano. To se posebno ogleda u izvođenju provjera, kao što je testiranje ili ispitivanje radi ocjenjivanja stečenog znanja polaznika edukacije. Kao moguća rješenja za prevazilaženje izazova, ali i za sticanje sveobuhvatnije slike o znanju i vještinama polaznika obuke, umjesto klasičnog *ex cathedra* provjeravanja aplicirane se metode studije slučaja u kojem ja vrjednovana analitička osposobljenost koja uključuje prethodno teorijsko poznavanje materije, logičko procjenjivanje, a na kraju komunikacijske vještine prezentacije i objašnjenja razumijevanja određene hipotetičke ili stvarne situacije. Kao logičan slijed za evaluaciju znanja i odgovornosti polaznika je primjena metoda samoprocjene i "kolegijalne" procjene u kojem polaznici iznose kritičke i(li) sugestivne dojmove o rezultatima vlastitog rada, i ocjenu dojmova o radu i zapažanjima ostalih kolega. Svakako da tako podijeljene evaluacije omogućavaju polazniku, a posebno predavaču donošenje zaključaka za cijelu grupu. Metod procjene sa apliciranjem zaključka za cijelu grupu je veoma koristan u nezavisnoj evaluaciji.

Izložene metode procjene i evaluacije rada polaznika upotpunjuju se i primjenom obrazca „*Q/A metoda*“ (pitanje i odgovor) kao najbrži i najjednostavniji put za direktno vrjednovanje kandidata. Također, korišten je metod "mrežnih" kvizova sa većim brojem ponuđenih odgovora, koji su bili približno slični, uz naravno jedan korektan odgovor.

Jedno od posebnih pitanja vezano za ograničene mogućnosti u pandemijskim uslovima apliciranja aktivnosti, posebno za one kojima je limitirano fizičko prisustvo, manifestuje se i kroz radno okruženje u domu. Naime, ovo uključuje situacije da jedan broj članova porodice aplicira rad od kuće, i to oni koji su radno angažovani i gdje to okolnosti dozvoljavaju, a sa druge strane u okviru stambenog prostora su i ostali članovi porodice koju su polaznici na nivou osnovnog, srednjeg ili visokog stepena obrazovanja. Hipotetička mogućnost da svi u isto ili približno isto vrijeme koriste on line metod rada ili učenja dovodi do zagušenja u komunikaciji i ograničenja za uslove za percepciju znanja ili reprodukciju stavova. Naravno, jedan od uslova koja takvu situaciju omogućava je i tehnička infrastruktura, kao što je broj i dostupnost informatičkih sredstava i opreme, te brzina interneta. Ekonomske predispozicije za omogućavanje tih pretpostavki nisu kod svih zadovoljavale njihovo ispunjavanje, i zato je bilo neophodno razumijevanje od strane predavača. Posljedično je postojeća infrastruktura (zgrade i kancelarije) su ostale prazne, a metodički alati nekoristeni.

Naučene lekcije omogućile su identifikiranje zajedničkih ili sličnih izazova, a koji se jednostavnije i efikasnije mogu prevenirati i prevazići zajedničkim djelovanjem svih partnerskih država. U pitanju su sljedeće komponente:

a.) Planiranje, projektiranje i razvoj školovanja i usavršavanja. Prelazak sa standardnih na online kurseve zahtjeva njihovo djelimično ili značajnije (re)dizajniranje. Uloga nastavnika u procesu je ključna i vezana je za vremenski protok. Navedenu činjenicu trebaju imati u vidu planeri npr. prilikom izrade godišnjih planova, koji uključuju npr. broj i strukturu online kurseva.

b.) Pružanje školovanja i usavršavanja. Efikasna aplikativnost koncepta učenja na daljinu implicira dodatno osposobljavanje nastavnog osoblje u primjeni IT-a i on-line nastavnih metoda. Također, polaznicima treba omogućiti orijentacijsko usavršavanje kako koristiti određene platforme učenja na daljinu prije početka kursa. Modul koji sadrži osnove o tome kako pružiti/koristiti platformu/resurse koje omogućavaju koncept učenja na daljinu može biti sastavni dio većine kurseva u budućnosti. Onlajn sati se nastavljaju, koristeći sistem upravljanja učenjem na daljinu.

c.) Specifičnosti podrške za primjenu koncepta učenje na daljinu. Školovanje i usavršavanje na internetu implicira kontinuirano unapređenje organizacijskih i tehničkih kapaciteta. Stoga je nužno uspostaviti kapacitete koji uključuju formiranje posebnog tima za unaprjeđenje i razvoj online kapaciteta unutar institucija odbrane. Nadalje, neophodna je podrška sa odgovarajućom (modernom) hardverskom opremom. Također, bitno je osigurati odgovarajuće nastavne materijala u digitalnom obliku, dostupne svim polaznicima obuke.

d.) Uspostaviti odgovarajući balans. Koncept učenja na daljinu je vrlo efikasan alat za školovanje i usavršavanje. Ipak, uočavaju se neki negativni aspekti i područja u kojima je nužno održavati

ravnotežu. Ilustracije radi, izazov vezan za distribuciju klasificiranih informacija zahtijeva adekvatnu pažnju i traži iznalaženje odgovarajućih rješenja.

Uticaj i(li) posljedice pandemije bit će evaluirani u narednom periodu, kada za to dođe vrijeme, i kada to okolnosti budu omogućavale. Radit će se svakojake analize djelovanja, efikasnosti i efektivnosti preduzetih mjera i aktivnosti od strane nadležnih organa, kao i njihovu pravovremenu reakciju na nastale situacije sa brojem krugova širenja zaraze korona virusom. Sa druge strane, „isplivat“ će i analize eventualnih benefita, potvrđenih u praksi, u određenim oblastima, jer kompleksna situacija sa pandemijom implicirala je i inovativna rješenja sa ciljem ublažavanja ili prevazilaženje okolnosti u uslovima pandemije. Svakako, da je i edukacija oblast koja može i treba da bude predmet takvih analitičkih promatranja i predlaganja mjera za daljnje postupanje. Mogući aspekti koji će biti predmetom sagledavanja u budućnosti, prije svega imat će svoje reperkusije u smislu kvaliteta osposobljavanja primjenom u cijelosti koncepta učenja na daljinu. U tom smislu je izazov ocjena i potvrde da li je neki certifikat odraz u potpunosti znanja i snalaženja u apliciranju provjera znanja na on line metod. Otvorit će se i druga pitanja, svrsishodnosti infrastrukturnih kapaciteta, kabineta i sala, te da li će se i kojem obimu nastaviti aplicirati metod učenja na daljinu, jer je ekonomičniji. Nema troškova, materijalnih za pedagoška pomagala, komunalnih troškova ili pak troškova za održavanje prostornih kapaciteta. Pretvaranjem stambenog prostora u radni ambijent poslodavci će nametnuti umanjenje i personalnih troškova za naknade, kao što su naknada za topli obrok ili transport (odlazak i povratak sa radnog mjesta). Sa sociološkog aspekta, apliciranje metoda učenja na daljinu, nasuprot ekonomskim kalkulacijama, kreiraju okolnosti da edukativni objekti bivaju „zgrade bez ljudi“ i na taj način biva izraženije međusobno distanciranje ljudi i sve što se dešava jeste u virtuelnom svijetu. Stoga će ekonomski parametri sa potpunim apliciranjem koncept učenja na daljinu otvoriti dileme da li se sredstva za obrazovanje trebaju reducirati i preusmjeriti u neke druge potrebe, bez nudenja uvjerljivih dokaza o efektivnosti i efikasnosti takvih djelovanja. Da li će i dalje zgrade bez ljudi biti stvarnost ili će povratak učioničkoj i holskoj radosti biti stvarnost opet, uz onu razumljivu dozu straha i opterećenja od predstojećeg seta nastavnih sadržaja. Eksplozije olakšanja nakon jednog školskog sata hoće li ostati prošlost sa zadržavanjem u cijelosti koncepta učenja na daljinu.

Prethodna socio-psihološka posmatranja i futuristička pitanja su ista ili slična koja dijeli i sistem edukacije u sektoru odbrane. Potvrda tome je i statistički podatak o realizaciji plana obuke za 2020. godinu. Zahvaljujući primjeni koncepta učenja na daljinu, u uslovima restriktivnih epidemioloških mjera, obuka planirana za 2020. godinu je realizovani u 83%, što je u komparaciji za 2019. godinu manje za 10%. Uslijed proglašenja pandemije realizacija plana obuke je prilagođavana propisanim mjerama zaštite od virusa, te su obuke koje je bilo moguće realizovati uz podršku online platformi su na taj način i provedeni. Ilustracije radi je izvršeno ocjenjivanje kapacitiranosti deklarirane jedinice Oružanih snaga BiH, koju su realizovali nezavisni posmatrači od stane NATO 2020. g. Naime, u izuzetno kompleksnim okolnostima uslijed pandemijskih uslova, i uz primjenu epidemioloških i higijenskih mjera, u period od 21. do 24. Septembra 2020. godine na Manjači kod Banja Luke izvedena je vježba Oružanih snaga BiH. U pitanju je vježba bataljonske grupa lake pješadije sa preko 800 pripadnika OS BiH radi SEL-1 (samoocjenjivanje). U planu su ocjenjivanja nivoa SEL-2 i NEL-2, tako da se očekuje da Oružane snage BiH 2023. godine imaju operativno sposobnu bataljonsku grupu lake pješadije za učešće u NATO vodenim operacijama. Bilo je događaja koji su i otkazivani.

Zaključna razmatranja

Obuhvat i dinamika pandemije SARS-CoV-2, kao i analiza nekih od, za sada, sagledivih posljedica pandemije novog korona virusa na segment obrazovanja i učenja bili su u fokusu istraživačkog rada. Uparedo uz primjenu novih tehničko-tehnoloških rješenja i razmatranje globalnih i(li) lokalnih limita, evidentno je da se, kako u prošlosti, tako i prilikom suočavanja sa novim korona virusom nastojalo odgovoriti izazovima vezanim za dosege u oblasti obrazovanja i učenja. Svakako da su trenutno raspoloživi potencijali i nesporne mogućnosti razvoja informacijsko-komunikacijskih tehnologija u značajnom obimu aktivirani tokom perioda pandemije korona virusa, nudeći izlaz iz stanja koje je proizvedeno mjerama državnih aktera (lockdown, ograničenjima i zabranama kretanja, okupljanja i

sl.). U tom kontekstu je učenje na daljinu kao inovativan koncept, od ranije etabliran u modernom društvu, koji je kao potencijalno koristan prepoznat i od strane odbrambenih institucija, kako u Bosni i Hercegovini, tako i regionu Jugoistočne Evrope.

Tehničko-tehnološka postignuća, kao i progres ostvaren u razvoju informacijsko-komunikacijskih tehnologija omogućio je, evidentan, brz i adekvatan, globalni odgovor na potencijalni zastoj u oblasti učenja i edukacije. Zahvaljujući navedenom, omogućeno je, da se, od ranije poznat koncept učenja na daljinu, masovno primjeni u vrijeme izazova pandemije SARS-CoV-2. Date okolnosti pod restrikcijama korona virusa ukazale su na potrebe da se na temelju analize identificiraju sadržaji učenja, koji se mogu izvoditi na daljinu bez obzira na da li se radi o situaciji gdje su prisutna određena ograničenja za njihovu rezidentnu realizaciju ili ne, a kako bi se sistem edukacije i obuke učinio efikasnijim, dostupnijim, jeftinijim, a njegovi sadržaji zanimljivijim i masovnije prihvaćenim. Navedeno su prepoznale i odbrambene institucije, uključujući i odbrambene institucije zemalja Jugoistočne Evrope, kao i bh. odbrambene institucije, što je nedvojbeno osiguralo kontinuitet odvijanja edukacije njihovog personala.

Literatura:

- Bačić, Arsen ... (et al.), 1994.: Leksikon temeljnih pojmova politike : abeceda demokracije, Fond Otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo;
- Erceg, Vladimir, 1984.: Nastavnik u savremenoj nastavi (II izdanje), Svjetlost, Sarajevo;
- Ibrahimbegović-Tihak, Vanja, 2020.: Kako razumjeti medije i medijske utjecaje na život ljudi u digitalnom svijetu?: priručnik za medijsku pismenost, Udruženje Ilmijje IZ u BiH, Sarajevo;
- Klaić, Bratoljub, 1989.: Riječnih stranih riječi, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb;
- Smajić Muhamed, 2020.: Planiranje u teoriji i praksi, autorsko izdanje, Sarajevo;
- NATO Advanced Distributed Learning Handbook, Guidelines for the development, implementation and evaluation of Technology Enhanced Learning, Version 2018;
- S Muratović, S Blavicki, S Konjević and A Kasumović, 2019.: Implementation of the Advanced Distributed Learning (ADL) concept in the Ministry of Defense and the Armed Forces of Bosnia and Herzegovina, 2-nd International Scientific Conference MILCON 19, Skopje;
- Zakaria, Fareed, 2020.: Ten Lessons for a Post-Pandemic World, First edition, W.W. Norton & Company, New York;
- The Mafia is poised to exploit coronavirus, and not just in Italy, <https://edition.cnn.com/2020/04/19/europe/italy-mafia-exploiting-coronavirus-crisis-aid-intl/>;
- Jennifer Nuzzo, To Stop a Pandemic-A Better Approach to Global Health Security, www.foreignaffairs.com;
- <https://www.it-akademija.com/e-learning-online-ucenje-ili-tradicionalno-ucenje/>;
- <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/soros-ovo-je-kriza-zivota-nevjerovatno-je-koliko-su-zemlje-bile-nespremne-za-pandemiju/200514029>;
- Organized crime groups are infiltrating the legal economy following COVID-19 crisis, <https://www.unodc.org/>.

UTICAJ PANDEMIJE NA LJUDSKA PRAVA

Sažetak

Ljudska prava su ona prava koja ima svako ljudsko biće. Protekla godina je bila u znaku ograničavanja prava i sloboda pod plaštom očuvanja najvažnijeg prava, prava na život. Na udaru prirodne katastrofe, pandemije korona virusa, našao se i temelj na kojem su izgrađena savremena društva - osnovna ljudska prava, neotuđiva i nedjeljiva, od kojih su danas posebno ugrožena prava na život, na rad, dostojanstvo i socijalnu sigurnost.

Pandemija podriva ljudska prava dajući izgovor za drastične bezbjednosne mjere a tokom pandemije na vidjelo je izašla i istina da su ljudska prava univerzalna i da štite sve ljude. Svi mi kao pojedinci i društva suočeni smo sa velikim izazovima, prije svega zaštite zdravlja, ali ništa manje zaštite ljudskih prava, pogotovo ravnopravnosti jer pandemija ne pogađa sve podjednako.

Ključne riječi: ljudska prava, pandemija, svjetska kriza, EKLP

Prof. dr Miroslav Baljak
Doc. dr Dražan Erkić

THE IMPACT OF THE PANDEMIC ON HUMAN RIGHTS

Abstract

Human rights are those rights that every human being has. The past year was marked by the restriction of rights and freedoms under the guise of preserving the most important right, the right to life. At the impact of a natural disaster, the corona virus pandemic, was the foundation on which modern societies were built - basic human rights, inalienable and indivisible, of which the rights to life, work, dignity, and social security are especially endangered today.

The pandemic undermines human rights by giving an excuse for drastic security measures, and during the pandemic, the truth came to light that human rights are universal and protect all people. All of us as individuals and societies are facing great challenges, first of all the protection of health, but no less the protection of human rights, especially equality, because a pandemic does not affect everyone equally.

Key words: human rights, pandemic, world crisis, ECHR

¹ Prof. dr Miroslav Baljak, Evropski univerzitet KALLOS Tuzla i Evropski univerzitet Brčko distrikt, baljak.miroslav@gmail.com

² Doc. dr Dražan Erkić, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, drazan.erkic@hotmail.com

Uvod

Ljudska prava se u svojim osnovama oslanjaju na apsolutnost individue koja mora biti bezuslovno priznata i kao takva predstavljaju centralnu vrijednost demokratskog društva. Efikasnost zaštite ljudskih prava, kako normativna tako i institucionalna, neophodna je na cijeloj teritoriji jedne suverene države u odnosu na sve pojedince.³

Pandemija korona virusa već više od godinu dana pravi pometnju širom svijeta, naročito u oblasti prava. Proglašena je od strane Svjetske zdravstvene organizacije 12. marta 2020. godine, nakon čega su vlade većine država počele da uvode raznorazne mjere u cilju minimalnog širenja ovog virusa, odnosno prevencije prekomjernog oboljevanja.

O samoj potrebi uvođenja mjera kao primjeri nam mogu poslužiti posljedice zakašnjelih reakcija SAD-a i Ujedinjenog Kraljevstva koji su odbijali da shvate ozbiljnost pandemije, čak su doveli u pitanje nadležnost i sposobnost SZO-a da procijeni situaciju, što je rezultiralo u masovnim ljudskim žrtvama koje su se lako mogle spriječiti. U drugu krajnost možemo staviti države poput Njemačke ili Novog Zelanda, koji su izuzetno ozbiljno upozorili svoje građane te na vrijeme uveli odgovarajuće mjere i na taj način izbjegle gubitke koje su pretrpjele Italija i Kina.⁴ Međutim, negdje na sredini ovih krajnosti jesu politički režimi koji su zloupotrijebili pandemiju za uvođenje neopravdano oštrih mjera te na taj način ugrozili principe demokratije i kršili ljudska prava u svojim državama.

Pandemija koronavirusne bolesti u Bosni i Hercegovini dio je svjetske pandemije koronavirusne bolesti (COVID-19) kojoj je uzrok virus SARS-CoV-2. Savjet ministara Bosne i Hercegovine je 17. marta 2020. godine proglasio stanje prirodne i druge nesreće.

Jedna od netipičnih mjera, u odnosu na većinu država Evropske unije, je bilo uvođenje policijskog časa 21. marta u cilju suzbijanja širenja korona virusa, a kojim je bilo zabranjeno kretanje od 20.00 do 05.00 časova. Poslije nekog vremena satnica početka je ipak pomjerena na 22.00, ali je u javnosti i većini medija ostalo nerazumijevanje čemu policijski čas kada se već u 18.00 časova sve zatvaralo, a mnogim lokalima svakako nije bio dozvoljen rad. Policijski čas u Federaciji BiH je ukinut 24. aprila 2020. godine dok je u Republici Srpskoj ostao na snazi do 22. maja.

Druga norma koja je izazvala ogromno protivljenje pravne struke, ali i onih na koje se odnosilo, je bila zabrana kretanja za osobe iznad 65 godina i maloljetne osobe, koju smo imale na samom početku pandemije. Međutim, od samog uvođenja ova mjera je bila kontraverzna, kritikovana je u javnom prostoru, organizovane su peticije, i na kraju krajeva je ovo kršenje ljudskih prava relativno brzo došlo do Ustavnog suda i mjera je povučena, a nedugo za njom i većina ostalih mjera.

U krajnjem slučaju, pandemija korona virusa je uticala na živote svakog od nas pojedinačno. Bez obzira na to gdje nas je u svijetu zatekla, uvedena su ograničenja slobode koja nismo mogli ni zamisliti samo nekoliko mjeseci ranije. Određeno vanredno zakonodavstvo u BiH izazvalo je ozbiljne bojazni u pogledu ljudskih prava - bojazni koje su stavile na test demokratije širom svijeta.

1. Ljudska prava u Ustavu Bosne i Hercegovine

Ustav BiH je, sasvim izvjesno, tipičan tranzicijski dokument, bez obzira na njegov status ustava. Stvoren je kao dio mirovnog paketa dogovorenog u Dejtonu u novembru 1995. godine, prihvaćenog od strane dva entiteta (Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske) i centralne vlade koja je bila međunarodno priznata kao Vlada Republike Bosne i Hercegovine. Ustav BiH je

³ Baljak, M: *Zaštita ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*, Pravo 2018, Aktuelni problemi prava i pravne nauke, Zbornik radova, poslovni i pravni fakultet Univerziteta „Union Nikola Tesla“, Beograd, 2018, str. 244.

⁴ <https://www.theguardian.com/news/2020/apr/10/world-health-organization-who-v-coronavirus-why-it-cant-handle-pandemic>

drugi ustav dogovoren uz međunarodnu pomoć i ohrabrenje u okolnostima neprijateljstava na terenu (prvi je Ustav Federacije Bosne i Hercegovine iz marta 1994. godine).⁵

Ustav BiH je samo jedan od aneksa na Dejtonski mirovni sporazum. Aneksi, bez sumnje, takođe, imaju ustavnu dimenziju. Neki od međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, ponovna uspostava infrastrukture i rješavanje sporova između entiteta, jesu predmet posebnih sporazuma koji ne čine sastavni dio samog Ustava BiH.⁶

Ustav BiH, pored niza drugih specifičnosti, zaštitu ljudskih prava takođe reguliše na specifičan način. Zaštita ljudskih prava nije samo ustavna obaveza, već i preduslov i instrument za dugotrajnu stabilnost. Uspostavljanje održivih, funkcionalno djelotvornih i nezavisnih institucija ljudskih prava predstavlja obavezu propisanu Dejtonskim sporazumom, kao i glavni uslov za integraciju BiH u evroatlantske institucije.

U preambuli Ustava BiH, kao polazna premisa uzima se poštovanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti, te je utvrđena odlučnost da se u BiH obezbijedi puno poštovanje međunarodnog humanitarnog prava. Dalje je prisutna opredijeljenost da se polazi od Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, međunarodnih ugovora o građanskim i političkim te ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i Deklaracije o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama, te drugih instrumenata o ljudskim pravima.⁷ Članom II Ustava BiH se proklamuje da BiH zajedno s njenim entitetima osigurava najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Poseban status u ustavnopravnom poretku BiH ima Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda s protokolima, na način da član II/2 predviđa da se Evropska konvencija direktno primjenjuje u BiH te da ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. U ovom smislu, pojavila se problematika u odnosu na činjenicu da je autentična verzija Ustava BiH kao Aneks 4 Dejtonskog mirovnog sporazuma sačinjena na engleskom jeziku, s obzirom na to da jezičke verzije na jezicima BiH nikada nisu objavljene u službenim glasilcima. Problematika se ogleda u činjenici da engleska verzija ovog člana glasi da Evropska konvencija ima „*priority over other law*“. Naime, riječ *law*, usled svog dvostrukog značenja, zakon i pravo, može stvoriti konfuziju pri prevodu ove odredbe. Iz toga proizlazi mogućnost prevoda i tumačenja ove odredbe na dva načina, i to da Evropska konvencija ima primat nad svim zakonima u BiH ili, alternativno, da ima nadustavnu snagu. Međutim, uzimajući u obzir ciljno tumačenje ove odredbe, kao i opšteprihvaćenu prirodu ustava kao najvišeg pravnog akta u državi, zauzet je stav da Evropska konvencija ima prioritet nad svim zakonima u BiH, ali ne i nadustavnu snagu. U prilog ovakvom tumačenju ide i činjenica da je u članu 3. tačka 3/b Ustava BiH navedeno: „*the general principles of international law shall be an integral part of the law of Bosnia and Herzegovina and the entities*“, što se prevodi tako da glasi „opšti principi međunarodnog prava su sastavni dio pravnog poretka BiH i entiteta“. Ovde se dakle riječ *law* prevodi kao pravni poredak, a radi se o sličnom kontekstu kao što je to u članu II/2. Ustava BiH. U članu I/2. Ustava BiH se takođe navodi: „*Bosnia and Herzegovina shall be a democratic state, which shall operate under the rule of law and with free and democratic elections*“ gde pojam „*rule of law*“ sasvim

⁵ Bosna i Hercegovina, u svom današnjem obliku, stvorena je kao rezultat mirovnog sporazuma koji je potpisan 14. decembra 1995. godine, kao rezultat pregovora održanih u periodu od 1. novembra do 21. novembra 1995. godine u bazi Wright-Patterson kod Dejtona. Ovim sporazumom je zvanično prekinut rat u BiH, a potpisali su ga tri predsjednika: Alija Izetbegović, Franjo Tuđman i Slobodan Milošević. Mirovni sporazum, pod zvaničnim nazivom „The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina - Opšti okvirni sporazum za mir u BiH“ definisao je političku klimu u BiH koja je uslijedila nakon njega. Dejtonskim mirovnim sporazumom uspostavljena je zajednica novonastalih teritorijalnih cjelina Republike Srpske i Federacije BiH. Federacija BiH je teritorijalna cjelina koja je nastala kao rezultat sporazuma potpisanog 1994. godine u Vašingtonu između predstavnika Republike Hrvatske, Herceg-Bosne i Republike BiH. Tako je proteklih godina politički pejzaž BiH oblikovan dogovoranim ustavima, pod pritiskom stranih sila, tokom dva zasebna mirovna pregovora.

⁶ Morrison, L. F: *The Constitution of Bosnia-Herzegovina, Constitutional Commentary*, Volume: 13. Issue: 2, 1996. p. 145-157.

⁷ Ustav BiH, preambula, paragraf 7

izvjesno označava dobro poznati pojam „vlдавине права” koji se često potpuno pogrešno prevodi i kao „vlдавина zakona”.⁸

U prilog ovom shvatanju ide i praksa Ustavnog suda BiH, posebno izražena u predmetu broj U 26/01 od 28. septembra 2001. godine koji se ticao konflikta između Ustava BiH i Evropske konvencije, u kojem Ustavni sud zauzima sljedeći stav: „Bosna i Hercegovina, funkcionišući kao demokratska država, ovlašćena je da u oblastima iz njene nadležnosti, osim Ustavom predviđenih, uspostavi i druge mehanizme i dodatne institucije koje su joj potrebne za izvršenje njenih nadležnosti, uključujući i uspostavljanje suda za jačanje pravne zaštite njenih građana i osiguranje poštovanja principa Evropske konvencije o ljudskim pravima.”⁹

Pored činjenice da Evropska konvencija i njeni protokoli zauzimaju veoma visoku poziciju u pravnom sistemu BiH, njen značaj i implikacija u odnosu na zaštitu ljudskih prava u BiH leži i u činjenici da ima direktnu primjenu u BiH. Direktna primjena odnosi se na obavezu svih organa vlasti na svim nivoima u BiH i entitetima da istu primjenjuju u okviru vršenja svojih ovlaštenja. Ujedno, značajna je mogućnost građana da se oslanjaju na Evropsku konvenciju u okviru zaštite svojih prava. Navedeno je posebno vidljivo kroz sistematsko tumačenje odredbe člana II/6 Ustava BiH koji propisuje da su BiH i svi sudovi, ustanove, organi vlasti, te organi kojima zasebno rukovode entiteti ili koji djeluju unutar entiteta podvrgnuti, odnosno, primjenjuju ljudska prava i osnovne slobode koji su sadržani u ovoj konvenciji i njenim protokolima.¹⁰

Član II/3 Ustava BiH sadrži katalog prava kojim je propisano da „sva lica na teritoriji BiH uživaju ljudska prava i slobode“ iz Evropske konvencije, što uključuje:

- pravo na život;
- pravo lica da ne bude podvrgnuto mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni;
- pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu;
- pravo na ličnu slobodu i sigurnost;
- pravo na saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi s krivičnim postupkom;
- pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku;
- slobodu misli, savjesti i vjere;
- slobodu izražavanja;
- slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima;
- pravo na brak i zasnivanje porodice;
- pravo na imovinu;
- pravo na obrazovanje;
- pravo na slobodu kretanja i prebivališta.

Iz navedenog se može zaključiti da postoji svojevrsna repeticija u pogledu kataloga ljudskih prava sadržanih u Ustavu BiH, imajući u vidu da su nabrojana prava obuhvaćena Evropskom konvencijom. Međutim, navedeno ni u kom slučaju ne donosi negativne implikacije s obzirom na to da na nedvosmislen način predstavlja potvrđivanje značaja ovih prava. Ujedno, navedena repeticija može se smatrati kao posljedica široko prihvaćene ustavnopravne nomotehnike u vidu uvrštavanja kataloga prava u tekst ustava.

Stav 4 člana II Ustava BiH proklamuje zabranu diskriminacije na način da je svim osobama na području BiH osigurano da uživaju ljudska prava i osnovne slobode bez diskriminacije prema polu, rasi, boji kože, jeziku, vjeroispovesti, političkom i drugom opredjeljenju, nacionalnom ili društvenom porijeklu, pripadnosti nacionalnoj manjini, vlasništvu, rođenju ili drugom statusu. Značaj ove odredbe ogleda se, između ostalog, i kroz činjenicu da se ista pojavljuje kao pravni osnov za zabranu diskriminacije kroz niz drugih zakona koji su doneseni na državnom nivou poput Zakona o

⁸ Vehabović, F: *Odnos Ustava Bosne i Hercegovine i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, ACIPS, Sarajevo, 2006, 91-92.

⁹ Predmet broj U 26/01 od 28. septembra 2001. godine

¹⁰ Ustav BiH, član II/6

ravnopravnosti polova i Zakona o zabrani diskriminacije. Pri tome je bitno istaći da ova dva zakona imaju nešto širi osnov zabrane diskriminacije s obzirom na to da je regulisan veći broj osnova po kojima diskriminacija nije dozvoljena. U tom smislu, zakonskom razradom, normativno je pružen viši stepen zaštite od diskriminacije

Iz svega navedenog proizlazi da Ustav BiH, posmatrajući s normativnog i deklarativnog aspekta, pruža visok stepen zaštite i garancija ljudskih prava i sloboda svim licima na teritoriji BiH, bez obzira na njihovu etničku pripadnost i konstitutivno određenje ili drugi vid samoodređenja. Stoga, može se zaključiti da je normativni nivo zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda na izuzetno visokom nivou.

2. Ograničenja organa vlasti kao odgovor na pandemiju

Mjere koje organi vlasti sada preduzimaju u borbi protiv pandemije ne predstavljaju samo pokušaj obuzdavanja štetne epidemije već mogu i da utiču na dugotrajnije norme ljudskih prava u oblasti javnog zdravlja i uslove djelotvornost ljudskih prava u zaštiti prava pojedinaca u vanrednim situacijama u doglednoj budućnosti. Ovaj razvoj događaja možda nagovještava transformativnu promjenu u odnosu između prava pojedinaca i prava javnosti uopšte. Što je možda najvažnije, davanjem prioriteta zaštiti prava, poput prava na život i zdravlje, ove mjere mogu čak i da ugroze širi status zaštite ljudskih prava kao kamena temeljca evropskih društava.

2.1. Sloboda kretanja

Dok se uporno pokušava razviti primjenljiva vakcina i pronaći efikasan tretman za liječenje od korona virusa, ograničenja kretanja i „socijalno distanciranje” prepoznati su kao najdjelotvornija nefarmaceutska mjera da se umanjí prenošenje virusa među stanovništvom. Stoga ne bi trebalo biti iznenađenje da se veliki broj utvrđenih područja koja izazivaju zabrinutost u pogledu ostvarivanja ljudskih prava odnosi na ograničenja slobode kretanja.

Mjere koje su vlasti BiH nametnule da se ograniči kretanje u kontekstu trenutne pandemije poprimile su oblike policijskog časa, obaveznog zatvaranja u kuće i karantine. Ove mjere su posebno sporne, a za neke je utvrđeno da krše ljudska prava.

Na prvom mjestu je zabrana kretanja koja je osporena pred Ustavnim sudom BiH. Vlasti Federacije BiH i Republike Srpske uvele su oštrije restriktivne mjere za određene starosne grupe u cijeloj zemlji. Konkretno, osobama starijim od 65 godina, a u FBiH i osobama mlađim od 18 godina, nametnuta je obaveza ostanka u kući, čime je potpuno ograničena njihova sloboda kretanja.

U Republici Srpskoj je 30. marta ublažena obaveza ostanka u kući za osobe starije od 65 godina, dok je u Federaciji BiH ostala na snazi do 24. aprila, kada je usklađena nakon odluke Ustavnog suda. U stvari, 22. aprila, više od mjesec dana nakon izricanja pomenute zabrane u Federaciji BiH, Ustavni sud BiH je presudio da se krše ljudskih prava i naredio Vladi Federacije BiH da izmijeni mjere u roku od 5 dana.¹¹

Bitno je ukazati i na jednu od prvih mjera za ograničavanje slobode kretanja u BiH, 22. marta, Kanton 10 je donio odluku kojom zabranjuje državljanima BiH da ulaze na područje kantona u pokušaju da spriječi širenje COVID-19. Ova mjera je oštro kritikovana kao neustavna i stvorila je velike političke nesuglasice a povučena je u roku od nekoliko sati.¹²

Prije toga, 19. marta, na osam graničnih prelaza, postavljeni su šatorski kampovi s ciljem da posluže kao karantinske prostorije za osobe koje ulaze u BiH.¹³ Karantinski objekti su zamišljeni kao

¹¹ Slučaj Lejla Dragnić i A. B. – Odluka o dopustivosti i meritumu, Ustavni sud Bosne i Hercegovine, AP-1217/20.

¹² <http://www.vladahbz.com/stavljanje-van-snagezapovijed>, (pristupljeno 07.05.2021)

¹³ Savjet ministara BiH je zabranilo ulaz u zemlju nedržavljanima od 25. marta (diplomate, medicinsko i drugo osoblje koje radi na ublažavanju pandemije koronavirusa u BiH izuzeto su iz ove zabrane).

fizička mjesta u kojima će repatrirane osobe provesti vrijeme obavezne izolacije, ali trebalo je da služe i kao kaznena mjera za one koji krše naredbe o izolaciji. Vjerovatno je ovaj aspekt, zajedno sa sistemskim zanemarivanjem poštovanja ljudskog dostojanstva, uticao na opšte raspoloženje u vezi sa nametnutim karantinskim mjerama. U objektima postavljenim za karantin u nekim slučajevima nisu postojale osnovne komunalne usluge (topla voda, internet, grijanje) i nadležni organi vlasti nisu pravovremeno informisali osobe smještene u karantinske objekte o njihovom zdravstvenom stanju niti su dali bilo kakve informacije u vezi njihovog boravka u karantinu. Zabilježen je veći broj nasilnih incidenata usmjerenih na objekte, što bi moglo biti znak frustracije i nezadovoljstva smještajem.

Kada su organi vlasti počeli razmatrati mogućnost uvođenja obaveznog karantina na samom početku pandemije, stanovnici BiH koji su radili u susjednim zemljama bili su vrlo zabrinuti kako će to uticati na njihove poslove. Na primjer, određen broj građana Zvornika svakodnevno radi u Malom Zvorniku i Loznici i obrnuto. Nedugo nakon toga, sa zatvaranjem granica, ovo pitanje se dodatno zakomplikovalo.

Ova ograničenja izazvala su zabrinutost u pogledu poštovanja ljudskih prava, uz pitanja njihove zakonitosti, proporcionalnosti i poštovanja ljudskog dostojanstva. Osim toga, uvođenje karantina cijelim zajednicama neminovno je imalo ekonomske posljedice na stanovnike ovih područja.

U pogledu slobode kretanja, potrebno je skrenuti pažnju na odgovor države prema državljanima BiH u inostranstvu. Ministar bezbjednosti BiH je obeshrabrio diplomatsko-konzularne kancelarije drugih zemalja da državljanima BiH šalju u njihovu matičnu zemlju, što je suprotno Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima u kome se navodi da „niko ne može proizvoljno biti lišen prava ulaska u svoju zemlju.”¹⁴ Ovo je bio još jedan u nizu proizvoljnih pokušaja organa vlasti da ometaju slobodu kretanja svojih građana.

Treba imati u vidu da zabrana kretanja nije neustavna, međutim, ukoliko se njome ugrožavaju „apsolutna prava“ tada jeste. Na primjer, ukoliko se zabranom kretanja ugrozi nečiji život, to je svakako neustavno ograničenje.

2.2. Sloboda okupljanja

Članom 21. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima priznaje se pravo mirnog okupljanja. Korišćenje tog prava može biti predmet samo ograničenja nametnutih u skladu sa zakonom i koja su nužna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti, ili javne sigurnosti, javnog poretka, zaštite javnog zdravlja ili morala ili prava i sloboda drugih lica.¹⁵

Sloboda okupljanja i udruživanja je preciznije postavljena u Evropskoj konvenciji nego u Paktu o građanskim i političkim pravima. Članom 11. je utvrđeno da svako ima pravo na mirno okupljanje i da se mogu postaviti samo ograničenja „...koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti ili javne bezbjednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.”¹⁶

Vlasti u BiH su odlučile da se zabranama okupljanja na otvorenim i zatvorenim površinama pokušaju spriječiti širenje virusa među stanovništvom, te su u tom cilju organi donosili odluke o zabranama i otkazivanjima okupljanja, te apsolutnim zabranama okupljanja.¹⁷

¹⁴ *The International Covenant on Civil and Political Rights*, United Nations General Assembly, Res. A/RES/21/2200, Paris, 1966, član 12, stav 4.

¹⁵ *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, Službeni list SFRJ (Međunarodni ugovori) br. 7/1971, član 21.

¹⁶ *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, Evropski sud za ljudska prava, Strazbur, 2011. član 11.

¹⁷ Vidjeti: *Zaključak o obaveznom sprovođenju mjera za reagovanje na pojavu bolesti izazvane novim virusom korona (COVID-19) u Republici Srpskoj*, (1-3/20); *Naredba o zabrani okupljanja na jednom mjestu za više od 5 osoba, te zabrana kretanja u periodu od 22:00 do 5:00*, (12-40-6-148-155/20); *Naredba o zabrani okupljanja i zajedničkog kretanja*, (01.1-1141SM-045/20).

Pri apsolutnim zabranama okupljanja, dolazi se opet do problema neproporcionalnosti. Naime, zabrane okupljanja su slijedile kao jedna odprvih mjera u borbi protiv virusa, a pri tome nisu se u obzir uzimale određene blaže mjere, kao što je propisivanje da se na javnim okupljanjima mora držati socijalna distanca, nositi maska, što manje dolaziti u fizičke kontakte i sl. Sama apsolutna zabrana okupljanja bi trebalo da bude posljednji izbor vlasti, nakon što npr. blaže mjere ne bi urodile plodom u cilju suzbijanja COVID-19. Vlasti nisu ni probale da pokušaju smanjiti protok virusa sa blažim mjerama, nego su se odmah odlučile na ograničavanje jednog od osnovnih prava građana.

Pored toga, ovakve mjere mogu da utiču i na sprječavanje slobodnog izražavanja mišljenja i „utišavanja” opozicionih glasova, što se ne bi smjelo dozvoliti u demokratskom društvu. Pored toga, određena okupljanja u kojima su učestvovali politički akteri su održavana i pored zabrana, bez pretjeranog miješanja državnih organa, što je dodatno urušilo povjerenje građana i išlo ka javnom mišljenju da propisi nisu baš isti za sve.

Zaključak

Ljudska prava i slobode predstavljaju tekovinu civilizacije i borba za njih je trajala vijekovima. Ova osjetljiva oblast meta je napada svih autoritarnih i diktatorskih režima i kao lakmus papir služi procjeni da li je društvo demokratsko ili ne.

Sigurno je da će istorija ljudske civilizacije pamtiti 2020-tu godinu po pandemiji virusa koji se u kratkom vremenskom periodu proširio cijelom planetom. Ne postoji ni jedna država u kojoj nije zabilježena pojava oboljelih, a brzina kojom se korona virus (COVID-19) prenosi među stanovništvom razlikuje se među državama u zavisnosti od preduzetih mjera i discipline stanovništva. U želji da spriječi širenje smrtonosnog virusa svaka država je preduzela niz restriktivnih mjera koje nisu bile samo zdravstvenog i ekonomskog karaktera, već su u znatnoj mjeri ograničila elementarna ljudska prava i slobode.

Mjere koje je BiH poduzela da zaustavi širenje pandemije COVID-19 dovele su do negativnih nuspojava među određenim grupama stanovništva, zbog karakteristika kao što su pol, etnička pripadnost, starosna dob ili invaliditet. U nekim slučajevima su uticale i na ljudska prava i temeljne slobode, ekonomsku aktivnost građana i prava na socijalnu zaštitu, produbljujući već postojeće rodne jazove. Glavni razlog tome ne leži u direktnoj namjeri vlada, već u nedovoljnom razumijevanju odgovora utemeljenih na ljudskim pravima i nedostatku odgovarajuće rodno osjetljive analize, kao i uopšteni nedostatak svijesti o potrebi sistemskog uključivanja višeslojnosti problema u reagiranju na vanrednu situaciju.

LITERATURA:

1. Baljak, M: *Zaštita ljudskih prava u Bosni i Hercegovini*, Pravo 2018, Aktuelni problemi prava i pravne nauke, Zbornik radova, poslovni i pravni fakultet Univerziteta „Union Nikola Tesla“, Beograd, 2018.
2. Jončić, V: *Katastrofe i ljudska prava*, Pravni život, br. 14. Tom 6, knj. 564, Udruženje pravnikar Srbije, Beograd, 2009.
3. *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, Evropski sud za ljudska prava, Strazbur, 2011.
4. Malkić, A, Hadžiristić, T: *Intersecting Inequalities in Social Protection in Bosnia and Herzegovina*, Analitika – Center for Social Research, 2016.
5. *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*, Službeni list SFRJ (Međunarodni ugovori) br. 7/1971.
6. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>
7. Morrison, L. F: *The Constitution of Bosnia-Herzegovina, Constitutional Commentary*, Volume: 13. Issue: 2, 1996.
8. *Naredba o zabrani okupljanja na jednom mjestu za više od 5 osoba, te zabrana kretanja u periodu od 22:00 do 5:00*, (12-40-6-148-155/20)
9. *Naredba o zabrani okupljanja i zajedničkog kretanja*, (01.1-1141SM-045/20)
10. Pavlović, G: *Vanredno stanje i pandemija - Analiza ustavnog okvira*, Friedrich- Ebert-Stiftung Kancelarija Sarajevo, Sarajevo, 2020, dostupno na: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16129.pdf>
11. Predmet broj U 26/01 od 28. septembra 2001. godine
12. Slučaj Lejla Dragnić i A. B. – Odluka o dopustivosti i meritumu, Ustavni sud Bosne i Hercegovine, AP-1217/20.
13. *The International Covenant on Civil and Political Rights*, United Nations General Assembly, Res. A/RES/21/2200, Paris, 1966.
14. Ustav Bosne i Hercegovine (*The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina - Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini*), Dejton, 1995.
15. Vehabović, F: *Odnos Ustava Bosne i Hercegovine i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, ACIPS, Sarajevo, 2006.
16. *Zaključak o obaveznom sprovođenju mjera za reagovanje na pojavu bolesti izazvane novim virusom korona (COVID-19) u Republici Srpskoj*, (1-3/20)
17. <https://www.theguardian.com/news/2020/apr/10/world-health-organization-who-v-coronavirus-why-it-cant-handle-pandemic>
18. <http://www.vladahbz.com/stavljanje-van-snagezapovijed>

СИСТЕМ ОБЕЗБЕЂЕЊА, НАСТАНАК И РАЗВОЈ У БРЧКО ДИСТРИКТУ И ФУНКЦИОНИСАЊЕ ИСТОГ УСЛЕД ПАНДЕМИЈЕ УЗРОКОВАНЕ COVID 19

Сажетак

Безбедоносни сектор Босне и Херцеговине, чију основу чини и реформа полицијских снага, отпочео је непосредно после успостављања мира у Босни и Херцеговини 1995. године. По традиционалном схватању а што је специфично за Брчко Дистрикт БиХ, уважено је мишљење да само држава, односно државни субјекти уређују област безбедности и имају овлашћења и монопол над пружањем безбедоносних услуга и пословањем. Услед појаве вируса SARS-COV-2 (COVID 19), који је откривен у Кини, иако се на самом почетку претпостављало да неће значајно утицати на живот и функционисање у Босни и Херцеговини, показало нетачним, оставило је великог трага на све сфере живота и рада како у Босни и Херцеговини, тако и у Брчко Дистрикту. Систем обезбеђења је један од главних чинилаца, који мора да уложи велики напор како би и поред стања које је проузроковао COVID 19, могло да несметано пружа своје услуге и пружи заштиту грађанима Брчко Дистрикта.

Кључне ријечи: Брчко Дистрикт, COVID 19, систем обезбеђења, функционисање.

Abstract

The security sector of Bosnia and Herzegovina, which is based on the reform of the police force, began immediately after the establishment of peace in Bosnia and Herzegovina in 1995. According to the traditional understanding, which is specific to the Brcko District of BiH, the opinion is respected that only the state, ie state entities regulate the area of security and have the authority and monopoly over the provision of security services and business. Due to the appearance of the SARS-CoV-2 virus (COVID 19), which was discovered in China, although it was initially assumed that it would not significantly affect life and functioning in Bosnia and Herzegovina, it proved inaccurate, left a big mark on all spheres of life and work both in Bosnia and Herzegovina and in the Brčko District. The security system is one of the main factors, which must make a great effort in order to be able to provide its services and provide protection to the citizens of the Brcko District, despite the situation caused by COVID 19.

Keywords: Brčko District, COVID 19, security system, functioning.

¹ Др Жељко Стевановић, Министарство одбране БиХ, Оружане снаге, zeljogen@gmail.com

² Др Младен Росић, ЗП комерц

1. ПОЈАМ, НАСТАНАК И РАЗВОЈ СИСТЕМА ОБЕЗБЕЂЕЊА ЛИЦА И ИМОВИНЕ У БРЧКО ДИСТРИКТУ

Концепт реформе безбедносног сектора Босне и Херцеговине, чију основу свакако чини и реформа полицијског система, отпочео је непосредно након успостављања мира (*потписивањем Дејтонског споразума*) у Босни и Херцеговини 1995. године. Брчко Дистрикт, службено Брчко Дистрикт Босне и Херцеговине, јединица је локалне самоуправе под суверенитетом Босне и Херцеговине, која је формално под заједничком управом Републике Српске и Федерације БиХ као кондоминијум, али са властитим институцијама. Тај статус добило је 8. марта 2000. године.

По традиционалном схватању, а што је специфично за Брчко Дистрикт БиХ, уважено је мишљење да само држава, односно државни субјекти уређују област безбедности и имају овлашћења и монопол над пружањем безбедносних услуга. Међутим, феномен глобализације, озбиљни безбедносни изазови и проблеми са којима се самостално није могао изборити реформисани полицијски систем, крах државе у економском и развојном смислу који је проузроковао велики број незапослених лица, заоставштине из рата које су се осликавале кроз нетрпељивост и страх с ентитетском димензијом, тренд приватизације имовине и др., имали су директан утицај на безбедност држава, а тиме и на безбедност свих њених грађана и других вредности.

Година 2001. обележена је као година у којој је дошло до низа организационих промена у области обезбеђења одређених личности и објеката. Сви наведени проблеми отворили су врата процесу приватне безбедности и на подручју Брчко Дистрикта БиХ. Реч је о томе да држава делегира овлашћења о пружању услуга на појединце и друге субјекте који сада имају увржен назив систем приватне безбедности. Односно, дошло је до приватизације дела безбедности и појаве новог сектора безбедности који се дакако разликује од јавног сектора, како по карактеру, тако и по извору финансирања, организацији и сврси.

У таквом сложеном систему безбедности као што је на подручју Брчко Дистрикта јесте суочавање са новонасталом ситуацијом услед пандемије COVID 19. Када се вирус појавио у Кини (подручје Вухан), све безбедносне службе у БиХ па тако и у Брчко Дистрикту нису придавале велики значај јер се сматрало да је проблем медицинске струке, јер у том моменту није се могло ни знати какве ће промене поменити вирус изазвати, како у економском тако и у безбедносном сектору. Поставља се често питање колико је систем функционисања Брчко Дистрикта спреман да се суочи са новонасталом ситуацијом и какав механизам је потребан за заштиту својих грађана, када је цела држава у колапсу и енигми на који начин формирати заштитни механизам. Не функционалност и не правовремено ангажовање државног апарата у набавци заштитних средстава и вакцина за имунизацију становништва у БиХ одразило се и на Дистрикт Брчко чија власт зависи од власти на нивоу БиХ.

2. СУБЈЕКТИ КОЈИ ВРШЕ ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ЛИЦА И ИМОВИНЕ У БРЧКО ДИСТРИКТУ

2.1. Полиција као субјект обезбеђења лица и имовине услед пандемије

Брчко Дистрикт БиХ је јединствена административна јединица локалне самоуправе која је под суверенитетом Босне и Херцеговине. Територија Брчко Дистрикта БиХ обухвата целокупну територију Општине Брчко од 1. јануара 1991. године. Дистрикт се налази на северу БиХ, на десној обали реке Саве и заузима површину од 493 км², што је 1% површине БиХ. За одржавање јавног реда и мира Дистрикт има сопствену полицију (280 полицајаца) која обавља све полицијске функције предвиђене законом.

Јединица за подршку, у оквиру Полиције Брчко Дистрикта, учествује у пословима обезбеђења и заштите личности и објеката који се посебно обезбеђују. Наиме, Јединицу

ангажује заменик шефа Полиције, односно шеф Полиције на основу процене безбедносне ситуације на терену ради извршавања посебних послова и операција које су ван домена, нивоа и програма оспособљености других полицијских организационих јединица, уз кориштење савремених материјално-техничких средстава и опреме, користећи стечене вештине и елементе полицијске тактике, непосредно учествује у вршењу послова и задатака заштите личне сигурности грађана и заштите објеката и других добара у случају опште опасности или када је јавни ред и мир нарушен у већем обиму, као и у случајевима терористичког и другог насилног деловања, односно оружане побуне, у сарадњи са другим службама учествује у спречавању извршења, те проналажењу и хватању починилаца кривичних дела, заштити и обезбеђењу личности које се посебно обезбеђују, пружа помоћ другим организационим јединицама Полиције код обезбеђења јавних скупова, те у провођењу мера и радњи на плану опште превенције, разрешава отмице железничких и пловних објеката и моторних возила, разрешава талачке ситуације, реализује програме стручног оспособљавања и усавршавања. Полиција је имала велики значај приликом увођења полицијског часа на територији Брчко Дистрикта како би било смањено кретање грађана и на тај начин смањило окупљање, што је све директан утицај на ширење пандемије. Припадници полиције су показали висок степен одговорности у том погледу. Њихова функционалност није доведена у питање иако су поједини припадници морали да одсуствују са посла услед заражавање лично њих или њихових породица.

2.2. Приватне агенције као субјекти обезбеђења лица и имовине

На подручју Брчко Дистрикта приватна безбедност се успоставља 2004. године, доношењем одговарајућег закона. Активности приватних агенција и целокупна приватна безбедност, на овом подручју, је неистражена.

Закон (*Закон о агенцијама за обезбеђење лица и имовине и приватној детективској делатности*) дефинише делатност приватних безбедносних компанија која се огледа у заштити људи и имовине физичким и техничким обезбеђењем, као и начину пословања детективских агенција.³ Овај закон предлаже да је за оснивање приватне безбедносне компаније, после уписа у судски регистар код Основног суда БД, неопходно тражити одобрење за рад од стране Полиције Брчко Дистрикта. Власници и оперативно особље подложни су проверама евентуалне криминалне прошлости. Особе које су кажњаване за прекршај јавног реда и мира са обележјем насиља, за кривична дела или прекомерно уживају алкохол, имају страст за коцкањем и имају склоност насиљу у породици, не могу бити власници, нити радити на пословима приватне безбедности.

Обука и сертификавање за добијање овлаштења за обављање послова физичког и техничког обезбеђења је обавезна, али је као и у ентитетима на врло ниском нивоу. Услед појаве пандемије на територији Брчко Дистрикта и целе БиХ систем обуке за послове обезбеђења је стопиран. Иако је та грана обуке веома ниско развијена утицај пандемије се доста одразио на евентуални напредак у том пољу.

Ношење униформе је обавезно. Она се мора јасно разликовати од полицијске униформе или униформе службеника органа власти Брчко Дистрикта БиХ. Лица на дужности морају носити службену исказницу, коју прописује шеф Полиције БД. Поседовање и употреба полуаутоматског ватреног оружја кратке цеви, за највише једну трећину запослених припадника обезбеђења, је дозвољена уз неколико ограничења. Исто тако у обављању послова физичког обезбеђења, припаднику обезбеђења је дозвољено употребити физичку снагу само ако на други начин не може одбити непосредан противправан напад који угрожава његов живот, живот лица које обезбеђује или ако смера уништити или оштетити имовина коју обезбеђује.

³ Закон о агенцијама за обезбеђење лица и имовине и приватној детективској делатности., Члан 4. и Члан 35.

Полиција Брчко Дистрикта БиХ је овлаштена за издавање одобрења за рад приватним безбедносним компанијама, као и одобрења за рад лица запослених у сектору заштите. Поред тога полиција врши и управни, односно инспекцијски надзор над спровођењем Закона о агенцијама за обезбеђење лица и имовине и приватној детективској делатности.

Данас, на подручју Брчко Дистрикта одобрење за рад има 11 приватних безбедносних компанија. Полиција БД БиХ је за потребе приватних безбедносних компанија издала 394 легитимације лицима за обављање послова заштите. Због промене послодавца враћена је 181 легитимација, тако да данас на овом подручју у приватно-безбедносном сектору за послове заштитара ради 213 лица (податак из 2019, тренутни тачан број није познат).

Број становника у Дистрикту Брчко БиХ се процењује на 75.643 хиљаде. Ово значи да на 334 грађанина долази један заштитар. Односно на 1.000 становника долази (или ће ускоро доћи) 3 заштитара. Када ове резултате компарирамо са бројем полицајаца у Дистрикту, добијемо приближно исти обим, који је у благој предности у корист јавне безбедности, полиције (однос полиције и заштитара 1,2:1).

„За потребе обављања послова и задатака приватне безбедности компаније имају право набавити ватрено оружје. Тако су исте искористиле ово право и обратиле се захтевом за набавку оружја Полицији Дистрикта. На основу ових захтева Полиција је издала овлаштења за набавку 35 комада оружја. Међутим, треба истаћи да је компанија *Centurion* пријавила крађу два пиштоља, а Лугоњић М. Р. крађу једног пиштоља. Исто тако, због прекршајног поступка компанији Лугоњић М. Р., полиција је привремено одузела 9 пиштоља.“⁴ Приватне агенције су обављале несметано послове у складу са препорученим мјерама али у смањеном обиму јер економски утицај услед пандемије је велики. Економија је у опадању, поједине фирме су зауставиле производњу на одређен временски период или су пак угасиле исту због немогућности остваривања профита који су имали пре појаве пандемије. Велики одпуст радне снаге и немогућност проналаска новог запошљења утицале су и на обим пословања агенција за обезбеђење и смањеност за њихове потребе.

2.3. Детективске приватне агенције као субјекти обезбеђења лица и имовине

У Брчко Дистрикту закон који регулише сектор приватне безбедности донесен је 2004. године (тачније, преписан је закон РС-а са незначителним изменама). Ови закони, поред физичке и техничке заштите, третирају и детективску делатност, те дају право приватним детективским агенцијама да се баве истрагама.

2.4. Интерна обезбеђења лица и имовине у корпорацијама

Заштита пословања од могућег угрожавања од стране непријатељских и злонамјерних дјеловања, данас је један од приоритета у раду сваке компаније. Успешно и ефикасно организован систем корпоративне заштите штити бизнис од ризика, формира основу за доношење важних пословних одлука, гарантује успешну проверу садашњих или потенцијалних пословних партнера, онемогућава отицање поверљивих информација.

На подручју Брчко Дистрикта нема великих компанија, па је самим тим и интерно обезбеђење лица и имовине у предузећима на веома ниском нивоу а и њихово пословање је доведено на екзистенционални опстанак услед пандемије.

Савремене корпорације су нарочито рањиве пословне форме. Повећана рањивост произилази из чињенице да обухватају широк спектар пословних ресурса којима се извршавају пословни циљеви. Отуда и корпоративна безбедност добија на значају. Приступ корпоративној

⁴ Кржалић, А., *Стање приватне сигурности у Босни и Херцеговини*, Центар за сигурносне студије БиХ, Сарајево, 2009, стр. 65-69.

безбедности, нарочито код сложених привредних друштава која се баве производњом, складиштењем и продајом роба, изискује реално и професионално сагледавање безбедносне проблематике.

На подручју Брчко Дистрикта регистровано је једанаест заштитарских агенција које обављају послове физичке и техничке заштите. На физичком или техничком обезбеђењу јавних објеката ангажовано је осам агенција, а заштитари из три агенције („Бимал“, „Сантовац“ и „МБ Велма“) обезбеђују само своје властите објекте.

Заштитари агенције „Бимал“ обезбеђују објекте у оквиру фабрике уља и шећера, те „Житопроект“; „Сантовац“ обезбеђује своје објекте на Тржници „Аризона“, а „МБ Велма“ властите објекте у склопу фирме „МБ Радић“.

3. МЕТОД ПРИЈЕМА ЉУДСТВА У СЛУЖБУ ОБЕЗБЕЂЕЊА ЛИЦА И ИМОВИНЕ

Особе која се баве пословима обезбеђења лица и имовине морају да буду обучене како би одговориле захтевима послова из овог домена. Колико год звучао примамљиво, овај посао је стресан за лица која се њим баве. Поверен посао морају да обављају крајње одговорно и на нивоу како би заштитили оно што им је поверено. Када се добије посао обезбеђења лица, радило се то о обезбеђењу на нивоу државе или приватног обезбеђења, они морају да се на неки начин сједине са особом коју обезбеђују тј. да живе живот те особе. Особе које су запослене на пословима обезбеђења често немају свој приватан живот јер морају бити на располагању служби двадесет четири сата, тј морају бити на располагању особи коју штите, морају бити високо мотивисани за тај посао, морају познавати бонтон, а примерна комуникација је од великог значаја. Обично, када говоримо о лицима која се баве обезбеђењем имамо предрасуде да су то крупни, високи и мишићави момци, то се некада гледало и било је од великог значаја. Данас је ситуација другачија, сада се то своди на интелигенцију, размишљање, као и адекватну обученост.

Када говоримо о одабиру кадрова за послове обезбеђења треба водити рачуна о многим важним сегментима, како одабира тако и обуке. Пре свега, морају постојати одређени критерији за бављење овим послом. Најчешће се то односи на стручну спрему и висок степен интелигенције који су потребни, нарочито, у ситуацијама када заштитар мора сам да изврши процену и то пре реаговања надлежних органа. Лице мора бити психо-физички спремно да рукује одговарајућим наоружањем за шта је потребно да прође посебне обуке у руковању и гађању, те обуку у војњи аутомобилом и коришћење одговарајућих средстава за комуникацију.

Приликом регрутовања и избора кадрова заштитног особља посебна пажња се усмерава ка њиховом психолошком профилу, физичким карактеристикама и пореклу.

Припадник непосредне заштите би требало да има висок степен иницијативе, самопоуздања и креативности. Он мора поступати као самопокретач у смислу мотивисаности и покретљивости. Способност организовања је веома битна. Радно време у овом послу је најчешће од јутра до вечери, тако да припадник непосредног обезбеђења мора бити доброг здравља и одлично физички припремљен.

Својим изгледом не би требало да се посебно истиче. Другим речима, неопходно је да своју гардеробу и понашање прилагоди конкретној ситуацији (да буде уклопљен у радну и друштвену средину) и личности која се штити. Мора бити дисциплинован, стрпљив и способан да запажа детаље. Приватне проблеме увек мора оставити по страни како би се потпуно концентрисао на посао. У комуникацији мора бити дипломата како би изашао на крај с различитим особама склоним провокацијама. „Мора бити тимски оријентисан, спреман да ускочи у тим и да подржи и заштити свог тимског колегу. Мора бити прилагодљив. Дешава се

да тим непосредне заштите чине припадници који по први пут раде заједно, те је могуће да се не познају, али је важно да прихвате једни друге и да се међусобно поштују као професионалци. Мора добро познавати аудио-системе и технике контранадзора. Мора се обучити да брзо и прецизно користи ватрено оружје, да не повреди ни себе нити недужне пролазнике или посматраче.“⁵

4. СТРУЧНА ОСПОСОБЉЕНОСТ КАДРОВА У СИСТЕМУ ОБЕЗБЕЂЕЊА ЛИЦА И ИМОВИНЕ

Познато је да ефикасност и ефективност остваривања заштитне функције система обезбеђења зависи и од стручности руководних кадрова и непосредних извршилаца, што упућује на нужност адекватног школовања и сталног стручног оспособљавања и усавршавања. Ово је у сагласности са ставом теорије по коме су захтеви тржишта и садржај послова обезбеђења чиниоци који доминантно опредељују образовни и стручни профил кадрова на тим пословима.

Наиме, у питању су хетерогени послови по сложености, али и стручности потребној за њихово обављање, из чега следе захтеви за разноврсном образовном структуром и степеном стручне спреме кадра. Осим тога, теоријска и практична знања у функцији датих послова условљена су одређеним законским овлашћењима у примени превентивних и репресивних мера и средствима за њихову примену. Најзад, друштвено-економски миље, у којем, у погледу вредности које се штите и носилаца заштите, упоредо са државним, егзистира и приватни сектор који утиче да прописани услови и начин спровођења обуке морају уважавати интересе приватног власништва, што подразумева квалитетно обучен кадар чија се овлашћења крећу у строго одређеним законским оквирима.

„Постојеће стање школовања и едукације радника обезбеђења односи се како на процес образовања у редовном образовном систему (средње, више школе и факултети), тако и на процес стручног оспособљавања, усавршавања и иновације знања (перманентна едукација) на курсевима и семинарима при образовним и научним институтима, заводима за тржиште рада итд.“⁶

Пред систем школовања и обуке за послове обезбеђења поставља се циљ да то буде функционалан и развојни систем усаглашен са потребама у наредних неколико година унапред. Такође, глобализација тржишта и пословања захтева да се питањима оспособљавања стручног профила радника обезбеђења приступи са ширег аспекта међународно признатих услова у погледу акредитација за обављање тих послова.

Перманентна едукација има за циљ:

- побољшање могућности појединца и тимова у погледу квалитета и продуктивности рада кроз повећање мотивације за рад обављањем посла на темељу стечених знања, стручности и компетенција;
- побољшање оперативне флексибилности помоћу проширења обима стручности коју поседују запослени;
- избор најстручнијих кадрова у процесу обучавања, на основу чега они стичу могућност за напредовање.

„Перманентна едукација се спроводи путем стручног оспособљавања и усавршавања, односно путем доквалификације и преквалификације за обављање послова обезбеђења.

⁵ Белић, М., Међо, Ј., *Оперативни тим у непосредној заштити одређених личности*, Управа за обезбеђење одређених личности и објеката, МУП Републике Србије, НБП - журнал за криминалистику и право, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009., стр. 112.

⁶ Бошковић, М., Кековић, З., *Обезбеђење лица, имовине и пословања предузета* (студија), ВШУП, Београд, 2003, стр. 78.

Посебан је значај стручног усавршавања запослених кадрова за техничке, технолошке и организационе промене које су у области безбедности и у оквиру професионалног система обезбеђења изузетно изражене (посебно у техничко-технолошком погледу). Због тога се праћење и евалуација знања професионалних структура обезбеђења реално поставља као предуслов ефикасности обављања ових послова.⁷

Програм обуке, начелно, се састоји од теоретског и практичног дела. Теоретски дио програма обуке припадника физичког обезбеђења обухвата следеће наставне предмете (целине): физичка заштита, употреба средстава и уређаја техничке заштите, основе криминалистике, основе комуникација и држање, ношење и правилна употреба ватреног оружја.

Наставни предмет *Физичка заштита* обухвата област законских овлашћења и начин поступања припадника обезбеђења. Припадници обезбеђења стичу знања о свим законским овлашћењима која имају у вршењу послова физичког обезбеђења и то: у утврђивању идентитета, издавању наређења, забрани приступа, задржавању и прегледу возила и лица, као и знања о начину поступања припадника обезбеђења приликом обављања послова физичког обезбеђења (дужности чувара, поступање чувара приликом обављања послова контроле, обезбеђења и пратње лица и правила пратње новца, вредносних папира, племенитих ковина). Такође се упознају са основним облицима угрожавања људи и имовине, правилима професионалног понашања и законским одредбама од непосредног значаја за правилно поступање.

Наставни предмет *Држање, ношење и правилна употреба ватреног оружја* - изучавање овог предмета пружа припадницима физичког обезбеђења неопходна знања о руковању ватреним оружјем са кратком цеви (врсте и опште карактеристике, мере безбедности, растављање и састављање оружја, опис делова оружја, врсте застоја, узроци и начин отклањања застоја, основни појмови из теорије гађања, чување и одржавање ватреног оружја), али и са законским основама за набављање, држање, ношење и коришћење ватреног оружја, као и са кривичноправним аспектима употребе ватреног оружја (нужна одбрана, крајња нужда).

Специјална физичка обука, односно њен практични део, подразумева увежбавање припадника физичког обезбеђења у вештинама борбе и самоодбране (ставови, ударци, блокаде, падови, бацања, захвати за привођење), тј. у употреби физичке снаге, као и употреби увежбаних паса чувара, али и у погледу практичне обуке у гађању кратким наоружањем.

„Програм обуке за припаднике техничког обезбеђења састоји се из следећих целина: техничко обезбеђење, грађевинска регулатива, техничка регулатива и криминалистичко-техничка заштита тајности података.“⁸

„Наставна целина „*Техничка регулатива*“ је најзначајније испитно подручје и односи се на област техничке заштите, система техничке заштите, спровођења техничке заштите, израде система техничке заштите, израде процена угрожености штићеног објеката, израде безбедносног елабората, дефинисања пројектног задатка, пројектовања система техничке заштите, депоновања пројеката техничке заштите, централног дојавног система, радног налога за обављање послова техничке заштите, обављања техничког прегледа система техничке заштите, одржавања и сервисирања система техничке заштите, издавања налога за

⁷ Кековић, З., *Прилог стратегији образовања и перманентне едукације за обављање послова обезбеђења*, Дефендологија, бр. 11-12/2002, стр. 89-99.

⁸ Ахић, Ј., *Хармонизација законске регулативе приватне сигурности у Босни и Херцеговини у контексту европских интеграција*, „Усклађивање законодавства са ACQUIS-EM“, Међународна научно-стручна конференција, Сарајево, 2015, стр. 171-173.

онеспособљавање система техничке заштите и надзора над извршењем радова техничке заштите.“⁹

Техничко обезбеђење има за циљ да пружи неопходна знања из области обављања послова техничког обезбеђења, док „Грађевинска регулатива“ припадницима техничког обезбеђења пружа основна сазнања о општим одредбама за грађење, техничким својствима за грађење, учесницима у грађењу, грађевинским и употребним дозволама, градилишту, коришћењу и одржавању грађевине и инспекцијском надзору.

Криминалистичка техника заштите тајности података, као наставни предмет, обрађује криминалистичку технику, криминалистичку регистрацију (фоторегистрација и идентификација, дактилоскопија, идентификација лица по гласу), криминалистичку фотографију (оперативна и истражна фотографија), оперативну криминалистичку технику (фотографисање и регистровање), истражну технику (криминалистичко-техничко вештачење, научне методе вештачења, налаз и мишљење вештака). Такође, она обухвата и проблематику заштите тајности података, кроз питања као што су: врсте тајности и означавање тајности (државна, војна, службена, пословна и професионална тајна), лица овлашћена за утврђивање тајне по степену тајности, заштита и дужност чувања тајне.

Када се заврши обука сви кандидати који су је прошли подлежу полагању стручног испита пред комисијом. Испит се састоји од усменог и практичног дела. Практични део испита односи се на оспособљеност кандидата у руковању наоружањем. Ако кандидат положи оба дела изађе му се сертификат.

Обука припадника обезбеђења у државним службама мора бити стандардизована и јединствена. То значи да се планирање и провођење обуке не сме и не може проводити само на темељу искуства и знања старијих. Често су та искуства и знања упитна и не прате савремене стандарде и приступе. Осим тога, потреба за стандардизацијом произлази из вероватноће сарадње између различитих служби.

Обука припадника за потребе приватног обезбеђења је стопирана услед појаве пандемије. Тренутно рад обаљају лица која су за такве послове обучена у нади да ће се и овај сегмент променити након изласка из ситуације која ће по свим показатељима још трајати. Економија Брчко Дистрикта као и целе БиХ је у паду ма да показатељи другачије говоре. Смањење радне снаге и слаба потражња на тржишту говоре супротно од државник и ентитетских покатеља. Законом о полицији Брчко Дистрикта и пријему у службу, иако је систем пријема под строгим епидемиолошким мерама функционалан омогућен је и пријем из других полицијских структура али не и из другог безбедоних агенција и војске. Потребно је у ове дане пандемије извршити измену закона и пријем персонала извршити из поменутих структура где се добија обучен персонал и на тај начин би се смањили трошкови.

Проласком пандемије доћиће и до јачања економије, кристализације стања у безбедносном сектору Брчко Дистрикта и целокупној територији. Последице су велике и на здравствени сектор коме ће требати времена за опоравак.

⁹Исто.

Литература

1. Закон о агенцијама за обезбјеђење лица и имовине и приватној детективној делатности., Члан 4. и Члан 35.
2. Кржалић, А., *Стање приватне сигурности у Босни и Херцеговини*, Центар за сигурносне студије БиХ, Сарајево, 2009.
3. Белић, М., Међо, Ј., *Оперативни тим у непосредној заштити одређених личности*, Управа за обезбеђење одређених личности и објеката, МУП Републике Србије, НБП - журнал за криминалистику и право, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.
4. Бошковић, М., Кековић, З., *Обезбјеђење лица, имовине и пословања предузећа* (студија), ВШУП, Београд, 2003.
5. Кековић, З., *Прилог стратегији образовања и перманентне едукације за обављање послова обезбјеђења*, Дефендологија, бр. 11-12/2002.
6. Ахић, Ј., *Хармонизација законске регулативе приватне сигурности у Босни и Херцеговини у контексту европских интеграција*, „Усклађивање законодавства са ACQUIS-EM“, Међународна научно-стручна конференција, Сарајево, 2015.

VIRUS IN WRITTEN DISCOURSE: THE RECEPTION ANGLE AND THE CULTURAL ANGLE

Abstract

A hundred years after the Spanish influenza pandemic (1918-1920), in March 2020, the World Health Organisation (WHO) declared COVID-19 a pandemic. Social distancing, restriction of interactions, self-isolation, and lockdowns were introduced to keep people safe from the fast-spreading, deadly disease. The ongoing global disaster caused by the novel coronavirus has had a negative impact on welfare and on mental health that requires an immediate international response not only from biomedicine and healthcare, but also from the humanities.

In such adverse circumstances, the focus is on places in the humanities where personal frailty, weakness and vulnerability are admitted publicly, impressed into the cracks in the “subject/object” cultural construct in the socially defined space, deciphering the codes of the urban, historical and cultural spaces and their places and non-places: an active thinking code for engagement in open and public dialogue using the default canon (language and forms).

This paper aims to document and materialise the beginnings of exposing COVID-19 in the humanities, using a conceptual approach, from the theoretical idea to its engagement at discourse level. It also discusses the 1918 Spanish influenza pandemic as an event of relevance in the historical dynamic of the space where it is legitimised. The continual overlapping of past images (“virus in hereditate”) – the 1918 Spanish influenza pandemic, including an examination of Osijek’s culture landscape before and during the pandemic – with present events (“virus in fabula”) – the 2020/2021 COVID-19 pandemic in the humanities – suggests possible future events – the postmodern strategy of production and assertion of different identities (marginal, fluid and insufficient) on all text levels.

Keywords: COVID-19; Spanish influenza; humanities; reception; culturology; illness as metaphor; heritage; city

Doc. dr. sc. Hrvoje Mesić
Prof. dr. sc. Helena Sablić Tomić

VIRUS U TEKSTU: RECEPCIJSKI I KULTUROLOŠKI

Sažetak

Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) proglasila je u ožujku 2020. godine bolest COVID-19 pandemijom, 100 godina nakon pandemije španjolske gripe (1918.–1920.). Brzo širenje i poguban utjecaj bolesti rezultirao je socijalnim udaljavanjem, smanjenim interakcijama, samoizolacijom i zatvaranjem kako bi se povećala sigurnost stanovništva. Katastrofa izazvana koronavirusom, koja se trenutno događa u cijelome svijetu, negativno utječe i na dobrobit te cjelokupno mentalno zdravlje, a što zahtijeva, osim u znanstvenim područjima biomedicini i zdravstvu, trenutni međunarodni odgovor i unutar humanističkih znanosti.

Pozornost se u takvim neprilikama usmjerava prema onim mjestima u humanistici u kojima se javno priznaje osobna krhkost, slabost i ranjivost utisnuta u pukotine kulturalne konstrukcije subjekta/objekta u društveno zadan prostor dešifrirajući kodove urbanog, povijesnog i kulturnog

¹ Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku / Academy of Arts and Culture in Osijek, 31000 Osijek, Ulica kralja Petra Svačića 1/f, hrvoje.mesic35@gmail.com.

² Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku / Academy of Arts and Culture in Osijek, 31000 Osijek, Ulica kralja Petra Svačića 1/f, hsablic@aukos.hr.

prostora, onih mjesta i nemjesta u njima, kôd aktivnoga mišljenja kako bi se moglo stupiti sa zadanim kanonom u otvoren i javni dijalog (jezikom i formama).

Cilj je rada konceptualnim pristupom, od teorijske ideje do njenog angažiranja na razini diskursa, dokumentirati i materijalizirati početke razotkrivanja bolesti COVID-19 u humanistici. Također, tematizira se i pandemija španjolske gripe 1918. godine kao događaj koji ima svoju relevantnost u povijesnoj dinamici prostora u kojemu je legitimiran. Naime, stalno pretapanje slika iz prošlosti („virus in hereditate“) – pandemija španjolske gripe 1918. godine s posebnim osvrtom na kulturološku sliku grada Osijeka prije i u vrijeme pandemije – sa zbivanjima u sadašnjosti („virus in fabula“) – pandemija COVID-19 2020./2021. u humanistici – upućuje i na moguće događaje u budućnosti – postmoderno strategiju proizvodnje i nametanja različitih identiteta (marginalnog, fluidnog i nedostatnog) na svim razinama teksta.

Ključne riječi: COVID-19; španjolska gripa; humanistika; recepcija; kulturologija; bolest kao metafora; baština; grad

COVID-19 and Spanish influenza as metaphors: in lieu of introduction and conclusion

As the statistics on COVID-19 cases and deaths are featured prominently in the news every day, authors in the field of humanities write about the disease to satisfy a personal need (*#stayathome*), but also to cater to their own sense of the cultural reality, and to the spirit of the times that shapes the specific concept of cultural opinion, with their texts increasingly differentiable from criticism. The inconceivable has become a routine, and documentarity is a strategy reflecting fear of the state of the society in the present moment. This fear is common, and is at its strongest when unclear and untethered, when the threat that causes it, like COVID-19, can be sensed, but not seen (a reflection of fear of the state of the society in the present moment). Bauman³ defines fear as “the name we give to our *uncertainty* in the face of the dangers that characterize our liquid modern age, to our *ignorance* of what the threat is and our incapacity to determine what can and can’t be done to counter it”.⁴ By coding fear, the awareness of personal time in a reality, limited only by the state that the body found itself in at a given moment – the moment of illness or epidemic – refers to texts whose authors question the possible impacts of the individual state on the broader social and political context. Deepening inequality in the struggle is not a coincidence, the result of neglected, unwanted, recklessly started and insufficiently controlled actions, nor is it a result of an unhappy, but healthy system. According to Bauman’s interpretation, “it is rather an integral part of a conception of human happiness and comfortable living, and of the strategy which that conception dictates; the conception and strategy can be contemplated and entertained *only as privileges*, and are blatantly unsuitable for stretching wider – let alone for being stretched widely enough to be shared by the whole humankind. (...) There are just not enough resources on earth”.⁵ This is what makes life in the liquid modern society volatile and variable, full of fluid, variable and unclear fear and apprehension, but “(...) when after a long time of uneasiness, anxiety, dark premonitions, days full of apprehension and sleepless nights, we finally confront the real danger”⁶, we can find relief and peace. To prevent the spreading of the virus, many countries declared a state of emergency (“exception”) and imposed so-called lockdowns. As Agamben⁷ points out in his analysis, the state of exception, and the imposed measures, are increasingly manifesting as a dominant paradigm of governance in modern politics: “This

³ Zigmunt Bauman (1925–2017), Polish and British sociologist and philosopher. Best known for *Modernity and the Holocaust*, *Postmodern Ethics*, *Liquid Modernity*, *Liquid Fear*, *Globalization: The Human Consequences*.

⁴ Bauman, Zigmunt. *Fluidni strah*. [*Liquid Fear*]. Novi Sad: Mediterran Publishing, 2010, p. 10.

⁵ *Ibid.*, p. 89.

⁶ *Ibid.*, p. 9.

⁷ Agamben, Giorgio (1942), Italian philosopher. Best known for *The Time That Remains*, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, *State of Exception*, *Idea of Prose*, *Remnants of Auschwitz*.

transformation of a provisional and exceptional measure into a technique of government threatens radically to alter – in fact, has already palpably altered – the structure and meaning of the traditional distinction between constitutional forms. Indeed, from this perspective, the state of exception appears as a threshold of indeterminacy between democracy and absolutism.”⁸ There are two opposite forces in culture, “one that institutes and makes, and one that deactivates and deposes. The state of exception is both the point of their maximum tension and – as it coincides with the rule – that which threatens today to render them indiscernible.”⁹

In such adverse circumstances, the focus is on places in the humanities where personal frailty, weakness and vulnerability is admitted publicly, impressed into the cracks in the “subject/object” cultural construct in the socially defined space, deciphering the codes of the urban, historical and cultural spaces and their places and non-places: an active thinking code for engagement in open and public dialogue using the default canon (language and forms). The same texts, according to Žižek, need “a propitious technical function as a test of the system itself: ‘Hello, do you hear me?’” In other words, as Slavoj Žižek¹⁰ sees it, “The phatic function is therefore close to the ‘meta-linguistic’ function: it checks whether the channel is working. Simultaneously, the addresser and the addressee check whether they are using the same code”.¹¹ In Jacob Taubes’ view¹², “memory is the foundation of history. Because without it present, past, and future would be cut off forever. Historical knowledge is an act of memory. The outward objective event is internalized by memory: man recalls within himself the depths of time. (...) History does not just happen objectively in macrocosm; it also comes about in man as microcosm. Subject and object receive their identity from history.(...) Memory mirrors the confrontation of time and eternity on the battlefield of history and recalls the final victory of eternity”.¹³ All diseases, wars, storms, victories and defeats are just mankind’s open stage. Using this strategy and specific approach, the humanities resist social conventions in the context of the COVID-19 pandemic, and strive to change the established canons and views with their texts (essays), but also to change the social context, reacting to the existing state of affairs, usually a state of *deformed reality*, by drawing attention to the role of the present in defending the values of the future. According to Susan Sontag¹⁴, illness is, among other things, an opportunity to help a person consider their self-delusions and character flaws (...), to make up for the mediocrity of their lives, and to create something of value.¹⁵

The collections of the Osijek State Archives contain a number of interesting facts about culture during the 1918 Spanish flu (influenza) epidemic, which affected Osijek as well, and whose relevance is underlined by documentary evidence, tables detailing the numbers of infections and deaths, and sketches, for instance, of the quarantine areas (shacks) for the infected. The documentary evidence is able to project to the reader, or cultural heritage researcher, the awareness that the records they read are testimonies of events and persons from a time in history, by shaping the portrait of the everyday life of a person whose geography of memory inherits different experiences of the space that defines it (and the logic embodied in space is the logic of metaphor). They tell the story of the same protective measures that are used now against COVID-19. Records abound of the decrees issued by the 1918 equivalent of the present Civil Protection Headquarters. They detail specific anti-epidemic measures

⁸ Agamben, Giorgio. *Izvanredno stanje*. [State of Exception]. Zagreb: Deltakont, 2008, p. 11.

⁹ Ibid., p. 120.

¹⁰ Slavoj Žižek (1949), Slovenian philosopher and sociologist. Best known for *Znak, označitelj, pismo: prilog materijalističkoj teoriji označiteljske prakse*, *The Sublime Object of Ideology*, *The Ticklish Subject: The Absent Centre of Political Ontology*, *Violence, Living in the End Times*.

¹¹ Žižek, Slavoj. *O nasilju: šest pogleda sa strane*. [Violence: Six Sideways Reflections.] Zagreb: Naklada Ljevak, 2008, p. 69.

¹² Jacob Taubes (1923–1987), American theologian, sociologist of religion, philosopher and rabbi. Best known for *Occidental Eschatology*, *The Political Theology of Paul*.

¹³ Taubes, Jacob. *Zapadna eshatologija*. [Occidental Eschatology.] Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2009, p. 23.

¹⁴ Susan Sontag (1933–2004), American writer and cultural critic. Best known for *Against Interpretation*, *Illness as Metaphor*, *AIDS and Its Metaphors*, *Under the Sign of Saturn, Regarding the Pain of Others*.

¹⁵ Cf. Sontag, Susan. *Bolest kao metafora*. [Illness as Metaphor.] Beograd: Edicija Pečat, 1983, p. 46.

that proved ineffective in putting the Spanish influenza epidemic under control, but the disease nevertheless disappeared quickly and unexpectedly.

The continual overlapping of past images (*virus in hereditate*) – the 1918 Spanish influenza pandemic, including an examination of Osijek’s culture landscape before and during the pandemic – with present events (*virus in fabula*) – the 2020/2021 COVID-19 pandemic in the humanities – suggests possible future events – the postmodern strategy of production and assertion of different identities on all text levels.

1. The reception angle: *Virus in fabula*

As noted by Maša Kolanović, one of the reviewers of *Virus in fabula* by Leo Rafolt, scientists in the field of the humanities rarely react instantly to changes in their reality. This is usually the job of journalists, an occasional sociologist, and a sporadic writer, usually one that happened to witness the events in question, like in the first phase of the Croatian War of Independence, when an abundance of documentary records detailing personal experiences was produced.

The outbreak of the novel coronavirus pandemic in early 2020 drove Rafolt, an intriguing and innovative personality on the map of Croatian humanities, to start following all COVID-19 related developments on the global stage, the coverage of the disease by different media, research by medical experts, and comments by anthropologists, media theoreticians and culturologists about the fast spreading of the disease. He read existing texts by authors such as Hannah Arendt¹⁶, Walter Benjamin¹⁷, Michel Foucault¹⁸, Peter Sloterdijk¹⁹, and Susan Sontag on various diseases in the society that could apply to the state of human consciousness, aware, as Habermas²⁰ puts it, of the power of knowledge over ignorance (or lack thereof). He read everything (likely driven by his personal unease in the face of the unknown, much like the searchers for the Holy Grail were driven by an almost hysterical need to discover (or expose) the truth), from official epidemiological information to anonymous comments on blogs and social media, noting that the terms or abbreviations preceded by the # symbol were spreading in the virtual world with almost the same speed and ease with which the virus was spreading through the air, shaping a parallel platform of “true reality”. Rafolt is a theatrologist and author of several books on the subject, as well as several books on ancient Croatian literature. He teaches performance studies, theatre theory, theoretical dramaturgy and transcultural studies at the Academy of Arts and Culture in Osijek. In addition to running the Centre for Interdisciplinary Research in Arts and Sciences, he has a PhD in applied kinesiology, he is an impassioned nambudo teacher with views on the mental and physical training model for actors and on theatre transculturalism through the aspect of classic Asian somatic arts, in dialogue with various occidental opinion models about the body, from the phenomenology of perception and performance studies to neuroscience, which he expounds on in the book *Tijelo kao glagol: japanski budo, transkulturalne tehnike i trening za izvedbu* [*The Body as a Verb: Japanese Budo, Transcultural Techniques and Performance Training*], presented at the very beginning of the first COVID-19 lockdown. He is the author of nine intriguingly titled essays (*Hešteg semioza; Strah od decimalnih brojeva; Novi poredak humanosti: #ostanidoma; Izolacija i povlačenje: vrijeme za sebe; Komunovirus i druge priče o zajednici; Made in China; Imunizacija, Dr. Oz i Dr. House; O*

¹⁶ Hannah Arendt (1906–1975), American philosopher and political theorist. Best known for *On violence, Men in Dark Times, Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil, On Revolution, The Human Condition, The Origins of Totalitarianism, Between Past and Future*.

¹⁷ Walter Benjamin (1892–1940), German cultural theorist, essayist and philosopher. Best known for *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction, One Way Street and Other Writings, Selected Writings, The Concept of Art Criticism in German Romanticism*.

¹⁸ Michel Foucault (1926–1984), French philosopher and social theorist. Best known for *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason, The Order Of Things, The Archaeology of Knowledge, The History of Sexuality*.

¹⁹ Peter Sloterdijk (1947), German philosopher. Best known for *Philosophical Temperaments, Spheres, Modernity’s Enfants Terribles, The Art of Philosophy: Wisdom as a Practice, Rage and Time, Critique of Cynical Reason*.

²⁰ Jürgen Habermas (1929), German sociologist and philosopher. Best known for *Knowledge and Human Interests, Technology and Science as “Ideology”, The Past as Future, Facticity and Validity, Postmetaphysical Thinking, The Theory of Communicative Action*.

strategiji plesa, bez mrkve; A što ako sve bude u redu?), in which he discusses his own transdisciplinary experience of COVID-19.

Cultural critic Susan Sontag published her first major theoretical texts several years before the theoreticians such as Barthes²¹, Foucault or Deleuze²². She started writing *Illness As Metaphor* after learning about her impending death when she was diagnosed with a malignant tumour. As Minderović points out, in her battle with the illness, Sontag refused to blindly embrace the socially acceptable formulas of speech and opinion, and the structured existence that is human only accidentally and peripherally. She maintained that man still “has the power – one we must not forget – to shape the world in his own image, and should not lose hope”²³. In a time distinguished by increasing “tolerance of madness, intellectual courage, as Susan Sontag confirms with her example, must be based on sobriety”²⁴. As an adept theorist and practician, in the introduction to her study, Susan Sontag offers the following explanation of the concept of “illness as a metaphor”: “Illness is the night-side of life, a more onerous citizenship. Everyone who is born holds dual citizenship, in the kingdom of the well and in the kingdom of the sick. Although we all prefer to use only the good passport, sooner or later each of us is obliged, at least for a spell, to identify ourselves as citizens of that other place. I want to describe, not what it is really like to emigrate to the kingdom of the ill and live there, but the punitive or sentimental fantasies concocted about that situation: not real geography, but stereotypes of national character. My subject is not physical illness itself but the uses of illness as a figure or metaphor. My point is that illness is *not* a metaphor, and that the most truthful way of regarding illness – and the healthiest way of being ill – is one most purified of, most resistant to, metaphoric thinking. Yet it is hardly possible to take up one’s residence in the kingdom of the ill unprejudiced by the lurid metaphors with which it has been landscaped. It is toward an elucidation of those metaphors, and a liberation from them, that I dedicate this inquiry.”²⁵

In line with her interpretation of the so-called “mystery of illness” (illness as a trespass or the violation of a taboo), Rafolt opens his book with the essay *Hešteg semioza [Hashtag Semiosis]*, a study of information, like *#stayathome*, that mutates into a form of a computer virus. The term is made up of the word *hash*, which stands for the # symbol, and tag (marker, label). It serves as a keyword: the # symbol groups the messages about a certain topic together, creating a discussion forum of sorts, open to everyone using the same hashtag. The use of hashtag in its present form on social media was proposed for the first time on Twitter in 2007 as a new way of grouping messages together. In Rafolt’s opinion, it has become a metaphor for egotistic fabrication of meaning. Rafolt stresses that, “for information to start spreading, multiplying, getting contaminated with new facts, and increasingly getting out of control, all you have to do is “type the magic symbol at the beginning of the keyword, *#COVID-19*. As if there is an ostensible controllable commonality between all the tags that are forcibly grouped under the same metatag. In such circumstances, the tagging process is not only questionable and discriminatory against the source, but is also extremely ideological, as much as it is seemingly guided by principles of democratic dissemination.”²⁶ In this context, the essay *Novi poredak humanosti: #ostani doma [The New Order of Humanity: #stayathome]* actualises the thesis “save another”, or global solidarity: all of a sudden, “helping others has become a requirement, a dire necessity, a global epidemiological instruction, even, generating a weird consensuality in political circles, and manifesting in different ways in different stages (...) without us having ever agreed to it of our own free will.”²⁷ The paths that the author is going to explore are charted in the introductory

²¹ Roland Barthes (1915–1980), French semiologist, theorist, literary critic and sociologist. Best known for *Writing Degree Zero*, *Mythologies*, *The Fashion System*, *Elements of Semiology*, *Empire of Signs*, *The Pleasure of the Text*, *A Lover’s Discourse: Fragments*.

²² Gilles Deleuze (1925–1995), French philosopher. Best known for *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, *Empiricism and Subjectivity*, *Difference and Repetition*, *Nietzsche and Philosophy*.

²³ Minderović, Zoran. *Suzan Sontag: sjaj literature*. [Susan Sontag: *The Brilliance of Literature*.] In: Sontag, Susan. *Bolest kao metafora*. [Illness as Metaphor.] Beograd: Edicija Pečat, 1983, p. 10–11.

²⁴ Ibid.

²⁵ Sontag, Susan. *Bolest kao metafora*. [Illness as Metaphor.] Beograd: Edicija Pečat, 1983, p. 15.

²⁶ Rafolt, Leo. *Virus in fabula*. Zagreb: Meandar Media, 2020, p. 16.

²⁷ Ibid., p. 42, 58.

essays, and the position of the narrator is established, from remoteness and immersion in the texts written by others to introspection. In the next essay, *Strah od decimalnih brojeva* [*Fear of Decimal Numbers*], Rafolt discusses, among other things, the research by Arjun Appadurai²⁸, who expressed analytical and ethical doubts concerning the future of the national state, and touched upon the increasingly important role of information and financial technologies in the fast flow of global capital. His idea “very much applies to COVID-19, a small virus infection that is undermining global security, in the form of the smallest possible integer, the number one. All countries are working to reduce its expansion factor. Reaching the decimal level, below the number one, where one infected person will, statistically speaking, infect fewer than one other person, is the global objective. Fear spreads precisely because one infected person can become a global threat. Indeed, the virus spread from one infected person to take on the proportions of an epidemic.”²⁹ Social distancing, the ban on handshaking and touching, the mask mandate, and so on are discussed in Leo Rafolt's next essay, *Izolacija i povlačenje: vrijeme za sebe* [*Isolation and Withdrawal: Time for Ourselves*], in which the author problematises the interpretations of the anthropotechnical habitus of the subject by Peter Sloterdijk, Jean-Luc Nancy, or Giorgio Agamben, while discussing the invention of the epidemic, and concluding that, as potential carriers of the virus, we are all murderers (the ethical-political imperative). The essays *Komunovirus i druge priče o zajednici* [*The Communovirus and Other Stories about the Community*] and *Made in China* seek to answer questions such as: Who do we blame for this global pandemic? Who is the culprit for COVID-19? Where has the virus come from? The author concludes that the finger-pointing is not going to stop any time soon, because, just like the virus can “only be viewed under a microscope – in its invisibility and unpredictability – the current universal crisis can for now obviously only be viewed from a great distance and with the broadest possible scope.”³⁰ Robert Esposito analyses the key theses about the connection between biopolitics and the COVID-19 phenomenon as an essential rift between politics and biological life. Or, as Rafolt puts it in the essay *Imunizacija, Dr. Oz i Dr. House* [*Immunization, Dr. Oz and House M.D.*], this pandemic could boil down to one “sad, biopolitical fact of an entire generation being wiped out, mainly due to the extent to which COVID-19 spread in nursing homes. This fact is often neglected in most official statistics.”³¹ Rafolt analyses the interconnection of politics and medicine by looking into different countries’ approaches to controlling the virus: while Dr. Oz takes a populist approach to solving the systemic problem, House M.D. gives it the finger. Nothing will ever be the same again, and the so-called “dance strategy is the only sustainable strategy, striving simultaneously to keep the transmission factor below the number one and to carve a way out of the severe (physical and mental) isolation and economic recession. The dance strategy, however (...), often uses a form of political bait, a metaphorical carrot, which only serves to underline the *state of uncertainty*.”³² Just as the Spanish influenza appeared out of the blue and then simply disappeared, this pestilence will disappear too, which the author analyses in his final essay, *A što ako sve bude u redu?! [And What If Everything Turns Out OK?!]*.

It is a pity that the author has not included more personal sentences in the essays, for they are an inspiring read. When he writes about solitude or about being trapped in his own dreams, the author projects onto the reader a yearning to discover the truth that would fit into their expectations horizon. Sadly, the essays have no dates. They are not immune to the effects of time, and a factual entry in the text would be useful to anyone who will reach for *Virus in fabula* in a couple of years to try and reconstruct the spirit of the time, political discourse, and the author’s experience readings (like his reading of *Target: China* by F. William Engdahl³³ (2014)) while launching the pioneer

²⁸ Arjun Appadurai (1949), American anthropologist. Best known for *Fear of Small Numbers, Globalization, Modernity at large: cultural dimensions of globalization, The social life of things: commodities in cultural perspective*.

²⁹ Rafolt, Leo. *Virus in fabula*. Zagreb: Meandar Media, 2020, p. 33.

³⁰ Rafolt, Leo. *Virus in fabula*. Zagreb: Meandar Media, 2020, p. 104.

³¹ *Ibid.*, p. 108.

³² *Ibid.*, p. 126.

³³ Frederick William Engdahl (1944), American politician and publicist. Best known for *Gods of Money: Wall Street and the Death of the American Century, Myths, Lies and Oil Wars, Seeds of Destruction: The Hidden Agenda of Genetic Manipulation, A Century of War: Anglo-American Oil Politics and the New World Order, Armageddon: The Secret*

endeavour of unravelling the possible conspiracy theories about the pandemic, for instance, the question of the possible “link between the common flu, COVID-19, the strife between China, the USA and Russia, and the impact of the 5G network.”³⁴

Leo Rafolt is one of the trailblazers in tackling the topic on the worst pandemic since the Spanish influenza. While musing on the iconic link between the phenomena of *panic* and *pandemic*, he had not known who the first person was to get infected, who (or what) was the source of the disease, or how the virus spread; he had not known who would win the US presidential elections, or who would be the first to have the vaccine. All he had were hunches, because if he had the answers to all these questions, he would teach theology in Paris, to paraphrase a famous line by the main protagonist from Umberto Eco's *The Name of the Rose*.³⁵ As he contextualized his own view of the changes, using his understanding of articles written by others, an occasional remote reference from the experience of reading literary or drama paradigms could be expected in the essays, a reference to paradigms that responded to external natural disasters and diseases over the past centuries, whose authors also used words to deal with their fear, hopelessness, apprehension, anxiety and depression. These experiences are absent even on the margins of the text, perhaps unsurprisingly, considering the author's primary erudition. This would give his polemics and disagreements with often-cited names like Giorgio Agamben, Slavoj Žižek and Alain Badiou³⁶ another transdimension in relation to the above discussions by sociologists and anthropologists.

Be that as it may, this is the first book published about this topic in Croatia (kudos to the publishers for their quick reaction, especially to editor Branko Čegec and reviewers Maša Kolanović and Boris Škovrc, as well as to the author of the preface, Srećko Jurišić): it is the product of active reflection by *a person condemned to time and a condemned person in time*, who sought to protect himself from the perishability of the momentary view of the outside, as well as from the excess of self in the fast flow of free (or “unfree”, repressive, empty) time. In his own words, he was going to “exercise a lot, meditate, read what he likes rather than what he is required to by his academic job, write... be in *shugyo*, a form of voluntary self-isolation.”³⁷ This isolation is also “a form of withdrawal, writer asceticism in a period of restrictions, withdrawal into oneself, one's own theoretical and philosophical capacities, not so much to view the crisis in the pandemic context, but mostly to try and detect forms of fearmongering and the biopolitical determinants of this global ‘crisis’”.³⁸ In the essays, Rafolt dissects Sloterdijk's texts, and adopts some of Agamben's criticism in his thoughts about the outcome of the COVID-19 crisis. Some of his thesis were proven right and materialised at the end of 2020 (the book was published during the summer). They discuss and criticise the decisions of the National Headquarters, which, when combined with the pandemic protection recommendations, feed 14 hours of “a political control, monitoring and surveillance system” through the media every day, and the author rightly wonders whether these actions constitute a breach of human rights. He is vocal in his comments about their, oftentimes contradictory, safety measures by establishing unrealistic correlations between the socioeconomic and epidemiological reality.

Virus in fabula outlines the many phobias of the democratic society, with the duality of Dr. Oz's populist theory and Dr. House's cynical cruelty, its fingers crossed, giving the system the finger, humorously symbolizing different positions on COVID-19. Readers end up wondering whether they

Agenda of Washington's New Cold War, Target: China – How Washington and Wall Street Plan to Cage the Asian Dragon.

³⁴ Rafolt, Leo. *Virus in fabula*. Zagreb: Meandar Media, 2020, p. 34.

³⁵ Ibid., p. 21.

³⁶ Alain Badiou (1937), French writer and philosopher. Best known for *The Concept of Model, Can Politics Be Thought?, Manifesto for Philosophy, Conditions, The Century, Logics of Worlds, Second Manifesto for Philosophy, Plato's Republic: A Dialogue in Sixteen Chapters*.

³⁷ Rafolt, Leo. *Virus in fabula*. Zagreb: Meandar Media, 2020, p. 63–64.

³⁸ Rafolt, Leo. *U tiraniji činjenja informacija je danas virus, a virus informacija*. [In the Tyranny Of Inaction, Information Is Now A Virus, And Virus Is Information]. In: *Večernji list* (7 July 2020), <https://www.vecernji.hr/kultura/u-tiraniji-cinjenja-informacija-je-danas-virus-a-virus-informacija-1415464> (accessed 27 March 2021).

are going through one of the phases defined by Elisabeth Kübler-Ross³⁹: whether they have the feeling that they are facing a terminal illness, and cannot decide if they want to *deny* the author's sentences, get *angry* at some of his opinions, attempt to *bargain* with the possible truth they have just read, whether *recognising* their own solitude pushed them into *depression* at some point, or they simply accepted the “snake and mole” game, not knowing what to make of the *new normal*, where the important thing is to *#stayresponsible*. And perhaps the book is just a product “of the author’s double fraud, one extending from the inside outwards, and the other from the outside inwards, because writing without a distance is, after all, a risky business”!⁴⁰

2. The cultural angle: *Virus in hereditate*

The Spanish influenza pandemic broke out in March 1918, and was over in June 1920. Widely regarded as one of the biggest disasters in history, it was named “Spanish influenza” because the first reports about it came from Spain, although the first case was registered in the USA in March 1918. Some months later, patients exhibiting the same symptoms – headache, cough, fever and respiratory difficulties, among others – started to crop up across Europe. The isolation measures that were introduced to contain the disease were very similar to the measures introduced against COVID-19: theatres and schools were closed, borders as well, public spaces had to be regularly cleaned, and everyone with a suspected infection was quarantined. The pandemic ended in 1920, when the society developed collective immunity to the Spanish influenza.⁴¹

The first cases of Spanish influenza are believed to have occurred in Osijek in late summer and in autumn of 1918. Epidemics were common in the years following World War I, as were shortages of food and hygiene supplies. As Maja Vonić puts it, “the mobilisation of a large number of people who were forced to stay in cramped spaces designed for much fewer soldiers, including military training camps, but also the ships and trains used to transport them to the battlefield, combined with poor hygiene conditions, the lack of doctors and medical staff, as well as the lack of medical supplies, created an ideal breeding ground for various communicable diseases, such as cholera. However, nothing could have prepared the world for the epidemic that broke out in the spring of 1918. The global epidemic, and the disease that caused it, will always be remembered as the Spanish flu, or the Spanish influenza, which ended up taking more lives than World War I.”⁴²

A number of records kept at the Osijek State Archives indicate that the Spanish influenza arrived in Osijek in late summer and in autumn of 1918. In the last year of the war, the health situation in Osijek “matched the general situation in the city, with a shortage of medicines, food and sheets for patients’ beds, poorly maintained wards overcrowded with severely ill patients, lack of medical staff (...), and a lack of beds. The infectious diseases ward of the Hutler-Kohlhofer-Mosperg Foundation General Hospital in the Lower Town was too small to accommodate all the patients, forcing the hospital to put them in the Internal Medicine Ward too (...) In such circumstances, a proper quarantine was impossible, and the separation of ‘contagious patients’ was the only recourse (...) A military hospital operated in Tvrdja, and several auxiliary military hospitals were set up in schools and other institutions.”⁴³ The City of Osijek had some experience with epidemics, especially cholera, which is the subject of a number of archive records kept at the Osijek State Archives. While studying the Spanish influenza, researchers came across the information about the number of cholera cases (*Iskazna skrižaljka*, roughly translates as *Report Table*) in Osijek in 1873.

³⁹ Elisabeth Kübler-Ross (1926–2004), American journalist and psychiatrist. Best known for *On Death And Dying*, *Life Lessons: How Our Mortality Can Teach Us About Life and Living*, *Death and Dying – A Conversation*.

⁴⁰ Rafolt, Leo. *Virus in fabula*. Zagreb: Meandar Media, 2020, p. 144.

⁴¹ Cf. Oxford, J. S. *The So-Called Great Spanish Influenza Pandemic of 1918 May Have Originated in France in 1916*. In: *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, No 1416 (2001), pp. 1857–1859.

⁴² Vonić, Maja. *Španjolska gripa u Osijeku 1918*. [*Spanish Influenza In Osijek In 1918*.] In: *Scrinia Slavonica*, No 14 (2014), p. 217.

⁴³ *Ibid.*, p. 220.

Virovitica Osijek	County District Number Town Population	Epidemic start date Epidemic end date	Total number of patients (27 June – 18 August 1873)	Recovered			Died			Still undergoing treatment	Latest report	Since the beginning of the pandemic											
				Men	Women	Children	Men	Women	Children			Men	Women	Children	Infected			Recovered			Died		
															Men	Women	Children	Men	Women	Children	Men	Women	Children
-	Osijek	27 June	18	6	4	1	2	3	2	-	-	25	66	88	43	26	26	9	35	47	30		

Table 1. Cholera infections, deaths and recoveries in Osijek in 1873⁴⁴

Having learned their lesson, Osijek city authorities took the cholera epidemic that threatened the city in 1893 seriously, and ordered the construction of so-called “cholera shacks”, where patients would be isolated so as not to spread the epidemic to the city, and to reduce the number of deaths. Plans for these shacks were found among the materials at the Osijek State Archives, along with tables listing the required building materials, and a detailed cost statement. Below is the plan of a so-called “cholera shack”, which will later be used to isolate patients during the Spanish influenza pandemic in Osijek in 1918.

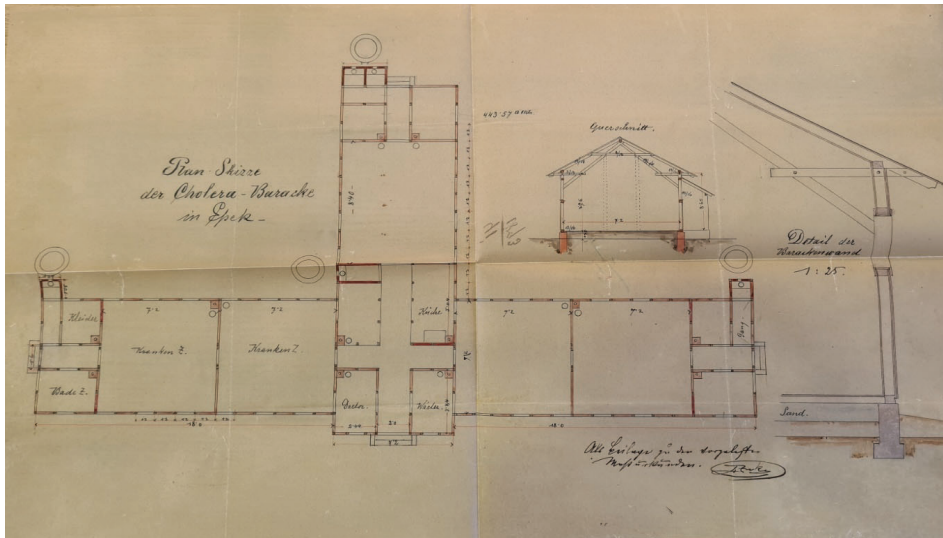

Figure 1. The plan of a so-called cholera shack for the isolation of patients from 1893.⁴⁵

The Ministry of the Interior of the Provincial Government of Croatia, Slavonia and Dalmatia warned about the spreading of the Spanish influenza in Croatia in a memo dated 5 October 1918 (No 63.881

⁴⁴ HR-DAOS – Cholera infections, deaths and recoveries in Osijek in 1873 (4232/1873).

⁴⁵ HR-DAOS – The plan of a so-called cholera shack for the isolation of patients from 1893 (E1/1893).

ex 1918, subject: *Influenza as an Epidemic*), sent to all city and municipal authorities, and signed by Dr. Katičić, Royal Provincial Medical Authority, which states the following: “Given the nationwide outbreak of the Spanish influenza epidemic, the addressees are hereby called upon to inform the population of their respective regions about the epidemic nature of the disease as per §§20-21 of the Implementing Decree No 1 of 6 January 1918 associated with the Healthcare Act of 25 March 1906; namely, that the disease is airborne (miasmatic) and that gatherings are highly conducive to its spreading; that persons who contract it must not gamble with their lives and must immediately confine themselves to their beds, call a physician, if possible, and follow the physician’s instructions closely; once their fever subsides, they should still not get up from their beds or leave their homes, and should not work until fully recovered, because this is the easiest way to prevent various adverse and very severe consequences (complications) of this disease, such as pneumonia and inflammation of other bodily organs. Also, at the beginning of illness, unless the attending physician orders otherwise, it is advisable to cleanse the bowels and to sweat it out using linden tea with the addition of 1/3 wine, and rinse the mouth several times a day with a light-red potassium permanganate solution. Only liquid foods should be eaten for the duration of the fever. It is emphasised in particular that this dangerous disease poses the greatest threat to children, the elderly, and persons suffering from malnutrition. Considering the significant outbreaks of the influenza in schools, the addressees are hereby called upon to implement the Decree No 40.563/1888 of the Ministry of the Interior of the Provincial Government of 7 March 1889.”⁴⁶ The city authorities of the royal free city of Osijek implemented the instructions of the Provincial Government and issued the Decree No 29911–1918, signed by Mayor Antun Pinterović, as early as on 10 October 1918: “The Spanish influenza is spreading everywhere, and the City of Osijek was not spared. This disease is serious in some cases, and its complications can be life-threatening. As far as we know, the disease spreads particularly in overcrowded spaces such as hotels, cafes and pubs. The owners of these establishments are therefore strictly ordered to clean the premises at least twice a day, and to air them several times a day, under threat of closure. Inform about this the owners of all inns, cafes and pubs, and also the police committee and the civic guard, for information and control.”⁴⁷

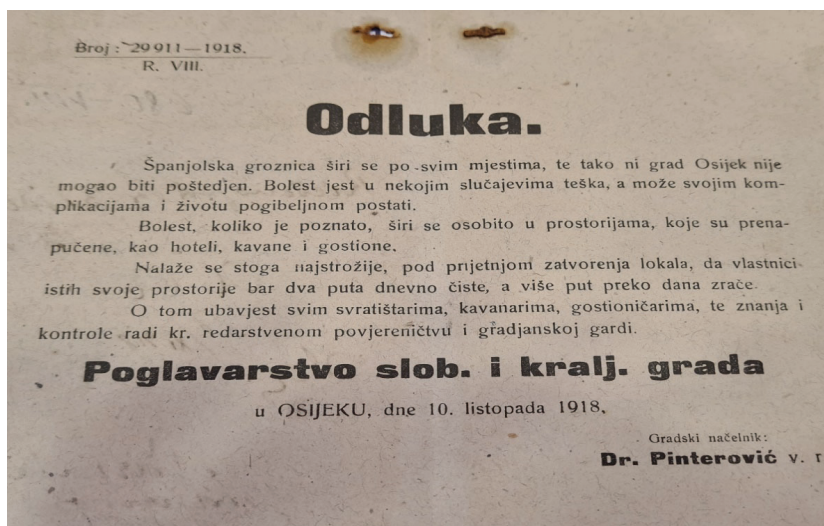

Figure 2. The decision of the city authorities of the royal free city of Osijek on measures to prevent the spreading of Spanish influenza in 1918.⁴⁸

⁴⁶ HR-DAOS – *Influenza As an Epidemic* (680/5 October 1918)

⁴⁷ HR-DAOS – *Decision on measures to prevent the spreading of the Spanish influenza in 1918* (29911/1918).

⁴⁸ HR-DAOS – *Decision of the city authorities of the royal free city of Osijek on measures to prevent the spreading of the Spanish influenza in 1918* (29911/10 October 1918).

A memo by the City Health Committee (equivalent of the present-day Civil Protection Headquarters), dated 12 October 1918, proves that Osijek city authorities took the Spanish influenza pandemic seriously. The memo asks the Board of Directors of the Royal Provincial Hospital in Osijek to vacate two rooms and have them on standby for the isolation of patients suspected of having Spanish influenza. The same memo asks the Hospital's Board of Directors to let the city authorities know about the capacities they have at their disposal. At the same meeting, held on 12 October 1918, the City Health Committee concluded that "tram cars are to be disinfected twice a day, and in the event of non-compliance, the city authorities will perform the disinfection at the company's expense. The management of the horsecar company is ordered to comply with this order correctly due to the Spanish influenza pandemic until rescinded. All parts of the tram cars used by the public must be disinfected."⁴⁹

The archive materials include the original minutes from the meeting of the Health Committee of the Royal Free City of Osijek, held 12 October 1918 and chaired by Mayor Antun Pinterović, which was called at 5:00 pm. The agenda of the meeting included precautions and measures against Spanish influenza. The minutes indicate that the city authorities read the papers to keep informed about the spread and the character of Spanish influenza, including the fact that it spread faster in cities and larger towns. There was no way Osijek was going to be spared, and the first cases were soon registered. The minutes also note that the disease had started to spread at a faster pace in recent days, with some patients developing severe complications. Several died. All this drove the City Health Committee to convene and consult about the measures to adopt in the event that the disease spread further. The Committee was aware that they were fighting an unknown enemy. The nature and the cause of this disease were unfamiliar. It was discovered that it spread particularly in overcrowded and poorly ventilated rooms, such as schools, theatres, cinemas, inns, cafes, and pubs. A disinfection of all school premises was ordered. An order was also issued to disinfect the waiting rooms and hallways at all bus and train stations daily. The newspapers instructed the citizens how to keep themselves safe from the disease as much as they could. All physicians in the city were also instructed to report every case of influenza, whether mild or severe, along with information about the patient's age, residence and employer, to their district. Cafes, pubs and inns were ordered, under strict threat of closure, to clean their premises at least twice a day, and to air them as much as possible. Physicians and the civic guard were tasked with controlling the implementation of these measures. If the disease continued to spread, the city authorities would be forced to take even stricter measures, for instance, cancel shows in theatres and cinemas, and close down public bars, inns, cafes and pubs. The City Health Committee found such regulations to be excessive for the time being, but decided that they would be implemented with utmost strictness if necessary. Some Committee members felt that the infection was spread by military deserters arriving in Osijek without any control, and spreading the disease among the military and civilian population.

For this reason, after the discussion, the Osijek City Health Committee adopted the following main conclusions (protection measures):

1. The head of the family is required to report every case of the disease. The citizens are recommended to call a physician immediately.
2. The management of the Hospital will be asked to vacate and prepare two rooms for severe cases.
3. The citizens are instructed to put up a note stating that the family is infected, and warning everyone to stay away.
4. Another stern warning will be issued to pubs, bars and inns, warning them to clean their premises daily and air them all the time. Should the danger increase, theatres, cinemas, cafes, churches, and other gathering places will be closed.
5. Tram cars will have to be disinfected twice a day. In the event of non-compliance by the tram company, they will be disinfected by the city authorities at the company's expense.

⁴⁹ HR-DAOS – *Decision of the City Health Committee* (12 October 1918).

6. Military authorities will be asked to report cases of infection and deaths.⁵⁰

All schools in Osijek were closed due to Spanish influenza (Royal Grammar School, Royal Intermediate Secondary School, Royal Lyceum, all primary schools, Secondary School for Girls, Royal Teachers' School, Royal Railway School, Orthodox Municipality School, Royal Merchant Academy), noting that, even though most cases were mild, the disease was taking on larger and more serious proportions, and all schools would be closed accordingly until the end of the month. The memo was sent to all schools and labelled "effective immediately".⁵¹ A memo⁵² from 28 October 1918 informs all school principals that classes can resume on 1 November because Spanish influenza was subsiding, and the number of new cases was decreasing.

The *Health Reports* are another valuable source of information about the Spanish influenza pandemic, as well as about the culture and health situation of Osijek's population. They detail the diseases that the residents of Osijek suffered from at the time, and provide valuable research input for a complete picture of the Spanish influenza epidemic.

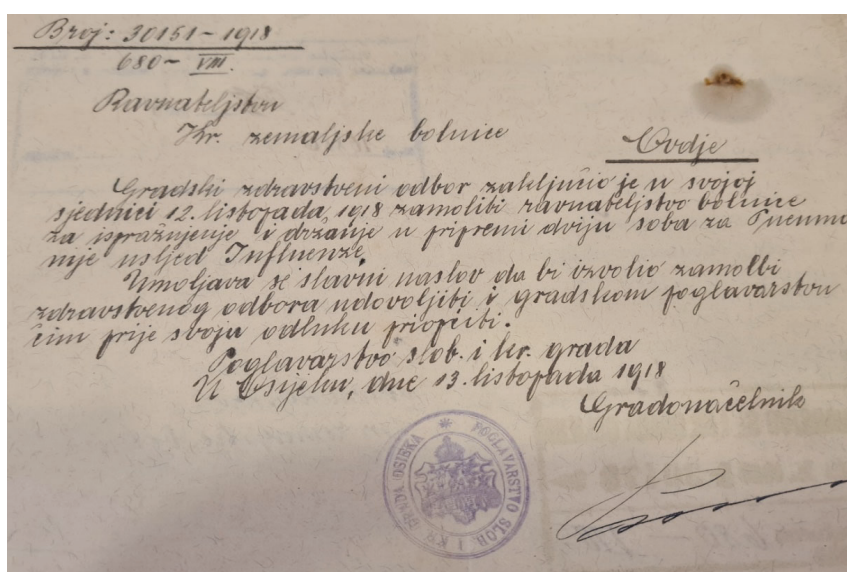

Figure 3. Request by the city authorities of the Royal Free City of Osijek to the Board of Directors of the Royal Provincial Hospital, asking them to prepare two rooms to isolate patients exhibiting the symptoms of Spanish influenza.⁵³

In 2014, 735 people died, 389 men and 346 women. It is worth noting that tuberculosis is listed as the cause of death in 3.7% cases. There were 21 accidental deaths, and seven suicides. World War I brought a host of problems to Osijek, whose medical professionals were mobilised to serve in military hospitals. Due to the lack of physicians, diseases spread more easily among the population, and there were no available capacities for the accommodation of patients. Food was also in short supply. Diphtheria was rampant among children, but the epidemiological situation in the city improved thanks to vaccination. The report also makes note of a widespread vice that had taken root among the soldiers, many of whom spent an increasing amount of time at pubs and inns. Alcohol is condemned

⁵⁰ HR-DAOS – Minutes from the Meeting of the Health Committee of the Royal Free City of Osijek (541-VIII/12 October 1918).

⁵¹ HR-DAOS – Decision of the Osijek city authorities to close all schools (30394/17 October 1918).

⁵² HR-DAOS – Decision of the Osijek city authorities to open all schools (31268/28 October 1918).

⁵³ HR-DAOS – Request by the city authorities of the Royal Free City of Osijek to the Board of Directors of the Royal Provincial Hospital, asking them to prepare two rooms to isolate patients exhibiting the symptoms of Spanish influenza (30151/1918).

as “the destroyer of human strength”. The report also mentions that overpopulation was a problem in the city, since soldiers from across Slavonija were called to Osijek for military exercises, and concludes Osijek had become a breeding ground for cholera and other communicable diseases due to the above reasons.

Deaths	Number	%
Before 1 st birthday	221	30%
Before 7 th birthday	80	11%
Before 14 th birthday	22	3%
Before 40 th birthday	104	14%
Before 60 th birthday	115	16%
After 60 th birthday	193	26%

Table 2. Health situation in Osijek in 1914.⁵⁴

According to the *Health Report for 1915*, the war took its toll in **1915**, and the health situation in Osijek was much worse than in the preceding years. The population changed constantly, with soldiers leaving for the battlefield and coming back home, rendering the compilation of unambiguous statistics about the epidemiological situation in the city impossible. The arrival of infectious diseases, which are difficult to contain, contributed to the situation, since the city lacked sanitary authorities that existed in wealthier countries like Germany. According to the report, the development of prostitution in the city was a major factor contributing to infectious diseases. The city faced a food shortage, and food prices increased significantly, which led to loansharking. The author of the report underlines that ancient Romans were able to fight wars for multiple years because they left enough men at home to keep the economy going, and public services running. The modern military requires all men to leave their professions and take up arms to defend their country’s borders. With the men absent, the birth-rate declined dramatically. The chronicler concludes that the people were not able to adapt to the new circumstances, and that their incompetence led to a decline in prosperity, to ignorance and ineptitude. The majority of the deaths registered in 1915 were attributed to infectious diseases, mainly due to the war and to inadequate public health laws. According to the report, Osijek had no proper water supply system at the time, and it also lacked a proper slaughterhouse, and a disinfection facility. All of this constituted a health threat. Food shortage drove people to breed pigs in the middle of the city and in its streets, contrary to the principles of hygiene, but it was a way to secure cheaper foods. There was no cholera for the time being, but the smallpox epidemic continued. The authorities tried to stop it with forcible vaccinations. The state, it is emphasised, should cover all costs. 467 children were born (compared to 783 in 1914).

Deaths:								
1913	1914	1915						
		Deaths	Men	Women	Treated	Untreated	Stillborn	Accidents
600	735	833	402	431	367	466	14	9

Infectious diseases			Tuberculosis		
1913	1914	1915	1913	1914	1915
28	32	119	109	112	120

Breakdown by age					
Before 1 st birthday	Before 7 th birthday	Before 14 th birthday	Before 40 th birthday	Before 60 th birthday	After 60 th birthday
202	105	22	143	159	202

⁵⁴ HR-DAOS – *Health Report for 1914*.

Common infectious diseases									
Diphtheria		Typhoid		Smallpox		Scarlet fever		Cholera	
Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died
56	13	98	18	111	39	58	13	36	31
TOTAL: 359									

Table 3. Health situation in Osijek in 1915.⁵⁵

The epidemiological situation did not improve in **1916**. As the war raged on, sanitary conditions did not improve, but the Health Committee still managed to keep things under control. 419 children were born (compared to 467 in 1915). The table indicates that the incidence of diseases declined dramatically, but since this was happening during the war, the number of deaths must have been higher. Most deaths occurred in the group of under one year of age, followed by the group under 40 years of age, and the group under 60 years of age. This is a result of food shortages, war, and exorbitant prices that affected the lower classes the most (who had more children per family). The report attributes the situation to the war, because many who came back from the war soon succumbed to disease or to difficult life conditions. The number of tuberculosis cases increased by two and would undoubtedly grow due to the war. Elementary and secondary school students were generally in good health. The shortage of milk was a problem, especially for infants, along with the general food shortage. Incomes dropped because construction was suspended, and factories were closed down. Women were forced to take up difficult manual labour jobs because their husbands were at the battlefield (and children were neglected as a result). The shortage of footwear due to the war affected school-age children particularly hard. Finally, the report stresses that prostitution was on the rise: the increase was not due to brothels as much as it was due to peasant women coming to the city to work as prostitutes to escape food shortages at home. A number of charities helped underprivileged children with donations of food and clothes, as well as by providing shelter. An improvised “epidemic” hospital was built at the Osijek alms-house in an attempt to contain infectious diseases, and a city “quarantine” was set up as a permanent feature where disinfection supplies were stored, along with transport and disinfection wagons. Clinics for the citizens were opened in the Upper and Lower Town and equipped with the essential treatment and disinfection devices. Forcible vaccination was introduced to combat smallpox, and the diseases disappeared shortly.

Deaths:								
1914	1915	1916						
		Deaths	Men	Women	Treated	Untreated	Stillborn	Accidents
735	833	609	288	321	268	312	13	21

Infectious diseases				Tuberculosis		
1914	1915	1916		1914	1915	1916
		Infected	Died			
32	119	108	30	112	120	122

Breakdown by age					
Before 1 st birthday	Before 7 th birthday	Before 14 th birthday	Before 40 th birthday	Before 60 th birthday	After 60 th birthday
119	70	20	111	90	189

Common infectious diseases											
Diphtheria		Typhoid		Smallpox		Scarlet fever		Measles		Dysentery	
Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died
26	4	38	5	18	13	16	4	5	1	3	1
TOTAL: 134											

Table 4. Health situation in Osijek in 1916.⁵⁶

⁵⁵ HR-DAOS – Health Report for 1915.

⁵⁶ HR-DAOS – Health Report for 1916.

The Health Report for the Royal Free City of Osijek for **1917**, the fourth year of the war, shows no notable changes. The statistics are wholly attributed to the war. 306 children were born (compared to 467 in 1916). Mortality increased considerably because many people who came home from the war died soon after. Like in 1917, the men of the family were sent to the battlefield, and women were forced to take over difficult manual labour jobs, which left no one to care for the children. There was a chronic shortage of foods like milk, flour, groats and rice. Outbreaks of infectious diseases were attributed to poor hygiene in the population, since cleaning supplies, soap in particular, were also lacking. School children were generally in good health, even though it is noted that the classrooms were not aired enough due to intensive use. Prostitution was rampant again among newcomer lower-class, peasant women. The report voices concern over the return of a number of soldiers from the battlefield, who get sick upon returning, and spread infectious diseases among Osijek's population.

Deaths:									
1915	1916	1917							
		Deaths	Men	Women	Treated	Untreated	Stillborn	Accidents	
833	609	686	346	340	356	325	11	18	

Infectious diseases				Tuberculosis		
1915	1916	1917		1915	1916	1917
		Infected	Died			
119	138	240	36	120	122	145

Breakdown by age					
Before 1 st birthday	Before 7 th birthday	Before 14 th birthday	Before 40 th birthday	Before 60 th birthday	After 60 th birthday
103	68	33	131	114	237

Common infectious diseases											
Diphtheria		Typhoid		Smallpox		Scarlet fever		Measles		Dysentery	
Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died
28	3	26	9	–	–	54	12	108	7	24	36
TOTAL: 276											

Table 5. Health situation in Osijek in 1917.⁵⁷

The health situation in Osijek was expected to improve with the end of World War I in **1918**, but it did not. In 1918, the Spanish influenza epidemic broke out globally, and Osijek was not spared. The report does not specify the number of births in 1918. The number of deaths increased, and the higher mortality was partly due to many soldiers returning from the war, especially from military hospitals, which kept separate statistics. The shortage of food and medicines also contributed to the higher mortality rate. Still, the health situation in Osijek throughout the war was relatively good until the last year, when Osijek was hit by the Spanish influenza pandemic, albeit to a lesser extent than many other cities and towns, which killed 50 people. If there had not been for the numerous soldiers who passed through the city, Osijek would likely have been spared. The number of tuberculosis patients was very low. Due to the war, very few marriages were registered in 1918. The health situation of school children was good. When Spanish influenza struck, schools were closed on several occasions, preventing the spreading of the disease among school children. As living conditions improved, prostitution decreased in the population.

⁵⁷ HR-DAOS – Health Report for 1917.

Deaths:								
1916	1917	1918						
		Deaths	Men	Women	Treated	Untreated	Stillborn	Accidents
609	686	992	498	494	566	426	3	20

Infectious diseases				Tuberculosis		
1916	1917	1918		1916	1917	1918
		Infected	Died			
138	276	-	34	122	145	190

Breakdown by age					
Before 1 st birthday	Before 7 th birthday	Before 14 th birthday	Before 40 th birthday	Before 60 th birthday	After 60 th birthday
137	110	55	280	168	242

Common infectious diseases											
Diphtheria		Typhoid		Smallpox		Scarlet fever		Measles		Dysentery	
Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died	Infected	Died
-	5	-	12	-	-	-	12	-	2	-	10

Table 6. Health situation in Osijek in 1918.⁵⁸

The number of deaths from Spanish influenza was likely higher, but statistics were not kept properly, and we lack accurate data. The number of cases and deaths was definitely much higher, but “incomplete statistics on the deaths from Spanish influenza at the Osijek Hospital might lead us to the conclusion that the epidemic in Osijek had indeed been much milder than in some other cities.”⁵⁹ Only three persons died of Spanish influenza in Osijek in 1919, and the disease soon disappeared naturally.

BIBLIOGRAPHY

Sources

Archive materials

1. Osijek State Archives (HR-DAOS), Records of the city authorities, registrations: 680, 628, 629, 669; tomes: 1226, 1228

References

1. Agamben, Giorgio. *Izvanredno stanje*. [State of Exception.] Zagreb: Deltakont, 2008.
2. Bauman, Zigmunt. *Fluidni strah*. [Liquid Fear.] Novi Sad: Mediterran Publishing, 2010.
3. Bauman, Zigmunt. *Postmoderna etika*. [Postmodern Ethics.] Zagreb: AGM, 2009.
4. Berardi, Franco. *Pobuna: o poeziji i financijama*. [The Uprising: On Poetry and Finance.] Zagreb: Sandorf & Mizantrop, 2018.
5. Foucault, Michel. *Vladanje sobom i drugima: predavanja na Collège de France (1982–1983)*. [The Government of Self and Others: Lectures at the Collège de France, 1982-1983.] Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2010.

⁵⁸ HR-DAOS – Health Report for 1918.

⁵⁹ Vonić, Maja. Španjolska gripa u Osijeku 1918. [Spanish Influenza In Osijek In 1918.] In: *Scrinia Slavonica*, No 14 (2014), p. 230.

6. Mesić, Hrvoje. *Baštinska kultura u pamćenju grada*. [*Heritage Culture in the Memory of a City*.] Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.
7. Minderović, Zoran. *Suzan Sontag: sjaj literature*. [*Susan Sontag: The Brilliance of Literature*.] In: Sontag, Susan. *Bolest kao metafora*. [*Illness as Metaphor*.] Beograd: Edicija Pečat, 1983.
8. Morton, Timothy. *Tamna ekologija: za logiku budućeg suživota*. [*Dark Ecology. For a Logic of Future Coexistence*.] Zagreb: Sandorf & Mizantrop, 2018.
9. Rafolt, Leo. *U tiraniji činjenja informacija je danas virus, a virus informacija*. [*In the Tyranny Of Inaction, Information Is Now A Virus, And Virus Is Information*.] In: *Večernji list* (7 July 2020), <https://www.vecernji.hr/kultura/u-tiraniji-cinjenja-informacija-je-danas-virus-a-virus-informacija-1415464> (accessed 27 March 2021).
10. Rafolt, Leo. *Virus in fabula*. Zagreb: Meandar Media, 2020.
11. Sablić Tomić, Helena. *Gola u snu: o ženskom književnom identitetu*. [*Naked in a Dream: On Women's Literary Identity*.] Zagreb: Znanje, 2004.
12. Sablić Tomić, Helena. *Intimno i javno: Suvremena hrvatska autobiografska proza*. [*Intimate and Public: Modern Croatian Autobiographic Prose*.] Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
13. Sontag, Susan. *Bolest kao metafora*. [*Illness as Metaphor*.] Beograd: Edicija Pečat, 1983.
14. Taubes, Jacob. *Zapadna eshatologija*. [*Occidental Eschatology*.] Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2009.
15. Vonić, Maja. *Španjolska gripa u Osijeku 1918*. [*Spanish Influenza In Osijek In 1918*.] In: *Scrinia Slavonica*, No 14 (2014).
16. Žižek, Slavoj. *O nasilju: šest pogleda sa strane*. [*Violence: Six Sideways Reflections*.] Zagreb: Naklada Ljevak, 2008.

POVERTY AND VIOLENCE AGAINST WOMEN – CAUSES AND CONSEQUENCES

Human rights have become paramount of every orderly state and a fundamental principle of the functioning of modern society as a globalization concept that we encounter even in the poorest of countries. At the same time, we witness daily violations of basic human rights that result in violence against women and in which poverty is both a cause and a consequence. Violation of these rights causes the social exclusion of women in poverty, who are thus mentally and physically vulnerable, most often abused in the invisible forms that poverty causes. This puts them in a state of endangered personal security, most often due to material, educational and social poverty with endangered rights to life and liberty. Poverty as a cause of abuse of women is just one of many, but it is also indisputably linked to material and educational poverty that puts a woman in a position where she is unable to defend her right to personal security. Although poverty itself is increasingly talked about and researched, it is only a recent trend to investigate the causal relationship between poverty and violence against women, especially in closed conditions caused by a pandemic or by another cause of social distance of the whole society towards this issue.

Keywords: Poverty, Violence Against Women, Human Rights, Social Exclusion

Introduction

Although human rights have become the main concern of every orderly state in the 21st century, and even a fundamental principle of the functioning of the modern society, which is a globalized concept even in the poorest of countries, we encounter violations of some of the basic human rights on a daily basis. Even though we cannot deny that the protection of human rights has been raised to a very high level, from civil societies to the United Nations, we cannot deny that certain human rights are threatened by other, insufficiently resolved or insufficiently protected human rights, that in turn seriously endanger other human rights - and that individual (or even all) human rights are actually causally related. The Universal Declaration of Human Rights² states that it is essential to protect human rights through the rule of law. Article 3 of the Universal Declaration of Human Rights³ states: "Everyone has the right to life, liberty and security of person." This article covers all the human rights in the broadest sense; moreover, these three rights stated in the Universal Declaration adopted on 10 December 1948, encompass all the human rights of the world today. Human rights have changed or expanded since the adoption of the Universal Declaration and form an almost innumerable list today, but the Article 3 of the Universal Declaration of Human Rights remained the basis of all human rights; life, liberty and personal security. Neither of these rights exists independently, but is co-dependent on the other two rights. The rights to life and liberty are based on the right to work, the right to education and the right to a dignified life. Violation of these rights causes material as well as social poverty which puts a person in an unequal position completely dependent on other people. This endangers the third fundamental right, which is the threat to personal security.

¹ Narcisa Vrbešić-Ravlić, LL.M., Academic Secretary, Faculty of Humanities and Social Sciences, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, nvrbesicravlic@ffos.hr

² Universal Declaration of Human Rights, official gazette "Narodne novine" – International Contracts, No. 12/09.

³ Ibid.

The increase in poverty is visible all over the world and although globalization and the abolition of borders contribute somewhat to the reduction of poverty, through increased employment opportunities and social transfers (realization of pensions or social welfare in better developed countries), the trend of poverty growth is constantly increasing. Poverty in its basic sense, i.e., the lack of material resources and goods, has become the cause of social problems in all levels and categories of human society. The global recession that has hit the whole world has led not only to an increase of poverty levels but also to the inability to use basic social rights and services, such as education or health. These have become inaccessible to people already at risk of poverty, especially the population already living in poverty or below the poverty line.

In favor of the recent study of poverty and its impact on human rights speaks the fact that the Croatian Bureau of Statistics has been conducting a continuous survey of the poverty rate only since 2001, utilizing the methodology used in the European Union (Malenica, 2007: 201-216). Therefore, it should come as no surprise that part of the poverty data is also available and comparable only after a certain period of time when publications or data on it become processed and available. The fight against poverty largely depends on the development and strengthening of the economy and careful planning of social protection measures.

I. Poverty – a problem of the world

Poverty is a lasting and global problem of the whole world. The concept of poverty, as well as ways of fighting poverty have been described and defined in many publications, but conceptually it is perhaps best to break down poverty into absolute and relative poverty. Relative poverty refers to the population with an unacceptable standard of living, which means that they are not able to participate in the minimum realization of life's necessities in the society in which they live. Each member state of the European Union sets its own limit of the minimum standard, which is defined as 60% of the median national income. Absolute poverty implies the inability to cover subsistence costs, meet basic preconditions for survival and maintain health and work, which means to have less than an objectively defined minimum.

Recent interpretations are based on theories about the impossibility of adopting a universal, unified definition, because it depends on a poverty line that is not the same in all states or even in all parts of the same state.

According to the Report of the World Bank or the International Bank for Reconstruction and Development⁴ for the year 2014/2015, a goal of eradicating extreme poverty by 2030 was adopted. Although the report shows a significant decline in extreme poverty, which in 2008 amounted to 18.6% of the world's population, and in the year 2011 encompassed 14.7%, the goal was to reduce these percentages to single digits by 2020 and to completely eradicate extreme poverty by the year 2030. Eradicating extreme poverty with a given year serving as a predictable goal is a very difficult and slow process, considering the large number of diseases that are spreading unstopably in extremely poor countries, where, according to the latest research, the COVID 19 pandemic exerts a profound influence on generating poverty, which is the result of all manners of isolation, political conflicts around the world and global climate change as well as a number of natural world disasters caused by these changes and global warming.

These data bring different perspectives on poverty and provide different definitions, and thus potential solutions. Therefore, it is extremely important to know who asks what poverty is, how to measure it and how one experiences poverty, as well as who provides the answers to these questions. Certain studies provide a reasonable explanation that the generally accepted definitions of poverty are adopted

⁴Global Monitoring Report 2014/2015, Ending Poverty and Sharing Prosperity, A joint publication of the World Bank Group and the International Monetary Fund, International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2015.

by people, states and/or organizations that are not poor themselves, and thus the very concept of poverty is defined through the understandings of those who are not in any of these categories in any way⁵. In light of this, it can be concluded that poverty is not only measured through lack of resources and income, but it is also globally understood as a lack of free time, living space, good working conditions, poor social ties and especially as a lack of human freedoms in every respect, especially through attitudes towards socially vulnerable or affected groups of people.

Given that poverty and its aftermath have taken on unenviable proportions, as a result, in 1993 the UN General Assembly decided to mark October 17 each year as the International Day for the Eradication of Poverty, and this happens just a day after the World Food Day (October 16), dedicated to those who have this fundamental human right - the right to life - threatened due to lack of food.

II. Domestic violence against women and poverty – a circle of causality

When speaking and reading about poverty, we will often notice that this term is mostly written about in a gender-neutral vocabulary, although the fact is that numerous statistics indicate that women living in poverty outnumber poverty-stricken men. Even though the economic crisis as well as other factors causing poverty affect almost all age, gender, economic and social groups, it can be observed that poverty affecting women is multiply causally linked, almost cyclically related and specific. According to the European Social Charter⁶, the right to protection against poverty and social exclusion is one of the fundamental civil rights. Poverty in Croatia is on the rise, especially after social transfers of 2012, and according to available statistics, 15.4% of the population lives in conditions of severe material deprivation, which makes this figure worse if we take into account that poverty mainly affects vulnerable and marginalized groups who are then exposed to various forms of discrimination and/or abuse⁷.

Therefore, it is necessary to link poverty and domestic violence against women, especially the economic and social component of their interdependence as a cause and effect. In recent years, research has emerged that proves that a number of open questions are beginning to be asked and imposed upon around the world that link the causes and consequences of poverty with all levels of human rights deprivation. Poverty and lack of livelihood or interdependent life of a woman within the family increase the risk of domestic violence that a woman is forced to suffer (Gilroy, Symes, McFarlane, 2015: 97-106). This opens up a series of economically unresolved issues that arise to be dealt with by all the levels of state and local government, legislatures and civil society groups.

Although, historically speaking, the concept of abuse and domestic violence was recognized and defined long before the global rule of comprehensive human and women's rights, one can observe that the close link between poverty and domestic violence has not been fully and entirely recognized to this date.

Thus, speaking about domestic violence, Croatian victimologist Prof. Dr. Zvonimir Šeparović, mentions unemployment and poverty relatively early and links them to domestic violence. This can be recognized as one of the first such links in Croatia, although he does not mention poverty as such in today's form and definition, but rather defines the basis and the first connecting link with the term "scarcity". Also, by mentioning "concerns for the future" he provides a stronghold of the cause-and-

⁵Chambers, R., "What is Poverty? Who asks? Who answers?", pages 3-4, Poverty in Focus, Concepts and Measures, International Poverty Center, Dec. 2006 (Poverty in Focus is a regular publication of the UNDP International Poverty Centre (IPC)).

⁶European Social Charter, Additional Protocol on the European Charter, Protocol Amending the European Social Charter and the Additional Protocol on the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints Ratification Act, official gazette "Narodne novine" – International Contracts, No. 15/02.

⁷Strategy for Combating Poverty and Social Exclusion in the Republic of Croatia (2014-2020), Work Group for the Development and Monitoring of the Implementation of the Strategy for Combating Poverty and Social Exclusion, Zagreb, Mar. 2014, Ministry of Demographics, Family, Youth and Social Policy, Government of the Republic of Croatia.

effect relationship of poverty and domestic violence against women⁸. However, even if this establishes that the influence on these external causes can lead to a reduction in domestic violence, this does not pay special attention to the economic aspect of the violence against women within the family.

Today, more than one billion people in the world live in unimaginable conditions of poverty, and most of them are women. This data has been gathered by the United Nations Women Watch⁹ and published in the United Nations Report from the Fourth World Conference on Women in Poverty. Thus, although poverty cannot be illustrated by a rough definition, it has in itself become a global and a multidimensional problem. Likewise, the poverty of women and its connection to domestic violence, which women experience due to poverty and are unable to fight it due to being poor, cannot be defined through an unequivocal definition. Naturally, such a causal problem differs between states, regions and even the smallest micro-environments. It is undeniable, however, that this connection exists everywhere in the world where poverty exists and where there is even the smallest difference between women and men in the possibility of escaping it. However, even here there are differences, making this issue certainly more pronounced in the developing countries and countries in transition, or in those that have gone through the transition in recent history.

This group of countries also includes Croatia, which, like other EU countries, has adopted a European Union plan to support the achievement of the Millennium Development Goals, of which the first Report on the Progress and Achievement was published in October 2006. The Millennium Development Goals for 2015, which promote the fulfillment of the Millennium Agenda, need to be mentioned and stated primarily in order to gain a global insight through these broadly set goals in which three particularly important terms can be linked: poverty, women's poverty and domestic violence against women.

According to the publication of the United Nations Development Programme in the Republic of Croatia, the Millennium Development Goals for 2015¹⁰ were to: 1. Eradicate extreme poverty and hunger, 2. Achieve universal primary education, 3. Promote gender equality and empower women, 4. Reduce child mortality, 5. Improve maternal health, 6. Fight HIV/AIDS, malaria and other diseases, 7. Ensure environmental sustainability, and 8. Develop a global partnership for development. With the Millennium Development Goals, the world community recognized the importance of poverty eradication at the global level, but also created a fundamental link according to which poverty and low education affect the material and social security of women. They often choose to suffer violence and domestic abuse due to a lack of basic means for independent living, because of unequal positions for finding a job, due to low level of education (which prevents employment and creation of material goods for independent living) or simply because of the existing inequality between the sexes. The official website of the European Union¹¹ states that The Millennium Declaration and the Millennium Development Goals, which ceased to be valid at the end of 2015, have significantly contributed to informing the public, strengthening political will and allocating funds to fight poverty and that from the year 2000 to 2015, the world poverty was halved, which is rightly considered as one of the greatest global achievements in the world.

⁸ Šeparović, Z., *Viktimologija - studije o žrtvama*, University of Zagreb Faculty of Law, Zagreb, 1987.

⁹ *Women and Poverty (A) Beijing: an overview of the Beijing platform for action*, file:///D:/Downloads/Overview%20of%20BPfA%20-%20Women%20and%20Poverty%20-%20A%20(1).pdf

¹⁰ [http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi-staro-ijvhj/ujedinjeni-narodi-\(un\)/13/](http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi-staro-ijvhj/ujedinjeni-narodi-(un)/13/). Accessed 25 February 2021.

¹¹ <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=89&furtherNews=yes&newsId=2196&langId=en>. Accessed 25 February 2021.

II.1. Legal framework and linked terms

Violence against women is closely linked, though not necessarily, to domestic violence. In the context of poverty, domestic violence against women is something that is considered part of private, personal and intimate life between marital or extramarital partners, or any type of partnership, and is not considered a basis for criminal protection in low socially conscious environments. Therefore, it is first of all necessary to raise the level of awareness and sensibility at the local and national level, and especially at the micro level, i.e., the family and partnership. Violence is a term that is devoid of geographical, ethnic, status or other factors (Radić, Radina, 2014: 727-754), but we cannot deny that each of these factors indirectly affects the consequences, meaning the elements of addressing violence and perpetrators, or domestic violence against women.

Article 8, paragraphs 1 and 2 of the Protection Against Domestic Violence Act¹² states to whom the said Act applies:

"(1) Persons to whom this Act applies are: spouse, extramarital partner, life partner, informal life partner, their joint children and children of each of them, blood relatives in the straight line, relatives in the side line up to the third degree, in-laws in the marital and extramarital community up to and including the second degree, adoptive parent and adoptee.

(2) The provisions of this Act shall also apply to a former spouse, former extramarital partner, former life partner, former informal life partner, persons who have a joint child and persons living in a joint household."

It follows from the foregoing that there is a correlation between the first two cases in the marital and extramarital union with other listed persons to whom the Protection Against Domestic Violence Act applies, where there is a large number of people who belong to the family who are also potentially involved in the abuse of women in the partnership, or family.

The same Article 8, paragraph 7 of the Protection Against Domestic Violence Act¹³ states:

"(7) A victim of domestic violence is a person who suffers physical or psychological consequences, property damage or significant violation of fundamental rights and freedoms due to commission of domestic violence." This connects the notions of domestic violence that cause property damage or significant violations of fundamental rights and freedoms, where the link between the cause and effect is visible through the prism of violence that causes poverty (property or material damage, poverty), all with significant (gross) violations of fundamental human rights.

Historically, the protection of women's human rights began in the year 1945, when Eleanor Roosevelt's intervention introduced the term "human rights" and gender-sensitive language¹⁴ instead of the term "men's rights" during the drafting of the Universal Declaration of Human Rights¹⁵ - so the Declaration's Preamble already states¹⁶: "...whereas the peoples of the United Nations have in the Charter reaffirmed their faith in fundamental human rights, in the dignity and worth of the human person and the equal rights of men and women, and have decided to promote social progress and better standards of life in larger freedom ...". This emphasizes not only the equality of men and women but also the promotion of social progress and better living conditions that have been called into question due to the pronounced inequality of the position of women. This inequality is especially pronounced in the family when a woman, due to unequal material status being one of the significant

¹² Protection Against Domestic Violence Act (official gazette "Narodne novine", No. 70/17 and 126/19).

¹³ Ibid.

¹⁴ Violence against Women – An obstacle for development, Autonomous Women's Center Belgrade, Good practice Development Program, Belgrade, 2005.

¹⁵ Decision on Proclamation of the Universal Declaration of Human Rights (official gazette "Narodne novine" - International Contracts, No. 12/09).

¹⁶ Ibid, op. cit. 15.

factors of remaining in the union in which she suffers abuse, is in a particularly vulnerable position and is not able to achieve independent living. Domestic violence is a violation of fundamental human rights regardless of the sex of the victim, and the fact is that vulnerable groups are particularly exposed to it. These groups do not consist just of women, but also of a special category of them having a poor material and social status, which puts them in a particularly disadvantaged situation.

Pursuant to Article 10, paragraph 5 of the Protection Against Domestic Violence Act¹⁷, domestic violence is (among other things): "(5) economic violence as a prohibition or obstruction of the use of joint or personal property, disposition of personal income or property acquired through personal work or inheritance; disabling employment, denying funds to maintain a joint household and to care for children".

The Protection Against Domestic Violence Act, through its Article 10, paragraph 5, speaks of the economic violence, which includes a ban on the disposal of income, in other words the material resources, and the abuse by a ban on employment, which leads to economic dependence of the victim. It is on these foundations that the cycle in which the cause and effect of abuse and the impossibility of a woman to get out of an abusive relationship and start an independent life begins and ends. A woman finds herself in a family living in poverty, which primarily refers to material poverty in which she has no income of her own and no possibility of employment. This becomes the cause of her dependence on a partner where she is forced to suffer abuse on any of the described grounds.

According to the Resolution on meeting the antipoverty target in the light of rising household costs¹⁸, there are twelve million more women than men living in poverty in the European Union, which is due to salary and pension disparities between genders and women having precarious employment, often forcing them to be economically inactive for a longer time-span due to the inaccessible cost of childcare. The Report also states that gender-based differences in wages, working hours and length of working life that women face during their working life later have a direct impact on their lives after retirement. The European Parliament has recognized several reasons for this devastating fact, all of them being globally applicable to every European country, including Croatia, and we should mention some of the most important ones: ubiquitous discrimination in the labor market and a fact envisaged as a reform measure to be applied in all and especially in transition countries - the reduction of the public sector, meaning the reduction of the number of employees in public services in which the majority of employees are women. This difference in poverty between women and men is also called the "gender gap in poverty", from which it can be concluded that the at-risk-of-poverty rate is significantly higher for women than for men, making it a devastating fact that this gender gap exists even in this category of human rights. This gender gap is mostly based on the fact that discrimination in the employment of women and men and the difference in wages for the same type of work are still widely spread. However, the role of an employed woman encounters several obstacles at all levels, and above all else it is finding the balance between work and family. As a recognized issue, it has become a topic in global talks that try not only to help women in gender equality at work but also try to help them achieve equality on equal pay¹⁹. The Report itself names unemployment which leads to a reduced or completely deprived source of income as one of the directions leading to various forms of violence, including domestic violence²⁰. This results in the inability of women to participate in all aspects of life precisely because they are poor and/or do not have sufficient educational competencies and/or because of gender discrimination. On the other hand, there exists the notion of poverty, especially material poverty that prevents women from appearing and taking part in any social spheres

¹⁷ Ibid, op. cit. 15.

¹⁸ European Parliament resolution of 14 April 2016 on meeting the antipoverty target in the light of increasing household costs (2015/2223(INI)), European Parliament 2014-2019, Document from the plenary meeting, Committee on Employment and Social Affairs, Rapporteur Tamás Meszerics, A8-0040/2016, 25 Feb. 2016, page 9.

¹⁹ International Labour Organization, Report - The Contribution of social dialogue to gender equality, Global Deal, Together for decent work and inclusive growth – Thematic Brief.pdf, page 12, 29 Mar. 2019

(https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_679957/lang-en/index.htm). Accessed 1 February 2021.

²⁰ Ibid.

of life at all. An abused and poor woman has a questionable possibility of educating her children, which not only closes but deepens the vicious circle of causality, which creates not only a constant but also a profound weight of problems. Without a job as a source of income and thus without the possibility of independent living, there is a material dependence on a partner and the inability to leave the family in which she experiences violence. This is why women living in poverty from which they cannot escape and start an independent life, thus suffering abuse, are at the same time the poor and socially excluded.

II. 2. Women, poverty, violence – statistical data in the world and in Croatia

According to the European Commission, every sixth woman in Europe is a victim of domestic violence, which, today in the time of globalization and human rights, is a devastating figure. As stated by the Croatian Bureau of Statistics, every third woman in Croatia suffers the same fate. The Republic of Croatia signed the Council of Europe Convention on Combating Violence against Women and Domestic Violence, better known as the Istanbul Convention on 22 January 2013, thus becoming the 27th member of the Council of Europe to do so. According to this Convention, all signatory states must be fully committed to the protection, prevention, prosecution and sanctioning of domestic violence. Although women make up half of the world's population, it is a devastating fact that women also make up 70% of the poor population²¹. According to a survey conducted by the National Women's Law Centre²² in 2014, it was found that one in seven women, or approximately 18 million in the world, live in poverty, which is about 45% of women living in extreme poverty (about 8.2 million women).

More accurate data for Croatia can be found in the Women and Men in Croatia 2020²³ survey, which presents the “At-risk-of-poverty rate in 2018” chart which further defines this rate as “... the percentage of persons with an equivalent income below the risk threshold from poverty. The rate has been calculated from the data collected by the statistical survey “Population Income Survey 2018.” Looking at the first part of the data in the chart named *at-risk-of-poverty rate by age and sex %*, and following the data in the column entitled "women " we can see that the percentage rates of those who are at-risk-of-poverty could be divided into four groups according to age and gender:

1. the most vulnerable age group of women, being the oldest age group, are women aged 65 and over; this encompasses women who are retired or women who do not even have a pension because they have never worked or are at the age when they are not even able to work (due to age, health or legal framework), or cannot find employment (a total of 31.3% at-risk-of-poverty rate)
2. the second group of women is younger than the first group, meaning those aged 55 to 64, which is the second critical age for women; this is most often the age at which they lose their jobs and also the one at which it is most difficult for them to find a new job or continue/start education, and thus the age at which it is most difficult to leave a partnership, most likely having a family and the need to still take care for them, which could ultimately result in a permanent situation (a total of 23.3% at-risk-of-poverty rate)
3. the third group consists of women aged up to 17 and from 18 to 24, which is an extremely sensitive age group; devastating statistics that support the already mentioned data that poverty is slow and difficult to eradicate if we have young women (girls) who grow up in destitute conditions due to their family's poverty - women who did not leave the environment of domestic violence because they were poor, with their children growing up in the same

²¹ The Guardian, Is empowering women the answer to ending poverty in the developing world? Theme sponsored by Magic Bus, 27 Mar. 2013.

²² Eichner, A., Gallagher Robbins, K., National Snapshot: Poverty Among Women & Families, 2014, Magazine National Women's Law Centre – Poverty & Family Support, Washington, Sept. 2015.

²³ Women and Men in Croatia 2020, Croatian Bureau of Statistics, Zagreb, 2020, page 57.

- environment (a negative social heritage) - (a total of 16.7 - 20.4% at-risk-of-poverty rate)
4. The last group consists of women who are at the lowest risk of poverty, women aged from 25 to 54, or women who have already been able to complete their education, become competitive in the labor market, able to find a job and regardless of the level of education mostly work (full-time or half-time). They are therefore at an advantage over the previous three groups, as they are able to find ways to fight poverty (a total of 14.0% at-risk-of-poverty rate)

By analyzing the data above, we can see that there is a relationship between a woman's age and poverty, which is reflected in the following subtitle of Table 1. *At-risk-of-poverty rate by most common status in activity and gender, %* where we can clearly see that the at-risk-of-poverty rate, as expected, is the highest in the category of unemployed women. This is followed by the group of other inactive persons and those retired from work, and the lowest risk rate is among the employed and self-employed.

According to the data from the study of the Croatian Bureau of Statistics named Domestic Violence: Legal Framework and Forms of Appearance²⁴ where the title does not reveal the research sample, the conclusion of the study states the following:

"In the study and the analysis of the manifestations of domestic violence, the resulting data of regular research on adults - perpetrators of crimes and perpetrators of misdemeanors – have been analyzed."

And this research, which was conducted over a period of four years, deals only with the data on perpetrators, but does not deal with the data on victims of domestic violence. This data is particularly important, because the study shows a number of 62,490 reported perpetrators of criminal offenses and misdemeanors of domestic violence in the observed period, of which 83.2% were male.

Although it cannot and should not be established that poverty is the sole cause of any kind of abuse, that it occurs only in poor families or partnerships, nor that the victims are exclusively women living in poverty or at the risk of poverty, it is evident from the aforementioned data collected by the Croatian Bureau of Statistics that the link thereof is clearly indicated.

Poverty is given much greater importance in developed countries, and although it has been legislatively explored in Croatia, it is still insufficiently researched (Šućur, 2005: 37-58). Despite the fact that a major step forward has been made in this regard, given that the legislative framework for sanctions and prevention of violence against women is much more regulated since 2005 when Dr. Zoran Šućur wrote about this in his paper Poverty and Social Transfers in Croatia, the relationship between poverty as the starting point, and the cause and effect of this issue is still not sufficiently recognized. From the above, it can be concluded that this relationship in all its forms of occurrence in texts and research has been investigated in relation to the abuser, but not to the victim.

Conclusion: recognizing the need for prevention and fight against poverty as a cause and effect of violence against women

The United Nations have recognized the need to combat violence against women, and since 1989, the United Nations Decision has marked November 25²⁵ as the Day for Combating Violence against Women. This day was chosen to commemorate the day the Mirabal sisters²⁶ were executed on 25 November 1960, in the Dominican Republic, where they were brutally murdered by the dictator Rafael Trujillo. Globalization, social transfers, wars, diseases and pandemics are just a few of the many global causes that expose women to poverty and the absence of choice, thus remaining in a

²⁴ Domestic Violence: Legal Framework and Forms of Appearance, 2007 - 2010, Studies and Analyses 111, Croatian Bureau of Statistics, Zagreb, 2012.

²⁵ The date also marks the beginning of 16 days of activism against violence against women, which ends on December 10, the International Human Rights Day.

²⁶ The Mirabal sisters ("Las Mariposas" – The Butterflies) represent a symbol of resistance against the dictatorship and are also a symbol of the feminist resistance in the Dominican Republic.

relationship where they suffer abuse. The current refugee crisis, as well as the global pandemic caused by the COVID-19 virus, opens up a new series of issues and situations where women, along with children, belong to particularly vulnerable groups. They are encountering new situations of poverty and violence because of their need to seek security. The relationship and the fundamental recognition of the link and correlation between these two problems - the poverty and violence against women - can be found as early as 20 December 1993, when the United Nations General Assembly adopted the Declaration on the Elimination of Violence against Women²⁷. In its introductory part, it recognizes three important facts²⁸:

1. It links discrimination against women through inequality that hinders women's progress in which women are empowered and encouraged to work, so as to be educated and to be fully socially included:

"...recognizing that violence against women is a manifestation of historically unequal power relations between men and women, which have led to domination over and discrimination against women by men and to the prevention of the full advancement of women, and that violence against women is one of the crucial social mechanisms by which women are forced into a subordinate position compared with men..."

2. It mentions the category of 'destitute women' in the context of a group particularly affected by violence:

"... Concerned that some groups of women, such as women belonging to minority groups, indigenous women, refugee women, migrant women, women living in rural or remote communities, destitute women, women in institutions or in detention, female children, women with disabilities, elderly women and women in situations of armed conflict, are especially vulnerable to violence..."

3. It emphasizes material income in the fight against abuse of women, which indicates the connection between poverty and abuse:

"...Recalling the conclusion in paragraph 23 of the annex to Economic and Social Council resolution 1990/15 of 24 May 1990 that the recognition that violence against women in the family and society was pervasive and cut across lines of income, class and culture had to be matched by urgent and effective steps to eliminate its incidence... "

This Declaration, in accordance with the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence²⁹, i.e., CEDAW (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women) signed by the Republic of Croatia on 22 January 2013, laid the foundation for international action on violence against women. In its introductory part, Article 5 states the following:

"Violence against women is a global phenomenon. The Committee on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW Committee) of the United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women in its General Recommendation No. 19: Violence against women (1992) helped to ensure the recognition of gender-based violence against women as a form of discrimination against women. ... In 1995, the Beijing Declaration and Platform for Action identified the eradication of violence against women as a strategic goal among other demands for gender equality."

In each of these documents we can directly or indirectly recognize the link between violence against women and their poverty. Observing poverty in its material form, we come to cognition that women are poorer in the dissolution of partnerships, namely in the division of joint property and divorce, and in that respect, they are in a discriminated position and thus the poverty line continues as Bennett and

²⁷ UN Declaration on the Elimination of Violence against Women was proclaimed by UN General Assembly resolution 48/14 of 20 Dec. 1993, National strategy for protection from domestic violence for the period from 2011 to 2016, official gazette "Narodne novine", No. 20/11.

²⁸ Ibid.

²⁹ Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence and the Explanatory report (unofficial translation), Gender Equality Office, Government of the Republic of Croatia, Biblioteka Ona, Zagreb, 2014.

Daly write in their *Poverty through a Gender Lens: Evidence and Policy Review on Gender and Poverty*, Department of Social Policy and Intervention (for the Joseph Rowntree Foundation). This is supported by the data of the Annual Report of the Ombudsperson for Gender Equality³⁰, which states that, despite the decline in the male unemployment rate, there is an increase in the unemployment rate among women, which warns of deep structural inequality between women and men in the labor market. Even though these examples of studies and reports do link poverty and domestic violence against women, and in addition to the listed types of violence indicate economic, material or financial ones, it is necessary to distinguish between the concepts of economic violence and economic dependence of women on a violent partner, even if these two concepts are ultimately, and potentially at their source inextricably linked.

Economic violence refers primarily to a woman's financial dependence on a partner. In most cases, economic violence takes place in parallel with physical and/or psychological violence, given that women in such cases do not have their own income. The constant feeling of insecurity and the fear of independent living, of which they are aware that they cannot realize, or that it would be very difficult to accomplish, result in their remaining in coexistence with the abuser. Of course, this is only part of the reason, because violence occurs in some cases completely independently of income, social status or education. In addition to physical violence, which is easier to prove, psychological violence leaves psychological trauma, and destroyed self-confidence of finding a way to independence and financial detachment.

Sociological research (Klasnić, 2013: 335-356) showed that 31% of Croatian citizens expressed the opinion that women in our society have already achieved equality and that there is no need to discuss women's rights. This would mean that they believed that violations of the right of women to live in nonviolence, being one of the fundamental human rights, would not be considered as a cause for concern. Taking into account all the above and the results of the first Croatian research on economic violence against women (Maslić Seršić, 2011: 227-228) which explored the prevalence and forms of this type of violence, it can be concluded that this type of violence and cause-and-effect relationship is a very serious and insufficiently made aware problem of society in general, and thus in Croatia as well.

Women, and especially women living in poverty and at risk of poverty, have received legislative protection through the international and domestic legal framework and civil society organizations, thus protection has been raised to a relatively high level in the practically feasible part of protection against violence of any kind. It should be noted that - along with a well-thought-out organized education - it is especially important to raise awareness of the need to work on appropriately designed and organized prevention and on the cooperation of state and local bodies and institutions that would encourage the reporting of any violence whatsoever.

References

1. Bennett, F., Daly, M., *Poverty through a Gender Lens: Evidence and Policy Review on Gender and Poverty*, University of Oxford, Department of Social Policy and Intervention (for the Joseph Rowntree Foundation), May 2014.
2. Chambers, R., "What is Poverty? Who asks? Who answers?", pp. 3-4, *Poverty in Focus*, Concepts and Measures, International Poverty Center, Dec. 2006 (*Poverty in Focus* is a regular publication of the UNDP International Poverty Centre (IPC)).
3. Eichner, A., Gallagher Robbins, K., National Snapshot: *Poverty Among Women & Families*, 2014, a magazine of the National Women's Law Centre – Poverty & Family Support, Washington, Sept.

³⁰ Annual Report of the Ombudsperson for Gender Equality for the year 2014 (<https://www.prs.hr/index.php/izvjesca/2014>, https://www.prs.hr/attachments/article/1555/01_IZVJESCE_2014_CJELOVITO.pdf). Accessed 5 March 2021.

2015.

4. Gilroy, H., Symes, L., McFarlane, J.: *Economic solvency in the context of violence against women: a concept analysis*, Health & Social Care in the community, vol. 23, 2015, Issue 2, pp. 97-106.

5. Klasnić, K., *Ekonomsko nasilje nad ženama u intimnim vezama u hrvatskom društvu – konceptualne pretpostavke*, Social Ecology: A Magazine for Sociological Research of the Environment, Zagreb, vol. 20 (2011), No. 3, pp. 335-356.

6. Malenica, Z., *Rasprostranjenost i borba protiv siromaštva u RH*, Proceedings of the University of Split Faculty of Law, year 44, 2/2007, pp. 201-216.

7. Maslić Seršić, D., *Ekonomsko nasilje nad ženama: manifestacije, posljedice i putevi oporavka*, Revija za socijalnu politiku, vol. 18, No. 2, 2011, pp. 227-228.

8. Radić, I., Radina, A.: *Zaštita od nasilja u obitelji: obiteljskopравни, prekršajnopравни i kaznenopравни aspekt*, Proceedings of the University of Split Faculty of Law, year 51, Issue 3/2014, pp. 727-754.

9. Šeparović, Z., *Viktimologija - studije o žrtvama*, University of Zagreb Faculty of Law, Zagreb, 1987.

10. Šućur, Z., *Siromaštvo i socijalni transferi u Hrvatskoj*, Financijska teorija i praksa 29 (1), 2005, pp. 37-58.

11. *Violence against Women – An obstacle for development*, Autonomous Women's Center Belgrade, Good Practice Development Program, Belgrade, 2005.

12. *Global Monitoring Report 2014/2015, Ending Poverty and Sharing Prosperity*, A joint publication of the World Bank Group and the International Monetary Fund, International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, 2015.

13. *Strategy for Combating Poverty and Social Exclusion in the Republic of Croatia (2014-2020)*, Work Group for the Development and Monitoring of the Implementation of the Strategy for Combating Poverty and Social Exclusion, Zagreb, Mar. 2014, Ministry of Demographics, Family, Youth and Social Policy, Government of the Republic of Croatia.

14. The Guardian, *"Is empowering women the answer to ending poverty in the developing world?"*, Theme sponsored by Magic Bus, 27 Mar. 2013.

15. *Universal Declaration of Human Rights*, official gazette "Narodne novine" – International Contracts, No. 12/09.

16. European Social Charter, *Additional Protocol on the European Charter, Protocol Amending the European Social Charter and the Additional Protocol on the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints Ratification Act*, official gazette "Narodne novine" – International Contracts, No. 15/02.

17. *Protection Against Domestic Violence Act*, official gazette "Narodne novine", No. 70/17.

Decision on Proclamation of the Universal Declaration of Human Rights, official gazette "Narodne novine" – International Contracts, No. 12/09.

18. UN *Declaration on the Elimination of Violence against Women* was proclaimed by UN General Assembly resolution 48/14 of 20 Dec. 1993, National strategy for protection from domestic violence for the period from 2011 to 2016, official gazette "Narodne novine", No. 20/11.

19. *Women and Men in Croatia 2020*, Croatian Bureau of Statistics, ISSN 1848-4603, Zagreb, 2020.

20. *Domestic Violence: Legal Framework and Forms of Appearance*, 2007-2010, Studies and Analyses 111, Croatian Bureau of Statistics, Zagreb, 2012.

21. *European Parliament resolution of 14 April 2016 on meeting the antipoverty target in the light of increasing household costs (2015/2223(INI))*, European Parliament 2014-2019, Document from the plenary meeting, Committee on Employment and Social Affairs, Rapporteur Tamás Meszerics, A8-0040/2016, 25 Feb. 2016, page 9.

22. *Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence and the Explanatory report* (unofficial translation), Gender Equality Office, Government of the Republic of Croatia, Biblioteka Ona, Zagreb, 2014.

23. International Labour Organization, *Report - The Contribution of social dialogue to gender equality*, Global Deal, Together for decent work and inclusive growth – Thematic Brief, pdf., page

- 12, 29 Mar. 2019. (https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_679957/lang--en/index)
24. *Annual Report of the Ombudsperson for Gender Equality for the year 2014* (<https://www.prs.hr/index.php/izvjesca/2014>, https://www.prs.hr/attachments/article/1555/01_IZVJESCE_2014_CJELOVITO.pdf).
25. *Ministry of Foreign and European Affairs* ([http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi-staro-ijvhj/ujedinjeni-narodi-\(un\)/13/](http://www.mvep.hr/hr/vanjska-politika/multilateralni-odnosi-staro-ijvhj/ujedinjeni-narodi-(un)/13/)).
26. *Women and Poverty (A) Beijing: an overview of the Beijing platform for action* (file:///D:/Downloads/Overview%20of%20BPfA%20-%20Women%20and%20Poverty%20-%20A%20(1).pdf).
<https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=89&furtherNews=yes&newsId=2196&langId=en>

EMOCIONALNI DOŽIVLJAJI ADOLESCENATA TOKOM ONLINE NASTAVE U VRIJEME PANDEMIJE

Sažetak

U vrijeme pandemije mnogo toga je učenicima onemogućeno, što je moglo dovesti do frustracija odnosno prepreka i teškoća koje ometaju zadovoljenje njihovih potreba. Prelazak na online nastavu je zahtijevao određenu adaptaciju a samim tim i emocionalne reakcije. Kao posljedice su neprijatni emocionalni doživljaji: nemir, anksioznost, depresivnost. Online nastava, ocjene i druge poteškoće vezane za školovanje djece su mogle uticati na veću zabrinutost, njihovo zdravlje, te brigu za budućnost. Prijetnja od zaraze, nemogućnost kontrole nad dešavanjima, neizvjesnost, zbunjenost, stvara još veći strah, nesigurnost, što utiče na procjenu prijetnje, donošenje odluka i ponašanje.

Svaki pojedinac osjetljiv na različite načine uzimajući u obzir njegovu osobnost, životno iskustvo i razvijene vještine, stoga osnovni problem u radu je bio ispitati emocionalne doživljaje kod adolescenata tokom online nastave, dok se cilj odnosio na ukazivanje značaja prepoznavanja neprijatnih emocionalnih doživljaja kako bi se preventivno djelovalo i sačuvalo mentalno zdravlje sudionika nastavnog procesa u online okruženju. Istraživanje je urađeno na uzorku od 102 ispitanika starosti od 16 do 19 godina koji pohađaju srednje škole na području Tuzlanskog kantona. Korištena je skala za ispitivanje emocionalnog stanja adolescenata (Birlleson, 1980) i sociodemografski upitnik prilagođen za ovo istraživanje. Rezultati su pokazali izraženost neprijatnih emocionalnih doživljaja kod adolescenata, utvrđena je značajna negativna povezanost emocionalnih doživljaja adolescenata sa školskim uspjehom u vrijeme online nastave, te veza emocionalnih stanja adolescenata sa njihovom nepripremljenosti u smislu primjene IKT alata. Nije pronađena spolna i dobna razlika u emocionalnim doživljajima adolescenata u vrijeme online nastave. Navedeni nalazi na kraju upućuju da je veoma važno kontinuirano procjenjivati emocionalna stanja adolescenata u vrijeme online nastave, razvijati strategije i vještine prevazilaženja emocionalnih teškoća kako bi očuvali mentalno zdravlje učenika i nastavnika.

Ključne riječi: adolescenti, emocionalni doživljaji, online nastava, pandemija

EMOTIONAL EXPERIENCES OF ADOLESCENTS WITH ONLINE CLASSES DURING PANDEMIC

Summary

During the pandemic, many things were precluded from students, which could lead to frustrations or obstacles and difficulties that obstruct the satisfaction of their needs. The transition to online classes required a certain adaptation, thereby the emotional reaction, in that online environment. As a consequence, negative emotional experiences are possible: restlessness, anxiety, depression, stress. Online classes, grades, and other difficulties related to children's education could have a greater impact on anxiety, their health, and concern for the future. The threat of infection, the inability to control events at this time amplifies fear, uncertainty, confusion, creates even greater insecurity, affects threat assessment, decision making and behavior.

Taking into account personality, life experience and developed skills, each individual is sensitive in different ways, so the main problem was to examine emotional experiences in adolescents during online classes, while the goal was to indicate the importance of recognizing negative emotional experiences to act preventively and preserve the mental health of participants during the teaching process in the online environment. The research was conducted among 102 participants ages 16 to 19

who attend high schools in Tuzla Canton. A scale was used to examine the emotional state of adolescents (Birleson, 1980) and a sociodemographic questionnaire adapted for this research. The results showed the severity of the negative emotional experiences in adolescents, a significant negative association of emotional experiences of adolescents with school success during online classes was found, and the relationship of adolescents' emotional states with their unreadiness in terms of IKT tools. No gender and age differences were found in adolescents' emotional experiences during online classes. Finally, these findings indicate that it is very important to look at the emotional states of adolescents during online classes, to develop strategies for coping with stress and other emotional problems in order to preserve the mental health of students and teachers.

Keywords: adolescents, emotional states, online classes

Uvod

U vrijeme pandemije suočeno se sa visokim stepenom neizvjesnosti i nesigurnosti. Uobičajeni načini ponašanja i suočavanja nisu dovoljni. Potrebno je, emocionalno i na sve druge načine, prilagođavati se novoj situaciji, što je teško jer traži naše dodatne resurse. Zato se ranjivije nego inače. Ljudi su navikli da imaju kontrolu u mnogim poljima svog života, a sada je jedna druga situacija gdje ne možemo uticati na dešavanja vezana za pandemiju. Nemogućnost zadovoljenja potreba, realizacije ciljeva, druženja, stvara određene psihološke probleme. Pandemija traje jedan duži period i to utiče na kapacitete i strategije nošenja sa vanrednim situacijama. Sve ovo je promijenilo stilove života i način funkcionisanja. Boravak u zatvorenom prostoru, izostajanje iz škole, fizička distanca, rad na drugačiji način od kuće, može da ostavi posljedice na emocionalni život mladih, da izazove emocionalne reakcije poput straha, stresa, anksioznosti, depresivnosti, ljutnje, usamljenost i mnoge druge psihološke probleme.

Epidemiološka situacija zbog korona virusa uticala je na organizaciju nastave koja je učenike i nastavnike postavila u neprirодно okruženje rada i komunikaciju. Učenici koji su do nedavno nastavu pratili kroz bliski fizički kontakt, u neprestanoj socio-emocionalnoj interakciji i komunikaciji s nastavnicima i drugim učenicima, odjednom su lišeni toga. Uz to, pred njih su postavljeni brojni zahtjevi prilagodbe i savladavanja različitih informatičkih zahtjeva kako bi se nastava na daljinu odvijala neometano. Sve to predstavlja pritisak kojem brojni učenici možda nisu dorasli, niti su kapacitirani da iz toga iziđu nedotaknuto.

Adolescencija je osjetljivo razdoblje za pojedinca. Brojni problemi s mentalnim zdravljem započinju upravo krajem djetinjstva ili početkom adolescencije, te kasnije mogu pojedincu značajno otežavati život i funkcioniranje. Tokom adolescencije postoji povećani rizik za javljanje stanja i ponašanja koja mogu imati dugoročan negativni učinak na pojedinca, te dovesti do raznih poremećaja u odrasloj dobi (Das i sar., 2016). Ističe se kako se zbog specifičnih razvojnih procesa tokom adolescencije doživljavaju najintenzivnije emocionalne reakcije. Scholten i saradnici (2017) ističu da anksioznost kod ove dobne skupine može imati razne negativne uticaje na svakodnevno funkcioniranje. Tako se nerijetko javljaju problemi i poteškoće u školi, slabiji školski uspjeh, zloupotreba opojnih tvari, problemi u ponašanju, pa čak i suicidalnost. Anksioznost kod mladih nerijetko prethodi depresiji (Werner-Seidler i sar., 2017), te se anksioznost i depresija češće pojavljuju zajedno kod djece i adolescenata, nego kod odraslih osoba (Kostić 2006). Imajući u vidu novonastalu vanrednu situaciju uzrokovanu pandemijom COVID-19., javili su se mnogi izazovi, potrebe i promjene kod učenika srednjih škola, što može uticale na njihovo mentalno zdravlje. Svjetska zdravstvena organizacija mentalno zdravlje definira kao stanje dobrobiti u kojemu pojedinac ostvaruje svoje potencijale, može se nositi s normalnim životnim stresom, raditi produktivno i plodno, te je sposoban pridonositi zajednici (Brlas i Pleša, 2013). Mentalno zdravlje pojedincu omogućuje ostvarenje vlastitih potencijala, produktivnost u radu, mogući doprinos zajednici u kojoj živi, te

adekvatno suočavanje sa svakodnevnim stresnim situacijama. Psihološki, socijalni i biološki faktori imaju znatan utjecaj na mentalno zdravlje, te razina njegova postignuća ovisi o trenutačnoj situaciji u kojoj se pojedinac nalazi.

Uvid i razumijevanje stanja kako se osoba osjeća je od velike važnosti. Važno je sagledati: koje su brige i teškoće mlade osobe, da li je ona depresivna, anksiozna, izložena stresu? Kada su u pitanju emocije, podaci koji nam daju drugi su nedovoljni i nepouzđani, zato je značajno saznati na osnovu samoprocjene emocionalno stanje adolescenata. Emocionalna stanja adolescenata su promjenjiva pa ne pružaju satabilnu sliku situacije. Kod starijih adolescenata ova slika je nešto stabilnija (Žegarac i Dažamonja-Ignjatović, 2010).

Obzirom da se ovaj rad bavi emocionalnim doživljajima adolescenata potrebno je definisati emocije. U najširem psihološkom smislu termin emocija odnosi se na uzbuđeno stanje organizma koje se manifestuje na tri sasvim različita načina : 1) emocionalnim doživljajem, npr. osoba osjeća bijes, 2. emocionalnim ponašanjem, npr. osoba grdi i napada, 3. fiziološkim promjenama u tijelu, srce udara brže. Teško je unijeti izvjestan red u opis velike raznovrsnosti emocionalnih doživljaja. Jedan način da se tom zadatku pristupi sastoji se u tome da se nađe ograničen broj opštih emocionalnih doživljaja. Četiri takve glavne dimenzije su: intenzitet, osjećanja, nivo tenzije, hedonistički ton i stepen složenosti. Jasno je da se emocionalni doživljaj u velikoj mjeri razlikuje u pogledu nivoa tenzije (Kreč i Krečfield, 1978). Oatley i Jenkins (2007) navode: emocije su jezik socijalnog života kod ljudi – one daju naznake obrazaca koji uzajamno povezuju ljude. Uvijek su povezane s nekom situacijom, odnosno problemom, pa ljudi izražavaju ljutnju zbog nečega ili nekoga, odnosno emocije čovjeka navode na djelovanje, one su planovi za suočavanje s raznim izazovima. Emocija se obično doživljava kao poseban tip duševnog stanja, obično izazvana svjesnim ili nesvjesnim vrednovanjem nekog događaja kao bitnog za neki cilj, koje katkad prate tjelesne promjene, izrazi i postupci (Oatley i Jenkins, 2003). Definicija pojma emocije još je važnija za potpuno shvatanje koncepta emocionalne inteligencije. Prema psihologijskom rječniku, emocije su „doživljaji izazvani nekom vanjskom ili unutarnjom situacijom, karakteristični prvenstveno po tome što su većinom ili ugodni ili neugodni“ (Petz i sar., 1992, str. 61).

Prema Rotu (2002) emocije se mogu definisati kao stanje povećane aktivnosti organizma koje se manifestuje u karakterističnom doživljaju (prijetnosti odnosno neprijetnosti), u određenim fiziološkim promenama i karakterističnom spoljnjem ponašanju (ekspresiji emocija). Znamo da djete postepeno uči da emocionalno reaguje na određene objekte i situacije, kao što postepeno, jednim djelom, stiže i načine kako će izraziti svoje emocije. To ukazuje na to da razvitak emocije zaista, s jedne strane, zavisi od nasljeđa, a s druge strane, od učenja.

Smatra se da se izraženost emocionalnih teškoća može predvidjeti kroz učenikovo korištenje neučinkovitih strategija, prilikom suočavanja sa školskim problemima. Mogući načini na koje mladi doprinose većim emocionalnim teškoćama su: izbjegavanje suočavanja s problemima, negiranje, bijeg u maštu, oslobađanje napetosti kroz agresivno ponašanje, ljutnja, svađe i dr. Navedeni načini su nezreliji oblici suočavanja, te se odnose na negiranje postojanja problema. Usmjereni su na trenutno emocionalno umirenje, a njihovo je korištenje povezano s većom anksioznošću adolescenata (Kozjak Mikić i Jokić-Begić, 2013).

Kao što je navedeno, osnovu socijalnog i emocionalnog razvoja, time i blagostanja, funkcioniranja tokom cijelog života, predstavlja mentalno zdravlje. Mnogo toga što čini mentalno zdravlje, u vrijeme pandemije je onemogućeno, spriječeno, što dovodi do frustracija odnosno prepreka i teškoća koje ometaju zadovoljenje čovjekovih potreba. Ovakvo stanje može izazvati niz stresnih reakcija, pojačanu uznemirenost i anksioznost. Specifična obilježja prijetnje povećavaju emocionalne reakcije, doživljaj rizika i opasnosti (Psihološka komora Hrvatske, 2020). U vrijeme pandemije navodi se da mentalno zdravlje ugrožava: izolacija, socijalna distanca, ograničenje kretanja, škola kod kuće, promjene u životnoj rutini i drugi. Svaki pojedinac je osjetljiv na različite načine uzimajući u obzir njegovu osobnost, životno iskustvo i razvijene vještine. Od toga uveliko zavisi način nošenja sa stresorima u vrijeme pandemije. Navodi se da su muškarci osjetljiviji na

infekcije od žena. S druge strane se smatra da su muškarci i žene jednako podložni stresu koji oslabljuje imunološki sistem.

Prelazak na online nastavu je zahtijevao određenu adaptaciju, samim tim emocionalne reakcije u tom online okruženju koje. Razumijevanje emocija i reakcija adolescenata uslijed pandemije COVID-19 ključno je kako bi se pristupilo zaštiti njihovog mentalnog zdravlja. Za očuvanje mentalnog zdravlja važno je ulagati u našu emocionalnu dobrobit, društvenu dobrobit (odnosi s drugima i prema društvu), tjelesnu dobrobit (tjelesno zdravlje) i duhovnu dobrobit (smisao života). Nastala anksioznost kod većine ljudi u vrijeme pandemije rezultat je osjećaja gubitka kontrole i bespomoćnosti (Psihološka komora Hrvatske, 2020). Zbog svega što su doživjeli ili doživljavaju, djeca najčešće izražavaju anksioznost i ranjivija su u aktualnoj krizi, jer doživljavaju neizvjesnost, procjenjuju da "svijet nije sigurno mjesto".

Briga, anksioznost, tuga i strah su uobičajene emocije u vanrednim situacijama, a njihovo izbjegavanje ih može učiniti još jačima i dugotrajnijima. Pošto su negativni aktivirajući događaji u životu neizbježni, od posebne je važnosti rasvijetliti načine na koje ljudi mogu reagovati na njih. Neki autori i psihoterapijski pravci prave razliku između osjećanja koja imaju negativan ton, ali uglavnom zdrave efekte, i osjećanja koja imaju negativan ton i uglavnom nezdrave efekte. Elis je, najprije, ove dvije vrste osjećanja nazivao „odgovarajućim” i „neodgovarajućim” da bi kasnije ušli u upotrebu termini „zdrava” i „nezdrava” osjećanja (Ellis, 1994). Osjećanja, dakle, nisu „zdrava” i „nezdrava” sama po sebi, već u odnosu na ciljeve i vrijednosti osobe. Intenzivna nezdrava osjećanja kao što su, na primer, depresija i anksioznost, gotovo uvek su štetna, ali je moguće da imaju biološke korijene koji utiču da se pod izvjesnim okolnostima nužno javljaju. Intenzivna zdrava osjećanja kao što su, na primjer, snažno osjećanje tuge ili kajanja, možda nisu nužan odgovor, ali nose više dobiti nego štete, i rijetko kad su samoosjećajuća.

Veliki broj dosadašnjih istraživanja vezanih uz stres, anksioznost i depresiju kod adolescenata provedena su u Kini, zemlji od koje su krenuli prvi slučajevi zaraze i širenja virusa COVID-19. Svjesni činjenice kako su djeca i mladi vrlo osjetljivi na uticaj stalnih stresora tijekom razvojnog osjetljivog razdoblja, njihovo mentalno zdravlje za vrijeme i nakon pandemije COVID-19 zahtjeva posebnu pažnju (Romeo i sar., 2017). Depresija i anksioznost su jedan od najčešćih mentalnih poremećaja kod djece i mladih (Merikangas i sur., 2010). Depresivni simptomi pripadaju skupini internaliziranih problema, a definiraju se kao emocionalno stanje karakterizirano osjećajima tuge, neraspoloženja, žalosti i utučenosti (Vulić-Prtorić, 2007). Za vrijeme života gotovo svakog čovjeka javljaju se depresivni simptomi koji najčešće predstavljaju normalnu reakciju na neke neugodne i stresne situacije. Stoga većina istraživača definira depresivnost u terminima kontinuuma od normalne, povremene i prolazne žalosti do duboke depresije koja traje ili se neprestano vraća. Sam je koncept depresivnosti heterogene prirode i slojevite strukture, stoga je pristup u kojem se depresivnost promatra na tri razine od velike koristi. Depresivno raspoloženje se najčešće javlja u kombinaciji s drugim negativnim emocijama. Nije rijetkost da depresivno dijete prolazi istovremeno kroz depresivno raspoloženje, iritabilnost i anksioznost.

Istraživanja su sugerirala kako je rano povećanje učestalosti ovih poremećaja povezano s COVID-19 (Xie i sur., 2020), iako je puni uticaj za sada nepoznat. Countey i sar., (2020), su u svome članku pisali o dijagnosticiranju depresije i anksioznih poremećajima djece i adolescenata u vrijeme pandemije COVID-19. Konstatirali su kako pandemija može značajno uticati na etiologiju i razvoj mentalnih poremećaja kod djece i adolescenata, te da je pristup usluzi zaštite mentalnog zdravlja najvažniji.

Anksioznost se obično procjenjuje pomoću svoje tri komponente: ponašajne, subjektivne i fiziološke (Wenar, 2003). Psihički se manifestira kroz neprijatno stanje straha, zabrinutosti, strepnje, napetosti, nervoze i razdražljivosti, a fizički psihomotornim nemirom, ubrzanim radom srca i disanjem, pa osoba ima osjećaj kratkoće daha, javljaju se mišićna tenzija, želudačne tegobe i

pretjerano znojenje. Izvjestan broj anksioznih simptoma očekivano se javlja u prelaznim razdobljima, kao što su polazak u srednju školu, na fakultet, i uopće u situacijama koje predstavljaju izazov u prilagođavanju. Vrsta strahova i njihova kvaliteta, varira sa godinama, pa tako proces sazrijevanja vodi jačanju internaliziranih problema. Adolescent je podložan osjećaju unutrašnjeg straha, strepnje, nemira i zabrinutosti. Beesdo i suradnici (2009) navode da su najrizičnija životna razdoblja za razvoj anksioznosti upravo djetinjstvo i adolescencija. Kostić (2006) navodi da se anksioznost može javiti kao odgovor na određenu stresnu situaciju, ali isto tako može narasti do razine poremećaja. Problem nastaje kada se ona počne javljati (pre)učestalo, kada je (pre)intenzivna i kada objektivno nije primjerena situaciji u kojoj se pojedinac nalazi te počne negativno utjecati na svakodnevno funkcioniranje i izazivati izbjegavajuća ponašanja (Beesdo i sar., 2009). Mohorić, Takšić i Šekuljica (2016) navode da stanje anksioznosti uključuje dvije sastavnice: brigu i emocionalnost. Briga predstavlja misli o neuspješnom ishodu situacije ili vlastitoj manjkavosti i neuspjehu, dok emocionalnost podrazumijeva povećanu pobuđenost autonomnog živčanog sustava, što se manifestira kroz određene tjelesne simptome (Mohorić, Takšić i Šekuljica, 2016).

Gugić (2015) naglašava kako je upravo adolescencija jedno od razdoblja u kojem pojedinac proživljava intenzivan stres zbog povećanih okolinskih zahtjeva, ali i zbog neprestanih promjena koje mlada osoba doživljava. Kontinuirani stres pak može znatno uticati na zdravlje adolescenta, ali i kasniju životnu adaptaciju (Gugić, 2015). Stresne životne situacije kod djece i adolescenata označavaju značajan rizičan faktor. Nadalje, navodi da neki naučnici smatraju da je određeni tip ličnosti skloniji oboljevanju od različitih vrsta bolesti, a jedna od osobina tog tipa ličnosti jest upravo povećana razina anksioznosti.

Puno različitih događaja se može definirati stresnima. Neki su objektivno manje stresni ali za određene pojedince mogu predstavljati izniman stres i obratno. Primjerice, to može biti objektivna opasnost, to jest izravna prijetnja životu, ali i prijetnja za druge značajne osobe, za značajne oslonce u životu, promjena u uobičajenom načinu života, uvjerenja i slično (Zotović, 2002). Lacković-Grgin (2000) ističe kako se opasnost, za razvoj osobe i njezinu prilagodbu, nalazi u činjenici da mnogi izvori stresa često dolaze u komorbiditetu. Osim događaja koje nazivamo stresnima, postoje i događaji koji su, možemo reći, njihova dublja verzija.

Metodološki dio rada

Problem i cilj

Osnovni problem u ovom radu se odnosio na ispitivanje emocionalnih doživljaja adolescenata tokom online nastave u vrijeme pandemije. Cilj se odnosio na ukazivanje značaja prepoznavanja neprijatnih emocionalnih doživljaja kako bi se pravovremeno djelovalo i očuvalo mentalno zdravlje sudionika nastavnog procesa u online okruženju.

Zadaci i hipoteze

U ovom radu su postavljeni sljedeći zadaci:

1. Ispitati emocionalne doživljaje adolescenata u online nastavi za vrijeme pandemije;
2. Istražiti spolne razlike i razlike u odnosu na razred u emocionalnim doživljajima u vrijeme pandemije.
3. Utvrditi da li postoji povezanost emocionalnih doživljaja i pripremljenosti za online nastavu sa školskim uspjehom adolescenata u vrijeme pandemije.

Hipoteze:

1. Pretpostavlja se da su više izraženi neprijatni emocionalni doživljaji učenika u online nastavi;
2. Očekuje se da postoje značajne razlike u emocionalnim doživljajima u odnosu na spol i razred koji pohađaju;
3. Postoji značajna povezanost emocionalnih doživljaja i pripremljenosti za nastavu sa školskim uspjehom adolescenata u vrijeme pandemije.

Uzorak

U istraživanje su bili uključeni adolescenti prvih, drugih, trećih i četvrtih razreda iz pet srednjih škola sa prostora Tuzlanskog kantona. Uzorak je formiran po principu prigodnog odabira. Ovo istraživanje je obuhvatilo 102 ispitanika. Kalendarski uzrast istraživanjem obuhvaćenih ispitanika kretao se između 16 i 19 godina. Dakle istraživanje ciljano usmjereno na adolescente, odnosno sudionici u ovom istraživanju su bili učenici srednjih škola. Spolnu strukturu uzroka činilo je 58 muških i 48 ženskih ispitanika.

Instrumentarij

U istraživanju je korišten upitnik o sociodemografskim podacima ispitanika prilagođen za ovo istraživanje, na osnovu kojeg su dobijeni podaci o spolu, dobi i školskom uspjehu. Za ispitivanje emocionalnih doživljaja korištena je skala emocionalnog stanja adolescenata (Birlleson,1980) čija je pouzdanost u ovom istraživanju ($\alpha=0,813$). Ova skala sastoji se od 18 ajtema. Kao mjera školskog postignuća bio je korišten opšti uspjeh učenika (prosječna ocjena) na kraju godine.

Postupak

Istraživanje je provedeno u srednjim školama Tuzlanskog kantona na populaciji adolescenata, koju su činili učenici prvih, drugih, trećih i četvrtih razreda. Na početku je pribavljena saglasnost od škola, roditelja i obavljen razgovor sa razrednicima tih odjeljenja, također naglašen značaj istraživanja. Tokom prikupljanja podataka zadovoljeni su etički principi i standardi. Prosječno trajanje popunjavanja upitnika bilo je 20 minuta. Istraživanje je provedeno početkom septembra 2020. godine nakon povratka učenika u školske klupe, na časovima odjeljenjskih zajednica. Ispitanici su učestvovali dobrovoljno i imali su mogućnost odustajanja. Samo jedan manji broj nepravilno popunjenih upitnika, nije ušao u obradu podataka.

Rezultati

Prvi zadatak se odnosio na ispitivanje emocionalnih doživljaja učenika tokom online nastave za vrijeme pandemije. Rezultati pokazuju da učenici samoprocjenjuju da su imali izražen stepen negativnih emocionalnih doživljaja tokom online nastave ($M = 43.78$, $SD = 5.622$). Učenici su također pokazali veći stepen anksioznosti tokom online nastave u vrijeme pandemije ($M = 27.76$, $SD = 9.959$), što potvrđuju podaci koji ukazuju na negativnu asimetričnost na skali anksioznosti, većina rezultata je u zoni većih skorova (tabela 1).

Tabela 1: Deskriptivni statistički parametri emocionalnih doživljaja adolescenata

	N	Min	Max	M	SEM	SD	Skewness	Kurtosis
Emocionalni doživljaji	102	34.00	68.00	43.78	.556	5.622	.995	2.528
Anksioznost	102	12.00	47.00	27.76	.986	9.959	.229	-1.04

U tabeli 2 su prikazane razlike u emocionalnim doživljajima s obzirom na spol i razred . Rezultati ovog istraživanja ukazuju da nema statistički značajni razlika stavi između muških i ženskih kada su u pitanju emocionalni doživljaji adolescenata ($M_m=43.72$, $M_z=43.85$), ($M_m=43.52$, $M_z=43.89$), što potvrđuje vrijednosti t-testova ($t_1(100)=-.118$, $p>.005$); ($t_2(100)=-.266$, $p>.005$), tabela 2.

Tabela 2: Razlike u emocionalnim doživljajima s obzirom na spol i razred

Spol		N	M	SD	SEM	t	p
Emocionalni doživljaji	Muski	54	43.72	5.803	.789	-.118	.907
	Ženski	48	43.85	5.473	.790		
Razred		N	M	SD	SEM	t	p
Emocionalni doživljaji	Nezavršni	59	43.52	6.757	1.04	-.266	.791
	Završni	43	43.89	5.583	.905		

Pored sagledavanja općenito emocionalnih doživljaja, u smislu da li su oni više prijatni ili neprijatni, u drugom dijelu su predstavljeni rezultati koji se odnose na spolne razlike i razlike u odnosu na razred konkretno za emocionalni doživljaj anksioznosti. Rezultati pokazuju da nisu pronađene značajne razlike u anksioznosti s obzirom na spol i razred ($M_m=28.72$, $M_z=26.68$), ($t_1(100)=1.03$, $p>.005$) ($M_m=27.73$, $M_z=25.86$), ($t_2(100)=.856$, $p>.005$) što je vidljivo u tabeli 3.

Tabela 3. Razlika u anksioznosti s obzirom na spol i razred

		N	M	SD	SEM	t	p
Anksioznost	muški	54	28.72	10.36	1.40	1.03	.305
	ženski	48	26.68	9.48	1.36		
Anksioznost	nezavršni	59	27.73	10.17	1.57	.856	.394
	završni	43	25.86	9.25	1.50		

Sljedeći zadatak se odnosio na ispitivanje povezanosti emocionalnih doživljaja i pripremljenost za online nastavu sa školskim uspjehom. Pronađena je negativna značajna povezanost između emocionalnih doživljaja i školskog uspjeha ($r=-.209$, $p=.035$) kao i anksioznosti i školskog uspjeha ($r=-.428$, $p=.000$). Također je pronađena značajna negativna povezanost između emocionalnih doživljaja i anksioznosti sa pripremljivosti učenika za online nastavu ($r=-.197$, $p=.048$; $r=-.259$, $p=.009$) (tabela 4).

Tabela 4. Povezanost emocionalnih doživljaja, anksioznosti, školskog uspjeha i pripremljenosti za nastavu

		Uspjeh	Pripremljenost za nastavu
Emocionalni doživljaji	Pearson	-.209*	-.428**
	Correlation		
	Sig. (2-tailed)	.035	.000
Anksioznost	N	102	102
	Pearson	-.197*	-.259**
	Correlation	.048	.009
	Sig. (2-tailed)	102	102
		N	

Diskusija

Glavna je preokupacija pomagačkih struka tokom online nastave u vrijeme pandemije se odnosi na to: da li je nastava na daljinu ostavila traga na učenike? U poređenu sa drugim rezultatima uočljivo je da su naši rezultati saglasni sa mnogim od njih, te da su uglavnom bili izraženi neprijatni emocionalni doživljaji tokom online nastave. Prema Petrić-Maršić, Novak i Skelin (2020), 33.1% učenika ili 160 njih izražava da je primijetilo porast simptoma anksioznost. Osjećaju se nesigurnima, pribojavaju se hoće li biti dovoljno uspješni, pribojavaju se da neće zadovoljiti zahtjevima okoline, češće razmišljaju o lošim scenarijima. U isto vrijeme 53.1% učenika se boji da na kraju godine neće uspjeti postići željeni uspjeh. Opravdanje za rezultate bi se moglo naći u: nesigurnosti, neizvjesnosti, brizi, strahu od zaraze, frustracijama i napetost u nastavi na daljinu gdje je: puno pisanja i prepisivanja nebitnog sadržaja, slaba objašnjenja nastavnih sadržaja kao i uputa za rad i obavljanje pojedinih zadataka, učenike jako opterećuje velika količina obrađivanog gradiva, te zadataka, izvor frustracija predstavljaju i nerealni rokovi obavljanja zadataka, slaba komunikacija s nastavnikom ostavlja učenika da se sam nosi sa problemima s kojima se susreće, problemi tehničke prirode (slab Internet, instaliranje programa, prekidanje veze), nedostatak socijalne interakcije sa nastavnicima i drugim učenicima, nepoštivanje radnog dijela dana i rasporeda učeniku otežava bolju organizaciju. Može se istaći da su neki adolescenti biološki predisponirani i emocionalno su osjetljiviji. Moguće je da veći broj adolescenata nema razvijene strategije sa nošenje sa stresom u ovakvim uslovima.

Rezultati brojnih istraživanja pokazuju kako su razdoblja djetinjstva i adolescencije najvulnerabilnija razdoblja rasta i razvoja, te najrizičnija životna razdoblja za razvoj anksioznosti koja se može manifestirati od blagih oblika do poremećaja (Beesdo i sar., 2009; Macuka, 2016). Prema Kuna i Gunjač (2020) kada je riječ o stresu, anksioznosti i depresiji, preko tri četvrtine učenika ne pokazuje simptome navedenih stanja, međutim, zabrinjavajući je broj učenika koji pokazuju teške i izrazito teške simptome. Rezultati preliminarne studije 2020., pokazali su kako su najčešći psihološki i bihevioralni problemi među 320 djece i adolescenata (168 djevojčica i 142 dječaka) dobi od 3 do 18 godina bili razdražljivost, rastrešenost, emocionalna nestabilnost i strah.

Tri studije su pružile izvješće o depresiji, anksioznosti i psihološkom stresu tokom pandemije COVID-19 kod djece i adolescenata (Liu i sar., 2020; Xie i sar., 2020; Zhou i sar., 2020). Navodi se da 2,4% djece pokazalo zabrinutost (Liu i sar. 2020). Provedena su istraživanja roditelja o simptomima mentalnih bolesti djece i adolescenata (Jiao i sur., 2020; Rosen i sur., 2020), ukazuje se na nespretnost (37%), nepažnju (33%), razdražljivost (32%), zabrinutost (28%) i opsesivne radnje (27%). Ostali simptomi uključivali su strah od smrti bliske osobe (22%), poremećaje spavanja (22%), slab apetit (18%), umor (17%), noćne more (14%) i nelagodu/uznemirenost (13%) (Jiao i sur., 2020). Istraživanje provedeno u Sjedinjenim Državama pokazalo je da je 40,1% roditelja prijavilo da uočavaju znakove uznemirenosti kod svoje djece, 6,3% njih se ponašalo nesigurno, a 30,9% nije pokazivalo uznemirenost (Rosen et al., 2020). Dobijeni rezultati ovog istraživanja, kao i prethodno navedene konstatacije, upućuju kako su našoj zajednici nužni budući preventivni programi i promocije mentalnog zdravlja.

Nismo pronašli razlike u spolu, iako istraživanja upućuju da anksiozni poremećaji su učestaliji u ženskog, nego u muškog spola, te se javljaju u omjeru 2:1, odnosno čak 3:1 u adolescenciji (Beesdo i sur., 2009., Gugić, 2015., Macuka, 2016). Rezultati ovog rada, kada su u pitanju spolne razlike u emocionalnim doživljajima nisu u skladu sa većinom drugih istraživanja. Dosadašnje analize pokazale su da postoji razlika među spolovima, što se tiče učestalosti anksioznih poremećaja. Ta se razlika može javiti već u djetinjstvu, te se povećava s dobi. Anksiozni poremećaji tako su učestaliji kod ženskog, nego kod muškog spola te se javljaju u omjeru 2:1, odnosno čak 3:1 u adolescenciji (Beesdo i sur., 2009).

Online anketno istraživanje na dobi od 7 do 18 godina, odnosno učenicima osnovnih i srednjih škola pokazuje da ukupno 91,06% ispitanika jasno je izrazilo zabrinutost zbog epidemije, a gotovo isti postotak (93,86%) se izjasnilo kako su strogo primjenjivali zaštitne mjere. Prosječno dnevno vrijeme provedeno na internetu je bilo značajno duže nego prije. Među svim ispitanicima njih 805 (22,28%) i 218 (6,03%) je imalo iznadprosječne vrijednosti depresivnih simptoma i ovisnost o internetu. Prevalencija ovisnosti o pametnim telefonima kod ispitanika muškog spola je bila 10,30%, a kod ženskog spola 13,06%. Nadalje, razine anksioznosti su bile značajno veće kod adolescenata u odnosu na djecu mlađe dobne skupine.

Macuka (2016) i Gugić (2015) također upućuju da ženski spol u toku adolescencije iskazuje znatno povećanu prisutnost anksioznosti i veću manifestaciju pojedinih anksioznih simptoma u većem broju situacija. Macuka (2016) dalje ističe da je upravo ženski spol najснаžњи rizični prediktor za internalizirane poteškoće. Demografski rizični čimbenici za nastanak anksioznosti su ženski spol, niže obrazovanje i niži ekonomski status.

Drugo online anketno istraživanje dobi od 7 do 18 godina ukazalo je na značajne razlike po spolu gdje su djevojčice pokazale značajno veću razinu anksioznosti u odnosu na dječake. Kod 18,9% djece su se ustanovili emocionalni poremećaji povezani s anksioznošću (Xie i sur., 2020). Studija u kojoj je bilo uključeno 8079 učenika uzrasta od 12 godina, ustanovila je prevalenciju simptoma depresije i tjeskobe 43,7%, odnosno 37,4% (Zhou i sur., 2020).

Rezultati brojnih istraživanja provedenih na uzrastu adolescenata navode kako je prevalencija simptoma depresivnosti, anksioznosti i stresa u adolescenciji gotovo dvostruko veća u djevojaka nego u mladića (Vulić Prtorić i Sorić, 2001) te da visoke razine stresnih događaja predviđaju višu razinu depresivnosti i negativnih kognicija djevojaka, a osobito beznadnost i negativne atribucije (Kuehner, 2003., Morris, Ciesla i Garber, 2008).

Nisu pronađene značajne razlike s obzirom na razred koji adolescenti pohađaju. Xie i sar., (2020); Zhou i sar., (2020) su utvrdili kako su veći simptomi mentalnih bolesti kod starije djece, a istraživanjem Jiao i sar., (2020) su utvrdila podjednaku simptomatologiju kod mlađe i starije djece. Studija Liu i sur., 2020., nije pokazala utjecaj dobi na rezultate razvoja mentalnih bolesti djece. Kada su u pitanju spolne razlike, dvije studije (Oosterhoff i sur., 2020; Zhou i sur., 2020.) pokazale su da je kod ženske populacije veći rizik za povećanje depresivnih i anksioznih simptoma, dok se kod istraživanja Xie i sur., 2020., nije utvrdilo predviđanje anksioznih i depresivnih simptoma. Dvije studije su potvrdile da su simptomi mentalnih bolesti bili veći kod djece koja borave u visoko zaraženim područjima (Jiao i sur., 2020; Xie i sur., 2020), te da su strah od infekcije i percipirana životna opasnost povezani s lošijim ishodima mentalnog zdravlja (Liu i sur., 2020; Xie i sur., 2020). Kod zabrinutih i tjeskobnih roditelja ustanovljen je porast stresa i tjeskobe njihove djece (Rosen i sur., 2020).

Podaci istraživanja (Kuzman, Pejnović-Franelić i Pavetić, 2004) pokazali su kako internalizirane poteškoće rastu s porastom dobi, s time da je najveći porast internaliziranih simptoma zabilježen za učenice u dobi od 15 godina. Slični podaci dobiveni su i istraživanjem Bongers i saradnika (2003; prema Macuka, 2016), te rezultati ukazuju na povećanje učestalosti internaliziranih problema tijekom prijelaza iz djetinjstva u adolescenciju, a zastupljenost internaliziranih problema u razdoblju adolescencije veća je kod djevojaka u odnosu na mladiće.

Do danas je jako mali broj objavljenih studija koje su ispitivale učestalost mentalnih bolesti kod djece i adolescenata tokom pandemije COVID-19. Zaključno, nalazi preglednog istraživanja Racine i sar. (2020) su pokazali da u literaturi postoje velike razlike u posljedicama mentalnog zdravlja za djecu i mlade tijekom pandemije COVID-19, te da su potrebna dodatna istraživanja o mentalnom zdravlju djece.

Kada je u pitanju školski uspjeh, iako postoji mnogo potencijalnih faktora koji doprinose individualnoj anksioznosti prema učenju, moguće je da tokom krize, prelaz sa standardnog učenja učenika u razredu na potpuno internetski program učenja, zahtjeva nove strategije učenja. Lawanto i

sar. (2014) utvrdili su da studenti s boljim rezultatima značajno pristupaju sadržaju predmeta, više od manje uspješnih, što ilustrira da je angažman i postavljanje ciljeva presudno za internetsko učenje.

Zaključak

U ovom radu je vidljivo da su učenici imali izražene neprijatne emocionalne doživljaje u online nastavi za vrijeme pandemije ali da nisu pronađene spolne i razlike s obzirom na razred. Učenici sa boljim školski uspjehom i boljom pripremljenosti za online nastavu su imali manje negativnih emocionalnih doživljaja. Često je potrebno filtriranje informacija iz spoljašnjeg okruženja kako mladi adekvatno funkcionisali i na taj način prihvatljivo doživjeli neizvjesnosti i prijetnje. Za očuvanje mentalnog zdravlja nemamo univerzalne recepte, ali se pokazalo jako važnim usmjeriti se na adekvatno interpretiranje događaja, odgovoriti na zahtjeve sredine (u ovoj situaciji poštovati mjere), održati vezu sa bliskim osobama (u ovoj situaciji radi se o fizičkoj distanci a ne socijalnoj), sačuvati emocionalnu ravnotežu, sačuvati zadovoljavajuću sliku o sebi, sačuvati osjećaj kompetentnosti i moći, podsticati optimizam i pozitivno vjerovanje, raditi na svojim socijalnim vještinama, tražiti socijalnu podršku.

U skladu s navedenim treba imati na umu da nastava na daljinu ne bi trebala imati negativan utjecaj na učenike, te obavezuje nastavnike da poduzmu sve što je potrebno kako bi se spriječilo narušavanje mentalnog zdravlja učenika. Sumirajući rezultate i utiske nakon provedenog istraživanja, može se istaći da je nužno daljnjim istraživanjima usmjeravati na kontinuirano praćenje i ispitivanje emocionalnog stanja, te mentalnog zdravlja adolescenata. Uzimajući u obzir stanje korona krize s kojim se cijeli svijet trenutno suočava, generalno bi u budućim istraživanjima trebalo produbiti predviđanje mentalnog zdravlja uvođenjem drugih faktora, kako bi se sagledala njihova značajnost.

Literatura

- Beesdo K, Knappe S, Pine, D.S. (2009). Anxiety and Anxiety Disorder in Children and Adolescents: Developmental Issues and Implications for DSM-V. *Psychiatra Clin North Am* 32(3): 483-524.
- Kostić, R. (2006). *Odnos simptoma anksioznosti i depresije i dimenzija ličnosti u adolescenciji*. Diplomski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za psihologiju.
- Krech, D. i Krečfild R. (1976). *Elementi psihologije*. Beograd : Naučna knjiga.
- Kuzman, M., Pejnović Franelić, I., Pavić Šimetin, I. (2004). *Ponašanje u vezi sa zdravljem u djece školske dobi 2001/2002*. Zagreb : Hrvatski zavod za javno zdravstvo, ISBN 953-7031-08-X
- Macuka, I. (2008). Uloga dječje percepcije roditeljskoga ponašanja u objašnjenju internaliziranih i eksternaliziranih problema. *Društvena istraživanja*, (6), 1179-1202.
- Macuka, I. (2016). Emocionalni i ponašajni problem mlađih adolescenata-zastupljenost i rodne razlike. *Ljetopis socijalnog rada*, 23 (1), 65-86. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v23i1.97>
- Novak, M. i Bašić, J. (2008). INTERNALIZIRANI PROBLEMI KOD DJECE I ADOLESCENATA: OBILJEŽJA I MOGUĆNOSTI PREVENCIJE. *Ljetopis socijalnog rada*, 15 (3), 473-498. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/31382>

- Oatley , K. i Jenkins, J. M. (2003). *Razumijevanje emocija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Petrić-Maršić, Novak i Skelin, M Vorgić Krvavica, R (2020). *Psihološki aspekti online nastave*. Split: Tehnička škola
- Rot, N. (2002). *Osnove socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenik i nastavna sredstva
- Rosen, Z., Weinberger-Litman, S. L., Rosenzweig, C., Rosmarin, D. H., Muennig, P., Carmody, E. R., Litman, L. (2020). Anxiety and distress among the first community quarantined in the U.S due to COVID-19: *Psychological implications for the unfolding crisis*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/7eq8c>
- Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., *et al.* (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations, *General Psychiatry* , doi: 10.1136/gpsych-2020-100213
- Yang L, Julian W. T., Tommy T.Y. L. (2021). Transmission dynamics of the COVID-19 epidemic in England, *International Journal of Infectious Diseases*, 104, str. 132-138, <https://doi.org/10.1016/j.ijid.2020.12.055>
- Wood, E., Zivcakova, L., Gentile, P., Archer, K., De Pasquale, D., & Nosko, A. (2012). Examining the impact of off-task multi-tasking with technology on real-time classroom learning. *Computers & Education*, 58(1), 365–374.
- Vulić-Prtorić, A. i Sorić, I. (2001). Taksonomija depresivnosti u djetinjstvu i adolescenciji: razlike i sličnosti s obzirom na spol i dob ispitanika. *Medica Jadertina*, 31(3-4), 115- 140.
- Žegarac, N. i Džamonja-Ignjatović, T. (2010). *Instrumenti procjene u socijalnoj zaštiti*, Beograd: Centar za primjenjenu psihologiju.

UDK 37.018.43:616.98
Stručni rad

Mishchenko T.A.
Ph.D., associate professor
Federal State-Funded
Educational Institution of
Higher Education
“Bryansk State
University named after
academician I.G. Petrovsky”,
BSU branch in Novozybkov
Novozybkov, Russia

Mishchenko E.V.
ITMO University
master student, group P4108
direction of training
09.04.04. Software
engineering
Web technology profile
St. Petersburg, Russia

DISTANCE EDUCATION IN HIGH SCHOOL DURING THE COVID-19 PANDEMIC: DISCUSSION AND PRACTICE

The article outlines the problem of scientific understanding of the experience of distance learning in Russian universities during the Covid-19 pandemic in 2020. There are several components of the problem: technological, ergonomic, legal, psychological, pedagogical. The authors describe the tool for organizing distance learning Moodle, popular in Russian universities, and the practical organization of the university's electronic education system based on it, including various types of educational activities, including museum practice. The findings of the study contain an assessment of the blended learning system as the most likely in higher education in the near future.

Distance learning, high school, Covid-19 pandemic, learning models, technologies, tools, methods, Moodle, museum practice.

Part of the problem of overcoming the COVID-19 pandemic in Russia was the transition of universities to compulsory distance education for several months in the spring-summer of 2020. The Minister of Science and Higher Education of the Russian Federation Valery Falkov signed an order: from March 16, 2020, in order to protect the health of students, educational and scientific organizations are recommended to universities "to organize training of students outside the location of universities, including ensuring their mastering of educational programs using distance technologies" [8]. Despite the recommendatory nature of the document, almost all universities in Russia, including technical and medical, have organized distance learning for students by the end of the semester of the 2019-2020 academic year. Thus, not only training, but also the session, state defence of graduates of bachelor's, specialist's and master's degrees, educational practices were organized using distance technologies. Not all students began the next academic semester in classrooms, and since November 11, 2020, universities in Moscow and St. Petersburg, by order of the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation, again switched to the implementation of exclusively e-learning and distance learning technologies. In the regions of Russia, the Ministry recommended this transition in agreement with the territorial bodies of Russian Federal

State Agency for Health and Consumer rights, however, many universities preferred to use a blended form of education, combining academic and distance learning models, as well as using short-term quarantines in student groups and among teachers if an outbreak of COVID-19 disease was recorded.

Almost immediately there was a discussion about the difficulties of education in the conditions of a distant student, but scientific reflection on this "civilizational global challenge" has yet to be formed. At the same time, this is not a completely new discussion, since the problem of introducing distance education has already been considered for several years in domestic pedagogy in the context of criticism of traditional education: "The accumulated experience in world practice shows that the traditional system, which is usually defined as knowledge-centric, does not meet the modern requirements for education systems in general, and for distance learning to a greater extent than for full-time. The situation has simply changed - economic, political, social. The priorities of values have changed. The ability to work with information, independently acquire knowledge, improve one's qualifications, as they say now - "throughout life" requires a different approach to the education system "[7].

We can say that the urgent need to organize distance learning in almost all universities in Russia and for a sufficiently long period has highlighted the problem and made it acute.

The topic of distance learning in universities has received both its supporters and opponents, who, in turn, defend the traditional education system and consider other forms to be a cheap, low-quality substitute. Teachers of different levels of education, including school teachers, note the impossibility to apply pedagogical skills, to realize the teacher's talent, to establish emotional contact with the student and the group. At the same time, the recognized authority of domestic pedagogy, who at one time proposed many innovative ideas, Sh. Amonashvili gave the following assessment to the ongoing changes: "We all master technologies for work, and teachers - for teaching lessons and classes ... When life returns to its normal course, experience and technology will stay with us. Today it is a coronavirus, and then the circumstances may change: the child will get sick, he will need help.

The technical capabilities of remote learning must be flawless, perfect, so that you just press a button - and a teacher appeared, saw a student - and communication began as if they were standing next to each other ... When I stand next to a child, my warmth, my cordiality is very close - the contact with him is palpable. Another thing is when we are at a distance and the child can get up, go out, I can also be distracted ... Our connection is so fragile and can collapse in a moment. We must learn to keep the child at the screen so that it is interesting and important for him "[2].

The transition to the "forced distance" raised a number of questions from the students. Thus, National Research Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod conducted a survey of all participants in the educational process. It turned out that "students began to treat the idea of digitalization somewhat skeptically ... most of the respondents complain about the lack of live communication with both teachers and their fellow students, notes that the main obstacle for the distance student is technical problems. Insufficient digital literacy of teachers is also named among the negative factors. There are legitimate questions to the administration of the university - for example, serious complaints about planning and conducting the educational process in a new format "[1]. It should be said that this problem is considered at the webinar "Distance learning BEFORE and AFTER the pandemic: students, teachers, organization of the educational process" on January 14, 2021, the speakers of the event are associate professors of the N.N. N.I. Lobachevsky E.Yu. Livanov and I.V. Kuzmin.

Supporters of digitalization of higher education are confident that in the future we will not be able to abandon digital technologies in education, already now all participants in the educational process at the university must acquire the necessary competencies in order to keep up with the pace of changes in society and the education sector. Speaker of the "Teacher's Summer School" A. Safronov, Ph.D., editor-in-chief of the educational platform "Yurayt" formed his position as follows: "The coronavirus epidemic and the conditions of quarantine and self-isolation have dramatically accelerated the introduction of online remote teaching technologies, which have penetrated higher

and secondary education for many years. After the end of quarantine, much of what went online will remain there - radical changes await in the post-viral world of education”[4].

In general, the "Summer School of Teachers 2020" on the topic "Five digital skills for distance learning", organized on the educational platform "Yurayt" from 06/22/2020 to 06/26/2020, mainly affected, in our opinion, two areas of studying the problem of distance education: technological and psychological ... Technological discussions include the following discussions: trends and cases of digital technologies, the goal of digital transformation of universities, the assessment system and the creation of a bank of assessment results, changing the formats of assessment in the distance, proctoring, the Examus system, conducting an online exam. To the field of psychological problems, we include the following aspects of the introduction of distance learning: inactive students, the search for motivation for online learning, the massiveness and inertia of the audience of distance education, the loss of leadership qualities by teachers at a distance, forms of netiquette.

A holistic analysis of the problem of distance learning reveals a number of other aspects: regulatory support, the problem of ergonomics, pedagogical rationale for distance education. So, in our opinion, the legal regulation of distance education demonstrates a "legal gap" associated with the fact that distance education is not a form of education and is not provided for by the current Law "On Education in the Russian Federation". In existing legal terms, distance education is "activity" and "technology". So, in the qualification characteristics of the positions of educational workers (Unified Qualification Guide dated May 31, 2011), information competence is provided, including "... readiness to conduct distance educational activities, the use of computer and multimedia technologies, digital educational resources in the educational process" [3].

Since 2014, educational organizations have the right to confirm the use of distance learning technologies by local acts. However, these technologies require in their description an individual curriculum, drawn up taking into account the level of basic training and the needs of the student, especially since the above orders of the Ministry of Science and Higher Education in the Russian Federation did not leave any opportunities for other technologies, except distance ones, starting from March 16, 2020. At the same time, the organization of educational activities of universities did not change and retained a rigid academic structure: the implementation of the curriculum, the availability of a schedule with time for lectures, practical and seminars, the schedule of the session and final qualification tests did not change. Thus, the educational practice of the distant student is enshrined in the legal field, but not the form of education, which was actually forced on higher education in Russia during certain periods of academic semesters in 2020. Teachers faced an increase in the volume of work and "stretched" working hours, as it became necessary to plan and place various digital products in electronic educational systems in relation to a strict daily academic schedule covering all students, to technically establish communication, track and check assignments, respond to questions of students and solve the problems of accessibility of electronic learning resources for each student who was sent to his place of residence. Then the administration of the universities demanded to change the learning outcomes into paper form, which the teachers also did by printing out the students' work from the e-learning system, filling out forms and reports. At the same time, the payment for the work of university teachers remained the same, as well as the method of calculating working hours.

It can be concluded that this legal problem also entails the problem of ergonomics, by which we mean the adaptation of job duties, workplaces, objects and objects of work, as well as computer programs for the safest and most efficient work of employees. During the period of self-isolation in Russia, starting from March 25, 2020, access to one's workplace at the university was impossible or difficult, since the procedure for self-isolation measures was determined by each region of Russia independently. Thus, every teacher every day had to solve the following ergonomic problems for himself: where to organize his workplace? What means of communication and computer technology to use to organize the learning process? How to minimize harm to health from prolonged stay at the computer screen? What is the illumination, ventilation of this room? Does the teacher have all the teaching materials that he usually uses or did they remain in the workplace (at the department, in the office, in the laboratory room, etc.)? The presence of the COVID-19 pandemic, of course,

explains the extraordinary nature of the government's measures to isolate the population, but does not solve the problem of ergonomics of distance learning for all participants in the learning process.

Let us turn to the most extensive part of the problem of distance learning - pedagogical justification and methodological regulation. First of all, pedagogical science seeks to substantiate the essence of the distance form of education and its differences from similar forms – correspondence study mode, external studies and others. This difference can be designated as follows: - in the distance form, joint activities of students are practiced in small groups of cooperation, which is absent in distance learning; - systematic discussions of the problems under consideration, difficulties that arise, just interesting proposals in an interactive mode in the forum, chat, videoconference are practiced in small groups of cooperation, which is also absent in correspondence study mode [7]. Based on the current practice of educational organizations, regulated by the above-mentioned regulations, it is possible to define the distance learning system as a complex of software and hardware tools, methods and organizational measures that allow the delivery of educational information to students through the Network; verification of the knowledge gained in the course of training by a certain student, as well as the organization of constant mediated interaction between the teacher, administrator and students [6].

Within the framework of distance learning, methods of joint research activities are practiced: projects, problem and business games, case technologies, automated and open types of control over the results of educational activities. Distance learning uses the following means as a technological basis: network technologies, interactive television, video conferencing. As a rule, universities provide students with access to the electronic information and educational environment, where the main part of various types of training takes place, their results are stored in this system and it is possible to duplicate them on paper.

Several classifications of distance learning models have appeared in pedagogical science. So, A.A. Andreev distinguishes correspondent, case study, shift training, tele-training, telepresence, network training [5]. According to E.S. Polat, distance learning models include the integration of full-time and distance learning, network learning: an autonomous distance learning course; information and educational environment (virtual school, department, university); model of integration of the Internet and case technologies; educational process based on video communication: computer video conferencing, interactive television [7]. As a rule, many researchers and practicing teachers consider the model of integration of full-time and distance learning to be the most flexible and adaptable in the rigid academic model of Russian universities. With this model, some of the subjects are preserved in full-time form, some are transferred to the distance learning system using the electronic learning system of a particular university; the model can also function within the training course: part of the content is studied and discussed in face-to-face class, part is provided for self-study or practical work at a distance. At the same time, a specific combination of types of control and accounting of completed tasks are thought out in order to obtain a final grade or credit by a student for a training course. Most likely, this model in higher education will remain not only in the context of a pandemic, but will be used in the future.

Let us consider a practical option for implementing a part of the learning process exclusively on distance technologies, which, due to state regulations and the policy of the university (Bryansk State Academician I.G. Petrovsky University), were relevant in June - July 2020. We are talking about organizing educational practice (for the acquisition of primary professional skills, including primary skills (museum) for the direction 44.03.05 Pedagogical education (with two training profiles) Directions (profiles) History, Social Studies and Directions (profiles) Russian language, Literature.

As a rule, museum practice consists of a small theoretical part of museological knowledge, practice in local institutions (museums, an exhibition hall, a municipal archive), but more study time is devoted to trips to different cities of Russia and Belarus (taking advantage of the border location of the university).

Visiting museums of various profiles, including palaces, estates, parks, memorial places of military glory, industries that offer industrial excursions enriches the cultural baggage of students,

contributes to the emergence of new organizational skills, and most importantly - experiencing emotions from personal contact with history, biographies of great personalities, being in the place of global events of the past.

The understanding that museum practice in a distance will deprive students of many benefits of travelling has led to the formation of a model based on the pedagogical, technical, and psychological characteristics of the distance learning model. A preliminary scrupulous and precise stage of planning, selection and placement of various resources in the e-learning system based on Moodle was carried out.

Moodle is a web application that allows you to create a customized learning management system. The platform is well suited for both educational institutions, training centers, and corporate training. But the platform requires maintenance and configuration - from installation on hosting, to system configuration and updating.

Moodle supports all modern formats. SCORM, AICC and IMS are supported by default. Moodle easily integrates with other systems and services. Webinar services can be connected via BigBlueButton or OpenMeetings.

Any type of content can be loaded into Moodle: text (including PDF and XLS), images, presentations (via the Presentation plugin), tests, and courses. Mobile learning. On smartphones and tablets, Moodle can be opened in Chrome and Safari mobile browsers, or using the Moodle mobile app. In Moodle you can upload any report, but this requires a plugin. In this case, the plugin is responsible for the design of the report (graphics or tables) and the uploaded information (users, training materials, views, etc.). Also in Moodle, you can set up a forum, chat, comments, alerts and gamification. With the help of Moodle, you can keep records and monitor student progress, and setting up such minimal functionality will not take much time and resources.

It would be more correct to say that Moodle is not a distance learning system (hereinafter - LMS), but a tool for creating a learning system. The main disadvantage is that Moodle does not have a built-in course editor, so you have to rely on external platforms like H5P. To create a full-fledged DLS using Moodle, you will need technical administration skills, and you will also need your own personal server. If the task is to quickly implement an DLS, then Moodle is not the best solution, since it requires technical skills to install plug-ins and the system itself on the server; for quick implementation, paid systems using cloud technologies are suitable.

We can say that Moodle is popular in Russian universities. This DLS is used, for example, by Moscow State University, National Research Nuclear University MEPhI, Novosibirsk State University and other large universities, including the Bryansk State Academician I.G. Petrovski University. In general, Moodle relies on a huge international community, ready to help in any matter and creating a wide variety of plugins.

Thanks to plugins and web development, each Moodle system can look unique and have functionality tailored for specific purposes.

Thus, the e-learning system (hereinafter referred to as the ESO BSU) has its own educational and methodological originality, formed on the basis of the selection and use of tools and technologies of distance learning.

The selection of materials, tools and technologies for the remote organization of museum practice was based on the implementation of the following psychological effects: -the effect of presence; -the effect of novelty; - the effect of maximum attention. We believe that this is exactly what happens to the museum audience, who can visit museums and attractions in ordinary social reality. It should be noted that during this period of time, museums and cultural institutions were left without visitors and, as far as possible, went online. The proposal for cooperation in this format led to the provision of video materials of museums for museum practice (online exhibitions, virtual tours, video messages to students were recorded, presentations with methodological recommendations were made). We filmed several educational videos (12-20 minutes each) in the art hall of the town library, municipal archive, local history museum and uploaded them to the Moodle platform.

At the planning stage, a selection of online tools and resources was required, the criteria of which were:

- easy interface in Russian
- no registration for users (students)
- variety, brightness and graphic memorability of information presentation types
- a variety of tasks to be solved with each tool.

Thus, several videos of the video hosting You Tube, the Mentimeter voting tool, the Kahoot game training platform (contains quizzes with many choices), a functional online service Google Sheets, in which collaboration is conveniently implemented, were selected for placement in the E-learning system of BSU.

In addition, in this way everyone tuned in to work, even helped each other solve technical problems. The following methodological techniques were used: search for an image of a museum and its interior on the Internet and its typology, compilation of a collective list, compilation of a label for a museum item, search for collectibles (Google Sheets); search for keywords and basic informative theses in the areas of museum, excursion, educational activities (videos of the video hosting You Tube; preparation of step-by-step instructions and exchange of questions for a detailed answer with information retrieval (group chat of the conference). Game cognitive reception - ready-made quizzes on the museums of the world of the Kahoot platform. Mentimeter was used for subtotals by modules and final after all practical tasks. (fig. 1)

**Напиши три навыка, умения или блока знаний,
что ты приобрел на музейной практике**

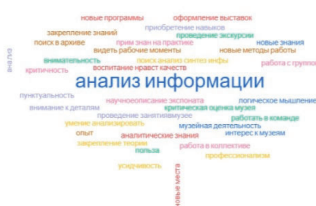

Fig. 1 Write down three skills, abilities or blocks of knowledge that you acquired in museum practice. Final vote on the results of museum practice.

As you can see, the “word cloud” created during voting demonstrates the most mentioned skill “information analysis”, which is quite explainable by the conditions of practice in a distance format. The students also highlighted the following results: new methods of work, attention to detail, teamwork, logical thinking. Some of the statements intersect with traditional reviews, from year to year we read them in reports on museum practice: novelty, personal involvement, punctuality, perseverance, interest in museums.

During twelve academic days, students worked remotely, posted the final work in the E-learning system of BSU in a timely manner and received "tested". All this allows us to conclude about the effective organization of museum practice based on distance technologies. However, this format is primarily associated with restrictions during a pandemic. In the future, you can shoot and post your own video content in the E-learning system during travels and excursions, transfer some practical tasks, but museum practice in a distance format cannot be a complete replacement of trips to significant museums in the region, country, neighboring states.

So, the urgent transition to a forced distance in the spring of 2020 in higher education in Russia has actualized the problem of the prospects and content of distance education, which has been developing for a long time in parallel with the current academic model of full-time education. Several aspects of the problem analysis were distinguished: legal, pedagogical, psychological, technical, ergonomic. The pedagogical theory looks more developed, which offers a definition of distance learning, describes models of application, means of implementation.

Psychology uses the achievements of analyzing the influence of the media on the mass audience and moves towards the study of motivation, interest, attention of students in the context of

distance learning. It should be said that the technical possibilities of introducing new technologies are developing rapidly; the problem is their mastering by teachers of higher education, as well as compliance with the criteria of accessibility, convenience, usefulness and polyfunctionality of the distant learning technical tools.

As you can see, the most promising model turned out to be the integration model, in which full-time and distance learning are combined. However, it is necessary to make the legal support of the mixed model more flexible, taking into account the different nature of cooperation between the teacher and students, the reflection of the results and various costs for the implementation of the mixed model in the electronic and classroom learning systems of the university.

Bibliography:

1. <https://events.webinar.ru/339323/7705519/7616d6acca8aad02826ca063b7fb1422>

2. https://mel.fm/istorii/3254791-shalva_amonashvili

3. <https://rg.ru/2011/07/13/doljnosti-dok.html>

4. <https://urait.ru/viewer/letnyaya-shkola-prepodavatelya-2020-466626#page/3>

5. Andreev A.A. Internet technologies and learning models in the Internet environment. Moscow: MIPK, 2013.

6. Weindorf-Sysoeva M.E. Methodology of distance learning: a textbook for universities / M.E. Weindorf-Sysoeva, T.S. Gryaznova, V.A. Shitova; under the general editorship of M. Ye. Weindorf-Sysoeva. - Moscow: Yurayt Publishing House, 2020. -- 194 p. - (Higher education). - ISBN 978-5-9916-9202-1.—Text: electronic // ELS Yurayt [site]. - URL: <https://urait.ru/bcode/450836> (date of access: 04.01.2021).

7. Pedagogical technologies of distance learning: a textbook for universities / E.S. Polat [et al.]; edited by E. S. Polat. - 3rd ed. - Moscow: Yurayt Publishing House, 2020. -- 392 p. - (Higher education). - ISBN 978-5-534-13152-9. - Text: electronic // EBS Yurayt [site]. - URL: <https://urait.ru/bcode/449298> (date of access: 04.01.2021).

8. Order of the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation of March 14, 2020 No. 398 "On the activities of organizations under the jurisdiction of the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation in the context of preventing the spread of a new coronavirus infection on the territory of the Russian Federation" // <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/73645130/>

доцент к.ф.м.н. Вакулина Елена Васильевна,
доцент к.п.н. Белоус Наталья Николаевна
Россия, Брянский государственный университет имени академика И.Г.
Петровского

(Russia)

Doc. dr. Vakulina Elena
Russia, Bryansk State University
Doc. dr. Belous Natalya
Russia, BryanskStateUniversity

ПОДХОДЫ К ПРЕОДОЛЕНИЮ ТРУДНОСТЕЙ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕРИОД ПАНДЕМИИ COVID 19

Резюме

В статье рассматриваются проблемы образования, связанные с внезапным вызовом - переходом к дистанционному обучению, вследствие, потрясшей весь мир пандемией, которая показала не готовность отечественной системы к быстрым преобразованиям. И необходимость подготовки дистанционных вариантов образования, потому что именно к такому формату обучения плавно переходит образование во всем мире.

Ключевые слова: качество образования, дистанционное обучение, COVID 19, пандемия.

Abstract

The article examines the pandemic that shook the whole world, which showed how the domestic education system is not quite ready for distance learning. And how one should prepare, because education all over the world is smoothly moving to this format of education.

Keywords: quality of education, distance learning, COVID 19, pandemic.

В период дистанционного обучения учащиеся столкнулись с большими проблемами, которые влияют на качество обучения.

Одна из самых главных проблем, это отсутствие личного общения с преподавателем. Теперь не получится в любое удобное время найти преподавателя, чтобы он объяснил вам непонятную тему, поставил зачет во внеурочное время или проверил домашнее задание. Все общение в строго регламентированное время, и уговорами повлиять на сроки выполнения не получится. Многим студентам придется приучить себя к дисциплине и фиксированию сложных моментов на бумаге. Потом, во время занятия можно задать интересующие вопросы и ничего не упустить[2].

Также возникли в ходе дистанционного обучения технические проблемы. Система образования не может в один миг решить вопрос связи преподавателя с сотнями студентов по сети для проведения лекции. А что, если один не слышит, а другой не видит? Нужно до автоматизма довести работу технических средств и программ, чего в университетах пока не могут сделать.

Для вуза перевести всех на дистанционное обучение связано с огромными финансовыми затратами. Кроме оснащения всех преподавателей и студентов нужными техническими средствами и ПО нужно найти и подготовить специальные кадры, которые будут помогать решать проблемы технического характера в процессе обучения.

Конечно многие решили использовать уже готовые решения, популярные во всем мире. Можно использовать опробованные средства:

- для проведения видео-конференций Skype, Zoom – здесь каждый участник может задавать свои вопросы и видеть собеседника;
- инструменты совместной работы над документами GoogleClassroom и GoogleDocs;
- платформы с готовым контентом для самостоятельной работы дома (типа Яндекс.Учебник, Учи.ру, ЯКласс, МЭШ, РЭШ, InternetUrok.ru).

Дистанционное обучение не дает возможности развивать навыки живого общения (с преподавателями, учащимися, администрацией вуза). Поиск друзей и знакомых по интересам, налаживание связей и полезных контактов, даже возможность списать или договориться насчет конспекта – всего этого теперь нет в дистанционном обучении.

Отсутствие живого контакта не дает понимания, чем живет и дышит современная молодежь - это актуальная проблема в РФ при дистанционном обучении.

Сначала мы сталкиваемся с тем, что не любую профессиональную практику можно пройти дистанционно. Например, медицинскую, строительную, на производстве и т.д. Но теперь перед нами стоит еще более сложная проблема: оказывается, что не каждую профессию в принципе можно освоить удаленно.

Как делать вскрытие или осматривать место преступления по сети? Как лечить животных и делать уколы пациентам? Как проводить буровые работы и проводить археологические раскопки? Решение: для таких профессий чаще всего существует смешанная система обучения, когда часть занятий проходит дистанционно, а часть вживую [5].

Дистанционное обучение в период пандемии вскрыло еще одну проблему - отсутствие самомотивации и самодисциплины. Не у всех достаточно силы воли и поддержания мотивации к обучению. Все это осложняется еще и тем, что часто студенты выбирают профессию неосознанно. Они еще не сталкивались вживую с той профессией, которую выбрали для себя. Отсюда и отсутствие осознанного желания скорее к ней приступить, к чему приведет лишь успешное обучение.

Для других хорошим мотиватором является регулярный контроль преподавателя и личный контакт с педагогическим составом.

Особенно это важно для первокурсников, которые еще не прижились к местным правилам и обычаям и не знают, насколько важна самостоятельная работа. А ведь в школе к этому не готовят (домашнее задание не в счет, оно ни в какие рамки не идет с тем, что задают в университете).

Также, при дистанте, студент не может сравнивать свои достижения с достижениями сокурсников [1].

Речь идет не об оценках, а о работе на занятиях. Ответ у доски, навыки работы на семинарах, выступления на конференциях и другое – все это позволяет оценить свои силы, навыки окружающих и в итоге стремиться к совершенству.

Система высшего образования оказалась более подготовленной в вопросах внедрения дистанционного формата образования. Так в Брянском государственном университете преподаватели подготовили образовательные курсы на базе платформы Moodle, которые содержали не только теоретический материал, но и рекомендации по выполнению

практических заданий и подготовке к семинарам, составили список рекомендуемых материалов, которые студенты могли использовать для дальнейшего развития. В общем чате сокурсники могли взаимодействовать друг с другом по существу изучаемых вопросов и тем. Обязательно были указаны все возможные способы обратной связи с преподавателем и правила общения с ним (удобное время и способ связи).

При традиционном обучении есть шанс, что даже сухой и скучный материал может увлечь, если преподаватель дает его с огоньком. Эмоциональная окраска и темперамент живой речи преподавателя могут «заразить» и учеников, облегчить понимание тяжелого материала. Преподавателю сложно оценить невербальные показатели усвоения и понимания материала

Непонятные взгляды, длительное молчание после подачи материала, задаваемые вопросы – по всему этому можно оценить степень понимания информации. При необходимости преподаватель может даже найти слабое место и его пояснить здесь и сейчас, приводя новые примеры, изменяя темп речи и даже способ подачи материала.

Дистанционное обучение же ограничивается сухой подачей и контролем, потому что такой тесной связи с учениками нет[3,4].

Когда преподаватель видит перед собой ученика, он видит личность: со своими достоинствами и недостатками, проблемами и жизненной ситуацией, особенностями усвоения информации. Все это позволяет подходить к каждому индивидуально. И вот тут возникают основные сложности дистанционного обучения.

Учеников воспринимают как объектов, общую массу. Это создает определенные психологические проблемы в организации эффективного дистанционного обучения.

Отсутствие личного контакта и общения приводят к тому, что ученик перестает видеть смысл и ценность в самостоятельном выполнении работы. А преподаватель не имеет возможности проверять работу студентов достаточно качественно. Студентам нужно просто созреть и понять, что учеба нужна в первую очередь вам, и только при самостоятельном обучении в голове отложатся нужные знания. Ну а если раз в год понадобится помощь на стороне, на знания это никак не повлияет.

Не у всех есть возможности учиться онлайн. И дело не только в деньгах, но и в отсутствии высококачественной связи во многих регионах России. Это делает обучение затрудненным или вовсе невозможным.

Многие пугаются, что при дистанционном обучении ученик остается один на один со своими проблемами. И пока система не доведена до совершенства и автоматизма, скорее всего так и было бы.

Но к счастью, у вас есть надежный помощник в виде студенческого сервиса, который не оставит на произвол судьбы и поможет в период карантина решить основные проблемы и трудности перехода на дистанционное обучение в вузе России без больших потерь.

Институты дистанционного образования в России воспринимаются как низкокачественные, даже если отзывы выпускников и работодателей на высоте, хотя на самом деле такой вид обучения – новый этап развития системы образования во всем мире.

Литература:

1. COVID-19 Impact on Education // Сайт en.unesco.org (<https://en.unesco.org/COVID19/educationresponse>).
2. Key country policy responses // Сайт oecd.org (http://www.oecd.org/coronavirus/en/?utm_source=Adestra&utm_medium=email&utm_content=Image%3A%20Country%20Policy%20Tracker&utm_campaign=What%27s%20New%20-%2006%20April%202020&utm_term=demo#country-tracker)
3. AI-powered COVID-19 watch // Сайт oecd.org (<https://www.oecd.ai/COVID>)
4. Resnick L. B. Toward a cognitive theory of instruction // Learning and motivation in the classroom. – Routledge, 2017. – С. 5-38.

5. Education responses to covid-19: embracing digital learning and online collaboration // Сайтorg (https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=120_120544-8ksud7oaj2&title=Education_responses_to_COVID-19_Embracing_digital_learning_and_online_collaboration)

RELIGIJA I MENTALNO ZDRAVLJE

Apstrakt

Savremeni je čovjek izložen sve većim prijetnjama i izazovima. Egzistencijalni problemi, društvene turbulencije, globalni konflikti, ratovi, zagađenje okoline, pandemije su izvan kontrole pojedinca. S druge strane život je jedna besomučna utrka koju mnogi pojedinci ne mogu izdržati zbog čega su frustrirani. Mediji ponaosob podgrijavaju svakolike krize koje se akceleriraju društvenim mrežama i tako još više straše ljude. Uplašeni i nesigurni za svoju budućnost, neki pojedinci pribjegavaju iluzijama (opijati, kocka) što još više usložnjava funkcionisanje kako pojedinca tako i društva. Tako je sve više onih koji imaju stanovitih psihičkih poteškoća. Centri za mentalno zdravlje i psihijatrijske klinike ne mogu zadovoljiti sve izraženiju mentalnu patologiju pa je sve više alternativnih načina u tretmanu psihičkih poteškoća. Religija je oduvijek bila poseban suport ljudima u svakolikim poteškoćama pa i psihičkim (zdrava religioznost), ali istovremeno može generirati stanovite psihičke probleme (nezdrava religioznost). Ovaj rad hoće da ukaže na izvjesne paradigme religioznosti značajne za normalno funkcionisanje čovjeka u beznađu.

Ključne riječi: religija, mentalno zdravlje, duhovnost, grijeh, nemir, tjeskoba

Summary

Modern man is exposed to increasing threats and challenges. Existential problems, social turbulence, global conflicts, wars, environmental pollution, pandemics are beyond the control of the individual. Individually fueled by all sorts of crises that accelerate social networks and thus frighten people even more. Fearful and insecure about their future, some individuals resort to illusions (opiate, gambling) which further complicates the functioning of both the individual and society. Mental health centers and psychiatric clinics cannot satisfy the increasingly pronounced mental pathology, so there are more and more alternative ways to treat mental difficulties. Religion has always been a special support for people in all kinds of difficulties, including mental (healthy religiosity), but generate certain mental problems me (unhealthy religiosity) This paper wants to point out certain paradigms of religiosity important for the normal functioning of man in despair.

Keywords: religion, mental health, spirituality, sin, restlessness, anxiety

Uvod

Neovisno o poslu i dužnosti koje obnaša, čovjek se u današnje vrijeme sve više obraća psihijatrima i psiholozima. U literaturi se, već odavno ističe da je glavni uzrok brojnih bolesti današnjice pomanjkanje svrhe i smisla u životu. Bilo da su aktivno zaposleni, i dobro zarađuju, ili su bez posla sa ugroženom egzistencijom, ljudi se nerijetko žale da osjećaju pomanjkanje neke životne uloge ili zadaće, djelatnosti u kojoj bi mogli pružiti jedinstven doprinos. Reklo bi se teže za nekim osobnim pozivom i višim vrednotama. Smatra se da je 20% neuroza kod čovjeka uzrokovano osjećajem nedostatka životnog smisla.

¹ Evropski univerzitet, Brčko distrikt

² Druga osnovna škola Zavidovići

A šta to može, osim religioznosti, čovjeku olakšati put u toj potrazi? Gdje je tu znanost? Znanost nije dokazala nepostojanje Boga odnosno njegovu egzistenciju. Svjedoci smo, čini se, vječite rasprave između dvije dimenzije vjerovanja: *religije* koja kao postulat ima Boga (metafizički sistem) i *znanosti* čiji postulat čini materija (fizički sistem). Naročito nakon posljednjih dostignuća astronomije, znanost sve više postaje svjesna svoga ograničenog djelokruga. U najširim spoznajama vidljivog svijeta ne pronalaze se ni spokojstvo ni mir. One ne zadovoljavaju žed za Misterijem i čežnju za Beskonačnim, nego nas one radije uvjeravaju o neadekvatnosti svakoga spoznajnog sredstva za postizanje duhovnog mira. U stvari, s one strane najudaljenijih maglica, iza milijardi svjetlosnih godina, proteže se nedokučiv ponor beskraj, nedostupnog i nepojmljivog znanstvenoj misli jer ona više nema svoga objekta: količine, odnosa i stanja. (Amstrong, 2007) Već smo naglasili da u uzavrelom svijetu punom izazova i prijetnji a posebno sve izraženija euforija potrošačkog društva za besmislenim gomilanjem materijalnih stvari, dovodi u pitanje stvarni smisao života. Smislenost se očituje u dva duševna doživljaja: Kauzalnim odnosima, tj. kategorijama nadređenosti i podređenosti. U tom kontekstu postavlja se pitanje kakav smisao ima jedan mali vijak u velikom stroju. On svoj smisao ne dobiva od sebe, već iz svog odnosa prema nadređenoj cjelini. Kakav smisao ima svijet? Ako tvrdimo da je svijet nastao slučajno i da će jednog dana isto tako slučajno nestati, onda svijet nema smisla. Ali ako prihvatimo da je svijet stvoren namjerom i to s tačno određenom svrhom, te da čovjek također nije tu slučajno, onda čovjek i svijet imaju smisla, jer su dio jedne veće cjeline. Drugi pristup smislu jest vrijednosna kategorija. Sve što je vrijedno ima smisla. Ono što nema vrijednost, to je i besmisleno. Logiku ove tvrdnje razumijemo iz suprotnoga: svako uništavanje vrijednosti protivi se razumu, smislenosti. Čovjek koji zna kakvu vrednotu ostvaruje u životu, nalazi da je život smislen. Ipak, psiholozi ističu da se u jednom momentu psihičko zdravlje i zrela religioznost ne podudaraju, ili bar nisu sinonimi. Radi se o religioznoj usmjerenosti. Ona je transcendentalna tačka referencije koja upozorava na opasnost nedopuštenog skoka iz empirijskog u nad-empirijski svijet. S toga se ističe da se ta „drugačljost“ ne može tretirati na istoj razini kao ostali postulati psihičkog integriteta.

Zdrava i nezdrava religioznost

Usudimo li se iznositi opće sudove o Kur'anu, moglo bi se reći da temeljna knjiga islama kao Božija Objava traži razmišljanje o *stvaranju Nebesa i Zemlje* mnogo više nego li što traži razmišljanje o samome Bogu. O tome jasno govori sura *Pauk/Al-Ankabut: Pomno razmislite/duboko poronite/ u to kako je Bog započeo stvaranje!* Mišljenja smo da čovjek u tom prostoru treba tražiti motivaciju. Jer, svakom su čovjeku dostupni pogledi na nesaglediva prostranstva očitovanja permanentne ljepote, reda i sklada. Međutim, da bi kontemplacija bila potpuna, nije dovoljno samo puko promatranje nebeskih prostranstava. Mišljenja smo da toj paradigmi ljepote treba pripojiti i ljepotu kuranske misli. Jasno je da, osim jezičko-stilske ljepote, Kuran posjeduje nevjerovatnu ljepotu misli. S tim u vezi, obzirom da je časni Kuran, prije svega, etički kriterij (furkan), to je, za razumijevanje logičkog odnosa između riječi i misli Kurana, neophodno zalaziti u njihov dublji smisao. Upravo u tom zahtjevu leže dobre predispozicije zdrave religioznosti.

Dakle, nećemo pogriješiti ako inspiraciju i motivaciju unutar religiozne aktivnosti, pokušamo naći u promatranju i razmišljanju o kosmološkoj dimenziji. Jer, ona je, kao što se vidi, u Kuranu praćena paradigmom ljepote. To su *tek neki razlozi zašto se svjetovi privode kao permanentnog i raskošnog stvaranja tiču čovjekovih najdubljih inspiracija koje u svome srcu i duši osjeća za Boga, pa i onih nabožnih stremljenja kad god upre pogled u dubine nebeskog plavetnila* (Hadžić, 1983).

Mnogi autori, različitog interesovanja, nisu krili svoje divljenje prema ljepoti kuranske riječi, odnosno ljepoti kuranske misli. Ilustrativno, ali korisno za naše istraživanje, navodimo riječi Ibrahima Hodžića koji navodi 27. ajet i kaže „Ovaj mi ajet kerim već godinama puni dušu udivljenjem, sa svojom jednakom ljepotom riječi i misli“. (4) Radi se o ajetu: „Vedžhu Rabbike Zul-dželali velikrami – Lice Tvoga Gospoda s Ljepotom i Slavom“ (Hadžić, 1983).

Ćorić ističe posebnu ulogu religioznosti pri razriješenju tzv. besmislenog ostatka. Radi se o patnji i smrti. One su u sebi nešto besmisleno, naročito smrt, jer je uništenje svake vrijednosti. S toga na pitanje zašto umiremo zadovoljavajući odgovor može dati samo religija tj. transcendentalno vrednovanje čovjeka (Šimun, Šito Ćorić, 2006).

Psiholozi ističu da se u jednom momentu psihičko zdravlje i zrela religioznost ne podudaraju, ili bar nisu sinonimi. Radi se o religioznoj usmjerenosti. Ona je transcendentalna tačka referencije koja upozorava na opasnost nedopuštenog skoka iz empirijskog u nad-empirijski svijet. S toga se ističe da se ta „drugačljost“ ne može tretirati na istoj razini kao ostali postulati psihičkog integriteta (Burkić 2020).

Franjevac Šimun Šito Ćorić (2006) govori o ljudskoj slobodi kao uslovu za zdravu religioznost. U središtu njegova zanimanja Šimuna Šite Ćorića nalazi se čovjek u procesu u/ili između zdrave i nezdrave religioznosti, procesu posvješćivanju svoga stanja te u potrazi za Bogom i svojim identitetom. Ishodišna je autorova tačka zdrava religioznost koja zbog nedovoljnoga ili površnoga znanja o religioznosti može prerasti i postati nezdrava. No, povratak na zdravu osnovu, postiže se slobodnom odlukom. Da bi se taj proces dogodio, potrebno je prepoznati nezdravu religioznost i graditi zdrav odnos prema Bogu (što znači prema sebi i drugima). Navodi se niz primjera kako nadilaziti tu proturječnost i stranputice, kako propitivati svoje postupke, sučeljavati se s istinom o sebi i učestvovati u svom pročišćenju. Jer, i putevi su i stranputice dar Božji, ako iz njih izlazimo ponovo rođeni. A da do toga dođe, čovjek to mora htjeti svojom slobodnom voljom.

S tim u vezi, i u literaturi islamske provenijencije se ističe da sloboda predstavlja najbitniju oznaku čovjeka i njegova bića. Jedino čovjek ima slobodu izbora. Tu se, u stvari, on i ispoljava kao čovjek. A ako zavirimo u literaturu čiji sadržaj čini drevna mudrost, onda ćemo naći sljedeće: Čovjeku je potrebno mnogo hrabrosti da bi se suprotstavio svojim vlastitim uvjerenjima. Zašto bi se čovjek njima suprotstavljao? Njegova uvjerenja, u stvari, nisu njegova. Ona su tuđa, utemeljena na sistemu vjerovanja kojeg nikada nije sam odabrao da vjeruje u njega (Ahmed Hamid, 2012).

Da li je prejudicirano reći da je čovjek nerijetko u ropstvu uvjerenja. I Karen Armstrong (2007) je od ateiste postala, kako sama kaže, “slobodni monoteista”. Da li je ova autorica, nekada časna sestra, religiozno obolila ili je, pak, učinila iskorak ka zreloj odnosno zdravoj religioznosti.³ Osim toga, rađamo se kao muslimani, kršćani, budisti... i već s majčinih mlijekom i kroz njezina iskustva primamo religiozna iskustva.⁴ Možda o tome, ilustrativno, najbolje govori rečenica autoriteta bosanske književnosti: „Ime mi je Ahmed Nurudin, dali su mi ga i uzeo sam ponuđeno, s ponosom, a sad mislim o njemu, poslije dugog niza godina što su prirasle uza me kao koža...“ (Meša Selimović, 2014) Na stranicama psihologije religioznosti se ističe da je jedan od elemenata nezdrave religioznosti upravo nekritičko držanje prakse iz djetinjstva. Ćorić (2006) u svojoj knjizi „Zdrava i nezdrava religioznost“ ilustrativno navodi njihove suprotnosti. Mi ćemo, zbog lakše preglednosti, tabelarno prikazati razlike između ova dva vida religioznog čovjeka:

Prema: Š.Š. Ćorić, *Zdrava i nezdrava religioznost*, Mostar 2006, str. 61.

Zdrava religioznost	Nezdrava religioznost
<ul style="list-style-type: none"> ✚ Kritički ispituje i preispituje prigrljena vjerovanja i praksu ✚ Priznaje demonske snage, ali bez preokupacije njima ✚ Koristi sve snage kako bi motrila sva iskustva u vjerskom ozračju ✚ Njeguje osobnu slobodu i odgovornost ✚ Djeluje sa sigurnošću dok traga za novim svjetlom 	<ul style="list-style-type: none"> ✚ Nekritički se drži djetinjih ideja i prakse ✚ Ne prihvaća zlokobne elemente ličnosti ✚ Odbija segmente ljudskoga iskustva kao irelevantne ✚ Podržava individualizam bez odgovornosti ✚ Zahtijeva apsolutne odgovore

Iako Ćorić opisuje i analizira brojna stanja nezdrave religije riječima, npr., nemir, tjeskoba, grijeh, oholost, samodopadnost, zavist, mržnja itd., knjiga je optimistična jer se na kraju svakoga iskrenoga puta/obraćenja (a on je individualan) nalazi svjetlo.⁵ Preglednom se i usporednom analizom, na temelju brojnih citata, pomno i logično izvode zaključci - kako pukotine u duši zacjeljuju; kako rane postaju ožiljci na kojima se spoznala milost; kako se čovjek uspravlja od poniženoga do uzvišenoga, od grijешnika do pokajnika i obraćenika u slavi sjedinjenoga s Bogom. U knjizi se prepoznaje i kružna utemeljenost teme: na početku se knjige problem otvara i na kraju knjige zatvara Isusovim riječima, tako da se stječe dojam da je sve u Isusovu okrilju: *Ne sudite, i nećete biti suđeni. Ne osuđujte, i nećete biti osuđeni. Praštajte, i oprostit će vam se.*

Međutim, i psihologija je znanost. Ima li ona količinu, odnos, stanje. Suština jedne nauke jeste predmet njenog proučavanja. Zahvaljujući njemu ona i egzistira. Blagodat su one nauke koje za predmet svog istraživanja imaju čovjeka, njegovu socijalnu, antropološku, vjersku ili psihološku dimenziju.

Sve teorije ljudske motivacije i razvoja uključuju slično poimanje unutarnjeg procesa kojim ljuditražje i uspostavljaju zadovoljavajuće odnose s drugim ljudima. U psihološkoj imedicinskoj literaturi jasno je ustanovljeno da osobe koje su bolje integrirane u socijalnu mrežu i koje imaju zadovoljavajuće odnose s drugima imaju bolje psihičko i tjelesnozdravlje (Nikić,2007).

Za razliku od Frojdovog tumačenja, koji religiju shvata kao strogo reguliranu pojavu koja svojim zakonima prisiljava čovjeka i čini ga bolesnim, sijaset je novih istraživanja koji pridaju važnost uloge religioznosti u psihičkoj ravnoteži čovjeka. Allportova izjava da ima toliko različitih religioznih iskustava koliko i religioznih ljudi na zemlji, dobro opisuje kompleksnost i težinu razumijevanja religioznosti i njenog značenja u životu čovjeka.

O tome tko je psihički zreo ili nezreo ovise razni faktori. Nisu objašnjenja zrelosti kod svih psihologa ista, a niti su baš precizirana. Ukoliko se osoba uspijeva prilagoditi okolini i tu na uravnotežen način živjeti obiteljski, društveni, poslovni i osobni život tokom svakodnevnice, možemo reći da je osoba u granicama psihološke zrelosti. (...) Naime, da bi osoba mogla na prikladan način prosuditi kakve obveze je čekaju, za što preuzima odgovornost, nužno je da osoba ima izgrađen identitet, da se osjeća cjelovitom, da ima ciljeve pred sobom (Allport, 1969).

Postoje razni oblici psihičke nezrelosti. U teže oblike spadaju mentalni poremećaji. Kada govorimo o nezrelosti ili o nekom psihičkom poremećaju, tada trebamo uzeti u obzir simptome koje osoba pokazuje, zatim kakvo joj je ponašanje, kakve su joj kognitivne funkcije, crte ličnosti, fizički znakovi, kombinacija raznih simptoma, kao i trajanje svih ovih navedenih karakteristika. Psihopatologija kao posebna grana psihologije se detaljno bavi etiologijom, dijagnostikom i tretmanom psihičkih bolesnika. Vjera može pomoći kao duhovni suport u osnaživanju self koncepta i samopouzdanja. Naravno postoje patologije koje se mogu samo medicinski tretirati i gdje alternativni pristupi ne mogu pomoći, posebno kod organiciteta. Nezdrava religioznost je sve izraženija u modernom svijetu a njene fatalne ishode svjedočimo u čestim nasiljem pa i terorizmom. Otuda zdravo poimanje vjere treba afirmirati i iskoristiti za dobrobit svih ljudi.

Zaključak

Na kraju, radi li se o karakteristikama koje se pojavljuju u svakodnevnom životu ili su one dio prelaznog razdoblja nekog pojedinca jer se nalazi u stresnoj fazi vlastitog života, sprega je faktora (*društveni, psihološki i biološki*) koji utječu na čovjekovo zdravlje. U današnjem vremenu ljudi se vrednuju prema kategorijama njihovih uspjeha u privatnom životu. Za čovjeka je opasno ako manji neuspjesi na ovakvim poljima oblikuju u čovjeku trajnu sliku o sebi kao ograničenom, intelektualno manje sposobnom i nedoraslom. Ako neka osoba smatra da ima više negativnih od pozitivnih oznaka, najvjerojatnije da ona ima krivu predodžbu sebe. Istina, čovjek je podložan utjecajima iz vana i okolnostima koje ga pogađaju u životu. Reklo bi se da ne može umaći utjecaju sila oko sebe. Ali čovjek je slobodan zauzeti stav prema njima što mu daje sposobnost izdizanja nad datim okolnostima te vlastitom voljom pronaći smisao života. Jer, što je čovjek sposobniji posvetiti se nekom cilju, to više postaje čovjek, a to onda biva i glavnim kriterijem razvoja zdrave ličnosti, jer na taj način zapravo postajemo gospodari svoje sudbine i kovači svoje sreće.

Literatura

1. Ahmed Hamid (2012) *Islam i Poslanik u očima Drugih*, Sarajevo
2. Allport Gordon (1969) *Sklop i razvoj ličnosti*, Beograd, Kultura
3. Edin Burkić (2020) *Religioznost i zdravlje*, Tuzla OFF-SET
4. Ibrahim Hodžić (1983) *Neke misli o kuranskoj misli*, Sarajevo, Takvim
5. Karen Armstrong (2007) *Bitka za Boga, fundamentalizam u judaizmu, kršćanstvu i islamu*, Sarajevo, Šahinpašić
6. Meša Selimović (2014) *Derviš i smrt*, Srajevo, Connectum
7. Mijo Nikić (2007) *Psihologija religije*, skripta za studente, Zagreb
8. Šimun Šito Ćorić (2006) *Zdrava i nezdrava religioznost*, psihologijskoreligijski pristup, Zagreb, „Fram-Ziral“, Glas Koncila

NEGATIVNE POSLJEDICE KORONA VIRUSA NA OBRAZOVANJE

Sažetak

Osnova svake čovjekove djelatnosti i nešto što ga razlikuje, a i opredjeljuje u odnosu na sva ostala živa bića, u svakom pogledu je obrazovanje. Gdje će čovjek dalje ići, dokle stići, gdje ostati, su nepredvidivi putevi, ali je neizbježna istina da, takođe, svaki čovjek treba da ima svoj cilj. Naime, na samom početku, ili krajem prve petine dvadeset prvog vijeka cijelu zemaljsku planetu je obuhvatila opasna epidemija COVID -19. Uz ovu opasnu epidemiju živjeti iz dana u dan, iz noći u noć, kao i ostale nepredvidivosti, veoma je teško donijeti bilo kakav zaključak i odlučiti se kojim putem poći.

Ne zbog toga što sam prosvjetni radnik, uz dužno poštovanje prema svim ostalim zvanjima i zanimanjima, smatram da je obrazovanje, radi budućih naraštaja, po ugroženosti na prvom mjestu. Uz sve poteškoće, takođe, smatram da obrazovanje mora da funkcioniše na svim nivoima, na bilo koji način regulisan odgovarajućim zakonskim propisima. Obrazovanje mora funkcionisati sve dok čovjek postoji, pa i u datom trenutku, bez obzira na poteškoće i opasnosti. Prvenstveno i u svakom trenutku moramo voditi brigu o zdravlju i životima naših učenika i studenata.

Ključne riječi: obrazovanje, posljedice, korona virus, funkcionisanje, poteškoće.

NEGATIVE CONSEQUENCES OF CORONA VIRUS IN EDUCATION

Summary

The essence of human's activity and the thing that differentiate him from all other beings in every sense, is education. Where will he go, where will he arrive or stay, are all unpredictable paths, but inevitable truth is that every human being has to have its goal. However, in the very beginning, or at the end of the first pentad of the twenty first century the whole world was involved in the dangerous epidemic of Covid – 19. During this dangerous epidemic it is very difficult to decide which path to choose and what to do, considering all these unpredictabilities we are facing every day and night.

Not because I'm a teacher and with due respect to all other titles and professions, I consider education and our future generations the most endangered part of our lives. With all the difficulties we are facing in our educational system, I claim that educational process must keep functioning in all levels, in any way which is regulated by certain legal acts. Education is the human's need and it must continue no matter what kind of difficulties and dangerous situations we are surrounded by. However, we must take care about our pupils' and students' health and lives during this educational process.

Key words: education, consequences, corona virus, functioning, difficulties.

¹ Evropski univerzitet Brčko distrikt BiH

Uvod

U svim mogućim interpretacijama riječi korona virus se nalazi svuda oko nas. Vidljivo je da se ovaj virus širi i obuhvata cijelu zemaljsku kuglu nenormalnom brzinom. Činjenica postaje gotovo neprimijećena, a svijet vidi kako i koliko virus zaražava sve više i više osoba te tako podmuklo i lukavo uzima živote. Nema biranja starosne dobi, a što i jeste najveća žalost. Kao zaposlenik u obrazovanju prvo što moram napomenuti koje sve posljedice virus može izazvati kod učenika, nastavnog osoblja i ostalih zaposlenika u obrazovanju kada je u pitanju opasnost i od zaraze i opasnost po živote.

Već nam je poznato da dvadeseti vijek nije bio ni vijek djeteta, ni vijek pedagogije, a što je detaljno i jasno obrazložio Potkonjak u svojoj knjizi pod nazivom „Dvadeseti vek ni vek deteta ni vek pedagogije, ima nade dvadeset prvi vek“. Trebamo se zapitati koliko to imamo nade u dvadeset prvom vijeku koji je počeo tako kako je počeo. Moramo imati na umu razna politička previranja, u posljednjih dvadeset godina, a koja su nažalost dobrim dijelom ušla i u obrazovanje gdje im zaista nije mjesto. Neizmerno opasnije vrijeme nam donese i donosi pojava virusa koja uveliko, negativno, utiče na normalan vaspitno-obrazovni proces.

U martu mjesecu, prošle školske godine, kada se virus pojavio u većoj mjeri u svim školama u Distriktu organizovana je onlajn nastava. Izvođena je pod veoma otežanim uslovima. Samo ću napomenuti nedostatak tehnike koju su morali imati i nastavnici i učenici. Naravno, toga je mnogo nedostajalo. Nastavno osoblje nije bilo, u dovoljnoj mjeri, osposobljeno za izvođenje nastave na ovaj način. Veliki postotak zadataka koje su morali učenici uraditi, uradili su roditelji ili starija braća i sestre. U mnogim slučajevima roditelji su radili u potpunosti. Tako smo dočekali kraj školske godine i učenike smo ocijenili iznad svakog njihovog prosjeka.

Počevši ovu školsku godinu, susretom sa učenicima u učionicama, provjerom gradiva koje smo radili nastavom na daljinu mogli smo zaključiti koje su to i koliko je negativnih posljedica po učenika donio ovakav vid vastave. Nakon tih provjera zaključio sam da od osamnaest učenika kojima sam dao odličan uspjeh u prethodnom razredu, u datom trenutku, ako bih trebao ocijeniti, odličan uspjeh bi moglo postići maksimalno petoro učenika. Ne može se i ne smije reći da su samo učenici krivi zbog takvih rezultata. Ne želim navoditi krivce, ali ništa novo i nepoznato neću reći ako kažem da je tehnika (mobilni telefoni, tableti i drugo) koju posjeduju pojedine porodice i učenici doveli do toga da nam djeca u četvrtom razredu osnovne škole ne znaju pravilno pisati slova. Ima slučajeva da, tamo gdje su ćirilica i latinica podjednako zastupljena pisma, jedno od pisama se ne zna, ili veoma slabo zna čitati i pisati. Zbog svega navedenog može se reći da su, pojavom virusa, u većini slučajeva djeca prepuštena sami sebi.

Činjenica je da, ukoliko otklonimo gore navedene nedostatke (nabavkom odgovarajuće tehnike kako za nastavnike, tako i za učenike te upornosti roditelja da zahtijevaju od djece da više rade sami), neće predstavljati veći problem da se djeca obrazuju sami kod kuće. Dok se vrijeme ne promijeni istina je da će djeca, što njima naravno ne odgovara, biti malo duže u zatvorenom prostoru. Istina je da se svaka osoba može uvijek obrazovati, a da virus ne može biti ni opravdanje ni bilo kakav izgovor. To znači da se nastava ne održava u školi i da je svaka školska ustanova morala odustati od tradicionalnih oblika učenja. Samom pojavom virusa ovakav vid nastave nam je nametnut.

U ovom slučaju obrazovne institucije doživljavaju jako neugodnu situaciju. Veliku manu je početkom virusa predstavljalo napuštanje tradicionalnih oblika rada. Za utjehu možemo imati kreativnost nastavnika prilikom obraćanja učenicima. Kad kažem kreativnost nastavnika, svakako i učenici treba da budu posebno zainteresovani. Ovakvim načinom rada bi bili napušteni neki od dosadašnjih vidova rada, a uvedeni novi koji bi, prolaskom virusa, mogli i ostati u daljoj praksi. To bismo mogli nazvati napuštanje poznate prakse i isprobavanje i upotreba neke nove. Ovo bismo mogli

nazvati uvođenjem nečeg novog u praksu i izazovom. Normalno bi bilo da, ukoliko se nešto pokaže neuspješno izbacimo, a ono što bi bilo uspješno može se primjenjivati i koristiti i u budućnosti.

Nesreća koja nas je zadesila ne znamo do kada će ostati s nama, ali je neizvjesno da će nam nanijeti ogromne nedostatke i štetu što se ne može i ne smije zanemariti i zaboraviti. Kad kažem štetu mislim na nedoknadivu štetu, jer uzima ogroman broj ljudskih života, a svakako je za očekivati da će i osobe koje prebole imati određenih poteškoća do kraja života. Ovo je vrijeme kada ne znamo kada ćemo imati osmijeh na licu, a kada ne. Šta će biti u istoriji zapamćeno i zapisano pročitace neko ko doživi. Bog je jedan, Bog je među nama, svima nam je poslao isto ne izdvajajući i razlikujući bilo koga.

Prateći situaciju, uglavnom putem medija, možemo čuti i vidjeti da su se sve zemlje u okruženju i svijetu posvetile stanovništvu, prvenstveno uvodeći zaštitne mjere, kako bi se što veći broj osoba zaštitio od virusa. Uvođenjem mjera vidljivo je da veliki broj radnika u svim institucijama ostaje bez posla, zdravstveni sistem je doveden u teško stanje, vidljiv je ekonomski pad, privreda i turizam su na koljenima. Važno je napomenuti i to, a već sam napomenuo da nam je to svima poslato, da se ozbiljno narušava mentalno zdravlje, kako onih koji su boravili u izolaciji i oporavili se, tako i onih koji se plaše napraviti svaki korak u iščekivanju zaraze virusom.

Prvobitno, cilj ovog rada je upoznati čitaoce kako i na koji način se realizuje nastavni proces u Brčko distriktu u vrijeme korone. Važno je istaći i dati do znanja da je zdravlje i životi djece uvijek na prvom mjestu. Dalji cilj je doći do zaključka kako i u što većoj mjeri ostvariti nadzor nad djecom, nad učenicima, prvenstveno od strane roditelja, pa i ostalih koji mogu pozitivno uticati. Kako probuditi svijest, u ovoj situaciji, uticati kako na mlade tako i na odrasle da u potpunosti ispoštujemo struku, a ne slušati priče sa ulice. Potrebno je shvatiti koliko je ovaj virus opasan za kompletno čovječanstvo, kako se ophoditi kao prosvjetni radnici prema učenicima, roditeljima i svima onima kojima možemo pomoći.

Realizacija nastavnog procesa u vrijeme virusa

Svjesni koliko je korona virus opasna za kompletno čovječanstvo uveliko se govori i vodi briga o tome kako organizovati, kako na koji način realizovati već planirano nastavno gradivo. Poznato je da se ovaj problem ne rješava na isti način u svim opštinama i republikama. Trenutno se negdje radi, negdje ne, negdje čas traje 45 minuta, negdje 30, negdje 20 minuta, a negdje je organizovana nastava na daljinu. Ovo nam govori da ćemo ishode učenja imati sasvim različite. Već sam naveo da je veliki problem i ocjenjivanje, a znamo da nakon završene osnovne škole slijede prijemni ispiti u srednje škole, nakon završene srednje škole na redu su prijemni ispiti na fakultete. Prema tome postavlja se pitanje sa kakvim znanjima će učenici doći na prijemne ispite, zbog nedovoljnog znanja hoće li uspjeti upisati željene smijerove?

Hoćemo li, kako i kada raditi na realizaciji nastavnog procesa odlučuju Krizni štabovi u svojim lokalnim zajednicama. Tamo gdje se može nabaviti odgovarajuća tehnika i ostala oprema neće biti većih neuspjeha, naprotiv biće vidljivi zapaženi pozitivni rezultati. Rukovodstva lokalnih zajednica u saradnji sa ostalim institucijama treba da nastoje, u što većoj mjeri, omogućiti sredstva za nabavku navedene tehnike. Svjesni smo situacije u kojoj se već duži period nalazimo, moram naglasiti, čestom obustavom nastavnog procesa može doći do neželjenih posljedica za kompletno društvo. Nastava se ne smije zaustavljati, nastavni sadržaji treba da budu realizovani. „Sticanje znanja u nastavi u školi mora da bude isto onako spontano, interesantno i doživljeno za učenika kao što djeca stiču znanja van škole, učestvujući u događanjima, živeći stvarnim životom“ (Potkonjak, 2003, str. 212). Navedeno je, dobrim dijelom, moguće ostvariti blagovremenom nabavkom potrebne tehnike i opreme.

Koliko bi trebalo, sa sigurnošću se može reći da se vrlo, vrlo malo govori o mogućim ekonomskim posljedicama ovog nesrećnog virusa. Prije svega mislim na negativne posljedice,

opasnost po zdravlje iz čega proizilaze i koje se završavaju smrtnim slučajevima. Već sam naveo ekonomske posljedice kako za pojedinca, republike, mnoge države, tako i za cijelu Zemlju. U datom trenutku treba imati hrabrosti razmišljati o tome koju štetu i opasnost može da prouzrokuje virus korona.

Zaštitimo našu djecu

Kao zaposlenik u obrazovanju, kada kažem našu djecu, ne mislim samo na vlastitu djecu svoje porodice, nego na djecu cijelog svijeta. Postoje razna razmišljanja, pa i vjerovanja, a ovo se odnosi na to da neko vjeruje i uistinu se plaši, neko ne, a da bude veće zlo svoje misli prenose na svoju djecu, porodicu i prijatelje. Ne postoji ponovljiv pojedinac, ali najbinije je, za svakog pojedinca, znati odabrati najbolji put, te podijeliti savjete na taj način kako bismo maksimalno zaštitili, prvenstveno djecu. Nije ništa novo kada napomenem da će ovaj virus smanjiti dječiju socijalizaciju, prijateljstva i druženja odraslih, a kao uzrok tome postoje mnogi segmenti od kojih su neki već navedeni.

Postoji mnogo načina kako da zaštitimo djecu, što je već napomenuto u dosadašnjem dijelu rada, ali ne smijemo zaboraviti i to da virus može promijeniti i okolnosti u kojima djeca žive. Zatvaranje škola, organizovanje nastave na daljinu, ograničeno kretanje, policijski čas, mogu takođe da remete život djece, a i onih koji se brinu o djeci, gdje su svakako na prvom mjestu roditelji. U ovom slučaju i kod roditelja dolazi do stresova, jer moraju iznalaziti rješenja kako postupati sa djecom, gdje će ih smjestiti, ko će ih čuvati, koliko će uspjeti pratiti nastavu ako se organizuje na bilo koji način, ili u protivnom moraju doći u situaciju da napuštaju radna mjesta. Dok se sve navedeno ne riješi, postavlja se pitanje u kom pravcu djeca, kao samostalni i prepušteni sami sebi, mogu da krenu. Često to bude pogrešan pravac.

Prvo, kao jedan od pogrešnih pravaca naveo bih pojavu maloljetničke delikvencije. Sam termin delikvencija ima korijene u latinskoj riječi “delictum”, a kojom se označava krivično djelo, zločin, greška, prestup, što uglavnom znači počinioc krivičnog djela, prestupnik, krivac, zločinac. U užem smislu pojam delict označava namjerno nanošenje štete drugom, a u širem označava nedozvoljenu radnju gdje dolazi do kazne i nadoknade štete. Maloljetničku delikvenciju možemo kazati različitim terminima kao što su: prestupničko ponašanje; poremećaji ponašanja; devijantno ponašanje; rizično ponašanje; asocijalno ponašanje; antisocijalno ponašanje; socijalna neprilagođenost; vaspitna zapuštenost i drugo.

Pojava prestupničkog ponašanja ima za cilj izbjegavanje sigmatizacije djece i maloljetnika, dok poremećaj u ponašanju obuhvata pojave koje su u suprotnosti sa opšteprihvaćenim normama ponašanja u jednoj socijalnoj sredini i ugrožavanje prava drugih u zajednici. Pojam devijantnog ponašanja se vezuje za ponašanja koja u velikoj mjeri odstupaju od dozvoljenih normi i pravila ponašanja, dok u rizično ponašanje spadaju svi oblici ponašanja kojima se ugrožava fizičko, psihičko i socijalno blagostanje pojedinca i zajednice. Asocijalno ponašanje podrazumijeva sve vrste ponašanja koja su u suprotnosti sa moralnim normama, ali nisu pravno sankcionisana, dok je antisocijalno ponašanje, ponašanje maloljetnika koje je u suprotnosti sa svim normama društva, a po svom značenju najbliže je prestupničkom ponašanju. Socijalna neprilagođenost se koristi s ciljem izbjegavanja sigmatizacije maloljetnika, dok vaspitna zapuštenost obuhvata sve oblike nesocijalnog ponašanja maloljetnika i vršenje krivičnih djela kao najtežeg vida vaspitne zapuštenosti. Svi navedeni vidovi i mnogi drugi mogu biti negativna posljedica djece koja budu prepuštena sama sebi u vrijeme trajanja virusa, a i u drugim sličnim segmentima života.

Velika stvar je dati akcenat na roditelje i njihovu brigu o djeci za vrijeme virusa i uopšte dok dijete odstata, vaspitava se i obrazuje. “Obiteljski odgoj je prvi odgoj koji društvo pruža djetetu. Dijete u obitelji čini prve korake u život, jer je ona prva društvena sredina u koju dijete dolazi. Bez obzira što se obitelj mijenjala kroz povijest, njene osnovne funkcije ostale su iste” (Tomić, Šehović, Karić, Hasanović, 2008, str. 20). Navedeno nam govori da je roditeljsko vaspitanje nezamjenjivo u

vaspitanju djeteta. Jako je bitno napomenuti da niko ne može prihvatiti toliko odgovorno svoje vaspitne funkcije kao roditelji. Sve navedeno, ponavljam po ko zna koji put, teško je u potpunosti ostvariti baš u ovakvim uslovima, u vremenu kad virus iz dana u dan uništava sve više i više života.

Postoji vjerovatnoća da, a što je za sve nas roditelje strano i neprihvatljivo, u vrijeme virusa korona smanji se nadzor nad djecom, u nekim trenucima zanemarimo djecu. Kod manje stabilnijih roditelja počinju i zlostavljanja djece te razna nasilja u porodici. Ako nastupi bolest koja za posljedicu može da bude smrt može doći do velikog straha, ili do uznemirenosti djece. Ovakav slučaj bi mogao biti uzrok gdje bi kod djece nastupile teške posljedice. Ovaj virus je ujedno i potencijalni rizik koji može biti uzrok da djeca koja ostanu bez roditelja mogu krenuti pogrešnim putem. U završnom razredu osnovne škole i u srednjim školama postoji opasnost odavanja alkohola, krađi i svemu onome što ih neće voditi ispravnim putem. Posljedica toga je što djeca nemaju dovoljnu porodičnu zaštitu, te savjete za pravilan život. S obzirom da ta djeca ne bi imali pratnju svojih roditelja, bili bi i društveno isključeni, ostali bi bez socijalizacije s drugim svojim vršnjacima, te samim tim bi bili u stalnom sukobu sa zakonom.

Na prvom mjestu, kao prioritetne aktivnosti za zaštitu djece, treba staviti zdravlje djece, ishranu, obrazovanje i higijenu. Radi svega ovog potrebna je saradnja s vlastima sa više sektora, a sve s ciljem odgovora na koji način će voditi brigu o dječijoj zaštiti. Kad je riječ o brizi dječijeg zdravlja podrazumijeva se, prvenstveno, uvođenje mjera za zaštitu djece u vrijeme epidemije, jačanje kapaciteta u području kliničkog zbrinjavanja, održavati obuku za zdravstvene radnike, pa i roditelje kao i one kod kojih su djeca zbrinuta. Potrebno je omogućiti djeci da imaju redovnu međusobnu komunikaciju među sobom i sa roditeljima, a posebno je, u ovakvim situacijama potrebno obezbijediti besplatnu zdravstvenu zaštitu kako za djecu, tako i za roditelje. Kako u vlastitom smještaju za djecu i roditelje, tako i u karantinima, zdravstvenim ustanovama, u samoizolaciji, potrebno je obezbijediti i osigurati zdravu, svježnu i čistu ishranu. Ako je obezbijeđeno gore navedeno, a u slučaju da je došlo do prekida rada škola potrebno je obezbijediti uslove da se djeca osposobe i prilagode metodi učenja na daljinu (online nastava), nastava na televiziji i drugi oblici. Za ovakav rad potrebna je obuka i sva potrebna tehnika za nastavnike i drugo osoblje škole, pa i za roditelje kako bi mogli pomoći djeci kod kuće. Nastavnici, stručni saradnici i volonteri potrebno je da imaju znanja i vještine vezane za ublažavanje i zaštitu od bilo koje vrste rizika. Za higijenu, kao bitan segment u sprečavanju virusa, potrebno je obezbijediti odgovarajuća mjesta za pranje ruku u školama, zdravstvenim ustanovama i bilo kojim drugim lokacijama gdje postoji mogućnost da djeca dođu i imaju dodir sa raznim stvarima.

Pored ublažavanja rizika, i dalje moramo razvijati snagu i pozitivne odbrambene mehanizme zajednica, porodica, osoba koje se brinu o djeci i djece. Tu se podrazumijeva jačanje porodičnog okruženja, a odnosi se na stalan rad sa djecom, pružanje pozitivne i potrebne podrške privremenim centrima za brigu o djeci i roditeljima. Dalje je potrebno pružanje finansijske i materijalne pomoći, rad s tradicionalnim i vjerskim vođama na potrebnom prilagođavanju tradicionalnih praksi, tradicionalnih običaja. Učenje je složen proces kojim se stiče usvajanje vještina, znanja i navika. Učenje je, dakle, dograđivanje urođenih sposobnosti, usavršavanje, prilagođavanje sredini i osposobljavanje da se mijenja sredina prema potrebama individue u cjelokupnog društva. "Process učenja je harmonizacija ljudske psihe, jer djeca uče da budu požrtvovana, društvena, kao što uče da ne budu lijena, sebična, asocijalna" (Kuštrić i Musić, 2015, str. 36). Televizija svoju obrazovnu ulogu treba da ostvari kroz stvaralačke i umjetničke domete programa koji će sadržavati obrazovnu komponentu.

Kako ublažiti posljedice korona virusa

Moramo se podsjetiti na sami početak najave virusa korona u Kini. U datom trenutku pojave malo ko je tu opaku bolest ozbiljno shvatio. Nije prošlo mnogo vremena i kada je shvaćeno da je virus podmakao kontroli počela je priča o karantinima. Karantine su formirali i postavljali odvojeno od države. Tada se već moglo zaključiti da je epidemija shvaćena ozbiljno. Vlasti te države su naredile

da nema izlaska iz stanova. Milioni ljudi su stavljeni u karantin tako da su uglavnom sve aktivnosti zaustavljene, a sve epidemiološke mjere su preduzete. Slično je urađeno i u jednom dijelu Italije i to na samom početku najave virusa. Rezultat je bio potpuno eliminisanje novih slučajeva od zaraze. Najavljena je i uvedena redovna kontrola kretanja svih članova porodice. Tom kontrolom se dolazilo do saznanja ko je i koliko puta dnevno izlazio iz svojih stanova i koliko su ostajali. Mnogima ove rigorozne mjere nisu odgovarale, ali su se uveliko pokazale kao efikasne.

U Bosni i Hercegovini i svijetu trenutna situacija je više nego složena. Osim Kine u svim državama zahvaćenim virusom iz dana u dan možemo zaključiti, a o čemu nas i mediji informišu, situacija je sve složenija i složenija. Savjeti Svjetske zdravstvene organizacije su veoma korisni za sve države. Potrebno je biti savjestan da ako bilo ko od članova porodice ima pozitivan nalaz na virus korona da se odmah svi članovi porodice podvrgnu testiranju kao i oni koji su sa tom porodicom bili u kontaktu. Dakle, jako bitno je biti savjestan i odgovoran građanin. Svjedoci smo koliko je od početka virusa do danas ovaj virus uzeo života. Moram napomenuti da oni koji rade sa djecom trebaju biti veoma savjesni i svoje savjete svakodnevno u više navrata dijeliti našoj djeci, našim učenicima. "Obitelj je prvi odgojni factor u kojoj se rađa novi čovjek i započinje njegovo formiranje" (Tomić, 2006, str. 24). Svaki moralno zreo i savjestan roditelj vaspitanje djece smatra sastavnim dijelom svoje – roditeljske brige. Ako se tako osjeća i ponaša tada se govori o odgovornom roditeljstvu. U školama se često zanemaruju vaspitni i funkcionalni zadaci, što zahtijeva hitne promjene.

Ove rečenice pišem upravo na godišnjicu od kad se pojavio prvi slučaj korona virusa i kad je objavljen, a to je 17.11.2019. godine. Ne znam zašto smo toliko neodgovorni i zašto ne vjerujemo da je taj virus među nama. Koliko mjeseci, godina, pa ne daj Bože i duže će ovaj virus trajati ne može procijeniti ni znati niko, mada su nam oči uperene ka izjavama doktora epidemijologa. Tako je doktor Safet Mušić u jednom svom stručnom radu koji je objavio na internet stranicama rekao: "Trenutno je vrlo teško doći do relevantnih procjena budućih dešavanja u vezi korona virusa, prvenstveno zbog toga što slična pandemija koja se širi ovakvom brzinom i relativno u vrlo kratkom vremenu može dovesti do smrtnih posljedica, do sada nije zabilježena u ljudskoj istoriji. Stoga i stručnjaci koji su životni vijek proveli istražujući zarazne bolesti, ne usuđuju se da daju određene procjene šta nas čeka u budućnosti" (<https://globalanalitika.com>, str. 4). Dakle, prema ekspertima za epidemiologiju moramo shvatiti tajming korona virusa, ali u pogledu da je ovo samo početak pandemije.

Evidentno je da su se i da se u Bosni i Hercegovini uvele i uvode mjere kineske discipline i da policija ima mnogo posla reagujući protiv nesavjesnih građana. Ipak se ne možemo pohvaliti nekom pomaku ni uvođenjem takve discipline. Navedeno govori da se u potpunosti treba složiti i prihvatiti stavove stručnjaka da karantini daju dobre rezultate te da su zbog toga i opravdani. U iščekivanju smo, a što je već obećavano i dalje se obećava, da dobijemo vakcinu, ili neke druge lijekove što bi usporilo, djelimično ili u potpunosti uništilo ovaj virus. Neki ljudi su tvrdili da je novi virus manje opasan od virusa gripa, a neki se ne slažu. Ispostavilo se da je daleko opasniji i da nosi daleko veći broj umrlih. Vanredne situacije, s obzirom koliko smo savjesni kada je u pitanju virus korona, su u potpunosti opravdane i najveći, za sada, spas za naše građane i uopšte stanovništvo. Poslušajmo, putem medija ili na drugi način, epidemiologe, pa se uvjerimo o broju zaraženih i umrlih. Možda se tada osvijestimo i kažemo sebi bićemo odgovorni i savjesni građani kako radi sebe, tako i radi onih sa kojima se susrećemo.

Redovna planiranja u Bosni i Hercegovini su otežana iz tog razloga što se aktivnosti posebno planiraju i realizuju na nivou entiteta uz eventualnu komunikaciju na državnom nivou. Činjenica je da je bolje i tako nego nikako, ali daleko je bolje i jednostavnije imati, u svakom trenutku, sve informacije na jednom mjestu. Sasvim je opravdano upozoravanje stručnjaka na to da se dobro provjeri ko su ti ljudi u kriznim štabovima, a koji odlučuju koje će se mjere preduzimati. Moramo imati na umu da životi svih nas zavise od njihove odluke. Sasvim je sigurno i opravdano traženje da struka radi svoj posao, a pogotovo kad se radi o životima. Politika je ušla u sve pore sistema, ali ovdje joj nema mjesta. Svi štabovi bi trebali imati ljude sa iskustvom i znanjem, a Bosna i Hercegovina ima takvih stručnjaka. Bitan i najvažniji segment u sprečavanju virusa je buduće planiranje. Navedeno se

odnosi posebno na to da kada se uzmu u obzir navedene procjene stručnjaka i ako su nam svjedok iskustva drugih država.

Znajući da je prisutan nedostatak adekvatne medicinske opreme i uređaja, nesavjesnost i nedisciplina brojnog dijela stanovništva, neophodno je posvetiti pažnju razmišljanju i planiranju u slučaju najopasnijeg scenarija. Poučeni iskustvom susjednih država trebalo je i treba planirati dodatne mjere, jer se nikad ne zna da do tog scenarija hoće, ili neće doći. Upravo zbog toga, a što nam je već svima poznato, potrebno je na vrijeme obezbijediti karantine u svim područjima, planirati prostor za smještaj pacijenata usljed naglog povećanja broja oboljelih. Bitno je obezbijediti nabavku potrebne medicinske zaštitne opreme i tehnike, odnosno uređaja.

Trenutno teška situacija nastala pojavom korona virusa zahtijeva radikalne promjene u svim segmentima društva, kako bi se što efikasnije i brže zaustavilo širenje pandemije. Ovo je potrebno uraditi što prije, kako bi se spriječio povećani nivo stresa kod ljudi, samim tim kod djece, a što se uveliko može primijetiti kao negativna posljedica u obrazovanju. Pojavom korona virusa počeo se javljati i problem stigmatizacije stanovništva, odnosno ekstremnog neodobravanja, jer i ako nisu zaraženi svjesni su da pripadaju određenoj rizičnoj grupi. Potrebno je izraziti posebnu zabrinutost za ovu vrstu pratećih pojava koje ostavljaju dugotrajne, pa i doživotne, posljedice na zdravlje djece i mladih kako njih tako i njihovih porodica i zajednica u kojima žive. Višestruko i veoma negativno stigma utiče na pojedince, ali i na cjelokupno društvo, jer je suočeno s odgovorom na pojavu korona virusa. Stigma je uglavnom reakcija na strah i podrazumijeva aktivnosti koje podjednako mijenjaju svijest žrtve, a što ima višestruke negativne posljedice i zahtijevaju promjenu stavova prema stigmatiziranim grupama i pojedincima, pa i prema samoj bolesti.

Ako se želi na efikasan način pomoci pojedincima, porodicama, kao i zajednicama u borbi protiv pandemije, jako je važno da na ispravan način komuniciramo o pandemiji i svemu onome što ona nosi sa sobom. Bitno je stvoriti zdravo i pozitivno okruženje u kojem se otvoreno i iskreno razgovara o virusu. Veoma važnu ulogu u sprečavanju i zaustavljanju stigmatizacije ljudi, koji su bili, ili su trenutno zaraženi korona virusom, njihovih porodica, a posebno djece zaraženih osoba, igraju svi pojedinci i segmenti društva. Neizostavne karike u navedenom su zdravstvene ustanove, centri za socijalni rad, škole, nevladine organizacije, vjerski objekti, vjerske zajednice i mediji. Svi oni moraju, u sprezi sa svim drugim segmentima i nivoima vlasti, da postavljaju standarde odnosa prema bolesnim osobama i tako sprečavaju stigmatizam i diskriminaciju inficiranih korona virusom.

Osobama koje to ne znaju, a prvenstveno mislim na djecu školskog uzrasta, bitno je kazati da se virus prenosi direktnim kontaktom, disajnim kapljicama poput kašlja i kihanja te dodirivanjem površina, predmeta i drugih stvari zagađenih virusom. Nepoznato je koliko dugo virus preživljava na površinama, ali jednostavna dezinfekcijska sredstva mogu ga ubiti. Još je potrebno kazati da simptomi uključuju povišenu temperaturu, groznicu, kašalj, kratkoću daha, gubljenje čula mirisa i okusa. U težim slučajevima infekcija može izazvati upalu pluća ili otežano disanje. Ako tražimo prave informacije o virusu korona treba biti oprezan i tražiti ih samo na zvaničnim izvorima informacija svake zemlje ili web-stranici Svjetske zdravstvene organizacije. Prateći navedeno može se doći do smjernica kojih bi se stanovništvo trebalo pridržavati, kako bi što prije prevazišli krizu izazvanu ovim virusom.

U našim životima, pandemija korona virusa, uslovlila je brojne promjene. Pojavili su se brojni izazovi na koje treba odgovoriti i u ličnom i u profesionalnom životu. Ovaj virus je potrebno psihički pobijediti, a što vrijeme više odmiče sve smo slabiji i iscrpljeniji u tom smislu. Promjene životnih okolnosti poput nastave na daljinu i rada kod kuće samo su neki od stresova koji povećavaju rizik od psihičkih bolesti. Od početka pojave korona virusa mnogi psiholozi su na svojim radnim mjestima, a i u medijima svojim savjetima i preporukama nastojali doprinijeti provođenju mjera za sprečavanje širenja zaraze i normalizaciji stanovništva.

Iznenada nastala promjena životne situacije, poput ove koju sada preživljavamo, uveliko je ugroženo je i tjelesno i psihičko zdravlje. Prisutna egzistencija dovodi do povećane količine stresa,

depresije i straha. Kada se život preko noći promijeni, treba biti jak te pobijediti gubljenje psihičke ravnoteže. Ova situacija uveliko utiče na mentalno zdravlje, kako pojedinca tako i zajednice u cjelini. Posebno su izraženi problemi u obrazovanju, u radu s djecom, gdje je potreban različit pristup djeci. Naše ponašanje često nije odraz stvarnog rizika zasnovanog na epidemiološkim podacima, već je odraz našeg ličnog doživljaja, opasnosti ili rizika. Možemo čuti da su istraživanja tokom nekih drugih epidemija pokazala da je nivo usvajanja mjera opreza povezana s povećanim nivoom straha od raznih infekcija, bez obzira šta o tome kaže struka.

Takođe, moramo biti svjesni da pretjerani strah i panika mogu nam više nanijeti štete nego koristi. Da do štetnosti ne bi došlo potrebno je i vrlo važno naći i pratiti samo provjerene izvore informacija. Takođe važan način na koji možemo upravljati ličnim doživljajem opasnosti je korištenje strategije postavljanja pitanja, jer takvim promišljanjem smanjujemo mogućnost doživljaja rizika i povećane prijetnje. Na taj način racionalnije razmišljamo o mogućoj opasnosti. Potrebno je voditi brigu o mjerama i načinu na koji se može smanjiti opasnost od lične zaraze u datim okolnostima, ili zaraze svojih članova porodice i drugih osoba u okruženju, prije svega bliskih osoba. I u ovom slučaju važno je donositi odluke na osnovi vjerodostojnih informacija od strane stručnih lica.

U ovom trenutku je potrebno osvijestiti važnost brige i ulaganja u vlastito zdravlje te prilika da promjenama u našem zdravstvenom ponašanju prihvatimo stilove života koji doprinose boljem očuvanju zdravlja. Moramo biti svjesni da svi ne reagujemo isto na situacije potencijalne prijetnje za zdravlje, neki reaguju manjim, a neki većim stresom i zabrinutošću. U ovim trenucima važno je pružiti podršku onima koji su pod većim strahom i zabrinutošću, potom je važno poticati optimizam, ali ne zanemariti realne rizike od ove opake bolesti. Prema osobama sa većim stresom treba razgovarati i reagovati pažljivo, treba ih umiriti, treba im pomoći, a niukom slučaju podejnjivati ih, osuđivati ih ili negativno reagovati prema njima.

Već sam napomenuo da smo u situaciji u kojoj smo se našli iznenada, preko noći. Ova situacija nas usmjerava da sami sebe suočimo s osnovnim ljudskim strahovima i gubicima. To je, dakle, situacija teška svim ljudima. Posebno je teško roditeljima koji brinu o svojoj egzistenciji, a osim toga imaju obavezu brinuti o svojoj djeci i obezbijediti im sve što im je potrebno. Nadajmo se da ćemo i mi, kao i ljudi koji su se kroz istoriju nalazili u brojnim krizama, uglavnom dobro i koliko toliko normalni i zdravi isplivati. Prosto je nemoguće zaštititi djecu od svih nedaća i problema na svijetu kao što to mi roditelji želimo. Nije to toliko ni pozitivno, jer će se djeca kad tad sresti sa svijetom i morati savladavati određene prepreke. U svakom slučaju mnogo će im koristiti pozitivna iskustva stečena i naučena od roditelja.

Uticaj pandemije korona virusa na emocije i ponašanje učenika sa sniženim intelektualnim funkcionisanjem

S obzirom da sam prosvjetni radnik i da u školi u kojoj sam bio direktor trinaest godina nisam mogao ovaj rad privesti kraju, a da ne porazgovaram sa članovima Stručnog tima te škole, a posebno sa oligofrenolozima koji vode odjeljenja djece s posebnim potrebama. Sigurno je to da su i djeca ove populacije uveliko osjetili prisustvo opasne bolesti korona virusa. Iz razgovora sa kolegama, ono što smatram bitnim za kazati, istaći ću u par sljedećih pasusa.

Intelektualna teškoća predstavlja veoma složen fenomen i njeno definisanje zahtijeva sveobuhvatan pristup. Prema definiciji Američke asocijacije za intelektualne i razvojne poremećaje, intelektualna teškoća je, između ostalog, ometenost (disability) koju karakterišu značajna ograničenja u intelektualnom funkcionisanju i adaptivnom ponašanju, koja se ispoljavaju u konceptualnim, socijalnim i praktičnim adaptivnim sposobnostima. Ova ometenost nastaje prije osamnaeste godine života.

Terminološko određenje teškoća u razvoju može se posmatrati sa više različitih, ali povezanih aspekata: biološkog, medicinskog, psihološkog, sociološkog. Uzimajući u obzir da i kroz ovo definisanje intelektualnih teškoća vidimo da i u razvoju osoba sa intelektualnim teškoćama značajnu ulogu uzima psihološki aspekt, možemo zaključiti da upravo na tom aspektu se javljaju određeni problemi nastali usljed pandemije corona virusa. Ti problemi se najčešće javljaju kroz emotivne teškoće kod učenika sa intelektualnim teškoćama.

Svako malo dijete na podražaje iz svoje okoline reaguje emocionalno. Odrasli emocije često jednostavno prepoznaju i razlikuju, ali će ih mnogo teže opisati i definisati. Istraživanje pokazuje “da je izražavanje emocija vrlo adaptivno te je povezano s boljom psihološkom prilagodbom i boljim tjelesnim zdravljem” (Kalebić Maglica, 2007, str. 111). S druge strane, potiskivanje emocija ima negativne efekte i na zdrave pojedince.

Uz emocije dolaze i razne tjelesne pojave kao ubrzani rad srca, drhtanje ruku, znojenje i slično. Dakle, emocije povezuju ono što nam je važno sa svijetom ljudi, stvari i događaja. Emocije su jedan od najvažnijih činitelja koje utiču na cjelokupno funkcioniranje pojedinca i imaju glavnu ulogu u interpersonalnom životu. U životu odrasle osobe emocije imaju veliku ulogu, a njihov značaj u razvoju djeteta je još veći. One su propratni doživljaji drugih stanja i procesa, ali su i motiv i pokretač ponašanja. Ako su česte i intenzivne, negativne emocije mogu se pojaviti kao ozbiljne smetnje u psihofizičkom razvoju, a mogu uzrokovati i ozbiljna psihosomatska oboljenja.

Različita istraživanja podijelila su dječje simptome u dvije osnovne grupe - internalizirajuće i eksternalizirajuće simptome.

1. Eksternalizirani poremećaji – određeni ljutnjom, neprijateljstvom, agresijom, krađom i laganjem, a dijele se na dva glavna:

- a) poremećaj s prkošenjem i suprotstavljanjem i
- b) poremećaj ponašanja.

2. Internalizirani poremećaji – temelje se na emocijama tuge i tjeskobe, zajedno s tendencijom povlačenja, a javljaju se dvije glavne vrste:

- a) anksioznost – anksioznost zbog separacije i generalizirani anksiozni poremećaj
- b) depresija (distimija)

Imajući u vidu sve navedene specifičnosti saznanog funkcionisanja djece sa smetnjama u intelektualnom razvoju, možemo razumjeti njihovu nemogućnost fleksibilnog reorganizovanja sopstvenog ponašanja prema zahtjevima realnosti koja ih okružuje. To se uočava u nerazumijevanju svijeta i sopstvenog prisustva u njemu kao i kroz primjenu ranije usvojenih i formiranih obrazaca ponašanja u novim situacijama i izvan njihovog opšteg konteksta. Upravo ovakva novonastala situacija sa medijskim “bobmaradovanjem” informacijama o corona virusu, kojoj su djeca svakodnevno izložena kao i nemogućnost razumijevanja nošenja zaštitne maske i fizičke distance dovodi do formiranja nepoželjnog oblika ponašanja kod učenika sa intelektualnim smetnjama.

Ovaj nesklad u interakciji i komunikaciji između djeteta i okoline ima za posljedicu smetnje u ponašanju i emocionalne smetnje, koje u ovoj populaciji imaju specifičan karakter, a koliki će obim imati tek treba istražiti u narednom periodu.

Zaključak

Pandemija korona virusa, od pojave, je prouzrokovala najveće vanredno stanje u historiji. Preko deset miliona djece se nije vratilo školovanju u ovom periodu. Pandemija je rezultirala razarajućim posljedicama na obrazovanje djece koja potiču iz siromašnih područja te kako sam već naveo ne birajući. Ovaj virus je jedan opasni nevidljivi neprijatelj gdje ne vidimo, ili bolje rečeno, nemoguće je pronaći rješenje kako se protiv njega boriti i izboriti. Boriti se sa ovakvom vrstom straha, a pri tome ne znajući šta nas napada je nemoguće i možemo reći da je opasniji od bombardovanja.

Pojavom korona virusa svaki pojedinac reaguje na svoj način, dok pri tome fizička i socijalna distanca mora postojati. Potrebna je velika solidarnost, uticaj jednih na druge kako bi se spašavali životi, prvenstveno životi djece pa i kompletnih porodica. Porodice ponajviše i trpe ove udare. Jako je bitno biti svjestan toga da u potpunosti moramo slušati struku, jer je struka u svakom trenutku spremna posavjetovati kako izgraditi jak imunitet, a što je veoma bitno u sprečavanju i odbrani od virusa. Zdravlje pojedinca je opšte dobro za sve i zato svi trebamo imati pravo uticati na pojedinca.

Veoma je teško prihvatiti i razumjeti na stotine različitih informacija. Za nas je opterećujuće i opasno imati različite izvore, a trudimo se da saznamo što više o virusu korona iz medija, trudimo se, takođe, da što više pročitamo od raznih novinskih izdavača i drugo. Na taj način se vrtimo u krugu nepovjerenja, u društvu zavjere. Plašim se da ću biti kontradiktoran gore navedenom, kad napomenem da se može saznati iz medija, koji tvrde da je statistički dokazano i tačno da je, na primjer, u Srbiji za prvih deset mjeseci 2019. godine umrlo daleko više osoba, nego za isti vremenski period u 2020. godini kada je u većoj mjeri prisutna pandemija korona virusa.

Velika stvar je dati akcenat na roditelje i njihovu brigu o djeci za vrijeme virusa i uopšte dok dijete odrasta, vaspitava se i obrazuje. Svjesni koliko je korona virus opasna za kompletno čovječanstvo uveliko se govori i vodi briga o tome kako organizovati, kako na koji način realizovati već planirano nastavno gradivo. Zatvaranje škola, organizovanje nastave na daljinu, ograničeno kretanje, policijski čas mogu da remete život djece, a takođe i onih koji se brinu o djeci, gdje su svakako na prvom mjestu roditelji.

Prethodna godine je zasigurno jedna od najizazovnijih s kojom se susreo svijet u modernoj historiji, ne samo u smislu ogromnih poslovnih gubitaka nastalih kao rezultat Covid 19, nego prije svega zbog posljedica koje je ista ostavila na svakog od nas. Veći broj ljudi je ostao bez posla, bez krova nad glavom, izgubili smo mnoge drage ljude, članove porodice, prijatelje te se suočili sa velikim izazovom očuvanja našeg mentalnog zdravlja koje je ozbiljno ugroženo usljed nesigurnosti i neizvjesnosti okolnosti u kojima smo se zadesili.

Literatura

Kalebić Maglica, B. (2007). *Emocionalna psihologija*. Rijeka.

Kuštrić, S. Musić, H. (2015). *Učeničko percipiranje sadržaja televizijskog programa*. Dobra knjiga Sarajevo.

Potkonjak, N. (2003). *XX vek ni vek deteta ni vek pedagogije, ima nade XXI vek*. Savez pedagoških društava Vojvodine, Novi sad i Pedagoško društvo Republike Srpske, Banja Luka.

Suzić, N. (2010). *Pravila pisanja naučnog rada: APA i drugi standardi*. Banja Luka: XBS.

Tomić, R. (2006). *Savjetodavni odgojni rad*. Tuzla: OFF-SET.

Tomić, R., Šehović, M., Karić, N., Hasanović, I. (2008). *Delikventno ponašanje djece i mladih*. Tuzla: OFF-SET.

<https://globalanalitika.com/zajednickim-radom-i-planiranjem-bosna-i-hercegovina-moze-ublaziti-posljedice-korona-virusa/>, preuzeto 03.11.2020. godine.

RAD U ŠKOLI SA UČENICIMA RAZREDNE NASTAVE ZA VRIJEME COVIDA-19

Sažetak

Pandemija korona virusa je preko noći promijenila svijet i eksperti kažu da je ovo „rjetka prilika“ da se redefiniše obrazovanje. Mnogi događaji su narušavali obrazovni sistem. Iznenada se pojavila pandemiju korona virusa, koja je dovela do zatvaranja škola.

Mnogima je to teško palo, naročito porodicama siromašnog porijekla koje strahuju da bi njihova djeca mogla da zaostanu sa gradivom u odnosu na drugu djecu zbog online sistema rada. Naš aktuelni obrazovni model, zasnovan na nastavnicima koji stoje ispred reda klupa punih učenika koji bi trebalo pažljivo da slušaju, nije se mijenjao decenijama. Online nastava je projekat sadašnjeg vremena. Uči se po smišljenom i planiranom planu uvođenjem platforme. Projekat je označen samoodređenim i samostalnim suočavanjem učenika s predmetom i problemom za razliku od rada na projektima u školi.

Ključne riječi: pandemija, online nastava, projekatna nastava

Abstract

The Coronavirus Pandemic has changed the world overnight and experts say that this is a rare opportunity to redefine the educational system. While many events damaged the educational system beforehand, the Coronavirus Pandemic caused a complete shutdown of institutions overnight.

This fell hard on many people, especially to families of low income who fear that their children could be left behind in education due to the online system of learning. Our current educational system which is based on the teacher sitting in front of his desk while a classroom full of children listened was unchanged for decades. Online education is a modern project. Online education follows a well thoughtful plan laid out by the platform. The project is defined by having the schoolchildren independently and self determinedly experience the subject and project in comparison with the method used in schools.

Keywords: Pandemic, online classroom, project classroom

¹JU OŠ “Pazar” Tuzla

²JU OŠ “Pazar” Tuzla

Uvod

Prije nego je krenula pandemija Covid-19, s ubrzanim promjenama u tehnologiji, već se raspravljalo o pitanju kako možemo da uvrstimo ovo novo znanje u naš obrazovni sistem.

Vještačka inteligencija nam omogućuje da predavanje prilagodimo sposobnostima svakog đaka ponaosob i da se monotone dužnosti prebace sa nastavnika na mašine.

Virtuelna relanost, u međuvremenu, može da pretvori učenje u angažovano i uzbudljivo iskustvo.

Prije pandemije smo doživljavali globalnu krizu učenja. Jednom u generaciji dobijamo priliku da u procesu ponovnog otvaranja zaobiđemo školske sisteme i pomognemo djeci. Siromaštvo ne pogađa obrazovanje samo u zemljama sa niskim i srednjim prihodima, već i bogata društva.

U Velikoj Britaniji, svaka šesta osoba je funkcionalno nepismena - što znači da praktično ima problema sa čitanjem i pisanjem.

Roditelji koji nisu dovoljno vješti sa riječima ili digitalnom tehnologijom često se osjećaju nemoćno i smatraju da jednom kad njihova djeca pođu u školu, oni više ne mogu da urade ništa da im pomognu.

Vlade bi mogle i da usvoje regulativu koja omogućuje modele koji su više interdisciplinarni i zasnovani na projektima, a nastavnicima da omoguće profesionalni razvoj.

Trenutni sistem je ogromno naslijeđe prošlosti i trebaće vremena da se promijeni.

Nova normalnost za neke škole u svijetu biće prelazak na spojeni model, u kom će đaci moći da rade mnogo toga sami, a škole da se usredsrede na saradnju, rješavanje problema, povratne informacije i socijalizaciju.

1. Online nastava , prednosti i nedostaci

To je nastava gdje se koriste različite online platforme i alati u nastavne svrhe. Ovaj oblik predavanja i školovanja već neko je vrijeme uvršten u svijetu, naročito kod učenja na daljinu, dodatnog usavršavanja, ali i studiranja. Tako se danas online mogu učiti strani jezici ili informatičke vještine. Odranije je poznato da se određeni fakulteti mogu završavati online komunikacijom. U većini slučajeva online nastava je povezana i s fazama prezentnosti u nastavi. Većina metodičara nastave smatra da je najbolji učinak kada se kombinira online i offline nastava. Međutim, sama online nastava ima tu prednost da nastavnik i učenik tako mogu biti udaljeni i nekoliko hiljada kilometara, a da nastavni proces može teći nesmetano. Nastavni sadržaji se didaktiziraju tako da su kompatibilni sa online okruženjem i kao takvi se mogu predavati i tumačiti bez problema, ali i vrednovati i ocjenjivati. Online nastavom se ne treba smatrati nastavnikova uputa učenicima da na nekoj od stranica udžbenika pročitaju tekst i urade zadatke. Online nastava je dosta složeniji metakognitivni i metodičko zahtjevniji proces koji svojim oblikom i ponuđenim formatima učenika jasno usmjerava u onome pravcu u kojem treba da se kreće.

U perioda online nastave, od sredine marta do kraja školske godine, gotovo svaki drugi nastavnik i svaki/a drugi učenik/ica imali su probleme zbog loše internetske veze ili prevelikog opsega gradiva, zbog nedostatka adekvatnih uređaja, a više od trećine imalo je problem s otežanim radom u stanu radi prisustva djece ili starijih osoba koje zahtijevaju konstantnu brigu i pažnju... Škole u Bosni i Hercegovini i regionu do kraja školske 2019/20. godine bile su u potpunosti zatvorene, a drugo polugodište završeno je online.

Mnogi nastavnici nisu imali predznanje za držanje online nastave, nisu imali adekvatnu opremu u datom trenutku, ali bili su spremni za učenje i savladavanje novih oblika. Rađena su istraživanja koja su pokazala sljedeće rezultate: 89,5% ispitanika djelimično ili u potpunosti potvrdilo je da je učilo paralelno dok je izvodilo online nastavu, 37,6% djelimično je pratilo, a 15% u potpunosti pohađalo webinare.

Škole su organizovale platforme ali one nisu bile adekvatne za realizaciju nastave iz svih predmeta – problem je bio sviranje instrumenata, tjelesni i zdravstveni odgoj...

Neki od nastavnika upotrebljavali su društvene mreže koje baš i nisu preporučljive za izvođenje časova, odnosno izvorno nemaju tu namjenu: 72% ispitanika koristilo je e-mail, 63,4% Viber i YouTube, a 15,1% Facebook. Ovi alati nisu prihvatljivi za nastavu jer nisu interaktivni, pružaju samo jednosmjerni protok informacija, a na povratnu informaciju učesnici u komunikaciji moraju čekati. Viber, sa uključenom kamerom, dobar je u individualnom radu, *jedan na jedan*, što je odlično kod logopedskih vježbi ili ako neko snima čitanje, sviranje, pjevanje ili fizičke vježbe (za nastavu tjelesnog vaspitanja, baleta...) ili snimanje kratkih vježbi. Facebook je društvena mreža i nije namijenjena za edukaciju, ali ljudi su se snalazili kako su znali, sve s ciljem izvođenja nastave. Tvrdnju da platforme i alati koji se koriste tokom izvođenja nastave značajno utječu na kvalitet djelimično ili u potpunosti potvrdilo je 80,5% nastavnica.

Više od 60% ispitanica složilo se s ocjenom da online nastava ima niz nedostataka u odnosu na nastavu u učionici: nedostajao im je socijalni kontakt sa đacima.

Dok su se učenice i učenici na početku radovali što ne moraju ići u školu, u javnosti se postavljalo pitanje šta će biti s nastavnim procesom.

Nastavnicama i đacima treba čestitati na brzom prilagođavanju, ali važno je imati u vidu da je ovakva vrsta nastave niskog kvaliteta, te da otežava ostvarivanje obrazovnih ciljeva.

Online nastava, generalno gledano, nije bauk – ona je dobra alternativa klasičnoj nastavi i šansa za osvježavanje informatičkih kompetencija i njihovo podizanje na aktuelniji nivo, kako kod učenika i roditelja tako i kod nastavnika, ali i veliki test poštenja i povjerenja svih aktera. Ipak, važno je napraviti razliku između hitnog online učenja i kvalitetnog online učenja. Hitno online učenje je situacija u kojoj se edukatori i učenice širom svijeta trenutno nalaze. Zbog virusa, mnogi nastavnici primorani su da podučavaju online – bez iskustva, kvalitetne obuke ili adekvatnih alata. Mnogi đaci primorani su da uče na daljinu, također bez iskustva, obuke ili pristupa tehnologiji. Kvalitetno online učenje, s druge strane, uključuje pažljivo isplanirane lekcije, zasnovane na naučnim istraživanjima, dostupne na kvalitetnim platformama za elektronsko učenje, te nastavnike i učenike koji su obučeni da koriste platformu na raspolaganju, koji imaju kontinuiranu podršku tokom izvođenja nastave, kao i pristup tehnologiji i internetu u okviru svoje obrazovne institucije ili van nje.

Online nastava kao svojevrsni oblik provođenja nastave ima jako mnogo pozitivnih karakteristika. Posebno se mora istaći faktor vremena koji je, kako za nastavnika tako i učenika, prilično fleksibilan. Učenik može za pojedini zadatak sam odvojiti onoliko vremena koliko mu je nužno potrebno za njegovu realizaciju. Ponudeni sadržaj može ponavljati više puta dok ne usvoji gradivo, a ne smije se zanemariti ni činjenica da su mladima online tehnologije jako bliske, što dodatno povećava motivaciju za ovaj oblik učenja. Međutim, da bi online nastava mogla teći kvalitetno i bez smetnji, ona mora biti dobro pripremljena i planirana. Kako bi nastavnik i učenik mogli efikasno raditi, potrebno je da su obostrano tehnički dobro opremljeni. Cilj je generirati virtualnu učionicu, što znači da postoji prostor na kojem se mogu razmjenjivati i gdje mogu komunicirati. Opremljenost može varirati od predmeta do predmeta, međutim neophodan je naravno računar koji ima pristup internetu i eventualno kamera, kako bi učenik i nastavnik mogli da se vide te mikrofoni i slušalice koji nisu nužni, ali su često korisni. Sve navedeno je danas skoro pa standardna oprema svakog računara, ali i svakog novijeg mobilnog telefona koji se također može koristiti u procesu online nastave.

Činjenica da se nalazimo u vremenu proglašene globalne pandemije čiji je ishod jako teško prognozirati, obavezuje nas da online nastavu shvatimo jako ozbiljno. Učenici trebaju steći dodatne navike samodiscipline i redovnog praćenja online sadržaja u virtualnim učionicama. Moraju redovno ispunjavati zadatke i voditi računa da proizvod svog rada blagovremeno pošalju nastavniku, kako bi ga on mogao vrednovati. Roditelji svakako trebaju voditi računa o tome da njihova djeca blagovremeno i adekvatno ispunjavaju sve postavljene zadatke, posebno kada se radi o učenicima nižih razreda koji još ne znaju kvalitetno koristiti online platforme. Samo ovakav pristup u kooperaciji sa izrazitom odgovornošću nastavnika koji je spreman da uloži dodatni trud i napor kako bi svoja

predavanja didaktički prilagodio online okruženju, može doprinijeti uspješnosti realizacije nastavnog procesa i sticanju znanja i vještina.

“Suština učenja jeste u tome da je u pitanju strogo individualni proces mijenjanja ličnosti i njenog prilagođavanja novonastalim uvjetima i situacijama. To je proces sticanja razmjerno trajnih promjena subjekta, koje su rezultat njegove psihičke aktivnosti. (Pastuović, 1999) Učenje je strogo „intelektualni proces – aktivnost kojom učenik stiče nove oblike ponašanja ili mijenja postojeće pod uticajem svog iskustva ili vježbanja. Ono se sastoji u promjeni načina njegovog reagovanja u odnosu na okolinu u cilju prilagođavanja. Njime on stiče postojeća znanja na taj način što: ovladava operacijama i postupcima koji su, ili mogu biti, korisni u rješavanju postojećih životnih situacija i problema: vrši obradu i primjenu informacija; stiče raznovrsna iskustva pod kojim se podrazumijeva obim i kvalitet poznavanja građe koja se uči, i znanje kako se uči.“ (Danilović, 1998:12)

1.1. Projektna nastava u učionici za vrijeme pandemije Covid - 19

Projekt je označen samoodređenim i samostalnim suočavanjem učenika sa predmetom i problemom.

Projekt se ne koristi u ponavljanju gradiva (tu možemo koristiti metodu slobodnog rada). Učiteljima treba da provodi manje zahtijevne projekte. To je učenje po smislenom planu i istraživačko je.

Prednosti kod rada na projektu su: promicanje stvaralaštva, mašte i kreativnosti, razvija se samostalnost i vlastita poduzetnost, učenici uče samostalno planirati i organizirati, izbjegava se natjecateljsko učenje, posvećuje se pažnja timskom i grupnom radu i druge prednosti. **Nedostatak kod rada na projektu :** pomanjkanje motivacije blokira rad na projektu, nedostatan iskustvo rada po projektu otežava rad, neki se učenici ne osjećaju dorasli za rad na projektu. Projekti se mogu pretvoriti u nered, ako nisu vođeni, planirani i strukturirani jer nastavnik mora biti savjetnik, pomagač i voditelj projekta.

1.2. Faze rada na projektu za vrijeme Covida – 19

a) Pronalaženje teme

Tema je pronađena nakon objavljenog konkursa Dan dječije knjige u Bosni i Hercegovini 2020.god.- rođendan Nasihe Kapidžić Hadžić.
Tema je bila „Ptice i rodni kraj“.

b) Formulacija cilja

Cilj je isplaniran okvirno, a zatim detaljno. Važno je razlikovanje obrazovnih od projektnih ciljeva. Obrazovni ciljevi nisu što i ciljevi projekta.

Ciljevi projekta odgovorit će na slijedeća pitanja:

- Što želimo postići ovim projektom?
- Na kakav način to želimo postići?
- Kako ćemo predstaviti rezultate?
- Što nam može pomoći u daljnjem radu?
- Što se može ostvariti individualnim radom, radom u manjoj grupi?
- Koliko članova treba imati pojedina grupa ?
- Korelacija s mogućim nastavnim predmetima.

Projekat je imao za cilj da kroz radionice i manje grupe do osam učenika realizuje sljedeće aktivnosti:

- izrađen je kalendar o pticama,
- rađena su slova za postavljanje naziva projekta,
- izrađene su kućice za ptice i drveće od stiropola,
- kroz nastavni predmet Moje okoline je rađena tema „Ptice“.

c) Planiranje

- Učenici su podijeljeni u dvije grupe.
- Podijeljeni su radnih zadatci.
- Određena su pravila.

d) Provedba projekta

- Urađeno je istraživanje o pticama.
- Grupe su sakupljale i pravile praktične radove određenim materijalima, prikupljali su

sve informacije i izvršen je odabir. Projekat se realizovao tokom tri mjeseca rada.

e) Uređivanje sakupljenih informacija

- Predstavljani su rezultati i vrednovani su zajednički rezultata

f) Formuliranje rezultata

Do sada smo postigli vrijedne rezultate jer smo učesnici duži niz godina. Kroz ovaj projekat smo na pravom putu za nove nagrade.

U ovom se koraku učenici distanciraju od dotadašnjeg toka projekta. Na kraju projekta učenici su se sjećali vlastitih asocijacija i mišljenja na početku, prve formulacije problema, analize problema, novog pogleda na problem, i sada se pitaju što se sve može ubrojiti u rezultate i ciljeve projekta.

g) Predstavljanje rezultata projekta

- Projekat je predstavljen u školi.
- Projekat je predstavljen izvan škole, odnosno na fejsbuk stranici .
Mogućnosti su bile neograničene. Jedina poteškoća su nam bile maske tokom realizacije projekta

h) Refleksija o projektu

- Vrednovanje
Projekat je nagrađen paketom knjiga i plaketama za nastavnike i školu.

Slika 1.

Naziv igrokaza „Rode i rodni kraj „.

Autor : Škahić Emina, Ramić Emia i učenici II² i V² razreda JU OŠ „Pazar“ Tuzla.

Učenici su kod kuće radili praktičan rad i pravili kućice za ptice. Radovi su postavljeni na stiropol.

Simbol radova je povratak ptica u rodni kraj.

Autor : Škahić Emina i učenici II² razreda JU OŠ „Pazar“ Tuzla.

Slika 2.

Izvođenje igrokaza u okviru projekta „Ptice i rodni kraj“ .

Zaključak

Pandemija COVID-a-19 je prouzrokovala do sada neviđeni prekid u obrazovanju širom svijeta. Na vrhuncu pandemije, za vrijeme strogo restriktivnih mjera širom svijeta, preko 1,57 milijardi učenika je u više od 190 zemalja bilo pogođeno mjerom zatvaranja

škola, a mnogi od njih su se snalazili s učenjem na daljinu, bez potrebne tehnologije.

Što su djeca duže van škole, više su izložena fizičkom, emocionalnom i seksualnom nasilju, iskorištavanju i zlostavljanju. Duže vrijeme provedeno izvan škole povećava opasnost od dječijeg rada. Djeca s nižim nivoima obrazovanja su u većem riziku od cjeloživotnog siromaštva, imaju manju očekivanu dužinu života i lošije zdravstvene ishode. Kriza učenja je postojala i prije COVID-a-19,

pri čemu preko polovine svih desetogodišnjaka u zemljama s niskim do srednjim prihodom nije u stanju shvatiti jednostavnu priču, dok svako peto dijete školske dobi nije išlo u školu. Ovi izazovi će samo biti produbljeni obrazovnom krizom prouzrokovanom COVID-om-19.

Bez ambiciozne akcije u obrazovanju i odlučnog fokusa na najranjiviju djecu, učinci pandemije bolesti COVID-19 će nas dodatno udaljiti od puta koji vodi ka ostvarivanju podciljeva u okviru cilja održivog razvoja koji se odnose na obrazovanje u svijetu, uz katastrofalne implikacije po generacije učenika, kao i ekonomsku produktivnost i društvenu koheziju. Moramo djelovati sada kako djeca ne bi postala skrivene žrtve ove pandemije, noseći teret dugoročnih učinaka krize.

LITERATURA

1. Bajgorić, N. (2003). Informacijska tehnologija, Mostar, Univerzitetka knjiga.
2. Bogičević, M. (1974). Tehnologija savremene nastave, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
3. Bognar, L., Matijević, M (1993). Didaktika, Zagreb, Školska knjiga.
4. Danilović, M. (1998). Tehnologija učenja i nastave, Novi Sad, Zrenjanin, Beograd.
5. Lee, M. R., M. Gaffney, M. (2008). Leading a digital school /Mal Lee; ACER. Viktoria – Australia .
6. Mandić, P. (1972). Inovacije u nastavi i njihov pedagoški smisao, Sarajevo.
7. Mandić, P. I Madić, D. (1997). Obrazovna informaciona tehnologija – inovacije za 21 vek. Beograd.
8. Pastuović, N. (1999). Edukologija, Znamen, Zagreb
9. Slunjski, E.(2001). : Integrirani predškolski kurikulum: rad djece na projektima, Mali profesor, Zagreb.

INTERNET IZVORI

<https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-53255063>

<https://www.mreza-mira.net/vijesti/obrazovanje/skola-offline-i-online-nastave/>

<https://www.unicef.org/bih/pri%20C4%8De/covid-19-i-ponovno-otvaranje- %20C5%A1kola>

TEACHING LISTENING AND READING SKILLS IN ADVANCED BUSINESS ENGLISH ONLINE CLASSES: THEORY AND PRACTICE

Due to the global circumstances caused by coronavirus — COVID 19 traditional classroom environment has been replaced by the virtual one. Computers and the Internet have become the most important tools for carrying out the teaching process, while the roles of teachers and students in such a surrounding have been significantly modified. These changes are bringing about the need to question and revise the teaching methodology in various fields on each level of education. The subject of this paper is the teaching methodology of Business English for advanced students with the focus on theoretical and practical aspects of teaching receptive skills — listening and reading — in the virtual classroom context. The available online teaching resources suitable for advanced Business English classes will be described and classified and relying upon the relevant theoretical teaching methodology framework it will be presented how to use available sources in an effective and creative way in the process of teaching and learning listening and reading skills.

Key words: Business English, receptive skills, online resources, online teaching

Introduction

Apart from being used by many people in everyday life the English language is also an essential part of communication in the business environment worldwide. That is why the knowledge of the English language is the skill most students will need in their future careers. As being less specialized than any other ESP course, Business English course may be defined as *an English language course for general business purpose* with the main goal to prepare students for a successful communication in the business milieu. Since online classes are offering more flexibility than traditional models of language instruction, which is of paramount importance for all employed people, online Business English language courses were present among business people even before COVID 19. However, due to the situation caused by Corona virus that model of teaching widely spread and nowadays most classes on all levels of formal education are being organized in a virtual environment. This situation makes language teaching methodologists investigate more about online possibilities and reconsider teachers' and students' roles. Our aim in this paper is to elaborate on listening and reading as two receptive language skills, focusing on their position and importance in the overall language learning process and the ways how they may be improved within an online Business English advanced language courses. Due to the fact that (almost) all professionals in modern world to some extent will need this kind of language knowledge, the course of Business English is suitable for the students of various faculties and study programs, which means that the insights from this paper may be widely applied.

Theoretical background

In this section we will define theoretical basis by focusing attention to some important features of ESP courses and pointing out certain theoretical and practical approaches to listening and reading skills.

¹ Alfa BK University, Belgrade

ESP

After the Second World War the approaches to language learning and teaching were significantly changed. In the domain of English language teaching methodology ‘the focus was placed on discovering the ways in which the language is actually used in real communication,’ (Hutchison and Waters 1998: 7) which resulted in the development of courses for specific groups of people in which the relevance to learners’ needs and interests was paramount. The aim of those courses was to enable learners to function adequately in a target situation. That is when ESP as a specific language learning/teaching approach emerged. ESP went through five phases of development. The first one was focused on register analysis, (i.e. identifying grammatical and lexical features of these registers), the second phase was related to rhetorical and discourse analysis, (i.e. how language is used in specific communicative acts), the third was aimed at needs analysis, (i.e. learner’s reasons for learning), the fourth put the emphasis on the skills and strategies, (i.e. the processes that underlie language use) and in the fifth stage the attention was paid to language learning (i.e. understanding of the processes of language learning). That is the point when ESP was termed *learning-centered approach*. It should be noted, that the fourth phase in terms of materials ‘puts the emphasis on reading or listening strategies.’ (Ibid: 14). As we can see in the first three phases of ESP development the specific language features and students’ needs were defined, and in the fourth and fifth stage ESP was molded into the approach which utmost interest was focused on *how* teaching should be done in order to provide the most effective results. Designing any ESP course should be preceded by detailed research of students’ needs, abilities and interests. In the process of course designing one of the most challenging tasks for ESP teachers is materials writing. Teaching materials have to be clear and systematic, as well as flexible enough to allow creativity and variety. Besides, materials are supposed to supply rich exposure to language, reflect flexibility and appear manageable (Ibid: 107-108). Various available online resources may provide valuable support for teachers in the process of materials designing, which will be described in more depth in the following sections.

Receptive skills

Numerous researches have shown that listening and reading practice may significantly improve overall language performance (Scrivener 2005: 188). That is why it is important to create activities for mastering these skills in some methodologically appropriate way and practice them as much as possible. Nowadays, due to technological and technical development teachers have much more possibilities for supplying various materials for practicing each language skill than it used to be. Fortunately, when it comes to listening and reading skills, the online resources are almost immense and should be exploited in the best possible way. The adequate selection of teaching materials and appropriate task design are two important elements on which the success of language improvement will depend and we will keep our attention to them. Besides, it should be kept in mind that teaching on an advanced level is based on an integrative approach, which refers to the simultaneous teaching and learning two or more language skills.

Listening comprehension

The principal goal of listening comprehension practice in an English language classroom is to enable students to cope successfully in real-life situations. In order to achieve that goal, the activities in the classroom should be appropriately designed. Namely, the main teacher’s task is to create activities which will resemble at least some of the features of those, real-life, situations. In order to make suitable listening teaching materials, teachers have to consider ‘why someone might listen to such a text in real life – and what kinds of skills or strategies they’d use’ (Scrivener 2005: 175). Since the listening skills are involved in real life situations, such as, interviews, instructions, loudspeaker announcements, radio news, committee meetings, shopping, telephone chats, lessons, lectures, conversations, gossips, watching television, story-telling, etc. most tasks will be set within such framework. (Ur 1997: 105-107)

When it comes to listening strategies, it should be noted that some of them are connected with understanding the general meaning, while the others are focused on the small pieces of the text, e.g. finding precise details of information, individual words etc. (Scrivener 2005: 177) In the process of doing listening comprehension activities, listeners approach the text using either bottom-up or top-down techniques. The first one – ‘bottom-up refers to building up the messages from the individual small pieces’, while the top-down means ‘making use of what we already know to help us predict the structure and content of the text, and getting the general overall impression of the message’ (Ibid). It has to be stressed out that the goal in the process of practicing listening skills is the listening itself, which means that the most important thing in this process is not to get the right answers for the given question related to the recording. Moreover, ‘[w]hether she or he finally gets the right or the wrong answer is to some degree irrelevant, because in trying to get the right answer, [learners] are stretching their powers of listening to the limit’. (Ibid: 176)

Reading comprehension

On a daily basis students come across the whole range of different texts and reasons for reading them and one of the important aims of practicing this skill in the English language courses is to enable students to cope successfully with various types of texts. The reading texts should be relevant, which means reasonably similar to real life, linked to students lives, and if so, it is very likely that the task will be effective.

Some basic principles in developing reading and listening skills are the same. The most obvious difference is ‘the fact that people read at different speeds and in different ways, [w]hereas a recording takes a definite length of time to play trough [...]’, (Ibid: 184) and in real life usually is not adopted to different abilities of readers.

Two basic reading techniques are skimming and scanning. The former denotes quick reading to get a gist of a passage, which means finding key topics, main ideas, overall theme, basic structure, etc. and the latter refers to the technique which is aimed at searching a specific piece of information in the text, such as names, addresses, numbers, dates, etc. Since ‘word-by-word approach is not the way that we most often do our reading in real life’, one of the teachers’ priorities in the process of teaching reading in foreign language courses is to explain to the students that in certain reading tasks it will not be necessary to understand each word in the text and that sometimes it won’t be needful to understand even most of it (Ibid). ‘The most useful thing we can do as teachers is to provide our students with the opportunities to do as much (successful) reading as possible, including a variety of reading tasks (fast, slow, skimming, scanning, studying). The aim of all these activities is to encourage ‘automatization’ of recognition of common words or word-combinations, this being in general the crucial contributory factor to reading speed’. (Ur 1997: 147)

When it comes to extensive reading, as a form of language practice which is usually done at home, it should be kept in mind that in most cases ‘it is best to give the task in advance, so that learners know what their purpose is in reading’. However, ‘the exception is the case of extensive reading (novels or stories, for example) when the reading material is motivating in itself and a task may actually distract and spoil the reader’s enjoyment’ (Ibid: 149)

One more thing which should be noted is that in case when learners cannot understand vital information in the text, since there are so many unknown words, that kind of the activity may be useful for improving vocabulary, but learners will not be able to practice their reading skills. (Ibid: 147)

Listening and reading in advanced Business English²

All the principles related to listening and reading practice in general English language courses presented in the previous sections may be applied in the Business English learning/teaching context (Frendo 2005, Ellis & Johnson 1994). What will make activities different in Business English courses is the selection of topics and types of assigned tasks. Reading and listening tasks have to be based on materials which are present in real business life. Reading in business usually is related to specialized texts, emails, manuals, memos, directives, regulations, reports, proposals, articles, websites, graphs, charts, professional forums, while listening in real business situations include conference speeches, business meetings, TV and radio news and interviews, etc. When it comes to listening and reading on an advanced level, the tasks are usually based on more complex thinking and require students' engagement in more complex processes. Such tasks tend to 'involve longer, multi-stage activities, in order to explore to the full the opportunities to engage with the language in different ways' (Ur 1997: 151). Among other things, such tasks will usually include extended speaking and writing assignments, and many collaborative activities.

'Our aim in (real-life) reading usually go beyond mere understanding. We may wish to understand something in order to learn from it, in order to find out how to act, in order to express an opinion about it, or for many other purposes.' (Ibid). Therefore, 'advanced reading activities should [...] see the understanding of a text only as a preliminary step on the way to further learning or other personal purpose' (Ibid). The similar may be concluded for listening activities.

The last, but not least to be mentioned is that, students initially may not be interested in every business topic which is suggested in the course book or syllabus and that can be an additional challenge for teachers when it comes to materials design. In that situation teachers may involve some additional reading and listening materials that are dealing with appropriate issues from the business field, but which are at the same time relevant for the students personally (e.g. topics related to soft skills, topics on new business trends on the global scale, etc.), which may arouse their interest.

Having all that in mind in the following analysis we will try to present some online sources and models of creating activities for Business English Advanced classes and their implementation on some online platforms.

Analysis

Prior to the analysis of online models and resources for teaching listening and reading skills in Business English courses, we will take a look at one example of Business English course book for advanced level – Market Leader Advanced³ to gain an insight into the topics and listening and reading practice types which can be found there. Namely, some of the topics given in this (general) Business English course book are: Training, Partnerships, Energy, Employment trends, Business ethics, Finance and Banking, Consultants, Strategy, Doing business online, Project management. The most usual listening tasks are based on radio interviews, conversations during conferences and business meetings, telephone conversations, conference presentations, etc. and usually involve activities such as, taking part in a conversation, answering questions, doing/choosing something in

² According to the CEFR descriptors students at an advanced language level possess the following abilities: (1) In terms of listening skills: '[They] can understand extended speech even when it is not clearly structured and when relationships are only implied and not signaled explicitly. [They] can understand television programs and films without too much effort. (2) In terms of reading skills: [They] can understand long and complex factual and literary texts, appreciating distinction of style. [They] can understand specialized articles and long technical instructions, even when they do not relate to [their] field. (Available at: <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/table-1-cefr-3.3-common-reference-levels-global-scale>.)

³ <https://www.pearson.com/english/catalogue/business-english/market-leader.html>

response to what you hear, taking notes on what you hear, as most tasks of this kind do (Scrivener 2005: 175). The majority of the reading tasks are based on the authentic excerpts from Financial Times. The most usual reading tasks include activities such as matching headings to the different sections in the text, finding words and phrases in the text which are similar to the given descriptions/phrases/explanations, choosing whether the given sentences are true or false, matching the words and expressions from the text with the definitions and synonyms.

All these tasks may be carried out in an online surrounding in almost the same way as in a traditional classroom, but some alternative approaches which would include certain online tools and altered interaction patterns are recommended since they may enhance students' engagement and collaboration which is supposed to provide better development of language skills.

Online resources for teaching listening and reading

Since the overall teaching and learning conditions have changed, roles of teachers and learners are significantly modified and have to be reconsidered. One of the key differences to be noted is that the paramount teacher's role in the modern classroom is not the same as it was in the time before the Internet. Teachers used to be 'all-knowing experts', but nowadays due to the information accessibility in the Internet era their previous role is turned into another one — mentors who support students in language process. Nowadays teachers have to be 'all-knowing experts' in the field of designing inspiring, contextualized, engaging, interactive activities using all available resources and employ them in the current teaching context with the aim to facilitate the process of language learning. Teachers' preparation of online classes requires quite a lot of extra effort, since it is not just about transferring materials which are usually used in traditional classrooms, but much more than that. Some of the platforms which are most usually used for online classes among teachers worldwide during the period of COVID 19 are Zoom, Google Meet, Moodle, Jitsi Meet, Skype, Big Blue Button. All of them provide similar features: audio and video interaction, tools for sharing materials, etc. Online teaching call for implementation of some modified models and approaches to teaching, such as employing new ways of interaction patterns, using various online tools, different types of exercises, etc. Online sources and tools are immense and they should be exploited as much as possible to enhance students' language performance. In the following part of this section we will present some ideas and online resources for online teaching reading and listening skills in Business English.

Some online tools can be easily implemented in the class for listening or reading comprehension are: World wall (<https://wordwall.net/>), Quizizz (<https://quizizz.com/join>), Screencast-o-Matic ([screencast-o-matic.com](https://www.screencast-o-matic.com)), Mindmaster (<https://www.mindmaster.io/>), Mentimeter (<https://www.mentimeter.com/>), Padlet (<https://padlet.com/>)⁵. All of these online tools can be easily used in a foreign language online classroom, and both teachers and learners may benefit using them. Through the variety of activities which may be carried out on these platforms, such as quizzes, word games, mind maps, quick audio recordings etc. teachers may check the understanding of listening and reading assignments. In those tasks students have the opportunity to interact, collaborate and create which are all necessary components in the process of language learning. Classes in which such activities are employed are more probable to be effective. On an advanced language level it is natural to interlace the practice of more than one skill through the exercises, which means that reading and listening tasks would be followed with writing or speaking and these platforms may provide valuable support for those types of activities.

Besides, extensive reading and listening at the advanced level should be involved in language learning since they provide learners with extended language exposure. A lot of various sources for listening and reading in business field are easily accessible online. It is important to select the topics which are

⁵ Detailed instructions on how to use these tools can be found on the following site: <https://www.teachertrainingvideos.com/>

motivating themselves, so that students may read or listen with pleasure. If the material is particularly motivating itself, not always is it possible to assign some tasks related to listening and reading, and students may be just let enjoy the activities. However, it is usually necessary to give students some tasks to ensure that they are actually doing reading and listening assignments.

Books which may be appropriate for reading on an advanced level are numerous, since the learners on this level of knowledge may read a whole variety of authentic written materials. However, in the domain of general business the most popular and motivating may be the books which are related to soft skills, successful business people, some new trends in world business, successful companies and alike. Reading of these books may be followed by live webinars on the same topic.

In the following part we will give some links where a lot of miscellaneous materials for extensive and intensive reading and listening practice can be found.

Sources for online listening materials: TED (<https://www.ted.com/talks?topics%5B%5D=business>), Business podcasts (Entrepreneurs on Fire, The Indicator, Rise and Grind) BBC podcasts (<https://www.bbc.co.uk/podcasts>), Global News Podcasts (<https://www.bbc.co.uk/programmes/p02nq0gn/episodes/downloads>)

Sources for online reading materials: Financial Times (<https://www.ft.com/>), The Wall Street Journal (<https://www.wsj.com/>), Business Standard (<https://www.business-standard.com/>), The Economic Times (<https://economictimes.indiatimes.com/>), Financial Review (<https://www.afr.com/>), UK Business Forums (<https://www.ukbusinessforums.co.uk/>)

Sites with ready-made materials for business classes: British Council (<https://learnenglish.britishcouncil.org/business-english>), BusinessEnglishPod (<https://www.businessenglishpod.com/business-english-podcast-lessons/>), Business English Resources (<https://www.businessenglishresources.com/>), Free ESL Materials (https://freeeslmaterials.com/business_english.html), LinguaHouse (<https://www.linguahouse.com/esl-lesson-plans/esl-course-plans/business-english-course-plans/english-for-business/upper-intermediate-advanced>)⁶

Finally, here are some additional ideas which may create pleasant, engaging atmosphere in online classrooms:

- Students may be asked to organize their working space at home in a specific way, so to copy real-life business surrounding.
- Being at home and collaborating at the distance may be turned into an advantage in online Business English classes, since teleworking is a usual practice due to COVID 19. For example, listening skills in tasks related to telephone conversations may be practiced in a completely natural way, which is not the case in a traditional classrooms when students are sitting in the same room next to each other.
- Students may be asked to have two devices at hand at the same time, which may enhance interaction, since some additional activities may be organized using them.
- Having some online business meetings on some specific topic may be the task which resembles online meetings which companies worldwide regularly organize these days during the situation caused by COVID 19.

Since both business life and education migrated online, teachers' job is to jump on the bandwagon in order to turn the new circumstances into advantages in ELT. Hopefully, the ideas given above may help them in that process.

⁶ More ideas for activities in business English classroom can be found in Budinčić (2017), Budinčić & Glođović (2019).

Conclusion

COVID 19 created new educational conditions and made language teaching methodologists redefine teachers' and learners' roles and research more on online possibilities. Fortunately, both teachers and learners may benefit in this situation since online environment can provide a great variety of online tools and teaching materials which are easily accessible and simple to use and new generations of students are used to technology, skillful at it and willing to use it.

Exposure to the English language represents the cornerstones of the successful language acquisition. That is why listening and reading practice which may provide rich language experience should be constantly present in language courses. The language acquisition and learning will be successful if adequate methodology is employed in the process of selecting and designing teaching materials. Online resources are very rich and easily available which should be utilized by creating various creative real-life simulating tasks which will engage students in the process of language learning and help them improve their language skills. We believe that methodological approaches to practicing listening and reading skills in the business field and insight into incorporation of some online tools and materials in business English courses which are elaborated on in this article can be helpful for all those who are interested in this field and want to include some innovative approaches to their teaching, as well as for all researches in this domain who want to investigate further.

Bibliography

- Budinčić, V. (2017). *Web-based Teaching Resources for Business English Classes*. Professional Communication and Translation Studies' (PCTS 10). Vol. 10, pp. 165-172. Romania: Department of Communication and Foreign Languages at Politechnica University of Timisoara.
- Budinčić, V. Glodović, A. (2019). *Personalne poslovne veštine u nastavi poslovnog engleskog jezika*, Zbornik radova sa Sedme međunarodne konferencije Fakulteta za strane jezike: Jezik, književnost, emocije, str. 169-179. Beograd: Fakultet za strane jezike.
- Ellis, M. & Johnson, C. (1994). *Teaching Business English*. England: Oxford University Press
- Frendo, E. (2005). *How to teach Business English*. England: Longman
- Hutchison, T. & Waters, A. (1998). *English for Specific Purposes. A learning-centered approach*. Cambridge: Cambridge University Press
- Scrivener, J. (2005). *Learning Teaching. A Guidebook for English Language Teachers*. Oxford: Macmillan
- Ur, P. (1997). *A Course in Language Teaching. Practice and Theory*. Cambridge: Cambridge University Press

Online sources

<https://www.pearson.com/english/catalogue/business-english/market-leader.html>

<https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/table-1-cefr-3.3-common-reference-levels-global-scale>

<https://www.ft.com/>), The Wall Street Joournal (<https://www.wsj.com/>), Business Standard <https://www.business-standard.com/>

<https://economictimes.indiatimes.com/>), Financial Review (<https://www.afr.com/>

<https://www.ukbusinessforums.co.uk/>

<https://www.ted.com/talks?topics%5B%5D=business>

<https://www.bbc.co.uk/podcasts>

<https://www.bbc.co.uk/programmes/p02nq0gn/episodes/downloads>

<https://learnenglish.britishcouncil.org/business-english>

<https://www.businessenglishpod.com/business-english-podcast-lessons/>

<https://www.businessenglishresources.com/>

https://freematerials.com/business_english.html

<https://www.linguahouse.com/esl-lesson-plans/esl-course-plans/business-english-course-plans/english-for-business/upper-intermediate-advanced>

Common European Frame of Reference (CEFR) <https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/table-1-cefr-3.3-common-reference-levels-global-scale>.

<https://www.pearson.com/english/catalogue/business-english/market-leader.html>

<https://www.teachertrainingvideos.com/>

<https://wordwall.net/>

<https://quizizz.com/join>

[screencast-o-matic.com](https://www.screencast-o-matic.com)

<https://www.mindmaster.io/>

<https://www.mentimeter.com/>

<https://padlet.com/>

VASPITANJE I OBRAZOVANJE U VRIJEME KOVID-PANDEMIJE

Sažetak

Vaspitno-obrazovni proces je već duži vremenski period izložen raznim i naglim promjenama u samoj sferi učenja i obrazovanja. Često se pristupalo transformaciji tradicionalne nastave u savremenu, uz pomoć informacionih tehnologija. Naime, kako je vrijeme prolazimo nastojalo se osavremeniti nastavu i njen proces. Bilo je raznih pokušaja, prijedloga, zaključaka i možemo reći da se dosta dobro radilo na tom polju usavršavanja, ali naravno sve uz pomoć i spremnost prosvjetnih radnika na nagle promjene i neprestano učenje. Međutim, dolazi vrijeme nastave u doba Kovid-pandemije, gdje nailazimo na razne poteškoće o kojima ćemo više govoriti u nastavku samog rada i kraćeg istraživanja. Cilj istraživanja jeste bio ispitivanje mogućnosti učenja putem online nastave. Problem samog istraživanja nastave u vrijeme Kovid pandemije možemo reći da se odnosio na nedostatak redovne nastave u školama uz fizički kontakt svih učenika i nastavnika, posebno učenika prvog razreda osnovne škole. Možemo reći da su se nastavnici, učenici i roditelji izjasnili da im je mnogo teže raditi online nastavu, odnosno nastavu na daljinu i da je jako teško dobiti pravu povratnu informaciju, ali su ipak uspjevali obavljati svoj posao savjesno i odgovorno. Isti se mnogo više zalažu za stalnu redovnu nastavu kao bolju opciju u odnosu na povremenu nastavu na daljinu čim to okolnosti dozvole. Vaspitanje i obrazovanje u vrijeme Kovid-pandemije je svakako izloženo brojnim promjenama i problemima o koji ćemo detaljnije pisati u nastavku rada.

Ključne riječi: Vaspitanje, obrazovanje, nastava, online nastava.

Doc. Dr. Dragana Aleksić,

EDUCATION DURING THE KOVID PANDEMIC

Summary

The educational process has been exposed to various and sudden changes in the sphere of learning and education for a long time. The transformation of traditional teaching into modern one was often approached, with the help of information technologies. Namely, as time passes, we tried to modernize the teaching and its process. There were various attempts, suggestions, conclusions and we can say that we worked quite well in this field of training, but of course all with the help and readiness of educators for sudden changes and continuous learning. However, the time of teaching is coming in the age of Kovid-pandemia, where we encounter various difficulties, which we will talk more about in the continuation of the work and a short research. The aim of the research was to examine the possibilities of learning through online teaching. The problem of teaching itself during the Kovid pandemic can be said to be related to the lack of regular teaching in schools with physical contact of all students and teachers, especially first grade primary school students. We can say that teachers, students and parents said that it is much harder for them to do online teaching, ie distance learning and that it is very difficult to get the right feedback, but they still managed to do their job conscientiously and responsibly. They are much more in favor of permanent regular classes as a better option compared to occasional distance learning as soon as circumstances allow. Upbringing and education during the Kovid pandemic is certainly exposed to numerous changes and problems, which we will write about in more detail below.

Keywords: Upbringing, education, teaching, online teaching.

¹ Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, European University "Kallos" Tuzla

UVOD

Vaspitanje i obrazovanje su neizostavni dijelovi u životu svakog pojedinca. Svaki čovjek želi i ima potrebu da se obrazuje, uči i usavršava svoje kompetencije. Sam proces vaspitanja započinje već u roditeljskom domu u samom porodičnom vaspitanju. Po rođenju djeteta se polako vaspitava i priprema za budući život u porodici i društvu uopšte. Dalje se odvija socijalizacija i priprema za sticanje novih i osnovnih znanja. Znamo da je sljedeća obrazovna i vaspitna institucija, nakon porodice predškolska ustanova ili vrtić. Kasnije se cijeli proces vaspitanja i obrazovanja nastavlja i dalje kroz osnovno, srednje i visoko obrazovanje, kao i kroz cjeloživotno učenje i stalno usavršavanje. Možemo zaključiti da je nemoguće živjeti i normalno funkcionisati, prije svega biti pismen i obrazovan bez dobrog i kvalitetnog procesa u vaspitanju i obrazovanju, novom učenju i naravno spremnosti na stalne promjene u želji za neprestanim napredovanjem.

1. Osnovni pojmovi

Sam proces nastave je veoma složen i kompleksan posao. Iziskuje vrijeme i stalnu spremnost na učenje i usavršavanje. Da bismo mogli govoriti o nastavi i nastavnom procesu, svakako je potrebno da se malo osvrnemo i na definisanje osnovnih pojmova rada kao što su: vaspitanje, obrazovanje, nastava, online nastava i sl. **Nastavu** možemo posmatrati kao društvenu i kao istorijsku kategoriju koja je uslovljena. Ona je složen proces i planski organizovan, gdje učenici usvajaju znanja, stiču vještine i navike, psihofizički se razvijaju i vaspitavaju (Vilotijević, 1999). Nastava je imala veoma važnu ulogu u najstarijim civilizacijama. Iz navedenog se vidi da je nastava jedan složen proces, koji mora biti planski organizovan i vođen, u kojem učenici moraju da usvoje određena znanja, steknu vještine i navike, pravilno se psihofizički razvijaju i svestrano vaspitaju. Voditelj cijelog procesa je nastavnik, koji je stručno, didaktičko-metodički i psihološki pripremljen za ostvarenje svih zadataka i ciljeva nastave. **Vaspitanje** predstavlja proces formiranja čovjeka kao ljudskog bića sa svim fizičkim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim kvalitetima (Vukoje, 2012). Vaspitanje u najširem značenju obuhvata (vaspitanje, obrazovanje, nastavu), a u užem smislu proučava zakonitosti vaspitno – obrazovnog procesa, kao i Pedagoške zakonitosti - nužne veze i odnosi u i između pedagoških pojava:

- ❖ sveopšta povezanost
- ❖ razvojnost
- ❖ strukturno – sistematske veze
- ❖ funkcionalne veze.

Obrazovanje jeste organizovani pedagoški proces sticanja znanja i razvijanja navika. Društveno se organizuje u zakonom utemeljenim obrazovnim ustanovama koje ostvaruju planove i programe obrazovanja. Prema uzrastu vaspitanika obrazovanje se dijeli na: predškolsko, školsko i obrazovanje odraslih (Vukoje, 2012). Primjereno uzrasnim grupama, planovima i programima, utvrđuju se sadržaji i trajanje obrazovanja, kojima se osiguravaju obrazovni standardi za svaki obrazovni period. Obrazovanje u užem smislu odnosi se na sticanje znanja i razvijanje sposobnosti; iz toga proizlaze i materijalni, kognitivni zadaci obrazovanja (*znanje*) i funkcionalni, formalni, formativni, psihomotorni ili operativni (*sposobnosti*) zadaci. Obrazovanje je sastavni dio vaspitanja a i pedagoškog djelovanja koje se direktno povezuje s intelektualnim vaspitanjem. Jedna od definicija, koja po mišljenju autora ove studije jednostavno i dobro određuje pomenuti pojam, glasi: **Obrazovanje na daljinu** je sistem i proces povezivanja polaznika sa distribuiranim obrazovnim resursima. Možemo ga nazvati i elektronskim učenjem, gdje komunikacija omogućuje upotrebu interneta, elektronske pošte, diskusionih grupa i sistema za kolaborativno učenje (Glušac, 2012). Ovo učenje u suštini podrazumijeva i učenje na daljinu, te se može smatrati komponentom fleksibilnog učenja. Kada se učenje odvija ekskluzivno preko mreže, tada se naziva on-line učenje.

2. VASPITNJE I OBRAZOVANJE

Opšte poznata činjenica je da savremena pedagoška naučna disciplina proučava vaspitanje i zovemo je pedagogija. Prije svega prvo vaspitanje započinje u porodici i njega svakako proučava porodična pedagogija. Pedagogija uopšte jeste nauka o cjelokupnom vaspitanju, a porodična pedagogija jeste naučna disciplina koja se bavi pitanjima vaspitanja u porodici, kao što smo već i napomenuli. Da bismo razumjeli vaspitanje uopšte možemo dalje poći od samog njegovog predmeta preko porodične pedagogije prvenstveno pa sve do opšte gdje u stvari i izučavamo sam process vaspitanja. Predmet porodične pedagogije je izučavanje vaspitanja u okviru porodice ili porodične sredine, gdje podrazumijevamo:

- ▶ stilove vaspitanja,
- ▶ podizanje djece,
- ▶ uloga i zadaci porodice,
- ▶ obrazovni aspekti komunikacije u porodici,
- ▶ odnos porodice i drugih društvenih i pedagoških institucija i sl. (*Pedagoški leksikon*, 1996).

Sam predmet porodične pedagogije je porodično vaspitanje u njegovoj društveno-istorijskoj uslovljenosti, polifaktorskoj determinisanosti, socijalnoj i personalnoj relevantnosti, naučnoj (ne)istraženosti i aplikativnoj inovativnosti (Ilić, 2010). Porodično vaspitanje je složen proces i kao takav je sa razlogom predmet porodične pedagogije. Iz navedenog proizilazi i sam predmet pedagogije kao nauke a to je u stvari vaspitanje, koje možemo definisati kao proces formiranja čovjeka kao ljudskog bića sa svim fizičkim, intelektualnim, moralnim, estetskim i radnim kvalitetima. Vaspitanje u širem smislu obuhvata:

- sveukupnost pedagoškog djelovanja na sve sfere čovjekovog bića
 - proces usmjeren na izgrađivanje cjelovite ličnosti i
 - obuhvata 5 komponenti vaspitanja : fizičko, intelektualno, moralno, estetsko i radno (Vukoje, 2012). Možemo reći da vaspitanje obuhvata 3 procesa :
- ❖ usvajanje znanja, vještina i navika
 - ❖ proces formiranja fizičkih i intelektualnih snaga i sposobnosti
 - ❖ proces izgrađivanja i oblikovanja ličnosti i karaktera, a užem značenju obuhvata:
- ❖ izgrađivanje i oblikovanje ličnosti i karaktera
 - ❖ razvijanje pozitivnih ljudskih karakteristika.

Obrazovanje podrazumijeva kompleksan posao koji podrazumijeva sljedeće:

- Proces usvajanja znanja, vještina i navika, gdje je:
- ZNANJE – sistem činjenica i generalizacija o objektivnoj stvarnosti koje je čovek usvojio i trajno zadržao u svojoj svijesti
- VJEŠTINA – čestim ponavljanjem radnje stečena psihomotorička sposobnost
- NAVIKA – automatizovana psihomotorna struktura.

Da bismo sve ovo postigli i ostvarili potrebno je svakako proći kroz određen proces nastave, za koju možemo reći da predstavlja kontinuiran vaspitno – obrazovni rad polaznika i voditelja zasnovan na društveno verifikovanim ciljevima i zadacima, didaktički prilagođenim sadržajima, sredstvima, organizacionim oblicima i prostorno - radnim uslovima.

3. VASPITANJE I OBRAZOVANJE U VRIJEME KOVID PANDEMIJE

Dolaskom novog virusa po imenu Kovid-19 dolazi i novi, drugačiji način življenja, funkcionisanja, te učenja, vaspitanja i obrazovanja. Nažalost, sve se izmijenilo i više ništa nije kao što je inače bilo. Nastavni proces mnogo trpi, a o učenicima i da ne govorimo. Nastava se odvija, možemo reći u nekoj kombinaciji redovne nastave uz skraćenje časova na 20 ili 30 minuta, u zavisnosti od broja učenika i broja odjeljenja po školama i online nastave, ali u svakom slučaju više na način online nastave, putem uređaja i platformi za učenje, kao i emitovanje na televiziji. Iako je ovo XXI vijek, gdje smo izloženi napretku tehnike i tehnologije vaspitno-obrazovni proces ne bi trebao ipak da teče bez fizičkog kontakta učenika i nastavnika, odnosno ne bi trebalo redovnu nastavu zamijeniti online nastavom.

Redovnu nastavu možemo unaprijediti recimo upotrebom multimedija na redovnim časovima i učenju na daljinu u nekim ekstremnim situacijama kada se za to ukaže potreba. Prvenstveno djeca su zbunjena, nemaju dovoljno informacija, roditelji su nezadovoljni, nisu svi obučeni da bi radili sa djecom. Prosvjetni radnici su preopterećeni, rade često preko norme, provode preko 12 sati na telefonu, laptopu i sl. Učenici prvog razreda su posebno oštećeni. Njima je jako teško, pa skoro i nemoguće objasniti kako to oni pohađaju školu na televiziji. Neki učenici nisu još ni upoznali svoje drugove iz razreda jer su podijeljeni u dvije grupe, te se uopšte i ne viđaju. Ovakvim načinom rada ne ispunjavaju se osnovna dječija prava. Roditelji su ogorčeni i stalno se žale, što ćemo pokazati i kroz kratko istraživanje koje je rađeno putem intervjua u daljem radu. Fizički kontakt i redovna nastava su neizostavni faktori u samom procesu vaspitanja i obrazovanja. Znamo svi da su sada okolnosti drugačije iz razloga prisustva virusa i bolesti koji nas je snašao, ali isto tako moramo znati i to da su djeca jako oštećena. Istraživanja pokazuju da djeca mnogo teže savlađuju tehniku čitanja ovakvim načinom rada. Teže rade zadatke iz matematike, kao i početne pripreme za učenje drugog pisma, ili pisanje pismenih sastava, odnosno pismenih vježbi. Gramatika i pravopis su takođe na nešto nižem nivou, jer je tu posebno potrebna živa riječ i fizički kontakt nastavnika i učenika, te tabla i kreda, gdje je moguće sve objasniti pa čak i slikovito. Učenici bi tada imali mogućnost postavljanja više pitanja i učestvovanja u nastavnom procesu. Na taj način bi se oslobodili od straha od neuspjeha, zatim na časovima redovne nastave učenici imaju mogućnost socijalizacije, sticanje i ispunjavanje osnovnih obaveza i zaduženja, povratna informacija je mnogo jasnija i sl.

Možemo zaključiti da bi djeci bilo mnogo lakše napredovati pomoću klasične nastave, uz pomoć multimedija, ali povremeno i to na časovima redovne nastave. Djeca bi bila tako opuštenija te bi imali mogućnost da mnogo više saznaju i da im se sve to nekako približi i objasni nekoliko puta. Roditelji bi na taj način sigurno više sarađivali, a prosvjetni radnici bi radili svoj posao za koji su se i opredijelili na samom početku svog usavršavanja.

4. METODOLOGIJA

Urađeno je kratko istraživanje putem intervjuisanja roditelja i učenika osnovne škole Liješće u Brodu, gdje ćemo u nastavku prikazati neke od odgovora koje smo zabilježili u ovom istraživanju. Intervju je rađen putem protokola intervjua, koji se nalazi u prilogu. Ispitano je 50 roditelja i 90 učenika mlađeg školskog uzrasta.

Na postavljeno pitanje, roditeljima i učiteljima Da li se više zalažete za redovnu ili online nastavu? Dobili smo sljedeće odgovore:

„Definitivno redovna nastava...mi nismo učitelji, te na osnovu toga i ne možemo pravilno prenositi znanje. Učenici su zbunjeni, oštećeni su fizički kontakt sa vršnjacima i učiteljem, kao i to da im je nastava na televiziji zbunjujuća i nejasna, učitelji su takođe mišljenja da je lakše prenijeti

znanje putem fizičkog kontakta i redovne nastave, a takođe i dati jasna uputstva kao i dobiti povratnu informaciju.

Na postavljeno pitanje, Da li su Vaša djeca pokazivala veću ili manju zainteresovanost za rad učenjem online, roditelji su odgovarali:

„Pretežno su bili nezainteresovani, žele da se druže i idu u redovnu školu, a ne da nastavnike vidaju i slušaju na televiziji“

Kada smo pitali učenike, na koji oni žele način da rade i da li im je teško, odgovarali su između ostalog sljedeće:

„Želimo ponovo u školu, tako nam je lakše, te jasnije. Postižemo bolje rezultate. Ovakvim načinom rada teže pamtimo, teže nam je učiti čitati, kao i rješavati zadatke iz matematike, a navode i da nemaju dovoljno vremena za pitanja i sl. jer su ograničeni, a u redovnoj anstavi nisu, jer su u stalnoj interakciji sa nastavnicima, kao i stručnom službom škole. Najviše im nedostaje druženje i timsko učenje.

Većina njih se izjasnila, kako ne žele više ovakav vid nastave, kao i to da je posebno teško učenicima prvih razreda. Njima čak uopšte nije jasno kako to gledaju svoju učiteljicu na ekranu i na taj način uče. Učenicima prvih razreda je posebno teže još iz razloga što ne doživljavaju to kao redovnu obavezu, jer uče kod kuće i sa roditeljima, te na taj način ne shvataju ozbiljnost situacije.

ZAKLJUČCI

Možemo izvesti zaključak da je današnje vaspitanje i obrazovanje izloženo mnogim izazovima koje je jako teško ispuniti i ostvariti. Možda je to moguće uraditi samo jednim dijelom, ali u cjelosti ipak ne. Vrijeme Kovid-pandemije je nas sve definitivno izmijenilo, a isto tako je izmijenilo i način vaspitanja i obrazovanja, odnosno vaspitno-obrazovnog procesa. Prosvjetni radnici, učenici, roditelji, kao i nadležni iz Ministarstva su u mnogome izloženi stresu. Pokušavaju naći najbolje moguće načine da pomognu djeci u cilju njihovog što bezbolnijeg obrazovanja, a sve u svrhu sticanja znanja i nade da će ovo uskoro završiti, te da ćemo nastaviti vaspitno-obrazovni proces kroz redovan vid nastave, za koji su se opredijelili svi navedeni u ovom kratkom intervjuu koji je urađen kao mali osvrt na trenutnu situaciju i vrijeme u kojem se nalazimo.

LITERATURA

- Glasser, W. (1994). *Kvalitetna škola*. Zagreb: Educa.
- Glušac, D. (2012). *Elektronsko učenje*. Zrenjanin: Tehnički fakultet.
- Ilić, M. (2010). *Porodična pedagogija*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Pedagoški leksikon (1996). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vilotijević, M. (2000). *Didaktika 1-Predmet didaktike*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Vilotijević, M. (1999). *Didktika*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Vukoje, J. (2012). *Razvoj vaspitanja i pedagogije*. Banja Luka: Nezavisni univerzitet.

Prilog 1

Iapitivač: Dragana Aleksić, doktor odgojnih nauka	<i>Vaspitanje i obrazovanje i vrijeme Kovid-pandemije</i>
Ispitanik broj:	
Mjesto ispitivanja:	
Vrijeme ispitivanja:	

PROTOKOL ZA INDIVIDUALNI INTERVJU

1. Da li se više zalažete za redovnu ili online nastavu?
2. Koji su to nedostaci, a koje prednosti online nastave?
3. Da li su Vaša djeca pokazivala veću ili manju zainteresovanost za rad učenjem online?
4. Želite li se vratiti u đачke klupe i zašto?
5. Šta Vam najviše nedostaje ovakvim načinom rada?

METODE VREDNOVANJA UČENIČKIH POSTIGNUĆA U ONLINE NASTAVI

Sažetak

Obrazovni proces, tokom pandemije COVID-19, doživio je velike promjene. Primjena online modela izvođenja nastave prouzrokovala je promjene i kod vrednovanja učeničkih postignuća. Vrednovanje učeničkih postignuća, kao jedna od faza procesa učenja, se nužno transformisalo u novi proces koji se provodi različitim metodama, tehnikama i načinima. Suštinski, vrednovanje učenja u formativnom i sumativnom smislu se nije promijenilo. Tradicionalne metode provjere i vrednovanja učeničkih postignuća su, djelimično ili u potpunosti, zamijenjene ili modifikovane u skladu sa potrebama, mogućnostima i inovativnošću nastavnika kako bi zadovoljile sve principe, načela i druge obrazovne ciljeve. Za kvalitetno vrednovanje učeničkih postignuća od velike koristi su brojni alati koji se koriste kao prateći u upotrebi platformi za online nastavu i učenje. U informatičkom svijetu veliki broj je online testova sa upitnicima, kvizovima, interaktivnim digitalnim sadržajima, igrama, slagalicama, te brojnih drugih alata koji mogu upotpuniti proces online nastave i nadomjestiti nemogućnost direktnog i kontrolisanog uvida u učenička postignuća.

Ključne riječi: online nastava, učenje, vrednovanje, načela, metode

Suad Hasanovic

METHODS OF EVALUATION OF STUDENT ACHIEVEMENTS IN ONLINE TEACHING

Summary

The educational process, during the COVID-19 pandemic, underwent major changes. The application of the online model of teaching has caused changes in the evaluation of student achievement. Evaluation of student achievement, as one of the phases of the learning process, has necessarily been transformed into a new process that is carried out by different methods, techniques and ways. Essentially, the evaluation of learning in the formative and summative sense has not changed. Traditional methods of evaluating students' achievement have been, in part or in full, replaced or modified according to the needs, capabilities and innovation of teachers in order to meet all principles and other educational goals. Numerous tools that are used as ancillary in the use of online teaching and learning platforms are of great benefit for the quality evaluation of student achievements. In the IT world, there are a large number of online tests with questionnaires, quizzes, interactive digital content, games, puzzles, and many other tools that can complete the process of online teaching and compensate for the impossibility of direct and controlled insight into student achievement.

Keywords: online teaching, learning, evaluation, principles, methods

¹ Osnovna škola „Kalesija“, Kalesija, Bosna i Hercegovina, suadh70@gmail.com

Uvod

Za razliku od redovne, konvencionalne nastave, online nastava predstavlja posebnu vrstu izazova za sve aktere nastavnog procesa. Učenici se suočavaju sa drugačijim načinom rada i izvršavanja svojih obaveza i uloge. Nastavnici, osim pronalaska načina da se što kvalitetnije pripreme za nastavu i pronadu što kvalitetnije materijale koje će učenicima učiniti dostupnim i prezentovati, pred sobom imaju i dodatni problem – vrednovati učenička postignuća u okolnostima kakve je nametnula online nastava. Autori Mužić i Vrgoč (2005) definišu vrednovanje kao postupak kojim se može utvrditi djelotvornost i učinkovitost određene aktivnosti. Navedeno se može dovesti u vezu i sa vrednovanjem učeničkog postignuća. Standardno vrednovanje učeničkih postignuća, tokom odvijanja redovne nastave, sadrži brojne elemente, načine, načela i postupke koji imaju za cilj utvrditi nivo stečenog znanja, razvijenih sposobnosti i kompetencija učenika. Tokom izvođenja online nastave vrednovanje učeničkih postignuća je, u velikoj mjeri, otežano. Brojni su faktori koji determinišu ovaj problem. Vrednovanje i ocjenjivanje tokom nastave na daljinu, odnosno online nastave, ipak ima mnogo različitosti u odnosu na uobičajeno vrednovanje u učionici. Prije svega, fizička razdvojenost nastavnika i učenika i nemogućnost direktne, sinhronizovane komunikacije, bez potpunog nastavnikovog nadzora i eliminisanja mogućnosti prepisivanja i lažiranja, vrednovanje u virtualnom okruženju usmjerava u drugom pravcu, stavljajući akcenat na kvalitetnu povratnu informaciju učeniku o tome kako da unaprijedi svoje učenje. U online nastavi se mijenja mnogo, ali prema Rodek (2007) posebno se mijenja način komuniciranja nastavnika i učenika, organizacija nastavnog procesa i njegova metodička realizacija. Unatoč novim okolnostima proces vrednovanja učenja i postignuća ima svrhu. S obzirom na svrhu razlikujemo dijagnostičko, formativno i sumativno vrednovanje.

Dijagnostičko vrednovanje provodi se kako bismo utvrdili kvalitet i nivo učeničkih predznanja i vještina prije početka procesa poučavanja. Bitno je napomenuti kako dijagnostičko vrednovanje nema isključivo svrhu inicijalne procjene na početku školske godine, nego i utvrđivanje nivoa predznanja učenika prije obrade određene nastavne teme. Na osnovu prikupljenih informacija nastavnik prilagođava i planira nastavni proces i svoje poučavanje. Primjena dijagnostičkog vrednovanja važna je kako nastavnik ne bi poučavao na osnovu onoga što pretpostavlja da bi učenici trebali znati, već na osnovu onoga što učenici doista znaju. To znači da na temelju dijagnostičkog vrednovanja možemo odrediti nivo učeničkog iskustva i predznanja o konceptima koje ćemo poučavati i prema tome prilagoditi početnu tačku od koje ćemo krenuti u poučavanju i strategije koje ćemo pri tome koristiti. Ovaj oblik vrednovanja može se koristiti i za određivanje prikladnog oblika odgojno-obrazovne podrške pojedinim učenicima.

Formativno vrednovanje je vrednovanje za učenje i vrednovanje kao učenje. Provodi se tokom učenja i poučavanja te je neodvojiv dio nastavnog procesa. Svrha formativnog vrednovanja je prikupljanje informacija o napredovanju učenika, utvrđivanje manjkavosti u učenju, a posebno prepoznavanje jakih strana učenika da bi se unaprijedilo buduće učenje i poučavanje. Formativno vrednovanje pokazuje u kojim je specifičnim područjima potrebno poboljšanje i kako ga postići. Tokom formativnog vrednovanja učenik aktivno promišlja o svom učenju te ga unapređuje promjenom strategija učenja kako bi što uspješnije svladao odgojno-obrazovne ishode.

Sumativno vrednovanje podrazumijeva procjenu nivoa učeničkih postignuća (naučenog) na kraju određene faze procesa učenja (npr. na kraju nastavne cjeline/teme, polugodišta, nastavne godine). Ovakvim vrednovanjem se utvrđuje postignuće učenika u trenutku vrednovanja.

Za prikupljanje informacija o učenikovu učenju i njegovim postignućima utvrđuju se različiti pristupi vrednovanju koji se međusobno razlikuju s obzirom na svrhu primjene, interpretaciju i korištenje prikupljenih informacija. U redovnoj nastavi i fizičkoj prisutnosti učenika u učionici, komunikacija nastavnika i učenika je u realnom vremenu gdje nastavnik može kontinuirano pratiti i kontrolisati apliciranje sumativnog vrednovanja, odnosno vrednovanje naučenog. Kod aplikacije formativnog vrednovanja, odnosno vrednovanja za učenje i vrednovanje kao učenje, naglasak se stavlja na povratnu informaciju učeniku kako i na koji način da unaprijedi i poboljša svoje učenje. Tradicionalne metode vrednovanja učeničkih postignuća su, u velikoj mjeri, još prisutne u osnovnim školama. S obzirom da se u proteklom periodu, u vrijeme pandemije, izmijenio i model izvođenja

nastave samim tim se nameće potreba korištenja novih načina i metoda vrednovanja učeničkih postignuća.

Vrednovanje učeničkih postignuća

Vrednovanje učeničkih postignuća je vrlo zahtjevan i kompleksan dio cjelokupnog nastavnog procesa. Pratiti učenikov rad, uz sve druge obaveze, nastavniku predstavlja jako težak zadatak. Nastavnik se najčešće maksimalno posveti nastavnom gradivu, da ga pripremi, prilagodi učeniku, odredi način kako da ga učeniku što više približi i pojednostavi. Imajući u vidu kompleksnost i često obimnost i složenost gradiva predviđenog nastavnim planom i programom, nastavniku ostane vrlo malo vremena za praćenje rada učenika. U procesu vrednovanja ispred nastavnika se postavlja odgovoran i težak zadatak. Često se postavlja pitanje iz kojih razloga se vrši vrednovanje. Razlozi se mogu posmatrati sa aspekta učenika, odnosno aspekta nastavnika. Postoji ih više, ali za učenike su najvažniji razlozi, svakako, što se vrednovanjem postignuća povećava motiviranost učenika za učenje i omogućuje povratnu informaciju učenicima kako bi poboljšali vlastito učenje. Za nastavnika vrednovanje postignuća predstavlja dijagnosticiranje prednosti i slabosti učenika, ocjenjivanje i rangiranje učenika, pružanje povratnih informacija u cilju unapređivanja poučavanja. Prema Matijević (2004) ocjena se definiše kao dogovoreni sistem znakova pomoću kojih se označava stepen uspjeha u učenju. Lindquist (1970) smatra da smo, ukoliko je razrađen sistem praćenja i evidentiranja prema ciljevima i zadaćama nastave, korak bliže objektivnijem i sveobuhvatnijem vrednovanju. Nadalje, prema Grgin (2001) ocjenjivanje školskih postignuća moguće je posmatrati s različitih aspekata, na primjer pedagoškog, psihološkog, sociološkog ili pravnog, jer bi smisao ocjenjivanja trebao biti dijagnostička cjelovitost, odnosno obuhvatnost kao i prepoznavanja izražavanja individualnih razlika i specifičnosti uz što manje stresa za učenike. Vrednovanje učenja povezano je s odgojno-obrazovnim ishodima jer se vrednuje ono što ishod definiše da bi učenik trebao ostvariti. Planira se istovremeno kad i ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda. Nastavnik na osnovu odgojno-obrazovnih ishoda kreira aktivnosti koje moraju biti osmišljene tako da omogućuju ostvarivanje i vrednovanje usvojenosti planiranih odgojno-obrazovnih ishoda. Nastavnik, prema Grgin (2001), želi pronaći načine i postupke što objektivnijeg i pouzdanijeg, a time i valjanijeg ispitivanja i mjerenja učeničkih znanja i drugih odgojno-obrazovnih postignuća. Potrebno je, dakle, naći način kako dobiti što objektivniju, realnu i konkretnu informaciju koji je nivo usvojenog znanja učenika, odnosno koje kompetencije posjeduje nakon poučavanja. Stoga je proces vrednovanja učeničkih postignuća najzahtjevniji dio nastavnog procesa jer od njega zavisi krajnji ishod i ostvarenje ciljeva, te često predstavlja izazov i težnju za istraživanjem najispravnijeg načina vrednovanja. U tradicionalnoj nastavi je vrlo otežano praćenje i vrednovanje učenika i najčešće je subjektivno jer ne obuhvata sve potrebne elemente neophodne za kompletno praćenje i vrednovanje postignuća učenika. Didaktičke inovacije i savremeni obrazovni trendovi omogućavaju da se obezbijedi kontinuiranost, valjanost i realnost u procesu vrednovanja. Proces vrednovanja postignuća je neophodan s obzirom na činjenicu da se odgojno-obrazovni proces, između ostalih, sastoji i od potrebe za realizacijom određenih ciljeva koje želimo postići. U nastavi nastavnici prate učenike u zadatim aktivnostima, prate njihova postignuća, evidentiraju ih, uzimaju u obzir aktivnosti učenika na rješavanju postavljenih problema i zadataka, internu komunikaciju i saradnju, kreativnost i motivaciju, želju za učenjem, kao i mnoge druge značajke korisne za sveukupnu analizu potrebnu za vrednovanje postignuća. Tako dobiveni podaci predstavljaju osnovu za donošenje ocjene. Ocjena, kao krajnji rezultat vrednovanja, dobivena navedenim postupkom odnosi se na spoznajni, doživljajni i psihomotorni aspekt. Vrednovanje se može učiniti lakšim i jednostavnijim postupkom ako se nastavni ciljevi operacionaliziraju, odnosno postave tako da su obuhvaćene sve aktivnosti učenika koje su jasne, konkretne i mjerljive. Ako ih učinimo takvima onda su one pogodne za učenika i na osnovu njih učenici dobivaju podatke o stvarnom stanju i napretku u učenju, da li su koristili ispravne i funkcionalne načine i tehnike učenja, šta trebaju mijenjati i slično. Osim navedenog, za učenike to predstavlja i motivacioni faktor za dalje učenje. Iako se obrazovnom reformom u Bosni i Hercegovini, posebno kurikularnom reformom u osnovnoj školi čine pomaci, kada je u pitanju vrednovanje učeničkih postignuća u učenju, metode vrednovanja su još uvijek pretežno tradicionalne. Nastavnici

se teže snalaze i upuštaju u neke nove metode vrednovanja. Usljed pandemije COVID-19 i prelaskom na online nastavu veliki broj nastavnika se našao u ogromnim problemima. Prelaskom na jedan, sasvim novi model rada i izvođenja nastave, što se samo po sebi nameće kao izazov jer je potrebno mnogo vremena da se savladaju vještine poučavanja na jedan novi način, nastavnici su primorani koristiti nove, inovativne načine vrednovanja. Novi načini vrednovanja predstavljaju veliki poduhvat. Istraživanjima je utvrđeno kako je sumativno vrednovanje učeničkih znanja i postignuća znatno učestalije od formativnog, što se obrazlaže nedostatkom vremena zbog obimnih i zahtjevnih aktivnosti na realizaciji nastavnih sadržaja, zatim nedovoljnoj educiranosti nastavnika, kao i nastojanjima obrazovnih ustanova da se ostvare rezultati i ciljevi učenja. Mužić i Vrgoč (2005) smatraju da, osim što praćenjem učitelj i učenik imaju uvid u postignute rezultate učenja, praćenje može ukazati na poteškoće koje treba otkloniti kako bi se ujednačile mogućnosti uspješnog ostvarivanja nastavnih ciljeva. Praćenje i vrednovanje učeničkih postignuća u online nastavi uglavnom se zasniva na povratnoj informaciji koja nije uvijek u realnom vremenu, najčešće je automatizirana i nije odraz nastavnikovog mišljenja. Ovakvim načinom proces praćenja i vrednovanja učeničkih postignuća postaje fleksibilniji i manje zahtjevniji za nastavnika jer iziskuje manje vremena i rada. Model online nastave sa korištenjem digitalnih i multimedijalnih sadržaja pospješuje razvoj formativnog vrednovanja i različitih načina prikupljanja povratnih informacija i podataka koje opisuju učenička postignuća.

Paradigma procjenjivanja i vrednovanja uspjeha u učenju se značajno mijenja u online nastavi, u odnosu na tradicionalnu. Metode vrednovanja u online nastavi primjenom digitalnih sadržaja i alata, digitalnih formi i obrazaca obogaćuju nastavni proces čineći ga savremenijim i atraktivnijim. Neki nastavni predmeti, tokom izvođenja online nastave, ne mogu biti obuhvaćeni praćenjem i vrednovanjem učeničkih postignuća. Tako na primjer postignuća iz nastave tjelesnog i zdravstvenog odgoja ne mogu biti vrednovana iz praktičnog razloga.

Načela vrednovanja u online nastavi

S obzirom da se online nastava odvija u specifičnim i vanrednim okolnostima potrebno je pronaći i prepoznati sve prednosti koje ima u odnosu na tradicionalnu nastavu, a isto tako i umanjiti sve nedostatke koje nosi sa sobom. Polazeći od pretpostavke da je ovakav model nastave trenutno kratkoročan, odnosno da se primjenjuje samo dok traju vanredne okolnosti, nameće se pitanje potrebe dugoročnog rješavanja zahtjeva online nastave. Ako online nastavu posmatramo didaktički, ne možemo više govoriti o didaktičkom trouglu, već kako zaključuju Matijević i Topolovčan (2017) o didaktičkom četverouglu koji čine učenik, učitelj, nastavni sadržaj i obrazovna tehnologija. Međutim, imajući u vidu da se obrazovanje, kao nužan i potreban proces, konstantno razvija i unapređuje prema potrebama društva, možemo reći da je online nastava sigurno jedan od glavnih modela i načina izvođenja koji će se primjenjivati u budućnosti, bez obzira na okolnosti. Iz tog razloga, online nastava i načini vrednovanja učeničkih postignuća u online nastavi, ne bi trebali biti prepreka u daljem razvoju i napredovanju učenika, bez obzira o nivoima obrazovanja. Osnovna karakteristika vrednovanja postignuća baziranog na ishodima učenja putem bitnih sadržaja treba biti poticanje učenika na rad, a ne ocjenjivanje i vrednovanje naučenog. Učenici bi, u ovakvoj situaciji, trebali da budu rasterećeni i oslobođeni straha od neuspjeha, slabijeg rezultata ili kritičkog stava nastavnika i roditelja. Kontakt učenika, nastavnika i roditelja u ovakvom okruženju i okolnostima, u kojima se izvodi online nastava veoma je važan, posebno iz razloga stvaranja povjerenja i podrške za učenje. Učenici bi trebali biti odgovorni prema sebi i znanju koje posjeduju, kao i roditeljima i nastavniku, čime bi se smanjila ili u potpunosti izbjegla sva nedopuštena i neprihvatljiva ponašanja koja se mogu manifestovati zbog fizičke udaljenosti i nemogućnosti potpunog kontrolisanja nastavnog procesa. Ovdje posebno mislimo na samostalnost i izbjegavanje mogućnosti izrade zadataka od strane drugih, a ne lično učenika. U ovoj situaciji roditelji imaju odgovornost da učeniku pruže podršku u razvijanju svjesnosti o samostalnosti i odgovornosti. Učenicima je u ovakvim uslovima, u virtualnoj učionici, potrebna drugačija vrsta podrške nego u uobičajenoj, tradicionalnoj. Također, posebna podrška je potrebna učenicima koji imaju poteškoće, posebne potrebe, jer su okolnosti online nastave još nepovoljnije za takve učenike. Sa stručnim saradnicima iz škole potrebno je uskladiti i individualizirati zadatke i

nastavne sadržaje za učenike kojima je to potrebno. Naravno, potrebno je imati obzira za darovite učenike koji trebaju podršku i zahtjevnije zadatke jer su, kada je u pitanju razvoj, na višem kognitivnom nivou. Sam proces vrednovanja postignuća u online nastavi podrazumijeva uvažavanje osnovnih pravila, principa i načela vrednovanja.

Načelo praktičnosti je veoma važno u postupku vrednovanja postignuća u online nastavi. Ovo načelo podrazumijeva potrebno vrijeme za provođenje postupka vrednovanja koje ne smije ići na štetu samog procesa učenja, odnosno poučavanja. Provođeci vrednovanje postignuća u online nastavi potrebno je voditi računa o najpraktičnijim i funkcionalnim načinima i metodama provjere, kako bi učenici u jasno definisanim pravilima mogli dati svoj maksimum.

Pouzdanost, također, predstavlja načelo koje se mora poštivati u cjelosti. Kada se u procesu učenja, odnosno poučavanja, učeniku daju jasne i razumljive upute o onome šta će biti predmet vrednovanja, odnosno kada nastavnik zna koji su prioriteti vrednovanja sama pouzdanost vrednovanja je veća jer su svi akteri nastavnog procesa sigurni i znaju šta je predmet vrednovanja. Iz tog razloga sve metode provjeravanja, vrednovanja i ocjenjivanja učenika u online nastavi moraju biti pouzdane, mjerljive i efikasne.

Načelo valjanosti se ogleda u mjerenju onoga što se namjeravalo i željelo mjeriti obuhvaćajući ciljeve učenja nastavnog gradiva koje se poučavalo, a ne neko drugo. Vodeći se načelom valjanosti potrebno je, pri odabiru metoda online provjere, obratiti pažnju na stvaranje mogućnosti kako bi učenici mogli trošiti vrijeme i raditi u pronalazačenju najbitnijih podataka i saznanja, kao i valjanih načina prezentovanja istih. Načelo valjanosti, na jedan način, predstavlja i indikator je li nastavnik pri poučavanju odabrao pravi, valjan, način da nastavni sadržaj bude učeniku jasan i razumljiv.

Autentičnost je, također, vrlo važno načelo vrednovanja. Ovo načelo podrazumijeva da vrednovanje ima smisla za onoga ko uči i onoga ko poučava, odnosno učenika i nastavnika. Dakle, zadaci kojim se provjerava obim i nivo učenja moraju biti autentični i odgovarati učenom, prilagođeni na razumljiv i jasan nivo kako bi bili relevantni. Načelo autentičnosti u odabiru metode vrednovanja postignuća u online nastavi ima značajnu ulogu. Veoma važno za nastavnika je da učenik sam, vlastitim radom, riješi zadatke i probleme u potpunosti ili djelimično, bez tuđe pomoći. Znači svaki rad učenika bi trebao biti vlastiti i autentičan jer samo takav može nastavniku i učeniku dati pravu informaciju o nivou naučenog i učenikovom postignuću. Ukoliko nastavnik želi da ima realnu sliku i saznanje o učeničkim postignućima kako bi, osim samog ocjenjivanja i rangiranja učenika, znao gdje bi se stanje moglo poboljšati, onda mu je izuzetno važno načelo povratne informacije.

Načelo povratne informacije, tzv. feedback, ima ulogu povratnog uticaja na poučavanje. Dakle, nastavnik treba odabrati metodu vrednovanja koja će, osim rješenja zadatka i ocjene, dati što više potrebnih informacija o tome jesu li i koliko učenici savladali gradivo. Nakon vrednovanja je neophodno doći do saznanja koja utiču na poučavanje, šta je važno, gdje i kako se može poboljšati učenje, te kako kvalitetnije pripremiti učenika za vrednovanje.

Promjena paradigme učenja i poučavanja nužno se reflektuje na vrednovanje postignuća. Akcenat sa vrednovanja činjeničnog stanja u tradicionalnoj nastavi, promjenom ove paradigme učenja, pomijera se na vrednovanje razvoja kompetencija neophodnih za život, poput kritičkog razmišljanja, rasuđivanja, donošenja odluka i drugih, a što mora biti obuhvaćeno i vidljivo u metodama vrednovanja online nastave.

Metode vrednovanja postignuća u online nastavi

U odnosu na tradicionalnu nastavu, u kojoj nastavnik ima neposredni kontakt sa učenikom, u kojem tokom nastave i učenja može da uoči, utvrdi i evidentira nivo postignuća učenika, takve mogućnosti su, u online nastavi, u velikoj mjeri drugačije. Metode vrednovanja su postupci i načini vrednovanja ostvarenosti odgojno-obrazovnih ishoda u pojedinim predmetima. Pojedinim se metodama nastavnici mogu koristiti u različitim pristupima vrednovanju, ali su neke pogodnije za određene pristupe. Kada god je to moguće, učenike je važno uključiti u izradu lista procjene i rubrika za vrednovanje ili drugih kriterija za vrednovanje određenih aktivnosti. Metode vrednovanja

koristimo u zavisnosti od pristupa vrednovanja. Ukoliko vrednovanje provodimo zbog vrednovanja učenja najpraktičnije metode su:

- ljestvice procjene, koje sadrže popis aktivnosti ili zadatke koje učenik obavlja tako da sam može pratiti realizaciju i vlastitu uspješnost;
- e-portfolio, koji sadrži zbirku digitalnih radova koje učenik radi tokom online nastave, odnosno školovanja;
- praćenje tokom rada, upotrebom online alata koji imaju nadzor nad učenicima i mogućnost brze komunikacije.

Ako vrednovanje posmatramo kao učenje onda su najprikladnije metode samovrednovanja i samorefleksije, uz ljestvice procjene i interaktivne sadržaje – simulacije. Učenici u digitalnim formama mogu voditi samostalne dokumente u kojima evidentiraju svoje uspjehe i rezultate, zabilješke, izjave na primjer naučio sam, nejasno mi je, razumijem, i sl. Takve dokumente mogu dijeliti sa nastavnikom i roditeljima jer pružaju povratnu informaciju.

Želimo li vršiti vrednovanje naučenog onda ćemo koristiti metode slične tradicionalnim, uz određeno inoviranje i prilagođavanje online nastavi. Tako možemo koristiti metode usmenog provjeravanja, pismene provjere (pisane putem računara), e-portfolio, projekti, te mnogih oblika online provjera od kojih je najveći broj testova. Kako se prilikom realizacije modela online nastave koriste različiti informatički alati, odnosno platforme koje uključuju upotrebu digitalnih i interaktivnih sadržaja, tako je i sam proces vrednovanja učeničkih postignuća uslovljen korištenjem instrumenata prilagođenih i specijaliziranih za online nastavu. Proces praćenja i vrednovanja omogućava stalnu dostupnost instrumenata za vrednovanje, neograničeni pristup rješavanju oblikovanih pitanja i zadataka za provjeru znanja, simulaciju, igru, čime učenici mogu imati i uvid u vlastite rezultate. Neki od alata i instrumenata za takvo praćenje i vrednovanje su Testmoz², Kahoot³, Hot Potatoes⁴, Bubbl.us⁵, Socrative⁶, Google Forms⁷, te drugi alati integrisani u sistem za e-učenje Moodle. Ovi alati daju velike mogućnosti za izradu i oblikovanje testova i zadataka za provjeru znanja različitim vrstama pitanja. Takvi testovi i zadaci izazivaju pozitivne reakcije učenika, eliminišu strah od klasičnog testiranja i ispitivanja, iniciraju takmičarski duh, jačaju samopouzdanje, razvijaju osjećaj za samovrednovanje i upravljanje učenja. Neke od standardnih metoda praćenja i vrednovanja postignuća se mogu primjenjivati u online nastavi, uz dodatno prilagođavanje uvjetima rada i virtualnog ambijenta. U nastavku ćemo navesti i opisati neke od standardnih metoda, koje je uz korištenje digitalnih i drugih informatičkih alata, moguće primjenjivati u procesu vrednovanja postignuća pri online nastavi.

Metoda usmenog ispitivanja je najčešće posmatrana kao usmeno provjeravanje znanja za ocjenu. Međutim, prema Dravinac (1970) usmenim ispitivanjem nastavnik osim činjeničnog stanja, utvrđuje koliko je učenik u stanju da svoje misli izrazi riječima što pokazuje kako je shvatio određene sadržaje. Metoda usmenog ispitivanja je moguća u online nastavi, najčešće putem videokonferencije. Ovom metodom se uspostavlja direktni vizuelni kontakt učenika i nastavnika, kao u tradicionalnoj nastavi, ali bez fizičkog prisustva, odnosno u virtualnom ambijentu. Međutim, ova metoda nije prikladna za učenike nižih razreda, odnosno nije preporučljiva u razrednoj nastavi. Također, nije je moguće primjenjivati za svaki nastavni predmet jer zahtijeva veliko opterećenje učenika i nastavnika. Pogodna je za primjenu u provjeri dostignuća za predmete koji imaju veći fond nastavnih sati tako što se može realizovati bar jednom do kraja nastavne godine. Prema iskustvima nastavnika, za vrijeme izvođenja online nastave zbog pandemije COVID-19, usmena komunikacija sa učenicima, najčešće se izvodila putem Zoom platforme, zatim drugih aplikacija koje omogućavaju direktni prijenos slike i zvuka, kao što je Viber, Whats App i drugi. Uslov za mogućnost usmenog provjeravanja u

² <https://testmoz.com/>

³ <https://kahoot.com/>

⁴ <https://hotpot.uvic.ca/>

⁵ <https://bubbl.us/>

⁶ <https://www.socrative.com/>

⁷ <https://www.google.com/forms/about/>

virtualnom okruženju je kvalitetna i stabilna internet mreža kako bi se slika i zvuk mogli prenositi bez teškoća. Dakle, može se organizovati i primjenjivati za manje grupe ili pojedinačno kako se zbog frekvencije slike i zvuka internet veza ne bi urušila. Osim toga, pri ovakvom ispitivanju često odgovori učenika nisu autentični jer postoji mogućnost da učenik, u prostoriji u kojoj sjedi, može imati pomagača ili „suflera“ koji mu pomaže u davanju tačnih odgovora.

Za učenike nižih razreda je pogodna **metoda igre**. Naime, ovom metodom učenici kroz igru, koja podrazumijeva razumijevanje gradiva, koristeći vlastite sposobnosti savladavaju određene prepreke. Ova metoda je posebno pogodna za učenike nižih razreda koji kroz interaktivne sadržaje pokazuju ono što su savladali. Ova metoda, također, razvija takmičarski duh i predstavlja vrlo važan motivacioni faktor za učenje. Zahvaljujući kreativnosti nastavnika i informatičkim mogućnostima, navedene metode iako imaju karakter tradicionalnih, usljed objektivnih okolnosti postale su inovativne.

Metoda samoprovjere je vrlo korisna i primjenjiva metoda koja se može koristiti u dvije faze. Prva faza predstavlja kontinuirani rad učenika u cilju sagledavanja i preispitivanja nivoa učenja. Ova faza se može provesti prije organizacije i realizacije usmene ili pismene provjere na vrlo jednostavan način, kao uvod u provjeru, odnosno vrednovanje postignuća učenika. Time bi učenik ostvarivši određeni broj bodova, ostvario preduvjet za pristup ispitu. Druga faza predstavlja korištenje alata za provjeru znanja, ali uz obaveznu upotrebu tih alata prije vrednovanja kako bi se učenici upoznali sa istim i znali koristiti čime bi se smanjio uticaj okruženja na rezultate provjere. Postoji više mogućnosti za ovakav način samoprovjere, a najčešće se mogu koristiti kvizovi koji se mogu izrađivati u npr. Google Forms-u, Kahootu i drugim. Jedan od najčešće korištenih programa za izradu kvizova je Hot Potatoes koji omogućava izradu provjere iz osnovnih jezičkih, matematičkih i logičkih sadržaja. Jedan od kvalitetnijih testova za samoprovjeru je Edmodo test. Edmodo nudi odabir šest vrsta pitanja: tačno/netačno, višestruki izbor, kratki odgovori, nadopunjavanje praznina, uparivanje i višestruki odgovori. Osim navedenog može se koristiti za snalaženje i sastavljanje rečenica s izmiješanim redoslijedom riječi, izradu križaljki i mnoge druge učeniciima zanimljive zadatke.

Metoda istraživanja ili istraživačkog rada također je vrlo korisna i primjenjiva metoda u online nastavi. Učenicima se postavlja zadatak samostalnog istraživanja određene teme ili problema, traganjem za rješenjem uz korištenje i istraživanje različitih izvora, literature ili interneta. Na ovaj način učenik može istraživati problem iz realnog svijeta uz pomoć obrade određenih teorija. Metoda istraživačkog rada može biti zasnovana i na određenim eksperimentima, u kućnim uvjetima, bez obzira da li se radi o virtualnoj simulaciji ili stvarnom eksperimentu pri čemu učenik istražuje uzroke, proces i efekte takvih eksperimenata. Ova metoda je primjenjiva kod učenika starijeg uzrasta i mora biti kontinuirano praćena od strane nastavnika jer zahtijeva ozbiljan i planski pristup rješavanju određenog zadatka za koji je vrlo važan faktor samostalnost učenika, odnosno njegova sposobnost da istražuje, razumije, zaključuje, objašnjava i izvještava. Ovoj metodi dosta je slična **metoda projekt tima**, koja ima mnogo sličnosti. Naime, metodom projekt tima, određenoj grupi učenika koji čine jedan tim, nastavnik postavlja problemski zadatak na kojem radi cijeli tim. Učenici, članovi tima, međusobno dijele zaduženja i pojedinačnim radom npr. prikupljanjem određenih audio i video zapisa, dokumenata, izvještaja, podataka, zanimljivosti, na kraju, dolaze do ujedinjavanja rezultata i izrade jedinstvenog rješenja u kojem su svi ravnomjerno učestvovali. O navedenom projektu učenici izrađuju i vrše prezentaciju. Po realizovanoj prezentaciji donose se zaključci i vrši analiza projekta. Ove aktivnosti, nakon prezentacije zapravo pripadaju **metodi diskusije** koja je također prisutna u online nastavi kao metoda koja može dati uvid u nivo, obim i kvalitet usvojenog znanja učenika. U metodi diskusije učenici putem video konferencije ili chata, u realnom vremenu, diskutuju o dobivenim rješenjima i realiziranom projektu. Tom prilikom ukazuju na teškoće i probleme sa kojima su se suočavali tokom rada, iznose vlastita iskustva, objašnjavaju refleksiju određenog problema na stvarni svijet. Osim toga, imaju priliku iznijeti svoje stavove i mišljenja o poduzimanju novih aktivnosti za prevazilaženje postavljenog problema. Nastavnik u ovoj metodi ima ulogu medijatora i moderatora, vodi diskusiju, omogućava svakom učeniku da iznese svoje mišljenje, a ujedno i vodi evidenciju o angažiranju i učestvovanju učenika što svakako predstavlja jedan od elemenata koji će uticati na krajnju ocjenu prilikom provjeravanja i vrednovanja učeničkih postignuća. Ova metoda je

primjenjiva za učenika starijih razreda koji posjeduju određeno znanje i sposobnosti potrebne za istraživanje, izvještavanje i diskusiju. Jedan od dostupnih alata koji se može koristiti u ovoj metodi je Flipgrid, alat za video diskusije.

Metoda pismenog ispitivanja, također je suštinski slična pismenom ispitivanju u tradicionalnoj redovnoj nastavi. Prema Kadum (2004) pismenim provjeravanjem utvrđuje se relativno postignuće učenik-pojedinca u odnosu prema učinku ostalih učenika u odjeljenju. Pismeno ispitivanje i provjeravanje podrazumijeva rješavanje određenih zadataka u zadanom vremenu. Učenici će od nastavnika dobiti zadatak, upute i vrijeme izrade. Vrijeme izrade zadatka i dostavljanja rezultata ne mora biti u realnom vremenu. Rješenje se može dostaviti naknadno putem platforme, maila, fotografije i slično. Neki od alata su, na primjer za matematiku, GeoGebra ili Matific koji omogućavaju učeniku da, koristeći jednostavnu tehniku, riješi zadatke u zadanom vremenu i dostavi rješenja na uvid. Ova metoda je izuzetno pogodna za učenike koji nemaju konstantan pristup internetu ili je ta veza slaba. Također, vrlo je pogodna za djecu nižih razreda zbog jednostavnosti. Nedostatak ove metode je slabija mogućnost direktnog uvida u izradu rješenja zadatka od strane nastavnika, odnosno problem vjerodostojnosti vlastitog rada učenika. S obzirom da nastavnik najčešće poznaje učenike, na osnovu ranijeg procesa učenja, vježbanja i napredovanja, ovakav način ne bi trebao predstavljati problem. Bez obzira na navedeno, nastavnik bi, nakon predaje pismenog testa, odnosno rada, sa učenikom trebao obaviti kratki usmeni razgovor u kojem bi zajedno prošli kroz rad i ukazao na specifičnosti, poteškoće i rješenja zadataka u radu, ukazujući na eventualne greške ili pozitivne stvari.

Također, veliki broj nastavnika, osim korištenja zvaničnih platformi za online nastavu, kao što je Moodle i njihovih alata kojima raspolazu, nerijetko posežu za vlastitim osmišljavanjem i traganjem načina kako da izvrše provjeru znanja učenika, odnosno izmjere njihova postignuća u učenju. Nastavnici najčešće posežu za testovima znanja, odnosno za online testovima. Testovi su najobjektivniji pokazatelj znanja jer isključuju mogućnost i uticaj subjektivnih faktora na vrednovanje i ocjenjivanje. Sam proces testiranja kod učenika izaziva reakcije znanja. Postignuti prosječni rezultati grupe ispitanika nastavniku koristi kao norma prema kojoj se vrednuje svaki individualno postignuti rezultat. Osim navedenog, testiranje je vrlo ekonomično, posebno u online nastavi gdje postoji mogućnost automatskog pregleda rezultata, ispravljanja i rangiranja prema postignutom uspjehu. Prednost online testova je što se, zahvaljujući mogućnostima alata za online testiranje, može formirati trajna baza pitanja, zatim što se učeniku može trenutno pružiti povratna informacija o njegovom rezultatu. Osim toga pruža se mogućnost dostavljanja različitih verzija testa svakom učeniku pojedinačno metodom slučajnog odabira pitanja, te mogućnost mijenjanja redoslijeda pitanja i redoslijeda odgovora u svakom pitanju pojedinačno. Online testovi pružaju velike mogućnosti provjere, nisu standardizirani i vrlo lako se mogu prilagođavati potrebama nastavnika, odnosno učenika. Najčešći tipovi pitanja kod online testova znanja su:

- tipovi pitanja bez odabira ili zadaci kod kojih učenik sam reprodukuje tačan odgovor,
- tipovi pitanja s odabirom ili zadaci kod kojih učenik bira tačan odgovor između onih ponuđenih, odnosno onih koji su navedeni kao mogući odgovor.

Kada je riječ o tipu pitanja bez odabira odgovora, odnosno gdje učenik konkretno i tačno odgovara, pitanje može biti sljedećeg tipa:

- pitanje tipa dosjećanja, u kojem je potrebno dati tačan odgovor u obliku jedne riječi ili broja;
- pitanje tipa dopunjavanja, gdje učenik treba u predviđeno prazno polje upisati tekstualni ili brojevi odgovor;
- pitanje esejskog tipa koji je složeniji i zahtijeva da učenik odgovara opširnije nabrajajući, opisujući, upoređujući, komentarišući i slično.

Online testovi sa pitanjima tipa dosjećanja su dosta jasni i konkretni. Učenik mora znati tačan odgovor, nema alternativu, odnosno nema pogađanja. Svako pitanje mora imati jedan tačan odgovor. Međutim, nastavnik treba predvidjeti i različite varijante odgovora u smislu sinonima, kratica, skraćenica i slično. Zadaci trebaju biti formulisani kao pitanje, a ne tvrdnja, jasno i konkretno. Prostor za odgovor treba biti dovoljan i jednak za sva pitanja, odnosno zadatke.

Test sa pitanjima tipa dopunjavanja ili kompletiranja omogućuje učeniku da, ukoliko je savladao gradivo i vlada znanjem, dopuni rečenicu u kojoj nedostaje ispušteni dio, a koji definiše određenu tvrdnju. Pri izradi testa, odnosno pitanja, potrebno je voditi računa da se ne izostavi previše riječi kako bi učenik mogao jasno i razumljivo dopuniti ispušteni dio. Nastavnik treba uvažiti eventualne riječi koje nisu tražene, ali kao dopuna ne umanjuju suštinski sadržaj potpune rečenice.

Esejski tip online testa je pogodan za učenike starijih razreda jer se zasniva na višem kognitivnom nivou znanja, gdje učenik ispoljava kreativnost, kulturu i vještinu pisanja. Međutim, vrlo je sličan tradicionalnom pismenom izražavanju učenika i nastavniku predstavlja teškoće pri pregledanju i ocjenjivanju jer zahtijeva mnogo vremena i jasno utvrđene kriterije što je vrlo teško i potencijalno utiče na nepouzdanost i neobjektivnost u vrednovanju.

Kada je riječ o tipu pitanja s odabirom odgovora, odnosno gdje učenik sam bira tačan odgovor između svih ponuđenih i navedenih, pitanje može biti sljedećeg tipa:

- pitanje tipa višestrukog izbora tačnog odgovora s jednim ili više ponuđenih tačnih odgovora;
- pitanje tipa dvočlanog izbora tačnog odgovora, alternativno tačno-netačno, da-ne;
- pitanje tipa uparivanja, u kojem učenik ponuđene i navedene pojmove koji su raspoređeni u različitim kolonama ili stupcima treba spojiti, upariti;
- pitanje tipa ispravljanja i sređivanja, gdje učenik prema određenom kriteriju ispravlja i sortira pogrešno poredane pojmove.

Online testovi sa pitanjima tipa višestrukog izbora tačnog odgovora omogućuju učeniku da koristeći znanje odredi ili odabere ponuđeni tačan odgovor ili više njih. Predstavlja jasan pokazatelj poznavanja gradiva jer pokazuje da je učenik spreman da prepozna i odredi tačan odgovor na postavljeno pitanje. Pogodan je za samotestiranje, odnosno samoprovjeru što je vrlo značajno za sumativno vrednovanje. Vrlo jednostavan za sastavljanje i obradu. Najveća prednost je u skoro potpunoj objektivnosti jer je smanjena mogućnost slučajnog odabira tačnog odgovora.

Pitanje tipa dvočlanog izbora u kojem učenik bira je li neka ponuđena tvrdnja tačna ili netačna za učenike je vrlo pogodna. Često se pri rješavanju nekog zadatka ili problema ne nude više od dvije mogućnosti. Vrlo je ekonomičan, ne zahtijeva mnogo vremena za izradu i ispravljanje, te je vrlo objektivan. Nedostatak ovakvih pitanja je velika mogućnost slučajno pogodnog odgovora. Zato, kako bi bili sigurniji da učenik nije naučio „napamet“ postavljeno pitanje ili tvrdnju treba napisati drugačije nego u izvoru iz kojeg je učenik učio, ali suštinski nepromijenjeno.

Online testovi s pitanjem tipa uparivanja, sparivanja ili povezivanja pojmova mogu se koristiti kako za formativno, tako i za sumativno vrednovanje. Omogućavaju provjeru činjeničnog znanja, kao i viših kognitivnih nivoa znanja. Suština je da pojmovi, koje treba povezati ili spojiti prema određenom principu, kriteriju ili značenju, budu razvrstani u dvije kolone ili stupca sa jednakim (uravnoteženi tip) ili različitim (neuravnoteženi tip) brojem riječi ili pojmova. Riječi ili pojmovi koje treba uparivati trebaju biti homogene i različito razvrstane u odnosu na vezu iz druge kolone ili stupca. Test sa pitanjima tipa ispravljanja i sređivanja se koncipira na dva načina, ispravljanja pogrešnog i sređivanja. Određeni pojmovi su namjerno pogrešno napisani i dovedeni u kontekst sa drugima. Učenik ih treba pronaći, prepoznati i ispraviti. U svom radu učenik treba obrazložiti zašto je nešto pogrešno. U tipu sređivanja određeni pojmovi su razbacani, a učenik ih mora sortirati prema određenom kriteriju.

Zaključak

Nastanak nove situacije i neizvjesnosti u procesu obrazovanja, usljed pandemije COVID-19, uzrok je što se nastava iz škola preselila u domove nastavnika i učenika. Ovakva situacija je zahtijevala promjenu načina poučavanja, izmjene modela nastave, a kao još dodatna teškoća pojavila se potreba promjene metoda vrednovanja učeničkih postignuća. Iako su, razvojem obrazovanja i kurikularnim reformama, postali dostupni novi načini i postupci vrednovanja veliki broj nastavnika se pribojavao upustiti u njihovu primjenu pa su i dalje koristili standardne i tradicionalne metode, postupke i tehnike vrednovanja učeničkih postignuća. Učeći i poučavajući u novom, virtualnom, ambijentu svi akteri nastave su se našli u nepoznatom. Vrednovanje učeničkih postignuća, kao jedna

od faza procesa učenja, se nužno transformisalo u novi proces koji se provodi različitim metodama, tehnikama i načinima. Kontinuirano praćenje rada učenika svakako je imperativ jer se u online nastavi učenici vrlo lako „izgube“ što predstavlja teškoću u prikupljanju dokaza o učenikovoju aktivnosti. Za vrednovanje postignuća učenika nižih razreda dovoljno je pratiti aktivnosti učenika, jesu li ispravno i blagovremeno izradili domaću zadaću, koja može biti fotografisana i dostavljena putem nekih mobilnih internet aplikacija. Također, učenje i aktivnosti učenika mlađih razreda može biti vrednovan kroz različite alate i aplikacije koje simuliraju određene nastavne sadržaje, zatim igru, slagalice, ukrštenice i slično. Učenici starijih razreda, s obzirom na informatičku pismenost i uzrast, mogu biti praćeni, provjeravani i ocjenjivani i direktnim interaktivnim kontaktima sa nastavnikom. Nastavnik će odabrati i koristiti adekvatnu i učinkovitu metodu uz pomoć različitih tehnika i alata. Svakako da, osim nastavnikove inovativnosti, informatičke pismenosti i resursa kojima raspolaže, za kvalitetno vrednovanje ućenićkih postignuća od velike koristi su brojni alati koji se koriste kao prateći u upotrebi platformi za online nastavu i ućenje. Online testovi, kvizovi, interaktivni sadržaji, slagalice, te brojni drugi alati svakako mogu upotpuniti proces online nastave i nadomjestiti nemogućnost direktnog i kontrolisanog uvida u ućenićka postignuća. Kako bi ućenici vrednovanje u online nastavi doživjeli na način motivacije i podrške ućenju potrebno ih je upoznati sa novim načinima, obućiti ih, te prućiti podršku njihovim aktivnostima i ućenju. Također, osim ućenika, potrebno je i roditeljima dokazati da vrednovanje postignuća ne slući samo da se osigura i prikaže informacija o postignućima i napredovanju, već kao svojevrсна povratna informacija o ućenju u otećanoj situaciji. Vrednovanje u online nastavi može imati i negativne posljedice na ućenje i poućavanje ako je osmišljeno i provedeno tako da ometa kvalitetno ućenje i poućavanje, ako onemogućuje ućenicima pristup relevantnim iskustvima ućenja ili ih svodi samo na jednu vrstu iskustva. Stoga, bez obzira na trenutnu situaciju, potrebno je razvijati i usavršavati metode, tehnike i instrumente vrednovanja ućenićkih postignuća u online nastavi jer je nas to u budućnosti svakako oćekuje.

Literatura

1. Dravinac, N. (1970), Provjeravanje znanja i ocjenjivanje ućenika iz matematike u osnovnim školama. Zavod za unaprećivanje osnovnog obrazovanja. Zagreb
2. Grgin, T. (2001), Školsko ocjenjivanje znanja, Naklada Slap, Zagreb
3. Hot Potatoes Home Page, <http://hotpot.uvic.ca/>
4. Kadum, V. (2004), Matematika za ekonomske škole (I., II. i III. razred). Priručnik za nastavnike. Pula: IGSA
5. Lindquist, E. F. (1970), Pripremanje testa i priroda mjerenja u pedagogiji. Jugoslavenski zavod za proućavanje školskih i prosvetnih pitanja. Beograd
6. Matijević, M.; Topolovćan, T. (2017). Multimedijaska didaktika.Školska knjiga, Zagreb
7. Matijević, M., Praćenje i ocjenjivanje školskog uspjeha u svjetlu teorije kurikuluma. U: Vrgoć, H. (ur.) Praćenje i ocjenjivanje školskog uspjeha., Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 2002., str. 36.
8. Mućić, V.,Vrgoć, H. (2005), Vrednovanje u odgoju i obrazovanju. Hrvatski pedagoško-književni zbor. Zagreb
9. Petrić, A., Prilog humanizaciji praćenja i ocjenjivanja ućenika. U: Vrgoć, H. (ur.) Praćenje i ocjenjivanje školskog uspjeha, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, 2002., str. 109
10. Priručnik za pomoć u radu s programom Hot Potatoes na hrvatskom jeziku, <http://free-zg-t-com.hr/skole/>
11. Priručnik „Digitalne tehnologije kao potpora praćenju i vrednovanju“ (2018). e-Škole, Zagreb. CARNET
12. Rodek, S. (2007). Novi mediji i učinkovitost ućenja i nastave. Školski vjesnik, Split, 56, 1-2 : 165-170
13. <https://socrative.com/>
14. <https://info.flipgrid.com/>
15. <https://testmoz.com/>
16. <https://skolazazivot.hr/upute-za-vrednovanje-i-ocjenjivanje-tijekom-nastave-na-daljnu/>

UČENJE NA DALJINU U VREME COVID-19 EPIDEMIJE

Rezime

Svedoci smo da je pandemija imala uticaj kako na zdravstvo i privredu, a samim tim i na ekonomiju, tako i na obrazovanje, definitivno je ovo šok koji je uzročno-posledične prirode. Svaka posledica na određenu sferu, bilo to privreda, zdravstvo, otvara nova pitanja, kako će se odraziti na sve ostale? U ovom radu će se proanalizirati kako se obrazovni sistem izborio sa ovim “izazovom”. Da li je učenje na daljinu metod koji će se i u budućnosti koristiti, da li je ovo prekretnica u e-obrazovanju ili je samo trenutno rešenje?

Ključne reči: epidemija, COVID-19, uticaj, posledice, obrazovanje, učenje na daljinu

Isidora Popov¹
Mila Đuričić¹
Milica Vukić²

DISTANCE LEARNING DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract

We are witnessing the impact that pandemic had both on health system, thus the economy and education, which definitely represents a shock of causal - consequent nature. Every consequence to a certain sphere, regardless of being the economy or health, opens a new question, how will it affect everything else? In this paper, it is analyzed how the education system managed to overcome this “challenge”. Is distance learning a method that will be used in the future, is it a milestone in e-learning or is it just a current solution?

Key words: epidemic, COVID – 19, impact, consequences, education, distance learning

¹ Tehnički fakultet *Mihajlo Pupin*, Univerzitet u Novom Sadu, Zrenjanin, Srbija
Technical Faculty “Mihajlo Pupin”, University of Novi Sad, Zrenjanin, Serbia
(popov.isidora7@gmail.com)

² Institut za javno zdravlje Vojvodine, Novi Sad, Srbija
Institute for Public Health of Vojvodina, Novi Sad, Serbia

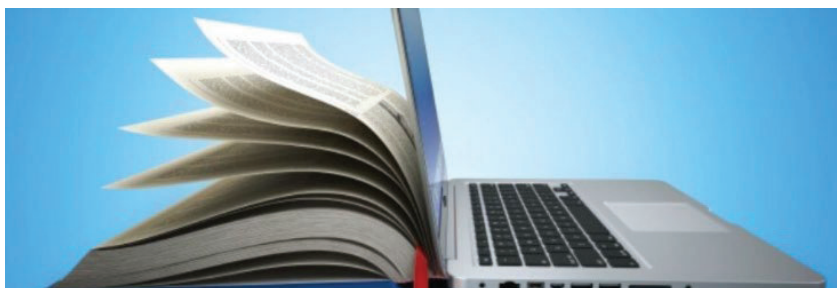
1. UVOD

Usled epidemije COVID – 19, svet je u veoma kratkom vremenskom periodu stao. Donete mere uzrokovale su to da je ceo svet bio “pod jednim ključem”. Obrazovanje je bilo pred velikim izazovom. Svakako da online učenje ni pre ovoga nije bilo strano mnogim učenicima i studentima, ali se iz različitih izvora može, zasigurno, reći da nije bilo zastupljeno u mnogim delovima sveta. Dok mnogi ovaj preokret u obrazovanju posmatraju kao negativnu posledicu epidemije, mnogi ipak smatraju ovo revolucionarnom promenom koja bi mogla doneti brojne pozitivne efekte na mlade ljude. Izlaženje iz zone komfora, kada je obrazovanje u pitanju, moglo bi doneti mnogo novena (UNICEF, 2021).

„Ili ćeš koračati napred u razvoj, ili ćeš koračati nazad u sigurnost.“ (Abraham Maslov)

Možda je čuvena rečenica američkog psihologa i mislioca, koji je zagovarao novi stil upravljanja ljudima, a koji ima bolje uslove za razvoj pojedinca, baš ono što opisuje obrazovanje u vreme pandemije koja nas je zadesila.

Svakako da se ne može zanemariti ni činjenica da su potrebna određena ulaganja, da bi se mogao ispratiti trend razvoja tehnologije i učenja na daljinu, usavršavanja celog obrazovnog sistema, potrebna je oprema kao što su dobra internet veza, odgovarajuća IT oprema, koju na žalost, određena grupa ljudi nije u mogućnosti sebi priuštiti, ovde se postavlja pitanje, šta onda? Isto tako, moramo se zapitati, da li deca i studenti ili generalno ljudi iz osetljivih grupa, mogu nesmetano pratiti vid e-obrazovanja koji se koristi i upravo taj kvalitet i mogućnost i obezbediti (Slika 1).

Slika 1. Učenje na daljinu (<http://www.mpn.gov.rs/operativni-plan-za-nastavak-rada-skola-u-otezanim-uslovima-uz-program-ucenja-na-daljinu-za-ucenike-osnovnih-i-srednjih-skola/>)

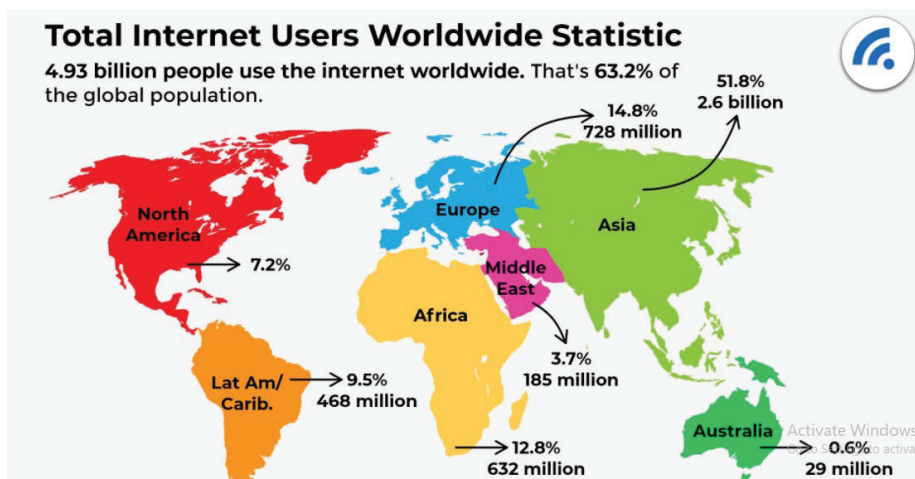
2. EPIDEMIJA I OBRAZOVANJE

2.1. Učenje na daljinu

Digitalne tehnologije su za mnoge edukatore ove godine bile spas, ali su takođe bile i velik izvor frustracije, zbunjenosti i zamora. Kako bi se obezbedilo učenje i tokom pandemije u vanrednim uslovima, države su uvele različite načine izvođenja nastave (Slika 2). Doneti su određeni operativni planovi, oni su obuhvatali različite programe i različite digitalne načine realizacije nastave. Ustanove su bile u obavezi da pronađu način na koji će se nastava odvijati. Metode na koje su se odlučili jesu: časovi koji se emituju na televiziji, održavanje nastave putem interneta, komunikacija mobilnim telefonima. A najčešće je to upravo kombinacija više različitih metoda nastave na daljinu (UNESCO, 2021).

Na osnovu praćenja od strane UNICEF-a, rezultati pokazuju da je najveći broj učenika u Republici Srbiji (99%) uključen u neki oblik učenja na daljinu (praćenje TV časova, korišćenje platformi za onlajn učenje, preuzimanje štampanih materijala). Obuhvat učenika iz ranjivih grupa učenjem na daljinu je manji - tako 83% romskih učenika, kojima je potrebna dodatna podrška u osnovnom obrazovanju, je učilo na daljinu, uključujući 27% učenika za koje su korišćeni alternativni oblici, kao što je preuzimanje štampanog materijala za učenje. (<https://www.unicef.org/serbia/media/15106/file/UNICEFov%20odgovor%20na%20pandemiju%20COVID-19%20u%20Srbiji%20.pdf>).

Postavlja se pitanje, koliki procenat dece i mladih ljudi ima pristup internetu?

Slika 2. Pristup internetu u svetu (<https://www.broadbandsearch.net/blog/internet-statistics>).

Prema istraživanju koje je izvršeno, oko 63 % populacije u svetu ima pristup internet (UNDP 2021). Svakako da je jedna vrsta “digitalnog jaza” prisutna kako u svetu, tako i na našim prostorima. Ne može se zanemariti činjenica da su mnogim školama i fakultetima u svetu bile potrebne godine i godine truda kako bi se nabavila tehnološka oprema. Upravo je pandemija prekretnica koja je zahtevala ubrzano snabdevanje svih ustanova određenom opremom koja će to isprati.

S tim u vezi, Ministarstvo, Evropska unija i UNICEF su udružili snage da premoste digitalni jaz za neku od najugroženije dece u Srbiji kroz podršku obrazovnom sistemu, obezbeđivanje nastavnih učila otvorenog izvora i tehničke opreme, kao i kroz školske aktivnosti namenjene poboljšanju ishoda učenja kod dece (<https://www.unicef.org/serbia/medija-centar/vesti/premoscavanje-digitalnog-jaza-u-srbiji-za-najugrozeniju-decu>).

Svedoci smo i različitih neprimerenih upada na platformama na kojima se održava nastava, primer jednog takvog jeste srednja škola u Nju Hempširu, gde je više grupa ljudi u vreme trajanja nastave provalilo u sistem i prekinulo nastavu, postavljajući neprimeren sadržaj u učionici. Predavači su vrlo brzo uklonili uljeze iz učionice, ali je ovo definitivno ostavilo posledice prvenstveno na decu, nastavno osoblje i administratore. Ova pojava je poznata pod imenom “Zoombombardovanje” (UNDP Srbija, 2020).

Na osnovu ovih problema sa kojima su se susreli organizatori, ponuđena su određena rešenja, kako sprečiti upad, samim tim sprečiti prekid nastave. Neka od rešenja jesu: osigurati se da učenici imaju

lozinku preko koje će ući na čas: napraviti sobu za čekanje, gde bi profesor imao uvid u to ko želi da sluša predavanje; osigurati da samo profesori mogu deliti svoj ekran ili učenici uz dozvolu profesora; onemogućiti komentarisanje u porukama; upoznati učenike sa svim pravilima koje nosi jedna učionica.

Jedan od vodećih problema, kada je u pitanju učenje na daljinu jeste, takođe, sigurnost podataka koji se skladište.

2.2. Odnos predavača i učenika

Različite platforme omogućile su da profesori sa svojim učenicima ostanu u kontaktu i nastave svoje školovanje, sistemi za upravljanje učenjem snabdeli su profesore različitim alatom za sakupljanje radova, kao i za njihovo prosleđivanje učenicima i studentima, međutim sve ovo je delovalo veoma obeshrabrujuće za one edukatore koji nisu imali susreta sa ovim vidom rada. Učenje na daljinu je definitivno naišlo na mnogo poteškoća u implementaciji.

Prema određenim istraživanjima, mnogi predavači tvrde da i pored sve opreme koja je obezbeđena, e-obrazovanje nije ni približno po učinkovitosti kao što je to učenje direktnim kontaktom. Slušaoci deluju nezainteresovano, zbunjeno. Interakcija između profesora i učenika je veoma loša.

Međutim, neki ovu revolucionarnu promenu u obrazovanju posmatraju kao nešto dobro, da je baš ovaj način, način na koji se može pomoći učenicima i studentima, zaobići školske sisteme i pomoći pri edukaciji. Na ovaj način će početi da se koriste i druge mogućnosti edukacije, o kojima do sada većina ljudi nije mnogo razmišljala.

Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije sproveo je anketu o ostvarivanju obrazovno vaspitnog procesa putem učenja na daljinu. Ova anketa imala je za cilj dobijanje mišljenja i sagledavanja novih pravaca razvoja i obuka zaposlenih u obrazovnim institucijama u skladu sa potrebama prakse.

Anketa je započeta početkom maja 2020. godine i u njoj je do sada učestvovalo 14 715 nastavnika, stručnih saradnika i direktora osnovnih i srednjih škola. Anketa je usaglašena sa istraživanjem koje je sproveo *School Education Gateway* (Evropska onlajn platforma za obrazovanje koju podržava Evropska Komisija), tako da će se moći uporediti dobijeni rezultati u našoj zemlji sa rezultatima iz 27 evropskih država. (<https://zuov.gov.rs/rezultati-ankete-sta-15-000-prosvetnih-radnika-misli-o-ostvarivanju-obrazovno-vaspitanog-procesa-putem-ucenja-na-daljinu/>).

Slika 3. Prvi dan u školi u Beogradu, 1.9.2020. (<https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-nove-mere-korona-virus-skole-rad/30970810.html>).

2.3. Dobre i loše strane učenja na daljinu

Svakako da se ne može izostaviti činjenica da milioni učenika i studenata imaju veoma velike prepreke kada je u pitanju digitalno učenje, kao što je neadekvatna tehnološka oprema i nedovoljno brz internet.

Moramo se zapitati, šta je mladim istraživačima činiti, kako i na koji način obezbediti praktičnu nastavu mladim ljudima koji su se odlučili za tu vrstu nauke. Jer, složićemo se da nisu sve grane nauke pogodne, niti mogu da trpe ovu vrstu “izolacije”.

Još jedna od mana na koju možemo naići čitajući o ovoj aktuelnoj temi jeste da su mladi ljudi i deca sve anksiozniji, asocijalni, provodeći mnogo vremena ispred ekrana u virtuelnom svetu u svojim domovima, još jedan od nedostataka jeste i da ne postoji grupna motivacija, kolektivna motivacija, koju je moguće ostvariti u školama. S druge strane, mnogi zagovornici ovog načina edukovanja smatraju da veštačka inteligencija, odnosno baš ovo digitalno učenje, može da pomogne svakom đaku i studentu ponaosob i da će to samim tim biti od mnogo veće koristi za “decu budućnosti”, kako to neki još nazivaju.

Ovde se možemo zapitati da li je čuvena misao *Učenje nije produkt nastavničkog predavanja. Učenje je produkt aktivnosti onih koji uče.*, američkog edukatora Džona Holta, pristalice “obrazovanja kod kuće”, možda baš misao kojom bismo opisali trenutnu poziciju celog školstva? Takođe, kao neke od prednosti učenja na daljinu jeste to da učenici mogu sami da odrede sebi tempo učenja, samim tim će to dati mnogo bolje i efikasnije rezultate.

3. ZAKLJUČAK

Rano je donositi zaključke o tome da li je ova promena učinila dobro za buduće obrazovanje ili je trenutna alternativa na koju je čovečanstvo primorano, ali, vrlo je verovatno da će se ovaj vid nastave u budućnosti koristiti u mnogo većem procentu nego što je to ranije bio slučaj, digitalnom edukacijom nastavnog osoblja, pa i samih učenika i studenata, definitivno će se doprineti daljem razvijanju e-obrazovanja.

Definitivno da je 2020. godina bila vrtoglava, dramatična i nepredvidiva godina, koja je tehnološki svet stavila u prvi plan, obrazovanje se transformisalo na načine koji će vrlo verovatno biti mnogo jasniji tek kroz par godina.

4. LITERATURA

<https://www.edweek.org/technology/education-technology-in-2020-8-takeaways-from-a-chaotic-year/2020/12>

<https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-54985218?xtor=AL-73-%5Bpartner%5D-%5Bb92.net%5D-%5Blink%5D-%5Bserbian%5D-%5Bbizdev%5D-%5Bisapi%5D>

<https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-53255063>

<https://zuov.gov.rs/rezultati-ankete-sta-15-000-prosvetnih-radnika-misli-o-ostvarivanju-obrazovno-vaspitnog-procesa-putem-ucenja-na-daljinu/>

UNDP Srbija, 2020. Kovid-19. *Plan socio-ekonomskog odgovora*. Beograd, 59 str.

UNDP 2021. *Responding to the COVID-19 Pandemic: Leaving no country behind*. Thailand, 72 str.

UNESCO, 2021. *Global monitoring of school closures caused by Covid-19*. 18 str.

UNICEF, 2021. *Covid-19 and school closures. One year of education disruption*.

KULTURA U DOBA KORONE - IZAZOVI PRIPREME, PRODUKCIJE I PROVEDBE KULTURNIH PROGRAMA TIJEKOM 2020. GODINE NA PRIMJERIMA AKTIVNOSTI OGRANKA MATICE HRVATSKE OSIJEK

Sažetak

Izazovi produkcije i provedbe programa u kulturi tijekom 2020. godine, a u jeku korona krize, bili su zahtjevan posao i u okviru aktivnosti Ogranak Matice hrvatske Osijek, jednako kao i organizacija svakodnevice i ostalih djelatnosti udruge. Osječki je Ogranak Matice hrvatske, prema ranije donesenom planu, tijekom 2020. godine održao gotovo sve kulturne programe uživo, uz sudjelovanje publike te uz poštivanje svih epidemioloških mjera.

Ključne riječi: kultura, korona kriza, održivost, Matica hrvatska Osijek, 2020.

Abstract

The challenges of production and implementation of cultural programs during 2020 were a demanding job within the activities of the Matica hrvatska Osijek branch, as well as the organization of everyday life and other activities of the association. According to the previously adopted plan, the Osijek branch of Matica hrvatska held almost all live cultural programs in 2020, with the participation of the audience and with respect for all epidemiological measures.

Keywords: Culture, Corona Crisis, Sustainability, Matica hrvatska Osijek, 2020

Uvodno

Krajem 2019. godine (kada smo u Ogranaku Matice hrvatske Osijek intenzivno radili na pripremi plana aktivnosti udruge za sljedeću godinu) nije se moglo niti pretpostaviti što će nas u 2020., ali i nadalje, okupirati u svim segmentima svakodnevnoga života. Veoma su ozbiljna vremena za čovječanstvo, a nakon kojih će se još dugo sagledavati posljedice po život čovjeka na Zemlji u svim aspektima socio-kulturnih djelatnosti. Dok ovo pišemo, 2020. godina je iza nas, no još smo uvijek u jeku pandemije izazvane virusom COVID-19.

Osječka se Matica hrvatska, u suradnji s partnerima – Ministarstvom kulture Republike Hrvatske, Gradom Osijekom i Osječko-baranjskom županijom – odnedavno vrlo jasno profilira u kulturnu udruhu koja inzistira na suradnji sa svojim dosadašnjim članstvom, ali i studentskom i srednjoškolskom populacijom u svom okružju, napose kroz inventivne projektne prijedloge poput: Mladi u kulturi, Komorni teatar, Pop kultura u Osijeku 50-ih i 60-ih, književni časopis *Književna revija*, *Dane Matice hrvatske* za vrijeme kojih, uslijed inzistiranja na alternativnom umjetnosti i kulturi, prizivaju mlade generacije sugrađana. Pritom se razlikuju, kako od Središnjice, tako i od svih ogranaka Matice hrvatske, težeći k obnovi aktivnog članstva i novoj energiji koja bi osvježeno i osmišljeno gradila kulturni identitet grada i županije. Uz to se osječka Matica nudi kao primamljiv i ozbiljan inkubator za izvornu misao pri oblikovanju kulturnih sadržaja, potičući u svakom trenutku

¹ Filozofski fakultet Osijek, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku; predsjednik Ogranak Matice hrvatske Osijek

² Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku; dopredsjednica Ogranak Matice hrvatske Osijek; glavna urednica časopisa *Književna revija*

različitost dok je god afirmativno atribuirana. Drugim riječima, osječki je Ogranak snažno okrenut suradnji i izravnoj komunikaciji, dinamici međuljudskih odnosa iz kojih proizilaze kreativne i kulturne aktivnosti koje kao udruga građana provodi. Unatoč rečenome, kulturni i umjetnički sektor u Osijeku, ali i u široj regiji, kojemu pripada i osječki Ogranak Matice hrvatske, odolijeva izazovima koje pred njega postavlja tzv. *doba korone*³, a u kojemu se značajno promijenilo ponašanje te navike konzumiranja kulturnih sadržaja publike grada Osijeka. Treba također naglasiti kako u nezavidnom položaju nisu samo konzumenti kulturnoga života grada, već ovakvo stanje predstavlja ozbiljnu prijetnju i onima koji kulturni proizvod pripremaju, produciraju te u konačnici i provode/izvode. Buduće poslovanje kao i opstanak neprofitnih organizacija, samostalnih umjetnika i drugih dionika kulturnoga sektora doveden je u pitanje, kao uostalom i priprema, produkcija i provedba Matičinih projekata, ali i plan o okupljanju mladih kao onih koji bi trebali unositi novu i dinamičniju energiju u kulturne djelatnosti osječke Matice.

Održivost u kulturi, i u doba korone

Kulturni i društveni izazovi u sektoru kulture, a s kojima se i Ogranak Matice hrvatske Osijek kao udruga građana susrela, doveli su do nemogućnosti korištenja kulturnih prostora kao i otkazivanja mnogobrojnih kulturnih događaja. Takva je situacija primorala i organizacije i pojedince na brzu i promišljenu reakciju, a kao prostor komunikacije s publikom i/ili korisnicima programa/radionica/tečajeva i sl., otvarao se digitalni svijet. Dakako, za kvalitetan rad u digitalnoj sferi bila je potrebna dodatna edukacija te sposobnost prilagodbe specifičnih kulturnih programa za digitalnu prezentaciju. Iako se kulturni sektor jednim dijelom uspio prilagoditi epidemiološkoj situaciji i mjerama socijalnog distanciranja te donekle održati kontinuitet svoga djelovanja u kulturi, ne možemo ne ukazati i na činjenicu da su mnogi već sada, a sigurno će se trend nastaviti i još neko vrijeme, ostali bez većeg dijela publike/korisnika/polaznika, a samim time i bez financijskih prihoda.

Kulturne i kreativne aktivnosti koje Ogranak provodi usklađene su s ciljevima i djelatnostima Ogranka, a koja su zapisana u *Pravilima* Ogranka Matice hrvatske Osijek:

„Članak 7.

Cilj je Ogranka istraživanje, čuvanje, razvijanje i promicanje hrvatskog narodnog i kulturnog identiteta u područjima umjetničkog, znanstvenog i duhovnog stvaralaštva, gospodarstva i javnoga života te skrb za demokratski društveni razvitak.

Područje djelovanja sukladno ciljevima: kultura i umjetnost

Članak 8.

Poradi toga Ogranak osobito na prostoru u kojem djeluje:

1. proučava, štiti i promiče hrvatsku kulturnu i znanstvenu baštinu
2. proučava i istražuje hrvatsku prošlost i sadašnjost te prošlost i sadašnjost grada Osijeka i Slavonije, Srijema i Baranje čuva i njeguje izvornost i osobitost hrvatskog jezika
3. promiče narodnu prosvjetu te narodnu i kulturnu samosvijest Hrvata
4. osniva ili potiče osnivanje kulturnih udruga (glazbenih, kazališnih, likovnih, folklornih, znanstvenih, tehničkih i dr.)
5. organizira umjetnička, znanstvena i stručna predavanja, izložbe, koncerte, tribine i skupove
6. organizira i potiče znanstvene i stručne projekte

³ „Kultur ist nicht alles, aber ohne kultur ist alles nichts“; <https://www.dw.com/en/how-the-coronavirus-crisis-inspired-the-cultural-scene/a-55969788> (20. 4. 2021.)

7. potiče arheološka istraživanja u lokalnoj sredini
8. organizira tečajeve za kulturno i gospodarsko prosvjeđivanje
9. pomaže umjetnike i znanstvenike, učenike i studente, a ponajprije svoje članove
10. okuplja kulturne djelatnike i sve one koji su spremni ostvarivati svrhu i zadaću Matice hrvatske
11. surađuje s umjetničkim, znanstvenim, stručnim i prosvjetnim udrugama i ustanovama te s vjerskim zajednicama

Gospodarska djelatnost:

1. izdaje knjige, časopise, novine i publikacije u skladu s zakonskim propisima

Radi provođenja djelatnosti iz ovog članka, članovi Ogranaka mogu se organizirati u odjele, sekcije, klubove i pojedine odbore ili povjerenstva.

Članak 9.

Ogranak će nastojati razvijati suradnju s mladima na području znanosti, naobrazbe, kulture i športa.“ (Ogranak matice hrvatske Osijek, Pravila)

Razumijevajući kulturnu politiku kao javnu politiku prema umjetnosti i kulturi, koju donose nadležna tijela (ministarstva ili agencije) na nacionalnoj razini, ili (gradski) odjeli na lokalnoj razini, osječki Ogranak Matice hrvatske povodi se za takvim politikama te u skladu s financijskim i ljudskim resursima pridonosi njihovim realizacijama i u praksi. Treba reći kako na kulturne politike utječu i mnoge institucije iz privatnog sektora, razne zaklade, kao i nevladine organizacije, a s kojima Ogranak kontinuirano i kvalitetno surađuje. Prateći, dakle, nacionalnu kulturnu politiku, ali i u skladu s navedenim ciljevima i djelatnostima udruge, neprofitna organizacija kao što je Ogranak Matice hrvatske Osijek također se pokušala snaći u izazovnoj 2020. godini, a na koje načine se prilagodila zadanostima društvenog i ekonomskog konteksta, pokušat ćemo pokazati na primjerima koji slijede nešto kasnije u tekstu.

Održivost kulture

Prvi projekt koji smo imali provesti u jeku prvoga vala pandemije i prvog *lockdowna* jest priprema i objavljivanje prvog broja 60. godišta časopisa *Književna revija*⁴ iz 2020. godine. Praveći kojima smo se kretali pripremajući ga bili su *održivost u kulturi* i *održivost kulture*⁵. Dakako, u najširem smislu pojma kulture i prema svim rukavcima održivoga razvoja. Znanost i kultura, a time i umjetnost, prostori su unutar kojih je potrebno poticati, afirmirati i podržati punktove suradnje te javno prezentirati zajedničke učinke. I u tome je smislu *Književna revija* postavila platformu zdravim novim idejama, nekonvencionalnim pristupima i zanimljivim kulturnim eksperimentima jer, stavljajući u fokus održivost kulture, naglašavamo činjenicu da održivi razvoj bez kulture nije moguć. Iz kulturnih politika Europske Unije razvidno je dvosmjerno poimanje kulture – i kao cilja i kao sredstva društvene transformacije. (Katunarić, 2003: 19-28) No, na koji će se način odgovoriti na izazove (post)globalizacijskoga doba u kojemu živimo, pa i u području kulture, tek nam je vidjeti:

„Posljednjih je dvadesetak godina pojam održivosti postao sveprisutan kako u znanstvenoj i stručnoj literaturi, tako i u odabranim *policy* dokumentima – počevši od Strategije održivoga razvoja 2001. EU-a, pa do UN-ovih ciljeva održivoga razvoja i Agende 2030. (...) Upravo je u sadašnjem trenutku globalne krize uzrokovane pandemijom uslijed virusa COVID-19, kada

⁴ Časopis za književnost i kulturu *Književna revija*, časopis je u izdanju osječkoga Ogranaka Matice hrvatske koji već 61 godinu kontinuirano izlazi.

⁵ Treba reći kako smo temu oblikovali još krajem 2019. godine, niti ne pomišljajući koliko će u ožujku i travnju 2020., pa nažalost i sada, biti aktualnom.

su umjetnost i kultura bili među prvima koji su osjetili posljedice krize, potrebno preispitati što za nas danas znači kulturno (održivi) razvoj, kulturna održivost i održivost za kulturu / u kulturi.“ (Primorac, 2020: 7)

U dokumentu o strategiji kulturnog razvitka u Hrvatskoj u 21. stoljeću pronalazimo definiciju *održivoga razvitka u kulturnome smislu*, a koji kaže kako je kulturno održivi razvitak: „razvitak ljudskih interesa i djelovanja koji sve manje opterećuju fond prirodnih rezervi zemlje i postojeće kapacitete infrastrukture i naseljenog prostora, a istodobno potiču užitek u (starim i novostvorenim, materijalnim i nematerijalnim) vrijednostima koje putem umjetnosti, znanosti, obrazovanja te kulturnih igara i običaja stimuliraju privlačnost među ljudima“. (Katunarić 2003: 16) Prema ovakvoj definiciji, a s obzirom na planirane, producirane i provedene programe Ogranka i u 2020. godini, kulturna i kreativna djelatnost Matice hrvatske u Osijeku velikim je dijelom dionikom kulturno održivoga razvitka, kako ga tumači ovaj dokument.

U citiranome tekstu znanstvenice sa zagrebačkog Instituta za razvoj i međunarodne odnose Jake Primorac *Nekoliko crtica o kulturnoj održivosti*, također piše:

„Dakle vrlo je bitno, kada govorimo o kulturno održivome razvoju, točno odrediti s kojega polazišta krećemo i prema kojim ciljevima stremimo kako bismo mogli svoje ideje bolje operacionalizirati. Pri tome je upravo ova okolišna dimenzija (od koje je cijela priča i krenula) sada poglavito bitna. Pandemija virusom COVID-19 podsjetila nas je ne samo na globalnu ispremljenost nego i na to koliko sve naše aktivnosti (uključujući i kulturne) utječu na okoliš bez čijega opstanka na kraju nema ni našega opstanka na ovoj planeti. Važno je da se i u kulturnome i kreativnome sektoru prepozna kako se ne može nastaviti dalje prema načelu *business as usual* gdje se kreativna ekonomija prikazivala kao održiv odabir bez elaboriranja negativnih posljedica kreativnih politika na zajednice u kojima se donose (O'Connor, 2020). To jest da treba dobro promisliti o kakvoj održivosti govorimo kada govorimo o kulturnoj održivosti, tako da nam ona ne bude *prazni* nego *puni označitelj*, označitelj pozitivne promjene u društvu.“ (2020: 11)

Pokušavajući biti pozitivnom promjenom u društvu, Ogranak je nastavio s provedbom svojih kulturnih programa, prilagođavajući se uvjetima i mjerama za svakodnevni život pa time onda i za onaj kulturni.

Sociolog Vjeran Katunarić strategiju kulturnog razvitka Hrvatske vidi kao doprinos pozitivnom razvojnom odgovoru na izazove, a kao neke od načina provedbe sugerira postići djelovanjem u mnogim područjima:

- Umjetničkim izvorima stvaralačke imaginacije;
- Pažljivim uključivanjem prostora mjesta u prostor tokova, tj. globalnog strujanja informacija, financija, poduzetnika, radne snage, itd.;
- Izgradnjom policentričnog sustava razvitka prenošenjem značajnog dijela središnjih ovlasti upravljanja nad kulturom, gospodarstvom, turizmom i drugim sektorima na regije u Hrvatskoj;
- Dizajniranjem vizualnog identiteta zemlje i gotovo svih njezinih lokaliteta i proizvoda;
- Lokalnim kulturnim industrijama i kulturnom turizmu;
- Kulturom političkog i javnog govora;
- Kulturom poduzetništva i njezinom senzibilizacijom za vrijednosti ljudskog rada, socijalne ravnoteže i životnog ambijenta;
- Alternativnoj kulturnoj sceni koja djeluje daleko od uobičajenih načina i čiji će izrazi kad tad osvježiti glavne kulturne obrasce i kulturne industrije;
- Međunarodnom razmjenom i suradnjom na različitim razinama u kojima s hrvatske strane valja nuditi i zanimljive stare i novostvorene vrijednosti itd.“ (Katunarić, 2003: 33-34)

U ožujku 2019. godine, na inicijativu Ministarstva kulture RH, započelo se s radom na dokumentu pod nazivom Izvještaj o hrvatskoj kulturnoj politici, a koji bi analizom trenutnoga stanja hrvatske kulture i kulturnih politika bio prvom fazom izrade Strategije kulture:

„Analizom stanja koja se planira izraditi planira se uključiti pregled instrumenata i područja kulturne politike u Republici Hrvatskoj, transverzalnih aspekata kulturne politike, kao i

aktualnih tema za kulturni razvoj i kulturne politike. Na temelju dostupnih podataka izradit će se analiza po područjima i sagledati trenutno stanje u pojedinim sektorima, identificirati ključna pitanja te dati procjena razvojnih trendova, prepreka, izazova i potencijala u različitim područjima kulture i kulturne politike.“ (Ministarstvo kulture, 2019)

Predložena djelovanja iz dokumenta o strategiji kulturnog razvitka Hrvatske, onoga iz 2003. godine, zamišljena su kao smjernice onima koji kulturne politike provode od nacionalnih do lokalnih, a koliko se u tome uspjelo u gotovo dvadesetogodišnjem razdoblju, pokazat će rezultati analitičkoga izvješća koje je u pripremi.

Aktivnosti Ogranaka Matice hrvatske Osijek tijekom 2020. godine

Ogranak Matice hrvatske Osijek započeo je s provedbom plana svojih kulturnih i kreativnih aktivnosti od samoga početka 2020. godine. U tom je smislu već u veljači organizirana, a u Žepču i otvorena izložba „Komunističke karikature o zagrebačkom nadbiskupu Alojziju Stepincu nastale između 1945. i 1947.“ te je prikazan komunistički propagandni film iz 1946. godine o procesu i osudi kardinala Stepinca. Organizatori ove izložbe bili su Matica hrvatska ogranak Žepče, KŠC Don Bosco, Družba „Braća hrvatskog zmaja“, Đakovačko-osječka nadbiskupija i Ogranak Matice hrvatske Osijek. Izložba je gostovala i u Salzburgu potvrdivši nastojanja Ogranaka u povezivanju Matičinih djelatnosti, kako u Hrvatskoj, tako i izvan nacionalnih granica.

Svoj je doprinos Ogranak dao i *Noći knjige* 2020. godine, snimljenim video prilogom⁶ o *Književnoj reviji*, njezinu grafičkom dizajnu te o njezinoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti u povodu 60. obljetnice neprekidna izlaženja govorili su grafički dizajner Marin Balaić, predsjednik Ogranaka Matice hrvatske i donedavni glavni urednik Ivan Trojan te sadašnja glavna urednica Tatjana Ileš.

Osječko ljetu kulture 2020. godine trebalo je radno i svečano proslaviti svoju veliku obljetnicu. Kao i mnogim drugim programima Covid-19 poremetio je planove organizatorima, ali i vjernoj publici ove, za grad Osijek, ali i širu regiju, značajne kulturne manifestacije. Iako u smanjenom obimu i sa skromnijim sredstvima, OLJK je održan, a Ogranak Matice hrvatske Osijek dao je svoj doprinos organizacijom, produkcijom i provedbom književnoga programa.⁷

Treba naglasiti kako je ovaj program svojevrsni povratak Matice hrvatske Osijek nakon više od desetljeća među glavne oblikovatelje i stratege književnog i kulturnog života Grada, a započeo je promocijom Damira Karakaša, hrvatskoga književnika s *A-liste* koji je svojim impresionističkim romanima *Sjećanje šume* i *Proslava* zaintrigirao ne samo hrvatsko čitateljstvo i povjerenstva domaćih književnih nagrada, već je njegova prozna produkcija dramatisirana i uprizorena u hrvatskim kazalištima (*Sjajno mjesto za nesreću*, *Sjećanje šume*, *Blue moon*), ekranizirana (*Kino Lika*, uskoro i *Proslava*), ali i predmetom interesa uglednih stranih izdavača te redovito prevedena na njemački, talijanski i francuski jezik. Druge večeri književne tribine *Knjigom u pleksus* u produkciji Matice hrvatske Osijek na Osječkom ljetu kulture 2020. gostovale su autorice Đurđica Čilić i Tomica Šćavina, a na tribini se ponajprije razgovaralo o najnovijim književnim naslovima – prvijencu Đurđice Čilić pod naslovom *Fafarikul* te trećem romanu Tomice Šćavine *Soba na dnu mora*, o „malim“ i „velikim“ književnim temama, jakim i slabim, ponajprije ženskim likovima, isprepletenosti i utjecaju zanimanja na književnost koju pišu. O *Fafarikulu* se govorilo kao o zbirci stotinjak kratkih pripovijesti, crtica, anegdota i sjećanja, u kojima pripovjedni subjekt bez zadržke progovara o emocijama, intimnim slabim mjestima, o strahovima, pogreškama i krivim odabirima koje bi većina čitatelja mogla prepoznati kao svoje vlastite. *Soba na dnu mora* predstavljena je kao intrigantan i emocionalno zapljuskujući roman u kojemu pratimo događanja unutar kraćeg vremenskog odsječka u životu protagonistice, isprekidana intimnim obraćanjima junakinje svojoj najboljoj prijateljici iz djetinjstva, a koja je u njihovim formativnim godinama počinila samoubojstvo. Pisma pisana Tei

⁶ Prilog se može pogledati na: <https://www.facebook.com/Matica.hrvatska/videos/863968860772202>

⁷ Prigodom svečanog zatvaranja Osječkog ljeta kulture osječka je Matica primila zahvalnicu Grada Osijeka za izniman doprinos Osječkom ljetu kulture 2020. godine za književnu tribinu „Knjigom u pleksus“ u kojoj su gostovali Tomica Šćavina, Đurđica Čilić, Damir Karakaš i Nebojša Lujanović.

svojevrsna su metafora o pravu na izbor, o hrabrosti da se izabere i drugačiji put, o odluci da se ne prilagodimo već budemo svoji te o posljedicama tih odluka.

Promovirajući i nadalje *Književnu reviju* kao otvorenu platformu za prihvaćanje i podupiranje književnih novina, nekonvencionalnih pristupa i zanimljivih kulturnih eksperimenata, uredništvo je časopisa s radošću i velikom odgovornošću pristupilo pripremi dvobroja 2-3 2020. godine. Naime, revitalizacija baštinskih vrednota, poticanje očuvanja kulturnih tradicija, napose u književnom i umjetničkom prostoru, naslijeđe su *Književne revije* koje također nastojimo njegovati i iskazati mu zasluženu pažnju. U tom smo smislu ovaj dvobroj našeg časopisa posvetili vrijednoj obljetnici – *100 godina lutkarstva u Hrvatskoj!*

Na inicijativu tajnice Ogranka Jasminke Mesarić, ujedno i urednice ovog dvobroja, te uz nesebičnu pomoć i poticanje članova stručnog uredništva – Antonije Bogner-Šaban, Livije Kroflin, Petre Mrduljaš i Igora Tretinjaka – odlučeno je ići s ovakvim prilogom, brojem posvećenim upravo toj sjajnoj obljetnici. Treba reći kako se u časopisu nalazi 19 raznorodnih tekstova znanstvenika, stručnjaka i zaljubljenika u lutkarstvo i lutkarsko kazalište, od profesionalnih kazališta do nezavisnih scena, a koje smo unutar broja posložili pokušavajući pratiti kronološki slijed razvoja lutkarstva u Hrvatskoj zadnjih stotinu godina. Znanstvenici i stručnjaci, redatelji i glumci, osnivači i producenti lutkarskih festivala unutar nacionalnih granica i izvan njih svoje su tekstove oblikovali svatko iz svog područja interesa – kako renomiranih kazališnih istraživača, tako i svjedoka vrijednih sjećanja koji u svojim tekstovima živo donose duh vremena koja su stvarala, njegovala i oblikovala lutkarstvo kakvo danas poznajemo. Naime namjera je uredništva bila tekstovima različitih diskursa donijeti osnovnu i točnu informaciju o povijesti razvoja te specifične umjetničke grane, ali i oživjeti sjećanja na počesto samozatajne pojedince i manje urbane sredine koje su prihvaćale europske i svjetske trendove u lutkarstvu, ponajprije razmišljajući o publici, o budućim generacijama kazališnih posjetitelja koje su odgajali upravo lutkarskim predstavama.

Povodom Mjeseca hrvatske knjige, u suorganizaciji Matice hrvatske Osijek i Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek, u listopadu 2020. godine održan je razgovor o predstavi i izvedba predstave “Jedna od sestara“ Kordelije Paladin⁸ i Roberta Raponje.

Tijekom listopada održan je i program *Osječka pop-kultura 50-ih i 60-ih*, a kojim se nastojalo prizvati sjećanja na neko drugačije vrijeme. Naime, pedesete i šezdesete godine 20. stoljeća u kulturi, pa tako i onoj popularnoj, u europskim i svjetskim razmjerima, mogu biti prepoznate kao zasebno mikrorazdoblje moderne kulturne povijesti, koje je društvenim i kulturnim procesima započetim

⁸ Autorica je okupljenima poslala poruku koja je pročitana prisutnima na događanju. Naime, uz slabo zdravstveno stanje s kojim se nosi godinama, Covid-19 bio je dodatna prepreka za autoričino sudjelovanje uživo. Poruku prenosimo u cijelosti.

RIJEČ AUTORICE (UMJESTO NJE SAME)

Dragi prijatelji, dobro došli i hvala vam što ste došli.

Znam, i ja bih trebala biti ovdje. i voljela bih biti. Ali to je neostvarivo.

Neki znaju za moju samo-izoliranost, ali malo tko zna odakle mi ta osobina, koja se pojavila mnogo prije COVIDA 19; istina je da ima nešto u mojoj prirodi što mi ne dopušta približavanje ljudima.

Ali, nisam nikakva misteriozna, munjena čudakinja. Ni mizantrop. Jednostavno, ja se ne mogu popeti do vaše knjižnice i većine drugih mjesta gdje se vi nalazite!

Stepenice su ono što dopušta ili ne dopušta moje uključivanje u društvena zbivanja.

Moja je kralježnica kao zašarfljena i zabrtvljena lumbalnom stenozom.

Zacementirana sam u svome tijelu kalcifikatima nakupljenim u kičmenom kanalu. To je genetska greška, kao i slabovidnost, koju nemam tako dugo kao stenozu ali i ona veoma ograničava moje kretanje. U svim pravcima. Tako slabovidnost pomaže slabohodnom penjaču da ostane dolje i uživa u životu onoliko koliko se to može na prizemnoj razini. U prilog mi ne ide ni omiljena narodna poslovice da je u zdravom tijelu zdrav duh.

Ma nije to istina, ljudi! Nije. Zdrav mi je duh, časna riječ. Pišem suvisle i razumljive tekstove. Vidite i sami. A sada mi i samo-izoliranost ljudi lakše praštaju, jer je to, iz strahotnih razloga, postala ne omražena, nego poželjna osobina.

Hvala sam i zbog toga, što ne pridajete važnost fizičkoj nazočnosti nekog koga želite upoznati.: za to je dovoljan taj zdravi duh, koji vam se približava riječima, bez obzira na kičmu i noge.

Riječi. Logos. Preko njih postajemo i ostajemo prijatelji i da se nikad ne vidimo.

upravo tada snažno, na nekim poljima i presudno, utjecalo na svijet u kojemu danas živimo. U posljednjih se dvadesetak godina teorijski i metodološki sve više pristupa istraživanju mikrorazdoblja (najčešće upravo desetljeća) suvremene društvene i kulturne povijesti, odnosno povijesti 20. stoljeća. Dvadeseto stoljeće sve se jasnije pokazivalo, kako piše Eric Hobsbawm (2009), stoljećem običnih ljudi kojim su dominirale umjetnosti koje su obični ljudi stvarali i koje su stvarale za običnog čovjeka. Sve većem društvenom značenju popularne kulture u modernom dobu, koje je nezaobilazan čimbenik upravo film, uvelike je otvorila put globalna rasprostranjenost masovnih medija te sve veća komercijalizacija polja kulture, ali i slobodnog vremena. Drugim riječima, razvoj popularne kulture rezultat je industrijalizacije, urbanizacije i modernizacije, procesa koji su se razmahali u poslijeratnom razdoblju, a nastavljaju se na iste procese s početka dvadesetog stoljeća. Povoljni su zajmovi ubrzali razvoj potrošačkog društva i na našim prostorima, što je dinamiziralo razvoj kulture slobodnoga vremena, a posljedično i rast životnog standarda. U šezdesetim je godinama gotovo svima bilo dostupno kupiti vlastiti televizijski prijamnik, koji je uz radio bio važan posrednik popularne kulture, pa tako i na području današnjega grada Osijeka.

U tom je smislu program *Osječka pop-kultura 50-ih i 60-ih godina* zamišljen kao događaj s pretežito audiovizualnim sadržajem, svojevrsni retrofilmski maraton s popratnim događanjima. Tako je prvi dan programa, u kinu Urania, otvorio glazbeni uvod, pomno odabrana strana i domaća glazba upravo iz pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća, a nakon toga uslijedila je besplatna projekcija filma jednoga od utemeljitelja francuskog novog vala Jean-Luca Godarda – *Do posljednjeg daha* iz 1960. godine.⁹ Cilj koji se namjeravalo ostvariti provedbom programa jest senzibilizacija društva spram specifične osjećajnosti koja je vremenski udaljena više od pola stoljeća, no ostavila je dubok trag u društvenim i kulturnim procesima koje i danas prepoznajemo kao temeljna za društvo u kojem živimo. Kolektivno i osobno sjećanje pobuđuju nostalgiju, ali i mogućnost kritičkoga pristupa prošlom vremenu i urbanosti prostora za kojim u 21. stoljeću ponovno tragamo.

U sklopu *Dana Matice hrvatske Osijek 2020.*, održano je i književno-kazališno druženje s Mirom Gavranom. Sve o najizvođenijem hrvatskom suvremenom dramskom piscu na svjetskim pozornicama publika je mogla doznati u izravnoj komunikaciji s autorom koji je moderirao Ivan Trojan. U nastavku programa bila je prilika premijerno uživati u novom dramskom tekstu Mire Gavrana naslovljenom *Na kavici u podne*, a kojega su koncertno izveli akademski glumci Marijan Josipović i Nikolina Odošić.

Tijekom studenoga 2020. u sklopu istoga programa ugostili smo, u prostorima Kulturnog centra Osijek, predstavu Teatra kabare Tuzla *Bosanska kraljica* Marice Petrović u režiji Vlade Keroševića. Ulogu Katarine Kotromanić Kosače oblikovala je akademska glumica Ivana Milosavljević te je ova izvedba bila sjajna prigoda osječkoj i slavonsko-baranjskoj publici sudjelovati u interpretaciji nagrađivane monodrame bosansko-hercegovačke autorice koji je pisan na hrvatskom jeziku i plod je brojnih tekstualnih kombinacija: umjetničkih, biblijskih, tradicijskih, svjetovnih i religioznih. U predstavi pratimo fragmente života posljednje bosanske kraljice majke, Katarine Kotromanić Kosače, koji je bio prožet, s jedne strane, kraljevskim dostojanstvom, a s druge vječnom patnjom uslijed trajnog gubitka djece i doživotnoga prognaničkog života.

Predstava je sudjelovala na desetak međunarodnih kazališnih festivala, kako natjecateljskih tako i revijalnih, a za ostvarenje lika Katarine, Ivana Milosavljević je nagrađena nagradama za najbolju glumicu: 9. MONOAKT 2017. Peć, Kosovo i 2. BATTIF 2017. Tirana, Albanija kao i nagradom Kesten na 2. KESTENBURG-u 2017. Banja Luka. Predstava je do sada izvedena pedesetak puta pred publikom, a u više navrata za različite kulturno/povijesne/humanitarne događaje govoreni su ulomci iz istoimene predstave.

Ogranak Matice hrvatske Osijek, kao zadnju aktivnost 2020. godine, zajedno s udrugom Oksimoron iz Osijeka, organizirao je sredinom prosinca mrežno događanje – *Čestitku za Bogdana* – obilježivši

⁹ Program je upotpunjen i *afterpartyjem* uz glazbu i koktel. Filmske projekcije, u suradnji s Kinematografima Osijek, nastavljene su i sljedećega tjedna, kada su ljubitelji filma i kino doživljaja u Uraniji mogli gledati još dva Hitchcocka – *Vrtoglavicu te Sjever – sjeverozapad* i Wylerov film *Praznik u Rimu*.

tako značajnu obljetnicu uvaženoga profesora, književnika i publicista Bogdana Mesingera. O Mesingeru su govorili prof. dr. sc. Helena Sablić Tomić, dekanica Akademije za umjetnost i kulturu u Osijeku, izv. prof. dr. sc. Ivan Trojan s Filozofskoga fakulteta u Osijeku i predsjednik osječkoga Ogranka Matice hrvatske. Izbor iz pjesničkoga djela interpretirao je glumac Marijan Josipović. Program je održan u Klubu knjižare Nova u Osijeku. Cjelokupni se program uživo mogao pratiti na službenoj Facebook stranici Matice hrvatske ogranka Osijek.

Aktivnosti odgođene zbog epidemije

Nažalost, još uvijek neobuzdani koronavirus spriječio nas je u realizaciji dvaju vrijednih kulturnih događanja koje smo planirali za ožujak 2020. godine: promociju romana Milovana Tatarina čija je radnja smještena u osječku Tvrđu, a koju smo planirali realizirati zajedno s Muzejom Slavonije, te obilježavanje 90 godina života i 70 godina rada iločko-osječkog zaslužnog književnika i humanističkog znanstvenika Bogdana Mesingera koje smo produkcijski uobličili u suradnji s osječkim Filozofskim fakultetom i Akademijom za umjetnost i kulturu¹⁰.

Nismo uspjeli realizirati još tri promocije tiskanih izdanja Ogranka Matice hrvatske Osijek, a riječ je o novim naslovima osječkih književnika – Rade Kovačevića i Anđelka Mrkonjića te povjesničarke Slađane Josipović. Drugim riječima, pandemija izazvana Covid-19 virusom poremetila je jedan dio planiranih aktivnosti, koje i nadalje držimo tek odgođenima i vjerujemo kako ćemo biti u mogućnosti održati ih tijekom 2021. godine.

Zaključak

Trenutna je korona kriza snažno pogodila kulturni i kreativni sektor posebice zbog naglog i masovnog gubitka mogućnosti za ostvarivanje prihoda. Pojedini dionici iz polja kulture možda i mogu aplicirati na javne potpore, ali većinu će zadesiti značajni proračunski deficiti. Ova je kriza prijetnja opstanku mnogih tvrtki, udruga i organizacija kao i zaposlenika u kulturnoj i kreativnoj proizvodnji. Važnost kulture i kreativnosti za današnje društvo danas se pokazuje više nego ikad. Dostupnost kulturnih sadržaja pridonosi mentalnom zdravlju i dobrobiti, a mnoge su kulturne institucije tijekom 2020. godine pružale besplatne internetske sadržaje u tu svrhu. Kulturni i kreativni sektor potiče inovacije u gospodarstvu, ali i brojnim drugim načinima doprinosi pozitivnom utjecaju u društvu (dobrobit za zdravlje, obrazovanje, inkluzija, urbani razvoj itd.). Međutim, taj je sektor među najteže pogođenima pandemijom pa su održivi poslovni modeli tijekom i nakon početne krize imperativ za opstanak sektora.

Pozicija neprofitne organizacije, kao što je Ogranak Matice hrvatske Osijek, manje je nezavidna od pozicije onih koji žive (ili trenutno preživljavaju) od kreativnoga rada i njegove izvedbe za kulturno tržište. Iako su dotacije javnih sredstava za potrebe u kulturi državnih i lokalnih institucija koje prate rad Ogranka ponešto smanjene, kulturni i kreativni rad udruge nije doveden u pitanje i većina planiranih programa za 2020. godinu je održana. Velik broj održan je izravno za publiku, tek ih je nekoliko izvedeno u video ili *livestreaming* formi. Razboritim planiranjem, izvrsnom prilagodбом situaciji te pomno proračunatim trošenjem proračunskih sredstava realizacija godišnjeg plana rada osječkoga Ogranka Matice hrvatske nije bila značajnije ugrožena niti 2020. godine.

¹⁰ Ovaj je projekt u značajno smanjenom obimu i s drugim partnerima proveden krajem godine, a o čemu smo ranije u tekstu već govorili.

Literatura

- Bennett, T. (2005) *Kultura – znanost reformatora*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Eagleton, T. (2020) *Ideja kulture*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Fisk, Džon (2001) *Popularna kultura*. Beograd: Clio.
- Hobsbawm, E. J. (2009) *Doba ekstrema*. Zagreb: Zagrebačka naklada.
- Katunarić, V. i Cvjetičanin, B. (ur.) (2003) *Hrvatska u 21. stoljeću: Strategija kulturnog razvitka*. Dokument, Zagreb: Ministarstvo kulture.
- Katunarić, V. (2007) *Lica kulture*, Zagreb: Antibarbarus.
- Kurtić, N. (2016) *Odnosi s javnostima*. Sarajevo: University Press, Magistrat izdanja.
- Ministarstvo kulture (2019) Započeo rad na analitičkom izvještaju o hrvatskoj kulturnoj politici. <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/zapocceo-rad-na-analitickom-izvjestaju-o-hrvatskoj-kulturnoj-politici/16678> (14. 4. 2021.)
- Ogranak Matice hrvatske Osijek, *Pravila*. <http://www.maticahrvatskaosijek.hr/pravila/> (14. 4. 2021.)
- Primorac, J. (2011). *Kulturne politike*. <https://www.culturenet.hr/default.aspx?id=19> (13. 4. 2021.)
- Primorac, J. (2020) Nekoliko crtica o kulturnoj održivosti. *Književna revija*, br. 1, 2020., str. 7-12.
- Švob-Đokić, N. (ur.), (2010) *Kultura/Multikultura*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

POSLEDICE VIRUSA COVID-19 I ONLINE NASTAVE NA MENTALNO ZDRAVLJE SREDNJOŠKOLACA

Apstrakt

U ovom radu su prikazani obrađeni statistički podaci ispitanih srednjoškolaca. Anketom su obuhvaćena pitanja na koji način su srednjoškolci prihvatili *online* nastavu, da li su je pažljivo pratili i šta im je najviše nedostajalo za vreme pandemije. Takođe su prikazane posledice koje je pandemija ostavila na mentalno zdravlje srednjoškolaca.

Ključne reči: Covid-19, virus, srednjoškolci, mentalno zdravlje, online nastava, posledice.

Milica Stojanović

THE EFFECTS OF THE COVID-19 VIRUS AND ONLINE TEACHING ON THE MENTAL HEALTH OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Abstract

This paper presents the processed statistical data of the surveyed high school students. The survey includes the questions about how high school students accepted online teaching, whether they followed it carefully and what they missed the most during the pandemic. The consequences of the pandemic on the mental health of high school students are also shown.

Key words: Covid-19, virus, high school students, mental health, online teaching, consequences.

Uvod

Početak decembra 2019. godine, potvrđen je prvi slučaj Covid-19 virusa u Vuhanu (Kina). U početku niko nije mogao ni da zamisli u kakvom će se haosu naći svet i da će biti potrebne godine kako bi se ovaj virus zaustavio (UNDP, 2019, UNDP 2021). „Običan grip“, kako su ga mnogi definisali, vremenom se pretvorio u nevidljivog neprijatelja koji itekako ostavlja vidljive posledice, kako po prirodni priraštaj, tako i na mentalno zdravlje svih nas.

Učenici osnovnih i srednjih škola, kao i studenti na fakultetima (AGI Workforce Program, 2020), našli su se „na meti“ ne samo pandemije, već i *online* nastave. Ovakav vid nastave napravio je pravu pometnju, pre svega nastavnicima i profesorima koji, u većini slučajeva, nikada nisu imali prilike da rade na takav način. Posledice prebrze i neadekvatne obuke stručnog osoblja u velikoj meri su osutili učenici i studenti (Đurica N., Soleša D., 2017). Nastava se uglavnom organizovala na platformi „Google učionica“, koja je, iako jednostavna platforma za ovakav vid nastave, zadavala gomilu muka našim profesorima kojima je bilo potrebno izvesno vreme da savladaju njene funkcije. Vreme koje, složićemo se, niko nije imao (WB Group, 2020, UNICEF, 2021). Nastavni program se za nijasnu

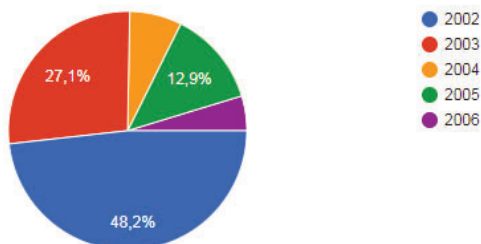
¹ Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin“ Zrenjanin, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Technical Faculty „Mihajlo Pupin“ Zrenjanin, University of Novi Sad, Serbia

promenio. Profesori su ga prilagođavali koliko su bili u mogućnosti, međutim, ni to nije bilo dovoljno (UNDP Srbija, 2020, UNESCO, 2021).

U ovom radu će biti prikazane posledice iz ugla srednjoškolaca. U anketi je učestvovalo 85 ispitanih srednjoškolaca, različitih uzrasta i iz različitih škola u Vojvodini. Neke od posledica smo do sada mogli da primetimo (depresija, suicid, itd.), a neke posledice će izaći na videlo u narednim godinama (Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja, 2020).

Ko su bili učesnici u anketi?

Kao što je ranije pomenuto, u anketi je učestvovalo 85 srednjoškolaca različitog godišta i iz različitih srednjih škola na području Vojvodine. Od ukupnog broja ispitanih, 68 % činile su devojke, a 32 % muškarci. Generacija 2002. (18-19 godina) je predstavljala većinu ispitanih sa 48,2 % , zatim su sledile generacija 2003. (17-18 godina), sa 27,1 % i generacija 2004. (16-17 godina) sa 12,9 %, dok su preostalih 11,8 % ispitanih činili srednjoškolci 2005. i 2006. generacije (14-16 godina). Svi ovi podaci su prikazani na Slici 1.

Slika 1. Podaci o godištu ispitanih srednjoškolaca.

Da li se *online* nastava pratila redovno i na koji način?

Na pitanje da li su redovno pratili nastavu, 63 učenika (74,1 %) je odgovorilo pozitivno (DA), dok je 22 učenika (25,9 %) odgovorilo negativno (NE). Od 63 ispitanika koji su odgovorili sa DA, polovina ispitanika je bilo samo virtuelno prisutno, tj. uključilo se na mrežu, ali su radili pored toga nešto drugo (spavali, igrali igrice, boravili napolju, gledali filmove, i dr.), dok je druga polovina aktivno pratila nastavu i pisala beleške.

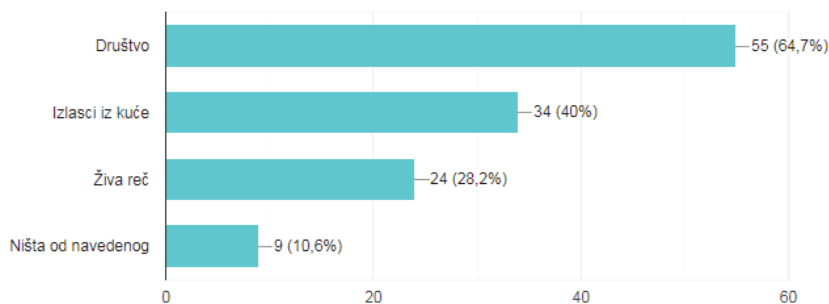
Razlozi koji su se pojavljivali kod 22 ispitanika koji su odgovorili sa NE bili su:

- *Nemam računar.*
- *Nemam internet.*
- *Imam računar, ali ga je brat/sestra koristio/la takođe za online nastavu.*
- *Slaba internet konekcija.*
- *Dešavali su mi se tehnički problemi i niko nije znao da mi pomogne kako bi se oni rešili.*

To su bili neki od najčešće pominjanih razloga, a pored ovih javljali su se i mnogi drugi razlozi.

Šta je nedostajalo srednjoškolcima tokom *online* nastave?

Na pitanje šta im je najviše nedostajalo tokom *online* nastave, srednjoškolcima su bili ponuđeni sledeći odgovori: društvo, izlasci iz kuće, „živa“ reč i ništa od navednog. Ispitanici su imali mogućnost obeležavanja više odgovora. Rezultati su prikazani na Slici 2.

Slika 2. *Odgovori na pitanje "Tokom trajanja online nastave najviše mi je nedostajalo..." izraženi u procentima.*

Iz grafikona se može zaključiti da je srednjoškolicima najviše nedostajalo društvo sa kojim su se ređe okupljali nego inače. Razlog za to je bio, pored uvođenja *online* nastave, zatvaranje javnih mesta i zabrana okupljanja velikih grupa. Uvođenje policijskog časa je sprečilo razne aktivnosti koje uključuju šetnju pasa, treniranje kako na otvorenom prostoru, tako i u teretanama, i mnoge druge. „Živa reč“, koja se takođe našla na listi stvari koje su im nedostajale, uključivala je pre svega interakciju sa profesorima. Učenici su se žalili i na lošu komunikaciju sa profesorima koji, iako su takvi slučajevi bili retki, nisu odgovarali na imejllove (National Geographic Srbija, 2020).

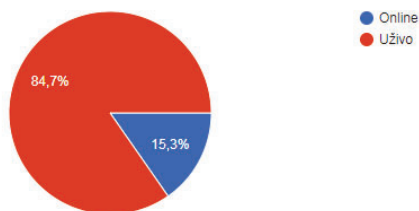
Pored loše komunikacije sa profesorima, učenici su se žalili i na način predavanja koji se razlikovao od profesora do profesora. Neki profesori su samo postavljali materijal koji su učenici morali da prepisuju, dok su drugi držali nastavu preko *Google meet*-a. Problem koji se pojavljivao prilikom korišćenja *Google meet*-a bio je taj što profesori nisu uključivali prezentaciju, te su učenici gledali u prazan ekran i to je bio jedan od razloga slabije pažnje i koncentracije učenika, zbog toga što je teško bilo pratiti nešto što ne vidiš ispred sebe.

Znanje stečeno nastavom „uživo“ ili znanje stečeno *online* nastavom?

Od ukupnog broja ispitanika, 72 učenika (84,7 %) smatra da je nastava „uživo“ bila efikasnija i da su za vreme takve nastave više naučili nego putem nastave na daljinu, dok ostalih 13 učenika (15,3 %) smatra da je nastava na daljinu bila efikasnija, što je prikazano na Slici 3.

Na pitanje zašto je njihov izbor nastava „uživo“, učenici su odgovorili sledeće:

- *Mnogo bolje se koncentrišem kada vidim profesora ispred table.*
- *Kada je profesor u prostoriji, osećam se dužnim da pratim pažljivo nastavu.*
- *Kada je regularna nastava, mogu da ostanem posle časa i da pitam profesora da mi razjasni nejasnoće.*
- *Jedna stvar je kada znate da je tu neko ko ima autoritet i ko prati vaš rad, a sasvim druga stvar kada ležite u krevetu i dremate dok slušate predavanje.*

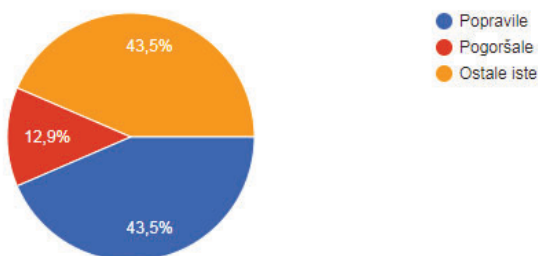
Slika 3. *Odgovori na pitanje kojim vidom nastave učenici smatraju da su više naučili.*

Na pitanje zašto je njihov izbor nastava *online* nastava, učenici su odgovorili sledeće:

- Časovi ne traju kao regularni časovi u školi, stoga ostaje i više vremena za druge aktivnosti.
- Niko me ne požuruje da prepisem ili uradim zadatke, što se dešavalo tokom redovne nastave.
- Ukoliko mi se ne uči pre podne, to mogu da odradim posle podne, zato što nam nastavni materijal ostaje u učionici.

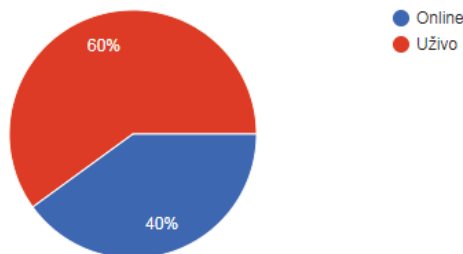
Obzirom na to da je nekim učenicima bilo lakše da nastavu prate na tradiciionalan način, a nekima je bio lakši savremeniji način, razumljivo je da je uvođenje novijih metoda organizovanja nastave uticalo kako na znanje, tako i na ocene. Ocene ne predstavljaju nivo stečenog znanja, ali imaju bitnu ulogu kada se dodeljuju stipendije, stoga je razumljivo zašto se mnogi učenici trude da im ocene budu što bolje.

Od ukupnog broja ispitanika, 37 učenika (43,5%) se izjasnilo da su im se ocene za vreme *online* nastave popravile, 37 učenika (43,5%) se izjasnilo da su im ocene ostale iste, dok se 11 učenika (12,9%) izjasnilo da su im se ocene pogoršale (Slika 4).

Slika 4. *Odgovori na pitanje da li su im se ocene popravile, pogoršale ili ostale iste tokom online nastave.*

Na pitanje uz koji vid nastave im je bilo lakše da uče, 51 učenik (60%) je odgovorio da im je bilo lakše da uče tokom tradicionalne „uživo“ nastave, dok je 34 učenika (40%) odgovorilo da im je bilo lakše da uče tokom *online* nastave (Slika 5).

Slika 5. Odgovori na pitanje na koji način je srednjoškolcima bilo lakše da uče.

Kakvi su utisci srednjoškolaca nakon nekog vremena učenja na daljinu?

Online nastava, pored mnogobrojnih prednosti i mana, postala je svakodnevica u mnogim prosvetnim ustanovama. Iako neizbežna, neki učenici su prihvatili i navikli se na takav vid nastave, dok je drugim učenicima još uvek teško da se naviknu, iako su prošli meseci od njenog uvođenja. Većini ispitanih srednjoškolaca se online nastava dopala, tačnije 51 učenik (60%) je istakao da mu se dopao ovakav vid nastave pored mnogobrojnih mana, dok je 34 učenika (40%) odgovorilo da im se ne dopada ovakav vid nastave.

Razlozi za pozitivan pogled na *online* nastavu su, kako je prethodno pomenuto u radu, više vremena za druge aktivnosti i mogućnost praćenja nastave iz udobnosti kreveta. Učenici koji su odgovorili da im se online nastava ne dopada, odgovorili su na pitanje šta bi oni promenili kako bi se takva nastava poboljšala. Neki od odgovora su bili sledeći:

- *Više pričanja preko meet-a, uključujući i učenike, a ne samo monolog profesora.*
- *Iako se nastavni materijal postavlja na stranicu učionice, nekim učenicima je lakše da prepisuju uporedo sa predavanjem profesora, dok profesori nemaju obzira za to i smenjuju brzo slajdove, kako bi se čas što pre završio.*
- *Pošto smo bili podeljeni u dve grupe, jedna je išla na redovnu nastavu, dok je druga pohađala online i tako smo se smenjivali svakih nedelju dana. Smatram da nema potrebe da se grupa koja je predviđena za online režim uopšte uključuje na platformu, jer se stalno kasni sa početkom časa. Jednostavnije je samo okačiti materijal i zadati nam domaći.*
- *Neki profesori su uključivali kamere i snimali nam kako rade zadatke na papiru. Za tako nešto je potrebna dobra kamera, kako bismo mogli nešto da vidimo, ovako se ništa nije moglo ni ispratiti ni prepisati.*
- *Prvo bih promenila organizaciju. Neka svi profesori koriste istu platformu i neka drže časove prema rasporedu koji je škola odredila. Zatim bih izbacila duple provere znanja, pošto su mnogi profesori davali online kontrolne zadatke, a posle toga su smatrali da smo prepisivali i prozivali su nas da usmeno odgovaramo. Nepotreban je online kontrolni, neka nas jednostavno odmah usmeno ispitaju. Neki profesori nisu držali časove, već su samo objavljivali materijale. Smatram da je mnogo bolje da profesor prvo ispredaje oblast, a materijal da postavi kao propratno gradivo koje će dodatno da objasni ono što je ispredavano, jer bi se na taj način lekcije uspešnije savladale.*

- *Ne može da se unapredi, jer ništa ne može da zameni kada profesor uživo priča. Tada je mnogo lakše.*
- *Online nastava bi bila bolja i efikasnija kada bi se neki profesori više potrudili, kako bismo što manje bili oštećeni u ovom trenutku.*
- *Nedostatak razumevanja i ozbiljnosti pojedinih profesora bih promenila.*

Zaključak

Virus Covid-19 je uticao na mnogobrojne detlatnosti, kako u Srbiji, tako i u svetu. Svi smo se za kratko vreme pronašli unutar uragana koji ne bira vreme, mesto, a ni godine. Način života se iz korena promenio. Zaštitne maske su postale naša svakodnevnica, kao i socijalna distanca. Pre dve godine je bilo nezamislivo videti prolaznika sa zaštitnom maskom, a danas ne možemo da uđemo ni u jedan zatvoreni prostor bez iste. Pre dve godine je bilo nezamislivo prošetati centrom nekog grada, a da pritom nisu ispunjena sva mesta u kafićima. Danas su ti centri prazni, bez otvorenih kafića i bez ljudi koji sede u baštenskim stolicama dok se sunčaju na prolećnom Suncu ispijajući kafu.

Ovaj virus je ostavio mnoge posledice koje su vidljive, ali ne treba zaboraviti činjenicu da će se posledice ispoljavati i u narednim godinama. Što se tiče srednjoškolaca i generalno učenika i studenata koji su bili prinuđeni da pohađaju *online* nastavu, posledice su velike, a postoji mogućnost da postanu još gore. Svedoci smo mnogobrojnim suicidima tinejdžera koji se iz dana u dan sve više pojavljuju u novinama kao kada se biseri nižu na orglici. Da li možemo da tvrdimo da su mogući razlozi za neka samoubistva covid-19 i *online* nastava? Možda i ne možemo sa sigurnošću to da tvrdimo, ali svakako da su obe stavke uticale dodatno na mentalno zdravlje mladih ljudi. Anksioznost i depresija su bili problemi sa kojima su se najviše srednjoškolci susretali. Neka istraživanja su dokazala da su se anksioznost i depresija u velikoj meri proširile tokom cele ove situacije, kako na srednjoškolce, tako i na ostatak populacije. *Online* nastava je bila neizbežna i verovatno najbolje moguće rešenje u datom trenutku i datim okolnostima, međutim, posledice koje takav vid nastave ostavlja za sobom su velike. Da li su prednosti ovakvog vida nastave brojniji od posledica i u kolikoj meri, ostaje nam da saznamo u narednom periodu.

Literatura

AGI Workforce Program, 2020. *Geoscience Currents: COVID-19 Impacts on Geoscience Academic Instructional Environments, June – August 2020.*

Đurica N., Soleša D., 2017. *Percepcija i stavovi studenata prema obrazovanju na daljinu.* Ekonomija – teorija i praksa, br.3, str. 1-15.

National Geographic Srbija, 2020. *Obrazovanje u vreme pandemije.* <https://www.nationalgeographic.rs/vesti/15543-za-national-geographic-tanja-rankovic-unicef.html>

UNDP, 2019. *Annual Report 2019.* 21 str.

UNDP Srbija, 2020. *Kovid-19. Plan socio-ekonomskog odgovora.* Beograd, 59 str.

UNDP 2021. *Responding to the COVID-19 Pandemic: Leaving no country behind.* Thailand, 72 str.

UNESCO, 2021. *Global monitoring of school closures caused by Covid-19.* 18 str.

UNICEF, 2021. *Covid-19 and school closures. One year of education disruption.*

WB Group, 2020. *Lost Wages. The Covid-19 cost of school closures.* Policy Research Working Paper 9246. 12 str.

Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja, 2020. *Rezultati ankete: šta 15 000 prosvetnih radnika misli o ostvarivanju obrazovno vaspitnog procesa putem učenja na daljinu.* <https://zuov.gov.rs/rezultati-ankete-sta-15-000-prosvetnih-radnika-misli-o-ostvarivanju-obrazovno-vaspitnog-procesa-putem-ucenja-na-daljinu/>.

YUVAL N. HARARI AND A NARRATIVE ON THE AGE OF POSTHUMANISM – CULTURAL AND LINGUISTIC ASPECTS

The aim of this paper is to analyze the narrative written by the famous Israeli historian, in his journalistic bestseller entitled *Homo Deus*. It is a short history of tomorrow, which is widely read and quite notable in our public. It is a representative narrative that assumes the advancement of technology and information, yet the novelty within this context refers to the need of redefining the concepts such as humanism, man, consciousness, (linguistic) identity, feelings. The methodology of the paper does not refer to a scientific evaluation of theory, which is just one of possible scenarios of our future, but also to what has been said, as a type of discourse or narrative created within certain system of values, which in a special way uses or displaces specific concepts. In short, how does Harari shape his story of our future, with special emphasis on what happens with the terms listed in it? The terms are described from the viewpoint of cultural studies (narrative as a construction observed from a position of power), but also from (socio) linguistic aspect.

Keywords: narrative, humanism, posthumanism, man, language, technology, reconceptualization

Introduction (new age and new story about a new man)

In the incredibly dynamic times of technological and other changes that are barely accompanied by humanistic thought in the sense of re-examining its effects, the topic of this paper may seem *passé*, and the sources we refer to may seem outdated, however, it is worth to reflect on the narrative presented in a concise form by Yuval N. Harari. He published a series of three very successful books, and the analysis is focused on the book *Homo Deus* - in what has just been said, there are reasons why it is worth embarking on this adventure, despite the mentioned danger. The first reason is that it is a successful book, more precisely, it is an international bestseller, widely read and very effective narrative. The second reason is inscribed in the very title of the book; it offers us a narrative of a new kind of man as a retouched version of a definition adapted to present times. In these times, man acquires qualities that bring him closer to what we have hitherto considered only divine. Therefore, this paper analyses the story of man-God.

Even the superficial insights into the times we live in, the term times not accidentally used in plural, which gather in a more or less functional notion of postmodernism, reveal that we are at a turning point that requires new definitions, which solve the formulation difficulties in relation to the previous, further multiplying the prefix post-. So, the theorists say that in postmodernism we have a POSTindustrial economic and social situation, at the political level there is a POSTideological situation, and in other spheres we face POSThistorical and POSTchristian situation, thus entering the sphere of POSThumanism and so on (Appignanesi and Garrat, 2002: 3). It was only a matter of time that the POST-man, the one that comes after the man we know from previous times, would become the subject of discussion. He obviously has some new characteristics, but the question is: who will

¹ Assist. Prof. Nebojša Lujanović, The Academy of Arts and Culture in Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Trg Svetog Trojstva 3, HR-31000 Osijek, nlujanovic@aukos.hr

² Assist. Prof. Borko Baraban, The Academy of Arts and Culture in Osijek, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Trg Svetog Trojstva 3, HR-31000 Osijek, bbaraban@aukos.hr

³ Lidija Getto, AMES, Senior Lecturer, International Relations Office, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Trg Svetog Trojstva 3, HR-31000 Osijek, getto@unios.hr

offer a systematic narrative about him; a narrative as a structural whole in which the definition, content, characteristics, goal and other elements are connected and systematically organized to form a complete story.

Apart from being plural itself, because it is offered in several versions in various media (from commercials and films, to scientific and journalistic titles; Harari's book is just one of them), the narrative of the new man-God is in a field that is plural, because, in the competition for the consumption of narratives, there are a few more of them with different perception of man. Postmodernism in its final stage, just to keep in mind what context we are in, is marked by eclecticism, pastiche, remaking; the dominant procedures refer in fact to merging the incompatible, to remaking and toying (Appignanesi and Garrat, 2002: 47-49). In this chaos, the narrative outlines are temporary indications of stability that will be well received by the audience, among other things because they contain a sort of technology element that further enhances and accelerates all mentioned processes. Not only do they contain it, but they are also shaped around it. Technology as a central issue of everyday life and technological moment as a central element of the narrative is a bridge to understand and accept the mentioned narrative. At the same time, it is the starting point for the conception of *Homo deus*.

"If God is dead, then man himself, who once dreamed of sitting on his throne, is nearing his end. There is not much left that could disappear", Terry Eagleton (2015: 202) points out in the book *Culture and The Death of God*. The concepts we have operated on since the Age of Enlightenment suddenly require a radical transformation, as we can see in the analyzed narratives. These narratives, as we shall see, do not open up new areas, but mostly emerge, quite in the spirit of postmodernism, as a combination of already existing elements of other narratives. Their analytical perception, on the other hand, requires an escape from one's own time, the ability to perceive from an (imagined) distance, because for postmodernism none of that is neither surprising, nor worth analyzing. As Eagleton continues, there is no fragmentation in postmodernism, because the whole is an illusion; there is no false consciousness and no undeniable truth; postmodernism is not bothered by ruined foundations because for it foundations do not exist (Eagleton, 2015: 197).

The subject of the analysis is perceived as a narrative because there is nothing else left; the postmodernism is clearly determined regarding that matter. It does not offer final knowledge, but a kind of language games, as defined by Lyotard. In front of us, there is the mentioned plural area of equal narratives, of which the final knowledge could become the one that would stand out as a metanarrative, a narration above the others, which the postmodernism itself does not allow. Narrative knowledge is simply the result of an arrangement respected by those involved in the play (Lyotard, 2005), agreeing to reproduce and distribute the meanings offered, such as those of man-God. When we make a shift in the discussion from narrative to discourse, that moment means that we have included the question of power and have begun to observe the narrative in relation to other narratives: how it is positioned as superior, how it strives for the hegemonic establishment of 'truth' status, and how it materializes through institutions. Because, after all, that is the discourse. It is a way of organizing knowledge and language, through which it influences behavior and opinion of people, with the sole aim of nullifying other discourses. It seeks to establish complete control by declaring competing meanings wrong or irrelevant (Bové, 1995). Does Harari's narrative have such pretensions as well, that is the ultimate question we ask.

Harari: key points of the narrative

What Harari presents in the book *Homo Deus*, as a kind of vision of human and social development in the near future, according to current movements and tendencies, is actually the transcendence of the notion of *Homo sapiens* at all levels. It suffices to present the key points in order to see that both, *Homo* as a concept of man in general, and *sapiens* as intellect that determined us and made us human,

have been equally questioned. A man of reason, as we have known him hitherto, derived from Harari's statements, is a defective commodity; an algorithm with inscribed errors that can be upgraded and corrected, to make him more efficient. To what extent will a man of reason in this upgrading process become connected to technology, in a way to intervene into his biological structure, and to be upgraded with technological extensions, is actually a question of how much he will be determined by 'reason' and how much by artificially programmed algorithms.

Harari refers to the achievements so far, highlighting that *Homo sapiens* has not been entirely ineffective; it is still a species that, especially during the twentieth century, has freed itself from the three troubles that had bothered it since its very appearance: diseases, poverty, and wars. As described by the author, today there is a greater possibility that death is caused by obesity than by war or poverty. The next obstacle or a challenge is a question to which the answer is immediately implied - exaltation and immortality. These are, for the time being, the two components to which science is subordinated; both, of course, of divine origin, that is, what we have hitherto ascribed to gods. The way to achieve this is through the intervention of modern technology into human biological material.

Harari creates his narrative on the shortcomings of the previous 'version' of man. That man of reason, whom we glorified, is actually a program full of imperfections; susceptible to diseases, of limited memory and operational abilities, of imperfect senses that 'record' the world around him... These are all parts that technology can do much better, when its components are incorporated into our body (Harari, 2017: 49-53). Even with his present imperfections, a man of reason has managed to change the world around him so radically that the period in which he dominates is called the Anthropocene (the period of time in which everything is subordinated to a single species). At the same time, the world he created has its shortcomings (pollution, social differences, numerous mistakes caused by human factors that machines would not make, etc.). It is not difficult to perceive the author's optimism that a new, perfected kind of man would perfect the world around.

In order to continue in the intended direction, Harari's narrative develops on the substitution of concepts, which is the central point of this analysis. Namely, the terms reason, mind, feelings, consciousness, personality, identity have been gradually squeezed out of the discourse about man. The terms that take their place are biochemical algorithms, impulses, operations, electrochemical reactions. The first set of notions is the one we have inevitably tied to (hitherto) conception of man; the new concept of man obviously runs parallel to the creation of the new terminology.⁴ How does the replacement look like? In his presentation, the author questions the permanence of feelings and mind. These are categories that, according to him, cannot be proven scientifically. Both of them refer to reactions in the brain that are determined by biological algorithms. It means that information is transmitted by chemical processes. Even if the author acknowledges the permanence of mind and feelings, he does that only if we view them as still unexplained by-products of neuronal activity or some other electrical activity at the cellular level (Harari, 2017: 120-160).

In addition to reason and feeling, as a series of algorithms, Harari also talks about unsustainability of the concepts of identity and freedom. He claims that the identity is a subsequent mystification of complex processes. What we see as self-identity is just a well-organized system of hormones and neurons. Electrochemical brain processes (the term that replaces them) stabilize the way of reacting to stimuli from the outside world, and this is what we tend to call learning and experience that ultimately shape us as 'identity'. When it comes to identity, even the linguistic one, as well as its justification, Harari points out that "Humanistic (...) art has canonized individual geniuses, (...) The humanities glorify individual researchers (...) But, nowadays there is an increasing number of artistic

⁴ When it comes to terminology in a linguistic sense, it is defined differently because there has been great and diversified theoretical progress in this area in the past twenty years. "Thus, on the one hand, the position of terminology as an independent discipline can still be defended, but on the other hand, it is often observed in a narrow sense as a specialized lexicography or, more appropriate, as a branch of applied linguistics. In recent times, theories of terminology and linguistic theories have become increasingly intertwined, and in that sense, the two linguistic disciplines are approaching and permeating". (<https://nazivlje.hr/clanak/sto-je-terminologija/9/>, accessed on January 5, 2021, 9.15)

and scientific creations resulting from continuous cooperation of »all«. (...) The individual becomes a tiny chip within a giant system that no one really understands.” (Harari, 2017:403). Harari's attitude towards identity and the emphasis of its importance is clearly outlined in the following thought: "Why bother with outdated data processing machines, if there are already much better models?" (Harari, 2017: 413), wherein outdated machines refer to linguistic past, tradition, and better models represent the posthumanistic experience of language, as just one way of communicating. This means that the understanding of identity as a cultural difference constructed "on the basis of the cultural capital of the group, from which the group, in a certain social configuration, in interaction with other social groups, will ascribe a distinctive feature to a selected part of the dual heritage" (Žanić, 2007: 120) becomes an unimportant fact, however Harari is aware of what this new age, in a degrading sense, can bring to us: We want to create »internet of all things«, hoping that it will make us healthy, happy and powerful. But when the »internet of all things« really starts functioning, the engineers will be maybe reduced to chip, to data, and eventually melt into a torrent of data (...)" (Harari, 2017: 413). Concerning the fact that linguistic identity implies distinction from others, because language is a symbol of the speaker and a means by which the speaker identifies himself as an individual subject different from other subjects (Škiljan, 2000: 210–211), in posthumanism, it is more important to deal with the Amazon's Kindle, which collects data while the user is reading a book, for example "on which page you took a break, and in which sentence you left the book and never returned to it." (Harari, 2017: 358). Exactly with this conditional sentence, the emphasis is put on averageness and collective similarity, but not on distinctiveness.

The concept of freedom has been questioned too. Although theoretical textbooks, philosophical and political science discussions have been written to support this concept, and also to build a modern society on it, Harari portrays it as an illusion. When we enter the world of biochemical reactions and understand their mechanism, as well as the simple possibility that they control brain stimulation, a free will seems to be a very outdated concept. While we mystify this will, its patterns and regularities have been effectively read by Facebook algorithms. According to Harari, our habits and inclinations are translated into a series of mathematical operations with such accuracy that it can be said that they know us better than our family members (Harari, 2017: 294-356).

After changing the mentioned concepts, the author builds his narrative towards the ideal state of technocracy, which is the rule of technology to which the human being is subordinated as a less perfect system, in order to improve itself. This improvement will require a change in the value system (so the author talks about the data religion or the dataism that will dominate), but also the change in the approach to the man who is, due to upgrading, more appropriate to be called *Homo deus*, because he will be closer to perfection than ever before. Instead of humanistic, we have posthumanistic narratives, instead of enlightenment, we have technological concepts. The narrative, therefore, builds new concepts, sets a new value system, defines new goals. The way it has been done can be metaphorically summed up in one presentation, in which the author summarizes the entire history of mankind; namely, he compares it to the process of the development of the processor (Harari, 2017: 396). When it comes to the relation between language and the rule of technology, and in that sense the subordination of language to technology, the situation is somewhat different - namely, the technological background "enabled (...) the emergence of social networks as a platform for remote communication. Constant availability, a large number of communication routes, physical distance from other speakers, these are some of the elements that have sociological, psychological and linguistic influences on modern civilization." (Jozić – Baraban – Filipić, 2019).⁵ New concepts, new values and new goals are evident in the development of new communication patterns that have an

⁵ According to the presentation by Željko Jozić, Borko Baraban and Lobel Filipić at the 4th International Scientific Conference European Realities - Movements, held at the Academy of Arts and Culture in Osijek on 12-13 December 2019. The complete co-authored paper *Linguistic changes and communication structure under the influence of social networks* is reviewed as original scientific paper, and is currently in the publication procedure.

inherent and specific structure by which they are recognizable. This structure, as well as the language of social networks, have passed the textuality check by being subjected to proving the textuality criteria. For example, the texts are phenomena on social networks, actually their new structural form, because they reflect all seven principles of textuality - cohesiveness, coherence, intentionality, acceptability, informativity, situationality and intertextuality (according to Škiljan, 1997).

Humanism - 'old' concept and 'old' ideas

If the discussion further develops towards the analysis of narrative that proposes the concept of „posthumanism“, shifting equally both its terminology and its values, then it seems necessary to stop it for a moment and to go back, in order to define what does the respective narrative actually leave behind, and what does humanism exactly mean. Clarification of the term is also necessary due to the fact that many variations of the term circulate in public discourse, rather imprecise and ambiguous ones, because they cover the whole spectrum of meanings that generally revolve around the term man. In the broadest sense of the word, humanism is a turn towards man, with an attempt to determine what it is that defines man as such.

In this sense, we can speak of several ‘humanisms’ that have emerged throughout the history of human thought, which also represent several turns towards man himself as a central point of discussion. So, there is ancient humanism that first spotted the man, then classical humanism that continued where ancient and even Christian humanism stopped, which also observed the man, but in the context of the renewal of religion, and finally, modern humanism that places the man and his reason at the center (which would be the version of humanism we refer to in this discussion). Modern humanism as its superstructure developed during the twentieth century and is characterized by optimism regarding the development of man as a rational being; assuming that human nature will manifest itself in art, love, and intellectual maturation in a way that it advances human development every day (Reaper and Smith, 2002: 179-199).

In addition to a brief explanation of the concept and value, it would be useful in this discussion to refer to contemporary theorists that do not support any change of the posthumanism concept, and that emphasize the benefits of humanism itself, without the need to question it or to overcome it by other orientations. One of them is Steven Pinker, the author who has defended humanism by constantly noting how much modern theorists have failed to highlight the benefits of humanism (an approach based on man’s capabilities, on his reason, and not on his shortcomings). He calls it ‘an untold story’; a story about medicine, traffic, science, communication, technological aids, breeding, raising standards, extending life expectancy, and so on. The insistence on reason shifted the course of human history from the religious to secular mode, so the centuries of religious wars were overcome by the establishment of final peace in modern times. Actually, Pinker is trying to preserve everything that in technocratic narratives, such as Harari’s, tends to be overcome.

Pinker sees potential dangers that threaten the preservation of humanistic thought (and, accordingly, the maintaining of the current course). It is primarily a religion that insists on belief without reason and evidence; next is nationalism that does not accept the system of values based on man, but on super-categories that include groups of people and the corresponding abstract categories. In this context, he paid less attention to pessimism (belief that man is faced with inevitable destruction) and technological optimism that sees a future in technology (Pinker, 2019: 42-45). He did not pay special attention to what was the subject of our discussion, apparently believing that the danger to humanism came mainly from other sides.

Posthumanism - mission 'Reconceptualization'

Returning, therefore, to the main course of the discussion, two brief determinations and their corresponding opposites can be defined. Humanism signifies the perspective of people as supreme beings, relying on their qualities that will lead to general progress and prosperity. It starts from the fundamental principle that man is the measure of all things, on which it builds the principle of optimism that dates back to the Renaissance and the Enlightenment (Edgar and Sedgwick, 2008: 165). On the other hand, posthumanism is defined as the predominance, in the first place, of the human body as an imperfect instrument that uses technology (mainly the processes of technological upgrading, implant placement, networking, and genetic engineering). They begin with the shortcomings of man or the form in which man is at present, noting that for further development and survival in a dynamic environment, an upgrade is necessary, with the aim to have man on a new level (Edgar and Sedgwick, 2008: 252-253).

Posthumanism, as an emerging narrative, is being built, as it can be seen, by a system of opposition to humanism in general and continues to move in the direction of replacing the terminology in Harari's example, to finally achieve a reconceptualization of the concept of man. Namely, according to this narrative, what emerges in posthumanism is a completely new type or form of life that requires a new concept. This new concept, or new term for the upgrade of man, has not yet been offered by theorists, which is why it is exactly the Harari's narrative that stands out in a whole series of narratives: he calls it *Homo deus*. Prior to naming him, the need for reconceptualization has been also noticed by one of the prominent theorists of postmodernism, Jean-Francois Lyotard. He notices a chain reaction: poststructuralism and postmodernism have also built posthumanism. A whole series of previous changes that relativized the status of knowledge, scientific truth, reason and all the concepts that build on them, have prepared the basis for posthumanism.⁶ Lyotard notices that suspicion of reason prevails, summarizing it in one statement: rational solutions do not necessarily have to be accurate, on the contrary, they are often wrong because they led to the Holocaust and other horrors of the first half of the twentieth century. Thus, posthumanism is a whole range of perspectives derived from that belief. For example, one of them is inhumanism, which insists on complete deletion of the boundary between man and machine (leaving it completely open to technological interventions, which Lyotard is particularly concerned about) (Sim, 2001: 14-25).

If all aforementioned described what the narrative about posthumanism consists of, and how it relates to the humanism against which it is set, the next question would be, how the narrative itself further develops and how it relates to possible competing narratives. Zygmunt Bauman talks about the high dynamics of the development of narratives regarding technological progress and human upgrading; simply drawing us into, no matter how optimistic or pessimistic we are when it comes to technology. During this time, the same narrative generates its own justifications and clarifications; namely, it establishes such a universal and binding vocabulary to present itself to the public as self-evident and unquestionable. So, the narrative of posthumanism closes in its own self-sufficiency, seeking confirmation within itself.

According to Bauman, if there is potential for changes or undertakings, this has to be realized simply because it is technologically possible. There are neither ethical, nor any other obstacles. This is, after all, the main motto of the technological (posthumanist) narrative. It, as a whole, represents a system that acts like a totality over totality; not only does its primacy become unquestionable, but it also does

⁶A special issue, for the purpose of this discussion perhaps an excessive digression, is also a change in ethics or understanding of morality; when the reconceptualization of man is already taking place, it is to be expected that it will also condition a change in understanding of what is right for that man. Modernism believed at least in the possibility of a non-ambivalent code of ethics (although it never found it, but did not give up in search for it), while in postmodernism, there is no belief that such a thing is possible. Humanism aspired to universal principles based on reason, which are then transmitted to society, organization and institutions; posthumanism is reconciled with the fact that we will constantly face moral dilemmas without an unambiguous solution (Zygmunt BAUMAN, *Postmoderna etika*, Zagreb, AGM, 2009, 17-44).

not tolerate the simultaneous existence of minor totalities within itself (such as man, consciousness, nature, or the like). Man himself, for example, decomposes as a totality by breaking down into a series of problems, which, as it later turns out, can be converted into a technological problem that is being solved by a technological solution (Bauman, 2009: 231-344). These are all the characteristics of the Harari's narrative as well. Emotions are broken down into algorithmic formulas; consequently, biochemical algorithms are the solution to all emotional (and other) problems; upgrading the human body (to make brain activity and emotional set more efficient) should be done simply because it is technologically possible; some other narrative that would explain problems and set solutions differently has not been even taken into account.

In his discussion on posthumanism, Žarko Paić reveals another component of this narrative, which is also noticeable in Harari's narrative, and that is the separation from the physical. By emphasizing this question, Paić (2011: 61) sees posthumanism as the end of human history as a biologically determined history; the new age simply wants to overcome that dimension of man. Thus, all concepts related to the physical properties of man are being gradually abandoned, and replaced by technological ones (for example, pain as a physical-emotional experience becomes a series of impulses that transmit the information). While on the one hand Paić opposes this, believing that thought is inseparable from the body in which it is inscribed, Harari observes the bodily component of man as a system that requires urgent improvements due to its many errors. Philosophically speaking, what we see in Harari's narrative of posthumanism, Paić sees as an ontological turn: man has been determined so far by the boundaries imperfections of nature and of his organism (the boundaries of the body). If nature is no longer a key factor, and physically only an imperfect system that requires extension in the technological, then at the ontological level it should be explained - what kind of a (new) type of man are we talking about now (Paić, 2011: 85)?

Crisis as a generator of narratives

Since this discussion is at narratology level, there is no intention to open philosophical questions and offer answers (it also refers to the last question asked), but to notice certain tendencies (substitutions of concepts, meanings, values) within the narrative or the story of the new man. Also, to notice the context particularities in which the narrative appears. Narrative is, after all, fully perceived, if we consider the conditions in which it has been produced and distributed, and then, with regard to its consumers, further distributed and reproduced.

An interesting comment is the one given by Marija Selak, which refers to the thesis of the periodicity of repeating the idea of man as an 'imperfect being'. From her perspective, it seems that the very narrative referring to the necessary upgrade of man activates in periods of transition, since the classical age, differing only in what kind of solutions or upgrades they offer. Even the Presocratics believed that man with his senses was deficient in relation to animals, so in every paradigm shift man was questioned again, with all his shortcomings and advantages. Once, the way out was found in the mind and intelligence as a compensation for other shortcomings, but, after insisting on imperfections of these components, the modern age offered a way out in technology (Selak, 2013: 22-41). Change of movements throughout history has been reduced to changes in the way of perceiving man: sometimes man as a part of the cosmos, then man subordinate to the Creator, then man who is staring only at man (himself), and finally man as a Creator (Selak, 2013: 142).

However, regardless we focus on all the turning points in history, including the one preceding the phenomenon of the narrative on posthumanism, or only on it, the fact is that in both cases there is a kind of crisis that offers new narratives to cover new problems for which there has been no explanation yet. We are closer to the explanation offered by Terry Eagleton, drawing a parallel with the crisis that resulted in the emergence of the narrative we are eliminating - that of Humanism. Namely, he sees the emergence of the Enlightenment as a reflection of the crisis of the 'old regime', which coincided with lots of more complex changes. Some of these are the following: the disintegration of traditional hierarchies and respective value systems, the destabilization of religious

beliefs, European imperialism, etc. (Eagleton, 2015: 15-18). So, it was about a general crisis of the value system that required new ideas and new concepts (new narratives).

We can still trace the parallelism with today's crisis. According to Eagleton, at that time, the system was not eliminated, but its symbolic capital was shared differently. Religion has weakened, but it has not disappeared from the stage of history, and some of its functions have been taken over by new systems: scientific rationalism has taken over certainty, secular politics has taken over its mission of transforming of man, contemporary culture has taken over a part of its spiritual functions, etc. (Eagleton, 2015: 184). Isn't it logical to relate the crisis of values that emerged due to accelerated technological changes over the past two decades to the crisis of the concept of man between the two eras, and thus to perceive the narrative of posthumanism as one of the solutions offered (putting aside the fact that the same narrative is being set as the only possible one)?

Conclusion (or Are there seats for humanists on board?)

Such an attitude forces us to discuss the question of power, which means that we can replace the very notion of narrative with the notion of discourse, as announced at the beginning of the discussion. Discourse is a very applicable term in this case. It usually indicates the type of speech about an issue, in a way that the speech about the issue also shapes it. The issue is being shaped by a hegemonic approach - subordinated to its projection, suppressing the alternative discourses, which means that the power is at the center of a discursive practice; it is used by certain authorities in order to shape a certain issue in accordance with their interest. In in-depth discourse structures, there are hegemonic strategies that act bindingly to the subjects, which encounter the discourse (Hörisch, 2007: 72-79). Are there elements of such a practice in case of our discourse on posthumanism?

Before concluding, it is interesting to point out the similarities with the statements made by Friedrich Nietzsche, since he started from the same starting points. His philosophical viewpoint was a reaction to his resistance to Humanism and the Enlightenment, for doubting man as a rational being. Apart from describing himself as a 'posthumous man', a man of the future who needs to overcome the shortcomings of the previous, his belief also consisted of a belief in some kind of upcoming superman who would take the mankind to a new level of existence (Robinson, 2002). The only difference is that Nietzsche did not rely too much on science, whereas Harari bases his projections exactly on it. And finally, one similarity for the end. Power. The only thing that will guide this new Nietzsche's man is the 'will for power'. As Harari's man will be guided by a desire for divine power derived from immortality and invulnerability.

Harari's discourse discloses its hegemonic tension by presenting all the processes and ways of their further development, as well as the goals it proposes, as undeniable and unquestionable categories. There is no room for doubt, reconsideration, let alone different scenarios or alternative solutions. What is described as a technological upgrade of man in the direction of *Homo deus* is the only possible and correct path. What is the other possible solution besides the intervention of technology into the human genome and brain substance? There is no much space left in Harari's discourse. In this process, the leading role will, of course, have those engaged in the occupations of the new age: biotechnicians, geneticists and computer engineers. That hegemonic discourse takes over their terminology, displacing the humanistic one. Through terminology, the very role of humanists in building that new future has been discarded. They are not even mentioned.

And finally, the last hegemonic 'blow' of this discourse is when it is presented as the only solution that has already been found, with no possibility to annul it. Ioan Alexandru dealt with narratives on posthumanism in a similar way and, following Harari, concluded: we are already in posthumanism, we just don't know it; the process cannot be stopped, we cannot turn the clock back (Alexandru,

2020). This is indeed the end point of the hegemony of one discourse: when it is presented as already accepted and as the only solution, and therefore further discussion and critical reflection are not necessary. The plane has already taken off, and for humanists there are no seats on board.

References

- Alexandru, Ioan (2020): 'Posthumanism – for and against'. *International Journal of Communication Research*, Vol. 10, No. 3, 174-180.
- Appignanesi, Richard i Garrat, Chris (2002): *Postmodernizam za početnike*. Zagreb, Jesenski i Turk.
- Bauman, Zygmunt (2009): *Postmoderna etika*. Zagreb, AGM.
- Bové, Paul A. (1995): 'Discourse', u: Lentricchia, F. i McLaughlin, T., *Critical Terms for Literary Study*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 50-65.
- Eagleton, Terry (2015): *Kultura i smrt Boga*. Zagreb, Naklada Ljevak.
- Edgar, A. i Sedgwick, P. (2008): *Cultural Theory, The Key Concepts*. London and New York, Routledge.
- Harari, Yuval Noah (2017): *Homo Deus (kratka povijest sutrašnjice)*. Zagreb, Fokus.
- Hörisch, Jochen (2007): *Teorijska apoteka*. Zagreb, Algoritam.
- Jozić, Željko; Baraban, Borko; Filipić, Lobel (2019): *Linguistic changes and communication structure under the influence of social networks*, 4. Međunarodni znanstveni skup Europski realiteti – Kretanja, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Osijek, 12. – 13. prosinca 2019.
- Liotard, Jean-Francois (2005): *Postmoderno stanje*. Zagreb, Ibis grafika.
- Paić, Žarko (2011): *Posthumano stanje: kraj čovjeka i mogućnost druge povijesti*. Zagreb, Litteris.
- Pinker, Steven (2019): *Prosvjetiteljstvo našeg doba*. Zagreb, Mozaik knjiga.
- Repaer, W. i Smith, L. (2002): *Kratka povijest ideja*. Zagreb, Mozaik knjiga.
- Robinson, Dave (2002): *Nietzsche i postmodernizam*. Zagreb, Jesenski i Turk.
- Selak, Marija (2013): *Ljudska priroda i nova epoha*. Zagreb, Naklada Breza.
- Sim, Stuart (2001): *Liotard i neljudsko*. Zagreb, Jesenski i Turk.
- Škiljan, Dubravko (1997): *Granice teksta*. U: Andrijašević, M. Zergollern-Miletić, L. *Tekst i diskurs*. Zagreb, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Škiljan, Dubravko (2000): *Javni jezik*. Zagreb, Izdanja antibarbarus.
- Žanić, Ivo (2007): *Hrvatski na uvjetnoj slobodi. Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe*. Zagreb, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.

ESTETIKA FILMA

Sažetak

Estetika, riječ grčkog porijekla, prvobitno je označavala učenje o čulnom saznanju a s obzirom da osjećanje lijepog u umjetnosti nazivamo i estetskim osjećanjem, nauku koja pokušava da prodre u tajnu tog složenog osjećanja nazivamo estetikom. Dugo vremena estetika je predstavljala jednu od filozofskih disciplina a njena težnja da postane zasebna naukom seže od starogrčkih filozofa Platona i Aristotela i stvorene su mnoge teorije koje dotiču segmente istine o lijepom u umjetnosti. Lijepo u umjetnosti i lijepo u stvarnosti ne samo da nemaju istovjetno, nego čak često iskazuju i protivrječno značenje.

Film je i roba i umjetnost jer je nemoguće zamisliti film izvan ekonomske slike o njemu, bez obzira koliko on jeste umjetnost sama i koliko velike estetske mogućnosti nudio. Mogli bismo ovaj medij definirati i kao koktel estetičkih, filmskih i neestetičkih kodova, dakle i kao izvanredno profitabilan proizvod.

Da li je uvijek tako, da li je film kao umjetničko djelo, dinamički shvaćeno, specifičan proces raspoređivanja slika u umu gledaoca, projicirajući tačno definirane emocije. To bi značilo da su filmski tekstovi zapravo propagandni filmovi, mašine, koje manje ili više uspješno serviraju gledaocu u um određeno djestvo ili smišljenu poruku a što bi dalje vodilo ka procjeni filmova zasnovanoj na njihovoj podesnosti za proizvodnje ciljanih djestava.

Prva i najneophodnija značajna teorija filma pod nazivom *Fotodrama: psihološka studija*, autora Huga Minsterberga, podrazumijeva i estetiku i psihologiju filma. Njegovo shvatanje filma je približno doživljaju sna od kojeg se film razlikuje samo po svojoj punoći. Praktična estetika dovela je Minsterberga do naprednog pogleda na cenzuru. Ističe objedinjenost forme filma, jedinstvo djela koje nam omogućava da nepristrasno procjenjujemo vrijednost djela dok se vraćamo svakodnevnom životu.

Ključne riječi: film, estetika, umjetnost, priča, gledalac.

Larisa Softić-Gasal, PhD

FILM AESTHETICS

Summary

Aesthetics, a word of Greek origin, originally meant the study of sensory cognition, and since we call the feeling of beauty in art an aesthetic feeling, the science that tries to penetrate the secret of that complex feeling is called aesthetic. For a long time, aesthetics represented one of the philosophical disciplines and its aspiration to become a separate discipline goes back to the ancient Greek philosophers Plato and Aristotle, creating many theories that touch segments of truth about

¹ Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, Bosna i Hercegovina, European University „Kallos“ Tuzla, Bosnia and Herzegovina

beauty in art. Beautiful in art and beautiful in reality not only do not have the identical but very often express a contradictory meaning.

Film is both a commodity and art because it is impossible to imagine a film outside the economic image of it, regardless of it being art itself or how great aesthetic possibilities it offers. We could also define this media as a cocktail of aesthetic, film and non-aesthetic codes, and therefore as an extremely profitable product.

Is it always the case, is a film as a work of art, dynamically understood, a specific process of distribution of images in the mind of the viewer, projecting precisely defined emotions. This would mean that film texts are in fact propaganda films, machines, which more or less successfully serve the viewer with a specific action or a deliberate message, which would later lead to the evaluation of films based on their suitability to create targeted effects.

The first and most necessary significant theory of film called Photodrama: Psychological Study, by Hugo Münsterberg, includes both the aesthetics and psychology of film. His understanding of the film is close to experiencing a dream from which the film differs only in its fullness. Practical aesthetics has led Münsterberg to an advanced view of censorship. It emphasizes the unity of the form of the film, the unity of the work that allows us to impartially assess the value of the work as we return to everyday life.

Keywords: film, aesthetics, art, story, viewer.

1. Uvod

Bez obzira sa kakve ga podjele ili tipologije posmatrali, film uvijek ostaje film, dakle i estetika i kultura, i umjetnost i tehnika. Ovisno o sredini u kojima nastaju raspoložemo brojnim shvatanjima filma čija je suština da film iz stvarnosti koja ga porađa crpi svoju inspiraciju. I koncepti teoretičara o poimanju filma također su raznovrsni, nekima je film tek informacija a drugima estetički pravac. Znanstvenica Emina Kečo-Isaković teoriju filma posmatra elementom komunikacijske znanosti koji u sebi sadrži tri dijela. Prvi dio sačinjava filmska teorija, estetika filma i filmska umjetnost, drugi historija i razvoj filma a treći market, producenti, kino i gledaoci.

Isakovićeva ističe da mediji koji su nastajali nakon filma, poput televizije, nisu ugrozili film i razlučuju medij filma kao veoma unosno i profitabilno sredstvo:

„Dobar film donosi najmanje 50 miliona dolara profita. Nije slučajno da se danas još uvijek grade velike kino-dvorane, tzv. multiplex kina koja ostvaruju i veliku dobit. Publika tih kina su najvećim dijelom mlada generacija od 20 godine do 24 godine i broj te publike je godinama konstantan“.²

Ono što najviše intrigira u razvoju sredstava masovnog komuniciranja jeste problem reprodukcije umjetničkih djela, da li su dakle dovoljno umjetnička i mogu li nova sredstva komuniciranja poroditi novu umjetnost. Kultura, zahvaljujući medijima koji pripadaju svima, cijelom društvu, postaje izazov i pobuna čovjeka da sebe spozna. Savremen čovjek želi biti dobro informisan kako bi mogao živjeti djelotvorno i pri tome nerijetko stoji na granici estetskog i funkcionalnog. Poruku koja oplemenjuje i upotpunjava njegov svijet instinktivno bira, nekada je njegov medij televizija, priča, film a najefektniji medij dominira i određuje izbor. Sadržaj jednog medija uvijek je drugi medij.

² Emina Kečo-Isaković, *Izazovi mas-medija*, Šahinpašić, Sarajevo, 2006, str. 51.

U nastavnom procesu primjena filma označava i poznavanje određenih načela među kojima je i estetičko načelo, razumijevanje i razvijanje kriterija, usklađivanje s drugim načelima i kriterijima. Pristup proučavanju filma kao estetskog i medijskog fenomena, podrazumijeva analizu filmskog narativa kao značajnog elementa moderne medijske kulture a zahvaljujući toj praktičnoj dimenziji analitičkog zadatka, filmska priča nam predočava sliku svijeta i odnosa koji u njemu vladaju. Da li je film estetska iluzija.

„Takva identifikacija i takav pristup proučavanju filma, i kao estetskog i kao medijskog fenomena, omogućavaju kompleksna tumačenja konceta neoliberalne ideologije utemeljene na kulturnoj industriji, te istraživanje koncepta medijalnosti koji predstavlja proces pretvaranja tehnički stvorene slike u samo struktuiranje svijeta. Film, na taj način, predstavlja vrlo interesantnu komponentu moderne medijske kulture“.³

Film je izuzetno koristan u edukativnim procesima. Predstavlja zaseban fenomen u okviru medijske kulture, i kao estetski čin i kao proizvod kulturne industrije. Posmatrajući razvoj filma od prve projekcije kada je publika skakala sa sjedišta i krila se ispod stolica, filmova sa naracijom, koncepta kreiranja zvijezda i *star sistema*, zvučnog filma, filma u boji do modernog koncepta medijske kulture, ne mogu se zanemariti njegove funkcije koje se mogu upotrijebiti u pedagoško-didaktičkom konceptu i ogromno estetičko djejestvo prožeto u svim fazama razvoja.

2. Pravi čovjek od filma

Sergej Ejzenštejn film nije smatrao retoričkim medijumom. Iako su neki kritičari njegove filmove smatrali propagandnim tekstovima a drugi optuživali da je teoretičar retorike, za Ejzenštejnovu teoriju o konačnoj svrsi filma najbitnije jeste razmatranje pojmova koji su krajnje suprotni jedan drugome, propitivanje odnosa nezavisne umjetnosti i retorike. Ako bismo određenije definirali retoriku kao proučavanje ciljeva, metoda i djejestava izlaganja, očigledno je da film kao medijum svoj cilj intelektualnoga ili emotivnog djelovanja na publiku realizira snažnim i jasnim prijenosom ideja posredstvom govornika i/ili filmskog stvaraoca, prirodno postavljajući retora u položaj potpune vlasti nad publikom.

Međutim, autoimuna umjetnost također privlači Ejzenštejna, retorički model je bio suviše jednostavan za njegov prefinjen ukus a naročito se zanimao o smislu slike koja se, smatrao je, spontano razvija iz predstava kojima umjetnik barata. U njegovoj misli možemo naći čak i tragove misticizma, poput romantičarskih teoretičara umjetnosti on vjeruje da je sve prirodno i primarno samo po sebi i istinito.

„U jednom stvarnom smislu, Ejzenštejnova teorija filma je otelovila ovu dijalektiku mašine i organizma. Većina njegovih ogleda nastala je kao deo jednog estetičkog rata u Rusiji, kao pravdanje nekih vrsta filmskog stvaralaštva i kao kritika drugih vrsta. Oni su bili retorički u najpotpunijem smislu reči. Ipak, njegova teorija kao celina organski je živa. Kad god se ti ogledi prevedu, zapažamo kako utiču na stavove još jedne grupe teoretičara i filmskih stvaralaca“⁴

Žive i dosljedne rasprave iz uvažene intelektualne škole psihologije geštalta ne nalazimo samo kod Huga Minsterberga. Rudolf Arnhajm smatra da svi medijumi, poput slikarstva, muzike, plesa, imaju višestruku namjenu ali samo jednu estetsku, umjetničku funkciju koja nas upućuje na usredsređenost na sam medijum. Kritikuje tehnološka usavršavanja (zvuk, boja, trodimenzionalna fotografija),

³ Damir Kukić, *Medijska kultura*, Muzej grada Zenice, Zenica, 2013, str. 127.

⁴ Endru Dadli, *Glavne filmske teorije*, Institut za film, Beograd, 1980, str.57.

smatrajući da umanjuju djestvo filma. Filmsko iskustvo razmatra kao nestvarno a zbir tehničkih ograničenosti sirova građa filmske umjetnosti.

„Filmska umjetnost je proizvod napetosti između predstavljanja i izobličavanja. Ona se zasniva ne na estetskom korišćenju nečega u svetu, nego na estetskom korišćenju onoga što nam pruža svet“.⁵

Svoje viđenje Arnhajm pojašnjava na način da divljenje nekoj slici ne podrazumijeva divljenje reprodukovanoj temi, nego umjetnikovom osobitom načinu organizovanja nekih vrsta opažanja, odnosno organizaciji koju je dao slikar. Vidjevši usku vezu između svijeta i uma, osjeća da je svrha umjetnosti opažanje i izražavanje opće slike postojanja.

„Motivi kao uzdizanje i padanje, dominacija i potčinjenost, slabost i snaga, sklad i nesklad, borba i mirenje, obrazuju osnovu čitavog postojanja. Nalazimo ih u sopstvenom umu i u odnosima sa drugim ljudima, u ljudskoj zajednici i u prirodnim događajima. Opažanje i izraz ispunjavaju svoju duhovnu misiju samo ako u njima iskusimo više od odjeka sopstvenih osećanja. Oni nam omogućavaju da shvatimo kako su snage koje se komešaju u nama samo pojedinačni primeri istih snaga koje dejstvuju u celom svemiru“⁶

Pojedinačna razmišljanja o prirodi filmskog fenomena, mehanizmima koji funkcionišu u filmskom djelu i, nimalo nebitno, estetičkim mjerilima za njegovo procjenjivanje, počinju 1950.godine obimnim djelom Gvida Aristarka pod nazivom *Istorija filmskih teorija*. Najbitnija pitanja o filmskoj estetici podrazumijevaju promišljanja da li je film samostalna umjetnost, da li je riječ o pravoj umjetnosti ili je vrh do kojeg je stiglo ostalih šest umjetnosti. Prvi problem istraživača jeste sam smisao postojanja filma, odnosno pitanje sna i stvarnosti. A, ko je pravi čovjek od filma:

„Pravi čovjek od filma je onaj za koga se neka datost, čak i potpuno apstraktna ili čisto moralne ili sentimentalne prirode, neposredno pretvara i suvereno izražava filmskopskim činjenicama-senkama, svetlošću i oblicima koji se kreću u filmofonskom okviru.“⁷

Pravi čovjek od filma kontinuirano razvija svoja davanja, dakle ono što zahtijevaju filmske analize ali i publika, filmski kritičari odnosno mjesto koje budući film pronalazi u društvenom kontekstu. Stereotipi ukorijenjeni u kulturološke matrice intenziviraju proces rasta moći informacija što, poput svake digitalne informacije, potpomaže njihovoj manipulaciji. Prepoznavanje odnosa simboličkog, realnog i imaginarnog u filmskim analizama je posebno interesantno što podrazumijeva i nesporazume iliti čak definirane nesporazume, odnosno ciljane ovisno o tome koju informaciju film želi odaslati.

„ Posebno je interesantno prepoznavanje odnosa realnog, simboličkog i imaginarnog u filmskim analizama. Pomenute tri kategorije Lacan dovodi u vezu ističući kako realno nije moguće jer ga je nemoguće uobličiti u simbolički poredak, te da realno stalno podriva značenje simboličkog koje obavlja čovjekov život. Na ta j način, realno nije nešto što je potpuno simbolizirano nego je neuspjeh i nedostatak koji se stalno popunjava simbolima i fantazijom.“⁸

Također, bitno je naglasiti da skoro svaka država ima svoj univerzalni estetički jezik, stanoviti kolektivistički narativni konsenzus, poput 'armaturnog sastojka'. Posmatrajući tako poimanje estetskog u filmu dobija drugačiju dimenziju. Tako i svojevrсна kodirana 'skromnost i vjera' u

⁵ Isto, str. 27.

⁶ Endru Dadi, *Glavne filmske teorije*, Institut za film, Beograd, 1980, str.33.

⁷ Anri Ežel, *Estetika filma*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1978, str.18.

⁸ Damir Kukić, *Medijska kultura*, Muzej grada Zenice, Zenica, str. 133.

samoograničenost perspektive koja čak ide i do autorironije, odlika je nekadašnje sarajevske tzv. *new primitivism škole*.

„No, iako vole priču i pripovijedanje, oni istu često gledaju da potkopavaju naratorom koji se izravno obraća gledaocu (intradijegetički voice-over), a ponekad (rjeđe) i destruktivnim montažama u razini filmskog sižea ili pak okvirnim meta-pričama. Drugačiji, nefabularni filmovi, filmovi „stanja“, tzv.art-filmovi, jednostavno nisu privlačni bh.autorima.“⁹

3. Zaključak

Jedan naučni rad ne može odgovoriti na sva pitanja inicirana njegovim nazivom. Pojava novih medija (Internet, web prezentacije, multimedija, videoigre, virtualna stvarnost, digitalni tekstovi, CD-ROM-ovi, DVD-ovi) je izmijenila tradicionalnu paradigmu masovnog komuniciranja a njihovim funkcioniranjem je stvorena nova estetika. Novi mediji spajaju estetiku starih medija sa modernom tehnologijom, smatra Damir Kukić u svom istraživanju o utjecaju novih medija kao nove avangarde, naglašavajući kako je u okviru modernog obrazovanja potrebno znati njihove karakteristike funkcioniranja.

Da li je pojavom novih medija riječ o regresivnoj fazi ili redefiniranju postojećeg koncepta znanja, kulture, filozofije, umjetnosti, njihovoj metamorfozi u novu dimenziju estetskog, kazat će nam vrijeme.

Literatura:

1. Agel Henri, *Estetika filma*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1978.
2. Andrew J. Dudley, *Glavne filmske teorije*, Institut za film, Beograd, 1980.
3. Ibrahimović Nedžad, *Bosanske filmske naracije, dokumenti o raspadu*, Bosanska riječ, Tuzla.
4. Kečo-Isaković Emina, *Izazovi mas-medija*, Šahinpašić, Sarajevo, 2006.
5. Kukić Damir, *Medijska kultura*, Muzej grada Zenice, Zenica.

⁹ Nedžad Ibrahimović, *Bosanske filmske naracije, dokumenti o raspadu*, Bosanska riječ, Tuzla, str.18.

POTICANJE DJEČAKA NA ČITANJE DNEVNIČKOM PROZOM

Sažetak

Ovaj je rad usmjeren na utvrđivanje važnosti čitanja školske lektire te knjiga općenito u nižim razredima osnovne škole. Naglasak će biti na poticanju učenika koji imaju problem s čitanjem te projektu *Boys reading* koji se provodi u sklopu projekata Europske unije kojim se dječake želi potaknuti na čitanje.

Cilj istraživanja je ispitati učeničko zanimanje za lektiru, posebno interes dječaka te ih poticati na isto. Nakon što su učenici pročitali *Gregov dnevnik*, odrađen je sat lektire na kojem su razgovarali o svojim čitalačkim navikama. Smisao čitanja *Gregovog dnevnika* je upoznavanje s grafičkim romanom kao novom književnom vrstom koja bi mogla biti prihvatljiva i zanimljiva učenicima sa slabije razvijenim navikama čitanja.

Rezultati istraživanja pokazali su kako većina učenika školsku lektiru smatra dosadnom i zastarjelom što nam govori da su potrebne promjene u provođenju lektire i u odabiru naslova koji će se čitati te je potrebno učenike još više poticati na čitanje uz suvremenije metode poučavanja te izmijenjene naslove.

Ključne riječi: lektira, čitanje, dječaci, boys reading, grafički roman, Gregov dnevnik

Summary

This paper is trying to determine importance of reading obligatory literature and books overall in lower grades of elementary school. Main focus will be on motivating students that have troubles reading and on project "*Boys reading*" that is being conducted under the project of European Union which main goal is to encourage boys to read.

Goal of research is to find out student's interest in obligatory reading, especially boys and encourage them to do so. After reading the book "*Diary of a Wimpy Kid*", they had class where they talked about their reading habits. The point of reading "*Diary of a Wimpy Kid*" is getting to know graphic novel as new literature type that could be acceptable and understandable for students with less developed reading skills.

Research results showed that most of the students consider obligatory reading boring and outdated which tells us about needful changes in conducting obligatory reading as well as about types of books which books should be read and it's necessary to encourage students to read with new types of literature.

Keywords: obligatory reading, reading, boys, graphic novel, *Diary of a Wimpy Kid*

¹ Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Osijek

² Dječji vrtić Maza Valpovo

Uvod

Lektira je obavezna sastavnica nastave Hrvatskog jezika. Pojavljuje se već u prvome razredu osnovne škole, a učenike prati sve do njihovog kraja školovanja, odnosno završnih razreda srednje škole. Nezaobilazna je u svim razredima te se upravo ovdje otvara pitanje koliki je zapravo interes učenika za njezino čitanje.

Oduvijek se javljao problem nezainteresiranosti učenika za čitanje školske lektire. Naglašava se kako im je čitanje školske lektire naporno i dosadno te im je teško pronaći nešto zanimljivo za čitanje. Zbog tih razloga nastajala su različita rješenja te projekti kako bi se stalo na kraj ovome problemu ili kako bi se barem ublažio. Jedan od takvih projekata jest *Boys reading*, odnosno *Dječaci čitaju*. Istraživanja su pokazala kako čitanje ima utjecaja u mnogim područjima te da je problem s čitanjem mnogo češći u dječaka nego u djevojčica. Naime, kod dječaka postoji 3 do 5 puta veća mogućnost dijagnosticiranja teškoća u čitanju. Zbog toga češće će se dogoditi da ponavljaju razrede upravo zbog čitanja. Poznato je i da dječaci imaju niže rezultate na standardiziranim testovima te da u većoj mjeri napuštaju škole i imaju problema s ponašanjem (Brozo, 2010; PISA, 2012). Upravo zbog tih razloga, kako bi se dječake potaklo na čitanje te se širila pismenost, nastao je projekt *Boys reading*. Vjeruje se da čitanje ima utjecaja da duže školovanje, odnosno ne samo uspješno pohađanje srednje škole već i fakulteta te uspješnu karijeru. Ovaj projekt ima za cilj povećati i motivirati dječake na pisanje i čitanje, otvaranje škola u kojima će se koristiti privlačni obrazovni materijali, s naglaskom na prilagođivanje čitanja i pisanja pojedinačnim potrebama dječaka. Zatim, osiguravanje muških uzora koji se vežu uz čitanje te razvoj ideja koje imaju za cilj razvoj jezika na način koji je zanimljiv i zabavan učenicima.

U našem obrazovnom sustavu postoji točno propisan popis lektira za pojedini razred kojeg utvrđuju stručnjaci. Ovdje nailazimo na problem. Postoje naslovi lektira koji učenicima nisu zanimljivi, iako oni imaju veliku književnu važnost te ih zbog toga moraju pročitati. Rješenje je možda upravo u tome, mijenjati naslove obvezne školske lektire kako bi ona bila privlačnija svojim čitateljima.

Lektira u nastavi hrvatskog jezika

Školska lektira može se definirati kao „ono što se čita, čitano gradivo, štivo“ (Anić, 1994). Međutim, ovo je preširoko objašnjenje jer se učenici u svojem obrazovanju susreću s građom i tekstovima koji se nalaze u udžbenicima ili sličnom literaturom koja ne mora biti književna pa ih ne smatramo lektirama. Rosandić je dao drugačiju definiciju lektire. Navodi da je lektira književno djelo za samostalno čitanje kod kuće uključena u nastavni program. (Rosandić, 2005).

Lektira je važna sastavnica nastave hrvatskog jezika i književnosti te se pojavljuje od samog početka osnovnoškolskog obrazovanja, odnosno već u prvome razredu, a s njome se učenici susreću sve do završnih razreda srednje škole, odnosno tijekom cijelog svog obrazovanja. Lektira je jedna od rubrika u imeniku predmeta Hrvatski jezik. Podsjetimo se, sastavnice koje nalazimo u imeniku iz područja Hrvatski jezik jesu: hrvatski jezik, književnost, jezično izražavanje koje se dijeli na usmeno i pisano, medijska kultura te lektira. Lektira je u imeniku izdvojena sastavnica, ali zapravo pripada nastavi književnosti.

Lektira predstavlja veliki problem u našem obrazovnom sustavu. Problem se javlja u tome što učenici ne čitaju knjige, tj. štiva koja su im zanimljiva. Nerazmjer je između njihovih interesa i zadanih naslova u obaveznoj lektiri. (Jerkin, C., 2012). Najčešće je problem i što su učenici prisiljeni čitati lektiru. Ona predstavlja problem i učiteljima koji pokušavaju učenicima osmisliti zanimljive, a ujedno poučne sate lektire te ih motivirati i potaknuti na čitanje.

Književnost je samostalno nastavno područje Hrvatskoga jezika sa svojom posebnom svrhom, ciljevima i zadacima. Dakle književnost se uključuje u nastavu svih jezika s jednakim ciljem poboljšanja jezične kompetencije, ali nastavi materinskoga jezika povjerava se još jedan primaran cilj „razvijanja čitateljske kulture“ (Jerkin, C., 2012).

Motivacija učenika za čitanje

U današnjem vremenu suvremenih tehnologija, poticanje na čitanje nije jednostavno. Više nije dovoljno učenicima ponuditi klasična djela dječje književnosti. Nije dovoljno samo čitanje i pisanje, tj. tradicionalna pismenost. Potrebno je čitati informacije koje dolaze bilo iz televizijskih emisija, časopisa, radija, filmova ili serija, interneta i raznih web stranica. Djeca se susreću s auditivnim i vizualnim recepijentima sve ranije, stoga je njihova primjena u primarnom obrazovanju neizbježna. Motivacija za čitanje temelj je za učenje o književnosti, a motivaciju za čitanje u ranoj dobi razvija se kroz čitanje djela za djecu i mlade. Prednost grafičkog romana je ta što kombinacijom teksta i slike podsjeća na suvremene medije i suvremen način komunikacije te je time približen mlađoj publici. Ovakav oblik medija poznat im je iz crtanih filmova, reklama ili interneta. Poznato je da u današnjem vremenu djeca sve manje i manje čitaju. To su pokazala brojna istraživanja, ali isto tako, u pojedinim zemljama, kao na primjer u Njemačkoj, javlja se trend koji pokazuje da je uz beletristiku, dječja knjiga najprodavanija. Isto tako drugu poziciju, zauzima i u prevođenju knjiga.

Boelmann je istraživao problem ne čitanja kod novijih generacija sa stajališta spola i roda. Ispitivao je fenomen slabijeg čitanja djece, posebice dječaka. To su pokazala i istraživanja PISA-e. S obzirom na porast vizualnih i auditivnih medija, smatralo se da će rezultati istraživanja biti još gori, odnosno da će se pokazati kako dječaci diljem svijeta imaju manju zainteresiranost za čitanje. Međutim, rezultati su bili drugačiji. Nisu bili puno niži, kao što je bilo očekivano. Bili su jednaki, tj. pokazali su niže rezultate dječaka naspram djevojčica, ali se nije dogodilo pogoršanje. Smatra se da je do ovakvih rezultata došlo zbog dva razloga. Jedan je taj što je poticanje na čitanje urodilo plodom, a drugi je da su se autori štiva prilagodili mladim čitateljima. Stvorili su se tekstovi, tj. djela koja su zanimljiva mladim muškim čitateljima. Jedan od takvih primjera je i sam *Gregov dnevnik*, ali i njegove slične inačice koja su laka, zabavna i rado čitana štiva.

Da bi čitatelji uzeli nešto čitati, štivo im prije svega mora biti zanimljivo te im pobuditi interes. Motivaciju za čitanjem probudit će upravo interes. Važno je da čitatelji, u ovom slučaju učenici čitaju ono što ih zanima. To će se dogoditi ukoliko budu imali slobodu čitanja. Književni kritičari i pedagozi ne slažu se s ovim mišljenjem zbog toga jer će učenici u većem djelu birati trivijalnu književnost, naspram one kako oni nazivaju “prave, vrijedne književnosti”. Trivijalna književnost nema estetsku vrijednost, ali ona nije tako beznaдна. Naime, čitajući popularna književnost, mladi će čitatelji učiti o sebi, svojim interesima, a prije svega razvijati će čitalačke navike. Budući da je čitalačke navike potrebno pobuđivati sve ranije, pokušava se razvijati trend u kojem će se djecu ispitivati što ona žele čitati, što je njima zanimljivo. Možemo reći da se daje naglasak kvantitetu ispred kvalitete. Pedagozi i učitelji bi trebali imati posebne vještine kojima će razvijati interes za čitanje svojih učenika. Školska bi lektira trebala pratiti razvoj učenika i svojim naslovima biti bliska onome što učenike zanima. Ona bi trebala biti usklađena s razvojnim potrebama učenika. Prema tome, cilj čitalačkog odgoja trebao bi biti povećanje čitanosti među mladim čitateljima tako što će im biti ponuđena štiva koja su u skladu s njihovim potrebama. (Arend, Mahrt, 2015).

Prilikom provođenja istraživanja za ovaj rad, učenike 4. razreda pitalo se što bi oni htjeli čitati, odnosno što bi htjeli imati za lektiru. Odgovori učenika bili su zapisani na ploči u obliku oluje ideja. Njihovi odgovori bili su: knjige o životinjama, Gregov dnevnik, Vuk samotnjak, knjige o svemiru, misteriji, čarolije, Harry Potter, horori, knjige o moru, Zmajev zagrljaj, Zagor, Gospođa Hole, Dnevnik Pauline P., detektivski dnevnik, Zagonetni dječak, Povratak izvanzemaljaca, humoristična štiva, djela s mnogo akcije, knjige o junacima,

svjetski rekordi, Alisa u zemlji čudesa, biografije, Knjiga o džungli, knjige o robotima ...

Projekt “ Boys reading”

Sve se više javlja težnja za boljim odgojno-obrazovnim sustavima i uvjetima u kojima se učenici nalaze, a već duže vrijeme pokušavaju se osigurati što bolji uvjeti za sve učenike. Ovo se posebno

odnosi na učenike migrante koji su u središtu ovih pokušaja. Jedan od relativno novih pokušaja osiguravanja boljih uvjeta je osiguravanje jednakosti za dječake. Diljem Europe provode se projekti koji se bave ovom tematikom, a jedan od njih je i “Boys reading”. Prepoznata je potreba za posvećivanjem posebne pažnje upravo ovoj skupini. Potrebno je razvijati pismenost i pozitivne stavove prema pismenosti, posebice čitanju kod dječaka adolescentske dobi jer upravo je ova skupina u potencijalom riziku. Prema istraživanju PISA-e iz 2012. godine:

- Dječaci imaju najniže rezultate na standardiziranim testovima.
- Kod dječaka, za razliku od djevojčica postoji 3 do 5 puta veća vjerojatnost dijagnosticiranja teškoća u čitanju.
- Dječaci u većem broju ponavljaju razrede zbog nedovoljnih ocjena iz čitanja.
- U usporedbi s djevojčicama, 50% više dječaka ponavlja razred.
- Dječaci u većoj mjeri napuštaju školovanje tijekom srednje škole i imaju problema s ponašanjem. (Brozo, 2010; PISA, 2012).

Velik broj istraživanja pokazao je da je ova skupina, dječaka adolescenata, u rizičnoj skupini od akademskog neuspjeha koji je povezan sa slabo razvijenim navikama čitanja. Odnosno, učenici čitaju slabije, navode da čitaju jer se to od njih traži te im je teško pronaći zanimljivo štivo. Nasuprot tome, istraživanja su pokazala da “uključeni čitači” imaju veće šanse za dulje školovanje i uspješniju karijeru te općenito veće mogućnosti u životu. Zbog toga se prepoznala težnja za provođenjem ovakvih projekata.

Ciljevi projekta

Ovaj projekt ima za cilj uključiti čitanje u svakodnevni život dječaka u dobi od jedanaeste do petnaeste godine života. Tvrdi se da je ovo moguće izvesti samo ako dječaci ove dobi ostvare kontrolu nad čitanjem i ako su u mogućnosti birati knjige za čitanje koje zadovoljavaju njihove potrebe za čitanjem te one naslove koji su im zanimljivi. Naravno, ovaj projekt zahtjeva suradnju i trud svih partnera koji su u odgojno-obrazovnom procesu, a to su učitelji, nastavnici, pedagozi, ravnatelji, roditelje te lokalnu zajednicu. Projekt *Boys Reading* zahtjeva podjednako uključivanje dječaka i djevojčica u proces pisanja i čitanja.

Ciljevi projekta su:

- Povećanje motivacije i interesa dječaka za čitanje i pisanje s ciljem smanjivanja rodni razlika.
- Otvaranje škola prema korištenju privlačnih obrazovnih materijala, uključujući digitalne materijale, prilagođavanje čitanja i pisanja pojedinačnim potrebama dječaka.
- Osiguravanje muških uzora koji se vezuju uz čitanje.
- Razvoj inicijativa koje imaju za cilj razvoj jezika na način koji je zabavan i privlačan dječacima adolescentske dobi. (<http://boysreading.org/index.php/hr/about/16-objectives>)

Aktivnosti

Kako bi se ostvarili navedeni ciljevi, u sklopu projekta provodi se izobrazba stručnjaka u odgojno-obrazovnom procesu koji će raditi s dječacima u dobi od jedanaeste do petnaeste godine starosti. U projektu će još sudjelovati nastavnici iz područja hrvatskog jezika i književnosti, nastavnici koji rade s učenicima s posebnim potrebama te školski knjižničari. Bavit će se sljedećim aktivnostima:

- Provoditi istraživanja s ciljem utvrđivanja suvremenih kretanja u području poticanja čitanja kod dječaka, voditi se ključnim programima i primjerima aktivnosti za poticanje čitanja kod dječaka adolescentske dobi.

- Pripremati Priručnik za čitanje dječaka koji uključuje: uvod u literaturu za dječake adolescentske dobi, prikaz značajnih tekstova za dječaka, smjernice i ideje za uspješno poticanje čitanja kod dječaka, smjernice i ideje za uključivanje literature za dječake u kurikulum, primjeri radionica i aktivnosti za poticanje čitanja kod dječaka, studije slučaja čitanja kod dječaka.
- Razvojem izobrazbe za nastavnike i suradnike o korištenju priručnika za čitanje dječaka.
- Primjenjivati priručnik u odabranim razredima, raditi na poboljšanju priručnika te razvoj studija, a jedan od ciljeva će biti istraživanje načina na koje tehnologija može podržati pismenost kao društvenu praksu.
- Razvijati interaktivni portal sa sredstvima i materijalima na jezicima svih partnerskih zemalja. (<http://boysreading.org/index.php/hr/about/17-activities>)

Grafički roman

Posljednjih godina sve više raste popularnost grafičkih romana. Iako su učenicima zanimljivi za čitanje, još uvijek ih rijetko nalazimo među školskom lektinom. Međutim, grafički roman nije nova pojava u svijetu literature, on već dugo postoji u dječjoj literaturi, iako su prva djela ovog hibrida bila namijenjena odraslima. Ovaj se pojam prvi puta upotrebljava 1978. godine, a upotrijebio ga je Will Eisner za svoje djelo *Contract with God*. Eisner ga je htio odvojiti od ostalih djela koja su tada bila popularna na kioscima te ga označiti kao ozbiljnu stripovsku naraciju. (Mayer, L., Živković Zebec, V. 2017).

Što je to zapravo grafički roman? Prema Mayer, Živković Zebec (2017) kritičari, izdavači i autori ponekad izjednačavaju kritički roman sa stripom. Razlika između ova dva pojma jest da se grafičkim romanom smatra svako djelo koje opsegom stranica čini knjigu, a obuhvaćeno je grafičkim elementima, odnosno to je samostalna knjiga koja može biti napravljena i u obliku stripa. Prema tome grafičkim romanima se smatraju zbirke stripova koji su povezani istom temom ili istim autorom, ali to mogu biti i samostalne priče. U hrvatskoj terminologiji objašnjavanje grafičkog romana nešto je kompleksnije. S obzirom na to da je strip mlad medij, njegova je terminologija oskudna i nedorečena. Tako postoji definicija koja kaže da je grafički roman zapravo ozbiljni strip namijenjen odraslima. Doslovan prijevod s engleskog “graphic novel” bio bi grafička novela što je također pogrešno. Prema tome, strip koji je ozbiljan, suvremen i nije namijenjen djeci naziva se grafički roman.

Postoji još jedno vrlo važno neslaganje vezano uz grafički roman. Je li grafički roman zaseban književni žanr ili je je on izdavački medijski format. U prvom slučaju grafički roman označava podgrupu stripova koji se zbog svojih sadržajnih i kvalitativnih obilježja svrstavaju u grafičku književnost. U drugome slučaju, grafički roman kao izdavački medijski format, pojam određuje “specifičnim produkcijskim odnosima, marketinškim strategijama i načinima distribucije”. Ovime roman razlikuje od klasične vrste stripa. (Mayer, Živković Zebec, 2017). Grafički roman prelazi granice romana i stripa. On objedinjuje slikovne elemente s pripovjednim elementima romana i stvara nove mogućnosti i novu formu. Slike koje se nalaze ispod ili iznad teksta nezaobilazan su dio romana. one su nerazdvojive i daju romanu potpuno novo značenje. Često su toliko bitne za radnju romana da mu daju novi smisao.

Važne značajke grafičkog romana jesu: strip u formatu knjige, grafička književnost namijenjen odraslim čitateljima, književne pretenzije i samorefleksivno-autofikcionalno narativno stajalište, nesarjalizirane, fikcionalne ili nefikcionalne naracije, eksperimentalna uporaba slike i teksta, distribucija putem knjižara, prevladavanje oblikovanja stranice tipičnih za strip. (Abel, Klein, 2016). Prema ovim značajkama, grafički roman pripada književnosti za odrasle. Postoje grafički romani koji se bave temama odrastanja, adolescencije, prvih ljubavi, izgradnji vlastitog identiteta. Njih svakako možemo uvrstiti u književnost za djecu i mlade.

Istraživanja su pokazala kako bi upravo grafički roman mogao pobuditi zanimanje kod djece koja inače ne čitaju. Naime, poznato je da djeca radije čitaju stripove, dok im je školska lektira nezanimljiva. Ističe se nesklad između školske lektire i “privatne lektire”. To znači da učenici u školi gledaju i čitaju prikladne i dubokoumne medijske sadržaje, a kod kuće gledaju holivudske filmove i čitaju popularnu literaturu poput stripova. S obzirom na to da se stripovi smatraju kao književnost niže klase, djecu se više potiče na čitanje knjiga i propisane lektire u odnosu na stripove. Smatra se da strip ima manju vrijednost. Prema tome, grafički roman odigrat će važnu ulogu kod djece koja su inače sklona ne čitanju jer se grafički roman za razliku od stripa ne smatra bezvrijednom književnosti. Čitanje grafičkog romana nije jednostavno. Potrebno je uz tekst, čitati i slike, a svako od njih ima svoj način čitanja i kodiranja te ih je potrebno međusobno povezati. Čitanje slika također se smatra umjetnošću. Djeci je zabavno čitati slike. “ „Tko nauči čitati strategije prikaza u grafičkim romanima, vježba sve vrste pismenosti— tvrdi Hallet. (2012: 2), a potvrđuju to mnogi znanstvenici i stručnjaci.“ (Mayer, Živković Zebec, 2017). Prazan prostor između teksta i slika postavlja izazove. Kao što je već spomenuto, potrebno je povezati značenje slike i teksta, a ono nije eksplicitno izrečeno. Time se opovrgava da slikovni elementi grafičkog romana onemogućuje imaginaciju i kreativnost čitatelja. Zbog svoje svestrane i hibridne prirode, grafički roman ne poučava samo o književnosti već i medijima i estetici. Naravno, neizostavno je i razvijanje čitateljskih sposobnosti i razumijevanja teksta. Sve ove pozitivne odlike grafičkog romana navode na to da bi djeca koja nemaju razvijenu naviku čitanja ili jednostavno ne vole čitanje, također postanu ljubitelji knjige i čitanja. Grafički roman se smatra prijelaznim oblikom lektire, odnosno oblik lektire koji će ih voditi od jednostavnijih štiva prema onim ozbiljnijim, klasičnim djelima. Ova je pretpostavka u suprotnosti s gore navedenim pozitivnim učincima koje grafički roman ima na čitanje i pismenost, ali je u razmjeru s time da ga se smatra manje vrijednim.

Gregov dnevnik

Gregov dnevnik ciklus je djela od dječaku Gregu. Gregove dnevnike napisao je Jeff Kinney. Prvi nastavak objavljen je 2007. godine. Sada postoji 10 nastavaka. Gregov dnevnik preveden je na čak 52 jezika što govori o njegovoj popularnosti te radoj čitanosti. Jednako je popularan među dječacima i djevojčicama, a dobio je i mnoge nagrade. Postoji mnogo inačica i raznih imitatora Gregovog dnevnika. (Dolle-Weinkauff, 2017) Neki od nastavaka koji se mogu pronaći u našim knjižnicama jesu: Kronike Grega Heffleyja, Lijevo smetalo, Ljetna žega, Rodrick rastura, Snježna groznica, Sumorna stvarnost, Točka na i.

Zbog čega je Gregov dnevnik toliko popularan među svojom publikom? Popularnost se može pripisati upravo karakteristikama grafičkog romana; tekst, odnosno odlomci teksta su poprilično kratki, slike, tj. grafički elementi ispod ili iznad teksta umanjuje ozbiljnost djela, dok su teme preuzete iz svakodnevnog života mladih. Upravo je ovo jedan od razloga zagovaranja grafičkih romana u školskoj lektiri. Njime se otklanjaju prepreke na koje čitatelji nailaze. Umjesto toga, čitatelji nailaze na štivo koje je lagano i ne zahtjevno te zanimljivo za čitanje. To ne znači da knjige poput Gregovog dnevnika uzimaju za čitanje samo slabiji čitatelji. Teme koje se mogu pojavljivati nisu nimalo jednostavne s obzirom da se tiču odrastanja i izgradnje vlastitog identiteta.

No, tko je zapravo Greg Heffley? Greg Heffley je dječak koji ima otprilike 11 godina. Na početku radnje, odnosno prvog nastavka dnevnika krenuo je u 6. razred, tj. prema originalu u “junior high school”, s obzirom da je Gregov autor iz Sjedinjenih Američkih Država. Važno je primijetiti kako kroz nastavke dnevnika Greg ne stari, ostaje stalno u ovim godinama. U svojem dnevniku, odnosno kronikama, kako ih on naziva, opisuje sve što mu se događa. Često su to zgode i nezgode vezane uz školu, prijatelje te odnose u obitelji. Ne postoji klasična podjela likova, epizode su nadodane jedna na drugu i odvijaju se u školi, kod kuće ili među vršnjacima. Uzmemo li obzir žanrove, ovdje ih možemo naći nekoliko. Iz samog naslova, pojavljuje se dnevnik. Kažemo da je Gregov dnevnik grafički roman, što znali da s jedne strane imamo strip, a druge strane formu romana. Posljednja vrsta jesu kronike. Greg na početku prvog nastavka objašnjava kako on neće voditi dnevnik jer se time bave djevojčice. On će pisati kronike. Pod kronike podrazumijevamo „Popis povijesnih podataka,

činjenica, prikaza donesenih u vremenskom redosljedju. (Hrvatski leksikon) Dnevnik obuhvaća zapisivanje događaja iz zbilje u kojem je autor subjektivan i zapisuje svoja zapažanja i osjećaje. (Mayer, Živković Zebec 2017). Iako je Greg napomenuo da ne želi pisati dnevni te je naglasio da mu majka ne kupuje nikakvu bilježnicu na kojoj piše dnevnik, on se odlučuje na pisanje kronika. Smatra da će mu to možda koristiti jednog dana kada postane slavan.

Vrijeme radnje ne obilježava se posebno. Poznato je da započinje početkom školske godine odnosno rujnom, a završava lipnjem, odnosno krajem školske godine. Možemo reći da radnja prati školsku godinu. Škola je tematski privlačna mladim čitateljima jer zadovoljava njihove potrebe i interes, a forma dnevnika postavlja određenu bliskost između čitatelja i glavnog lika. Potiče čitatelja na empatiju i razumijevanje. Čitatelj se može u mnogo situacija poistovjetiti s Gregom jer prepoznaju slične situacije iz svojeg života.

Tijekom čitanja Gregovog dnevnika, čitatelji moraju obratiti pažnju na dva koda, a to su vizualni i literarni elementi. Literarni elementi jesu likovi, radnja, dijalози. Vizualni elementi su izgled stranice, boje, sjene, font, tj. stil slova. (Mayer, Živković Zebec 2017). Grafički elementi funkcioniraju tako da dolaze, ili kao ilustracije uz koji su i verbalni narativni elementi, ili kao dijelovi dijaloga likova, ili komentar crtača te ilustracije. Grafička rješenja najčešće dopunjavaju tekstovi to na humorističan način.

Popularnosti Gregovog dnevnika nije doveo samo format grafičkog romana niti forma dnevnika kojima je mladima toliko privlačna. Postoji još jedna važna značajka, a to je upravo sam lik Grega. On je “slabašan klinac” koji upada u različite nevolje, ali se iz njih uspješno i izvlači. On nije popularan, već naprotiv, “outsider”. Svojim likom podsjeća na likove Charlja Browna ili Paju Patka, a upravo su takve priče, o nestašnim dečkima najpopularnije među svojim najmlađim čitateljima. (Mayer, Živković Zebec 2017). Možemo reći da Greg nije junak, već antijunak, ali to ne znači da zbog toga nije simpatičan svojim čitateljima. On je jednostavno “simpatični outsider” koji bez imalo truda pokušava doći do boljeg materijalnog stanja te u viši društveni sloj. Sam za sebe kaže da je lijn, ali naravno, za to ne smatra sebe krivim, već problem seže daleko u njegovo “djetinjstvo”. Navedena obilježja tipična su za pikarski roman. Pikarski roman je vrsta romana u kojem fabularnu i sadržajnu os romana tvore pustolovine glavnog lika, picara, probisvijeta, čovjeka bez ugleda i društveno poželjne podrijetla, ispričana u prvom licu. Roman je ispričan na satiričan način. (Hrvatski leksikon 2017).

Humor je neizostavan dio ovih romana. Ponekad se smijemo s Gregom, ponekad Gregu, ponekad se možemo poistovjetiti s njime, ponekad ne, ali uvijek se može naći barem nekakva poveznica s njime. Upravo se ovdje otvara pitanje je li faktor empatije ili simpatije uzroku privlačnosti čitanja.

Gregov dnevnik u nastavi

Iako Gregov dnevnik nije na popisu za obaveznu lekturu, obrada djela može se provesti na razne načine, na primjer u obliku projektnog dana ili raznim drugim nastavnim aktivnostima. Na stranici wimpykidclub.co.uk nastavnici i učitelji mogu naći mnoštvo ideja za rad s ovim romanom. Iako su svi materijali na engleskom jeziku, oni se mogu prilagoditi nastavi književnosti na bilo kojem jeziku. Uključivanje grafičkog romana kao što je Gregov dnevnik u nastavu učenike upoznaje s novim oblikom forme teksta. Njegovo uključivanje ima mnogo dobrobiti, a jedna od najvažnijih je poticanje na čitanje. Zatim su tu još i razvijanje pismenosti, razvijanje kreativnosti te razvoj jezičnog izražavanja. Uključivanje Gregovog dnevnika u nastavu, učenici mogu provoditi sljedeće aktivnosti:

1. susret s multimodalnim tekstovima i mogućnostima njihove interpretacije i razumijevanja, odnosno mogućnosti drugačijeg korištenja jezika koji je povezan s vizualnim elementima,
2. stvaranje vlastitih kreativnih stvaralačkih projekata po uzoru na Gregov dnevnik (odnosno obrađivani tekst), odnosno vlastito stvaranje multimodalnih tekstova u kojima treba doći do prožimanja vizualnog i literarnog, pisanje vlastitog dnevnika i slično,

3. problemski pristup i analiza sadržajnog dijela tih dnevnika koja podrazumijeva teme koje se u njima pojavljuju - škola, prijateljstvo, obitelj, odnos prema sebi i dr.,
4. prikaz autorova stvaralaštva i stila, osobito načina funkcioniranja humora i njegova jezika,
5. proučavanje paratekstualnih materijala – naslovne stranice (boje, prikazane ilustracije i slično); vlastito kreativno likovno izražavanje u vidu stvaranja vlastite naslovne stranice s odabranom ilustracijom koja je vezana uz tekst,
6. jezično izražavanje i stvaranje koje podrazumijeva dramatizaciju teksta, igranje uloga, improvizacije, debate i diskusije kao i prezentacije,
7. likovno izražavanje koje podrazumijeva izražavanje ideja crtežima, slikama ili skulpturama, korištenje različitih boja i tehnika, uzoraka, linija, oblika i prostora,
8. uključivanje korištenja tehnologije na različite načine kako bi se nastavni proces učinio djeci zanimljivijim i bližim, npr. snimanjem vlastitih dramatizacija, skečeva i slično. (Mayer, Živković Zebec 2017).³

Ciljevi i zadaci

Cilj ovog rada jest istražiti kakav odnos prema čitanju imaju učenici mlađe školske dobi, točnije 4. razred osnovne škole te pokušati odrediti probleme s kojima se učitelji i učenici nalaze kada je riječ o lektiri.

Istraživanjem se želi ispitati sljedeće (zadaci rada):

1. Utvrditi koliko učenici 4. razreda čitaju (obvezna lektira i slobodna štiva).
2. Utvrditi jesu li im naslovi za lektiru zanimljivi i što bi najradije čitali.
3. Pročitati jedan nastavak Gregovog dnevnika/Dnevnika Pauline P. i održati sat lektire na temelju zadanog djela.
4. Utvrditi bi li nastava lektire bila uspješnija i time zanimljivija kada bi se prilagodila učeničkim potrebama.

Ispitanici i metode

Istraživanje je provedeno u četvrtim razredima u Osnovnoj školi Ivana Kukuljevića, Belišće. Tablica 1 : Broj učenika koji su sudjelovali u istraživanju

RAZRED	Broj dječaka:	Broj djevojčica:
4.b (školska godina 2016/2017.)	6	9
4.b (školska godina 2017/2018.)	9	9
4.d (školska godina 2017/2018.)	10	6

Instrument koji je korištena tijekom istraživanja jest anketni upitnik, a postupak anketiranja. Anketiranje je postupak u kojem anketirani pismeno odgovaraju na pitanja koja se odnose na činjenice koje su im poznate ili na pitanja u svezi s njihovim osobnim mišljenjem. (Mužić, V., 2004.) Istraživanje se sastojalo od dva dijela, odnosno 2 anketna upitnika. Prvi anketni upitnik bio je općenito vezan za čitanje. Učenici su ga rješavali samostalno i anonimno. Drugi anketni upitnik osmišljen je

³ Preuzeto i prilagođeno sa stranice

http://www.wimpykidclub.co.uk/wpcontent/themes/wimpydefault/inc/pdf/WK_LESSON_PLANS_2014C.pdf

posebno za dječake, a posebno za djevojčice. S obzirom na to da su djevojčice imale zadatak pročitati nastavak Dnevnika Pauline P. po izboru, one su rješavale i anketni upitnik o tom djelu. Dječaci su imali zadatak pročitati jedan nastavak Gregovog dnevnika. Nakon toga su na satu lektire rješavali anketni upitnik o djelu kojeg su pročitali.

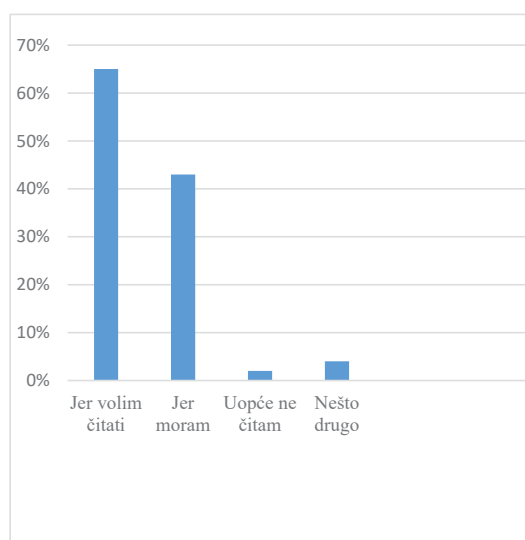
Nakon provođenja istraživanja i prikupljanja podataka slijedila je obrada podataka te prikaz rezultata. Podatke sam obradila te ih prikazala grafički i dala dodatno objašnjenje.

Rezultati i rasprava

Anketa o čitanju

1. pitanje: Čitam:

- a) jer volim čitati,
- b) jer moram,
- c) uopće ne čitam.

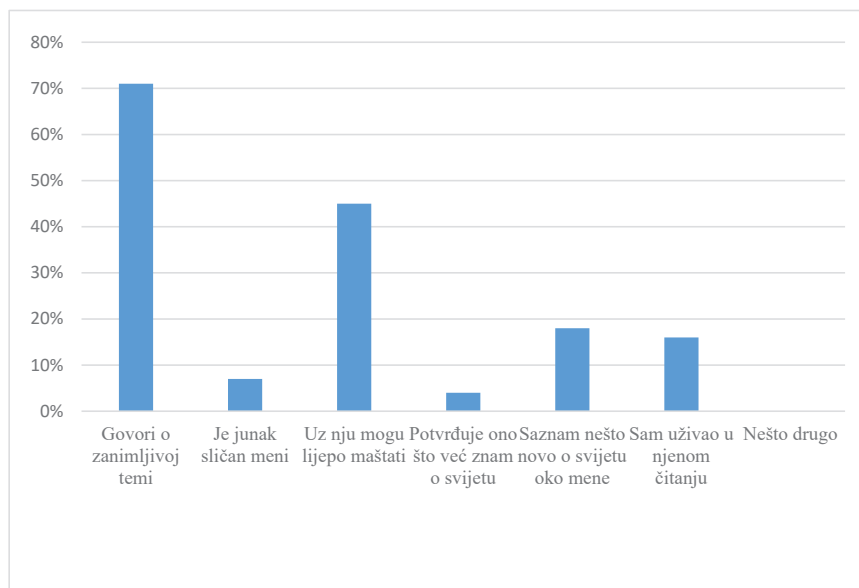

Grafikon 1: Odgovor na pitanje: Čitam jer...

Iz Grafikona 1 možemo vidjeti koje su odgovore učenici dali na pitanje zašto čitaju. Najveći broj učenika odgovorio je jer voli čitati, njih 32 tj. 66%. Odgovor da čitaju jer moraju čitati dalo je 43% učenika, tj. njih 21. Samo je 1 učenik odgovorio da ne čita uopće. Kao neki drugi razlog za čitanje učenici su naveli: "Volim čitati, ali mi se ne da", te: "Nadam se da će biti zanimljivo."

2. pitanje: Knjigu smatram dobrom, ako:

- a) govori o zanimljivoj temi,
- b) je junak sličan meni,
- c) uz nju mogu lijepo maštati,
- d) potvrđuje ono što već znam o svijetu,
- e) saznam nešto novo o svijetu oko mene,
- f) sam uživao u njenom čitanju,
- g) nešto drugo.

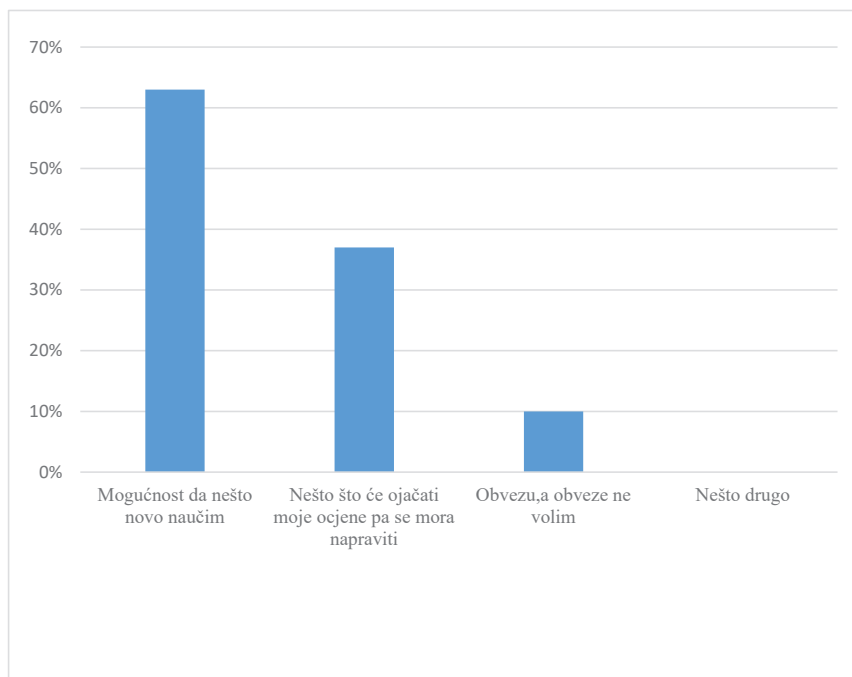

Grafikon 2: Odgovor na pitanje: Knjigu smatram dobrom, ako:

Grafikon 2 prikazuje kada učenici knjigu smatraju dobro. Može se vidjeti da je najveći broj učenika zaokružio odgovor kada govori o zanimljivoj temi. S ovime slaže čak 71% učenika. Najmanji broj učenika je dao odgovor d) potvrđuje ono što već znam o svijetu.

3. pitanje: Čitanje koje je obavezano (lektira ili zbog učenja) doživljavam kao:

- a) mogućnost da nešto novo naučim kao iz svake situacije u životu,
- b) nešto što će ojačati moje ocjene pa se mora napraviti,
- c) obvezu, a obveze ne volim,
- d) nešto drugo.

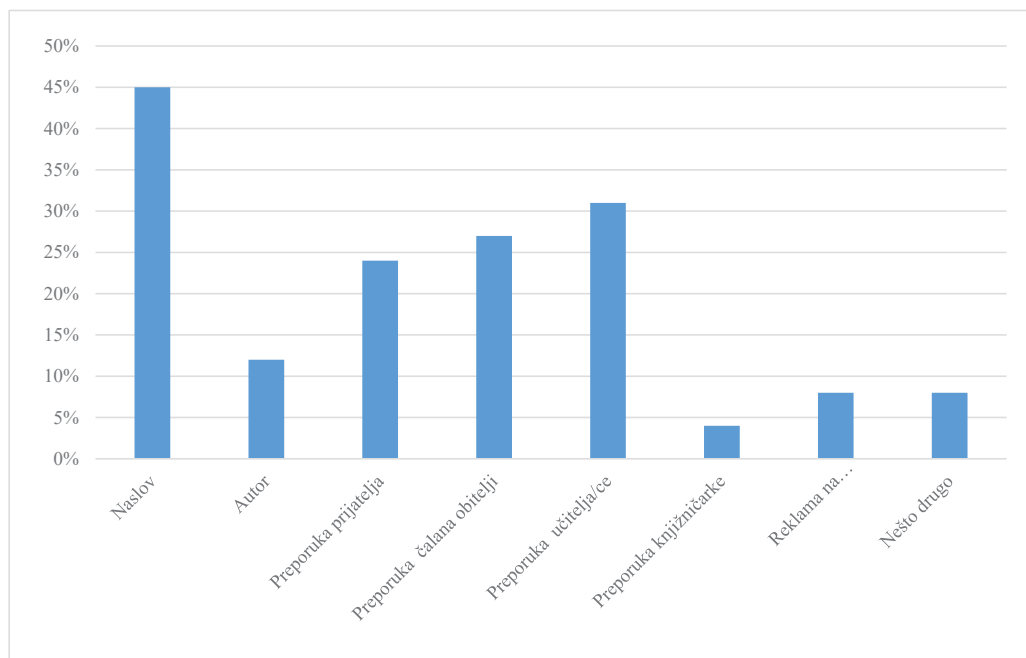

Grafikon 3: Odgovor na pitanje: Čitanje koje je obavezno doživljavam kao:

Iz Grafikona 3 vidimo kako učenici doživljavaju obavezno učenje. 63% učenika dalo je odgovor kako obavezno učenje doživljavaju kao mogućnost da se nešto novo nauči. 18 učenika zaokružilo je odgovor pod b) nešto što će ojačati moje ocjene pa se mora napraviti, dok je 10% učenika, tj. njih 5 reklo kako obaveze ne voli.

4. pitanje: Knjige biram po:

- a) naslovu,
- b) autoru,
- c) preporuci prijatelja,
- d) preporuci člana obitelji,
- e) preporuci učitelja/učiteljice
- f) preporuci knjižničarke,
- g) reklami na TV-u, radiju, časopisu,
- h) nešto drugo.

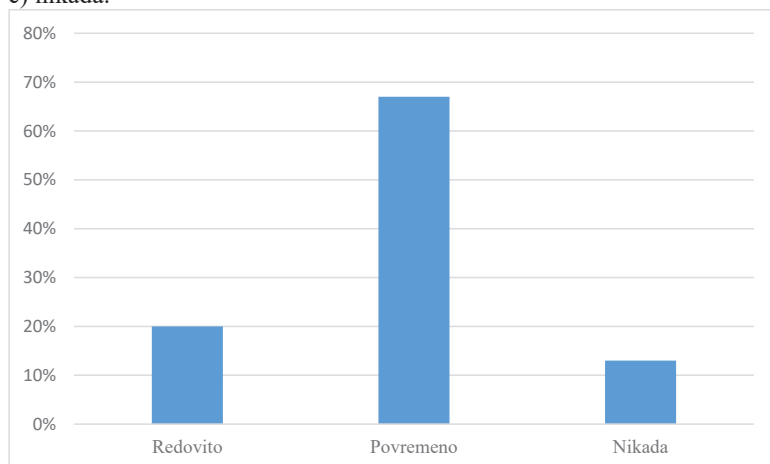

Grafikon 4: Odgovor na pitanje: Knjige biram po:

Grafikon 4 prikazuje kojim načelom učenici biraju knjige. Najčešći odgovor bio je prema naslovu. Ovaj odgovor dalo je 22 učenika. Sljedeći kriterij u odabiru knjige je preporuka prijatelja, člana obitelji ili učiteljice. Nekoliko učenika navelo je da knjigu bira prema broju stranica te po naslovnoj slici (8%).

5. pitanje: U svoje slobodno vrijeme čitam:

- a) redovito,
- b) povremeno,
- c) nikada.

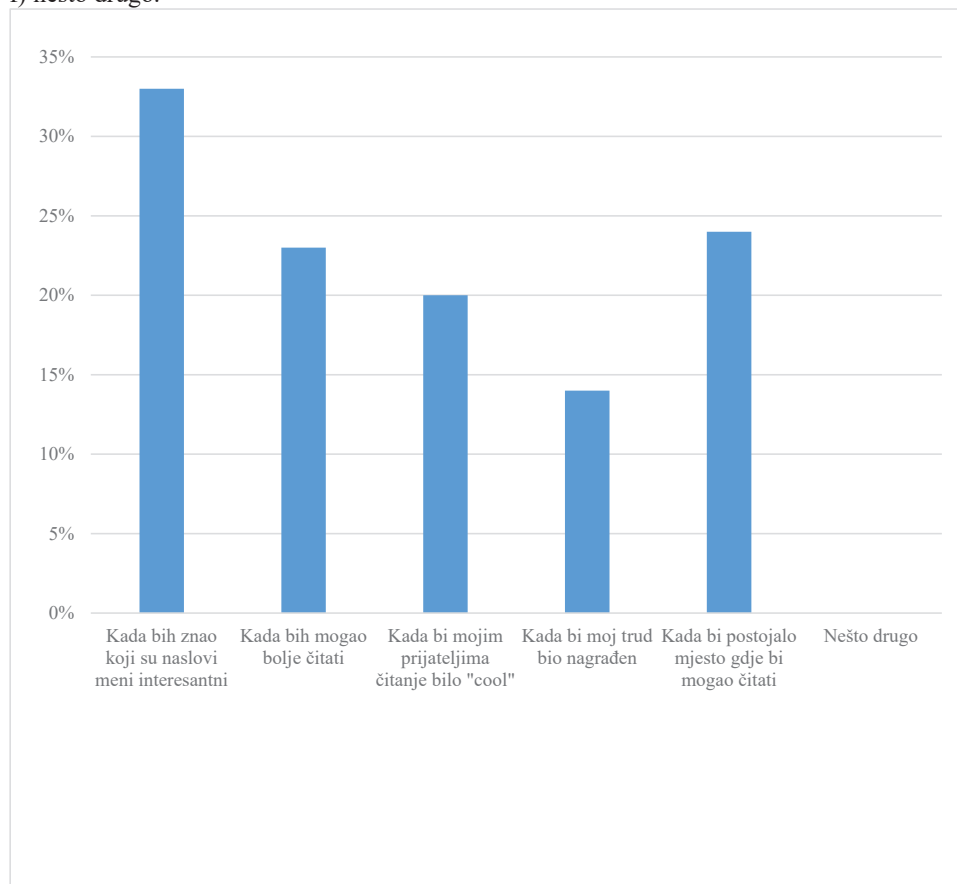

Grafikon 5: Odgovor na pitanje: U slobodno vrijeme čitam...

Iz Grafikon 5 možemo vidjeti učestalost čitanja učenika u njihovo slobodno vrijeme. Najviše je učenika dalo odgovor povremeno, njih 67%, a najmanje ih je dalo odgovor nikada, 13%. Čak 20% učenika, a to je 10 od 49 učenika reklo je da čita redovito.

6. pitanje: Više bih slobodnog vremena proveo u čitanju:

- a) kada bih znao koji su naslovi meni interesantni,
- b) kada bih mogao bolje čitati,
- c) kada bi mojim prijateljima čitanje bilo više "cool",
- d) kada bi moj trud pri čitanju bio nagrađen,
- e) kada bi postojalo mjesto na kojem bi se u ugodnoj atmosferi moglo čitati,
- f) nešto drugo.

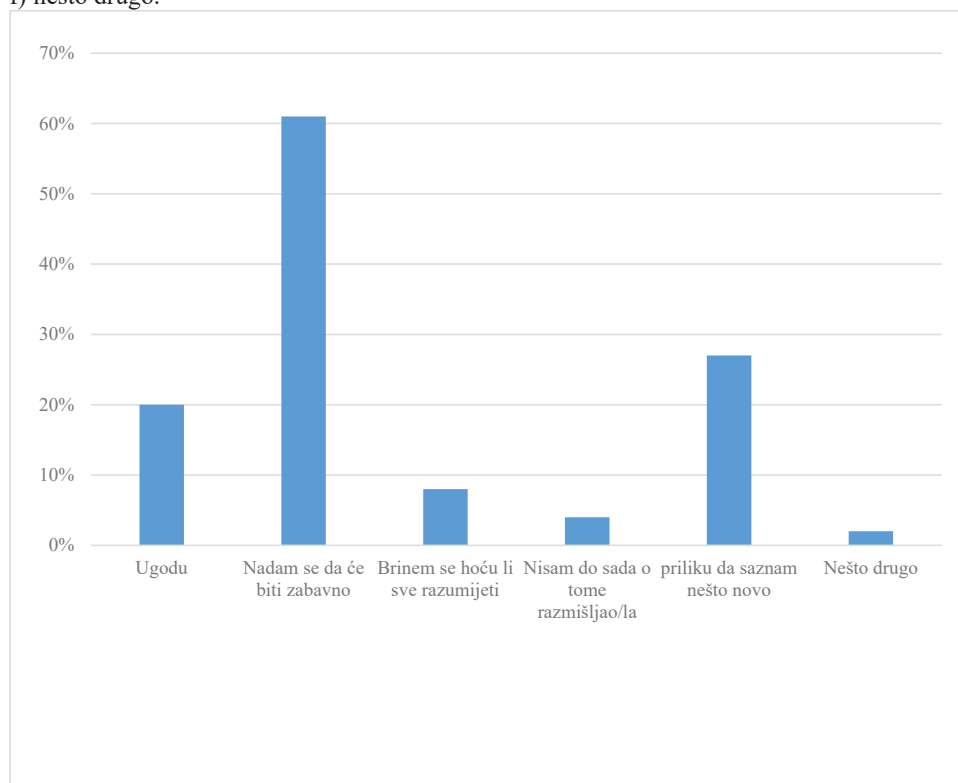
Grafikon 6: Odgovor na pitanje: Više bih slobodnog vremena proveo u čitanju:

Grafikon 6 prikazuje razlog zbog kojeg bi čitanje u slobodno vrijeme bilo čitanje u slobodno vrijeme bilo učestalije. Najčešći odgovor bio je pod a) kada bih znao koji su naslovi meni interesantni. Ovaj je odgovor dalo 16 učenika, tj. njih 33%. Sljedeći najučestaliji odgovor bio je b) kada bih mogao bolje čitati. To ukazuje na problem s čitanjem koji učenici imaju iako su sada već u 4. razredu.

7. pitanje: Čitanje na koje se sam odlučim, doživljavam kao:

- a) ugodu,
- b) nadam se da će biti zabavno,
- c) brinem se hoću li sve razumjeti,

- d) nisam do sada razmišljao o tome,
- e) priliku da saznam nešto novo,
- f) nešto drugo.

Grafikon 7: Odgovor na pitanje: Čitanje na koje se sam odlučim, doživljavam kao:

Grafikon 7 prikazuje koje su učenici zaokružili u pitanju kako se osjećaju kada čitaju knjige za koje su se sami odlučili. 61% učenika je odgovorilo kako se nada da će biti zabavno. Sljedeći najčešći odgovor je e) prilika da saznam nešto novo. Ovaj je odgovor zaokružilo 27% učenika. Još uvijek se pokazuje problem sa čitanjem, a to vidimo iz toga što je 8% učenika zaokružilo odgovor brinem se hoću li sve razumijeti.

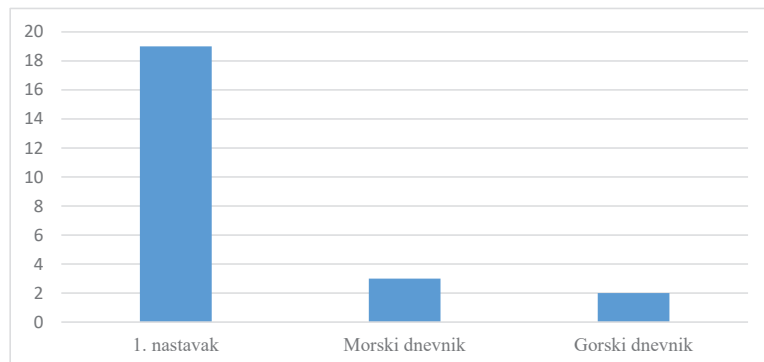
8. pitanje: Odlične knjige koje sam pročitao su:

Učenici su imali zadatak napisati koje su im bile odlične koje su do sada pročitali. Naveli su sljedeće naslove: Dnevnik Pauline P. (27 učenika), Gregov dnevnik (19 učenika), Duh u Močvari (16 učenika), Družba Pere Kvržice (10 učenika), Šuma Striborova (9 učenika), Vlak u snijegu (8 učenika), Emil i detektivi (7 učenika), Bijeli jelen (6 učenika), Čudnovate zgone šegrta Hlapića (4 učenika), Snijeg u Splitu (3 učenika), Grga Čvarak (2 učenika), Stanari u slonu (2 učenika), Pale sam na svijetu (2 učenika), Snjeguljica (1 učenik), Enciklopedija (1 učenik), Kako sanjaju stvari (1 učenik), Fantom u školi (1 učenik), Poštarska bajka (1 učenik), Čarobnjak iz Oza (1 učenik), Gospođa Hole (1 učenik), Medine priče za laku noć (1 učenik), Knjiga o džungli (1 učenik), Dama i skitnica (1 učenik), Ja magarac (1 učenik), nijedna (1 učenik).

Dnevnik Pauline P.

1. pitanje : Koji si nastavak Dnevnika Pauline P. pročitala?

Odgovori: Dnevnik Pauline P. (prvi nastavak), Morski dnevnik Pauline P., Gorski Dnevnik Pauline P.

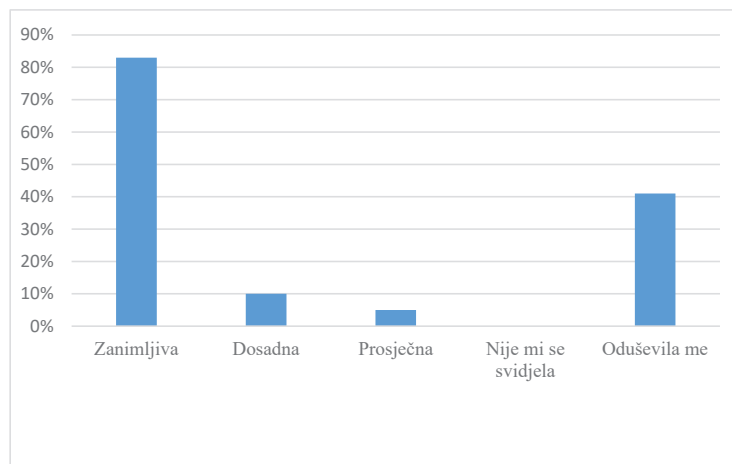

Grafikon 8: Odgovori na pitanje: Koji si nastavak dnevnika Pauline P. pročitala?

Grafikon 8 prikazuje koje su nastavke Dnevnika Pauline P. učenice pročitale. Njihovi odgovori bili su prvi nastavak, tj. Dnevnik Pauline P., Morski dnevnik Pauline P. te Gorski dnevnik Pauline P. Najviše učenica, njih 19, pročitale je prvi nastavak. Morski dnevnik Pauline P. pročitale je 3 učenice, a Gorski dnevnik pročitale je njih tek 2. Ukupno je odgovaralo 24 djevojčice.

2. pitanje: Knjiga Dnevnik Pauline P. bila mi je:

- a) zanimljiva,
- b) dosadna,
- c) prosječna,
- d) nije mi se svidjela,
- e) oduševila me.

Grafikon 9: Odgovori na pitanje: Knjiga Dnevnik Pauline P. bila mi je:

Grafikon 9 prikazuje odgovore na pitanje kakva im je bila knjiga Dnevnik Pauline P. Učenici su smjeli zaokružiti više od jednog odgovora, tj. trebali su zaokružiti one koji se odnose na njih. Najviše

učenica zaokružilo je odgovor a) zanimljiva, njih 83%, a najmanje učenica zaokružilo je odgovor c) prosječna, tj. njih 5%. Nitko od učenica nije zaokružio odgovor d) nije mi se sviđjela. Odgovor e) oduševila me zaokružilo je njih 10, odnosno 41%.

3. pitanje: Zašto? Obrazloži svoj odgovor.

Učenice su imale zadatak obrazložiti svoj odgovor na 2. pitanje. Trebale su napisati zašto im je knjiga bila takva. Dale su sljedeće odgovore:

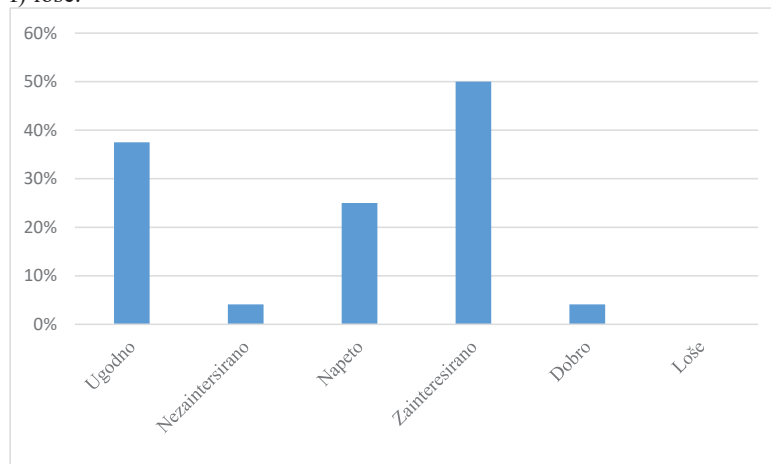
a) zanimljiva: Zato što je poučna i što na neki način govori o MENI!, Zanimljiva mi je jer se događaju svakakve zanimljive situacije., Dnevnik Pauline P. bio mi je zanimljiv, jer je Paulina stalno za rođendan dobivala *duplice* i kada je Paulina pomirila roditelje., Zato što je spisateljica imala puno mašte. ...

b) dosadna: Teško je za pratiti i ništa se uzbudljivo ne događa., Zato što mrzim tu knjigu, predugačka je, nije zanimljiva. ...

e) oduševila me!: Zato što su učili o samostalnosti!, Vrlo je zanimljiva i Paulina je vrlo slična meni., Knjiga mi se sviđjela zato što je u njoj bilo napetih i smiješnih dijelova. Ali knjiga bi i bez toga bila jako zanimljiva., Ova me knjiga oduševila zato što je bila zanimljiva i ima smijeha. Ovu bi knjigu stalno čitala. ...

4. pitanje: Čitajući Dnevnik Pauline P. osjećala sam se:

- a) ugodno,
- b) nezainteresirano,
- c) napeto,
- d) zainteresirano,
- e) dobro,
- f) loše.

Grafikon 10: Odgovori na pitanje: Čitajući Dnevnik Pauline P. osjećala sam se:

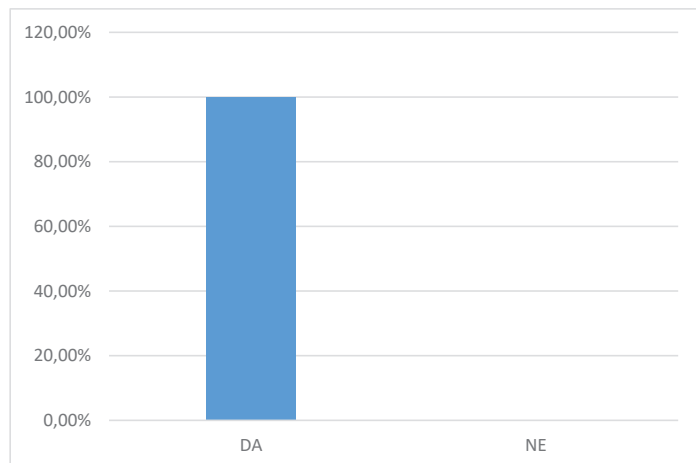
Grafikon 10 prikazuje odgovore koje su učenice dale na pitanje kako su se osjećale čitajući knjigu Dnevnik Pauline P. Najviše ih je zaokružilo odgovor d) zainteresirano, čak 50 %. Nitko nije zaokružio odgovor f) loše. Možemo zaključiti da su se učenice ugodno osjećale i prevladavali su većinom pozitivni osjećaji.

5. pitanje: Bi li pročitala neki drugi nastavak?

DA

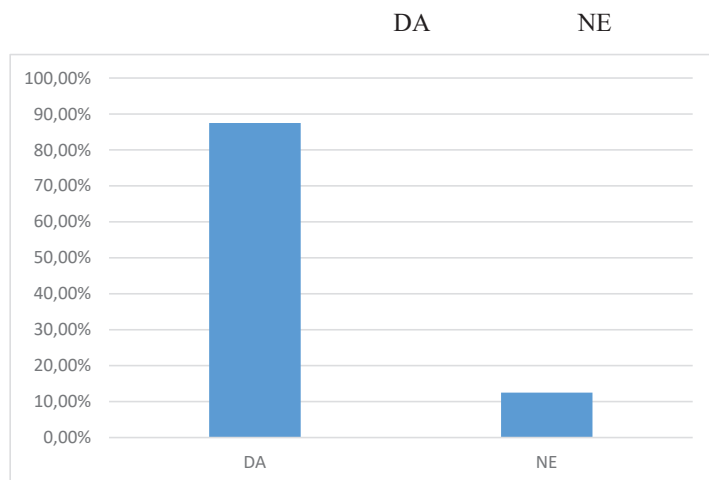
NE

Učenice su imale zadatak zaokružiti odgovor koji se odnosi na njih. Pitanje je glasilo Bi li pročitale neki drugi nastavak Dnevnika Pauline P. Svi su odgovorili pozitivno. Grafikon 11 prikazuje odnos odgovora koje su učenice dale.

Grafikon 11: Odgovor na pitanje: Bi li pročitale neki drugi nastavak?

6. pitanje: Htjela bih češće imati ovakve lektire.

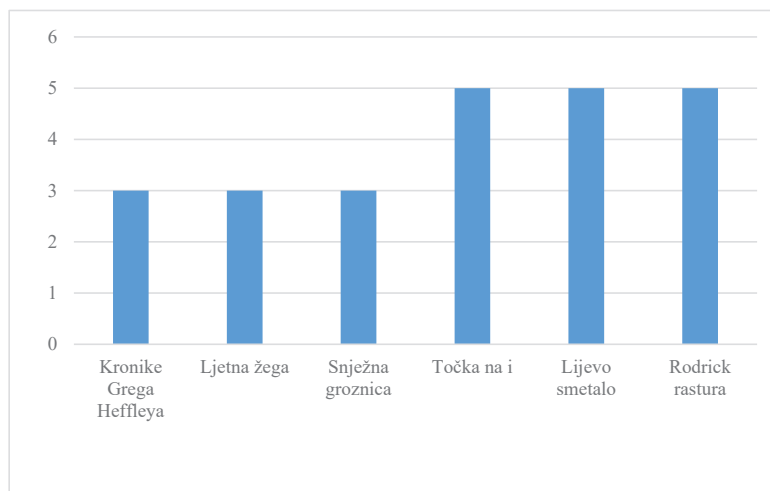
Grafikon 12: Odgovor na pitanje: Htjela bih češće imati ovakve lektire.

Grafikon 12 prikazuje odnos odgovora koje su učenice dale na pitanje bi li htjele češće imati ovakve lektire. 87,5% učenica dalo je odgovor da bi, tj. njih 21, dok su 3 učenice rekly da ne bi i to je 12,5%.

Gregov dnevnik

1. pitanje: Koji si nastavak Gregovog dnevnika pročitao?

Učenci su dali odgovore Kronike Grega Heffleya, Snježna groznica, Ljetna žega, Točka na i, Lijevo smetalo, Rodrick rastura, Sumorna stvarnost.

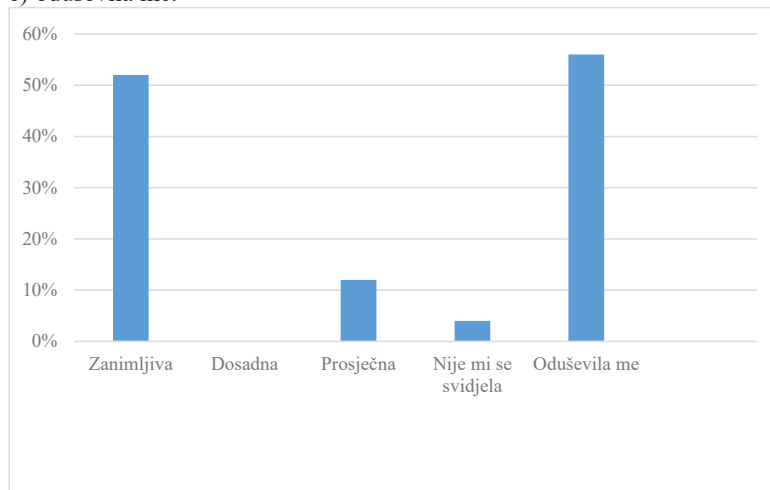

Grafikon 13: Odgovor na pitanje: Koji si nastavak Gregovog dnevnika pročitao?

Iz Grafikona 13 možemo vidjeti koje su sve nastavke Gregovog dnevnika učenici pročitali. Najviše učenika pročitao je nastavke Lijevo smetalo i Rodrick rastura, njih po 5. Učenici su čitali nastavke prema slučajnom odabiru, odnosno koji im je bio uručen. S obzirom na to da je broj knjiga bio malen te većina učenika nije učlanjena u gradsku knjižnicu (školska knjižnica ne posjeduje niti jedan nastavak Gregovog dnevnika), svaki je učenik imao drugi nastavak, osim u razredu s najviše dječaka. Knjige su pribavljene iz triju knjižnica: Gradska knjižnica Belišće, Gradska knjižnica Valpovo te Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek.

2. pitanje: Knjiga Gregov dnevnik bila mi je:

- a) zanimljiva,
- b) dosadna,
- c) prosječna,
- d) nije mi se svidjela,
- e) oduševila me.

Grafikon 14: Odgovor na pitanje: Knjiga Gregov dnevnik bila mi je:

Grafikon 14 prikazuje odgovore koje su učenici dali na pitanje kako im se sviđela knjiga Gregov dnevnik. Iz grafikona možemo vidjeti da su njihovi odgovori većinom bili pozitivni, tj. odlični. Učenici su mogli zaokružiti više odgovora, odnosno trebali su zaokružiti one koji se odnose na njih. Čak 56% učenika odgovorilo je da ih je knjiga oduševila. Nitko od učenika nije zaokružio odgovor da mu je knjiga bila dosadna.

3. pitanje: Zašto? Obrazloži svoj odgovor!

Učenici su imali zadatak objasniti odgovor koji si zaokružili u prethodnom zadatku. Dali su sljedeće odgovore:

a) zanimljiva: Zato što ima puno slika., Zato što ima dobru radnju., Zato što ima jako puno zanimljivih događaja oduševila me zato što me i nečem poučila.

c) prosječna: Gregov dnevnik mi se nije baš sviđio zato što je predugačak.

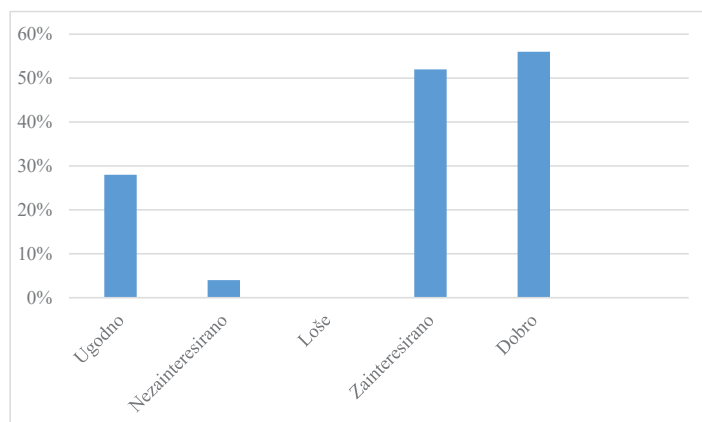
d) nije mi se sviđela: Zato što nije imala dobru radnju.

e) oduševila me: Zato što je bilo puno zgoda i nezgoda dječaka Grega i bilo je zanimljivo., Zato što Greg s Rowleyjem je radio lude i zanimljive stvari., Bila je jako smiješna i brzo sam je čitao jer je pola stranice u slikama., Zato što mi je puno bilo smiješnih odlomaka. Lektira je bila zabavna. Ovaj dnevnik je bio zabavniji od drugih., Zato što je to predobra knjiga. ...

4. pitanje: Čitajući Gregov dnevnik osjećao sam se:

- a) ugodno,
- b) nezainteresirano,
- c) loše,
- d) zainteresirano,
- e) dobro.

Učenici su odgovarali na pitanje kako su se osjećali tijekom čitanja Gregovog dnevnika. Najviše učenika zaokružilo je odgovor d) dobro, njih 14. Sljedeći najčešći odgovor bio je e) zainteresirano. Može se vidjeti da je čitanje Gregovog dnevnika u učenicima budilo pozitivne osjećaje. Nitko od učenika nije dao odgovor da se osjećao loše. Rezultate vidimo iz Grafikona 15.

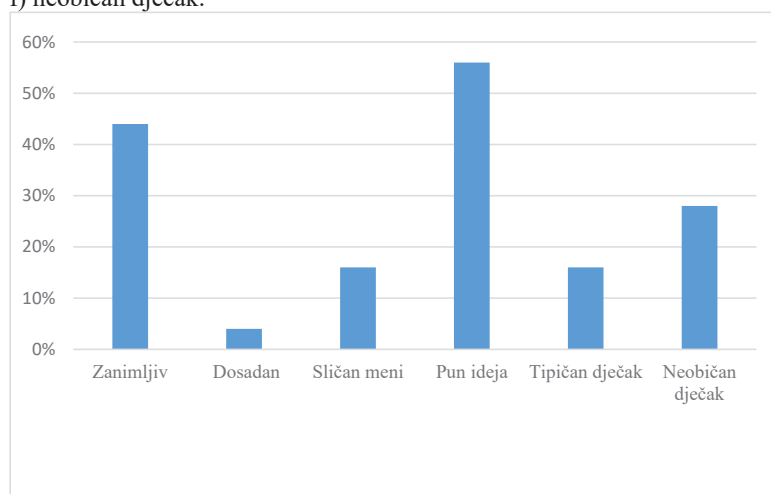

Grafikon 15: Odgovor na pitanje: Čitajući Gregov dnevnik osjećao sam se:

5. pitanje: O Gregu mislim da je:

- a) zanimljiv,
- b) dosadan,
- c) sličan meni,
- d) pun ideja,

- e) tipičan dječak,
f) neobičan dječak.

Grafikon 16: Odgovor na pitanje : O Gregu mislim da je:

Grafikon 16 prikazuje postotak odgovora koje su učenici zaokružili u pitanju što misle o Gregu. Najviše je učenika, njih 14, tj. 56%, zaokružilo odgovor d) pun ideja. 44% učenika dalo je odgovor zanimljiv, a samo je jedan učenik zaokružio odgovor b) dosadan.

6. pitanje: Opiši Grega svojim riječima.

Učenici su imali zadatak opisati Grega vlastitim riječima. Dali su sljedeće odgovore: Dobar i nježan., On je jedan trinaestogodišnjak koji je jako zanimljiv i ima neke svoje tajne koje nitko ne smije znati i ima svog najboljeg prijatelja Rowleya., Pun ideja., Greg je: pametan, snalažljiv, ne voli svog brata Rodricka., Zanimljiv, dosadan, sličan meni, pun ideja, tipičan dječak. ...

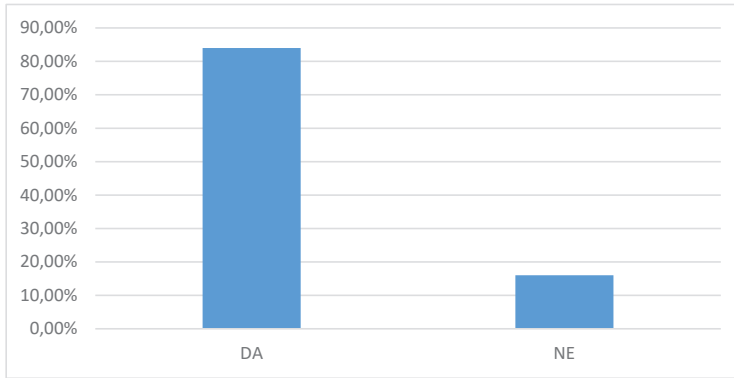
7. pitanje: Jesi li se mogao poistovjetiti s Gregom? Kada?

Učenici su trebali opisati situaciju kada su se mogli poistovjetiti s Gregom. Bilo je mnogo odgovora koji kažu da se nisu mogli poistovjetiti. Evo što su učenici zabilježili: Kada je bratu napravio ručak i brat nije htio pa se naljutio., Ima puno ideja, ima puno prijatelja, druži se s mamom i ostalim., Mene i Grega udara KARMA., Ja bih volio biti dobar kao Greg. ...

8. pitanje: Volio bih češće imati ovakve lektire.

DA NE

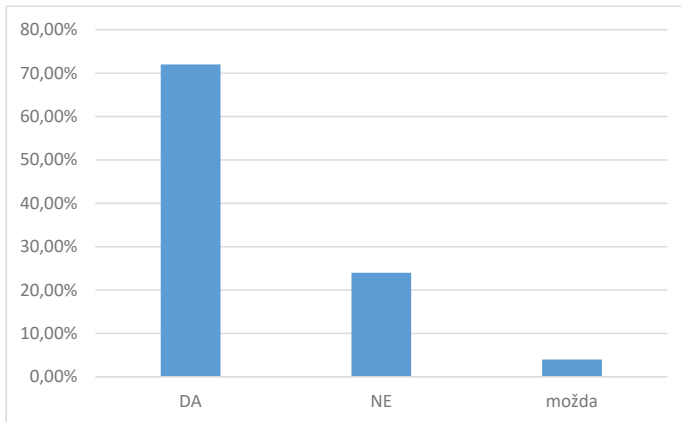
Iz Grafikona 17 možemo vidjeti žele li učenici češće imati lektire poput Gregovog dnevnika. 84% učenika, odnosno njih 21 je odgovorilo pozitivno, a tek njih 4 da ne žele.

Grafikon 17: Odgovor na pitanje: Volio bih češće imati ovakve lektire:

9. pitanje: Bi li pročitao neki drugi nastavak Gregovog dnevnika u slobodno vrijeme?

DA NE MOŽDA?

Grafikon 18: Odgovor na pitanje: Bi li pročitao neki drugi nastavak Gregovog dnevnika?

Iz Grafikona 18 možemo vidjeti da bi 72% učenika pročitao i neki drugi nastavak Gregovog dnevnika. Njih 6, odnosno 24% odgovorilo je da ne bi. Jedan je učenik dodao svoj odgovor kao možda.

Zaključak

Lektira kao sastavni dio nastave hrvatskoga jezika ne bi trebala učenicima predstavljati nešto što će im biti naporno i izazivati negativne osjećaje. Nije samo važno da učenici steknu naviku čitanja, već da shvate da čitanje ima dublju i veću vrijednost.

Neizmjereno je važno poticanje na čitanje, bila to školska lektira ili bilo koja druga knjiga. Kako su istraživanja da pokazala da dječaci imaju veće poteškoće vezane uz čitanje, neophodno je promijeniti pristupe poučavanja, modernizirati obrazovni sustav te se koristiti suvremenijim sredstvima i metodama rada. Također, potrebno je uvesti novije i suvremenije naslove u školsku lektiru. Ti bi naslovi trebali biti u skladu s potrebama učenika, odnosno trebali bi im biti zanimljivi i poučni. Znamo da je veliki nerazmjer u tim djelima jer zadana djela ne prate razvoj učenika i njihove potrebe.

Jedno od mogućih rješenja jest grafički roman. Grafičkim romanom se smatra svako djelo koje opsegom stranica čini knjigu, a obuhvaćeno je grafičkim elementima, odnosno to je samostalna knjiga koja može biti napravljena i u obliku stripa. Učenici su pokazali veliki interes prema čitanju grafičkog romana, u ovom slučaju Gregovog dnevnika. Interes su pokazali i učenici slabijih čitalačkih sposobnosti, tj. učenici koji inače ne čitaju ili imaju problema sa čitanjem.

Suvremeni pristup lektiri ne podrazumijeva odmah da je tradicionalni pristup loš i da bi trebalo sve izbaciti iz njega. Bilo bi idealno kada bi se sustavi kombinirali. Postoji nekoliko načela i sastavnica suvremenog pristupa, a pronalazimo ih u *Lektiri našeg doba* autorice Corine Jerkin. To su: načelo individualizacije, doživljaj kao temelj nastave lektire, načelo integralnosti teksta i pitanje količine sadržaja, kronološki pristup/ žanrovsko-tematski pristup i načelo primjerenosti, načelo fakultativnosti, mentorski pristup, načelo raznovrsnosti.

Projekt Boys reading bavi se problemom uključivanja i poticanja dječaka na čitanje. Vjeruje se da čitanje ima utjecaja u daljnjem obrazovanju, ne samo u srednjoj školi, već i fakultetu. Odnosno, ukoliko učenik više čita, veća je mogućnost napredovanja. Također, smatra se i da se time može izbjeći delikventno i neželjeno ponašanje. Ovaj projekt ima za cilj uključiti čitanje u svakodnevni život dječaka u dobi od 11-15 godine života. Tvrdi se da je ovo moguće izvesti samo ako dječaci ove dobi ostvare kontrolu nad čitanjem i ako su u mogućnosti birati knjige za čitanje koje zadovoljavaju njihove potrebe za čitanjem te one naslove koji su im zanimljivi.

Literatura

1. Jerkin, C. (2012): *Lektira našeg doba*, Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, Vol. LVII No.27, 113-132. Pribavljeno 20. listopada 2016.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=1254277

2. <http://boysreading.org/index.php/hr/?view=default>

Pribavljeno 20. listopada 2016.

3. Mayer, L., Živković Zebec, V. (2017): Grafički roman kao poticaj u vremenu odrastanja u medijskom okruženju- Gregov dnevnik Jeffa Kennya

4. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2006): Nastavni plan i program za osnovnu školu. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.

5. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2010): Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje i opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.

6. Vranjković, Lj. (2011): *Lektira u razrednoj nastavi*, Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, Vol. LVII No.25, 193-205.

Pribavljeno 31. siječnja 2017

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=106732

Izvori

1. Kineey, J. (2007): *Gregov dnevnik*. Zagreb: Mozaik knjiga.
2. Kineey, J. (2012): *Lijevo smetallo*. Zagreb: Mozaik knjiga.
3. Kineey, J. (2009): *Ljetna žega*. Zagreb: Mozaik knjiga.
4. Kineey, J. (2010): *Sumorna stvarnost*. Zagreb: Mozaik knjiga.
5. Kineey, J. (2011): *Snježna groznica*. Zagreb: Mozaik knjiga.
6. Kineey, J. (2009): *Točka na i*. Zagreb: Mozaik knjiga.

U POTRAZI ZA IZGUBLJENIM RECEPIMA

Sažetak

Generacijama su infektolozi širom svijeta iznosili bojazan kako će se pojaviti nova virusna infekcija visokog stope zaraznosti i smrtnosti. Krajem 2019. godine došao je COVID-19. Niti je to prva, ali ni posljednja pandemija s kojom će se svijet suočiti. Stoga je neophodno posvetiti pozornost ne samo na razvoj bolesti, već i na odluke i strategije koje su se primjenjivale u odnosu na prethodne epidemije/pandemije. Postoji dihotomija između hrvatske i svjetske znanstvene i stručne literature na području povijesti medicine. S istim se problemom susreću i humanističke znanosti već duže vrijeme. U ovom će se radu prikazati neuobičajen pristup spoznajama o načinu liječenja tuberkuloze i difterije te postupka dezinfekcije prije više od stoljeća. Na kraju, istraživači i znanstvenici mogli bi prihvatiti privatne rukopisne zbirke recepata u proučavanju povijesti medicine.

Ključne riječi: tuberkuloza, difterija, povijest medicine, humanističke znanosti, privatne rukopisne zbirke recepata

IN SEARCH OF THE LOST RECEPIES

Summary

For generations, infectious disease specialists worldwide have feared that a novel viral infection with high transmission and mortality would appear. By the end of the year 2019 COVID-19 arrived. It is neither the first pandemic nor the last one the world will face. Therefore, it is imperative that close attention is paid not only to the progression of the disease but also to the decisions and policies that were implemented in response to previous epidemics/pandemics. There is a dichotomy between Croatian and foreign scientific and professional literature in the field of the history of medicine. Humanities have faced the same issue for a long period of time. In this paper, an unorthodox approach towards learning about tuberculosis and diphtheria treatment as well as disinfection used over a hundred years ago will be presented. Eventually, it may encourage researchers and scientists to take private manuscript collections into account when studying the history of medicine.

Key words: tuberculosis, diphtheria, history of medicine, humanities, private manuscript Collection

Uvod

Zdravlje je najveće blago na svijetu i teško onome tko ga ne zna čuvati, jer bolest dolazi na kilograme, a odlazi na grame..."

(Sadik Sadiković)

U doba kada propitujemo granice fizičkih i psihičkih mogućnosti svoga tijela u borbi s novom, do sada nepoznatom pandemijom i nadamo se što bržoj i učinkovitoj reakciji koja će dovesti do njezinog stavljanja pod kontrolu, a potom i krajnjeg suzbijanja, zaboravljamo... Zaboravljamo da je povijest ljudskoga roda ispisana žrtvama brojnih pandemija i epidemija. Zaboravljamo da su ljudi u svim tim

¹ Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku / Academy of Arts and Culture in Osijek, 31000 Osijek, Ulica kralja Petra Svačića 1/f; dkuharic@uaos.hr, darija.kuharic@gmail.com

kriznim situacijama razmišljali na vrlo sličan način kao i mi danas. Zaboravljamo da povijest ne započinje s nama, ona je u nama i oko nas. Podsjetnika je mnogo, potrebno je tek obrisati prašinu sa starih knjiga ili prelistati obiteljsku rukopisnu zbirku recepata. I one, kao nedovoljno priznati segmenti kulturne baštine, mogu pokazati kako su prije više od jednog stoljeća ljudi tražili rješenje i borili se... poput nas danas.

Tuberkuloza

Tuberkuloza je zarazna bolest koju izaziva bakterija *Mykobakterium tuberculosis*. Infekcija se s pluća može proširiti po tijelu na ostale organe poput kostiju, mokraćne puteve, crijeva i kožu. Zaraza se uglavnom prenosi kašljanjem, odnosno kapljičnim putem iz pluća zaražene osobe na zdravu osobu.² Pretpostavlja se da je *M. tuberculosis* tijekom povijesti ubio više ljudi nego bilo koji drugi patogeni mikroorganizam. Tuberkuloza je pratitelj ljudskoga roda od prapovijesti do danas,³ organizmu kroji sliku svijeta, a radi se o veličine 0,3-0,6 x 1-4 µm.⁴ Dana 18. srpnja 2021. godine obilježiti će se vrlo značajna godišnjica u povijesti zaraznih bolesti i cijepljenja. Naime, toga je dana – prije 100 godina – čovjek dobio prvo cjepivo protiv tuberkuloze. Liga nacija odobrila je uporabu oralnog BCG-a 1928. godine, dok se godinu dana ranije započelo s intradermalnim cijepljenjem.⁵

Fosilizirani dijelovi ljudskog tijela ili dijelovi kostura u različitim dijelovima svijeta svjedoče o zarazi tuberkulozom još u dalekoj povijesti. Samo kada je riječ o Europi, prema akademiku Cvetniću, postoje mnogi arheološki nalazi o tuberkulozi u stoljećima nakon pada Rimskog carstva. Tijekom šesnaestog i sedamnaestog stoljeća tuberkuloza je prouzročila gotovo 20 % svih smrtnih slučajeva u Engleskoj.⁶ Dokaz o pojavi tuberkuloze u spomenuto vrijeme na prostoru Slavonije dolazi iz Ivankovaca. Naime, zaštitno arheološko istraživanje provedeno 2006. godine. dovelo je do otkrića 55 grobova oko današnje crkve sv. Ivana Krstitelja.⁷ U jednom od njih (16. stoljeće) pronađen je parcijalno sačuvan kostur muškarca koji je u trenutku smrti imao između 30 i 35 godina. Tijekom antropološke analize na području njegove kraljeznice i rebara uočeno je više patoloških promjena konzistentnih s koštanom tuberkulozom.⁸ Usprkos znanstvenim otkrićima tijekom ranog novog vijeka, posebice u smislu razvoja anatomije i dalje ostaje uvriježeno mišljenje kako je ona nasljedna bolest.⁹ Značajni gospodarski pomak koji donosi industrijska revolucija u zapadnoj Europi negativno se reflektira na pojavnost tuberkuloze. „Velike migracije ljudi iz ruralnih područja u potrazi za poslom u gradove uvelike su pogoršavale situaciju i pridonijele širenju bolesti koja se tada nazivala sušica ili ftiza. Smrtnost od tuberkuloze uvjetovali su iznimno teški životni i radni uvjeti u kojima je tada živjelo radništvo, a sanitacija i osobna higijena nisu postojali.“¹⁰

Do otkrića i primjene cjepiva bolest je najčešće bila smrtonosna. Prema Cvetniću, u Pruskoj, s najvišim standardom od bilo koje europske zemlje, smrtnost od tuberkuloze nakon otkrića uzročnika tuberkuloze 1882. godine naglo je pala, jer su pruski liječnici uveli strogu izolaciju zaraženih

² Ljudi se također mogu zaraziti tuberkulozom i uslijed kontakta s domaćim životinjama za što je odgovorna bakterija *M. bovis* – zaraza se u ovom slučaju najčešće širi zbog direktnog kontakta sa zaraženom životinjom ili zbog konzumacije mesa i mliječnih proizvoda koji potječu od zaražene životinje. (detalnije vidi Siniša Krznar i Mario Novak. "Slučaj koštane tuberkuloze s nalazišta Sv. Ivan Krstitelj u Ivankovu kraj Vinkovaca." *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 30, br. -, (2013): 94 <https://hrcak.srce.hr/111995>. Citirano 14.04.2021.

³ Željko Cvetnić, „Povijest tuberkuloze: proširenost tuberkuloze (III. dio).“ *Veterinarska stanica*, vol. 51, br. 6 (2020): 645 <https://doi.org/10.46419/vs.51.6.9>. Citirano 14.04.2021.

⁴ Darko Ropac i Dinko Puntarić, et. al. *Epidemiologija zaraznih bolesti*. (Zagreb: Medicinska naklada, 2010): 10

⁵ <https://www.historyofvaccines.org/content/blog/july-18-90-years-tuberculosis-vaccination> (22.4.2021.)

⁶ Cvetnić, ibidem

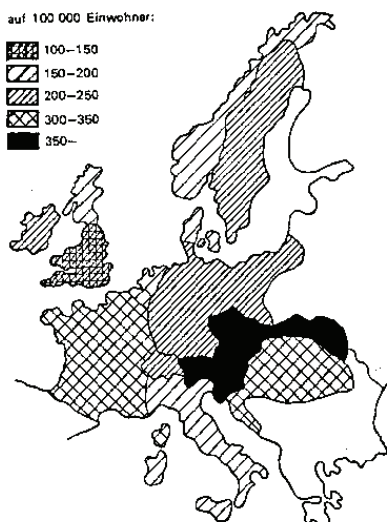
⁷ Srednjovjekovna crkva sv. Jurja identična je današnjoj župnoj crkvi sv. Ivana Krstitelja prema Krznar i Novak. *op. cit.* str. 96

⁸ Krznar i Novak, *op. cit.* str. 99

⁹ Ivana Štimac, „Tuberkuloza kao javnozdravstveni problem u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: borba, prevencija i rezultati (1902.-1960.), diplomski rad (Zagreb: Hrvatski Studiji, 2018): 10 <https://core.ac.uk/download/pdf/197611090.pdf>

¹⁰ Cvetnić, *op. cit.* str. 647

bolesnika. Bila je to prijelomna godina: 24. ožujka Robert je Koch u Berlinu na kongresu Fiziološkog društva izložio rad „Etiologija tuberkuloze“ opisavši rezultate svoga istraživanja i – uzročnika tuberkuloze.

Prikaz 1. Smrtnost od tuberkuloze u Europi od 1870-1897

Izvor: <https://www.imabe.org/imagohominis/imago-hominis-3/2004-praeventivmedizin-ii/die-tuberkulosebekaempfung-im-wandel-der-zeiten> (pristupljeno 15.4.2021.)

U razdoblju od 1902-1904. godine registrirano je 285 918 oboljelih od tuberkuloze u općim bolnicama širom Njemačkoga Carstva. O tome izvještava najpoznatiji i najtiražniji obiteljski ilustrirani časopis „Die Gartenlaube“:

„Jedna sedmina čovječanstva podlegla je sušici, ili kako bismo to još grublje brojčano iskazali, u Njemačkoj je godišnje od ove do sada nezaustavljive bolesti u prosjeku umrlo 160 000 ljudi, od kojih je većina bila na vrhuncu životne snage.“¹¹

Slično je bilo i u New Yorku, gdje je smrtnost od tuberkuloze bila visoka tijekom čitavog XIX. stoljeća, a počela je padati tek nakon 1882., s prepoznavanjem i otkrićem uzročnika.¹² Usprkos tome, još je 1900. godine u SAD-u bila najčešći uzrok smrti.¹³ Nažalost, pretpostavljena krivulja pada zaraženih nije se ostvarila. Velikan hrvatskoga javnog zdravstva, Andrija Štampar u uvodu publikacije o tuberkulozi iz 1909. godine zapaža:

„Ima drugih bolesti, koje uvijek vladaju u društvu i prate u mnogim slučajevima čovjeka cijeli život. Upravo da kažemo – žive s čovjekom. Ma koliko se nastojale da istrijebe, uvijek se javljaju. Evo sušice. Kako je staro čovječanstvo, tako je stara valjda i sušica. Prekopavamo li knjige od davnina, naći ćemo uvijek, kako je ljudi spominju i nanju se tuže. Sušica se upravo čvrsto ukorijenila u društvo.“¹⁴

Iako su prema Cvetnićenu tumačenju incidencije tuberkuloze u Europi tijekom prve polovice XX. stoljeća ubrzo pale, silazni je put je naglo porastao polovicom 1914. godine, upravo u vrijeme početka Prvog svjetskog rata.¹⁵ Tako je, primjerice, u Beču 20% smrtnih slučajeva bilo posljedica ove bakterijske infekcije, da bi do 1918. godine dosegнула stopu od 78%. Niti u jednoj od zemalja sudionica opskrba hranom nije bila tako loše organizirana kao u Autro-Ugarskoj. K tome, s krajem

¹¹ Reinhard Güll. „TBC – eine Geißel der Menschheit“ *Statistisches Monatsheft Baden-Württemberg* 3 (2005): 19-21 https://www.statistik-bw.de/Service/Veroeff/Monatshefte/PDF/Beitrag05_03_05.pdf (14.4.2021.)

¹² Cvetnić, *op. cit.*, str. 648 (prema Wilsonu, 2005.).

¹³ Güll, *op. cit.*, str. 19

¹⁴ Andrija Štampar. *Sušica : Svezak I.* (Nova Gradiška: Klub hrvatskih medicinaru u Beču, 1909)

¹⁵ Cvetnić, *op. cit.*, str. 648

rata postavljene su granice novih država. Nekadašnja monarhija ostala je bez poljoprivrednih površina koje su je donedavna hranile. Prema navodima Bečkog Zavoda za zdravstvo sredinom 1920. godine gotovo 20 000 djece živjelo je na rubu gladi.¹⁶

Industrijalizacija u zapadnome je svijetu pokrenula je migracije u gradove. Životne uvjete karakterizirali su nezdravi, vlažni prostori za stanovanje, nedostatak higijene, često jednolična prehrana, nedostatna briga za zdravlje te zajednički život većeg broja ljudi na malom prostoru. Stoga države poput Njemačkoga Carstva ili Engleske počinju shvaćati kako bolestan radnik ne može sudjelovati u stvaranju profita, odnosno kako bez ljudstva, industrija, na kojoj počivalo gospodarstvo i prosperitet jedne države - nema, što rezultira uvođenjem socijalne legislative i zdravstvenog osiguranja.¹⁷ U svrhu liječenja od tuberkuloze od druge polovice 19. stoljeća započinju s radom sanatoriji: Görbersdorfu u Šleskoj (današnja Poljska), njemačkom Nordachu te u švicarskom Davosu ili pak Adirondack Cottage Sanatorium (Savezna država New York). Riječ je institucijama utemeljenim na helio- i aeroterapiji: građenem su na udaljenim planinskim mjestima, na južnoj sunčanoj strani, a pacijentima se propisivao boravak na svježem zraku, učestalo sunčanje, prehrana bogata nutrijentima uz strog nadzor liječnika. No, oni su (barem u početku) bili namijenjeni bogatoj klijenteli. Tek se kasnije otvaraju sanatoriji za manje imućne uz pomoć dobrotvornih zaklada i javnosti (Volksheilstätte in Falkensteinu, u blizini Frankfurta).¹⁸

Kraljevina je Hrvatska i Slavonija kao dio Austro-Ugarske Monarhije, pak, u 19. stoljeću bila izrazito agrarna zemlja. Ogromna većina stanovništva živjela je na selu i bavila se poljoprivredom.¹⁹ Prema Milovanu Zoričiću, 1890. godine u Hrvatskoj i Slavoniji ukupno je u tzv. prvotnoj produkciji (poljoprivredi) bilo 84,64%, a u Dalmaciji 86,12% od ukupnog stanovništva.²⁰ Analizirajući dostupna statistička izvješća iz razdoblja 1874-1910. Holgräff (prema Sremac i Žuža, 2002.) navodi kako su sedamdesete godine devetnaestog stoljeća bile „prijelomne za hrvatsku medicinu i od tada se može intenzivno pratiti kako država od zdravstva čini organiziranu društvenu djelatnost, čiji je cilj bio čuvanje i unapređivanje zdravlja pojedinca, ali i zajednice kao cjeline. Donošenjem pravnih propisa prekida se samostanska i pučka medicina, a poslije u osnovi i individualna odnosno privatna, zamjenjujući ju pretežno društveno organiziranim kolektivnim radom, školujući medicinske kadrove i koncentrirajući ih u veće ustanove s boljom i suvremenijom opremom, regulirajući stalne i sigurnije izvore financiranja, propisujući pravila međusobnog ponašanja unutar medicinskih ustanova s jedne strane, i zdravstvenih radnika i bolesnika druge strane.“²¹ Ipak, statistika i stanje na terenu u potpunosti su opreči, sudeći prema zapisima dr. Andrije Štampara iz 1912. godine:

„Naši seljaci se odmaraju od teškoga posla u svojim kućama, gdje nema mnogo svježega zraka. Oni zatvaraju prozore, lože peći preko mjere, pljuju po podu i onda počivaju u okuženim prostorijama. Obično kod naših seljaka leži mnogo čeljadi u jednoj sobi, pak se onda vrlo brzo pokvari i ono malo svježega zraka, što ga je bilo. I oko kuće naših ljudi seljaka nema mnogo svježega zraka. Oni grade oko kuće staje, i đubre onda bacaju po dvorištu. Kudikamo su gore prilike po gradovima. Naravno da to vrijedi za siromahe kojih je uvijek većina, a ne za bogataše, koji znaju sebi da nađu lijepih predjela i ubavih okolica.“²²

¹⁶ Brigitte Pellar, „Hunger, Schwindsucht, Pandemie – die Spanische Grippe in Österreich“ 10. April 2020. <https://www.arbeit-wirtschaft.at/historie-corona-schwindsucht/> (14.4.2021.)

¹⁷ Štimac, *op. cit.*, str.12-13

¹⁸ Štimac, *op. cit.*, 14 -15

¹⁹ Marko Rimac. "Etnička i socijalna struktura stanovništva Hrvatske i Slavonije prema popisu iz 1890. godine." *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 25 (2007): 229 <https://hrcak.srce.hr/18625>. Citirano 15.04.2021.

²⁰ Štimac, *op. cit.* str.19

²¹ Darija Hofgräff. "Zdravstvena statistika 1874-1910. na primjeru arhivskog fonda Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade te statističkih publikacija u Hrvatskom državnom arhivu." *Arhivski vjesnik*, vol. 55, br. 1 (2012): 187-188 <https://hrcak.srce.hr/103110>. Citirano 15.04.2021.

²² Andrija Štampar. *Zdravlje : Niz pouka o zdravlju i bolesti* (Zagreb: Hrvatska nakladna zadruka, 1912):12 digitalizirana knjiga <https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&item=X01308>)

Zamjetan je podatak da je u razdoblju od 1905-1910. godine u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji najzaraznija bila upravo tuberkuloza (59,87%).²³ Stoga je 1909. godine na inicijativu zagrebačkog liječnika i dobrotvora Milivoja Dežmana izgrađen prvi sanatorij Brestovac²⁴ na Medvednici. No, fragmentarnost, nedosljednost i metodološka neujednačenost u statističkim izvještajima²⁵ arhivskog gradiva - problemi su koje podvlači Štimac²⁶ - podaci su to okvirne prirode, isključivo navedeni kako bi se shvatila ozbiljnost problema tuberkuloze. Je li od sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća doista došlo do prekida sa samostanskom i pučkom medicinom donošenjem pravnih propisa kako to navodi Hofgräff (prema Sremac i Žuža, 2002.)²⁷. Komu je od navedenog razdoblja zdravstvo kao „organizirana društvena djelatnost“ bilo dostupno, ako nam je poznat udio agrarnog stanovništva na kraju 19. stoljeća?²⁸ Je li ono bilo spremno prihvatiti ovakav način liječenja? Djelomičan odgovor se može pronaći u predgovoru knjizi prof. dr. Antuna Lobmayera,²⁹ slavonskog liječnika, znamenitog hrvatskog zdravstvenog prosvjetitelja. Naime, u knjizi „Domaća dvorba bolesnika“ izdanj 1882. godine u Zagrebu, autor otvoreno progovara:

„Vršeć evo jedanaest godina u narodu svoje zvanje, uvjerio sam se ne jedanput, da mnogi i mnogi nemaju ni prvotnih, pravih pojmova o razboritu življenju i o čuvanju zdravlja svoga, a kamo li da znadu, kako će si porušeno (pokvareno) zdravlje opet popraviti, te kako će dvoriti bolesnika prema prirodnim zakonom i zdravomu razumu. Po selih naše domovine malo gdje imade liečnika, pa ako tko oboli, eto ti jato baba i vračara sa sto o sto raznih predrasuda i praznovjerja, s bajanjem i gatanjem, s kojim će izmučiti nevoljnika, koga i onako njegova bol tlači.“³⁰

Proteći će i više od tri desetljeća, a zapažanja o situaciji na selu ostat će nepromijenjena. O tome svjedoči dr. Radovan pl. Marković u svojoj knjizi „Zdravlje. Savjeti hrvatskomu puku“ iz 1915. godine, jednom od najznačajnijih djela zdravstvenog prosvjetiteljstva:

„Zarazne se prelažljive bolesti lako šire po našim selima. Prost je naš svijet neuk i praznovjeran, krije bolesnika, pa se prvi slučaj zarazne bolesti obično kasno otkriju. Liječnik često je daleko, a nema bolnice, u kojoj bi se osamili već prvi zarazni bolesnici. Općinske oblasti nemaju prave moći i ugleda. U selu se poštuje susjedstvo i rodbinstvo, a svak je susjed, rođak ili barem kum. Svatko hoće da posjeti bolesnika i da mu bude od pomoći. Svaka rođaka i susjeda drži za grijeh i sramotu, kad ne bi obišla oboljelog, bavila se oko njega, razgovarala se s njim, pa i savjetovala, kadšto razumno, obično nerazumno. Dak se zaraza nije raširila i dok i najtupavije čeljade ne vidi, da je zavladala boles tdoista zarazna i prelažljiva, seljani slabo vjeruju liječničkim uputama i oblasnim odredbama. Uz to svako traži, da se i umrla od zarazne bolesti sahrani uobičajenim obredima i svečanostima. Na selu nema mrtvačkih kola ni naročitih grobara za ukopavanje mrtvaca. Negašenog vapna često nema, a druga raskušivala pogotovo se rijetko nadu. Sve to čini, da se zarazne prelažljive bolesti na selu teško suzbiju.“³¹

Duboko svjestan težine problema i tragedije naroda kojega tuberkuloza izaziva kroz dugo razdoblje,

²³ Hofgräff, *op. cit.* str.198.

²⁴ Uz njega spomiju se još i sanatoriji u Kraljevici, Lipiku, Novom Marofu te Strmac-Šumetlica (na južnim obroncima Psnja, sjeverno od Nove Gradiške čija je izgradnja započela 1928. godine). Vidi detaljnije: Barišić Marenić, Zrinka, et al. "Paviljonski sklop dječjeg lječilišta tuberkuloze Strmac-Šumetlica u Slavoniji." *Prostor*, vol. 19, br. 1(41), 2011, str. 74-91. <https://hrcak.srce.hr/70356>. Citirano 14.04.2021.

²⁵ Prema Hofgräff, za razdoblje prije 1896. godine nije bilo zakonski uređeno prijavljivanje bolesti, niti su postojala vremenska ograničenja vezana uz dostavljanje određenih podataka administrativnim tijelima u Kraljevini. Liječnici su u to vrijeme bilježili isključivo podatke o pomoru od pojedinih bolesti s obzirom na postojeći broj stanovnika u određenom razdoblju, ne donoseći statističke pokazatelje o broju oboljelih i izliječenih bolesnika. (str. 198)

²⁶ Štimac, *op. cit.* str. 6

²⁷ *cf* 20

²⁸ *cf* 19

²⁹ A. Lobmayer završio studij medicine u Beču 1869., gdje je bio asistent znamenitoga kirurga Theodora Billrotha usavršivši se i u porodništvu. God. 1872–77. djelovao je u Osijeku, a potom je do 1905. bio ravnatelj novoosnovanoga Zemaljskoga rodišlja i profesor Primaljskog učilišta u Zagrebu. U Osijeku je bio jedan od pokretača i glavni urednik prvoga hrvatskog medicinskog časopisa Glasnik Društva slavonskih liječnika (1877), a u Zagrebu Liječničkoga vjesnika (1885–97). Objavio je stotinjak članaka o higijeni, zaraznim bolestima, podizanju djece i prvoj pomoći, udžbenik za primalje te 30-ak knjiga, od kojih su najpopularnije bile *Kućni liječnik* i *Čovjek i njegovo zdravlje*.

³⁰ Antun Lobmayer. *Domaća dvorba bolesnika* (Zagreb: Društvo sv. Jeronima, 1882) digitalizirana knjiga <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&item=X00072> Pristupljeno 18. 4. 2021.

³¹ Radovan Marković. *Zarazne bolesti : Savjeti hrvatskomu puku* (Zagreb: Naklada Društva Svetojeroninskoga, 1916): 16 (digitalizirana knjiga) <https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?sqlid=1&H=&E=E9999KAT-ZDRAVSTVO&lok=&zbi=&sqlx=X00069> Pristupljeno 18. 4. 2021.

„Sušica (suha bolest, suhobolja, jektika, tižika, sičija, rgjava, zla, ikričavost, tuberkuloza) prelažljiva je zarazna bolest, najraširenija na svijetu, najstrašnija zatornica ljudstva harajući gore od svake ine pošasti ili krvava rata, jer hara neprestano i staro i mlado, i muško i žensko, i siromašno i bogato. Sjetite se slučajeva sušice u vašem rodu i poznanstvu, pažljivo im pratite trag, kojim su došli i kojim su se dalje širili, pa ćete se i sami uvjeriti, da se sušica širi kao požar, da kosi nemilice, kudkod prođe. Sve ostale zarazne bolesti ukupno ne satru toliko svijeta i ne ostave za sobom toliko nevolje, koliko sama sušica. U prošlom vijeku, u sto godina, poginulo je u svim ratovima svega 14 milijuna ljudi, a sušica pokosila je u tom vijeku među ratujućim narodima više od 30 milijuna ljudi! Pomislite: od sušice prosječno umre svaki deseti čovjek, a u prilikama, koji joj pogoduju, svaki četvrti!“³²

dr. pl. Marković neće svjedočiti³³ njezinim daljnjim žrtvama ni kao skorim pozitivnim pomacima. Zahvaljujući istraživanjima Camillea Guérina i Alberta Calmettea tijekom 20-ih godina 20. stoljeća došlo je do razvoja cjepivo protiv tuberkuloze kada je 1921. godine cijepljeno prvo dijete. Znanstvenici su nakon revolucionarnog penicilina neumorno tragali i za lijekom koji bi jednako uspješno uništavao bacile tuberkuloze. Zahvaljujući američkom mikrobiologu Selmanu Waksmanu i njegovim suradnicima 1943. godine je iz bakterije *Streptomyces griseus* izdvojen streptomycin - prvi antibiotik djelotvoran protiv bacila tuberkuloze. Uvidjevši njegovu djelotvornost, streptomycin je ušao u opću upotrebu već 1946. godine. Waksman je za ovo otkriće 1952. godine dobio Nobelovu nagradu za medicinu.³⁴

Difterija

Iako je prethodno bila poznata pod različitim imenima (gušobolja, grla, zadavica), difterija svoj današnji naziv nosi zahvaljujući francuskom liječniku Pierre Bretonneau (1778-1862), koji je prvi povukao jasnu granicu između šarlaha i difterije. K tome, prvi je izveo uspješnu traheotomiju u slučaju difterije. Njegov je sljedbenik, Armand Trousseau (1801-1867), svojim zahvatima uspio povećati stopu preživljavanja na 25% upravo zahvaljujući traheotomiji koju je izveo na pacijentima zaraženim difterijom.³⁵

Riječ je o infekciji sluznice dišnih putova ili kože uzrokovana bakterijom, čiji pojedini sojevi luče otrov (toksin) koji može oštetiti srce, periferne živce, a katkad uzrokovati i opću reakciju organizma. Bolest je nekoć bila česta i nerijetko smrtna; danas je rijetka zahvaljujući uspješnomu cijepljenju. Zročnik se prenosi zrakom kapljicama, izravnim dodirom s respiratornim sekretom ili dodirom sa zaraženom kožom. Inkubacija je kratka, obično traje 2 do 5 dana.³⁶ Edwin Klebs (1834-1913), švicarsko-njemački patolog, identificirao je i opisao bakteriju koja izaziva difteriju. U početku je bila poznata pod nazivom Klebs-Loefflerova bakterija. Kasnije bakterija mijenjala ime u *Microsporon diphtheriticum*, *Bacillus diphtheriae*, *Mycobacterium diphtheriae*, da bi do danas zadržala naziv *Corynebacterium diphtheriae*.³⁷

Godine 1894. Anna Wessels Williams, kao suradnica-volonterka u dijagnostičkom laboratoriju pri Ministarstvu zdravlja države New York, zajedno sa svojim šefom, Williamom H. Parkom, posvetila se razvoju antitoksina protiv difterije. Serum koji se tada koristio bio je skup i nepristupačan najširim slojevima društva pa je difterija u SAD-u dosegla razmjere epidemije. Mlada je istraživačica identificirala soj bakterije, pomoću kojega je bilo moguće proizvesti učinkovit i jeftin serum, dostupan u velikim količinama. Time je postavila kamen temeljac za uspješnu borbu protiv difterije. Nažalost, iako je Anna Wessels Williams samostalno, bez neposredne pomoći svog nadređenog Williama H. Parka izolirala soj, u znanstvene je anale ušao kao Park-Williams 8, a kasnije samo kao

³² Marković, *op.cit.* str. 94

³³ umire 1920. godine

³⁴ Štimac, *op. cit.* str. 16

³⁵ https://www.historyofvaccines.org/timeline#EVT_102203 (22.4.2021.)

³⁶ difterija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 4. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15045>>.

³⁷ https://www.historyofvaccines.org/timeline#EVT_102205 (22.4.2021.)

– Park 8.³⁸ Paralelno u Europi, Emil von Behring je 1907. objavio je rad koji donosi spoznaje da određena kombinacija difteričnog toksina i antitoksina može stvariti siguran i trajni imunitet od difterije u čovjeka.³⁹ Kako bi se populaciju moglo učinkovito cijepiti protiv difterije, bio je potreban test koji bi pokazao je li organizam već razvio imunitet na difteriju ili ne. Godine 1913. Béla Schick razvio je upravo takav test: vrlo mala količina difteričnog toksina ubrizgava se u kožu jedne podlaktice, a doza deaktiviranog toksina u drugu kao kontrola. Ako osoba nema antitijela, pojavit će se crvenilo i oteklina oko mjesta uboda. Ako je pak osoba imuna na difteriju uslijed prijašnje izloženosti bolesti, doći će do zanemarive reakcije.⁴⁰ Iako u različitim dijelovima svijeta dvojica istraživača, Alexander Thomas Glenny and Gaston Ramon, paralelno su 1923. godine razvila metodu deaktivacije difteričnog toksina (toksoid). Tri godine kasnije Glenny je razvio metodu povećanja imuniteta pomoću toksoidnog cjepiva. Upravo je ono postalo najučinkovitija i najprihvaćenija metoda u sprječavanju difterije te je i danas u upotrebi.⁴¹

Prema Hofgräff, u Hrvatskoj su za razdoblje 1874-1896. dokumentacija i gradivo nedostatni za praćenje oboljelih, što omogućava isključivo praćenje broja umrlih i to od najčešćih bolesti tog vremena, stavljajući pri tome na prvo mjesto upravo difteriju.⁴² I nakon tog razdoblja, u Zagrebu je 1896. godine od „prilježljivih bolesti“ umrlo 1689 osoba, a pri nabranjanju „najznačaj vrsti priljepčive bolesti“ na izvješću zagrebačkog fizika nalazila se upravo – difterija.⁴³ I u ličko-krbavskoj županiji je godinu dana ranije umrlo najviše bolesnika od difterije, ali se iz tablice koju je priredio ličko-krbavski fizik u svom opisnom izvješću pravi distinkcija između oboljelih (322) i umrlih (liječenih serumom - 15, bez seruma 162).⁴⁴

U pregledu oboljelih po županijama iz 1910. godine, Zagrebačka i Srijemska županija prednjače po broju umrlih (8692, odnosno 8687). Iz istog se izvora iščitava, kako je od difterije u Srijemskoj županiji umrlo 469 osoba – najviše u Kraljevini, dok je u razdoblju od 1906-1910. godine udio preminulih u monarhiji od difteriji bio 7,36%.⁴⁵

Obiteljska rukopisna zbirka recepata

Staviti (pre)hranu i naputke za njezinu pripremu te sferu privatnog života jedne građanske obitelji u kontekst interdisciplinarnog humanističkog istraživanja mnogima na prvi pogled djeluje znanstveno neprihvatljivo i neprimjereno⁴⁶. No prema Ivanišević,⁴⁷ „prehrana (...) je od rubnog interesa rijetkih humanističkih i društvenih istraživača postala jedno od najpromulzivnijih znanstvenih područja.“⁴⁸ Pri tome se autorica referira na recentnu povijest, odnosno posljednja dva desetljeća, uvjerenja kako bi u vremenu koje je prethodilo tom razdoblju

„[...] umjesto uvoda stajala (...) poduža znanstvena isprika za bavljenje temom tako banalnom, univerzalnom i samorazumljivom kao što je prehrana. Stalno mjesto većine tekstova napisanih prije 2000-ih dug je i

³⁸ <https://www.vhs.at/de/e/science/b/2020/09/02/anna-wessels-williams> (22.4.2021.)

Različiti izvori imaju različite stavove o ovom segmentu povijesti medicine.

³⁹ https://www.historyofvaccines.org/timeline#EVT_102219 (22.4.2021.)

⁴⁰ <https://www.si.edu/spotlight/antibody-initiative/diphtheria> (22.4.2021.)

⁴¹ ibidem

⁴² Hofgräff, *op. cit.* str. 202

⁴³ Hofgräff, *op. cit.* str. 193

⁴⁴ Hofgräff, *op. cit.* str. 194

⁴⁵ Hofgräff, *op. cit.* str. 199

Autorica naglašava kako je u izvješćima i u godišnjaku uzrok bolesti „naveden kao uzrok smrti ili osnovni uzrok, budući da se nije posebno vodilo računa o utvrđivanju glavne bolesti kao i uzroka smrti. Stoga su i izvješća mrtvozornika uglavnom neprecizna što dodatno komplicira vjerodostojnost, pogotovo ondje gdje ih donose needucirani mrtvozornici.“ (vidi detaljnije na str. 201)

⁴⁶ Istraživanje za doktorsku disertaciju „Semantika privatnog – obiteljska rukopisna zbirka recepata iz 19. /20. stoljeća“ pod mentorstvom prof. dr. sc. Helene Sablić Tomić započelo je još 2015. godine. Javna obrana disertacije pri Doktorskoj školi Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku održana je u srpnju 2020. godine.

⁴⁷ Jelena Ivanišević obranila je doktorsku disertaciju pod naslovom „Od kuharice do književnosti: hrvatski kulinarski i gastronomski narativi“ na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2014. godine

⁴⁸ Ivanišević, Jelena. *Od kuharice do književnosti: ogledi o kulinarskoj prozi.* (Zagreb: Denona 2017): 8

ispričavajući uvod u kojem je prvenstveno valjalo legitimirati izbor teme, opravdati iskliznuće u sferu privatnog, ženskog i trivijalnog.“⁴⁹

Kada je riječi o (pre)hrani, ne postoji oštra granica između antropologije, etnografije, folkloristike i povijesti.⁵⁰

„Etnologija hrane bavi se brižljivim opisivanjem regionalne i društvene distribucije načina uzgoja, kuhanja i konzumiranja hrane u daljoj ili bližoj prošlosti. Iako je njezin osnovni cilj usmjeren prema seoskom stanovništvu, te srednjem i nižem društvenom sloju, ponekad se usporedbe vrše s gradovima i višim društvenim slojevima.“⁵¹

Ova tvrdnja govori u prilog odabiru teme disertacije koja se jednim svojim dijelom odnosi na konzumaciju hrane u daljoj i bližoj prošlosti (zbirke recepata s kraja 19. i početka 20. stoljeća). Iako je rukopisna zbirka recepata obiteljsko nasljeđe koje je prelazilo iz ruku žena s generacije na generaciju, prvi su zapisi vezani uz Nuštar. Kasnije selidbe obitelji, a time i žena koje su naslijedile zbirku i nastavile je popunjavati svojim zapisima, obogaćena su životnim i kulturološkim utjecajima Sente, Vinkovaca, Osijeka i Rijeke. Pomnim istraživanjem podrijetla osebujnih recepata, neuobičajenih za seosku sredinu iz najstarije zbirke, dovelo je do otkrivanja nepoznatih podataka o povijesti obitelji, odnosno povezanosti s visokim društvenim slojevima - obitelji Khuen Belasi.

Kuharice nisu samo priručnici s uputama i repozitoriji tradicionalnih jela, već istodobno odražavaju prehrambene navike populacije, ukazuju na značajne događaje u povijesti, pružaju podatke o tehnološkom napretku u društvu, ali i strukturi obitelji. Na kuharice se, dakle, može gledati kao na društveno-povijesne i kulturološke dokumente.⁵² No sam “interes povjesničara za prehrambene teme dugo je kočila pretpostavljena banalnost teme, kao i njezina neraskidiva vezanost za privatn, ženski prostor doma.“⁵³ S druge strane, do vrlo tanke linije razdvajanja etnologije, antropologije i povijesti vodi nas „povijest svakodnevnog života (...), a povezano je sa školom *Annales* i Fernandom Braudelom, čije je istraživanje povijesti *la vie matérielle* preko tri desetljeća poticalo proučavanje povijesti prehrane.“⁵⁴

Mikrohistoriografskim istraživanjem o obitelji⁵⁵ Gérard-Nagy-(Körner)-Palčić kroči se – upravo zahvaljujući ženskim članicama obitelji i njihovim rukopisnim zbirkama recepata - kroz povijesna razdoblja od Austro-Ugarske, Kraljevine Hrvatske i Slavonije preko dva svjetska rata do nekadašnje Jugoslavije. Razdoblja socijalnih (ne)sigurnosti i (ne)mira, bogatstva i gubitaka, selidbi, rođenja novih naraštaja i tragičnih smrti najbližih – sve u životima nekoliko generacija obitelji različitih nacionalnosti i na prostorima koji nisu poznavali današnje granice. Tako se mikrohistoriografski elementi radnje ogledaju u proučavanju privatnog života, odnosno u „privatnosti kao kategoriji svakodnevnice.“⁵⁶

Rozalija Nagy, rođena Gerard,⁵⁷ prva je zapisivačica recepata u obiteljskoj zbirci, kojoj se može pripisati veliki broj zapisa s potpunom sigurnošću. Rođena je 23. lipnja 1887. godine u Nuštru kao deveto dijete Franje Gerarda i Julijane – Budjinke Veg. Kako bismo saznali tko su žene koje se kriju iza zapisanih recepata i proniknuli u njihove živote, potrebno je upoznati se i sa životom njihovih

⁴⁹ ibidem

⁵⁰ Stephen Menell, Anne Murcott i Anneke H. Otterloo, *Prehrana i kultura: Sociologija hrane*. (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1998): 35

⁵¹ ibidem, str. 36

⁵² Janet Mitchell, „Cookbooks as a social and historical document. A Scottish Case“, *Food Service Technology* 1 (2008): 13 <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14715740/2001/1/1> Citirano 02.06.2020.

⁵³ Ivanišević, *op.cit.*, str. 31.

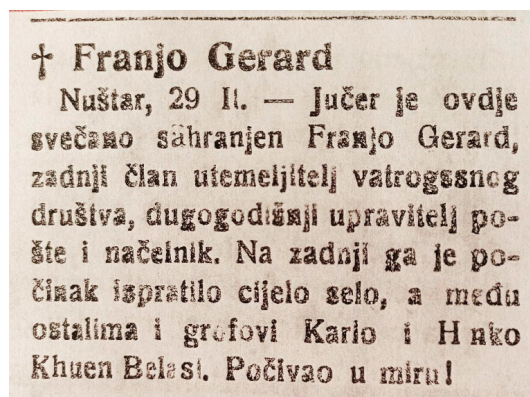
⁵⁴ Menell, Murcott i Otterloo, *op.cit.*, str. 38.

⁵⁵ Michael Mitterauer, „Ja u povijesti...povijest u Ja. Popularna autobiografika i obrazovni rad“, *Otium* 2 (1-2), (1994): 39 „Odlučujuća prekretnica u mom znanstvenom radu je početak mog bavljenja obiteljskom povijesti polovicom sedamdesetih godina. Obitelj kao tema bila je nas nova, čak i u gospodarskoj i socijalnoj povijesti.“

⁵⁶ Karl Kaser, „Privatni život u jugoistočnoj Europi“, *Otium* 2 (1-2) (1994): 48

⁵⁷ U različitim izvorima susrećemo se s dva oblika pisanja obiteljskog prezimena: Gerard i nalazimo Gérard. Primjerice, u „Porodičnom stanju žitelja Župe Nuštarske“ iz 19. stoljeća (1891.) upisano je obiteljsko prezime Gerard, dok u knjizi Sebastiana Kneippa „Mein Testament für Gesunde und Kranke“ nalazimo ime vlasnika zapisano kao Franjo Gérard.

supruga. Patrijarhalne obitelji, karakteristične za ono doba, definirale su njihov život, kao i njih same. Najstariji muški član, čiji život djelomično možemo rekonstruirati na temelju dokumenata i fotografija, Franjo Gerard umro je krajem veljače 1936. godine. O njegovoj smrti izvjestile su i novine:

Fotografija 1. Novinsko izvješće o smrti Franje Gerarda (izvor: privatno vlasništvo Zdenka Palčića)

Franjo Gerard bio je pismena osoba. Za pretpostaviti je da je pohađao školu u Nuštru, koja je jedna od najstarijih u Slavoniji (postoji od 1767. godine).⁵⁸ Među učenicima bili su članovi obitelji Khuen Belasi pa i sam ban Khuen Hedervari. Nadalje, o Gerardovim njemačkim jezičnim kompetencijama govori knjiga iz nasljeđene obiteljske biblioteke. Riječ je o knjizi Sebastiana Kneippa „Mein Testament für Gesunde und Kranke“. Bavarski svećenik Sebastian Kneipp je u 19. stoljeću razvio sustav liječenja baziran na upotrebi vode te svoja iskustva o hidroterapiji, terapiji ljekovitim biljem, terapiji kretanja i vježbi, terapiji zdravom hranom i terapiji održavanja zdravlja (terapiji reda) objavio u spomenutoj knjizi 1907. godine. Knjiga je napisana na njemačkom jeziku i tiskana goticom. Franjo Gérard nabavio je 20. izdanje ove knjige u knjižari Georga Altmana⁵⁹ po cijeni od 3 austro-ugarske krune i 40 filira.⁶⁰ Kolar Dimitrijević dala je detaljan prikaz utjecaja i primjene Kneippovih metoda u liječenju i prehrani u Hrvatskoj početkom 20. stoljeća. Prema njezinu mišljenju, sve što je Kneipp

„izmislio vrlo je brzo naišlo na primjenu na našim prostorima nakon što se je počelo upotrebljavati u Worishofenu i ako tako gledamo Austro-Ugarsku monarhiju onda i na ovaj način potvrđujemo da smo zajedno s Austrijom i Ugarskom možda bili periferija u odnosu na zapadnu Europu, ali i da smo zajedno s Bečom, Budimpeštom razvijali i svoju posebnu austro-ugarsko-hrvatsku tradiciju. Sve što je imao Beč i Budimpešta vrlo je brzo dobivao na prijelazu iz 19. u 20. stoljeća i Zagreb.“⁶¹

Činjenica da je Franjo Gerard kupovao knjige, posebice o zdravlju, govori o njegovoj prosvijećenosti te potrebi i želji za zdravim životom. To je nadasve značajno u kontekstu vremena u kojemu je živio, specifičnosti pojedinih društveno-povijesnih razdoblja, odnosno unaprjeđenja zdravstvene situacije.

Životna suputnica Julijana – Budjinka Veg, rođena 13. prosinca 1851. godine, rodila mu je jedanaestero djece. Rođena u Baji, Julijana je rano počela raditi kod Khuen Belasija kao služavka.⁶² Zapisi receptata tzv. visoke kuhinje zasigurno imaju podrijetlo iz kuhinje njihovog dvorca u Nuštru. Ipak, nije moguće odrediti je li Julijana bila jedna od zapisivačica. No, društveni status njezina

⁵⁸ Ljerka Benčević, ur., *250 godina Osnovne škole Zrinskih Nuštar*, Vinkovci: Osnovna škola Zrinskih Nuštar (2017): 9. <http://os-zrinskih-nustar.skole.hr/upload/os-zrinskih-nustar/images/static3/2396/File/Monografija%20%C5%A1kole.compressed.pdf> Citirano 03.06.2020.

⁵⁹ u donjem lijevom kutu predlista nalazi se žig knjižare

⁶⁰ zapisano u gornjem lijevom dijelu unutrašnjosti korica grafitnom olovkom; pored toga F. Gérard – dokaz vlasništva

⁶¹ Mira Kolar-Dimitrijević, „*Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća.*“

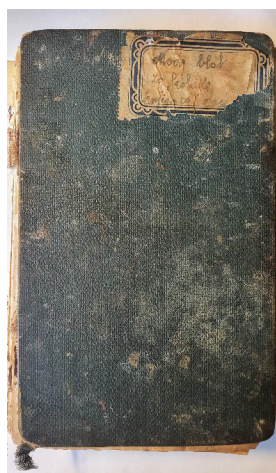
Godišnjak njemačke narodnosne zajednice Vdg Jahrbuch (2004): 117 <http://deutsche-gemeinschaft.eu/wp-content/uploads/2013/10/Jahrbuch-2004.pdf> Citirano 04.06.2020.

⁶² kod djece upisane u matične knjige zapisano je da im je majka - služavka

supruga te povezanost s obitelji Khuen Belasi definitivno su utjecali na odabir i sadržaj zapisa. U mnogim tekstovima receptata vidljivo je da je riječ o diktatima, o tradiciji prenošenja kulinarskog iskustava s majke na kćerku. Rozalija Gerard rođena je 23. lipnja 1887. u Nuštru. Iako o njezinu obrazovanju ne postoje dokumenti, spoznaja da je imala barem jednog pismenog roditelja, upućenost na obitelj Khuen Belasi te postojanje škole u Nuštru govore u prilog potencijalnih edukativnih utjecaja. K tome, tu je i školovani rukopis kojim je upravo ona zapisala većinu receptata u obiteljske zbirke. Vrlo je dobro govorila njemački i mađarski jezik te svirala klavir. S takvom razinom obrazovanja otac ju je, službujući kao kraljevski poštar, zaposlio u pošti u Nuštru, što je zasigurno bila rijetkost i u većim mjestima. Udala se 1907. godine za Josipa Nágya, željeznički činovnik iz Šida, rođenog u Senti. U braku rađa četvero djece, s kojima se – nakon što suprug prokocka kuću – vraća se iz Sente roditeljima u Nuštar. Konfiskacijom imovine nakon II. svjetskog rata Rozalija ostaje bez očeva nasljedstva. Od tada živi u Vinkovcima s kćerkom Ankeicom i unukom Hedvigom. Umire u Rijeci 1977. godine kod kćerke Marije. Iako je kod njezine kćerke Marije izostao generacijski slijed po ženskoj liniji, po brojnim se i bogatim zapisima to ne naslućuje. Značajan dio njezinih zapisa čine prijepisi majčinih receptata. No, oni kasniji nastaju u vremenu u kojemu polako nestaje tradicionalno prenošenje kulinarskog znanja s majke na kćer.

Opis obiteljske rukopisne zbirke receptata temelji se na zatečenom stanju u trenutku preuzimanja 2002. godine nakon smrti Marije Palčić, osobe koja je na amaterski, ali jedinstven način čuvala i sačuvala bilježnice i separate svoje majke, Rozalije Nágy, glavne skupljačice i zapisivačice receptata. Kompletna je zbirka bogata umetcima koji nisu isključivo recepti. Dodatni biografski materijal pomaže u razumijevanju tragova utkanih u povijest slavonske obitelji srednjeg i višeg sloja (Gérard-Nágy-Palčić) s kraja 19. i iz 20. stoljeća. Riječ je o tri bilježnice i tri separate. Dijelovi korpusa nisu naslovljeni, radni su im nazivi dodijeljeni prema specifičnom obilježju: *Separat 1, Nuštar, Separat 2, Modeblat za kolače, Separat 3 i Bakina bilježnica*.

Recepti za dezinfekciju, vidanje rana, tuberkulozu i difteriju s kraja 19. i početka 20. stoljeća

Fotografija 2. Naslovnica bilježnice „Modeblat za kolače knjiga za kolače“
(izvor: privatno vlasništvo autorice)

Tematsko određenje rada u fokus interesa stavlja bilježnicu *Modeblat za kolače* dimenzija 188x118 mm, najstariju u zbirci obiteljskih rukopisnih receptata. Očekivano, u najlošijem je fizičkom stanju: oštećene su korice od zelene ljepenke hrapave teksture, a hrbat nedostaje. U gornjem desnom uglu nalazi se naljepnica uokvirena plavim stiliziranim rubom čiji donji desni kut nedostaje. Pomoću naljepera zapisan je naslov „Modeblat za kolače knjiga za kolače“. U unutrašnjem dijelu predlista s desne strane nalazi se jasno čitljiv otisak dvaju žigova: „Knjižara i papirnica J. REICH 563, VINKOVCI

tiskara i knjigovežnica“ i „OPĆINSKOM POGLAVARSTVU“, uz koji je rukom grafitnom olovkom dopisano *Nuštar*. Bilježnica sadrži 364 jedinica (receptati, memorabilije i efemerna građa) na i unutar 176 stranica. Najviše receptata zapisala je Rozalija Gerard, potom njezina kći Marija, uz manji broj zapisa nepoznatih autorica. Iako su Rozalijini recepti uglavnom na hrvatskom jeziku, jedan dio korpusa zapisan je njemačkim jezikom. Njihovo je glavno obilježje nedovoljno poznavanje ortografije njemačkog jezika pa je mnoštvo riječi napisano fonetski. Struktura teksta u ovim receptima ukazuju na diktat u pero. Za pretpostaviti je da Rozalija zapisuje recepte od kuharice/kuharica grofova Khuen Belasija, koja/koje govori njemačkim jezikom. Pripremajući se za buduću ulogu domaćice Rozalija zapisuje recepte na jedini način na koji je znala. Rittig-Beljak je mišljenja kako „jezik pri širenju i prihvaćanju novih jela nije bio preprekom [...] tim više što je stanovništvo ovoga područja nerijetko bilo trojezično, napose u govornom jeziku.“⁶³

Iza niza receptata za slastice *Brot honig stangel, Nüssen stangeln!, Čokolade torteleten, Vanilie kipfeln*,⁶⁴ neočekivano se pojavljuje recept za pod nazivom *Za sobe mazat*, čiji su dijelovi teško čitljivi zbog oštećenja desnog ruba stranice i vrlo lošeg fizičkog stanja lista. Nepoznatim je rukopisom zapisano: *bren spiritus 1/2 l i karbola ... sitno stucati 2 dana neka stoji onda sobe ...ali samo jedamput...sa krpom*.⁶⁵ Primarna je pretpostavka bila da se ovaj recept nalazi u zbirci kao podsjetnik mladoj domaćici kako održavati namještaj i podove. No, pomnim čitanjem Lobmayerove „Domaća dvorba bolesnika“⁶⁶ iz 1882. godine u Odjelu pet naslovljenom „O razkužbi (desinfekciji)“ nalaze se „najglavnija razkužila“ među kojima se spominje karbol:

„10. *Karbolna kiselina* (karbolovina) i njezini preparati dan danas veoma se često rabe. *Karbolna kiselina izvrstno je raskužilo; ona prieči gnjilobu i razvorbu, te tamani klice i trus (gribe). Ona se prodaje kao čista (kristalizovana) ili kao sirova karbolna kiselina. Ova potonja imade samo 20 do 50% karbolne kiseline, pa zato se mora nje dvaput više uzeti.*

Ako hoćeš da imaš čiste karbolne kiseline vazda pri ruci, pa da ju odmah rabiti uzmogneš, metni staklenku s kristalizovanom karbolnom kiselinom u toplu vodu, da se otopi (pazi pri tom, da ti se staklenka na brzo ne ugrije, jer lahko može pući), onda primiešaj 10% vinovice (špirita) i spravi je u dobro začepljenoj staklenki (bočici).

Karbolna kiselina oštro vonja, osobito sirova baš smrdi, a mnogi ljudi ne mogu da podnose taj smrad.

Od čiste karbolne kiseline uzme se nešto, pa se polije po vreloj lopati ili toploj peći, te će se tad dignuti karbolna para, kojom se raskužuju zrak u sobi, gdje leži bolesnik. Rabi se takodjer otopljena u vodi, kad treba rane i čirove izpirati i previjati...“⁶⁷

Spoznaja da su dva ključna elementa (karbol i špirit) kao i opis postupka (usitnjavanje kristala i miješanje) sadržana u Lobmayerovom savjetu, vrlo dobro oslikava potrebu osviještenog dijela stanovništva, kojoj je pripadala i obitelj Gerard, da se zaštiti od bolesti koje su tada harale te dezinficira stambene prostore. Slijedi recept *Lijek za rane*,⁶⁸ u kojem Rozalija zapisuje: *Uzme se karbola te se rana ispere- zatim ...kphu te se namaže kozjim salom ... dobije se u apoteci*. Recept je djelomično na tragu Lobmayerova savjeta o primjeni karbolne kiseline za ispiranje i previjanje rana. Potrebno je istaknuti kako se ne radi o prijepisu iz knjige, jer je iza oba recepta dodana atribucija: *Bondi, odnosno Dotlič*.⁶⁹

Daljne potvrde teze kako zapisi u bilježnici „Mode blat za kolaće knjiga za kolaće“ datiraju s kraja 19. i početka 20. stoljeća nalazimo u receptima *Za tuber koloze*⁷⁰ i *Diferija*.⁷¹ U uvodnom dijelu rada opširno se prikazuje ugroženost stanovništva kako u Europi i SAD-u, tako i na našim područjima.

⁶³ Nives Rittig-Beljak, *Švapski kulinarij – dodir tradicija u Hrvatskoj = Süddeutsches Culinarium – Begegnung von Kochtraditionen in Kroatien* (Varaždin: Tiskara Varteks, 2003): 93

⁶⁴ doktorska distertacija, 9.4. Tablica - Mode blat za kolaće - knjiga za kolaće red. br. 164-167

⁶⁵ doktorska distertacija, 9.4. Tablica - Mode blat za kolaće - knjiga za kolaće red. br. 169

⁶⁶ Knjiga o pomoći bolesniku u 'kućnim uvjetima' (kraj 19. stoljeća). Savjetuje kakva mora biti bolesnička soba, način prehrane, kako se daju lijekovi, kako se vrši dezinfekcija, i na kraju, kako skrbiti o bolesnikovoj duši. <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&item=X00072> (21.4.2021.)

⁶⁷ Lobmayer, *op. cit.*, str. 136-137

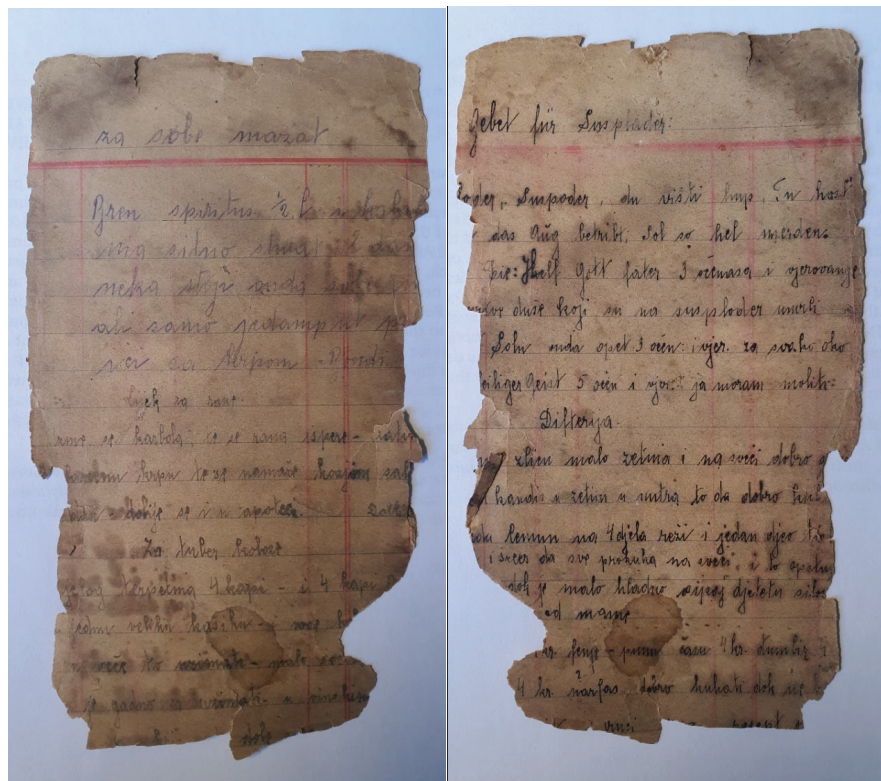
⁶⁸ doktorska distertacija, 9.4. Tablica - Mode blat za kolaće - knjiga za kolaće red. br. 170

⁶⁹ navedene se atribucije spominju i uz druge recepte

⁷⁰ doktorska distertacija, 9.4. Tablica - Mode blat za kolaće - knjiga za kolaće red. br. 171

⁷¹ doktorska distertacija, 9.4. Tablica - Mode blat za kolaće - knjiga za kolaće red. br. 173

Zbog izostanka vizualne percepcije termina „tuberkuloza“ i eventualnog diktiranja u pero Rozalija na vrlo neobičan način naslovljava recept za lijek. Njegovo je čitanje posebno otežano zbog značajnog oštećenja stranice, posebice njezinog donjeg i desnog dijela: *Bijelog terpentina 4 kapi – i 4 kapi ... jednu veliku kašiku - i vode ... naveče to uzimati - malo šećera ... je gadno za uzimati- u vinski...* Kada je pak riječ o receptu za lijek protiv difterije, Rozalija je dodala atribucije *od mame*, čime dolazimo do potvrde o pristunosti i poznavanju opasnosti difterije prije ponovnog izbijanja epidemije tuberkuloze.⁷²

Fotografija 3. Stranice iz bilježnice „Mode blat za kolače knjiga za kolače“ s receptima za dezinfekciju soba i lijekovima za tuberkulozu i difteriju te previjanje rana (izvor: privatno vlasništvo autorice)

...zlicu malo zetina⁷³ i na sveći dobro..
 ...kandis⁷⁴ u zetin u nutra to dobro..
 ...lemun na 4 djela reži i jedan djeo ...
 ...i šećer da sve prokuha na sveći i to opetuj...
 ...dok je malo hladno sipaj djetetu silom...

Posljednji dio teksta neosporno zvuči grubo, ali ova se teška rečenična konstrukcija može opravdati Julijaninim gubitkom osmero djece u (naj)ran(ij)oj dobi. Stoga „silom“ treba shvatiti kao želju da dijete popije lijek, bez obzira koliko se opiralo tom postupku, isključivo s ciljem ozdravljenja. Posezanje za narodnim lijekovima bila je slamka spasa nastala na osnovi opažanja i stečenog iskustva.

⁷² Referirajući se na razdoblje prije 1986. Hofgräff navodi kako je u to vrijeme broj oboljelih od difterije na prvom mjestu u odnosu na druge bolesti, što je rezultat širenja pandemijskog vala, kao i činjenice da je to razdoblje neposredno prethodilo primjeni antidifterijskog seruma koji će se početi koristiti tek od 1894. godine (vidi detaljnije str. 198)

⁷³ Kada govori o službi za dezinfekciju i metode kojima su se služili u razdoblju od 1874-1910, Hofgräff navodi polijevanje octom. (vidi detaljnije str. 196)

⁷⁴ (njem. *Kandis* < tal. [*zucchero*] *candito*, starije *candi* < arap. *qandī*: šećer od trstike, prema *qand*: trstika) → šećer

Prema Muršić, „Ljudi narodnim lijekovima doživljavaju one pripravke koji potječu iz neformalnih, neakademskih izvora. To su obično pripravci od ljekovitog bilja, minerala ili životinjskih produkata, koji su im dostupni, „pri ruci“. Narodni lijek, da bi zadovoljio formulaciju narodni mora imati i neko povijesno pokriće, dakle empirijski dokaz djelovanja.“⁷⁵ Upisivanjem ovih dvaju recepata, posebice lijeka protiv difterije i dodane atribucije, svjedoče o pronosjenju pozitivnih (barem kratkoročnih) učinaka među bolesnom populacijom. Nažalost, kada se difterija bude ponovno pojavila u Europi tijekom II. svjetskog rata, kada 1943. godine bude zabilježeno 1 milijun slučajeva, od kojih će polovica završiti smrtnim ishodom,⁷⁶ Rozalija će izgubiti unuka, a Marija sina. Uslijed nedostatka cjepiva i teškog oblika *krupsa* dvogodišnji Davorin Palčić umrijet će 1945. godine: usprkos savjetu liječnika da se djetetu učini traheotomija, Marija odbija postupak zbog liječnikove nacionalnosti, odnosno straha da će ga kao Nijemac „zaklati“. Umjesto zaključka, podsjetimo se Sadikovićevih riječi iz 1928. godine:

„Gdje ima liječnik i gdje to bolesnik može, najboje je zatražiti od njega pomoć, jer ako je liječnik savjesno učio, on zna mnogo i može pomoći.

To treba učiniti osobito kod bolesti koje moderna medicina najsigurnije liječi, kao što su sifilis, difterija itd.“⁷⁷

Literatura

Benčević, Ljerka ur., *250 godina Osnovne škole Zrinskih Nuštar*, Vinkovci: Osnovna škola Zrinskih Nuštar (2017): 9. <http://os-zrinskih-nustar.skole.hr/upload/os-zrinskih-nustar/images/static3/2396/File/Monografija%20%C5%A1kole.compressed.pdf>
Citirano 03.06.2020.

Cvetnić, Željko. "Povijest tuberkuloze: proširenost tuberkuloze (III. dio)." *Veterinarska stanica*, vol. 51, br. 6, 2020, str. 645-658. <https://doi.org/10.46419/vs.51.6.9>. Citirano 14.04.2021

Güll, Reinhard. „TBC – eine Geißel der Menschheit“ *Statistisches Monatsheft Baden-Württemberg* 3/2005, 19-21 https://www.statistik-bw.de/Service/Veroeff/Monatshefte/PDF/Beitrag05_03_05.pdf (14.4.2021.)

Hofgräff, Darija. "Zdravstvena statistika 1874-1910. na primjeru arhivskog fonda Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade te statističkih publikacija u Hrvatskom državnom arhivu." *Arhivski vjesnik*, vol. 55, br. 1, 2012, str. 187-204. <https://hrcak.srce.hr/103110>. Citirano 15.04.2021.

Ivanišević, Jelena. *Od kuharice do književnosti: ogledi o kulinarskoj prozi*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2017

Kaser, Karl. „Privatni život u jugoistočnoj Europi“, *Otium* 2 (1-2), 1994

Kolar-Dimitrijević, Mira. „Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća.“ *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice Vdg Jahrbuch* (2004): 117 <http://deutsche-gemeinschaft.eu/wp-content/uploads/2013/10/Jahrbuch-2004.pdf> Citirano 04.06.2020

Krznar, Siniša i Mario Novak. "Slučaj koštane tuberkuloze s nalazišta Sv. Ivan Krstitelj u Ivankovu kraj Vinkovaca." *Prilozi Instituta za arheologiju* u Zagrebu, vol. 30, br. -, 2013, str. 93-106. <https://hrcak.srce.hr/111995>. Citirano 14.04.2021.

Lobmayer, Antun. *Domaća dvorba bolesnika* Zagreb: Društvo sv. Jeronima, 1882. (digitalizirana knjiga) <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&item=X00072> Pristupljeno 18. 4. 2021.

Marković, Radovan. *Zarazne bolesti : Savjeti hrvatskomu puku* Zagreb: Naklada Društva Svetojeronimskoga, 1916. (digitalizirana knjiga) <https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?sqlid=1&H=&E=E9999KAT-ZDRAVSTVO&lok=&zbi=&sqlx=X00069> Pristupljeno 18. 4. 2021.

⁷⁵ Ivanka Muršić. „Higijena, njega i liječenje bolesti kože u narodnoj medicini Slavonije i Baranje.“ doktorska disertacija (Osijek:Repozitorij Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Medicinskog fakulteta): 14 <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:152:179868> Citirano 15.04.2021

⁷⁶ https://www.historyofvaccines.org/timeline#EVT_102230 (22.4.2021.)

⁷⁷ Sadik Sadiković. *Narodno zdravlje* (Zagreb: Europapress holding, 2010): 6

Mennell, Stephen, Anne Murcott i Anneke H. van Otterloo. *Prehrana i kultura: Sociologija hrane*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 1998.

Mitchell, Janet. „Cookbooks as a social and historical document. A Scottish Case“, *Food Service Technology* 1 (2008): 13 <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14715740/2001/1/1> Citirano 02.06.2020.

Mitterauer, Michael. „Ja u povijesti...povijest u Ja. Popularna autobiografika i obrazovni rad“, *Otium* 2 (1-2), 1994.

Muršić, Ivanka. „Higijena, njega i liječenje bolesti kože u narodnoj medicini Slavonije i Baranje.“ (doktorska disertacija) *Repozitorij Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Medicinskog fakulteta* <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:152:179868> Citirano 15.04.2021

Pellar, Brigitte. „Hunger, Schwindsucht, Pandemie – die Spanische Grippe in Österreich“ 10. April 2020. <https://www.arbeit-wirtschaft.at/historie-corona-schwindsucht/> (14.4.2021.)

Rimac, Marko. "Etnička i socijalna struktura stanovništva Hrvatske i Slavonije prema popisu iz 1890. godine." *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 25, 2007, str. 225-294. <https://hrcak.srce.hr/18625>. Citirano 15.04.2021.

Rittig-Beljak, Nives. *Švapski kuhinjar – dodir tradicija u Hrvatskoj = Süddeutsches Culinarium – Begegnung von Kochtraditionen in Kroatien* Varaždin: Tiskara Varteks, 2003.

Ropac, Darko – Puntarić, Dinko et. al. (2010). *Epidemiologija zaraznih bolesti*. Zagreb: Medicinska naklada.

Sadiković, Sadik. *Narodno zdravlje* Zagreb: Europapress holding, 2010.

Štampar, Andrija. *Zdravlje : Niz pouka o zdravlju i bolesti* Zagreb: Hrvatska nakladna zadruga, 1912. (digitalizirana knjiga) <https://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&item=X01308> Pristupljeno 18. 4. 2021.

Štampar, Andrija. *Sušica : Svezak I*. Nova Gradiška : Klub hrvatskih medicinara u Beču, 1909

Štimac, Ivana. „Tuberkuloza kao javnozdravstveni problem u sjeverozapadnoj Hrvatskoj: borba, prevencija i rezultati (1902.-1960.)“ diplomski rad. Zagreb: Hrvatski studiji, 2018 <https://core.ac.uk/download/pdf/197611090.pdf>

<https://www.historyofvaccines.org/content/blog/july-18-90-years-tuberculosis-vaccination> (22.4.2021.)

https://www.historyofvaccines.org/timeline#EVT_102203 (22.4.2021.)

<https://www.vhs.at/de/e/science/b/2020/09/02/anna-wessels-williams> (22.4.2021.)

https://www.historyofvaccines.org/timeline#EVT_102205 (22.4.2021.)

https://www.historyofvaccines.org/timeline#EVT_102219 (22.4.2021.)

<https://www.si.edu/spotlight/antibody-initiative/diphtheria> (22.4.2021.)

https://www.historyofvaccines.org/timeline#EVT_102230 (22.4.2021.)

<https://www.imabe.org/imagohominis/imago-hominis-3/2004-praeventivmedizin-ii/die-tuberkulosebekaempfung-im-wandel-der-zeiten> (pristupljeno 15.4.2021.)

difterija. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 4. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15045>>.

kandis. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 11. 2. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=30190>>.

Lobmayer, Antun. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 4. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36934>>.

O MOGUĆNOSTIMA VIZUALIZACIJE INFORMACIJA UNUTAR DIGITALNE HUMANISTIKE

Sažetak

Brojni teoretičari fenomena digitalne kulture, poput Johanne Drucker (2011), Bernarda Stieglera (2016) i Brune Latoura (2017), smatraju kako se digitalna humanistika nalazi na trostrukom sjecištu utjecaja - susretu humanistike, računalne znanosti i, za ovaj rad vrlo bitnog, dizajna informacija. Gledajući epistemološki, proizvodnja znanja unutar digitalne humanistike uvelike nadilazi dosad prevladavajuću formu tekstualnog izražavanja. Tiskani medij više nije jedini, izvorni ili normativni mediji u kojima nastaje znanje; umjesto toga, tekst je stopljen u nove multimedijalne konfiguracije. Kako pišu Todd Presner i Jeffrey Schnapp (2009) ono što je zajedničko ovakvim načinima organizacije i prikazivanja znanja, jeste pristup utemeljen na ideji kako se informacije više ne prikazuju isključivo tekstualnim formama. Iz tih razloga, dva su ključna pravca ovog rada. Prvi je cilj istraživanje što preciznijih linija razgraničenja između termina svih onih disciplina (*vizualizacija informacija, dizajn informacija, arhitektura informacija* i ostalih) koje se bave vizualnom organizacijom informacija i znanja, kao i uspostavljanje odgovarajućih točaka intersekcija spomenutih disciplina i pravaca. Što pojedini od izrečenih termina znače, kako se definiraju, te kako se razlikuju neka su od istraživačkih pitanja ovog rada. Drugi cilj istraživanja pronalazi se u pokušaju argumentiranja teze kako vizualizacija informacija predstavlja ključan čimbenik digitalne humanistike. Stoga u radu, nakon pregleda povijesnog razvoja, teorijske utemeljenosti i znanstvenog podrijetla discipline vizualizacije informacija, pokušat će se dokazati i uzajamni odnos digitalne humanistike i polja vizualizacije informacija.

Ključne riječi: vizualizacija informacija, digitalna humanistika, kvalitativni i kvantitativni argumenti, vizualni argumenti, infoestetika

Abstract

Theorists of the phenomenon of digital culture, such as Johanna Drucker (2011), Bernard Stiegler (2016) and Bruno Latour (2017), believe that the scientific position of digital humanities is at a threefold intersection of influences: humanities, computer science and information design. Thinking epistemologically, the production of knowledge within the digital humanities goes far beyond the normative form of textual expression. The print media are no longer the only, original or normative media in which knowledge is created; instead, the text is fused into new multimedia configurations. As Todd Presner and Jeffrey Schnapp (2009) write, what these ways of organizing and presenting knowledge have in common is an approach based on the idea that information is no longer presented exclusively in textual forms. For these reasons, there are two key directions of this work. The first goal is to explore the most precise lines of demarcation between the terms of all those disciplines (information visualization, information design, information architecture and others) that deal with the visual organization of information and knowledge, as well as to establish appropriate intersection points of these disciplines and directions. What some of the terms mean, how they are defined, and how they differ are the main research questions of this paper. Another goal of the research is to try to

¹Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku Sveučilišta J.J.Strossmayera u Osijeku, Hrvatska Sveučilišta J.J.Strossmayera u Osijeku, Hrvatska, luka.alebic@gmail.com

²Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilišta J.J.Strossmayera u Osijeku, Hrvatska, mirta.bijukovic@gmail.com

³Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Sveučilišta J.J.Strossmayera u Osijeku, Hrvatska, marina.djukic.2010@gmail.com

argue that the visualization of information is a key factor in the digital humanities. Therefore, in this paper, after reviewing the historical development, theoretical foundation and scientific origin of the disciplines of information visualization, an attempt will be made to prove the mutual relations between the digital humanities and the field of information visualization.

Key Words: information visualization, digital humanities, qualitative and quantitative arguments, visual argument, info-aesthetics

1. Uvod i metodološki okvir

1.2. O vizualnoj komunikaciji

Pokretački dio ovog rada predstavljaju izvorne teze kako je vizualna komunikacija često najučinkovitiji oblik komunikacije (bilo da se radi o procesu percepcije, kognitivnom razumijevanju viđenog ili vizualnom izražavanju), te da je zasigurno najrecentniji (trenutno najzastupljeniji) oblik komunikacije. U uvodnom dijelu rada pojašnjava se prva karakteristika vizualne komunikacije kada se govori o jasnim neuroznanstvenim i kognitivnim dokazima i specifičnostima ljudske percepcije. Druga se značajka (vizualno komuniciranje kao najrecentnije izražavanje) koristi kao pokretačka ideja tijekom cijelog rada, a sa ciljem opisivanja i argumentiranja vizualnog kao ključnog diskurzivnog elementa suvremenosti.

Barbara Tversky u radu *Cognitive Principles of Graphic Displays* tvrdi da su puno prije zapisa riječi postojale slike, mnoštvo njih. To su bili crteži u spiljama, impresije u zemlji, izrezbarene kosti, petroglifi, oznake na stablima. Neki od tih crteža imali su religijsku svrhu, no velika većina njih postojala je zbog komuniciranja, prenošenja informacija onima koji su živjeli u vrijeme nastajanja ovih zabilješki, kao i, naravno, budućim generacijama (Tversky, 1997 : 1). Spuštajući se s razine društva na razinu pojedinca tvrdi se kako je čovjek oduvijek pronalazio načine kako vizualnim putem izraziti ideje i koncepte (Grabe, 2011). Bez sumnje, čovjekov senzorni i izražajni potencijal u velikoj se mjeri oslanja na informacije iz područja vizualnog. Govoreći o mehanizmima percepcije kod životinja te paralelno objašnjavajući iste mehanizme kod čovjeka, neuroznanstvenica Alexandra Horowitz tvrdi da, suprotno psima, čovjekovo čulo vida predstavlja temeljni izvor informacija kojim ostale vrste senzacija (njuh, dodir, miris, okus) služe kao dodatak, poput dopune izražajnoj kvaliteti vizualnog inputa (Horowitz, 2009 : 227). Zapovjedna pozicija organa oka i čula vida zasigurno nije arbitrarno, kulturom utvrđena situacija. Odnosno, postoje jasni dokazi iza tvrdnje kako je vizualno komuniciranje najučinkovitija čovjekova forma spoznaje i izražavanja. O jasnim prednostima i velikim mogućnostima gledanja govore istraživanja kognitivne znanosti i neuroznanosti; čovjek vizualnim putem posreduje između 80 i 90 posto sveukupnih informacija iz okoline (Ware, 2008), brzina svjesnosti onoga što vidimo javlja se već nakon 150 – 200 milisekundi (Thorpe i sur., 1996), organ oka šalje više, brže i učinkovitije podatke kroz živčani sustav nego i jedno drugo čulo (Barry, 2005), vizualna komunikacija angažira paralelno i zajedno centre mozga, uvjetno rečeno, zadužene za emocionalno kao i analitičko procesiranje (Damasio, 1994).

Bitno je napomenuti, kako ovi mehanizmi vizualnog procesiranja informacija nisu aktivni samo u situacijama komuniciranja jednostavnih, primitivnih ili izvanrednih poruka, primjerice u kontekstu prometnih znakova. Više od toga, spomenute prednosti vizualnog koriste se (bitne su) i u poprilično složenim intelektualnim operacijama. Primjerice, ideja *Distant Readinga* Franca Morettija (1995), odnosno, postupka stvaranja potpuno novih književnih i povijesnih uvida kvantificiranjem ogromnog broja podataka, moguća je iz upravo spomenutih mehanizama percepcije i vizualnog razumijevanja. Govoreći o poetici suvremenih istraživanja, Schnapp i Presner (2009) u *The Digital Humanities Manifesto 2.0* tvrde kako tiskani mediji više nisu jedini, izvorni ili normativni mediji u kojima nastaje znanje; umjesto toga, tekst je stopljen u nove multimedijalne konfiguracije. Takve nove forme organiziranja znanja prepoznaju se u nazivima interaktivnih internetskih stranica, infografika, platformi proširenih stvarnosti, u mehanizmima slikovne i zvučne pretrage, u suvremenim

internetskim kolekcijama kulturnih i umjetničkih zbirki i sl. Ono što je zajedničko ovakvim načinima suvremenih organizacija i predstavljanja znanja jest pristup utemeljen na ideji kako se informacije više ne prikazuju samo u tekstualnim formama, nego da se informacije moraju dizajnirati, vizualizirati. Stoga se kao inicijalni postupak u ovom radu tvrdi da je iznimno bitno detaljno istražiti pravce i postupke, široko shvaćene, vizualne epistemologije.

Sustavnim pregledom literature, povijesnim kronološkim pregledom, ali i opisivanjem relevantnih suvremenih primjera cilj rada je iscertati što preciznije linije razgraničenja između disciplina koje koriste vizualni argument, kao i uspostavljanje odgovarajućih točaka intersekcija spomenutih pravaca. Razlog je potreba za shvaćanjem specifičnosti pojedine discipline (ne bi li se dosegнули univerzalniji principi), a koje bi u konačnici mogle usustaviti svojevrstne metodologije vizualnog izražavanja i istraživanja u humanističkim disciplinama. Jednostavnije rečeno, na ovaj način prikazane konfiguracije spomenutih disciplina i pravaca mogu pokazati koje i kakve vizualne argumente treba koristiti u istraživanjima unutar humanistike (ili što treba izbjegavati). Stoga se u radu identificira (definiranjem, uspostavom distinkcija i opisom glavnih predstavnika) sedam pravaca, disciplina i izražajnih oblika vizualnog argumenta. Oni su redom; *dizajn informacija, disciplina vizualizacije informacija, znanstvene vizualizacije, arhitektura informacija, gramatika grafike, forma infografike, vizualno novinarstvo*.

Motivacijski čimbenik rada pronalazi se u tvrdnji da postoji izvjesna paradoksalnost u načinu na koji se kultura danas proizvodi, preciznije u odnosu vizualnog i verbalnog izražavanja. Kako ističe Johanna Drucker: „Iako naš odnos prema iskustvu je često, i sve više, posredovan vizualnim formatima i slikama, odbojnost prema vizualnim formama proizvodnje znanja je oduvijek postojala u našoj kulturi. Verbalno, tekstualno i numerocentrično izražavanje prevladava“ (Drucker, 2014 : 16). Paradoksalnost se pronalazi i u kontradikciji da iako se civilizacija oduvijek koristi slikama, te iako postoje jasne kognitivne prednosti razumijevanja i memoriziranja vizualnih sadržaja, društvo neopravdano inzistira na tekstualnom komuniciranju kao osnovnom, normativnom diskursu znanosti i kulture. Jedan od zadataka ovog istraživanja je (pored proizvodnje spomenute tipologije) pokazati mogućnosti nepravedno zapostavljenog vizualnog argumenta.

1.3. O vizualizaciji informacija

Najelementarnije rečeno, postupak vizualizacije informacija omogućuje uvide u stvari koje same po sebi nisu vidljive. Bilo da se radi o mikroskopskim organizmima, udaljenim ili previše velikim objektima kao što su svemirska tijela, ili konceptima i idejama koji sami po sebi nemaju oblik. Vizualiziranjem se, recimo, koncept formiranja kubističke umjetnosti može izraziti dijagramom, u kojem su pomoću osnovnih vizualnih elemenata (točke, linije, udaljenosti, boje i drugih) predstavljeni utjecaji ranijih škola, njihovi glavni akteri, konkretna ključna djela, društveni i tehnološki kontekst nastanka i sl. Ili kako Scagnetti piše, da se mehanizam postupka vizualizacije pronalazi u mogućnosti medijacije, kao i tumačenja različitih i povezujućih vrijednosti, odnosno, kao grafička prečica u predstavljanju kompleksnih fenomena (Scagnetti, 2017). Dizajniranjem, odnosno grafičkim organiziranjem informacija, stvara se oblik elementima koji su, jedino do tada, bili predstavljeni kroz tekstualne ili matematičke oblike. Kao ranije u povijesti, tako i danas mnoge discipline uvode postupak i ideju vizualizacije informacija kao neodvojive i potpuno ravnopravne dijelove vlastitih istraživanja. Taj trend je od 1990-ih do danas u velikom porastu te koincidira s razvojem računala i računalnih programa (Cairo, 2012). No, postavlja se pitanje - zašto bi se istraživalo na taj način? Prvi se razlog djelomično nalazi u prethodnom dijelu rada; nesumnjivo, čulo vida, proces promatranja, kao i kognitivni mehanizmi gledanja su jaki kanali protoka informacija. Drugi je razlog to što se mijenjajući konfiguraciju proizvodnje znanja s tekstualnog ili matematičkog prema vizualnom, pronalaze nove forme organiziranja i komuniciranja podataka kulture. No, rekurzivnim postupkom, pronalazeći nove načine komuniciranja, otvaraju se mogućnosti za pronalazke novih područja onoga što se želi tematizirati. Potonje pojašnjenje korisno je u shvaćanju konfiguracije sadašnjeg trenutka, a današnje životno iskustvo pokretano je upravo informacijama. Eksponencijalni rast informacija jedan je od glavnih pokretača suvremene proizvodnje znanja i kulture. Postavlja se pitanje, kako tako

veliki broj informacija prilagoditi kapacitetima ljudske percepcije i kognicije. Odnosno, kako nepregledne informacijske krajolike učiniti smislenim? Djelomični odgovor na ovo pitanje nalazi se i u fenomenu informacijskog društva (Castells, 2009), ali i pojmu estetike informacija onako kako ga shvaća Manovich (2008): „*estetika informacija istražuje različita područja kulture, u kojima kompjuteri učestvuju u stvaranju novih formi proizvodnje znanja*“. Što to civilizacija danas posjeduje, a prije nije imala? Posjeduje računala i ogromnu snagu umjetne, komputacijske inteligencije, te se koristi funkcionalnijim, naprednijim postupcima predstavljanja velikog broja informacija vizualnim putem. Vraćajući se na Morretijevu tezu, danas se može analizirati onih devedeset posto romana, filmova ili apstraktnih slika koji do sada nikad nisu uzimani u obzir za proučavanje. Klasična humanistika te romane ili filmove nije istraživala zato što ljudska inteligencija, i dosadašnja kultura nisu imale dovoljno, rečeno u skladu s komputacijskom teorijom uma, analitičkih kapaciteta, vremenskih resursa (brzina obrade) i memorijskih prostora. Danas, pomoću dva ključna elementa – analitičke i memorijske snage umjetne inteligencije (kompjuteri), te novih sustava proizvodnje znanja (digitalna humanistika pokretana dizajnom informacija) spomenuto je ostvarivo. No, iako je trend vizualiziranja podataka, kako je nadalje u radu pojašnjeno, započeo u prirodnim i tehničkim znanostima, on se danas ubrzano razvija u društvenim i humanističkim disciplinama. Veliki broj podataka kulture; iz muzeja, galerija, knjižnica i instituta sistematizira se, vizualizira, te smješta u suvremene, često i interaktivne web – stranice ovih institucija. Ta nova, digitalna mjesta nisu samo nadogradnja fizičkim zbirkama, nego ona predstavljaju autonomna mjesta novih načina organizacije informacija.

2. Teorijski okvir

2.1. Škole, pravci i poetike vizualizacije

Iako je posljednjih godina uloga i značaj vizualne komunikacije u društvu jasan, problematika mehanizama funkcioniranja, kao i pravci (škole) vizualnog organiziranja informacija nisu jednostavan ili opće poznat fenomen. Vizualna proizvodnja i organizacija znanja podrazumijeva nekoliko bitnih momenata koji se moraju tematizirati. Ovaj rad bavi se vizualnom epistemologijom, načinima proizvodnje i prezentiranja znanja vizualnim putem. Stoga se pokušava obuhvatiti stav koji bi se mogao argumentirati na sljedeći način – proučava se vizualna argumentacija kao pokušaj shvaćanja realnosti, njenog tumačenja, a ne kao mehanizam pukog predstavljanja realiteta. Zauzet je nešto širi, općenito postavljen pristup tematici. No, tvrdi se kako se o spomenutom, barem u domaćoj znanstvenoj literaturi, do sada nije, ili se vrlo rijetko pisalo. Bitnije od toga, iako su tematizirani i koncepti koji nemaju izravnu vezu s proizvodnjom znanja unutar humanističkih disciplina, specifičnost nepostojanja, ili neprikladnost formi vizualiziranja unutar humanistike, nalaže da se spomenuto (ono izvan humanističkih disciplina) obuhvati analizom. Rečeno u maniri manifesta, kada se u ovom istraživanju bavimo, recimo, postupcima vizualizacije unutar tehničkih znanosti, tada, zadržavajući kompatibilne, a odbacujući nepotrebne postupke, kalibriramo postojeće mehanizme, tako da oni, ovako konstruirani, odgovaraju postupcima istraživanja u humanistici. Ili, mi stvaramo toliko čekane nove forme grafičkog izražavanja, koje bi odgovarale, primjerice radu u područjima povijesti ili teorije književnosti. Stoga je potrebno krenuti od samih početaka.

Postoji više pravaca u vizualizaciji podataka te svaki od tih smjerova ima zasebne karakteristike, ciljeve i svrhu postojanja. U literaturi se nailazi na ove pojmove: *disciplina vizualizacije podataka, znanstvene vizualizacija, dizajn informacija, gramatika grafike, estetika informacija, fenomen infografika, vizualno novinarstvo, medijska vizualizacija, i slično*. Uvjetno rečeno, svojevrsnu nominaciju za temeljni termin ovih disciplina imaju pojmovi – dizajn informacija, arhitektura informacija, vizualizacija informacija (Manovich, 2010; Cairo, 2012, 2016; Card et al., 1999, Franchi, 2013; Tufte, 1983; Wurman, 1989). Spomenuti pravci imaju znanstvenu utemeljenost u više ili manje oformljenim teorijama koje se, izravno ili posredno, bave vizualnim komuniciranjem; teorija Geštalta, Dual – Coding teorija (Sadoski i Paivio, 2012), disciplina vizualne pismenosti (Dondis, 1973, Serafini, 2013, Elkins, 2007), ideja slikovnog obrata (Mitchell, 1995), semiotička teorija

Charlesa S. Piercea, matematička teorija komunikacije (Shannon, 1948), ideja gramatike grafike (Wilkinson, 1995), ideji svojevrsne autonomije digitalnog izražaja i infoestetike (Manovich, 2001 , 2008), i drugim.

Osnovna podjela mogla bi se promatrati u vrsti objekta kojeg se vizualizira. Manovich (2010) za dizajn informacija tvrdi kako je njegov cilj dizajniranje informacija koje su već jasne, koje imaju vidljivi oblik. Slijedi, da se disciplina vizualizacije informacija isključivo mora baviti opredmećivanjem, plastificiranjem ili davanjem forme fenomenima koji nemaju oblik (recimo, stopa nataliteta). Teoretičar Keith Andrews piše kako šire polja vizualizacije implicira tri podpolja: znanstvenu vizualizaciju, geografsku vizualizaciju i vizualizaciju informacija. Tako se vizualizacije koje se bave predočavanjem znanstvene problematike služe plastičnim, trodimenzionalnim oblicima i površinama. Geografske vizualizacije koriste formu mape, dok se kod vizualizacije informacija upotrebljavaju oblici apstraktnih struktura (Andrews, 2013: 1). Nadalje, utemeljitelj Softverskih studija i estetike informacija, Manovich navodi dvije distinkcije; između vizualizacije informacija i znanstvene vizualizacije, kao i između vizualizacije informacija i dizajna informacija. Kod prve se koristi povijesnim i tehnološkim kontekstom nastanka – znanstvena vizualizacija nastala je početkom 1980., te je njen razvoj perpetuiran upotrebom 3d računalnih sustava. Iako, disciplina vizualizacije informacija službeno nastaje kasnije, početkom 1990-ih godina širenjem osobnih računala i suvremenih 2d računalnih programa. U drugoj podjeli, Manovich distinkciju pronalazi u cilju djelovanja ili smislu postojanja takvih praksi. Odnosno, on polazi od ideje da postupak vizualizacije informacija ima za cilj tek otkriti smisao koji stoji iza dizajniranih podataka. Suprotno tome, polje dizajna informacija nema taj problem i cilj, umjesto toga, zadatak je što efektivnije grafički predočiti podatke (Manovich, 2010 : 4). No, postoje i drugačija mišljenja. Tako, Alberto Cairo (2012) smatra kako je termin dizajn informacija krovni termin koji, između ostalog, uključuje i Manovichev pristup o stvaranju smisla vizualiziranjem statističkih materijala. Jer, primjerice, ako se vizualiziraju statistički podatci, principi samog dizajniranja takve grafike svoju utemeljenost zasigurno imaju u polju dizajna informacija. Zanimljivu distinkciju nudi Joanna Drucker koja tvrdi da se razlika u vrsti vizualizacija može uočiti u dva elementa – prezentacija informacija koje su već znane, i vizualizacije koje su takozvani generatori znanja (2014: 65). Prvoj skupini pripada recimo dijagram koji vizualizira zastupljenost radnika po spolu. Vrlo teško je iz ovakve organizacije informacija saznati još koju informaciju osim onih izravno ponuđenih. Druga grupa su grafičke organizacije podataka koje svakim novim gledanjem mogu stvoriti i nove informacijske uvide. Recimo, vizualizacija mogućih poteza na šahovskom polju generira, skoro stalno ili beskonačno, mogućnost novih informacija.

2.2. Dizajn informacija

Robert E. Horn definira dizajn informacija “kao praksu i znanost organiziranja informacija kako bi one mogle biti efektivno i smisleno korištene od čovjeka“ (1999 : 14). Jasno je, ono što ovakav pristup dizajnu razlikuje od ostalih oblika dizajna je u imperativu stvaranja što efektivnijih komunikacijskih procesa. Dakle, na prvom mjestu su jasnoća i lakoća prenošenja informacije, a tek onda moguće estetičke komponente. Pettersson (2010) postavlja jasnoću komunikacije kao glavni cilj dizajna informacija, iako, jasno tvrdi kako se očekuje i postojanje određenih estetskih i intelektualnih vrijednosti sadržanih u formi poruke. Ključna specifičnost dizajna informacija najbolje je uočljiva komparirajući ga sa sličim, no u ovom slučaju različitim – grafičkim dizajnom. Uspoređujući dvije discipline, Passini piše kako je grafički dizajn posljednjih nekoliko desetljeća stavljao naglasak na suvremene estetičke vrijednosti, s druge strane dizajn informacija pokreće komunikacijski proces na prvom mjestu te ima utemeljenja u disciplinama koje kod grafičkog dizajna nisu toliko bitne – teoriji informacija i kognitivnoj znanosti (2000: 85). Kako bi se stvorila usporedba s idejom digitalne humanistike, bitna je i teza o interdisciplinarnosti dizajna informacija. Smatra se kako dizajn informacija svoje teorijske korijene ima u jezičnim disciplinama (lingvistika, dramaturgija, retorika, semiotika, vizualna pismenost), znanosti o umjetnosti i estetici (kompjuterska grafika, film, ikonografija, fotografija), informatologiji (komputacijska znanost, teorija informacija, knjižničarstvo), komunikologiji (teorija komunikacije, dizajn komunikacije, dizajn interakcija i

instrukcija, žurnalizam, teorija medija), psihologiji i kognitivnim znanostima (teorija percepcije, psihoanaliza, evolucijska psihologija, pedagogija, kognitivne teorije memoriziranja, teorija svijesti) te ekonomiji i produkciji medija (informatički menadžment, medijski menadžment i slično) (Pettersson, 2002).

2.3. Disciplina vizualizacije informacija

Nekoliko bitnih znanstvenih teza prethodit će službenoj uspostavi discipline vizualizacije informacija; Jacques Bertin (1967) proučavajući mehanizme percepcije postavio je temelje pronalaska funkcionalnijih načina vizualizacije podataka. Statističar John Tukey uspostavio je koncept vizualizacije kvantitativnih vrijednosti (1977). Edward Tufte (1983), kao i William Cleveland (1985) istraživali su načine što učinkovitije vizualizacije statističkih podataka uspoređujući njihova rješenja s tadašnjim uvriježenim načinima grafičkog prikazivanja kvantitativnih podataka. Oponirajući stavovima Edwarda Tuftea, Nigel Holmes (1984) doprinio je dinamici diskursa unutar discipline. Sintezu istraživanja ove tematike, što se ujedno smatra i službenom uspostavom vizualizacije informacija kao znanstvene discipline, napisali su Stuart Card i suradnici (Card i sur., 1999).

Suvremena disciplina vizualizacije informacija svoju matičnu adresu ima u polju računalne znanosti. Krajem 1980. i početkom 1990-ih u okviru znanstvenog simpozija IEEE Visualization Conference (VIS) postavljene su prve smjernice ove discipline. U knjizi *Readings in Information Visualization: Using Vision to Think*, Card i suradnici iznose definiciju: „vizualizacija informacija je kompjuterski potpomognuto, interaktivno, vizualno prikazivanje apstraktnih podataka sa ciljem poboljšanja kognitivnih sposobnosti“ (1999: 6). Dalje, najmarkantnija figura polja vizualizacije informacija nesumnjivo je Edward Tufte. Govoreći o doprinosu znanosti Galileja Gallileija, Edward Tufte (2006) spominje podatak njegovog kolege, Federica Cesija, koji je za Gallileijeve crteže sunca napisao da spajaju dva svijeta, čudo doživljenog spektakla i preciznost ekspresije, ili pojam kojeg Tufte naziva – lijepi dokaz.

„Znanost i umjetnost imaju jednu dodirnu točku. Ona se nalazi u pojmu intenzivno gledanje – gledanje širom otvorenih očiju koje stvaraju empirijske informacije“, napisao je Tufte u uvodu knjige *Beautiful Evidence* (Tufte, 2006: 9). Taj američki statističar, profesor emeritus politologije, računalne znanosti i statistike, smatra se utemeljiteljem suvremene vizualizacije podataka sadržane u knjigama *The Visual Display of Quantitative Information* (1983), *Envisioning Information* (1990), *Visual Explanation* (1997) te *Beautiful Evidence* (2006). Također, veliki je kritičar prekomjerne upotrebe stilizacije, ukrašavanja i kozmetičkih dekoracija, koje vizualnu komunikaciju čine dosadnom i zaglupljujućom. Kao primjer, ističe se njegova kritika upotrebe programa *PowerPoint*, tvrtke *Microsoft*, koji svojim stilom i načinom funkcioniranja uništava i trivijalizira informacije koje se njime prezentiraju (Tufte, 2009).

Michael Friendly (2006) identificirao je osam bitnih razdoblja u razvoju vizualizacije informacija. Iako tvrdi kako su sama razdoblja moguće postavljena suviše arbitrarno, ovakav način sagledavanja povijesti vizualizacije informacija ipak omogućuje povezivanje bitnih društvenih i kulturnih pojava s razvojem spomenutog područja. Friendly tako identificira; razdoblje ranih mapa i dijagrama (1500. – 1600.g.), razdoblje astronomije, navigacijskih mapa i geometrije (1600. – 1700.g.), razdoblje novih grafičkih formi (1700. – 1800.g.), razdoblje modernog grafičkog izražaja (1800. – 1850.g.) razdoblje zlatnog doba statističke grafike (1850. – 1900.g.) razdoblje modernog doba tame grafičkog izražaja (1900. – 1950.g.), razdoblje ponovnog rađanja vizualizacije informacija (1950. – 1975.g.) te razdoblje interaktivne i dinamične forme vizualizacije podataka (1975. – do danas) (2006).

2.4. Znanstvene vizualizacije

Na pitanje postoji li suštinska razlika između polja vizualizacije informacija i znanstvenih vizualizacija nema jednoznačnog odgovora. Iako ima nekoliko očitih razlika, u ovom se radu tvrdi da su one nedovoljno snažne kako bi se napravila čvrsta distinkcija između dva spomenuta područja.

Naime, na prvi je pogled jasno da su matični miljei iz ovih pravaca različiti; dizajn kao inicijalno područje vizualizacije informacija, i tehničke te prirodne znanosti kao početna točka znanstvenih vizualizacija. Manovich tvrdi kako su se postupci razvijali u ponešto različitim sredinama. Znanstvene vizualizacije nastaju sredinom 1980-ih, perpetuirane razvojem 3d računalnih programa, dok se polje vizualizacija informacija razvijalo desetljeće kasnije, i to uz osobne, 2d računalne programe i alate. No, najbitniju razliku Manovich vidi u, uvjetno rečeno, teritoriju na, ili po kojem se provodi vizualizacija; znanstvene vizualizacije koriste stvarne, fiksne prostore (konfiguraciju mozga, konkretna kartu ili raspored planeta), dok ove druge koriste arbitrarni prostor (izmišljenu bijelu površinu koja simulira papir) (Manovich, 2011). No, taj se argument ne može valjano upotrebljavati jer brojni radovi vizualizacija informacija također koriste stvarne karte te na njoj mapirane informacije (recimo, karte podzemnih željeznica, ili mape poznatih restorana u gradovima). Na ovom se mjestu tvrdi kako je ključna razlika sljedeća – znanstvene vizualizacije uglavnom koriste numeričke, prostorne i jednodimenzionalne podatke kao materijal za vizualizacije. No, i radovi discipline vizualizacije informacija, što više čak i oni koji nisu nastali korištenjem računala, koriste numeričke podatke, kao što je primjerice kasnije tematizirani rad *Dear Data* iz 2016.g. (Lupi i Posavec). Temeljem toga može se tvrditi da temeljne razlike nema, odnosno da se oba polja bave vizualizacijom podataka sa ciljem stvaranja informacijskih korisnih uvida. Ipak, pojavne razlike postoje, no one su korisne samo uskom krugu profesionalnih korisnika, a nedovoljne kao logički argumenti u postupku tipologije pravaca.

2.5. Arhitektura informacija

Fenomen i postupak vizualiziranja ideja i koncepata svoj istinski zamah doživljava nastankom pojma *arhitekture informacija* i radovima njenog utemeljitelja Richarda Saul Wurmana (1935). Taj arhitekt i grafički dizajner pišući o informacijskom dobu skovao je spomenuti termin kako bi naglasio potrebu stvaranja organiziranih informacijskih sučelja. Veličina Wurmanovog intelekta nesumnjivo se uočava u činjenici da je prije pojave interneta anticipirao okolnosti, i, u ovom trenutku, jasne probleme informacijskog doba – prezasićenost informacijama i moguće nepostojanje funkcionalnih informacijskih sustava, te ucrtao staze za razvoj danas poznate discipline *HCI*, ili polja koji se bavi ljudsko – računalnim interakcijama. U reizdanju poznate knjige *Information Anxiety*, Wurman piše kako uspješni informacijski arhitekti čine kompleksne pojmove jednostavnim. „Oni rade na tome da generiraju informacije koje su razumljive drugim ljudima“ (1989: 23). Moguće definicije arhitekture informacija daje Alberto Cairo koji ih opisuje kao strukturalni pristup dizajnu informacijskog okruženja; kao kombinaciju organizacijskih, imenujućih, pretraživajućih i navigacijskih sustava unutar interneta; kao struku i znanost oblikovanja proizvodnje informacija, te iskustva o njenoj iskoristivosti i mogućnosti pronalaska odnosno kao nastajuću disciplinu koja se bavi spajanjem principa dizajna i arhitekture u kontekstu digitalnog doba (2012: 71). Po Wurmanu je jedan od ključnih ciljeva suvremenog doba pronalaženje načina kako izbjeći situaciju koju je on nazvao informacijskom anksioznošću, ili svojevrsnom crnom rupom između podataka i znanja (Wurman, 1995, u Cairo 2012: 60). Za ovo su razmatranje, od iznimne važnosti njegovi stupnjevi saznanja. Odnosno, sveukupnost shvaćanja Wurman dijeli na nekoliko osnovnih elemenata – podatak, informacija, znanje, mudrost, kao i – iskustvo, kontekst, proizvođače informacija i korisnike informacija (1989: 28).

2.6. Gramatika grafike

U suglasju s postavljenom idejom izučavanja odnosa vizualnog i verbalnog, bitno je spomenuti Lelanda Wilkinsona, statističara i računalnog znanstvenika koji je predložio teoriju po kojoj vizualno izražavanje, poput jezika, posjeduje gramatiku koja propisuje i čini konstrukciju vizualnog komuniciranja. Neki od osnovnih elemenata koji čine Wilkinsonovu ideju gramatike su elementi poput omjera, vodilje, statistike funkcije, koordinatnog sustava, oznake i estetske vrijednosti (Myatt

i Johnston, 2014: 103). U knjizi *The Grammar of Graphics* (1995) autor piše o terminima kao što su graf i grafika. Tako za pojam graf tvrdi da je to skup točaka, apstraktna forma koja je nevidljiva te služi samo za konceptualno objašnjavanje. Pojam grafika opredmećeni je koncept grafa. Da bi se uspostavila materijalizacija iz grafa u grafiku, potrebne su estetske komponente kao što su veličina i boja (Wilkison, 1995: 6). Bitno je istaknuti da Wilkinsonov pojam grafika treba shvatiti kao konačni proizvod, ono što nastaje materijalizacijom pomoću postupka vizualizacije informacija. Jasno, ako postoji gramatika, implicira se da postoji širi sustav, odnosno jezik. Intelktualni naponi uspostavljanja vizualnog jezika brojni su, te je svima zajednički cilj formiranja što eksplicitnijih, stabilnijih, univerzalnijih i pravilima utvrđenih okvira (Drucker, 2014: 18). Iako pravila vizualne gramatike nikada neće izgledati poput pravila verbalnog jezika, itekako postoje intelektualne smjernice u stavu – *funkcionalnije je ovo od onoga*. Odnosno, vizualni jezik i gramatika vizualnog svoja čvrsta pravila nemaju, niti će imati u konfiguraciji pravila kakvu, primjerice, verbalno izražavanje ima, no svoje zakonitosti oni crpe iz teorijskih i praktičnih postavki, poput; Geštal principa, semiotike, razumijevanje ideje računalne grafike, shvaćanje jezika digitalnih medija, postavki teorija percepcije, uvažavanjem kognitivnih ideja o dvosmjernom gledanju (oči prema mozgu, mozak prema očima), razumijevanju ideja koje se bave kulturnim uvjetovanjima i drugima.

2.7. Forma infografike

Oblik infografike svojevrsni je bastardni oblik koji spaja ilustraciju, prostorno – vremenske strukture (mape, vremenske lente), ali i tekstualno prikazivanja informacija. Ova jezična kovanica nastala je spajanjem dvije riječi – informacija i grafika. Duži je naziv te forme informacijska grafika. Infografika se istovremeno nalazi kao forma kojom se bavi dizajn informacija, no, jasno, i praktičari vizualizacije informacija se koriste ovim oblikom. Njen bitni specifikum je u izrazitoj subjektivnosti. Jasno, ne podataka koji ju konstruiraju, nego u subjektivnosti izraza. Drugim riječima, estetski principi posuđeni iz grafičkog dizajna imaju veliki udio u prosedeu forme infografike. Primjerice, ako hipotetski zamislimo dijagram, koji s lijeve strane ima pojam subjektivno i objekt - vizualna umjetnost, a sa suprotne strane (desne) pojam objektivno i objekt – znanstvene vizualizacije, tada će forma infografike biti na pola puta, u sredini dijagrama, između odrednica vizualna umjetnost (krajnje subjektivno) i znanstvene vizualizacije (krajnje objektivno).

Kao što ćemo vidjeti, grafička prezentacija podataka u formi infografike postojala je u prošlosti, daleko prije 20. stoljeća (*Charles Joseph Minard 1781. –1870., Otto Neurath 1882. – 1945. i drugi*), ipak grafički dizajner Nigel Holmes smatra se utemeljiteljem suvremene infografike. Slavni teoretičar dizajna Steven Heller tvrdi kako Holmes, istina, nije stvorio piktograme, ali je bio ključna osoba u formiranju snažnog vizualnog jezika kojeg danas društvo baštini. Upotreba piktograma, i onog što je Holmes nazvao objašnjavajućom grafikom unutar časopisa Time, smatra se početkom suvremene upotrebe informacijskog dizajna unutar novinskih kuća i drugih medija u Europi i SAD-u (Heller, 2006: 12). Dok je Tufte čovjek minimalističke estetike, Holmes je u ova polja izražavanja unio razigranost, humor, upotrebu boje, te općenito stav o pomicanju granica u shvaćanju onoga što se može grafički izraziti. Stoga su radovi Nigel Holmesa iznimno bitni u pokušaju stvaranja grafičke ekspresije tematike humanističkih disciplina. Ako je Tufte formulirao skoro sve mehanizme vizualiziranja kvantitativnih podataka, moguća rješenja vizualizacija kvalitativnih, često ambivalentnih ili podataka koji u sebi imaju određenu nesigurnost, treba tražiti analizirajući radove Nigel Holmesa.

Isabel Meirelles infografike definira kao vizualna prikazivanja u kojem elementi grafike (ilustracija, simboli, mape, dijagrami i slično) s verbalnim jezičnim prezentacijama, komuniciraju informacije koje inače ne bi bilo moguće prikazati. One mogu prikazivati rane znanstvene koncepte ljudskog tijela, suvremene mehanizme funkcioniranja mozga, povijesne mape, prikaz suvremene situacije londonske podzemne željeznice ili slične fenomene. Upravo praksa novinarstva često koristi formu infografike u želji za što dojmljivijim i efektnijim prikazom tematike (Meirelles, 2013: 11). Kako se može vidjeti kod fenomena vizualnog novinarstva, forma infografike ima veliku ulogu u domeni

tiskanih medija. Ideja glasi kako ova forma može vratiti interesiranje publike za tiskanim medijima i magazinima.

2.8. Vizualno novinarstvo

Vizualno novinarstvo prvenstveno se promatra kroz praksu unutar polja tiskanih medija, novina, žurnalizma, časopisa, publikacija i magazina. Francesco Franchi u knjizi *Designing News* (2013), tvrdi da pisani medij i tiskano novinarstvo, još od pojave prvih tiskanih medija prije 350 godina pa do nedavno, nisu imali pravog konkurenta. Monopol nad informacijom imali su papir i tinta. Pojavom novih tehnologija situacija se potpuno izmijenila te je fenomen takozvane smrti tiskanih medija sve bliži (Franchi, 2013: 48). Mnogi novinski listovi potpuno su ukinuli tiskana izdanja, a oni koji su ih i zadržali shvaćaju ih kao sporednu, i često skuplju verziju u odnosu na digitalnu inačicu. Upotreba vizualnog komuniciranja može koristeći tiskane medije te prednosti medija papira u odnosu na ekran vratiti čitanost novina i časopisa. Drugim riječima, ideja vizualnog novinarstva pretpostavlja korištenje ranije spomenute forme infografike, koja bi, na dojmljiv, privlačan, ekspresivan i estetski moćan način, prikazivala točne, egzaktne i provjerene informacije. Specifično govoreći iz polja praktičnih znanja i edukacija, pokret vizualnog novinarstva podrazumijeva relativno novo zanimanje tzv. vizualnog novinara. Profesija se ne bi bavila televizijom ili videom, nego novinarstvom u vizualnom obliku. Novinarstvom koji je spoj žurnalizma, grafičkog i informacijskog dizajna. Akteri vizualnog novinarstva shvaćaju tehnike pisanja, crtanja i dizajniranja, po uzoru na Nigela Holmesa - kao potpuno ravnopravne praktične metode. Vizualni novinar bi, shodno tomu, skupljao podatke, istraživao, pronalazio javnostima zanimljive priče, osmišljavao relevantne i komunikološke valjane narative, i onda prezentirao u generalno rečenoj formi vizualnog novinarstva, a konkretnije u obliku informacijskih grafika.

3. Istraživanje i diskusija

3.1. Klasiци i suvremeni primjeri vizualizacije informacija

Iako radovi koji znanje organiziraju vizualno postoje još u antičko doba, ovaj tip izražavanja svoj zamah ima u 18. i 19. stoljeću. Istraživački dio rada bavi se upravo tim klasičnim primjerima, kao i pojedinim recentnim slučajevima.

William Playfair (1759. – 1823.) smatra se prvim čovjekom koji je koristio forme grafičkog komuniciranja podataka. On je 1786.g. prvi upotrijebio formu linijskog grafa, vertikalnog grafa i kružnog grafa, poznatog i kao pita (Bailey, 2014). Veličina kruga predstavlja teritorijalnu veličinu pojedine zemlje. Lijeva vertikalna crta jednaka je broju stanovnika pojedine zemlje. Desna vertikalna linija proporcionalno je jednaka količini prikupljenih poreza. A dijagonalna crta koja spaja lijevu i desnu vertikalnu liniju označava odnos broja stanovnika i skupljenog novca od poreza. Pored svega toga, krugovi koji označavaju zemlje, metodom pitnog grafikona, pokazuju i koliki je udio u dijelovima konkretne zemlje, u pokrajinama.

Dalje, *Charles Joseph Minard* (1781. – 1870.) i njegovo mapiranje Napoleonovog ratnog pohoda (1812.) smatra se najpoznatijom, a možda i najboljom (Tufte, 1983: 40), upotrebom informacijske grafike u povijesti. Taj škotski statističar uspio je stvoriti situaciju u kojoj gledatelj u jednom pogledu, na jednom papiru, biva izložen, istovremeno sa sedam različitih tipova informacija. Možemo očitati informaciju geografske širine, geografske dužine, smjera kretanja vojske, vremena, temperature i veličine Napoleonove vojske, kao što postoji i napisan kontekst događaja.

Otto Neurath (1882. – 1945.), austrijski filozof, sociolog, ekonomist i matematičar, živjeći u Beču tog doba pripadao je, možda, najbitnijem intelektualnom društvu – Krugu Beča, kojem su između ostalih pripadali i *Karl Popper* (1902. – 1994.), te *Thomas S. Khun* (1922. – 1996.). Neurathov doprinos istraživanju vizualnog jezika leži u činjenici da je pokušao stvoriti univerzalni slikovni jezik. Točnije, njegova ideja stvaranja sveobuhvatnog edukacijskog sustav predstavlja osnovu njegovog *Isotypea* – međunarodnog slikovnog jezika. Ideja se sastojala iz stvaranja sustava koji će nadilaziti kulturalne i

društvene razlike, kao i puko pitanje upotrebe različitih jezika te njihovog prevođenja. Jedini mogući način uspostavljanja ovakvog ustava, Otto Neurath je vidio u vizualnom izražavanju. „Vizualna edukacija vodi prema internacionalizaciji puno više nego što to omogućuje edukacija posredovana tekстом. (... Vizualna edukacija je produžetak intelektualnih sloboda pojedinih društava, kao i cijele civilizacije. Ona je dio međunarodnog društvenog planiranja (...). Za demokratska društva od presudne je važnosti imati zajednički život“ (Neurath, 1973: 231 citirano u Franci 2013: 172).

Ono što fascinira kod Neuratha je njegov idealizam, želja za napretkom i pronalaskom intelektualnih uvida, kako bi pronašao najbolje, odnosno najuniverzalnije forme komunikacije. Nigel Holmes, u knjizi *On Information Design* (2006) piše kako je strast da informira pokretala Otta Neurathau ovoj ideji, te dodaje kako je upravo on angažirao odličnog ilustratora i dizajnera, *Gerda Arntza* (1900. – 1988), koji je uspio spojiti dvije stvari – strastveni pristup estetskom i statističku točnost (Holmes, 2006: 106-107). Meggs i Purvis, tvrde kako je Neurath, nakon završetka Prvog svjetskog rata, shvatio da novi društveni kontekst zahtijeva jasnu komunikaciju koja pomaže javnosti u razumijevanju društvenih problema. Tako je osmislio sustav piktograma koji bi predstavljali kompleksne podatke. Doprinos Neuratha i njegovog slikovnog jezika sastoji se od uspostavljanja jasnog i preciznog sustava pravila korištenja vizualnog jezika, odnosno, od upotrebe slikovne sintakse (sustav povezivanja slika u organizirane strukture značenja) i dizajna pojednostavljenih piktograma (Meggs i Purvis, 2011: 341-342).

Neuratha slijede već spomenuti *Edward Tufte* i *Nigel Holmes*. Tufte, uspostavljaajući ono što je nedostajalo polju vizualizacije informacija – striktno smjernice i utemeljena pravila te Holmes, koristeći dosta od onog što je shvaćeno prije i nakon Tuftea, a unoseći razigranost i eksperimentiranje grafičkog dizajna. Tufte, unosi dinamiku razmišljanja unutar polja, a za ovaj rad iznimno bitno, otvora i mogućnost promišljanja o grafičkom jeziku koji bi odgovarao istraživanjima u humanistici.

Kraj 1990-ih i početak 2000-ih razdoblje je koje neki teoretičari medija zovu *komputacijski zaokret ili računalni obrat*. Naime, razvojem računalnih sustava, i to na tri temeljna principa – unaprijeđenom procesorskom snagom računala, kao i sofisticiranjem računalnih programa, uz širenje i ubrzanje interneta, civilizacija je stvorila uvjete da se ogroman broj podataka može analizirati kao nikada do sada. Radi se o svojevrsnoj kibernetičkoj ideji; spajanja ljudske inteligencije (pod kojom mislimo kako na doslovnu kognitivnu snagu čovjeka, tako i na uskladišteno znanje civilizacije kroz njegove institucije) s umjetnom inteligencijom računala i softvera. Taj je trend vidljiv u svim segmentima ljudske djelatnosti; u arhitekturi to je ideja *Patricia Schumachera* o parametricizmu (algoritamsko posredovanje u kreiranju forme), nasumičnost postupka komponiranja u elektroničkoj i ambijentalnoj glazbi, novinarstvo podataka (engl. *Data Journalism*), urbano planiranje, ideja *Distant Readinga* *Franca Morettija* i na drugim mjestima (za detaljnije pisanje o specifičnostima ovog algoritamskog postupka, autori ovog rada ovdje nemaju prostora). Na tragu toga, *Manovich*, uvodi pojam *analitike kulture* (engl. *cultural analytics*), odnosno sustav analiziranja i vizualizirana kulturnih podataka koji koristi temelj komputacijskih postupaka i računalne znanosti (Bailey, 2014). Taj pristup odgovara ideji *Distant Readinga*, odnosno, imperativu uzimanja u obzir svih podataka koji o određenoj pojavi postoje, recimo o nekom slikaru, i njegovom analiziranju ne bi li se uočio trag uzorkovanog ponašanja (engl. *pattern*). Ideja uzorka, pravilnog ponavljanja elemenata koji nose informaciju, kako o samom djelu, tako i o cjelokupnom opusu autora moguće je postići samo sistemskim udaljavanjem od konkretnog djela (Rosnay, 1979). Naravno, nikada ovaj pristup neće potpuno zamijeniti ideju *Close Readinga*, ili analiziranja konkretnog djela uronjenog u kontekst (bliskog čitanja), no, zajedno ova dva načina proučavanja navedeni su kao potpuno ravnopravne metode istraživanja u digitalnoj humanistici (Presner i Schnapp, 2009).

Teoretičar književnosti *Franco Moretti* radikalno je izjavio da, ako želimo shvatiti književnost, trebamo prestati čitati knjige (Schulz, 2011). Ovo, naravno, treba shvatiti uvjetno. Radikalizirajući diskurs, Moretti želi naglasiti kako danas nije dovoljno samo iščitavati autore koji su arbitrarno postavljeni za ogledne primjerke nekog stilskeg perioda ili književnosti neke zemlje i kulture. Morettijeva ideja je pristup dedukcije. Sagledavanje velikog broja podataka, ogromnog broja tekstova koji do sada nisu uzimani u razmatranje. Ova metoda ima jedan bitan problem. Da bi funkcionirala, potrebno je uzeti u obzir sve mogućnosti, sve varijable. A razvojem računalne znanosti to je po prvi

puta moguće. Stoga Morettijevo istraživanje polazi od postupka brojanja, selektiranja informacija, grafičkog bilježenja, drugim riječima mapiranja, ili vizualiziranja podataka. Detaljnije, metode su istraživanja: grafovi za analiziranje žanrova, karte za ilustriranje geografskih aspekata romana i grafičke krošnje, stabla za klasificiranje različitih tipova detektivskih priča (Jänicke i sur., 2015; Alebić i Bijuković Maršić, 2017). Veliki broj knjiga moguće je analizirati po principu određenih kriterija. Dalje, jednom skupljeni podatci klasificiraju se te tako organizirani koriste u računalnim programima pomoću kojih se oblikuju grafički argumenti (grafovi), a nakon toga se grafovi dalje vizualiziraju, smještaju u mape, interaktivne web – stranice i slično. Nešto ranije, 1998. u knjizi - Atlas of the European Novel, Moretti je mapirao romane Jane Austin, Ponos i predrasude te Razum i osjećaje, tako da je na mapi Velike Britanije označio mjesta gdje radnja počinje (trokuti) s mjestima gdje se u romanima završava radnja (krugovi). Na ovaj način on je pokazao kako je Austin koristila prostor i mjesta u Velikoj Britaniji (radnja ne postoji u Londonu, Irskoj ili Škotskoj, no odvija se u njoj bitnim mjestima) (Alebić i Bijuković Maršić, 2017).

Image Atlas (Aaron Swartz i Taryn Simon), zanimljiv je rad Aarona Swartza. Suština je ove informacijske platforme mehanizam pretraga slika pomoću pretraživanja pojmova. Program funkcionira poput Google pretraživača u modelu rada sa slikama, no razlika je u tome što se rezultati organiziraju po strukturama – zemlja iz koje je fotografija postavljena na internet, te bruto državnog proračuna zemlje iz koje je slika. Na ovaj način, moguće je vidjeti kulturološke razlike (recimo – rezultati pretraživanja pojma ljubav u Indiji i u Argentini), kao i moguća postmarksističke analize fotografija (kako bogatstvo, položaj u procesu rada utječe na slikovne rezultate istraživanog pojma). Koristeći formu mrežnog mapiranja project *CultureGraphy*. Albrecht (2014) istražuje razmjenu informacija iz kulture kroz vremenski okvir od 100 godina. Ovaj rad, a vrlo bitno kada govorimo o postupcima i tehnikama vizualizacije, za razliku od Minardovove informacijske grafike koristi drugačiji jezik – Albrecht se služi mrežnom strukturom ne bi li prikazala složene utjecaje unutar filmske umjetnosti.

4. Eksperimentalni dio

4.1. Specifičnosti vizualizacije informacija u digitalnoj humanistici

Današnji je trenutak u znanosti vrlo zanimljiv zbog premreženosti disciplina - uzbuđljivog susreta znanstvenih polja koja su se smatrala postavljenim na suprotnim pozicijama znanstvenog kontinuuma. Tvrdi se kako današnja situacija ima korijene u anticipirajućem uvidu kibernetičara Wareana Weavera, koji je još 1947., govoreći o tri epohe u povijesti znanosti, tvrdio kako dinamiku današnjeg znanstvenog istraživanja karakterizira pojam organizirane kompleksnosti. Organiziranu kompleksnost moguće je shvatiti samo prilazom iz nekoliko različitih pravaca. Upravo je to situacija koju karakterizira disciplinu vizualizacije informacija kao i digitalnu humanistiku. Dalje, digitalno okruženje i informacijsko doba potpuno su izmijenili načine istraživanja, no i tematiku istraživanog. Sustavi pretraživanja podataka, analiziranja, kao i njihovog skladištenja te prezentiranja, preuzeti iz prirodnih i tehničkih znanosti, a prilagođenih istraživanju u humanističkim istraživanjima postali su više-manje opće mjesto. Civilizacija proizvodi veliki broj informacija, koje, po prvi put u povijesti, možemo u potpunosti analizirati. Proces vizualizacije informacija, dizajna informacija te dizajna komunikacija postaje ključan postupak u istraživanju velikog broja podataka kulture. Teoretičari digitalne humanistike tvrde kako discipline dizajna, a konkretno – dizajn informacija i komunikacija, mogu ponovno promisliti načine istraživanja u humanistici, fokusirajući se na fenomen kompleksnosti, specifičnost medija, povijesni kontekst, analitiku dubinu, kritičizam i interpretaciju (Presner i Schnapp, 2009; Burdick et al., 2016; Uboldi i Caviglia, 2015). Manovich pišući o estetski informacija bilježi jako bitan moment, kada kaže kako danas medijske objekte stvaraju zajedno osobe različitih znanstvenih provenijencija:

„U disciplini vizualizacije informacija dizajneri, računalni znanstvenici i umjetnici, vizualizirajući podatke, stvaraju nove forme, koje nisu dijelovi klasične umjetnosti niti apstraktne forme modernizma“ (Manovich, 2008). Samo na takav, interdisciplinarni način, može se shvatiti suština

informatičkog doba i složenost weaverovske organizirane kompleksnosti. Naime, istraživanje u humanističkim disciplinama karakterizira koncept po kojem je znanje shvaćeno kao interpretativno. Odnosno, istraživač u humanistici bavi se eksperimentalnim, subjektivnim stanjima interpretacije (Drucker, 2011). Tako shvaćeno, podatci u humanistici prikupljeni su kroz postupak interpretativnosti. To znači da ne postoji element kulture koji je puka činjenica, postoji interpretacija činjenica. Humanistički pristup znači istraživati tematiku iz što više, različitih, originalnih perspektiva kako bi se dobila uvjerljiva interpretacija (Sinclair et al., 2013). I na ovom mjestu se dolazi do vrlo zanimljivog uvida, koji daje Johanna Drucker, o tome kako su grafičke forme prikazivanja znanja u humanističkim i društvenim znanostima posuđene iz ideje mehanicističkog pristupa realizma (tehničke i prirodoslovne znanosti). Iz toga slijedi, kako je potrebno ponovno promisliti grafičke oblike koji će odgovarati radu u humanistici (Drucker, 2011). Dok su neki podatci isključivo činjenice; temperatura u određenom razdoblju i na određenom mjestu, drugi podatci u sebi imaju kvalitetu ambivalentnosti i nesigurnosti. Recimo, podatak iz teorije književnosti o klasifikaciji djela u žanrove, moguće je, zadržavajući element ambivalentnosti i nesigurnosti, komunicirati tekstem. No, ako želimo na osnovu toga stvoriti graf, nailazimo na problem - kako neko djelo koje je, primjerice, i roman i novela sistematizirati u grafičkoj formi? Kako konstruirati dijagram koji će moći prikazati ambivalentnost informacije? Drucker piše kako takav dijagram mora imati mjernu skalu formiranu od jedinica koje nisu jednake, nasuprot koordinatnom sustavu iz konvencionalne statistike, čija je skala uvijek formirana od istovjetnih jedinica (Drucker, 2011.) Drugi problem je kako grafičkim oblicima prikazati podatke koje u velikoj mjeri ovise o položaju onoga koji promatra. Položaj ili iskustvo promatrača koje proizvodi uvijek novo, interpretativno znanje suština je humanističkog proučavanja te stoji nasuprot ideji kompletnog znanja, sustava, koji uvijek i iznova, funkcionira po istom principu. Suvremene digitalne platforme, pomoću iznimno vrijedne funkcije interaktivnosti, mogu riješiti taj problem. Takav je pokušaj Toma Cardena koji je stvorio interaktivnu mapu podzemne željeznice Londona (Carden, 2011). Interaktivnost omogućuje izračunavanje pozicije korisnika te na osnovu tog podatka, sustav iscertava ponovno mapu, koja će odgovarati vremenskom razdoblju koji je potreban da bi korisnik s početne stanice stigao do drugih stanica. Odnosno, sama mapa nikad ne izgleda isto, nego njenu konfiguraciju određuje perspektiva specifične situacije. Na ovaj način, grafičkim argumentiranjem, prikazuje se znanje koje je uvjetovano, kvalitativno, a nikako konačno. Drugi bitan moment koji se prepoznaje danas je zaokret od fenomena velikih podataka prema puno intimnijem, personaliziranijem i subjektivnijem radu s podacima. Umjesto korištenja velikog broja dostupnih podataka, te njihovog procesiranja u složenim algoritamskim sustavima, ovaj novi pravac temelji se na pažljivom bilježenju vlastitih momenata svakodnevnice, uz prihvaćanje mogućnosti subjektivizma pri prikupljanju podataka. Dalje, tako pažljivo prikupljene informacije promišljaju se i kategoriziraju u posebno smišljene kategorije, te se konačno vizualiziraju, računalno ili ručno, no uz punu svijest o potrebi zadržavanja njihovih vrijednosti ambivalentnosti i subjektivnosti.

Na tom tragu je i rad *Dear Data* Giorgije Lupi i Stefanie Posavec (2016). Autorice su godinu dana skupljale podatke iz vlastite svakodnevnice, tim podacima su dodavale kontekstualni okvir te ih na taj način činili osobnim. Potom su prikupljene informacije ručno crtali na papirima veličine razglednice te ih međusobno slale. Primjerice, zanimalo ih je koliko često puta na dan pogledaju na sat. No, toj činjenici dodale su i vrijednosti koje strukturiraju taj podatak, a formulirane pitanjima - *zašto gledam koliko je sati? Što sam radila dok sam to gledala? Jesam li se u tom trenutku dosađivala, bila gladna ili kasnila negdje? Jesam li namjerno pogledala na sat ili slučajno?* (Lupi, 2017; Alebić i Đukić, 2018). Autorice su pokazale da svakodnevica nikako nije puka činjenica, ona je argument o nama samima i drugima. Na ovaj način, a moglo bi se to nazvati – postdigitalna poetika baratanja informacijama, stvaramo relaciju prema našim životima, koristeći sve ono što je u kulturi naučeno o fenomenu kvantitativne informacije i njenog prikazivanja, no dodajući, toliko potreban, humanistički pristup. Kažemo postdigitalan, jer ovaj je pristup utemeljen u dinamici razmjene između novog i starog. Revolucionarnog i univerzalnog. Onog mjesta gdje se suvremene komputacijske metode i novi načini proizvodnje znanja, susreću s univerzalnim ljudskim nastojanjem da, bilo kroz objektivne

ili subjektivne načine, shvatili svijet. To mjesto, čvorište neprekidnih razmjena utjecaja i međuovisnosti, zove se digitalna humanistika.

5. Zaključak

Četiri su argumentacijske linije ovog rada. Prva - civilizacija se oduvijek služila vizualnim prikazivanjem informacija i znanja. Nesumnjivo, razlog tome je u jasnim kognitivnim prednostima ovakvog komuniciranja. Druga - uz klasične metode bliskog proučavanja, generalno je vizualna epistemologija, a konkretnije disciplina vizualizacije informacija (zajedno s ostalim spomenutim pravcima) optimalan i suvremeni način proučavanja kulture u kontekstu informacijskog doba kao glavnog pokretača civilizacije danas. Treće - kada se govori o grafičkoj argumentaciji unutar društvenih i humanističkih znanosti, potrebno je formalistički proučavati razvojni okvir ovakvih formi (odnosno unutar tehničkih i prirodoslovnih istraživanja). Na taj se način nastavlja razvoj koristeći do tada uspostavljene ispravne teorijske i praktične temelje. Konačno, četvrta argumentacija - današnja znanost posjeduje dovoljno smjernica kako bi kalibrirala, ili prilagodila ideje kvantitativnog prikazivanja informacija prema onim istraživanjima koji odgovaraju radu u humanističkim disciplinama. Prema ideji vizualnog prikazivanja interpretativnog znanja. U konačnici, ovim radom iscertane su neke od smjernica daljnjeg razvoja vizualnog komuniciranja kao ravnopravnog argumenta unutar humanističkih disciplina.

LITERATURA

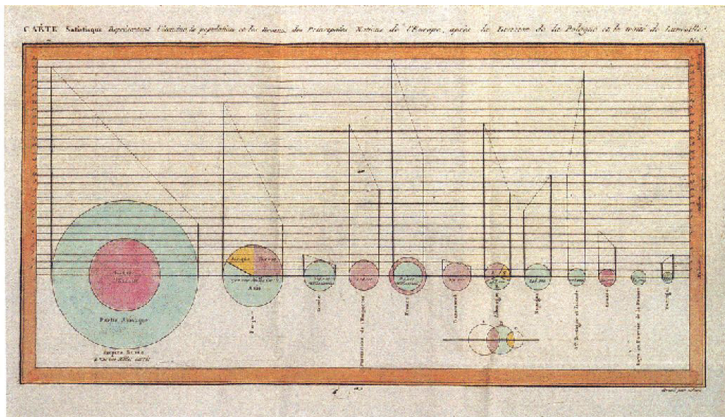
1. Albrecht, K., 2014. CultureGraphy [WWW Document]. URL <http://www.culturegraphy.com/> (pristupljeno 9.28.17).
2. Alebić, I, Đukić, M., 2018. Digital collections up close: research of current condition and digital museum collections optimization attempt. *MEGATRENDS AND MEDIA*, p.185.
3. Alebić, L., Bijković Maršić, M., 2017. City as text-text as a city: Mapping of literary texts by Jasmin Imamović and Vilma Vukelić. Presented at the V međunarodni naučni skup Rad i stvaralaštvo u XXI vijeku.
4. Bailey, J., 2014. Speak to the eyes: the history and practice of information visualization. *Art Documentation: Journal of the Art Libraries Society of North America* 33, 168–191.
5. Barry, A.M., 2004. Perception Theory, in: *Handbook of Visual Communication*. Routledge. doi:10.4324/9781410611581.ch3
6. Bernard, S., 2016. Studije digitalnoga – Organologija znanja kognitivne tehnologije. Clio. Beograd.
7. Bertin, J., 1967. *Semiology of Graphics: Diagrams, Networks, Maps*. ESRI Press.
8. Carden, T., 2011. Travel Time Tube Map (Built with Processing) [WWW Document]. URL http://www.tom-carden.co.uk/p5/tube_map_travel_times/applet/ (pristupljeno 10.1.17).
9. Castells, M., 2009. *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture Volume I*, 2 edition. ed. Wiley-Blackwell, Chichester, West Sussex ; Malden, MA.
10. Clark, G., 1977. *World prehistory: in new perspective*. Cambridge University Press.
11. Cleveland, W.S., 1985. *The elements of graphing data*. Wadsworth Advanced Books and Software.
12. Damasio, A., 2005. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*, Reprint edition. ed. Penguin Books, London.
13. Drucker, J., 2011. Humanities approaches to graphical display. *Digital Humanities Quarterly* 5, 1–21.
14. Elkins, J. (Ed.), 2007. *Visual Literacy*. Routledge, New York.
15. Franchi, F., 2013. *Designing News: Changing the World of Editorial Design and Information Graphics*. Gestalten, Berlin.

16. Friendly, M., 2006. A Brief History of Data Visualization, in: Chen, C., Härdle, W., Unwin, A. (Eds.), *Handbook of Computational Statistics: Data Visualization*. Springer-Verlag, Heidelberg.
17. Grabe, M.E., 2011. News as reality-inducing, survival-relevant, and gender-specific stimuli, in: Roberts, S.C. (Ed.), *Applied Evolutionary Psychology*. Oxford University Press, str. 361–377. doi:10.1093/acprof:oso/9780199586073.003.0022
18. Heller, S., 2006. *Nigel Holmes On Information Design*. Jorge Pinto Books Inc., New York.
19. Horn, R.E., 1999. Information design: Emergence of a new profession. *Information design* 15–33.
20. J., Lunenfeld, P., Presner, T., Schnapp, J., 2016. *Digital Humanities*. The MIT Press.
21. Jänicke, S., Franzini, G., Cheema, M.F., Scheuermann, G., 2015. On close and distant reading in digital humanities: A survey and future challenges. *Proc. EuroVis*, Cagliari, Italy.
22. Latour, B., 2017. *Mreže, društva, sfere: razmatranja jednog teoretičara aktera-mreže*. FMK. Beograd
23. Lupi, G., 2017. *Data Humanism, the Revolution will be Visualized*. giorgia lupi.
24. Lupi, G., Posavec, S., 2016. *Dear Data*. Princeton Architectural Press, New York.
25. Lupi, G., Posavec, S., n.d. DEAR DATA [WWW Document]. Dear Data. URL <http://www.dear-data.com/> (pristupljeno 9.26.17).
26. Manovich, L., 2008. Introduction to info-aesthetics. *Antinomies of Art and Culture: Modernity, Postmodernity, Contemporaneity* 333–345.
27. Manovich, L., 2011. What is visualisation? *Visual Studies* 26, 36–49. doi:10.1080/1472586X.2011.548488
28. Meirelles, I., 2013. *Design for Information: An Introduction to the Histories, Theories, and Best Practices Behind Effective Information Visualizations*. Rockport Publishers, Beverly, Mass.
29. Mitchell, W.T., 1995. *Picture theory: Essays on verbal and visual representation*. University of Chicago Press.
30. Moretti, F., 2005. *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*. Verso.
31. Myatt, G.J., Johnson, W.P., 2014. *Making Sense of Data I: A Practical Guide to Exploratory Data Analysis and Data Mining*, 2 edition. ed. Wiley, Hoboken, New Jersey.
32. Passini, R., 2000. Sign-posting information design. *Information design* 83–98.
33. Pettersson, R., 2002. *Information design: An introduction*. John Benjamins Publishing.
34. Pettersson, R., 2010. *It depends*. Institutet for infology.
35. Presner, Schnapp, 2009. *A Digital Humanities Manifesto » The Digital Humanities Manifesto 2.0*.
36. Rosnay, J. de, 1979. *The macroscope: A new world scientific system*, 1st edition. ed. Harper & Row, New York.
37. Sadoski, M., Paivio, A., 2012. *Imagery and Text: A Dual Coding Theory of Reading and Writing*, 2 edition. ed. Routledge, New York.
38. Scagnetti, G., 2017. *Visual epistemology for Communication Design Education*. Presented at the DesignEd Asia Conference 2011 Business of Design Week (BODW) Hong Kong, Hong Kong.
39. Schulz, K., 2011. *The Mechanic Muse - What Is Distant Reading?* The New York Times.
40. Serafini, F., 2013b. *Reading the Visual: An Introduction to Teaching Multimodal Literacy*. Teachers College Press, New York.
41. Sinclair, S., Ruecker, S., Radzikowska, M., INKE, I.N.K.E., 2013. *Information Visualization for Humanities Scholars*. doi:10.1632/lsda.2013.6
42. Stigler, B., 2016. *Studije digitalnog: Organologija znanja kognitivne tehnologije*, FMK, Beograd.
43. Swartz, A.Simon, T., n.d. *Image Atlas* [WWW Document]. Image Atlas. URL <https://imageatlas.org/> (pristupljeno 9.28.17).

44. Thorpe, S., Fize, D., Marlot, C., 1996. Speed of processing in the human visual system. *Nature* 381, 520–522. doi:10.1038/381520a0
45. Tufte, E., 2009. PowerPoint Is Evil [WWW Document]. WIRED. URL <https://www.wired.com/2003/09/ppt2/> (pristupljeno 9.25.17).
46. Tufte, E.R., 1983. *The Visual Display of Quantitative Information*. Graphics Press.
47. Tufte, E.R., 1990. *Envisioning Information*. Graphics Press, Cheshire, Connecticut.
48. Tufte, E.R., 1997. *Visual Explanations: Images and Quantities, Evidence and Narrative*. Graphics Press, Cheshire, Conn.
49. Tukey, J.W., 1977. *Exploratory Data Analysis*. Addison-Wesley Publishing Company.
50. Tversky, B., 1997. Cognitive principles of graphic displays, in: *AAAI 1997 Fall Symposium on Reasoning with Diagrammatic Representations*.
51. Uboldi, G., Caviglia, G., 2015. Information Visualizations and Interfaces in the Humanities, in: *New Challenges for Data Design*. Springer, London, str. 207–218. doi:10.1007/978-1-4471-6596-5_11
52. Ware, C., 2008. *Visual Thinking: for Design*. Morgan Kaufmann.
53. Wurman, R.S., 1989. *Information Anxiety*, 1st edition. ed. Doubleday, New York.

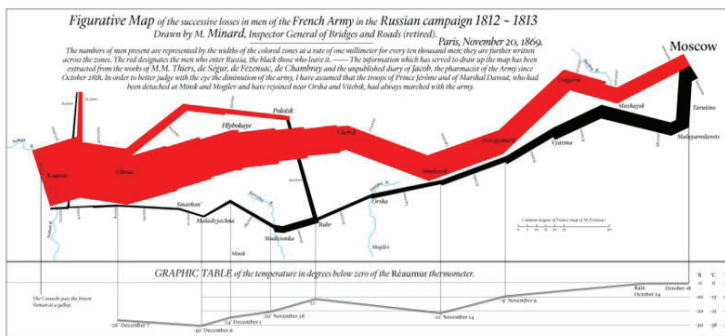
slika 1.

William Playfair (1759. – 1823.)

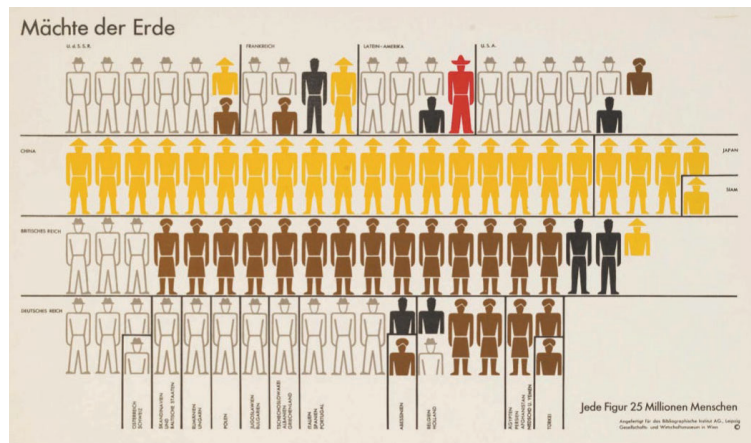
slika 2.

Charles Joseph Minard (1781. – 1870.)

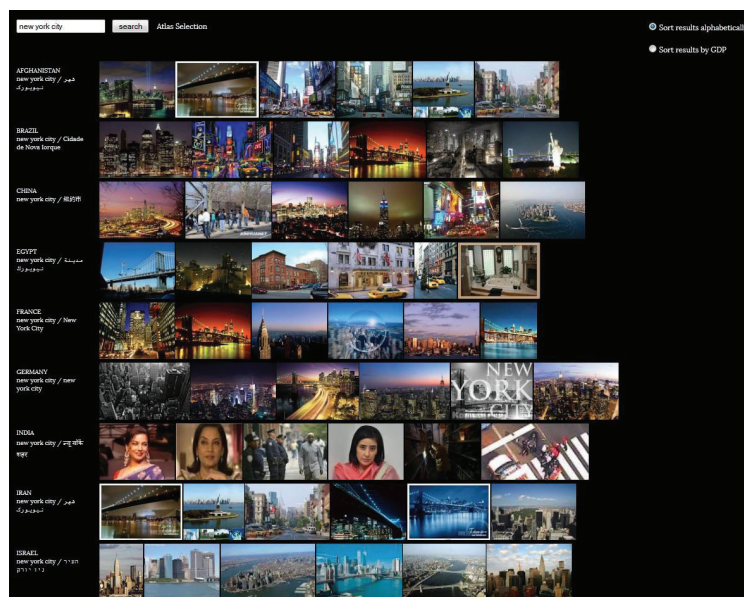
slika 3.

Otto Neurath (1882. – 1945.)

slika 4.

Image Atlas (Aaron Swartz i Taryn Simon)

FUNKCIJE KAZALIŠNE KRITIKE LUKE PAVLOVIĆA

Cilj ovog rada je kroz analizu kazališnih kritika Luke Pavlovića istražiti pojavnost funkcija kazališne kritike u njegovim radovima te ih sistematizirati uz pomoć glavnih funkcija kazališnih kritičara koje je uspostavio Richard Palmer. Daljnja analiza omogućit će usustavljanje kazališne kritike u kontekstu suvremene filozofije medija Marshalla McLuhana kako bi se istražila potencijalna podudaranja funkcija kazališne kritike s dvije razine utjecaja kazališne kritike. Posljednji dio analize kazališne kritike Luke Pavlovića istražiti će strukturu i stil kazališne kritike kako bi se utvrdila povezanost između navedenog i ostvarivanja funkcija kazališne kritike.

Ključne riječi: Luka Pavlović, kazališna kritika, funkcije, stil, struktura, suvremena filozofija medija

Uvod

Kako bi kazališna kritika² zaživjela kao punopravna refleksija kazališne izvedbe potrebno je ispuniti nekoliko uvjeta: postojanje profesionalnog kazališta i dnevnog, specijaliziranog tiska koji će kazališnu kritiku redovno i objavljivati. Jednako je tako poznato kako kazalište ne postoji bez publike. Kazalište je susret, suradnička umjetnost u kojoj dramatičar, redatelj, izvođači, kostimografi, scenografi i tehničari udružuju svoje snage kako bi stvorili predstavu. Jedan od najvažnijih suradnika kazališta je publika, a tek kada se predstava održi pred publikom možemo reći da se predstava zapravo dogodila. (Wilson i Goldfarb, 2005: 21) Prisutnost publike, način na koji reagira, vraća se izvođačima i utječe na djelovanje izvođača na sceni. Pri tome je reakcija publike nesvjesna, temeljena na trenutnoj emotivnoj reakciji i iskustvena, a prosječni gledatelj u većini slučajeva ne zna artikulirati što je to što je određenu izvedbu učinilo dobrom. On u kazalište dolazi donoseći sveukupnost svojih opće stečenih motivacija, stavova i sposobnosti koje će mu pomoći da shvati i/ili semantički i komunikacijski kontekstualizira ono što je vidio. (de Marinis, 2006: 29) Međutim, postoji i član publike koji je „drugačiji“ od ostatka publike. Taj član je kazališni kritičar i njegova sposobnost je stavljanje iskustva doživljenog u kazalištu u kontekst uz jasnu artikulaciju stavova: *Uspješan kritičar je iskusni gledatelj s razvijenim sustavom standarda i vrijednosti koji posjeduje znanja o određenoj izvedbi i/ili kazalištu uopće čime ostvaruje važnu obrazovnu ulogu naspram gledatelja s manje iskustva i/ili manje znanja.* (Palmer, 1988: 11) Njegova prva i osnovna funkcija je biti kritičar, tumač i posrednik između umjetnosti i društva. (Belke, 1973: 106) Posrednik koji će kroz temeljitu podlogu o povijesti kazališta, elemenata koji tvore kazalište i poznavanje tehnika glume i produkcije, upotrijebiti svoje znanje kako bi informirao, objasnio, protumačio, dokazao, savjetovao i raspravljao s kazališnom publikom i kazališnom zajednicom. (Wilson i Goldfarb, 2005: 31) Taj član je nužno neophodan, *neizbježni suputnik*³ i kazališta i izvođača i publike zbog svojih mnogostrukih funkcija koje ostvaruje prema različitim elementima na različitim razinama.

¹ doc. dr. sc. Alen Biskupović, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Trg Svetog Trojstva 3, HR-31000 Osijek, abiskupo@unios.hr

² Kazališna kritika je članak recentno objavljen nakon premijere u dnevnim ili tjednim medijima javne komunikacije koji prosuđuje kazališnu predstavu. Varira u opsegu od dvije do četiri kartice teksta, a sastoji se od elemenata: informacije o predstavi, opis predstave, vrednovanje predstave, obrazloženje vrednovanja. Vidi: Nikčević, Sanja (2012): *Kazališna kritika ili neizbježni suputnik*. Zagreb-Osijek, Leykam International, Umjetnička akademija Osijek, str. 190.

³ Kako je kazališnog kritičara nazvala Nikčević, Sanja (2012) u svojoj knjizi *Kazališna kritika ili neizbježni suputnik*. Zagreb-Osijek, Leykam International, Umjetnička akademija Osijek.

Funkcije kazališne kritike

Određene funkcije odgovaraju određenom elementu. Prema gledatelju predstave/čitatelju, kritike djeluju kao vodiči za gledatelja, procjenitelji izvedbe, edukatori, davatelji informacija o predstavi, zagovaratelji kazališta, animatori publike i zagovaratelji kazališta. Prema izvođačima djeluju kao procjenitelji izvedbe, edukatori, savjetnici izvođača i producenata, animatori izvođača i zagovaratelji kazališta. Prema kazalištu djeluju kao procjenitelji izvedbe, edukatori, savjetnici, animatori i zagovaratelji kazališta. Richard Palmer u svojoj je knjizi baveći se kazališnim kritičarima identificirao osam glavnih funkcija kritičara:

1. Vodič za gledatelja – *Pažljiv čitatelj i iskusni posjetitelj kazališta naučiti će identificirati kritičareve predispozicije i/ili će shvatiti koji kritičar dijeli njegov ukus.*
2. Dokumentarist umjetničkog događaja – *Kako se u kazališnoj umjetnosti radi o efemernoj umjetnosti, kritika predstavlja važan dokument koji će poslužiti za istraživanja povjesničarima i teatrolozima.*
3. Procjenitelj izvedbe – *Kritičar opisuje i procjenjuje vrijednost onoga što se događa na sceni s obvezom da to radi na temelju objektivnih opažanja temeljenih na znanju i iskustvu.*
4. Omogućavatelj komparacije – *Kritika će poslužiti publici koja je već vidjela predstavu kako bi usporedili svoje mišljenje s kritičarevim i razvijali svoje znanje o kazalištu općenito.*
5. Edukator – *Kritika će poslužiti kao edukativni materijal o izvedbi za publiku koja ne ide toliko često u kazalište i/ili ima manja znanja o kazalištu i/ili želi povećati svoje znanje o kazalištu.*
6. Savjetnik izvođača i producenata – *Kritičar će pomoći izvođačima i producentima da poboljšaju svoje nastupe i/ili savjetovati producente kako da poboljšaju općeniti dojam oko predstave kao produkcijske cjeline ili općenito djelovanja kazališta.*
7. Zagovaratelj kazališta – *Kritičar će uvijek nastupati kao informirani entuzijazist, braneći kazališnu umjetnost koliko god loša predstava bila.*
8. Zabavljač – *Kritičar mora osigurati i određenu razinu zabave za čitatelja u svojoj kritici kako bi doprinijeo užitku čitatelja i pobudio dodatno zanimanje. (Palmer, 1988: 5-17)*

Sve navedene funkcije, sadržane su i kod Luke Pavlovića, doduše u različitom intenzitetu, ali su sveprisutne u cjelokupnom kritičarskom djelovanju. Tako na primjer Pavlović u svojim kritikama evidentno postaje vodič za gledatelja/čitatelja koji će nakon nekoliko čitanja kritika i pogledanih predstava vrlo lako moći odlučiti hoće li se prikloniti kritičarevom ukusu i razviti odnos povjerenja s njim, vjerujući mu u prosudbi isplati li se neku predstavu pogledati ili ne: *Izvođenje Dantonove smrti jest, van svake sumnje, lijep, istinski pozorišni događaj.* (Pavlović, „Dantonova smrt“, 1966: 24) Osim toga, Pavlović će često vući i paralele s književnim djelom koje stoji iza scenske izvedbe pokušavajući ukazati čitatelju/gledatelju na simbioznost izvornika i scenske izvedbe te možebitne redateljsko-dramaturške uplive ili adaptacijske probleme i/ili vrijednosti. Na primjer u slučaju postavljanja Shakespeareovog *Sna ljetne noći* prvotno ukratko uvodi čitatelja u Shakespearea i njegovu važnost u književnosti te diskutira o mogućnostima osuvremenjivanja, a potom navješćuje kako se ovdje radi o nečemu novom što bi moglo naići na negodovanje Shakespeareovih gorljivih sljedbenika: *Prikazan je jedan Šekspir o kojem je napisano hiljade i hiljade stranica studija, razmatranja i sugestija kako ga tretirati i postavljati na scenu, prikazan je u okvirima koje, vjerojatno, neće prihvatiti ni jedan od upornih zastupnika ideje da se Šekspirovom spektru ne može i ne smije oduzeti ni jedna boja i da njegova djela treba prikazivati stilom koji se bitno ne razlikuje od onog dobro poznatog i drugim vremenom utvrđivanog.* (Pavlović, „Neuobičajeno tumačenje“, 1966: 20) Često je i u uvodnom djelu predstavljao dramatičara govoreći o njegovoj općoj važnosti unutar i izvan književnog djelovanja, progovarajući o važnosti utjecaja na životnu kvalitetu poput u slučaju izvođenja Nušićevog *Putu oko sveta* kada piše: *Sve više i sve češće govorimo kako nam je smijeh potreban, kako smo postali preozbiljni i pomalo imuni prema plemenitoj zanazi duhovite riječi, one koja nam dolazi kao osvježanje u našoj svakodnevnosti. Tačno je da nam je smijeh potreban i da imamo pravo na njega. I kad se upitamo ko nam ga može najpotpunije pružiti odgovorit ćemo, čini se, bez dvoumljenja: Nušić. Zaista, Nušić nas je mnogo zadužio, pruživši nam*

svoj obilni i blistavi komediografski opus. Blistavi utoliko što je raspon Nušičevog smijeha neobično širok: kreće se od farsičnih i grotesknih elemenata do ozbiljne društvene satire, uključujući tu i djela u kojima se ovi elementi ukrštavaju i čine harmonično zabavno-humoristično-iskričavu orkestraciju duhovitog odnosa prema sadržaju i samog sadržaja. (Pavlović, „Spektakl-Revija“, 1966: 25) Pavlović u svojim kritikama često nastupa i u funkciji edukatora i kontekstualizatora pa na primjer prilikom izvedbe Brehtove *Majke Kuraž* progovara o autorovoj estetici i poetici te stvaralačkim intencijama: *Uopšte nije slučajna prodor nekoliko djela velikog njemačkog dramatičara Bertolda Brehta na naše scene. Čak bi se moglo reći da smo kasno počeli da slušamo njegov divni, humanističkim koloritom obojeni tekst, tu čudesnu sintezu vanvremene i vanregionalne životne filozofije običnog čovjeka i svakodnevnih ljudskih problema, pitanja dana, mjeseci, decenija i vijekova, pitanja tragike i radosti, života i smrti, rata i mira, dobra i zla. Trebalo nam je dugo vremena da se zainteresujemo za ovu izuzetnu, svijetlu ličnost, možda najvećeg dramatičara našeg vremena, pisca koji je nenadmašnom stvaralačkom intuicijom dosegao visoki spoj jedne čvrste, na iskustvima istorije i života bazirane filozofije i plemenitih pogleda na ovo naše napregnuto vrijeme, poremećeno velikim ratovima i krizama mira. Zaista, plemenitih pogleda, jer je sva Brehtova stvaralačka žudnja bila zadojena željom da se život čovjekov liši onih mnogobrojnih opasnosti koje se javljaju svakog trenutka, kao bijeda ili kao rat, kao gubitak ili kao nastanak, kao kraj svega što je lijepo na ovom svijetu. Svaka od ovih dramskih hronika bez obzira kako se njene ličnosti zvale i gdje se to događalo nosi u sebi, u svojoj ideji i tekstu, iskrenu poruku ljudima: ni u najtežim trenucima iluzije o dobrom i lijepom, nisu napuštale čovjeka, njegova stradanja moraju da budu kraći ili duži dio životnog puta koji ima i topline i ljepote što ih je sam čovjek namijenio sebi.* (Pavlović, „Prvi susret s Brehtom“, 1966: 28-29) Kao savjetnik izvođača i/ili producenata nastupat će afirmativno te pokušati iznaći i približiti gledateljima kompleksnost uloge u odnosu na mogućnosti glumca: *Jolanda Đačić nije mlada glumica, ali je njeno tumačenje naslovne uloge također jedan veliki korak naprijed u istinskom kreiranju dramskih likova. Možda je to za Đačić bio izuzetan napor, tim prije što uloga *Majke Kuraž* jeste sačinjena iz jednostavnih poteza, iz oštih zahvata i prelaza iz nade u tragiku i zatim iz tragike u nadu. Elementi ove ličnosti dati su u gotovo grubim potezima, bez nijansiranja. Na takvim skučenim (istina, prividno samo, jer *Majka Kuraž* sadrži stvarnu kontemplativnost žene i majke u vihoru sukoba izvan nje i u njoj) relacijama našla je Jolanda Đačić puni smisao svoje impresivne igre. Čak i u partijama s pjevanjem u kojima su, uzgred rečeno, ostali bili blijedi, J. Đačić je nalazila lijepe tonove u svom vibrantom glasu.* (Pavlović, „Prvi susret s Brehtom“, 1966: 30) Često će i rado pisati i educirati o novim estetikama i poetikama te autorima poput prilikom izvedbe *Andora* Maksa Friša: *Prvi susret s djelom Maksa Friša bio je višestruko zanimljiv, prijatan i unekoliko poučan, posebno za one koji u modernom teatru ne vide samo eksperiment ili formalno preinačavanje strukture dramskog djela nego i pokušaj razrješavanja izvjesnih moralnih dilema našeg vremena. ...švajcarski pisac Friš pružio je ovom svojom dramskom parabolom još jedan dokaz o snazi takozvanog teatra paradoksa, farse i groteske. Jedna dramaturška linija začeta negdje u Brehtovim dramama i traktatima, našla je i u Drenmatovim i u ovom Frišovom tekstu vitalan produžetak i sugestivni nastavak pa zato i prvi susret s Andorom donosi radost susreta s jednim tipom modernog teatra koji se ne zaustavlja na tehničkim inovacijama niti donosi filozofiju apsurdna, smještena u porozno dramsko tkivo, nego zahvata u aktualne probleme današnjice i otkriva, u vidu tragigroteske najčešće, presudne tonove u šarolikoj panorami pitanja što ih nameće sam život.* (Pavlović, „Moral i simboli“, 1966: 165) Za svoje čitatelje vraćat će se ponekad i u prošlost, podsjećajući ih na određene inscenacije već viđenih autora ili glumačke izvedbe određenih glumaca kako bi ih podsjetio i/ili omogućio komparaciju i/ili zaokruživanje cjeline s trenutnom izvedbom, tako povodom Krležine *Lede* piše: *U ovoj jubilarnoj godini Miroslava Krleže doveden je do zatvaranja dramski krug glembajevske trilogije, pa je izvođenje *Lede* označilo završni dio jednog značajnog opusa, koji je sarajevskoj publici, u ranijim sezonama, bio prezentiran predstavama u režiji Vase Kosića, vrsnog znalca i poklonika Krležine dramske riječi. Iz tih predstava ostali su u sjećanju mnogih ljubitelja teatra vanredno riješeni odnosi ličnosti glembajevske panorame, precizno ostvarena atmosfera jedne osobene građanske sredine i kreacije pojedinih likova (Ignac Glembaj Safeta Pašalića, Silberbrant Lucijana Latintera,*

Križovec Mire Kopača, Kastelica Jolande Đačić – da pomenem samo ove četiri interpretacije... (Pavlović, „Zatvoreni krug“, 1966: 171) Jedina funkcija koja se kod Pavlovića ne pronalazi je ona zabavljачka, međutim s obzirom na jasnoću i direktnost stila neopterećenog teškim meta-kritičkim jezikom, za nju nije bilo niti potrebe.

Razine djelovanja

Iznimno je važno kako se sve navedene funkcije ostvaruju i na dvije razine, svjesnoj („manje važno“, kratkoročnoj) i nesvjesnoj („važnijoj“, dugoročnoj), a zaključak o djelovanju na svjesnoj i nesvjesnoj razini proizlazi iz teorijskih postavki Marshalla McLuhana, teoretičara filozofije medija koji je uspostavio koncept *medij je poruka*.⁴ (2008: 13) U svom teoremu antropološkog tehnološkog determinizma zaključio je da se ljudi mijenjaju pod utjecajem tehnologije. Da ih tehnologija prilagođava sebi i određuje ljudsku komunikaciju pretvarajući medije u *čovjekove produžetke* (McLuhan, 2008: 9-24) pri čemu nije važan čisti sadržaj koji medij prenosi, već karakteristika medija i utjecaj koji taj medij vrši na korisnika medija, to jest fizičke, socijalne, društvene, političke i kulturne promjene koje donosi.

Iz takvih teza nastao je teorem *medij je poruka* u kojem je naglasio da je prilikom istraživanja medija nužno sa sadržaja preći na proučavanje cjelokupnog učinka medija. Kao primjer za to poslužit će televizijska vijest. Na televiziji stalno gledamo vijesti o pljačkama, prepadima i ostalim oblicima kriminala. Po McLuhanu ta vijest ima dvije razine. Jedna je svjesna i to je sadržaj vijesti koji po njemu ima manju važnost, a druga je nesvjesna i to je utjecaj medija koji ostavlja na čovjeka i društvo. Svjesni („manje važni“, kratkotrajni) utjecaj je da smo primili vijest na informativnoj razini, da smo indiferentni prema kriminalu, da smo radosni što se nije dogodilo nama, da smo empatični i suosjećamo sa žrtvama. Nesvjesni („važniji“, dugoročni) utjecaj je da te vijesti kontinuirano donose sliku nasilja u naše živote, da nam svijet postaje ružniji jer nas bombardiraju negativnim događajima, da se navikavamo na slike zla i nasilja, da se stvara osjećaj pesimizma i nepovjerenja prema ljudima i društvu te, na kraju, da eventualno kupujemo oružje kako bi zaštitili obitelj, a što će vjerojatno dovesti do nesretnog incidenta.

Jednako tako djeluje i kritika Luke Pavlovića. Navedene funkcije djeluju na dvije razine pa kritika služi kratkoročno kao informacija o predstavi, vodič, usporedba s vlastitim stavom, informacija izvođačima i kazalištu o uspjehu predstave, ..., a dugoročno utječe na stvaranje stava čitatelja, pomaže u stvaranju vlastitog mišljenja, povećava kompetenciju čitatelja u prosudbi, podiže ljestvicu očekivanja gledatelja, izgrađuje stav, afirmira kazališnu umjetnost, jezik, dramsku umjetnost, izvođače i upravu, educira publiku, izvođače i kazališnu upravu.

Struktura i stil kao preduvjet za ostvarivanje funkcija

Kako bi mogao ostvarivati navedene funkcije, a posebno ove dugoročne nužno je ostvariti određene preduvjete. Sam Luka Pavlović kao predgovor izdanju vlastite zbirke kritika 1966. godine pod naslovom *Pozorišne hronike*⁵ piše *Kritika je, dobrim dijelom, stvar povjerenja prema onome ko je piše. Ne samo povjerenja čitalaca koji iz prostodušne ljudske znatiželje uspoređuju svoj utisak sa autoritativnim (a takvo je za mnoge, već time što je objelodanjeno) mišljenjem kritičara nego, prije svega, povjerenja ljudi kojima je teatar profesija i strast* (Pavlović, „Umjesto predgovora“, 1966: 7-8), pitajući se kako se to povjerenje stiče? Dosadašnja istraživanja pokazala su kako je jedan od

⁴ Kričatica je ujedno i naslov prvog poglavlja u knjizi McLuhan, Marshall (2008): *Razumijevanje medija*. Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga.

⁵ Pavlović, Luka „Umjesto predgovora“. U: *Pozorišne hronike*, Svjetlost, Sarajevo, 1966.

najvažnijih načina stjecanja povjerenja sveukupnog čitateljstva razvijena i kontinuirana struktura kazališne kritike i stila koji kazališni kritičar koristi. Luka Pavlović tako generalno započinje uvodom u kojem je predstavljen dramatičar i djelo (kontekstualizacija, književna analiza, važnost, djelovanje) u koju ponekad uklapa i kratki sadržaj izvedbe te ubrzo prelazi na vrednovanje kazališne izvedbe kroz književno-kazališnu analizu s naglascima na dramaturgiju ili adaptaciju te redateljsko dramaturška rješenja u koja uklapa promišljanja o scenografiji, glazbi, pokretu, svjetlu i kostimima ovisno o žanru i zastupljenosti istih u izvedbi. Zaključno se bavi vrednovanjem ansambla s obzirom na redateljsko dramaturške zadatosti, a kritiku završava jasnom prosudbom radi li se o dobroj ili manje vrijednoj scenskoj izvedbi.

Što se stila tiče, funkcionalni stil koji se javlja kao dominantan u dnevnom tisku obično se naziva publicističkim ili novinarskim funkcionalnim stilom koji se kategorički dijeli na dva podstila - žanrove s neutralnim jezičnim sredstvima i žanrove s ekspresivnim jezičnim sredstvima. *To je stil javnog priopćavanja kojim se služe novinari i publicisti pišući tekstove za dnevne novine, časopise i ostale tiskovine. Bliži je općem standardu od književno-umjetničkog i razgovornog, ali je slobodniji od administrativnog i znanstvenog stila.* (Pavlović, „Umjesto predgovora“, 1966: 10) Problem koji ovdje nastaje je što nitko u teorijskoj literaturi o funkcionalnim stilovima u svojim primjerima ne spominje kazališnu kritiku. Analiza kritike Luke Pavlovića kao i velikog broja drugih kritičara koju sam proveo u svojim istraživanjima pokazuje kako u kazališnoj kritici vlada publicistički funkcionalni stil, koji se kombinira sa znanstvenim kompetencijama u obliku stručnih znanja o kazalištu, a sve je skupa prožeto i neutralnim i ekspresivnim jezičnim sredstvima.⁶ Ograničavanje funkcionalnog stila na samo jedan te odabir samo jedne vrste jezičnih sredstava, ograničio bi ciljanu publiku kritičara. Stvaranjem hibrida, kazališni su kritičari pa time i Luka Pavlović širili ciljanu publiku, a upravo kombinacija dosljednosti strukture kritike sa stilom pisanja omogućavala je direktnost i jasnoću te stvaranje povjerenja između kazališnog kritičara i čitatelja. Čitatelji su znali koje ih informacije očekuju, gdje ih u kritici naći, a poruka im je bila jasna i razumljiva. Dokaz toga je i dugovječnost kritičara Luke Pavlovića, evidentan afirmativan stav uredništva prema njemu te njegova duga i bogata djelatnost na poziciji kazališnog kritičara.

Zaključak

Luka Pavlović u svojstvu kazališnog kritičara pokazao se kao temeljiti i predani pregalac, dokumentarist, koji je svoj čitav radni vijek pratio, tumačio, pojašnjavao i vrednovao kazalište na najbolji mogući način, kontinuirano pišući o njemu i približavajući i afirmirajući kazališnu

⁶ Josip Silić je u svojoj knjizi *Funkcionalni stilovi hrvatskog jezika* publicistički funkcionalni stil podijelio na dva podstila. Jednom pripadaju žanrovi s neutralnim jezičnim sredstvima: informativni, populizatorski, prosvjetiteljski i pedagoški (tu pripadaju vijest, komentar, kronika, recenzija, intervju, anketa i reportaža), dok je drugi obilježen ekspresivnim jezičnim sredstvima: propagandni, agitativni i zabavni (kratka priča, koserija, humoreska, esej, feljton, nekrolog, persiflaža, parodija, groteska, lakrdija). Vidi: Silić, Josip (2006): *Funkcionalni stilovi hrvatskog jezika*. Zagreb, Disput, str. 77.

Grbelja i Sapunar donose više raznovrsnih podjela publicističkog stila koje su izveli na odnosu subjektivnog i objektivnog. Tako oni razlikuju žanrove koji su bliži znanstvenom funkcionalnom stilu (individualnost je ograničena) i žanrove u kojima su prisutni elementi književno-umjetničkog stila (veća individualnost). U prvu grupu pripadaju vijest i izvještaji, a u drugu komentari (bilješke, članci, recenzije), humoristično-satirične vrste (vicevi, aforizmi, satire, karikature), intervju, reportaže (crtrice, putopisi, feljtoni). Vidi: Grbelja, Josip i Sapunar, Marko (1993): *Novinarstvo – teorija i praksa*. Zagreb, MGC.

Hudeček i Mihaljević napokon iznose treću verziju zasnovanu na prethodne dvije i zaključuju kako jednu skupinu čine žanrovi okarakterizirani neutralnim jezičnim sredstvima kojima je namjena *da obavijeste* (vijest, komentar, kronika, prikaz, intervju, reportaža), a drugu žanrovi u kojima su *u većoj ili manjoj mjeri prisutni elementi književno-umjetničkog funkcionalnog stila* (kolumna, kratka priča, koserija, humoreska, esej, feljton...). Vidi: Hudeček, Lana i Mihaljević, Milica (2009): *Jezik medija*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 29.

umjetnost, ali i književnu kritiku brojnim dugogodišnjim pratiteljima i svog rada i rada kazališta. To je sve obavljao ispunjavajući temeljne funkcije kazališne kritike i stvarajući odnos povjerenje između kritičara i gledatelja/čitatelja, ali i kazališne uprave i kazalištaraca koji se temeljio na strukturi i stilu bliskom širom i užem, stručnom i manje stručnom čitateljstvu. Čitatelji su znali koje ih informacije očekuju, gdje ih u kritici naći, a poruka im je bila jasna i razumljiva. Time je omogućavao funkcijama koje ostvaruje djelovanje na dvije razine. Jedna razina je svjesna, kratkoročna - informacija o predstavi, vodič, usporedba s vlastitim stavom, informacija izvođačima i kazalištu o uspjehu predstave, a druga razina je važnija, nesvjesna, dugoročna - stvaranje stava čitatelja, povećavanje kompetencije u prosudbi, podizanje ljestvice očekivanja, afirmiranje kazališne umjetnosti, educiranje publike i izvođača i to je ona koja mijenja korisnike medija. Tako je Luka Pavlović kratkoročno informirao čitatelje/gledatelje o kazališnim izvedbama, a dugoročno educirao čitatelje/publiku i izvođače te aktivno sudjelovao u borbi za kazalište i umjetnost, predstavljajući iznimno važnog sudionika u izgradnji više razine kulture.

Literatura

- Belke, Horst (1973): *Literarische Gebrauchsformen*. Düsseldorf, Bertelsmann Universitätsverlag.
- de Marinis, Marco (2006): *Razumijevanje kazališta*. Zagreb, AGM.
- Grbelja, Josip i Sapunar, Marko (1993): *Novinarstvo – teorija i praksa*. Zagreb, MGC.
- Hudeček, Lana i Mihaljević, Milica (2009): *Jezik medija*. Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- McLuhan, Marshall (2008): *Razumijevanje medija*. Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Nikčević, Sanja (2012): *Kazališna kritika ili neizbježni suputnik*. Zagreb-Osijek, Leykam International, Umjetnička akademija Osijek.
- Palmer, Richard (1988): *The Critic's Canon*. Connecticut-London: Greenwood Press.
- Pavlović, Luka (1966): „Dantonova smrt“. U: *Pozorišne hronike*. Sarajevo, Svjetlost.
- Pavlović, Luka (1966): „Neuobičajeno tumačenje“. U: *Pozorišne hronike*. Sarajevo, Svjetlost.
- Pavlović, Luka (1966): „Spektakl - Revija“. U: *Pozorišne hronike*. Sarajevo, Svjetlost.
- Pavlović, Luka (1966): „Prvi susret s Brehtom“. U: *Pozorišne hronike*. Sarajevo, Svjetlost.
- Pavlović, Luka (1966): „Prvi susret s Brehtom“. U: *Pozorišne hronike*. Sarajevo, Svjetlost.
- Pavlović, Luka (1966): „Moral i simboli“. U: *Pozorišne hronike*. Sarajevo, Svjetlost.
- Pavlović, Luka (1966): „Zatvoreni krug“. U: *Pozorišne hronike*. Sarajevo, Svjetlost.
- Pavlović, Luka (1966): „Umjesto predgovora“. U: *Pozorišne hronike*. Sarajevo, Svjetlost.
- Silić, Josip (2006): *Funkcionalni stilovi hrvatskog jezika*. Zagreb, Disput.
- Wilson, Edwin i Goldfarb, Alvin (2005): *Alvin Theatre the Lively Art*. New York, McGraw-Hill.

ČITANJE ROMANA *UDOVIČKE ZEMLJE* FAJKE KADRIĆA U KLJUČU ASSMANOVOG POJMA KULTURNOG PAMĆENJA

Rezime

Tema ovog istraživačkog rada je analiza strategija kulturnog pamćenja u romanu *Udovičke zemlje* Fajke Kadrića. U radu ukazat ćemo na raznovrsnost ostvarivanja strategija pamćenja u pomenutom djelu. Pojasnit ćemo fenomen kulturnog pamćenja (pamćenja/sjećanja), individualnog i kolektivnog pamćenja, komunikativnog i kulturnog pamćenja, spomen na mrtve, tradiciju i pamćenje, identitet (individualni/kolektivni)...

Pri analizi koristit ćemo teorijske postavke pojašnjene u djelu *Kulturno pamćenje* Jana Assmanna.

Ključne riječi: *Udovičke zemlje*, Fajko Kadrić, pamćenje/sjećanje, identitet, Jan Assmann.

Summary

The topic of this research paper is the analysis of strategies of cultural memory in the novel *The Widow's Land (Udovičke zemlje)* by Fajka Kadrić. In this paper, I will point out the diversity of realization of memory strategies in the mentioned work. I will explain the phenomenon of cultural memory (remembrance/recollections), individual and collective memory, communicative and cultural memory, remembrance of the dead, tradition and memory, identity (individual/collective)...

In the analysis, I will use the theoretical assumptions explained in Jan Assmann's *Cultural Memory*.

Keywords: Widow lands (*Udovičke zemlje*), Fajko Kadrić, memory, identity, Jan Assmann.

Bosna nije ni istok ni zapad. To kažu i prvi i drugi, a mi kažemo – ona je stož oko kojeg je sadjeven svijet. (Kadrić, 2019:211)

- *Udovičke zemlje* Fajko Kadrić

Roman pod nazivom *Udovičke zemlje* Fajke Kadrića je prvenstveno historijski, a potom može se posmatrati i kao ljubavni, psihološki, politički i kroz prizmu psihoanalize. Svi ovi elementi prožimaju se kroz njegov sadržaj odnosno radnju koja počinje u vrijeme najburnije bosanske historije, 1440. godine. Roman ima trideset likova, pet fiktivnih i dvadeset pet historijskih. Glavni lik romana je Radivoje, posljednji vitez plemićke porodice Oprašić.

Kroz roman upoznat ćemo i Hamza Dedu Orlovića začetnika uticajnog Hamzevijskog reda, nezaobilazna je prokleta Jerina i njeni potomci, a tu su i posljednji kraljevi Bosne, Stjepan Tomaš Kotromanić i njegov sin Stjepan Tomašević uz sultana Fatiha.

Autor opisuje veliki rat koji traje desetljećima bez naznaka da tome dođe kraj.

¹ emyyy_87@hotmail.com

Roman *Udovičke zemlje* prikazuje Zvornik, Kušlat i Podrinje u vremenu posljednjih vitezova i dolaska Osmanlija na ove prostore. Ekscentričnim opisima Birča, Drine, Podrinja, puteva i gradova, autor Kadrić nam omogućava da prošetamo nekadašnjim drumovima ovog kraja uz uhode, trgovce, hajduke i vitezove.

Roman se čita u jednom dahu, jer neizvijestnost koja se tada nadvila nad Bosnom još uvijek traje.

Nedžad Ibrahimović u recenziji napisao je: „Preljepo napisan povijesni roman o srednjovjekovnoj Bosni, iznimno bogatog i cizeliranog književnog jezika koji je sačuvao svježinu narodnog govora. Skoro da bi se moglo reći da je sav on jedna prekrasna epska poema. Svojom svedenom fabulom i, tako zamišljenim, tek krokijima glavnih likova, vladara, vitezova, osvajača, bundžija i vječnih prevaranata, te svojim prekrasnim slikama, roman *Udovičke zemlje* je jedno od najboljih domaćih prozних djela koje sam čitao.“

Po sadržaju romana vidimo da je autor Kadrić izučavao historiju perioda o kojem je pisao, odnosno tragao je za nekadašnjom stvarnošću, a potom povlači se na marginu i sa margine progovara. Život se sastoji od prošlosti i zavičaja, a autor se tome svojom spisateljskom sposobnošću predaje i intelektualno i emocionalno.

- Kulturno pamćenje²

Pojam pamćenje pojavljuje se 80-tih godina 20. stoljeća i dio je književne teorije, filozofije, psihologije, historiografije, kulturologije, antropologije i neuroznanosti. Sve je više teoretičara koji se bave ovim fenomenom. To je presudno važan pojam i teorija ga je prigrlila kao ključan koncept pri razumijevanju kulture. U svim disciplinama koje se nazivaju humanističkim taj pojam je zauzeo središnje/centralno mjesto.

Kulturno pamćenje zauzima centralno mjesto i nije trenutni hir ili potreba nametnuta vanjskim razlozima ili iz nekih centara moći. Podjednako je važna i pojedincu i kolektivu. Nametnuta i pojedincu i kolektivu kao potreba za razumijevanje svijeta i sebe oko svijeta.

Čovjek posljednjih decenija postaje svjestan važnosti prošlosti, posebno unutar čovjekovog djelovanja – i to se naziva kulturnom sferom. Često se javlja potreba za vraćanje u prošlost, a do tada ista je bila problematizirana kroz nauku o prošlosti/historiju. Historijski odnosi prema prošlosti mogu biti različiti. U posljednjih nekoliko decenija niti je historija ostala historija, niti je književnost ostala književnost. Počele su se petljati jedna drugoj u poslove. Novije historijske pristupe, teorijske koncepte prošlosti i historiju uzimaju kao tekst. Sve ono što je izvan teksta nije historija, nije opisano. Kada se nove činjenice, faktori opišu ulaze u historiju.

Književnost nije samo književnost. To nije samo prostor estetskih činjenica. Književnost i književna djela se sve više čitaju kao djela iz prošlosti. Sve teče... Ne postoji sadašnjost. Sve je prošlost. Prošlost se iz književnih djela može dublje iščitavati i razumijevati, nego što nam to historija može ponuditi.

Autor Kadrić roman *Udovičke zemlje* započinje sljedećim stihovima:

*Ase biljeg poštenoga viteza,
Vojvode Radivoja Oprašića.
Dokle bih, pošteno i glasito prebih
i legoh u tuđoj zemlji,
a biljeg mi stoji na baštini.*

² Pamćenje podrazumijeva zadržati u svijesti nešto, ne dati mu da iščezne.

(Epitaf³ sa obeliska – Zemaljski muzej BiH)

Spomenici su nastali iz potrebe čovjeka da se zapamti prošlost/historija. Također, da se zapamte historijske ličnosti koje su važne za naš identitet. Spomenici su oblik mjesta pamćenja jer ih stvara, a održava i sjećanje zajednice na njih. Oni su svjedoci jednog vremena. Autor već na samom početku nagovještava temu romana koju će obrađivati. Ovaj spomenik, konstruiran igrom pamćenja i historije, predstavlja sudbinu Radivoja, viteza, Bošnjaka. Jedna strofa, pet kratkih stihova, maksimum misli reduciran u minimum znakova – prkosi zaboravu i kolektiv upozorava na važan segment historije i kulture.

Najvažniji element ukupne tradicije jeste ono što nastaje u jeziku, a o tome ćemo još govoriti...

Assman ističe da se „problem kulturnog pamćenja“ odnosi na „jednu od vanjskih dimenzija ljudskog pamćenja“ (2005:22), što znači da iako je pamćenje lokalizirano u mozgu pojedinca, što može upućivati na zaključak da bi to trebala biti tema fiziologije, neurologije i psihologije, a ne historijsko – kulturnih istraživanja, ipak je sve što pamćenje zaprimi, kako svoje sadržaje organizira i koliko dugo neke može zadržati pitanje ne unutrašnjeg kapaciteta i reguliranja, nego društvenih i kulturnih okvira uvjeta.

Jan Assman razlikuje četiri vanjske dimenzije pamćenja, a to su: „mimetičko pamćenje“, „pamćenje stvari“, „komunikativno pamćenje“ i „kulturno pamćenje“. (2005:23) „Mimetičko pamćenje“ odnosi se na djelovanje, za koje Assman ističe da se najbolje uči oponašanjem. Kada je riječ o „pamćenju stvari“ potrebno je istaknuti da je čovjek od pamtivijeka bio okružen stvarima u koje je investirao svoje određene predodžbe, a time i samog sebe. „Komunikativno pamćenje“ odnosi se na činjenicu da se svijest i pamćenje u pojedincu izgrađuje tek u interakciji s drugima. Assman naglašava da „kulturno pamćenje obrazuje jedan prostor u koji bez lomova ulaze sva tri prethodno spomenuta područja“. (2005:23) Kad mimetička rutina poprimi status rituala zadobije i značenje smisla. Ritualni spadaju u područje kulturnog pamćenja, odnosno predstavljaju oblik predaje i uprizoravanja kulturnog smisla. Treba naglasiti da isto vrijedi i za stvari kad one ne upućuju samo na svoju svrhu, nego i na neki smisao: simboli, nadgrobni spomenici, tvrđave itd., jer prekoračuju horizont pamćenja stvari i ekspliciraju svoj implicitni vremenski i identitetski indeks.

„Umijeće pamćenja temelj je artificijelnog pamćenja“, ističe Assman. (2005:35) Pojedinaac je uz pomoć njega kadar zaprimiti i držati spremnim neuobičajenu količinu znanja, kao naprimjer za retoričku argumentaciju. Naime, umijeće pamćenja se odnosi na pojedinca i stavlja mu na raspolaganje tehniku kojom unapređuje svoje pamćenje.

Princip mnemotehnike sastoji se u tome da odaberemo određena mjesta i da o stvarima koje želimo zadržati u svijesti, stvorimo mentalne slike te da ih pričvrstimo za rečena mjesta, odnosno mnemotehnika ili mnemonika je vještina koja omogućuje da se povezivanjem slika ili riječi, informacija lakše zapamti.

Prelistavajući svoje sjećanje u njima se uspravi Tihorad i njegova vodenica. Iza vodenice, ispade žena vilinske ljepote, i on obara pogled i vidi je samo do članaka kako gazi kroz njegov pogled, mehko i lahko, muteći ga kao plitku vodu.

- ***Njega spremite meni, znam ga – naredi, više zbog sebe i slike koja mu se nametnu, nego zbog mrtvog vodeničara.*** (Kadrić, 2019:76)

U navedenom citatu ukazala se potreba za oživljavanjem sjećanja. Samo je bilo potrebno prisjetiti se mjesta. A mjesto je očuvalo redosljed zapamćenih slika. Ključna slika u njegovom sjećanju je vodenica koja je objekt kulturno – povijesne baštine, a potom žena nadnaravne ljepote. Vodenica je

³ Epitaf (grč. epitaphios – nadgrobni spomenik) je kratak tekst u čast preminule osobe, upisan na njegovom nadgrobnom spomeniku.

otvorena za posjete drugima, a to je i njena glavna funkcija. Međutim, ono što je za nas bitnije jeste da ona donosi baš onoliko podataka koliko je potrebno za resetovanje sjećanja.

„Sliku jedne epohe ne čine samo veliki ljudi i veliki događaji već i mali ljudi i sitni događaji.“ (Kunić, 2012:21)

- *Slušao sam ovo pod Smederevom. Tada sam gledao najbrojniju vojsku koju sam ikada u životu vidio. Poredala se u stotine nepreglednih redova pa mi ni na kraj pameti nije padalo da je to poziv na okupljanje pred Bogom, već mišljah da se to zbog nas neprijatelja takvom prikazuje. Sad mi i žao i smiješno što Jusufa ne upitah da mi rastumači tu pojavu.* (Kadrić, 2019:90)

U primjeru vidimo pasivnu mogućnost da se reproducira prošlo iskustvo. Smederevo je mjesto pamćenja, ali, također, i svaki velikih događaj je mjesto pamćenja. Opterećen situacijom i razlogom boravka u Smederevu, Radivoj zatvoren u sebe i svoj identitet nije tada uočio pravo značenje i simbol ezana. Ali, ovom mjestu pamćenja budućnost je retrospektivno dodijelila značaj i veličinu.

„(...) oko pojma sjećanja gradi se jedna nova paradigma kulturnih nauka koja omogućava da se najraznovrsniji kulturni fenomeni i područja - umjetnost i književnost, politika i društvo, religija i pravo – sagledaju u novom svjetlu.“ (Assman, 2005:13) Dakle, stvari su u mijeni.

„Svaka kultura oblikuje nešto što bi se moglo nazvati njenom konektivnom strukturom. Ona djeluje spajajuće i povezivajuće, i to u dvije dimenzije: socijalnoj i vremenskoj. Osnovni princip konektivne strukture je ponavljanje. Time se osigurava da se linije djelovanja ne izgube u beskonačnosti, nego da se uobliče u prepoznatljive obrasce i da budu identificirane kao elementi zajedničke kulture.“ (Assman, 2005:19)

Ovaj princip ću objasniti na sljedećim primjerima:

Tek tada otkri da melodični glas dolazi sa kušlatske tvrđave, pogleda u Balabana, koji je otvorenih usta gledao u vrh orlova gnijezda kojim je doskora on gospodario. Na upitan vitezov pogled reče:

- *Poziv na molitvu.*
- *Znaš li šta govori?*
- *Govori da je Bog najveći, da je Jedan, da je Muhamed prorok, a sad će pozivati na namaz i spas i na kraju još jednom naglasiti Božiju veličinu i Jednoću.*
- *Ti ovo ne čuješ prvi put?*
- *Ovako glasno i sa Kušlata slušam prvi put. U punčevoj kući je to tih običaj tek da se do na avliju može čuti.* (Kadrić, 2019:89)

Vremenom se naviknuše na pet dnevnih poziva i oni im postadoše orijentiri u dnevnom protoku vremena. Pogotovo rani jutarnji i kasni noćni poziv na molitvu. (Kadrić, 2019:90)

U romanu *Udovičke zemlje* imamo dvije duboko ukorijenjene vjere, islam i kršćanstvo. Poziv na molitvu je propis i ovdje je stavljen akcent na pismo. Balaban tumači, odnosno Radivoju prevodi tekst sa arapskog na bosanski jezik. Pismo je značajno za konektivnu strukturu kulture. Različita vjerska opredjeljenja oslanjaju se na povezanost zajedničkim pravilima i vrijednostima, a potom i nastajanje zajedničke prošlosti. Mještani su se navikli na pet dnevnih poziva i to im je postalo orijentir u protoku vremena. Ezan je poziv na propisanu molitvu koju muslimani trebaju slijediti, a to sugerise na srž stvari – vrijeme. Time se ukazuje na jedan dnevni, ali i svakodnevni vremenski redosljed radnji koje se nadovezuju jedna na drugu. Ono što se ponavlja – to se sve više uprisutnjava, a autor to potvrđuje i u jednom od sljedećih citata: ***Narodu se ova promjena toliko dopade da se govorkalo: Sad i da ih istjeramo iz naše zemlje, valjalo bi ostaviti mujezina da nam vrijeme kazuje.*** (Kadrić, 2019:90) U kontekstu ukorijenjenosti u islamskoj tradiciji posebno mjesto zauzima ezan jer je on simbol jačanja konektivne kulture u vremenskom postojanju. Kolika je snaga u ponavljanju, još veća je u tumačenju i urezivanju u sjećanje.

Assman objašnjava da „svi rituali posjeduju taj dvostruki aspekt ponavljanja i uprisutnjivanja. Što više slijede predodređeni poredak, toliko više preovladuje aspekt ponavljanja. Što veću slobodu daju pojedinačnom činu, toliko više je aspekt uprisutnjavanja u prvom planu.“ (2005:20)

A kada se umoran i pretovaren sustigne, a sudar zadnje sa prednjom potkovicom gluhari jekne zvonko kao mač po maču u ljutom kreševu, zazivali bi Boga na sto načina, da sačuva i sakloni od belaja samo sad i ovaj put, a poslije kako hoće. Tek bi u zaštiti karavanskih konaka i utvrda skidali sa sebe teško breme straha i zaboravljali i kletve i molitve. Od konaka do konaka, između straha i kuraži, kletve i molitve, krivudaju grbavi bosanski putevi. (Kadrić, 2019:5)

Tu u njihovom planinskom naselju ljetos je upoznao čudnog vidara za kojeg Vlasi nisu znali odakle je tu pao. Njihovo gostoprimstvo je osvojio ljekarskim vještinama. Po katunima su za njega vjerovali i govorili da liječi sve osim smrti. Bajo je po odjeći i govoru u njemu vidio Bošnjaka, po opreznom pokretu ratnika, a po pronicljivom i dubokom pogledu kojem ništa ne promiče, a ni na što ne reaguje, čovjeka sa tajnom koja se nosi u grob. (Kadrić, 2019:127)

Također, u navedenim primjerima imamo ritualna ponašanja od kletvi do molitvi, od poznatog vidara sa ljekarskim vještinama do opreznog ratnika i (nepoznatog) čovjeka sa tajnom. Kadrićev Jusuf vazda je ostavljao utisak tajanstvenosti. Krasi ga individualizam njegovog karaktera i ponašanja koji proizilazi iz prirode njegove misije na ovozemaljskom svijetu.

Utvrđuje se interni redoslijed pojedinih radnji, a svaka pojedina radnja se nadovezuje na sljedeću. Assman ovaj princip naziva „ritualnom koherencijom“. (2005:19)

Posebna pažnja umijeću pamćenja počela se posvećivati u antičko vrijeme. Kultura sjećanja je prirodni fenomen. Bitno je naglasiti da ono što je prostor za umijeće pamćenja, za kulturu sjećanja je vrijeme. Umijeće pamćenja opisuje se kao učenje, a kultura sjećanja kao planiranje i nadanje. Dakle, kultura sjećanja je u vezi s pamćenjem koje tvori zajednicu.

Otkako se pamti i pripovijeda muški Oprašići nisu umirali, oni su ginuli i na konjima ispuštali duše. Sa njima su u utrku odlazili na zvijezdu na kojoj žive pravedni ratnici. (Kadrić, 2019:118)

Čovjek je društveno biće. Nikada ne živi sam. Njega određuje sredina i kolektiv u kojem živi ili je živio. Zajednica je ta koja se nakon njegove smrti nadovezuje na njegov život. Često kažemo da umrli i dalje žive u sjećanju okruženja, nastavljaju egzistenciju kao što su to činili muški Oprašići. Zapravo, riječ je o oživljavanju, okruženje ih ne prepušta zaboravu, nestajanju, već ih snagom sjećanja drže kao članove zajednice, odnosno sadašnjosti koja traje.

- Individualno i kolektivno pamćenje

„Pamćenje čovjeku prirasta tek u procesu njegove socijalizacije. Istina, uvijek je pojedinac taj koji ima pamćenje, ali njegovo pamćenje je kolektivno oblikovano. I najosobnija sjećanja nastaju u komunikaciji i interakciji u okviru socijalnih grupa. Mi se ne sjećamo samo onog što saznajemo od drugih, nego i onog što nam drugi kazuju i što nam oni potvrđuju i reflektiraju kao značajno. Prije svega mi doživljavamo već time što opažamo druge...“ (Assman, 2005:42)

Papa je o Bosni znao samo ono što mu govore oni koji nikome osim sebi dobro ne žele. (Kadrić, 2019:99)

Kako neko za koga tvrde da je neustrašiv, može u isto vrijeme biti tako stidljiv? Veliki vojvoda, vitez, ratnik, čijim imenom guslari pjesme kite, preda mnom, seljankom, ustukne pogledom - pitala se posmatrajući ga. (Kadrić, 2019:141)

Mirsad Kunić u knjizi *Usmeno pamćenje i zaborav* ističe da „kompletiranje potreta junaka uključuje podjednako samog junaka kao i njegovo okruženje. Junak se posmatra kroz njegove radnje, njegovu odjeću, konja, oružje, kroz odnos prema članovima porodice (ako ih ima), prema drugim junacima i prema protivnicima. U pojedinim slučajevima, gdje se to samo po sebi nametne, sagledava se i odnos junakov prema ženi...” (Kunić, 2012: 163)

Kolektivi nemaju pamćenje, ali oni određuju pamćenje pojedinaca. Najautentičnija sjećanja nastaju u komunikaciji u okviru socijalnih grupa. Papa svoje mišljenje formira odnosno sjeća se onoga što saznaje od drugih, što mu drugi kazuju o Bosni. Dok se u Tihavi na osnovu kolektivnog pamćenja i njenog viđenja, donekle, sukobljava mišljenje o vitezu jer je ona zaljubljena djevojka. Međutim, Radivoje je ono što u predanjima i stoji, vjeran i čestit, snažan i odvažan, hrabar i vješt. Kod Tihave prevladavaju individualni osjećaji. U citatima vidimo da pamćenje živi u komunikaciji, da prijanja uza svoje nosioce i nije ga moguće arbitrarno prenositi. Ukoliko dođe do prestanka komunikacije – posljedica je zaborav.

Najstarija forma, „u izvjesnom smislu praiskustvo onog prekida između jučer i danas, u kojem se donosi odluka između nestajanja i čuvanja, jeste smrt.” (Assman, 2005:39) „Tek s njezinim krajem, s njezinom radikalnom nenastavljivošću”, kaže Assman da „život poprima onu formu prošlosti na kojoj se gradi kultura sjećanja. Ovdje bi se, štaviše, moglo govoriti o prasceni kulture sjećanja.” (2005:39)

Assman navodi „prirodno i tehnički izgrađeno odnosno implementirano sjećanje pojedinca, koji iz vizure prošlosti gleda unatrag na vlastiti život, te prisjećanja (Andenken) od njegovog okruženja, koje se nakon smrti nadovezuje na njegov život, čini razvidnim specifično kulturni element kolektivnog sjećanja.” (2005:39)

Nakon bratove dženaze, oca je gurnuo u podaničku sjenku zapovješću: „Ako si ti moj sultan, dođi i vodi svoju vojsku na Varnu, ako sam ja tvoj sultan, naređujem ti da dođeš i vodiš moju vojsku na Varnu.” (Kadrić, 2019:6)

Druge sedmice nakon gubitka Kušlata, paša mu je po čaušu poslao pozdrave i njegove lične stvari. Od svega poslatog najvažnija mu je bila pancirna košulja u kojoj je poginuo njegov otac i koju on nije dao popraviti da bi ga rupe na njoj podsjećale na ničemu i nikome do kraja ne vjeruje. (Kadrić, 2019:89)

Sjećanje na umrle stvar je emocionalnog vezivanja i kulturnog formiranja. Njihovi život se nadovezuju na živote njihove porodice i određuju njihove sudbine. Radivoje iz vizure prošlosti gleda na vlastiti život. Očeva košulja je simbol upozorenja da nikome ne vjeruje. To predstavlja kulturno pamćenje i izdiže se iznad nivoa predaje.

Assman se poziva na Halbwachs koji „je išao tako daleko da kolektiv prihvati kao subjekt pamćenja i sjećanja, tvoreći pojmove kao što su grupno pamćenje i pamćenje nacije, u kojima pojam pamćenja skreće u metaforičko.” (2005:42)

„Ko učestvuje u kolektivnom pamćenju, svjedoči o svojoj pripadnosti grupe”, tvrdi Assman. „Zbog toga kolektivno pamćenje nije samo prostorno i vremenski, nego i – da tako kažemo – identitetski konkretno. Ona se javlja kao domovina i životna povijest, puna smisla i značenja za ciljeve grupe i sliku koju ona stvara o sebi. Pojmovi prostora i vremena kolektivnog pamćenja su s komunikacijskim oblicima odgovarajuće grupe u jednoj životnoj svezi koja je afektivno i vrijedonosno ispunjena.” (Assman, 2005:46) Pozivajući se na Lehrstucke, Assman navodi da su „figure sjećanja istovremeno modeli, primjeri i neka vrsta poučnih pozorišnih komada”. (2005:46)

Zastaju kod svake ravne ploče koja predstavlja poklopac sarkofaga ukopanog u zemlju i žena promrzlim rukama zgrće snijeg sa nje.

- *Šta ima?*
- *Nešto piše.*
- *Nije taj. Traži ovakav, ali sa prebijenim mačem i ružom pod balčakom – reče Bajo, podvi pada se kabanicu i sjede na stećak sa natpisom.* (Kadrić, 2019:168)

U prirodnoj stijeni četvrtog zida uklesano je udubljenje u obliku lučnog prozora; u njemu stoji, do pola izgorjela, ugašena svijeća lojanica, molitvenik i krunica. (Kadrić, 2019:182)

Vitez zavuče ruku u pojas i onda je spusti na Tihoradova prsa, kad je odmače na njima ostade bosanski dukat, četiri puta teži i vredniji od najvećeg evropskog zlatnika. (Kadrić, 2019:80)

Roman *Udovičke zemlje* obiluje simbolima kao nositeljima kolektivnog pamćenja. Slike: sarkofag, stećak probijen mačem i ružom, svijeća, molitvenik, krunica, dukat itd., svjedoče o kolektivnom pamćenju koje nije samo prostorno i vremensko, već i identitetski konkretno. Te slike su pune značenja o Bosni i njenim Bošnjanima. Sarkofag, stećci kao nadgrobni spomenici oslikavaju život vremena u kojem su nastali i donose poruku tadašnjeg čovjeka; srednjovjekovnog čovjeka. Svijeća, molitvenica, krunica svjedoče o prisustvu kršćanstva. Vrijednost bosanskog dukata simbolizira bogatstvo i položaj Bosne u Evropi. Zajednica čuva i prikazuje svoju prošlost prema slici koju pravi o sebi.

- Komunikativno i kulturno pamćenje

„Komunikativno pamćenje obuhvaća sjećanja koja se odnose na recentnu prošlost. To su sjećanja koja čovjek dijeli sa svojim savremenikima. Tipičan primjer je generacijsko pamćenje. Ovo pamćenje povijesno prirasta uz grupu; nastaje u vremenu i prolazi s njim, tačnije: s njegovim nosiocima. Ukoliko su umrli nosioci koji ga otjelovljuju, ono ustupa mjesto novom pamćenju.“ (Assman, 2005:59)

Ko si ti, Jusufe?

Ne znam. Moje sjećanje počinje krikom žene od koje su me odvojili u nekoj luci na tržnici robljem. Gledao sam je toliko dugo koliko treba vremena da pređeš nekoliko koračaja, za pola dobačaja koplja i još manje. Ona mi je, sigurno, bila majka, a ako i nije, ja ću do smrti vjerovati da jeste. Luka u kojoj smo ja i ona prodati kao roblje mogla bi biti dubrovačka. Sve sam zaboravio osim njenog izraza lica dok je na silu odvode i jezik kojim me naučila. Isti je to jezik kojim sad govorimo. Dalje, bolje da ti ne pričam. Jedni me prodavali, drugi kupovali, praveći od mene ono što njima treba. Od Smedereva sam prvi put u životu slobodan čovjek. (Kadrić, 2019:249,250)

Za primjer komunikativnog pamćenja uzeli smo lik Jusfa koji svoje sjećanje dijeli sa Radivojem i na neki način otkriva razlog svoje tajanstvenosti. Njegovo individualno sjećanje je posebno važno jer je kao dijete ostao bez majke. Jusuf djetinjstvo provodi kao rob; prepušten sam svom odgoju; postaje jedan od prepoznatljivih učenjaka i pripada derviškim redovima. Svoje pamćenje je škrto čuva za sebe, a jedini koji je do njega prodro je Radivoje, između kojih vlada obostrano strahopoštovanje.

Ali moramo istaći da se lik Jusufa „ponaša kao kompletna ličnost, ličnost koja planira i određuje taktiku, a ne samo kao junak koji ide iz boja u boj, on je ličnost koja želi da ima znanje o događajima u kojima ne učestvuje, ličnost koja osjeća, žali i plače, ličnost koja svoje postojanje želi ovjerodostojiti i na drugi način osim oružjem, ličnost koja želi biti prisutna u priči i kada nije na bojištu.“ (Kunić, 2018:109)

Assman pojašnjava „dva modusa sjećanja, dvije funkcije sjećanja i prošlosti – uses of the past – koje najprije valja brižljivo razdvojiti, iako se u realnosti neke historijske kulture raznovrsno prožimaju. Kolektivno pamćenje funkcioniira bimodalno: u modusu fundirajućeg sjećanja, koje se odnosi na

početke, i u modusu biografskog sjećanja koje se kao recent past odnosi na vlastita iskustva i njegove okvirne uvjete. Modus fundirajućeg sjećanja uvijek – i u nepisanim društvima – operira s čvrstim objektivacijama jezičke i nejezičke naravi: u obliku rituala, plesova, mitova, mustri, odjeće, nakita, tetovaža, puteva, biljega, krajolika, itd., znakovnih sistema svih vrsta koje na temelju njihove mnemotehničke funkcije (na koju se oslanjaju sjećanje i identitet) možemo svrstat u skupni pojam memoria.“ (2005:61)

Visoke čizme boje meda i široke crne hlače. Na pojasu kratak bodež, mač i luk su na sedlu. Iskusnom vodeničarevom oku ovi detalji rekoše sve osim imena i namjera pridošlice. Trgovci i putnici su imali pravo da nose mač i luk, ali su oni morali biti na sedlu, a na luku otpuštena tetiva. Na ovom je tetiva bila napeta, a kožni tobolac pun strijela. (Kadrić, 2019:16)

Vodeničaru, odjeća i oružje određuje status i položaj čovjeka u društvu, tj. viteza, ali mu ne rekoše ime i namjere pridošlice. Znakovni sistem je jasno definisan za svaki nivo društvenog staleža i omogućava lakše pamćenje, uočavanje i prepoznavanje istoga.

Osim obične odjeće, kao ni jednim detaljem ne privlači pažnju, na njemu su samo kožni štitnici podlaktica franačke izrade, koje su i najoštrije sječivo mogle da prime, davale neovdašnju notu ovdašnjeg zanatlije ili trgovca. (Kadrić, 2019:17)

Često se u predajama spominje da su se sultani, kraljevi, učenjaci, junaci prurušavali u odjeću za siromašnje i izlazili među mještane ili na pijacu... Međutim, ovdje je riječ o hrabrom, odvažnom, ali i skromnom vitezu Radivoju Oprašiću.

Na vrhu sehare Tihavinog djevojačkog ruha kraljevski su se izležavale i sa bjeline rublja odskakale moderne večernje haljine od raznobojne svile. Kao snijeg bijele četenske košulje, gaće, čarape, izvezeni jeleci i haljine sa raznorodnim detaljima, najčešće viticama i cvjetovima bajkovito nestvarnih biljaka, predstavljale su kalendar njenog života potopljen ovom novinom. (Kadrić, 2019:186)

Ruho je tradicionalna odjeća koju djevojka i njena majka pripremaju za udaju i njen odlazak u kuću kod muža i njegove porodice. Odjeća se priprema od najbolje tkanine i najranijih djevojačkih godina. Djevojke odjeću preslažu i dive joj se, kao i Tihava.

Pomislivši koliko je snova izvezeno u njih i slučajni ubodi iglom dobiše neku draž. Tihava skide sa sebe svilenu haljinu i sve ih uredno složi na dno sanduka. (Kadrić, 2019:187)

Ta tradicionalna odjeća odiše posebnom sentimentalnošću. Izvezena je posebnim gajtanom, bajkovitim simbolima i utopljena u najljepše snove.

„Kulturno pamćenje usmjerava se na fiksne tačke u prošlosti. Ni u njemu se prošlost kao takva ne može održati. Prošlost se ovdje štaviše zgrušava u simboličke figure za koje prijanja sjećanje. Pripovijesti o očevima, egzodus, selidba kroz pustinju, osvajanje zemlje, egzil neke su od figura sjećanja, koje se o svetkovima javljaju u liturgijskom obliku, osvjetljavajući trenutnu situaciju sadašnjosti.“ (Assman, 2005:61)

Nad blijedim očevim licem sklopi se kabanica i on se pretvori u veliki tamni zavežljaj koji spustiše u grob i počеше zagrtati zemljom koja je mirisala na korijen bujadi. Nad njima se pod rodnom savijala zaručela džanarika, a pred njegovim nogama otvoreni grob se punio busenjem.

Naslijedio je izbjeglištvo i uz to majku i mlađeg brata. Na Biljezima ispod velikog neobilježenog kamena, tik do djeda, ostade otac, a oni sa stricem Radanom krenuše prema Birču. (Kadrić, 2019:12)

Otac i izbjeglištvo su u pamćenju ukorijenjeni u konkretnom činu, slici i prostoru. Ti simboli sjećanja su i nositelji identiteta viteza Radivoja. Slike su obilježile određeni dio njegovog života i zauzele značajno mjesto u formiranju njegovog individualnog identiteta. Važno je spomenuti da i smrt i izbjeglištvo postaju uporišta identiteta, figure pomoću kojih se identitet uspijeva održati. I ovaj neustrašivi junak je samo ljudsko biće koje ima svoje uzlete i padove.

Također, Assman objašnjava da „figure sjećanja imaju religiozni smisao i njihovo uprisutnjenje putem sjećanja često ima karakter svetkovine. Svetkovina služi – pored niza drugih funkcija – i uprisutnjavanju fundirajuće prošlosti. Spajanjem s prošlošću utemeljuje se identitet grupe koja se sjeća.“ (2005:62)

Na Silenziovo čuđenje dođoše svi uzvanici, većina njih se nije podnosila zbog nekih samo njima znanih razloga. Počevši od kralja, komornik obiđe sto i u svaki pehar nasu vino. Kralj ponaosob pozdravi sve prisutne i, poželjevši im dobrodošlicu, objasni razloge okupljanja i da će u ime pape sutrašnji sastanak predvoditi Toma Silenzio. Nakon toga ustade i podiže pehar, što je bio znak da i ostali to učine. Silenzio ne pođe za rukom da ga neprimijetno prospe i kao i svi ostali podiže ga spram lica. Kralj u par gutljaja iskapi svoje vino. Piju i ostali, a Silenzio kvasi usne u peharu i preko njegovog ruba gleda po uzvanicima. Kralj sjede, počehše sjedati i ostali, sjeda i on i u istom pokretu pod sto isprazni pehar. Spusti ga na sto ispred sebe i tek tada primijeti da se u tako kratkom trenutku od podizanja zdravice i sjedenja za sto oznorio kao nikada u životu. Kralj dade znak da se vino podijeli još jednom, nasuše i Silenzio, on se ponovo preznoji, a taman se bio počeo hladiti. Kralj se nakon druge čaše vina povuče iz šatora za sastanke i to bi znak da je sastanak završen. Silenzio još jednom ispod stola prosu vino.

Te noći tabor je bio podijeljen u nekoliko skupina koji su se zajednički bavljali i stara prijateljstva učvršćivali vinom i razmjenom ropkinja. Svaki od uzvanika stigao je sa odredom vlastite vojske, i kad bi se sve te vojske sastavile u jednu, i da im gospodari nisu u zavadu, bili bi respektabilna sila. Silenzio je obišao sve tabore i u svakom bio primljen kako dolikuje papinom izaslaniku, a njega je mučila činjenica da se ni na jednom od njih ne očituje dejstvo otrova. (Kadrić, 2019:222)

Sastanak koji je svečanog karaktera predstavlja idealan povod za okupljanje grupe koja svojim prisustvom sudjeluje u kulturnom pamćenju. Ovaj sastanak predočava utemeljujuću prošlost. Počinje naizgled mirno, a u pozadini je euforičan plan za ubistvo kralja. Međutim, glavni akter ove figure sjećanje nije bio Silenzio kao što je planirao Papa, već Pavle Špirančić. Ova grupa je ispunila svoj zadatak i zauzela svoje zasluženo mjesto u kulturi pamćenja. Po svim činjenicama imamo vruće elemente koji žude za promjenom.

Kulturno pamćenje uvijek ima svoje posebne nosioce. Uvijek su to „šamani, barda, grioti kao i svećenici, učitelji, pisari, učenjaci, mandarin, kako god se već zvali opunomoćenici za znanje.“ (Assman, 2005:63)

Te noći je razbojnik, uspavan kuglicom nepoznate travke uvaljane u vosak, u dubokom snu buncao o tajnom mjestu skrivenog blaga, a vidar mu na očima mijenjao obloge i ispod glasa učio kur'anske ajete. (Kadrić, 2019:132)

Nosioc kulturnog pamćenja u prethodnom citatu je Jusuf, učenjak, derviš, vidar. On svojom mudršću i vjerom liječi oboljele, ljekovitim travama i kur'anskim ajetima. Usamljeni junak nadnaravne snage. Predstavnik je sjećanja na jednu pismenu kulturu.

Tesavufsko poimanje islama sa istoka Hamza donese na prastarom bogumilskom principu razumijevanja vjere na vlastitom jeziku.

- *Moj Bog je u mom srcu. Put do Njega je moj jezik – govorio je Hamza – baba. Melodičnim glasom i arapskim jezikom je učio Kur'an kao i derviš Jusuf, ali, za razliku od njega, tumačio ga je na bosanskom.* (Kadrić, 2019:151)

Potrebno je istaći da je pismo nastalo iz potrebe da se zapamti, više nego što možemo zapamtiti bez pisanja. Pismo je omogućilo razvoj znanja i ima ambicije da pokori sve. Hamza – baba je začetnik uticajnog Hamzevijskog reda. On sebe ispoljava kroz pismo i kroz usmenu komunikaciju. Uči Kur'an na arapskom jeziku, ali ga i tumači na bosanskom. Njegova uloga je dvojaka. On kroz pismenost kulturno konstruiše i reprezentira prošlost koja ne nastaje sama od sebe.

Gdje smo? – pita preplašeni razbojnik. Fratar se preko ramena zagleda u njegove mutne oči i dok mu vodi konja reče: - Kod braće po Isusu. (Kadrić, 2019:181) – ***Ovdje ne možete noćiti... zbog žene, to je protivno našem redu i zakonu.*** (Kadrić, 2019:184)

Kultura pamćenja u prvobitnom oblikuj je cirkulisala kroz svetkovine i ritualne obrede. Vidimo da u grupama fratara, braći po Isusu, običaji odnosno pravila garantuju cirkulaciju znanja koje osigurava njihov identitet. Poštovanjem pravila odnosno propisa modeluju prošlost kojoj pripadaju.

Ljudsko pamćenje se koristi kao datoteka u smislu jedne pretforme pismenosti. Obično je to tamo gdje je riječ o ritualnom znanju.

Najstariji medij svake mnemotehnike jeste oprostranjenje. Prostor igra glavnu ulogu u kolektivnoj i kulturnoj mnemotecnici, u kulturi sjećanja. Cijeli krajolici mogu poslužiti kao medij kulturnog pamćenja.

Između planine Majevice i tri rijeke, otkako je tuda projahalo Posmrče, već pedeset i više godina nema žive duše. Ostaci porušenih kuća i nepokopane ljudske kosti žive u sjenama novoniklih šuma. Ponegdje ima i livada skrovitih i zaklonjenih od svakog pogleda. Danju iz tamnih zasjenjaka riču jeleni, obnoć urliču vuci i laju lisice, ali se ljudskog glasa nigdje ne čuje. Tamo ima mjesta za sve one koji se klone ljudskih puteva jer po njima gmizi zlo. Ja sam tu zemlju Trovodom nazvao, a to je zemlja duhova i nije za sujeverne ljude. Putevima ugarske patrole i karavani prolaze – do pucanja napetih živaca. Dovoljno je, skriven tamom, urliknuti da ni na jednu zvijer ne liči, a na svaku pomalo podsjeća, pa da ih natjeraš da se, očima iskolačenim od straha, krste, mjere šumu i mamuzaju konje. Kad se zasitim opasnih ljudi i drumova, ja se tamo skrasim. (Kadrić, 2019:153)

Krajolici igraju glavnu ulogu u kulturi sjećanja (kolektivnoj i kulturnoj mnemotecnici). Slike medija kulturnog pamćenja u navedenom citatu su: planina, rijeka, ljudske kosti, novonikle šume, livade, dunje, ljudski putevi, konji, ljudi, drumovi. Prikazani je topografski tekst kulturnog pamćenja, mnemotop, mjesto pamćenja. Krajolici predstavljaju izražajni oblik kolektivnog pamćenja. Svako vrijeme i svaka zajednica svoje sjećanje lokalizira na sebi svojstven način.

- Spomen na mrtve

„Riječ je o izvorištu i središtu onoga što bi trebalo biti kultura sjećanja. Ukoliko je kultura sjećanja, prije svega, odnos prema prošlosti, i ukoliko prošlost nastaje tamo gdje postajemo svjesni diferencije između jučer i danas, onda je smrt praiskustvo takve diferencije, a sjećanje na mrtve praforna kulturnog sjećanja. Spomen na mrtve je komunikativan, utoliko što predstavlja općeljudsku formu, a kulturnan u onoj mjeri u kojoj obrazuje svoje specijalne nosioce, rituale i institucije.“ (Assman, 2005:72)

Poslije bitke na Glasincu 1440. godine, u kojoj je Isa – beg Isaković prodro do Vrhbosne, sa mrtvoga oca Vlatka Oprašića, kao kletva pala je na njega, tada šesnaestogodišnjaka, njegova isječena košulja i titula viteza.

...

Taj dan je sve imalo neku drugu dimenziju sa notom noćne more u kojoj se ne razaznaje šta je mrtvije, otac ili pod njim konj, koji pokunjeno korača noseći njegovo tijelo prebačeno preko sedla.

...

Ratnici pred Boga idu svojom krvlju okupani. Njome su saprani svi njihovi grijesi. Samo im lica treba umiti da pred Njega svijetla obraza iziđu – rekao je neko ko je za ukop opremao Vladikovo tijelo. (Kadrić, 2019:12)

Spomen na mrtve zauzima središnju poziciju između komunikativnog i kulturnog pamćenja. Radivoje je kao šesnaestogodišnjak naslijedio ono što simbolizira očeva isječena košulja i tituala viteza, također, i ritual pripreme za ukop - predstavlja kulturno pamćenje. Komunikativno pamćenje je gubitak oca, to je općeljudska forma. Sjećanje na mrtvog oca, u ovom citatu, je retrospektivan.

Ubio ga je Pavle Špirančić za račun Matijaša Korvina i oni će o tome šutjeti kao grobovi. Sumnju su svalili na Stjepana i strica mu Radivoja. To Korvinu treba jer ubicu, kao njegovog kralja, pored Kosača, neće podržati svi oni koji su bili odani Tomašu. (Kadrić, 2019:251)

Kralj je ubijen. Njegova smrt predstavlja i komunikativno i kulturno pamćenje. Sjećanje na njega je prospektivno, a to znači da je riječ o aspektu učinka i fame, puteva i formi kojima se stiže slava i sebe čini nezaboravnim.

Spomen na mrtve je u paradigmatičnom smislu pamćenje koje tvori zajednicu. U unutrašnjem vezivanju za mrtve putem sjećanja zajednica se osvjedočuje o svom identitetu.

- Tradicija i pamćenje

Assman citirajući „Halbwachs razlikuje pamćenje i tradiciju u jednom smislu koji je blizak razlikovanju biografskog i fundirajućeg sjećanja, odnosno između komunikativnog i kulturnog pamćenja. Osim kritičkog pregledanja i nepristrasnog arhiviranja područja koje je sjećanje napustilo (histoire), postoji i jedan vitalni interes da se učvrsti i sačuva otisak prošlosti koji neupitno iščezava. Umjesto uvijek novih rekonstrukcija u ovom slučaju nastaje čvrsta predaja.“ (2005:75)

Assman kaže da se pisma „tek naknadno uključuju u funkcionalna područja kulturnog pamćenja“. (2005:109) „Pored upotrebnih tekstova svakodnevnice komunikacije postepeno raste i zalih tekstova normativnog i formativnog usmjerenja koji nastaju, ne kao tekstualiziranje usmene predaje, već iz samog duha pisma. Ova literatura čini, prema sretnom izrazu Lea Oppenheima, struju tradicije, koja zaprima tekstove predviđene za ponovnu upotrebu. Ova stuja tradicije je poput žive rijeke: ona premiješta svoje korito noseći čas više čas manje vode. Neki tekstovi padaju u zaborav, drugi nadolaze, proširuju se, skraćuju, iznova pišu, antologiziraju u različitim konstelacijama. Izvjesni tekstovi osvajaju središnji položaj na temelju svojeg posebnog značenja, kopiraju se i citiraju češće nego drugi i postaju konačno klasici i kao takvi otjelovljenja normativnih i formativnih vrijednosti.“ (Assman, 2005:110)

U izvještaju iz Bosne napisat ću da sve što danas misliš da je suština, sutra zaključiš da je glupost i da se o njima, bez ozbiljna izučavanja, ne može ništa tačno napisati – misli začuđen bosanskim seljakom. (Kadrić, 2019:235)

Ovo je jedan primjer teksta koji ima sve elemente da padne u zaborav. Čak možemo reći da sa aspekta seljaka – izvještaj poprima osobine neozbiljnosti jedne zajednice.

„Pod kanonom razumijevamo onu formu tradicije u kojoj je postignuta najviša sadržinska obaveznost i najizraženija formula utvrđenosti. Ništa se ne smije dodati, ništa oduzeti, ništa promijeniti. Historija ove kanonske formule vodi u sasvim različita područja socijalnog djelovanja: prenošenje nekog događaja koje je vjerno istini (formula svjedoka), prenošenje neke poruke vjerno stvari i smislu (formula glasnika, Quecke 1977), prenošenje nekog tekstualnog predloška vjerno riječi (formula kopiste ili tradenta) te doslovno slijeđenje nekog zakonskog ili ugovornog djela (formula ugovora).“ (Assman, 2005:123)

Prema Assmanu „riječ kanon poprimila je različita prenesena značenja koja se grupiraju oko četiri težišta:

- a) mjerilo, smjernica, kriterij
- b) uzor, model
- c) pravilo, norma
- d) tabela, lista“ (2005:126,127)

„Kanon definira mjerila onoga što treba važiti kao lijepo, veliko i značajno. I on to čini tako što upućuje na djela koja takve vrijednosti otjelovljuju na egzemplaran način.“ (Assman, 2005:140) „Kanon odgovara na pitanje: Prema čemu da se usmjeravamo?“ (Assman, 2005:144) „Kanon strogo određujemo kao princip kolektivnog zasnivanja identiteta, kao medij individuacije kroz podružtvavanje, samoostvarivanje, kroz uklapanje u normativnu svijest cijelog stanovništva (Habermans). Kanon tvori neksus između ja – identitet i kolektivnog identiteta.“ (Assman, 2005:148)

Prošle sedmice navrati kod njih, noseći kovčeg i u njemu evanđelje i sve papire koje su im prošle godine oteli drumski razbojnici. (Kadrić, 2019:182)

Kao da je sa snijegom pao i u njega propao – misli čudeći se dok u bradu šapuće zikr.

...

Raznježen snom i preplašen tragom, vrati se u kuću da uzme abdest i klanja jaciju, zaboravši potrebu zbog koje je malo prije izašao. (Kadrić, 2019:204)

Svete tekstove imamo i u usmenoj i u pisanoj predaji. Sveti tekst je vrsta jezičkog hrama, uprisutnjavanje svetog u medij glasa. U prvom primjeru imamo evanđelje, koje je dio Biblije, kroz vrijeme se mijenjalo, iako iziskuje dosljednu predaju kao i Kur'an. U drugom primjeru imamo zikr, abdest i klanjanje jacije – čiji sadržaji/elementi/načini su objašnjeni u Kur'anu kao propisi i traže da budu primljeni k srcu. Ti propisi se slijede u pogledu mjesta, vremena i čistote. Svete tekstove je potrebno tumačiti. U tome glavnu ulogu igra srce, a ne uho i usta. Ali, da bi vjera stigla do srca, potrebno je učiti/čitati i slušati.

U romanu možemo uvidjeti i intertekstualnosti kao strategiju pamćenja. Intertekstualni elementi koji se prožimaju kroz sadržaj su: Biblija, evanđelje, Kur'an, ezan (značenje/prevođenje ezana), zikr, namaz, stećci itd. ***Allah je odredio da se rodim tu gdje ni kamen bez podupiranja neće dugo stajati.*** (Kadrić, 2019:84)

- Identitet

Identitet je stvar svijesti, odnosno dovođenja jedne nesvjesne slike o sebi na razinu reflektivnog. To vrijedi kao u individualnom, tako i u kolektivnom životu. Osoba sam samo u onoj mjeri u kojoj sebe znam kao osobu, a isto tako je neka grupa pleme, narod ili nacija samo u onoj mjeri u kojoj ona sebe u okviru takvih pojmova razumijeva, predočuje i predstavlja.

Između dvije dimenzije identiteta postoji jedna osebjuna i naizgled paradoksalna veza. Assman „to formulirati u dvije teze koje naoko proturječe jedna drugoj:

1. Sopstvo raste iz vana prema unutra. Ono se izgrađuje snagom svojeg udjela u interakcijskim i komunikacijskim obrascima grupe kojoj pripada, te snagom svojeg udjela u slici grupe o sebi. Kolektivni identitet grupe ima prednost nad osobnim identitetom individue, ili identitet je socijalni fenomen, odnosno on je sociogen.
2. Kolektivni ili mi – identitet ne postoji izvan individua koje ono mi konstituiraju i nose. On je stvar individualnog znanja i svijesti.“ (2005:153,154)

Individualni identitet je slika, izgrađena i čuvana u svijesti pojedinca, svih pojedinačnih crta koje ga razlikuju od svih (signifikantnih) drugih, to je svijest, razvijena na vodilji tijela svoje nesvodive vlastitosti, svoje jedinstvenosti i nezamjenjivosti. Personalni identitet je naspram toga skupnost svih uloga, svojstava i kompetencija koje padaju na pojedinca tokom njegovog uzgobljivanja u specifičnu konstelaciju socijalnog ustrojstva. Oba aspekta identiteta su stvar svijesti koja se na specifičan način formira i određuje jezikom i svijetom predodžbi, vrijednostima i normama jedne kulture i epohe.

(...) sultan Mehmed Fatih bio je čovjek prosječnog rasta, ali kada god bi, u rijetkim prilikama, svoj rast omjerio sa svojim podanicima balkanskog porijekla, uhvatio bi sebe u divljenju Božijem daru koji je njima dat, a njemu prikraćen. Njegov visoki turban i uzdignuto prijestolje, kao i činjenica da svi oni koji ga gledaju u klečećem položaju potiru taj osjećaj odmjeravanja kojeg u oku nosi svaki živi stvor, činili su da je sebe doživljavao velikim vladarom i visokim čovjekom. (Kadrić, 2019:47)

Kao što na primjeru vidimo individualni identitet je stvar svijesti koja se formira i određuje na vrijednostima jedne kulture i epohe. Lik sultana je društveni konstrukt i kao takav je i kulturni identitet.

„Pod kolektivnim i mi – identitetom podrazumijevamo sliku koju neka grupa gradi o sebi i s kojom se njezini članovi identificiraju. Kolektivni identitet je pitanje identifikacije od strane sudioničkih individua. On ne postoji po sebi, nego samo u onoj mjeri u kojoj određene individue pristaju uz njega. On je onoliko jak ili slab koliko je živ u svijesti članova grupe i koliko je u stanju motivirati njihovo mišljenje i djelovanje.“ (Assman, 2005:155)

Bošnjani su i ratnike zarobljene u borbi na kraju, kada se kreševa počiste od leševa, mijenjali za svoje zarobljenike, a ako ih nema onda se neprijateljski ratnik mijenjao za dobrog bornog konja, novac ili oružje. Možda i po tom naivnom običaju, njihovi najljući neprijatelji, čudeći im se i rugajući u isto vrijeme, prozvaše ih imenom Dobri Bošnjani. (Kadrić, 2019:121)

Dobri Bošnjani su legitimizirani i označeni. Iz njih proizilaze osjećaji solidarnosti. Možda su ismijani, ali oni se identificiraju sa svojim moralnim vrijednostima.

Vladari Bosne su zaposjeli ne samo prošlost, već i budućnost. Željeli su da se pamte. Gradili su spomenike s namjerom da se o njima pripovijeda, pjeva, da se ovjekovjećuju. Oni su besmrtni jer počivaju na pamćenju grupe. I jezik i pismo i znakovi na stećcima dio su kolektivnog nacionalnog identiteta. Potrebno je spomenuti da je monumentalni grobni spomenik simbol nezaboravnog učinka i ostvarenosti u životu velikih ljudi koji su vođeni putevima etike.

- Literatura:

1. *Udovičke zemlje*, Fajko Kadrić, Tešanj:Planjax komerc, 2019.
2. *Kulturno pamćenje*, Jan Assmann, (s njemačkog preveo Vahidin Preljević, Zenica, 2005)
3. *Usmeno pamćenje i zaborav*, Mirsad Kunić, Tešanj: Planjax, 2012.
4. *Čitanje Parryjeve zbirke*, Mirsad Kunić, Sarajevo, Connectum, 2018.

ПРИМЈЕНА РУЧНО ИЗРАЂЕНИХ ДИДАКТИЧКИХ СРЕДСТАВА У ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНОМ ПРОЦЕСУ

Апстракт

Предмет рада је ручна израда и примјена ручно израђених дидактичко/наставних средстава у васпитно-образовном процесу. Циљ рада је био да представе наставна/дидактичка средства која просвјетни радници могу самостално да израђују, а затим да их применију у наставној пракси. Главни задатак истраживања је био да се опише израда и употреба тих средстава у васпитно-образовном процесу. Истраживање је спроведено у јануару 2021. године путем средстава електронске комуникације, зум апликације (zoom). У истраживању је учествовало 30 учитеља и васпитача из различитих градова из Србије и Републике Српске.

Кључне ријечи: настава, васпитно-образовни процес, дидактичка средства, дидактичка средства, ручна израда

Summary

The subject of this paper is the manual production and application of hand-made didactic / teaching aids in the educational process. The aim of the paper was to present teaching / didactic tools that educators can create independently, and then apply them in teaching practice. Some of the tasks of the research are to describe the development and use of these funds in the educational process. The research was conducted in January 2021 by means of electronic communication, zoom application (zoom). The research involved 30 teachers and educators from different cities in Serbia and Republika Srpska.

Keywords: teaching, educational process, didactic tools, didactic tools, handmade

УВОД

У раду ће се говорити о наставним средствима. Ако се узме у обзир чињеница да би наставни процес без наставних средстава био монотон, сувопаран и ученицима незанимљив, наставним средствима треба обратити већу пажњу. Наставна средства често могу да буду финансијски недоступна, па наставници прибјегавају њиховој ручној изради.

Идеје за израду дидактичког материјала често се налазе на интернету или у приручнику аутора Љ. Релић, Дидактичке играчке које можете сами да направите, у издању Креативног центра из Београда. Исти аутор је аутор и три семинара за обуку израде и примјене дидактичких материјала, који реализује са својим тимом од 2016. године у Србији и земљама региона о чему ће у наредним редовима бити више ријечи.

¹ЈУ ОШ „Кнез Иво од Семберије“ Бијељина, draganaldj@gmail.com

²ОШ „Николај Велимировић“ Шабац, suzana.mijuskovic@gmail.com

³ПУ „Наше дете“ Шабац, reljicilijana918@gmail.com

Теоријски дио рада ће објаснити кључне појмове: настава, васпитно-образовни рад, дидактичка/настава средства. Навешће се примјери дидактичких средстава која могу ручно да се праве, уз објашњење за израду, као и опис примјене у настави. У методолошком дијелу рада ће бити дати: предмет, циљ и задаци истраживања у овом раду, као и методе, узорак, хипотезе, начин споровођења истраживања, затим начин, вријеме и мјесто истраживања. У дијелу рада резултати истраживања биће анализирани одговори учесника на питања из анкетног упитника, а биће приказани ручно израђени радови учесника семинара. Најважнији дио је да се дају искуства из примјене тих средстава у васпитно-образовном процесу. Након тога сlijеди закључак и попис кориштене литературе.

ТЕОРИЈСКИ ДИО

У теоријском дијелу рада биће објашњени појмови релевантни за ово истраживање, а то су настава и наставна, односно дидактичка средства. Посебна пажња биће посвећена ручно прављеним дидактичким играчкама, које праве едукатори, јер они најбоље познају дјецу с којом раде, знају њихове способности и индивидуалне карактеристике и захтјеве, те у складу с тим могу осмислити средство које, не само да може мотивисати дијете, него му учење учинити успјешним, а таква средства не можемо пранаћи на тржишту.

Настава

Настава је симултан васпитно-образовни рад који је неразлучиво повезан са школом у коме се стално манифестује дидактичка интеракција наставника и ученика (Мусић и Муратовић, 2010). Томић и Осмић је дегинишу као сложен, плански организован и вођен процес од стране наставника у коме ученици стичу знања, развијају вјештине и навике, развијају се психофизички и свестрано. Наставним процесом руководи наставник. Три су бирна фактора наставе: ученик, наставник и наставни садржаји. У задње вријеме укључује се и наставна технологија, као четврти, важан фактор наставе (Томић и Осмић, 2006). Са овим четвртим фактором којег истичу наведени аутори, а који укључује различита дидактичка средства, слажу се и Симеуновић и Спасојевић, који наставна средства уврштавају у своју дефиницију наставе. По њима „настава је васпитно-образовни процес заснован на друштвено одређеним циљевима и задацима који се остварују на дидактички обликованим садржајима, кроз разноврсне облике и методе и помоћу различитих средстава“ (Симеуновић и Спасојевић, 2005). И Мусић истиче да је настава процес условљен односом између ученика, наставника, дидактичко прилагођених садржаја, материјално техничке основе и других фактора (Мусић, 2017).

Дидактичка/наставна средства

Да би настава била што квалитетније изведена, а то значи да би дјеца што лакше усвојила наставне садржаје, потребно им је на неки начин приближити материју о којој се подучавају. За те сврхе се користе различита наставна средства, која могу бити визуелна, аудитивна, аудио-визуелна и текстуална наставна средства. Наставна средства се сматрају „дидактички обликованом стварношћу“, јер се њима у настави надокнађује изворна, објективна стварност, која ученицима и наставницима у школи и вртићу, није увијек доступна, те наставници и васпитачи прибјегавају различитим наставним средствима, помоћу којих развијамо способности код дјецe. Многи аутори дефинишу наставна средства. По Мусићу „наставна средства су помагала у настави, која олакшавају наставни процес и ученицима и наставницима. Она у надокнађују објективну стварност и омогућавају ученицима учење. Служе као извор знања и материјал за развијање радне способности“ (Мусић, 2010). Мусић, Тешановић, Симеуновић и остали аутори се слажу са подјелом наставних средства на: визуелна, аудиовизуелна и текстуална наставна средства. По Тешановићу „визуелна наставна средства имају видљиве димензије и заснована су на видео-компоненти. Ту спадају бројни извори, а намијењени су гледању. То су: Сlike, дијафилмови, макете, графофолије и др.

Називају се и очигледна наставна средства. Дијеле се на дводимензионална (слике, фотографије, апликације) и тродимензионална (модел, рељефи, макете, препарати, колекције). С обзиром на дидактичку функцију могу бити: статична (епипројекција, дијафилм, дијапозитив, микропројекција, графопројекција...) и динамична (елемент-филм, динамични модели, глобус, апарати). Статична или непокретна визуелна наставна средства служе за упознавање статичних облика и њихових структура, динамична или покретна за упознавање процеса и њихових динамичних структура“ (Тешановић, 2017).

Наставна средства су неопходна у свим фазама рада. По Лекићу (1993) наставна средства много доприносе квалитетнијем извођењу букварске наставе. Без њих се ова настава не може изводити. Ученике не можемо научити да читају и пишу на апстрактним примјерима илустрација јер они хоће конкретност и очигледност. Такође је немогуће упознавање са писмом без добро организоване очигледности. Ту се мисли на словарицу и разне материјале за моделовање слова; картоне, слике, сличице итд. Он сматра да очигледност мора доћи до израза одмах, лим ученици почну да стичу прве представе и прве појмове, као што су: звук, глас, ријеч, реченица. Све те апстрактне појмове потребно је представити на основу конкретног материјала. Наставна средства могу бити искоришћена као материјал за игру. Учење кроз игру чини занимљивијим час, и методички рад ослобађа шаблона (Лекић, 1993:65).

Савремена настава није само она у којој се користе савремена наставна средства, него она у којој се користе одговарајућа наставна средства. При одабиру наставних средстава и мјеста извођења наставних активности не може се занемарити ни чињеница да је учење ефикасније ако се темељи на акцији, а не само на слушању и гледању. Из тог разлога ученицима треба омогућити да уче уз непосредан контакт с конкретним материјалима (Богнар и Матијевић, 2005).

Пољак (1988) разрађује материјално-техничку основу наставе која се односи на „употребу материјала – конкретног и духовног – на којем се заснива процес образовања“, разврставајући материјале у неколико група: изворна стварност, наставна средства, техничка помагала, технички уређаји и наставна технологија. Наставна су средства дефинисана као „дидактички обликована изворна стварност (...), важан извор знања и уједно база за развијање радне способности“. Техничка помагала, односно наставна помагала описује као „оруђа за рад, прије свега за рад у изворној стварности (изван школе и у школи), с наставним средствима, па и за рад у настави уопште“ (Пољак 1988). По Еку су наставна средства материјална средства, дидактички обликовани предмети, помоћу којих се утемељује процес васпитања и образовања. Помоћу њих ученици лакше схватају наставне садржаје и примају нове спознаје (Ек 2010). Јенсен (2003) сматра да свака од наставних средстава има потенцијал да створи снажно искуство учења које није доступно путем обичног предавања. Он наводи да је одлична идеја тумачити лекцију и истовремено приказивати филм јер ће се тако удвостручити улаз информација у ученика. Тако ученици не само да имају избор, него на крају обично схвате обоје. Пољак (1991) говори о наставним средствима као једно од материјално – техничких основа наставе. Материјално – техничка основа наставе би се односила на употребу материјала (конкретног и духовног) на којем почива процес образовања, па стога процес наставе мора од почетка до краја имати своју материјалну опрему, не смије се изводити у празном. Њихова улога није само надокнада објективне стварности, него су такође и важан извор знања и база знања за развијање радне способности. Из разлога што наставна средства замјењују изворну стварност, а објективна је стварност разноврсна, постоје бројна и разноврсна наставна средства, те их је потребно подијелити у неколико група. Уколико се наставници труде донијети занимљива визуална наставна средства на наставу увелике ће помоћи ученицима у учењу (Пољак, 1991). Перушко (1961) наводи како учитељ треба да размишља о материјалним могућностима родитеља те „да рачуна при избору метода и различитих облика наставног рада на средства којима располажу дјеча“ при чему би било „логрешно прилагодити наставу најбоље опремљеној дјечи“ (Перушко 1961). Имајући у виду и цијену коштања дидактичких

маретијајала, данас се многа наставна средства могу и ручно направити и опет ће бити дјечи занимљива и привлачна. Ручно израђена дидактичка средства и јесу тема овог рада.

Дидактичке игре

Дидактичке игре као метод образовања заузимају посебно место док образовне игре омогућавају да се прошире искуства деце. Образовне игре стварају код деце добро расположење и радост јер ће се научити нешто ново. Радост представља суштину успешног развоја деце и од великог је значаја за даље образовање (Рељић, 2018).

Развојем и примјеном дидактичких игара бавила се Рељић (2018), која је у издању Креативног центра Београд објавила приручник „Дидактичке играчке које можете да направите сами“. Рељић даље наводи да је М.Монтесори велики значај давала игри, као и то да је заступала став да игра треба да буде учење. Назив дидактика долази од грчког глагола дидаскиен (διδάσκειν) који између осталог значи поучавати, обучавати, предавати, прописивати, опомињати. Дидактичке игре су оне игре које децу нечему поучавају и обучавају. Главна одлика дидактичких играчака дефинисана је њиховим називом: оне су едукативне игре. Организоване су тако да дете, играјући се њима стиче одређене вештине. Највећа корист од дидактичких играчака је када је одрасла особа близу детета током игре. Тада се користи прилика да се објасни, постави задатак или информише дете о новим сазнањима. Дидактичке игре код деце развијају: когнитивне процесе, самосталност, логичко-математичко мишљење, подстичу развој говора као и социо-емоционални развој (Рељић, 2018).

Дидактичке игре се разликују: у учењу садржаја, когнитивним активностима деце, активностима у игри и правилима организације и односа деце у игри. Постоји више класификација дидактичких играчака. Једна од подела према садржају:

- Математичке игре имају за циљ развој основних математичких појмова деце предшколског узраста.

- Чулне игре подучавају децу о предметима које истражују.

- Говорне игре доприносе развоју говора код деце.

- Музичко-дидактичке игре помажу детету да развије гласовне и музичке способности, да научи да препозна емоције и расположење које одређена музика изазива као и њен карактер.

- Дидактичке игре за графичке активности представљају вредност за развој знања и вештина у развоју графомоторике.

- Дидактичке игре са објектима и играчкама могу бити разноврсне према садржају. Ове игре се често користе у предшколском узрасту и имају едукативне циљеве: да прошире знања деце, развију менталне операције деце (анализа, синтеза, поређење, разлика, класификација) .

- Игре које захтевају моторну активност: игре попут мозаика, шаха, пазле.

- Компјутерске дидактичке игре...(Рељић, 2018).

Лутке као наставно средство

Главна карактеристика дидактичких игара је едукативна улога. Створили су је одрасли са циљем развијања вештина и способности деце. Представља средство помоћу којег деца уче у предшколском узрасту (Рељић, 2018). Ако се узме у обзир чињеница да „дјеца воле лутке и радо послушају сваки савјет који од лутака добију, а учење уз лутке је много лакше и забавније и ако кренемо од тога да дјеца лакше памте оно што им је занимљиво, него оно што треба, луткама као средствима у настави треба дати посебно мјесто у раду учитеља. Ученици у први разред крећу са шест (односно седам) година те је разумљиво да се радо играју луткама, а поједини ученици се тешко навикавају на школска правила. Употреба лутака помаже и ученику, али и родитељу и наставнику при навикавању на школски режим, због тога је једно од омиљених средстава у настави првог разреда“ (Лазич, 2020). Исти аутор наводи да се лутке лако направити, а „врло се успјешно израђују на часовима ликовног васпитања“ (Лазич, 2020).

Код обраде књижевних текстова лутке могу бити од велике помоћи учитељу, а ученицима је такав час много занимљивији. Лутке, према неким ауторима, међу којима су и Лазић и Тешановић, могу бити: гињол лутке и лутке на штапићима, а постоје и лутке величине човјека које облаче људи-глумци (Лазић и Тешановић, 2017).

Приказ ручно израђених средстава по предметним подручјима и опис примјене

Имајући у виду горе наведене прилоге наставним средствима, али и цијену коштања већини средстава, наставници су прибјегли ручној изради, а организован је и семинар, као вид обуке и размјене идеја за израду нових играчака.

Прва акредитација семинара добијена је од ЗУОВ-а 2016 г. за семинар „Помози ми да урадим сам“ Унапређење квалитета дечјег учења и развоја путем ручно израђених дидактичких материјала, овај семинар је добио квалификације од ЗУОВ-а за примену знања са семинара -Педагошки метод Марије Монтесори и његова примена у васпитно-образовном раду.

Семинар „ Дидактичке игре за децу паметнице“ добио је акредитацију 2018.код ЗУОВ-а РС и обухватио учитеље и стручне сараднике поред васпитача као циљну групу, док је Завод за Школство Црне Горе одобрио акредитацију за семинар за израду дидактичких играчака „ Помози ми да урадим сам“ 2019. године.

У овом дијелу рада ће бити приказана средства која су реализаторке семинара представиле осталим ученицима семинара, а у дијелу Резултати рада ће бити приказана средства која су направљена током семинара.

Средства за учење слова, читања и писања

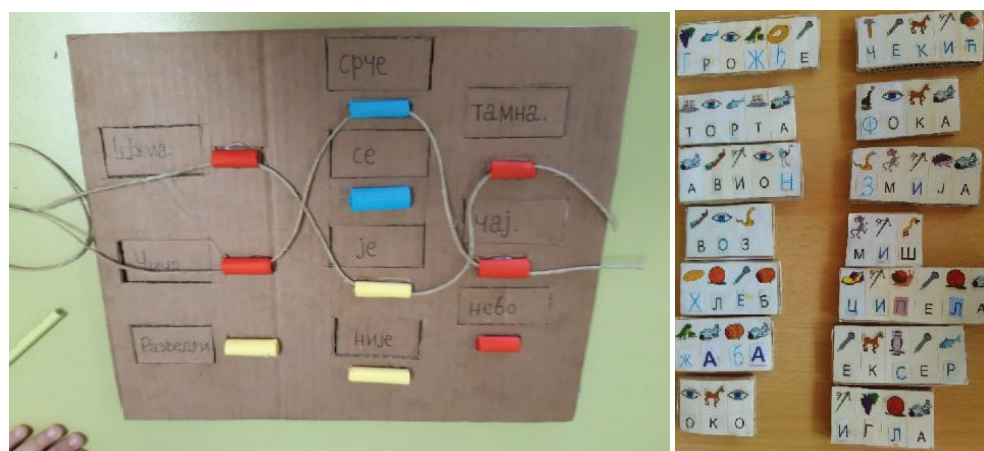
У настави почетног читања и писања често проблем представља просторна оријентација и распоред слова. Често је млађој дјечи проблем да прате линије и да пишу између двије, па се дешава да пишу изнад и испод линија. Да би се лакше отклонио проблем могу да се користе ручно израђени „оквири“ између којих дјеца лакше прате линије док пишу слова (слика 1). Циљ игара за вежбе читања и писања је развијање способности да се пишу слова- речи, развијање фонетске меморије, развој предчиталачких вештина (Рељић, 2018). На сликама од 1 до 8 приказани су модели за израду и примјену рађених материјала.

Слике: 1.Картонски оквир за писање у правом реду; 2. Склапање ријечи, спајањем слогова 3. Дидактичка кутија

Слике: 4. Спајалице 5. Слова у чеповима 6. Сњензорна азбука

Слике: 7. Табла за читање, 8. Сличице за вјежбе читања и писања

Лако се израђују, од картона, уз помоћ боја и сличица. За већину играчака користи се амбалажа: тврђи картон, лепак дрво фикс или силикон, чепови, сличице, трулекс крпе, гумице, боцкалице. На таблама се прави скица средства а затим се одређују поља где ће се правити отвор или стављати боцкалице. Користи се скалпел, картон се дуплира или пластифицира како би дуже трајао (Рељић, 2018).

Учимо бројеве и операције са бројевима

Развој почетних математичких појмова некада зна да буде превише апстрактан за малу дјецу. Наставна средства ће им олакшати усвајање појмова, а ако су израђена на њима занимљив начин, учење ће им бити игра.

Слике: 9.Настави низ 10. Чепови за сабирање

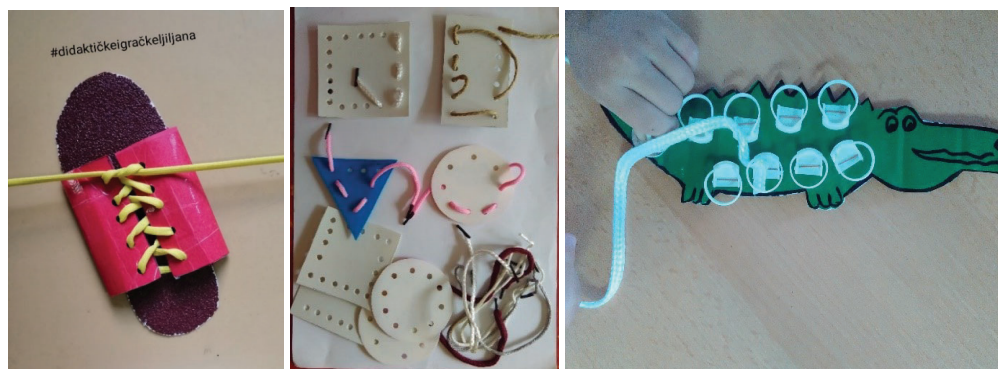
Слике: 11. Слагалице 12. Боца-број 13. Дидактичка кутија

Лако се израђују, уз употребу картона, боја, сличица, чепова од пластичних флаша, лоптица од киндер јаја, лепка.

Осмишљава се садржај, праве се одговарајући отвори, унутар кутија се постављају картони за контролу грешке како би се деца учила самоконтроли..

Средстава за вјежбање моторике

Ручно прављена средства за развој fine моторике, прецизности и координације такође имају широку примјену у раду.

Слике: 14. Ручно прављена папучица за учење везања пертли **15.** Модели за провлачење **16.** Провлачење пертли

Ове игре се примењују како би подстицале развој fine моторике код деце. Средства су осмишљена како би мотивисала и заинтересовала децу. Патикица је направљена од шмиргле, модели за провлачење су направљени од пластике од омекшивача док су за леђа крокодила коришћени пластични делови испод чепова од сока.

МЕТОДОЛОГИЈА РАДА

У овом дијелу рада биће представљена методологија истраживања: предмет, циљ, задаци, методе, узорак, начин спровођења истраживања, као и начин, вријеме и мјесто истраживања.

Предмет истраживања

Предмет овог истраживања су дидактичка средства, њихова ручна израда и примјена у васпитно-образовном раду, у вртићима и основним школама. Резултати истраживања ће бити представљени описно, табеларно и графички.

Циљеви и задаци истраживања

Циљ овог рада је представити наставна/дидактичка средства која просвјети радници могу самостално да израђују, а затим их примијене у наставној пракси, као и опис израде и употребе дидактичких средстава у васпитно-образовном процесу. Циљ рада је испитати начине на које се израђују и примјењују ручно израђена наставна средства у дјечјим вртићима нижим разредима основних школа.

Задаци истраживања су:

- Представљање знања и вјештина стечених током семинара,
- представити дидактичка средства ручно направљена током семинара
- објаснити начин израде и употребу,
- испитати како су та ручно израђена средства прихваћена код дјецe у васпитно-образовном раду,

Методе истраживања

У раду су кориштене методе разговора, посматрања, демонстрације, а од инструмената је кориштен анкетни упитник отвореног типа.

Узорак

Узорак чине учитељи и васпитачи који су током школске 2020/21. године похађали акредитовани семинар који организује Центар за стручно усавршавање Шабац, у реализацији професора разредне наставе Сузана Мијушковић и васпитача предшколских установа Љиљане Рељић. Семинару је присуствовало 30 васпитача, наставника и студената из више градова Републике Србије и Републике Српске. На семинар су се пријављивали он-лајн, а семинар је реализован путем зум платформе (zoom).

Начин спровођења истраживања

Након уводних предавања професора разредне наставе Сузана Мијушковић и васпитача предшколских установа Љиљане Рељић, које су представиле многобројне припремљене дидактичке материјале за примјену у вртићима и школама, дале су упутства и идеје за израду нових материјала, за све предметне области код дјеце предшколског и нижеосношколског узраста. У току семинара сви учесници су добили задатак да за одређени временски период осмисле и ручно израде свој уникатни дидактички материјал, који ће примјенити у васпитно-образовном раду.

Учесници су на маштовит и креативан начин осмислили дидактичке материјале и презентовали их осталим учесницима, усмено и фотографијом, уз опис и упутство за примјену.

Сви учесници по завршетку представљања радова добили анкетни упитник који су попунили и прослиједили реализаторима семинара.

Вријеме и мјесто истраживања

Истраживање је спроведено у јануару и фебруару 2021. године, путем зум платформе, вајбер апликације и електронске поште. Учесници су били из Београда, Шапца, Бијељине, Сомбора, Ниша, Крагујевца, Зајечара, Свилајнца, Аранђеловца, Чачка, Старе Пазове, Бачке Паланке, Горњег Милановца, Зрењанина, Јагодине, Ваљева.

Хипотезе рада

Прва хипотеза: Претпоставља се да ће ручно израђена дидактичка средства мотивисати дјецу за учење кроз игру.

Друга хипотеза: Претпоставља се да ће овако израђена дидактичка средства код дјеце развити креативност и жељу за стварањем и израдом сличних материјала.

Трећа хипотеза: Претпоставља се да ће игре са ручно израђеним дидактичким средствима развијати одређене вештине и доприносити лакшем усвајању знања и способности.

Четврта хипотеза: Претпоставља се да већина учесника прије семинара није ручно израђивала дидактичке материјале, док је након семинара тај број порастао.

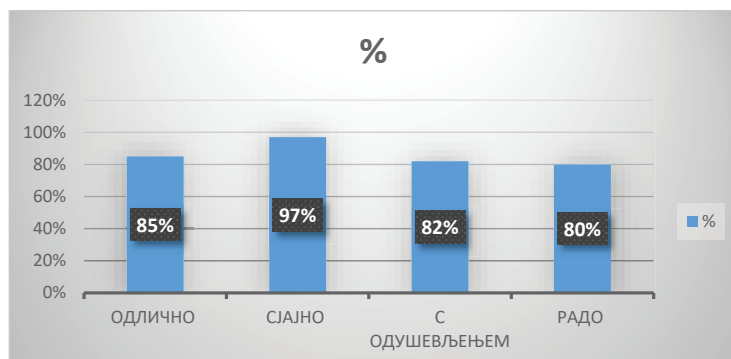
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У испитивању учитеља и васпитача кориштен је анетни упитник конструисан за потребе овог истраживања. Употреба ручно израђених дидактичких средстава прије похађања семинара и након код учесника семинара је приказана у грфикану број 1:

Графикон број 1.: употреба ручно прављеног дидактичког материјала прије и након семинара

Из графикона се види да је прије семинара скоро изједначен број учесника који су користили и оних који нису користили ручно прављени материјал за рад са дјецом у школама и предшколским установама, док су након семинара сви учесници израђивали материјал. Реакција дјеце на нова наставна средства, према одговорима наставника/васпитача, односно ученика семинара, су приказане у графикону број 2:

Графикон број 2.: употреба ручно прављеног дидактичког материјала прије и након семинара

Из графикона се види да су дјела више него добро прихватила нова, ручно рађена дидактичка наставна средства.

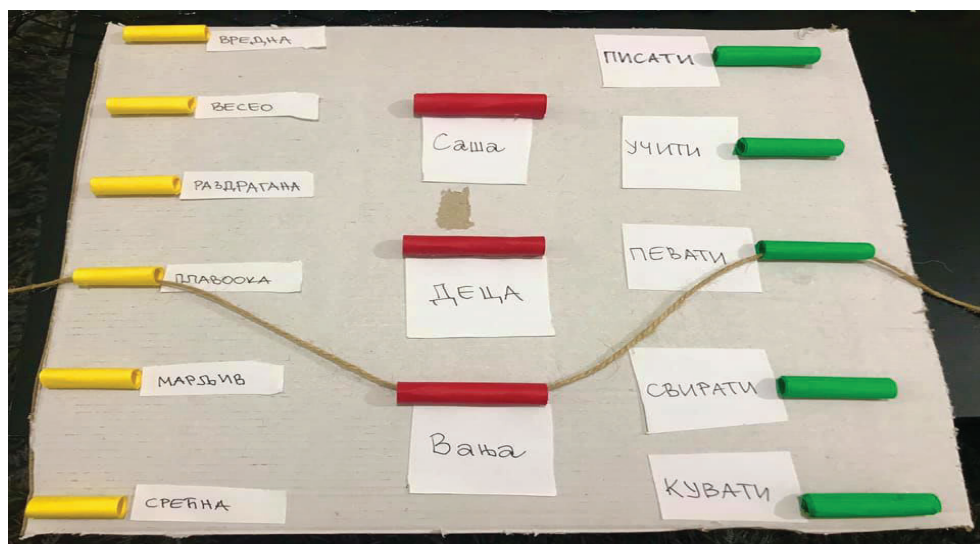
Учесници семинара су имали задатак да ручно израде дидактичка средства која ће касније примијенити у свом раду и искуства пренијети предавачима и осталим учесницима, путем електронске поште. Радови су представљени и на Фејсбук страници под називом Направи сам дидактички материјал за децу <https://www.facebook.com/didacticmaterials> У овом раду ће бити приказана само нека од њих.

Ручно израђена средства која се користе за подручје почетних математичких појмова су приказана мна сликама 17 и 18:

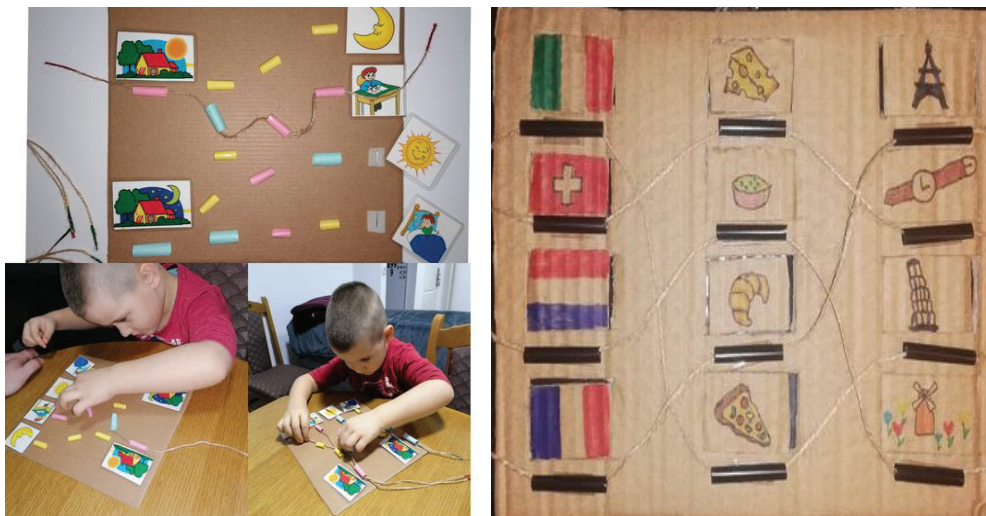
Слика број 21.: Писање рјечце не уз глаголе и пријеве

Повезивање пријјева и именица уз одговарајући облик глагола, приказано је на слици 5.

Слика 22: Пријјеви, именице и глаголи

Ручно израђена средстава која се користе за подручје свијета који нас окружује су приказана на сликама број 23 и 24.

Слике број 23 и 24: Свијет који нас окружује

Дијелове дана повезујемо са активностима које обављамо у одређено доба дана, затим спајање неких карактеристика са заставом одређене државе, радо прихваћене табле код дјете.

ЗАКЉУЧАК

У раду под називом Примјена ручно израђених дидактичких средстава у васпитно-образовном процесу су представљена ручно направљена дидактичка средства која се лако примјењују у васпитно-образовном процесу, како у предшколским установама, тако и у основним школама. Рад је настао као резултат сазнања стечених током акредитованог семинара под називом „Дидактичке игрице за децу паметнице“, који је добио акредитацију 2018. код ЗУОВ-а РС и обухватио учитеље и стручне сараднике поред васпитача као циљну групу, док је Завод за Школство Црне Горе одобрио акредитацију за семинар за израду дидактичких играчака „Помози ми да урадим сам“ 2019. године. Предавачи, Љиљана Рељић и Сузана Мијушковић, објасниле су начин израде и употребу дидактичких материјала, а након реализације семинара, током којег су учесници лично изађивали свој материјал, примијенили га у васпитно-наставном процесу, а утиске о часу, као и утиске дјете приликом употребе ручно израђених материјала подијелили су са осталим члановима и самим предавачима. Такође, многи радови су објављени на фејсбук страници <https://www.facebook.com/didacticmaterials>

Циљ овог рада био је да се представе наставна/дидактичка средства која просвјети радници могу самостално да израђују, а затим их примијене у наставној пракси, опису начин израде и употребе дидактичких средстава у васпитно-образовном процесу, као и утиске ученика о реализованом часу.

У раду су постављене четири хипотезе. Прва хипотеза гласила је: Претпоставља се да ће ручно израђена дидактичка средства мотивисати дјецу за учење кроз игрује анализом одговора учесника семинара потврђена. Друга хипотеза која је гласила: Претпоставља се да ће овако израђена дидактичка средства код дјете развити креативност и жељу за стварањем и израдом сличних материјала је такође потврђена. Трећа хипотеза: Претпоставља се да ће игре са ручно израђеним дидактичким средствима развијати одређене вештине и доприносити лакшем усвајању знања и способности је потврђена. Четврта хипотеза: Претпоставља се да већина учесника прије семинара није ручно израђивала дидактичке материјале, док је након

семинара тај проценат порастао – је потврђена. Ову хипотезу смо потврдили одговорима испитаника-учесника семинара, који су своје тврдње документовали израђеним средствима, а нека од њих смо у овом раду и изложили.

Општи закључак истраживања је да је семинар „Дидактичке игрице за децу паметнице“, који је добио акредитацију 2018. код ЗУОВ-а РС био успјешан, да су предавачи испунили очекивања осталих учесника, пренијели знања и мотивисали их на један нови начин израде дидактичких материјала. Ручно израђени материјал је, поред цијене коштања, која је знатно нижа од куповних, занимљив, развија креативност, како наставника, тако и ученика и ученицима помаже у савладавању апстрактних појмова на један занимљив и очигледан начин.

ЛИТЕРАТУРА

- Богнар, Л., Матијевић, М. (2005). Дидактика. Школска књига. Загреб
- Ек, М. (2010). Наставна средства као извори литерарног знања. Живот и школа, бр. 24 (2/2010.), год. 56., стр. 156. – 168.
- Јенсен, Е. (2003). Супер – настава. Едука. Загреб
- Лазић, Д., Тешановић, Д. (2017). Сценска умјетност и филмска култура у настави. Примапром. Бања Лука
- Лазић, Д. (2020). Примјена лутака као наставног средства у нижим разредима основне школе. Оригинални научни рад, УДК. 371.3:792.2/.9 ДОИ 10.7251/СВАР2020073Л, стр. 73-89. Сварог. Бања Лука
- Лекић, Ђ. (1993). Методика разредне наставе. Београд
- Мусић, Х. (2010). Комуникација у настав., Тузла
- Мусић, Х. (2017). Дидактика. Тузла
- Перушко, Т. (1961): Матерински језик у обавезној школи, Загреб
- Пољак, В. (1988). Дидактика. Школска књига. Загреб
- Пољак, В. (1991). Дидактика. Школска књига. Загреб
- Рељић, Љ. (2018). Дидактичке играчке које можете да направите сами. Креативни центар. Београд
- Симеуновић, В., Спасојевић, П. (2005). Савремене дидактичке теме. Педагошки факултет Бијељина
- Тешановић, Д. (2016). Методика наставе матерњег језика. Европски универзитет. Брчко дистрикт
- Томић, Р., Осмић, И. (2006). Дидактика. Тузла

BROJEVI, KRATICE I POKRATE U MEDIJIMA

Sažetak

Jezik je poput živoga organizma i stalno se mijenja. Nove riječi ulaze u jezik ovisno o različitim razlozima, a neke druge riječi bivaju potisnute. Tijekom 2020. godine u svakodnevnu su komunikaciju ušle riječi vezane uz bolest COVID-19 te virus koji uzrokuje tu bolest. Proglašenje pandemije te svakodnevne vijesti o bolesti utjecali su na razvoj novih jezičnih pojava u hrvatskome jeziku, ali i na čestu uporabu riječi koje pripadaju znanstvenome stilu hrvatskoga jezika. Znanstvenici su ti koji su medijima nametnuli stručne izraze koje su potom mediji prenijeli čitateljima, gledateljima i slušateljima. U radu će se prikazati samo dio primjera utjecaja jedne bolesti na pojave u jeziku, konkretno na uporabu brojeva, kratica i pokrata u novinsko-publicističkome stilu hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: mediji, brojevi, kratice, pokrate, jezik

NUMBERS, ABBREVIATIONS AND ACRONYMS IN THE MEDIA

Abstract

Language is like a living organism and it's constantly changing. New words enter the language depending on various reasons, and some other words are suppressed. During 2020, words related to the COVID-19 disease and the virus that causes the disease entered everyday communication. The proclamation of a pandemic and the daily news about the disease influenced the development of new linguistic phenomena in the Croatian language, but also the frequent use of words that belong to the scientific style of the Croatian language.

Scientists are the ones who imposed technical terms on the media, which the media then passed on to readers, viewers and listeners. The paper will present only a part of the example of the influence of one disease on phenomena in the language, specifically on the use of numbers, abbreviations and acronyms in the journalistic style of the Croatian language.

Key words: media, numbers, abbreviations, acronyms, language

Uvod

Prije nešto više od godinu dana svjetski i hrvatski mediji postali su prepuni brojki, kratica, pokrata i novih riječi vezanih uz bolest i virus koji je uzrokovao pandemiju u cijelome svijetu. Svakodnevica se promijenila, a s pandemijom su se pojavile nove teme koje su zastupljene u različitim medijima. Rad će pokušati pokazati da se na hrvatski jezik u medijima odražava nova društvena pojava vezana uz pandemiju. U hrvatski jezik ulaze nove riječi iz različitih razloga. Neki su razlozi unutarjezični, dok su drugi izvanjezični. Upravo je pojava bolesti COVID-19 u cijelome svijetu te proglašenje pandemije izvanjezični razlog zbog kojega su u hrvatski jezik u češću uporabu ušle riječi koje su do tada bile rasprostranjene samo u užem krugu ljudi kojima su takve bolesti struka, tj. u medicini.

Mediji su svakodnevno počeli izvještavati o stanju u svijetu, o broju zaraženih, oboljelih i preminulih. Osim brojki, u naslovima i člancima vezanima uz bolest, u medijima su se pojavljivale i kratice, pokrate te različite nove složenice. Brojevi su pisani u različitim oblicima. Ponegdje su napisani brojkama, ponegdje riječima. Najčešće su pisani u skladu s preporukama normativnih priručnika

¹ Škola primijenjene umjetnosti i dizajna Osijek, Drinska 12, 31000 Osijek, Republika Hrvatska, vmiskic@gmail.com

hrvatskoga jezika. Uz bolest su vezane i kratice te pokrate, a najčešći će se primjeri pokrata naći u ovome radu. Primjeri su izdvojeni iz tiskanih izdanja dnevnih novina *24 sata* i *Glas Slavonije*.

Mediji i njihov utjecaj na jezik

Riječ medij latinskoga je porijekla, a medije najčešće definiramo kao sredstva priopćavanja ili prenošenja komunikacija (Klaić, 2002: 861). Putem medija poruka se prenosi od pošiljatelja do primatelja. Poruke su svakodnevne vijesti koje slušamo ili čitamo kao primatelji. Od pojave masovnih medija potpuno je jasno da imaju velik utjecaj na čitatelje, slušatelje, odnosno gledatelje. Tijekom 2020. godine svakodnevna je tema u medijima pojava pandemije bolesti koju uzrokuje SARS-CoV-2, odnosno koronavirus.

Svjedoci smo velikog utjecaja medija na društvo, ali i na pojedince. Utječu na sve sfere društvenoga i privatnoga života ljudi pa stoga i na uporabu jezika u pojedinaca. Svojim funkcionalnim stilom, mediji su na granici između slobodnog i otvorenog književnoumjetničkog stila uz odlike znanstvenoga stila te na taj način utječu na oblikovanje jezika u pojedinaca. Stoga je vrlo važno da se mediji drže preporuka i pravila normativnih priručnika hrvatskoga standardnoga jezika.

Osim što su mediji utjecali na razvoj jezika svojim stilom pisanja, na njih su utjecali znanstvenici svojim jezikom koji je objektivniji i apstraktan, ali obiluje terminima i stručnim nazivima. O golemom utjecaju govori i činjenica da je Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje² već u ožujku 2020. godine izradio pojmovnik koronavirusa te ga s vremenom proširivao.

Brojevi

U hrvatskome se jeziku brojevi definiraju kao promjenjiva vrsta riječi koja označava količinu nečega (glavni brojevi) ili koje je što po redu (redni brojevi). Iako se brojevi definiraju kao promjenjiva vrsta riječi, ne sklanjaju se svi što ponekad može izazvati konfuziju prilikom njihove uporabe. Naime, u hrvatskome su jeziku svi redni brojevi promjenjivi, a od glavnih se brojeva sklanjaju samo brojevi jedan, dva, tri i četiri. Osim glavnih i rednih brojeva, razlikujemo brojevnice imenice te brojevnice pridjeve. Savjet je da se manji i okrugli brojevi u tekstu pišu slovima (Hudaček – Mihaljević, 2019: 48-49). Sljedeći su primjeri iz medija potvrda da se manji brojevi zaista pišu riječima, ali okrugli se brojevi češće pišu brojkama.

Inače, Ivan Đikić je prvi predvidio i upozorio Hrvatsku još u jesen da će zbog zakašnjelih mjera imati na tisuće preminulih, s time da je gotovo u broj pogodio tjedan i brojku probijanja 3000 Hrvata umrlih od COVID-19. (24 sata, 23. veljače 2021., broj 5637, godina XVII, 8. str.)

Ne samo da su iz stranačkih prostorija iznijeli četiri stola, 20 stolaca, radne komode, police za arhivu, donaciju koju je HNS dobio prije četiri godine, nego su opustošili i zidove. (ibid, 23. str.)

Međutim, nije u svim primjerima vidljiva usklađenost s jezičnom normom.

Moderna nam još nije stigla prošli tjedan, iako je bila najavljena, vjerujem da će danas ili sutra doći, tako da ćemo odmah proslijediti našim kolegama još po jednu bočicu Moderne, dakle 10 doza – rekao je ravnatelj NZJZ-a „Andrija Štampar“ Zvonimir Šostar u emisiji Hrvatskog radija. (ibid, 9. str.)

² Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje prilagodio se novoj situaciji u svijetu te je na svojim je mrežnim stranicama objavio pojmovnik koronavirusa, a dostupan je na stranici jezik.hr/koronavirus. Pojmovnik je s vremenom proširen, a pojmovi su složeni abecednim redom. Riječi su to s kojima se prosječni govornik hrvatskoga jezika nije često susretao prije proširenja bolesti COVID-19 u cijelome svijetu pa tako i u Republici Hrvatskoj.

Ovakve su neujednačenosti u medijima proizašle iz neujednačenosti u normativnim priručnicima, primarno gramatikama (Tafra, 1995: 65). Sve gramatike razlikuju već spomenute glavne i redne brojeve te brojevne imenice i pridjeve, a priručnici razlikuju i brojevne priloge. Brojevni su prilozii česti u uporabi u medijima, a pišu se na dva načina:

Skratila sam priču Mate Lovraka na 40-ak rečenica koje sam ilustrirala s oko 10 crteža. (24 sata, 16. veljače 2021., broj 5630, godina XVII, 20. str.)

Borio se s teškom upalom pluća kod kuće desetak dana, a kad je došao u bolnicu, već je bilo prekasno. (24 sata, 23. veljače 2021., broj 5637, godina XVII, 47. str.)

Bilo bi ih 80-ak. (ibid, 13. str.)

Osim brojevnih priloga, u medijskim se tekstovima pojavljuju i brojevne imenice koje se sklanjaju u skladu s normom hrvatskoga standardnoga jezika. To su riječi koje su oblikom imenice, a značenjem brojevi te se mogu upotrijebiti umjesto glavnih brojeva kada se broje osobe muškoga spola, osobe različita spola ili životinje (Ham, 2002: 73). U brojevne se imenice ubrajaju i stotina, tisuća i milijarda.

Trojica učenika iz Belavića dokazala su da je mišljenje kako su nove generacije bezosjećajne i zaokupljene samo svojim brigama, komforom i modernom tehnologijom često vrlo netočne. (ibid, 20. str.)

Nas dvojica smo zajedno četiri godine i to je čista ljubav. (24 sata, 16. veljače 2021., broj 5630, godina XVII, 22. str.)

U sljedećem bi primjeru umjesto glavnoga broja trebalo upotrijebiti brojevnju imenicu jer označava osobe muškoga spola.

Istarska policija uhitila je tri mladića u dobi od 20 do 25 godina koji su od listopada krali po Istri. (24 sata, 1. prosinca 2020., broj 5557, godina XVI, 11. str.)

Zbirni su brojevi kategorija koju spominju samo *Hrvatska gramatika* (Barić et. al., 1995: 218) i *Hrvatski jezični savjetnik* (Barić et. al., 1999) dok ostale suvremene gramatike ne spominju taj naziv. Ponekad se umjesto glavnih brojeva mogu upotrijebiti zbirni brojevi koji se tvore od osnove glavnoga broja nastavcima –oje i –ero (-oro), osim broja četvero koji se tvori od druge osnove (Barić et. al., 1995: 218). U zbirne brojeve ubrajaju se i brojevi koji u nominativu jednine završavaju na –oje te one tvorene sufixom –ero i –oro (stilski su obilježeni). Zbirni se brojevi upotrebljavaju kad se broje bića različitog spola ili dobi.

Petero kandidata prijavilo se na javni poziv za pučkog pravobranitelja, među njima nema aktualne pravobraniteljice Lore Vidović, koja je već ranije najavila da se neće kandidirati za još jedan osmogodišnji mandat. (24 sata, 23. veljače 2021., broj 5637, godina XVII, 17. str.)

Od djelatnika je oboljelo 29-ero, što je za sobom povuklo i problem manjka osoblja. (24 sata, 24. siječnja 2021., broj 5607, godina XVII, 13. str.)

Kratice i pokrate

U hrvatskome je jeziku uporaba kratica određena pravopisnim pravilima. Kratice nastaju skraćenim pisanjem jedne riječi ili više njih (Badurina – Marković – Mićanović, 2007: 179). Upotrebljavaju se vrlo često, posebice u dnevnim novinama gdje se upotrebljavaju zbog ekonomičnosti. U Matičinu pravopisu piše da pravopis propisuje način pisanja kratica koje su u općoj

standardnojezičnoj uporabi dok kratice koje se rabe u pojedinačnim strukama ili u pojedinačnim djelima te one koje se rabe u neslužbenoj komunikaciji pravopis opisuje samo neizravno i ne propisuje ih (ibid). U sljedećem je primjeru vidljiva pravilna uporaba kratica, ali i pokrata.

...-kaže prof. dr. sc. Kristian Vlahoviček sa Zavoda za molekularnu biologiju zagrebačkog PMF-a, voditelj tima koji već dulje također radi na sekvencioniranju virusa. (24 sata, 11. veljače 2021., broj 5625, godina XVII, 8. str.)

Pokrate se u hrvatskome jeziku pišu velikim slovima. Iznimno mogu imati i malo slovo te se u pravilu sklanjaju. Nastaju kraćenjem jedne ili više riječi, a često se preuzimaju iz stranih jezika (Birtić et. al., 2013: 76) Hrvatski pravopis. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.). U medicinskoj se struci pojavljuju pokrate kao i u svima ostalima, a sada su neke od njih, zahvaljujući pandemiji, dospjele do šire javnosti. Jedna od najraširenijih pokrata tijekom 2020. godine bila je pokrata COVID-19³. U medijima je ta pokrata pisana na različite načine:

No vjerujem kako je promišljanje o ostanku u KB-u Dubrava započelo tamo negdje početkom COVID-a – priznaje ovaj kardijalni anesteziolog. (Glas Slavonije, 19. veljače 2021., broj 31609, godina 99., 10. str.)

Europska unija razmišlja o doniranju dijela svoje količine cjepiva protiv COVID-19 siromašnim zemljama, javlja Reuters pozivajući se na interni dokument. (24 sata, 15. prosinca 2020., broj 5571, godina XVI, 10. str.)

Više od 740 tisuća osoba ima visok i umjereni rizik od COVID-19, koji su tek osmi po redu. (24 sata, 16. 2. 2021., broj 5630, godina XVII, 13. str.)

Jedan izvor palače je precizirao da princ nema COVID-19. (24 sata, 23. veljače 2021., broj 5637, godina XVII, 52. str.)

Američka biotehnoška tvrtka Moderna jedna od tvrtki koje su najdalje dogurale u razvoju cjepiva protiv Covid-19, a sad tvrde da njihovo cjepivo ima 94% učinkovitosti. (24 sata, 1. prosinca 2020., broj 5557, godina XVI, 6. str.)

Građani su u međuvremenu pozvani da se javljaju svojim obiteljskim liječnicima i najave žele li se cijepiti protiv bolesti Covid-19. (24 sata, 15. prosinca 2020., broj 5571, godina XVI, 8. str.)

Portugalski glasači, zarobljeni u svojim kućama zbog mjera uvedenih kako bi se spriječilo širenje Covid-19, danas biraju novog predsjednika, no zbog straha od korona virusa odaziv bi mogao biti manji od očekivanog. (24 sata, 24. siječnja 2021., broj 5607, godina XVII, 21. str.)

U dnevnom su tisku najzastupljenije pokrate vezane uz politiku te uz ustanove koje su na bilo koji način povezane s bolešću COVID-19 (različite institucije, organizacije, nazivi bolnica i dr.).

Da u kafić ne mogu doći pripadnici Armade, Židovi ili SDP-ovci, digla bi se tolika habaluka – rekao je Plenković. Ali kad HDZ-ovci ne mogu ući, nikom ništa. (24 sata, 23. veljače 2021., broj 5637, godina XVII, 5. str.)

Ravnatelj HZJZ-a Krunoslav Capak komentirao je trenutnu epidemiološku situaciju u Hrvatskoj. (ibid, 7. str.)

³ Prema pojmovniku Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, COVID-19 je pokrata nastala od engleskih riječi coronavirus disease kojoj je dodan broj 19 jer je bolest otkrivena 2019. godine. (<https://jezik.hr/koronavirus/?slovo=c>)

Prije deset dana odgovor na pitanje tko je Davor Filipović, kandidat HDZ-a za gradonačelnika, znali su samo rijetki. (ibid, 18. str.)

Ovo neobično iznenađenje dočekalo je novog HNS-ova povjerenika za Ivanec, Nikolu Sedlara, koji kaže da nije očekivao od ozbiljnih političara s tolikim stažem da se spuštaju na takav nivo – navodi se u priopćenju ivanečkog HNS-a. (ibid, 23. str.)

Rekla nam je to Sara Milkovich, NASA-ina znanstvenica hrvatskih korijena, pomoćnica upravitelja znanstvenih operacija za misiju „Mars2020“ u sklopu koje je i lansiran rover. (ibid, 29. str.)

Novi soj virusa nije moguće otkriti PCR testom nego samo sekvencioniranjem virusa. (24 sata, 11. veljače 2021., broj 5625, godina XVII, 7. str.)

...-kaže prof. dr. sc. Kristian Vlahoviček sa Zavoda za molekularnu biologiju zagrebačkog PMF-a, voditelj tima koji već dulje također radi na sekvencioniranju virusa. (ibid, 8. str.)

Prema navodima liječnika HMP-a, dijete nakon porođaja nije zaplakalo. (ibid, 10. str.)

Inače, iz HUUGO-a su još 8. prosinca Nacionalnom stožeru poslali priopćenje u kojem navode zbog čega predlažu „pункtove za cijepjenje“. (24 sata, 15. prosinca 2020., broj 5571, godina XVI, 8. str.)

Genetičari s IRB-a identificirali su mutaciju iz brazilskog soja u našoj zemlji (Glas Slavonije, 19. veljače 2021., broj 31609, godina 99., 2.-3. str.)

Takav je stav, dodao je, Ministarstva zdravstva i HZJZ-a, ali i svjetske zdravstvene organizacije i Europske agencije za lijekove. (ibid, 2. str.)

Analiza zdravstva u devet članica EU-a (ibid, 4. str.)

Apsorpcija fondova EU-a u Hrvatskoj i dalje je ograničena nedostatkom administrativnih kapaciteta i strateškog planiranja. (ibid)

U KBCO-u postoje jako resursi i kardijalna će se kirurgija, prema planovima, dodatno razvijati. (ibid, 10. str.)

Stoga, dobrovoljni darivatelji, odnosno oni koji to tek namjeravaju postati, krv mogu dati na Transfuziji u KBC-u Osijek svakog radnog dana tijekom radnoga vremena. (ibid, 11. str.)

Zaključak

U vremenu u kojemu živimo informacije se šire poprilično brzo. Tomu je doprinio razvoj medija posljednjih desetljeća. Mediji su dostupni širokoj javnosti i stoga imaju velik utjecaj na sve dijelove života pa tako i na jezik. Trebali bi pratiti standardnojezičnu normu hrvatskoga jezika, no ponekada ni jezična norma međusobno nije usklađena pa se to vidi u medijskim tekstovima. Jezik medija, ali i jezik uopće teži ekonomičnosti. Tomu svjedoče primjeri navedeni u ovome radu. Posebice je to vidljivo kad je riječ o riječima koje se učestalo pojavljuju medijima.

S obzirom na neočekivanu pojavu bolesti koja je poharala cijeli svijet, jezikoslovci su se brzo snašli te dali preporuke ne samo medijima, već i njihovim čitateljima, slušateljima i gledateljima. Svoje su preporuke objavili na platformi Nacionalnog stožera civilne zaštite te na mrežnim stranicama Instituta

za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zbog pandemije su ljudi mnogo više počeli upotrebljavati platforme i čitati pa su nove riječi koje su ušle u svakodnevni leksik mogle brže doprijeti do korisnika. Najčešće su to riječi, kratice i pokrate vezane uz bolest COVID-19 te uz institucije, organizacije i zdravstvene ustanove, ali i pokrate vezane uz političke stranke te neke druge. Uz temu o pandemiji bilo je nemoguće izbjeći svakodnevne vijesti o brojevima zaraženih, oboljelih te preminulih.

Gramatike su uglavnom usuglašene oko definiranja brojeva i pravila pisanja brojeva i brojevnih riječi, međutim, neke gramatike ne opisuju sve jezične pojave. Zbirni brojevi, brojevne imenice, brojevni pridjevi i brojevni prilozi u novinama su obično pravilno napisani. Pokrate su također najčešće pravilno napisane osim pokrate za COVID-19 koja je u nekim primjerima napisana samo velikim početnim slovom (Covid-19) ili potpuno malim slovima (covid-19) ili je bila nepotpuna (covid).

Norme se treba pridržavati jer je publicistički stil dostupan širokoj javnosti i utječe na jezik pojedinca. S obzirom na to da je utjecaj medija na govornike našega jezika neizbježan, u medijima bi se trebalo pridržavati norme i normativnih pravila.

Literatura

- Babić, S., Ham, S., Moguš, M. (2005) *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Badurina, L., Marković, I., Mićanović, K. (2007) *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Barić, E. et. al. (1999), *Hrvatski jezični savjetnik*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Barić, E. et. al. (1995) *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Birtić, M. et. al. (2013) *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Ham, S. (2002) *Školska gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hudaček, L., Mihaljević, M., (2019) *Hrvatska školska gramatika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Klaić, B. (2002): *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Silić, J., Pranjković, I. (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tafra, B. (1995) *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Težak, S., Babić, S. (2000) *Gramatika hrvatskoga jezika: Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Zagreb: Školska knjiga.

Popis izvora

24 sata, 1. prosinca 2020., broj 5557, godina XVI

24 sata, 15. prosinca 2020., broj 5571, godina XVI

24 sata, 24. siječnja 2021., broj 5607, godina XVII

24 sata, 11. veljače 2021., broj 5625, godina XVII

24 sata, 16. veljače 2021., broj 5630, godina XVII

24 sata, 23. veljače 2021., broj 5637, godina XVII

Glas Slavonije, 19. veljače 2021., broj 31609, godina 99.

ФУТУРИСТИЧКЕ ВИЗИЈЕ ДРАГУТИНА ИЛИЋА: АНТИУТОПИЈСКА ДРАМА „ПОСЛЕ МИЛИЈОН ГОДИНА“

Апстракт

Српски књижевник Драгутин Илић давне 1889. године написао је прву научнофантастичну драму на свету под називом „После милијон година“. Ово неправедно запостављено дело јесте и један од пионира антиутопијске књижевности, док се најславнији светки романи са овом тематиком појављују деценијама после њега. Драма говори о сумраку човечанства изазваном међусобним ратовањем људи, раскидом са духовним вредностима и нехајним односом према природи. Иако је сумрак описан у драми фантастична, екстремна верзија онога што проживљавамо данас, у овом раду желимо да сагледамо Илићево дело у светлу актуелних догађаја – шта данас представља сумрак човечанства и може ли му се стати на пут.

Кључне речи: Драгутин Илић, После милијон година, антиутопија, научнофантастична драма, социјална дистанца, апокалипса.

Sofija Savić, MA¹
Prof. Katarina Držajić Laketić, PhD²

FUTURISTIC VISIONS OF DRAGUTIN ILIĆ: ANTI-UTOPIAN DRAMA "A MILLION YEARS AFTER"

Abstract

In 1889, the Serbian writer Dragutin Ilić wrote the first science fiction drama in the world titled "A Million Years After". This unjustly neglected piece is also one of the pioneers of anti-utopian literature, as the most famous world novels with this topic appeared decades after it. The drama is about the decline of humanity caused by wars between people, break with spiritual values and careless attitude towards nature. Although the collapse described in the play is a fantastic, extreme version of what we are experiencing today, in this paper we strive to observe Ilić's work in the light of current events - what represents the decline of humanity today and whether we can stand in its way.

Keywords: Dragutin Ilić, A Million Years After, anti-utopia, science fiction drama, social distance, apocalypse.

¹ Докторанд Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, PhD candidate at the Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

² Ванредни професор, Паневропски универзитет Апсирон, Бања Лука, Associate Professor, Pan-European University Apreiron, Banja Luka

Увод

Српски књижевник, новинар и правник Драгутин Илић, брат чувеног песника Војислава Илића, давне 1889. године написао је прву научнофантастичну драму на свету под називом „После милијон година“. Ово неправедно запостављено дело не само да спада у пионире антиутопијске књижевности, већ га и данас можемо посматрати као веома актуелно, будући да говори о отуђивању људи услед технолошког напретка. Драма говори о потпуно дехуманизованом друштву које живи попут робота, лишеном емпатије и разумевања. Савремена технологија вртоглаво се развија, док су морал, религија, као и лични духовни развој у потпуности запостављени.

У овом раду бавићемо се утопијским и антиутопијским елементима које проналазимо у драми. У складу са тим, посматраћемо футуристичку визију коју Илић представља и аспекте у којима се она може посматрати као актуелна у 21. веку. Такво стање које Илић презентује, само је продукт пређашњих људских поступака и понашања. Иако се драма одвија на сумраку човечанства, ипак у разговору између последњих људских остатака, сазнајемо шта их је довело до тренутка у ком су се нашли.

Почевши од немарног односа према природи, преко прекомерне људске амбициозности, незауствљивости у погледу таложена богатства, јурећи за славом и моћи, немарећи за исходе, посматраћемо изворишта стварања постапокалиптичног стања у које свет запада. Уочићемо које су то особине човечанства које утичу на то како ће живот на Земљи изгледати. Посматраћемо односе међу људима који су довели до стања које Илић представља у драми. Видећемо и упоредићемо стање које је актуелно. Да ли човек ствара околности у којима места за њега нема? Који су проблеми са којима се човечанство суочава? Иако Илић приповеда о *новом човеку* који с лакоћом путује с планете на планету, такозвана *пророчка* вредност његовог дела не може се занемарити јер, на крају крајева, говори о суноврату човека који је заборавио на све хумане вредности, што је и сама сврха овог књижевног дела.

Сумрак човечанства

Сумрак човечанства не настаје оног тренутка када изумре човечанство у физичком смислу, него када људи живе и проживљавају своје духовно посрнуће и смакнуту, гледајући пропадању „у очи“ и немогућности да предузму било шта. Такође се сумрак продубљује, насилно удаљавајући човека од своје примарне природе, као и културе која је утицала на његово обликовање, јер, људска природа се, једноставно, не може замислити без културе. Она представља културу. Она је већ, истовремено, људска културна природа, јер је у њу дубоко уплетена човекова представа о властитој природи. Она је, према томе, увек културна чињеница. Са друге стране, људска култура се, такође, не може замислити без људске 'природе'. Она је онај простор, темељ, оквир, 'материјал' из којег култура проналази инструменте, црпи своја значења – и на њима гради људски свет.³ Дакле, учачамо да се културно и природно у човеку преплићу и утичу на саму личност. Тренутак када се људима укидају основни егзистенцијални услови, када им је забрањена могућност кретања, када се доживљавају као робови у свом природном и културном окружењу, тренутак је када човек инстинктивно почиње да се мења и прилагођава новонасталој ситуацији и условима. Из културних оквира, јунаци драме доспевају у нецивилзован свет и бивају препуштени себи и својим инстинктима за проживљавање.

Међутим, они постају заробљеници у сопственој кожи, сопственом простору и глобално гледано, на својој планети. Тај моменат је пресудан, јер навикнут на другачије

³ Папић 1995., стр. 155.

услове, постаје другачији човек, са другачијим навикама, које даље обликују његов карактер и судбину. Управо због тога, Данијел и Натан, главни јунаци драме, услед новонасталих околности, почињу да се понашају као примитивни људи, без културних образаца, иако су потекли из културне средине и иако им је дух обликован у другачијим културним и цивилизацијским околностима.

Поред тога, потенцирање социјалне дистанце, доводи човека у стање конфузије. Друштвено биће бива принуђено да се одвоји од друштва и живи као јединка. Људи и духо-људи, нова врста дехуманизованих бића, јесу антиподи и не постоји могућност њиховог суживота. Огроман јаз постоји између њих и управо због тога јавља се потреба за уништењем другачијих од себе, јер нема места у том свету за све. Духо-људи сматрају да њихови преци треба да буду уништени, јер нису на довољном ступњу развоја. Оваква дешавања утичу на изумирање једне врсте, онакве каква је била до тад и рађање једне нове, издеформисане врсте. Данијел и Натан, последњи остаји људског света осећају смак света, иако су они као представници људи и даље живи и постоји могућност опстанка.

Простор и време у којем се одвија сукоб човека и духо-људи

Драма „После милијон година“ је прва научнофантастична драма. Ова утопијска драма је другачија од других, јер је њена радња смештена у „звездане даљине времена и простора.“⁴ Заправо, постапокалиптично време је, све се дешава на месту где је некада, пре *милијон* година, био град Париз. Два последња човека која су остала жива на Земљи су отац Натан и син Данијел. Уколико бисмо хтели прецизније да одредимо период, то би био период на међи, када долази до изумирања човечанства и рађања новог постапокалиптичног времена. Спајањем ова два времена и бића која обитавају у њему, можемо да спознамо вредности како једних, тако и других бића.

Поставља се питање због чега Илић на место некадашњег Париза смешта своју драму. Један од могућих одговора је да „град светлости“ буде у опозицији са тамом која наступа за човечанство, а друга могућност је да град који је представљао напредак цивилизације буде представљен као најпримитивније место сачињено од долина, шума и пећина. Те пећине могу да симболишу и тајне које су остале након човечанства. Место где је некада био Париз, Натан овако описује „на овом дивљем месту уздизаше се некада гњездо мудрости људске, Париз; и као буктиња озаравала је светлосту вечне истине велеума човечанства. Па где је сада тај славни град? Где се скрише вечне истине? Прах и сами прах! Човек је хтео да прозре васиону, а ни самога себе није могао прозрети.“⁵ Говори о пролазности свега људског, а вечности саме природе. Све оно што је некада био симбол човека, а што га одваја од животиња, ум, знање, мудрост, одлази са њим. Уколико нема људи који ће говорити о томе, уколико нема историје која се преноси са колена на колена, ништавност је све, све постаје заборав. Неким другим бићима ништа од тога није битно.

Људи нису вечни, и сами црви су јачи и вечнији од човека. „о, кукавна глупости пркривена у слави Мојсеја и Дарвина, Спинозе и Канта! Све капацитети! Све величине ума! Мудрост човека оборили су црви и исисали из ње сокове живота.“⁶ Натан највише критикује човека и његову охолост, који је некад поредио себе са највишим бићем, а спустио се на најниже гране, јаднији од ништавног црва.

⁴ Исто, стр. 157.

⁵ Илић 1988., стр 7.

⁶ Исто, стр. 7.

Натан је ироничан према човеку и његовом схватању живота које га је довело до самоуништења. Уколико дође до изумирања и последњег остатка човечанства, поставља се питање чему је сва наука служила. Не марећи за многе законе, живео би мирније и опстао би. Човек не зна да поставља границу, због чега је неминовна таква судбина човечанства.

Људи из перспективе духо-људи

Можда најзначајнији јунаци из света духо-људи јесу Зоран и Светлана, брачни пар бесмртних бића. Зоран Светлани за годишњицу брака поклања *старе* људе које он описује као „пратиц изумрле животиње, од које се на кугли земаљској само два примерка задржало.“⁷ Он их посматра као дивљаке, ретке примере древне примитивне врсте, због чега их је затворио, јер сматра да су склони бекству попут дивљих животиња. Што се говора тиче, разликује се од њиховог, али научили су их за годину дана новом језику, да би могли да комуницирају са њима. Осим језика, духо-људи са људима виде сличност у размишљању, али их ипак сматрају инфериорнијим, јер су они напреднији „за ову годину успео сам да их научим нашем говору; те тако ћеш имати прилике да разговараш са животињама, које умеју и да мисле до некле.“⁸ На основу ових карактеристика које Зоран напомиње, Светлана пореди човека са мајмуном, на шта Зоран потврђује „погодила си! Само то је од оне врсте мајмуна најсавршенијег, која је одавна, пре нашег памћења, изумрла и која се у науци о животињама назива 'човек'.“⁹

Духо-људи сматрају да су постали од човека, јер их заједничке особине асоцирају и упућују на порекло. Зоран их пореди и са дивљим зверима, али и о њиховој способности припитомљавања „ја сам их већ у пола упитомио. А Светлана је вешта укротитељка дивљих зверова; она ће већ наћи начина, како да их сасвим задобије за се.“¹⁰ Овде већ можемо да приметимо, да не постоји љубав као категорија, него само вештина која је неопходна да би се животиња дресирала, али не и заволела.

Док је са једне стране син очајан и разочаран због таквог понашања према њима које су дочекали „Оче! Оче колико понижења за човека!“¹¹, отац је са друге стране свестан ситуације и прихвата судбину коју морају да поднесу последњи људи „судбина последњег човека таква је. То је закон вечности, који се над нама врши.“¹² Духо-људи људе посматрају као животиње, о њима највише сазнају из зоологије. Натан кука над трагичном судбином човечанства „о, бедно човечанство! Узоре уображеног савршенства! Подобије Свемогућега; где си да чујеш над собом суд Духо-света, суд будућности?“¹³

Технолошки напредак

Последњи остаци људског на планети Земљи су протагонисти драме Натан и Данијел. Једино што им је остало од некадашњег човечанства јесте књига прошлости, у којој су људи бележили открића, тежње и циљеве ка којим су стремили. У самом прологу драме, у дијалогу откривамо кључне проблеме човечанства, његове промашаје и погрешке из Натанове перспективе.

Читајући књигу прошлости, Натан критикује човека, који је био у заблуди, мислио да је спознао све, да је он мерило свега и да ништа не постоји изван њега. Наставља са критикама

⁷ Исто, стр. 21.

⁸ Исто, стр. 22.

⁹ Исто, стр. 22.

¹⁰ Исто, стр. 23.

¹¹ Исто, стр. 23.

¹² Исто, стр. 23.

¹³ Исто, стр. 25.

„О победи човечанства! Ти која замишљаше, да се савршенство природе исцрпilo у теби; чија је машта летела у висине небесне, ронила у дубине морске, слазила у утробу земље.“¹⁴ Овде Натан вероватно алудира на технолошки напредак човека, који је покушао да овлада природом и да њену силу искористи у своје сврхе и према својим потребама да је покорава. Уколико посматрамо контекст у којем је Илић писао, та открића се могу односити на летелице и подморнице. Наука је напредовала у свим другим областима и усавршавање нема застој, међутим, нехајним поступањем према природи човек неминовно изазива пошаст. Чување природе значи и чување основне хуманости, док ће природа за свако угрожавање човеку вишеструко вратити.

Веома битан закључак Натанов стоји у речима „свршетак твој лежи у зачетку; а простор између њих? Нема га. Он је био пука машта; реч без појма, појам без факта, за чим се охоло главе умног ништавила заносише.“¹⁵ Већ овде видимо да Илић наговештава да ће се човек вратити својим почецима, да ће се вратити у пређашње стање, у којем је био у рангу животиње, живео на основу инстинкта, без цивилизацијског искуства. Одсуство одеће један је од доказа враћању природи. И Натан и Данијел су наги, наоружани луком и стрелом. Данијел, пошто млађи и снажнији, лови дивљач и бори се са вепром. Способност сакривања и бежања видимо и кад Зоран описује начин на који је ухватио људе „пуне три године летео сам за њиховим трагом; али они су се увек вешто скривали међу шибљем и у прикривеним јазбинама.“¹⁶ Колика год да је сила духо-људи, који су далеко напреднији него људи који су ограничени земљом по којој ходају, ипак су вештине сналажења и узмицања од непријатеља стварале неприлике духо-људима и године су им биле потребне да пронађу и савладају човека. То можемо да видимо и у тренутку када се Натан пореди са првим човеком и додаје „као некадањи Адам, го и наг, бориш се са зверовима око крвавог залогја.“¹⁷ То на неки начин значи да ће друштво назадовати, вратити се на своје почетке, када све досегне свој врхунац и када кулминација људских производа уништи самог изумитеља.

Кроз лик Натана, Илић проговара, као да жели да покаже да су узалудни сви покушаји и напори стварања бољег друштва, кроз технолошки напредак, јер авиони и подморнице су ништавни, јер ће наступити ново доба, где никакви технички напреси неће успети да помогну човеку, већ ће и довести до самоуништења људи. Изуми које је човек створио ће се окренути против њега. Један од таквих је поменута атомска енергија. Човек је склон да ствари створене у добру сврху претвори у њихову супротност. То је та амбивалентност појава руковођене човеком. Борисав Пекић се у „Беснилу“ бавио феноменом науке и медицине, којој је првенствено сврха да унапреди човечанство и да људима обезбеди бољи и квалитетнији живот, али њена улога постаје извитоперена. Постоји извештај број људи који морају да прођу експериментално истраживање. Првобитан циљ се губи из вида, Хипократова заклетва се заборавља, и сама похлепа за успехом постаје једина сврха, а многи животи бивају неправедно уништени и жртвовани.

У „Атлантиди“, роботи као изум човека постају човекови главни супарници. Како каже један аутор, тумачећи поменуто Пекићево дело, али може се односити и на Илићево „својом механистичком логиком уздигли смо се до звезданих пространа свемира, али и спустили до најтамнијих амбиса неморала одстрањујући виталне делове своје есенције науштрб претварања у биће чији је животни фокус усмерен на неживе твари, а можда смо ликаонском безобзирношћу точак развоја наше епохе довели до неповратног убрзања са аплокалиптичним расплетом.“¹⁸ Читаво дело је у функцији представљања расплета који би могао да уследи

¹⁴ Исто, стр. 6.

¹⁵ Исто, стр. 6.

¹⁶ Исто, стр. 21.

¹⁷ Исто, стр. 6.

¹⁸ <https://kultivisise.rs/atlantida-borislav-pekic/>, датум приступа: 20.02.2021.

уколико наставимо путем којим смо кренули. Људи највише пажње поклањају техничким открићима, а заборављају да брину о оном суштинском, о самом човеку и неговању људскости.

Забрављање прошлости и историје

Док је Натан представник рационалиста, Данијел је романтик и песник. Син је усредсређен на садашњост, размишља о будућности, али се и прилагођава условима које је изнедрило ново доба, док се отац присећа прошлих времена, жали и јадикује за њима. Данијел се кроз песму и даље пита, који је смисао живота, шта нас чека након смрти, да ли постоји нада да душа не умире и да вечно лута, па макар и у васиони. Натан изводи закључке на основу контраста између пређашњег и садашњег и патња обузима његову душу, али брани се критиком и осуђивањем људи његовог доба, који нису успели да предвиде ситуацију у којој ће се наћи Земља. Рефрен Данијелове песме гласи овако:

„По вечности, плавој реци,

Тихо плове хитри вали;

Мог живота чуне мали,

Куда бродиш, куда реци?“¹⁹

Данијел живи у садашњости, не размишљајући о прошлости. Прихватио је савет родитеља који му је рекао да ће га књига прошлости само унесрећити и да је не чита, јер ће му она „помутити ведру душу, а незадовољством живот загорчати.“²⁰ Овде можемо да видимо да провејава идеја о заборавау као спасу. Натан са једне стране сматра да је историја битна, што потврђује већ самим читањем књиге прошлости. На тај начин, подсећа се свих људских достигнућа и онога што га је током живота морило. Међутим, са друге стране, ипак показује амбивалентан однос према историји, самим тим што Данијела саветује да је не чита, али и изјавом да су срећни духо-људи што не знају ништа о историји својих предака „срећни створови који немате појма о бедној прошлости људи.“²¹ Али, да ли је заиста тако, или ствари иду у правцу који Гебелс наводи „одузмите народу историју, и у првој генерацији постаће као руља, а у другој генерацији ћете са њима моћи да управљате као са стоком.“²² Уколико људи забораве историју, постају маса са којом је лако руководити и управљати. Орвел у „1984“ говори о сектору који ради на фалсификовању, поправљању и мењању историје. На тај начин истина која припадницима са врха одговара, суптилно се даје људима и полако почињу да верују у то. Последице тога су управљање људском свешћу у смеру који другима одговара.

Ратовање

Сва открића су се окренула против човека, или се човек окренуо против самог себе „просвета и наука, философија и проналасци, којима требаше да обезбеди своје уживање само су морили његов ум и снагу. Милијоне браће убијао је или је допустио да их потамани ужасна глад, само зато да он задовољније ужива.“²³ Овде учавамо критику егоцентричности, себичности која је завладала међу људима и условила да убиства постану сасвим природна. Чак је такво запажање и духо-човека Зорана у којем је човек по неким поступцима крволочнији од дивљих звери. По његовом мишљењу то и јесте узрок опстанка само два човека на Земљи

¹⁹ Илић 1988., стр. 8.

²⁰ Исто, стр. 9.

²¹ Исто, стр. 28.

²² <http://www.creation6days.com/diskusije/print.php?type=F&thread=4&post=56856&nr=36230> датум приступа: 20.01.2021.

²³ Илић 1988., стр. 10.

и краја човечанства. Из његовог угла посматрања, човеков ум није много напреднији од животињског, чак је и малоумнији, јер је и тако кратак живот прекраћивао непотребним ратовима и убиствима.

Не разумевајући због чега је то човек чинио, закључује „али што се тиче ума човечијег, иако се он у велико разликује од осталих животиња, ипак није далеко одмакао. Шта више, могу рећи, да су ‘људи’ куд камо дивљачнији и крвожеднији од осталих животиња, јер осим тога што су убијали животиње за своју исхрану, они су се и међусобно, од времена на време, клали, те и онако кратак живот још већма прекраћивали.”²⁴ Животињама је својствено да убијају, али нико не убија из тих разлога због којих човек убија, него само да би се прехранили и опстали. Једина животиња која убија из мржње и зависти је човек. Колико год да је напредовао у неким областима, колико год да се филозофска мисао стално употпуњује и наставља, остао је на најнижем ступњу духовног развоја, јер није способен да спозна вредност другог човека.

Светлана жали човека који није умео да цени живот који му је дат, него га прекраћује, иако и овако не траје дуго „кукавне животиње! Природа их је на рођењу на смрт осудила, па им је и тај кратки живот био дуг, те су га се пре времена отресали.”²⁵ Она дуговечност сматра предношћу коју они имају над обичним људима. Сматра да су људи кажњени тиме што нису вечни. На неки начин, смртност може бити људима подстицај, јер знајући да је живот један и непоновљив, многи људи се труде да га искористе употпуности, осмисле га и тако спознају шта значи пуноћа живота.

Натан је отворене свести и схвата да вечни људи не посматрају живот на исти начин као смртни људи „онај који у бесконачности живи и не може осећати као ми нити имати онакових жеља као што су наше.”²⁶ Док са друге стране, свест о вечности не остварује такав ефекат, већ супротан, јер досада може да уђе у све поре њиховог живота. Натан сматра да је управо смртност та која формира другачији поглед на живот, и на Светлино неразумевање одговара „и нашто ти да разумеш. Ви којима је вечност поклонила сву моћ и не можете разумети све оно, што су смртни разумевали и осећали.”²⁷ Они не могу да разумеју шта значи убити из љубави, из страсти, из освете, из афекта, из љубоморе, из зависти, из политичких разлога, из љубави према домовини, из самилости, из милосрђа, из нехата... Једино што они знају јесте да све почиње и завршава се са њима. Све постоји само ради њих, сви су им подређени:

„Све што стоји

И постоји;

Све што кружи

Нама служи

Васеленски свет:

Нашом руком устављамо,

Нашим дахом управљамо,

Свију струја лет!²⁸

Њихова моћ се огледа у томе да управљају и господаре свим силама, а ирационално код њих не постоји, те нису свесни како изгледа борбе које људи проживљавају изнутра. Они не

²⁴ Исто, стр. 25.

²⁵ Исто, стр. 28.

²⁶ Исто, стр. 34.

²⁷ Исто, стр. 29.

²⁸ Исто, стр. 32.

знају шта значи увреда, понижење, мржња, као што не знају шта је то љубав и њена лепота. Не знају шта је смрт и патња коју она изазива. Они нису ни свесни колика сила је потребна да би се нека од тих емоција савладала и превазишла.

Технички проналасци Духо-света

Духо-свет је карактеристичан по новим техничким проналасцима „опет нов проналазак. Познајем га. Ово овде, то су ваздушне струје што се крећу око својих планета. Ово ће бити нова планета 'Слава', која пре два милиона година беше још у хаосу.“²⁹ Они покушавају да пронађу све начине како би продужили опстанак, па улажу знање и труд да би пронашли нове планете на којима могу да заснују живот. Оно по чему можемо да учимо сличност са људима јесте нагон за животом. Те справе им омогућавају да виде на који начин се „рађају“ нове планете, на који начин превазилазе првобитни хаос и када ће се створити идеални услови за насељавање. Њихове прогнозе кажу да ће за *милијон* година охладити Земља, да ће нестати ваздуха, те они морају пронаћи ново место за живот. Уз помоћ тог техничког открића, савладаће потенцијалну смртност коју су им научници са Меркура предвиђали заједно са Земљом.

Бића са Меркура су по менталном склопу приближнији људима. Њима највише влада љубомора и завист, која им је главни животни покретач, јер их то осећање наводи на крађу, за коју су једино способни „ништа не раде, него само лете по васиони и краду чега се докопају.“³⁰ Њихова природа и суштина је таква и не постоји технички проналазак који би успео то да измени, да би остала бића у васиони живела срећан живот, без пометње. Неки људски поступци који су се примењивали у људској историји, попут лоботомије извршавали су се како би се одстранио део мозга одговоран за понашање и личност човека, код најагресивнијих психичких стања, зарад стварања мира и благостања у заједници. Овакав поступак за одстрањивање осећања и фантазије између осталог, помиње Замјатин у роману „Ми“, услед стварања утопијског друштва Јединствене државе. За стварање безграничне среће ово је идеално решење „последње откриће Државне Науке: центар фантазије јесте - бедни мождани чвор у области Варолијева моста. Трипут спалити тај чвор X-зрацима - и ви сте излечени од фантазије Заувек. Ви сте - савршени, ви сте - равни машини, пут ка стопроцентној срећи је – слободан. Живела Велика Операција.“³¹ Овде видимо како на ироничан начин аутор говори о лоботомији, о човеку који постаје машина, без икаквих осећања, који на тај начин истински постаје слободан. Оно што можемо да закључимо јесте да постаје слободан од осећања својствених човеку, али постаје роб друштва, роб оних који извршавају лоботомију.

Поставља се питање, иако се одстране све моралне дилеме, шта они постају, да ли остала бића могу бити задовољна, знајући да су уништили једну скупину бића. Између осталог, један од разлога њихове љубоморе је постојање прастарих створова на другој планети, која ће и постати повод за заплет ове драме. Илић кроз ликове Меркуријанаца жели да покаже да ће сваки утопијски свет нужно бити поремећен постојањем било каквих осећања и осећаја, а нарочито тих ирационалних и притом негативних. Међутим, да ли би елиминисањем тих осећања човек изгубио своју суштину? Тим питањем се бави Илић у читавој драми, остављајући простора нама читаоцима да схватимо да ли је савршенство уопште могуће, знајући да су људи саздани како од материје, тако и од духа. Уколико би материја превагнула, да ли би биће остало то што јесте, које предности, а које мане би то донело у тежњи за савршенством?

²⁹ Исто, стр. 18.

³⁰ Исто, стр. 19.

³¹ Замјатин 1978., стр. 120.

Иронично је то да је последњи трзај људскости у *новом свету* самоубиство Данијела и Натана, који одбијају да буду део дехуманизованог света. Сумрак човечанства је неминован - духо-људи не показују ни тунку саосећања и искључиво их брине то да ли ће их због рана теже препарирати, јер не одустају од приказивања *ретке дивље врсте* својим сународницима.

Закључак

Драма „После милијон година“ од великог је значаја у двадесет првом веку, јер поседује велику друштвену вредност – својеврсно упозорење на то да човек не може проћи некажњено уколико настави да разара природу и последње остатке хуманости, грабећи за материјалним, запостављајући духовни напредак и *поглед у себе*. Ово дело нажалост никада није постало довољно познато широј јавности јер га Скерлић, услед субјективних побуда, није уврстио у *Историју нове српске књижевности*, те је напослетку и критика етикетирао Илића као жанровког-забавног писца³².

У овом раду, изложили смо утопијске и антиутопијске елементе представљене из угла савршених и несавршених бића. Кроз приказивање и тумачење утопијских и дистопијских елемената, видели смо какве футуристичке визије је наговештавао Драгутин Илић, писац XIX века. Уочавамо да су ипак неке одлике својствене људима можда више утопијске представе, него што су код Духо-света. Закључили смо да је утопија само покушај стварања идеалног света, али не и њено остваривање и достизање. Људи су по својој природи несавршени и било каква присила да постану савршени, утиче на деформисање њихове суштинске природе. Човек треба да тежи да буде бољи, али не по цену лишавања сваке емоције, уметности и савлађивања смртности.

Постојање емоција, религије, историје, својствене човечанству, а непознате Духо-свету, могу на различите начине да се манифестују. Док са једне стране, те појаве могу да утичу на пуноћу живота и његово осмишљавање, исто тако могу у потпуности да га упропасте. Емоције, уколико се не контролишу у правом смеру, могу да утичу на потонуће бића, док са друге стране потпуно лишавање емоција обесмишљава живот. Бића без емоција подсећају на било коју материјалну ствар којој је сврха да служи нечему, да има корист због чега постоји и уколико је нема, није вредно постојања. Човек на тај начин раван је машини, што доводи до питања, због чега би људе „пуштали“ да доживе старост, уколико тада постају бескорисни.

Религија, уколико не постоји, не постоји ни нада за спас и за вечни живот, због којег људи испуњавају моралне дужности да би заслужили царство небеско. Међутим, друга страна религије, уочава се у смакнуту свих људи који не верују у то, што опет говори о негативном аспекту првобитно добре замисли. Памћење историје представља свест о постојању наших корена, о томе да нисмо ми који живимо сада и овде, једини и да зарад нових генерација треба неговати културу, традицију и стварати им свест о прецима, њиховим достигнућима и тежњама.

Илић „није иновативан зато што усред деветнаестог века пише о ванземаљцима и ствара једну антиутопијску атмосферу, или што „предвиђа“ генетски усавршене људе без истинске хуманости“, већ је његов значај пре свега у томе што „приповеда о једној и јединој, кључној теми – човеку, његовој самопотрази и паду“³³. Настављањем на неке токове, стварамо континуитет, јер како кажу не постоји ништа ново под капом небеском. Оно што је задатак људи јесте изналажење нових погледа на старе ствари, јер када се неке појаве посматрају са одређене временске дистанце, код људи се формира искуство из којег би требало да уче. Човек,

³² <https://fantasticnivodic.com/prorocanstvo-jednog-hiljadugodisnjeg-i/>, датум приступа 07.03.2021.

³³ <https://fantasticnivodic.com/prorocanstvo-jednog-hiljadugodisnjeg-i/>, датум приступа 07.03.2021.

сваки појединац, мора да гради свој микрокосмос, да би макрокосмос било лепше место за опстанак, ако је постојање идеалног већ немогуће.

Литература

Илић, Д. *После милијон година*. Народна библиотека Србије. Београд, 1988.

Замјатин, Ј., *Ми*. Југославија. Београд, 1978.

Папић, Ж. *Опозиција природа/култура као 'природна' дефиниција и интерпретација полне разлике – Леви-Стросова пројекција искона културе као друштвеног уговора између мушкараца*. Женске студије. Год. 1, бр. 1995.

<http://www.creation6days.com/diskusije/print.php?type=F&thread=4&post=56856&nr=36230>

Датум приступа: 20.01.2021.

<https://fantasticnivodic.com/prorocanstvo-jednog-hiljadugodisnjeg-j/>, Датум приступа 07.03.2021.

<https://kultivisise.rs/atlantida-borislav-pekic/>, Датум приступа: 20.02.2021.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

616.98:578.834(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп "Covid-19 - изазови и последице"
(2021 ; Брчко [Дистрикт])

Covid-19 : izazovi i posljedice : zbornik radova sa IX
međunarodnog naučnog skupa održanog 28. maja 2021. godine. [Tom
II] / priredila Albina Fazlović. - 1. izd. - Brčko [Distrikt] : Evropski
univerzitet Brčko Distrikt, 2021 (Banja Luka : Markos). - 328 стр. :
илустр. ; 25 cm

Текст на више језика. - Тираж 200. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Abstracts.

ISBN 978-99955-99-57-7

COBISS.RS-ID 132646401

ISBN 978-99955-99-57-7

9 789995 599577